

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI

**İSLAMOFOBİNİN OLUŞUMUNDA RADİKAL VE
İLİMLİ İSLAMİ YAPILARIN ETKİSİ: ÖZ ELEŞTİREL
BİR YAKLAŞIM**

DOKTORA TEZİ

ALİ GÜR

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhyettin İĞDE

GAZİANTEP, TEMMUZ 2024

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Tezin başlığı: İslamofobinin Oluşumunda Radikal ve İlmî İslami Yapıların Etkisi:
Öz Eleştirel Bir Yaklaşım

Adı ve Soyadı: Ali GÜR

Tez Savunma Tarihi: 03.07.2024

Doç. Dr. Muhyettin İĞDE danışmanlığında hazırlanan bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından oybirliği ile Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri: (Unvanı, Adı ve SOYADI)

İmzası

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Jüri Başkanı)

Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER

Doç. Dr. Maksut ÇETİN

Doç. Dr. Okan BAĞCI

Doç. Dr. Muhyettin İĞDE

Bu tezin gerekli şartları sağlayarak yukarıda belirtilen jüri tarafından Doktora tezi olarak kabul edildiğini onaylarım.

Prof. Dr. Mahmut ÇINAR
Enstitü ABD Başkanı

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

ETİK İLKELERE UYUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: Ali GÜR

Öğrenci Numarası: 190519211003

Tezin savunma Tarihi: 03.07.2024

ÖZET

İSLAMOFOBİNİN OLUŞUMUNDA RADİKAL VE İLİMLİ İSLAMİ YAPILARIN ETKİSİ: ÖZ ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

GÜR, Ali

Doktora Tezi,

Temel İslam Bilimleri ABD.

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhyettin İĞDE

Temmuz 2024, 443 sayfa

Bu çalışmada İslamofobinin iç ve dış temel dinamiklerinin farklı açılardan ele alınması, Batı'nın desteklediği radikal yapılarla İslamofobiye nasıl tırmandırıldığının ve buna karşı ılımlı İslam dayatması ile de Müslümanları nasıl kontrol altına almayı hedeflediğinin örnekleri ile ortaya konulması ve Müslümanların öz eleştiri yapması amaçlanmıştır. Yakın çağımızda Doğu'nun iç çekişmeleri, yozlaşmaları, güç sarhoşluğu ve sanayi devrimini kaçırmaması ile Batı, hâkim duruma geçmiştir. Gücü eline geçiren Batı, geçmişin intikamını almak üzere “*Batı'nın medeni, Doğu'nun barbar*” olduğu felsefesini dayatmıştır. On dört asırdır Batı'nın Doğu'dan kastı daima İslam olmuştur. Bir taraftan destekledikleri radikal İslami yapılarla Müslümanları şiddet ve terör yanlısı gösterirken diğer taraftan kendi emperyal çıkarlarını korumak adına farklı coğrafyalarda bizzat kendilerinin destekledikleri ılımlı İslami yapılarla İslam dünyasını kontrol altında tutmaktadırlar. Batı, İslamofobiye körüklemek adına başta mezhep çatışmaları olmak üzere din temelli tüm argümanları kullanmaktadır. Ancak onlara bu malzemeyi ve fırsatı verenler de bizzat Müslümanların kendileridir. Çalışmamızda İslam Dünyasının farklı coğrafyalarında destekledikleri çok sayıdaki Radikal (Vehhabilik, Irak Şam İslam Devleti (DEAŞ), Boko Haram) ve ılımlı yapılardan (Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ), Tahir-ul Kadri, Kesnizani) üçer örnek detaylı irdelenerek İslamofobi oluşumundaki etkileri değerlendirildi. Bu yapılar üzerinden mezhep çatışmaları ve sosyokültürel farklılıklar körüklenerek İslam dünyasının nasıl atomize edildiği, radikal veya ılımlı olması fark etmeksizin Müslümanların nasıl kontrol altına alınabildiği, sürekli savunma pozisyonunda bırakılan Müslümanların nasıl çaresizleştirildiği detaylı olarak ele alındı. Sürekli olarak düşmanı dışarıda arayan İslam dünyasının özeleştiri yaparak kendisini sorgulaması gerektiğine, radikal veya ılımlı olduğu fark etmeksizin bu tarz yapıların her zaman uluslararası bağlantılarının olabileceğine ve bunlara karşı daima teyakkuzda olunması gerektiğine dikkat çekildi.

Anahtar kelimeler: DEAŞ, FETÖ, İslamofobi, Vehhabilik, Radikal ve İlimli İslam

ABSTRACT

THE EFFECT OF RADICAL AND MODERATE ISLAMIC STRUCTURES ON THE FORMATION OF ISLAMOPHOBIA: A SELF-CRITICAL APPROACH

GÜR, Ali

PhD Thesis,

Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Muhyettin İĞDE

July 2024, 443 pages

In this study, it is aimed to discuss the internal and external basic dynamics of Islamophobia from different perspectives, to reveal with examples how the West escalates Islamophobia with the radical structures it supports and how it aims to control Muslims with the imposition of moderate Islam, and to make Muslims self-criticize. In our recent era, the West has become dominant due to the East's internal conflicts, corruption, drunkenness with power and missing the industrial revolution. The West, which gained power, imposed the philosophy that "the West is civilized, and the East is barbaric" in order to take revenge on the past. For fourteen centuries, what the West means by the East has always been Islam. On the one hand, they portray Muslims as pro-violence and terrorism with the radical Islamic structures they support, while on the other hand, they keep the Islamic world under control with the moderate Islamic structures they support in different geographies in order to protect their own imperial interests. The West uses all religion-based arguments, especially sectarian conflicts, to fuel Islamophobia. However, it is the Muslims themselves who give them this material and opportunity. In our study, three examples each from the many radical (Wahhabism, Islamic State of Iraq and Syria (DAESH), Boko Haram) and moderate structures (Fetullah Terrorist Organization (FETO), Tahir-ul Qadri, Kesnizani) that they support in different geographies of the Islamic World were examined in detail and their effects on the formation of Islamophobia were evaluated. It was discussed in detail how the Islamic world was atomized by fueling sectarian conflicts and sociocultural differences through these structures, how Muslims could be taken under control, regardless of whether they were radical or moderate, and how Muslims, who were constantly left in a defensive position, were rendered helpless. It was pointed out that the Islamic world, which constantly looks for the enemy outside, should question itself by self-criticism, that such structures, regardless of whether they are radical or moderate, may always have international connections and that we should always be on the alert against them.

Key words: FETO, ISIS, Islamophobia, Wahhabism, Radical and Moderate Islam

ÖN SÖZ

İslamofobi, her ne kadar yakın tarihin bir kavramı olarak sunulsa da tarihi sürekliliği olan bir anlayışı, kaygıyı ve üretilmiş korkuları yansıtmaktadır. Aslında İslamofobik tutum ve davranışların temelinde teopolitik karşıtlıklarla birlikte tarihsel sürekliliği olan Doğu-Batı çatışması yatmaktadır. Bütün baskı ve algılara rağmen Batı toplumunda İslam'ın kabul görmesi ve Müslümanlığın yayılması, Batı'yı her zaman korkutmaktadır. Gittikçe daha fazla Müslümanla yüzleşen, birlikte yaşamak durumunda kalan Batı, kendi değerlerini koruyamama ve İslamlaşma endişesi yaşamaktadır. Batı, İslamofobiyi körüklemek adına tüm argümanları kullanmaktadır. Ancak onlara bu malzemeyi ve fırsatı verenler de bizzat Müslümanların kendileridir.

İslamofobinin tüm yönleriyle ele alındığı bu çalışmada sadece Batı'yı suçlayarak İslamofobiye çözüm üretilmeyeceği ve tüm tarafların sorumluluklarının tartışmaya açılması gerektiğinden hareketle İslamofobi oluşumunda Müslümanlardan kaynaklı sebepler ele alınmış, radikal yapılar kadar ılımlı yapıların da İslamofobiye yol açabileceği öngörülmüş ve öz eleştiri yapılması gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Çalışma giriş kısmına ilave üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın amacı, konusu, yöntemi ve bilim dünyasına katkısı hakkında bilgi verilerek kaynak değerlendirmeleri gözden geçirildi. Birinci bölümde, Doğu-Batı Medeniyet ayrışmaları ve çatışmaları, fundamentalizm, radikalizm, ılımlılık, İslamofobi kavramları üzerinde durularak kavramsal çerçeveleri belirlendi ve özellikle İslamofobinin tarihsel seyriyle birlikte siyasal ve psikososyal yansımaları değerlendirildi. İkinci bölümde, tezin ana konusu olan farklı coğrafyalardan Vehhabilik, DEAŞ ve Boko-Haram olmak üzere üç radikal; FETÖ, Tahir-ül Kadri ve Kesenizani olmak üzere üç ılımlı yapı ele alındı. Üçüncü bölümde radikal ve ılımlı İslami yapıların İslamofobi amaçlı nasıl kullanıldıkları, bu yapıların ortaya çıkmasındaki etkenler değerlendirildi. Radikal veya ılımlı olduğu fark etmeksizin bu tarz yapılanmaların İslamofobik tutumların ortaya çıkışında her zaman kullanışlı aparat olabileceklerine ve uluslararası bağlantılarının bulunduğu dikkat çekildi.

Sayısal alanda eğitim almış biri olarak lise yıllarımdan beri yoğun sosyal okumalarımın neticesinde Tarih lisans mezuniyetim sonrası bu alanda doktora yapmam konusunda beni cesaretlendiren, her zaman sabırla yol gösterici olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Şehmus DEMİR'e, fikirleri ve metodolojisi ile çalışmalarına her zaman destek veren ve tez çalışmamı titizlikle yönlendiren danışman hocam Doç. Dr. Muhyettin İĞDE'ye, derslerinden istifade ettiğim tüm hocalarıma, tez değerlendirmesine katılıp fikirleriyle katkı sağlayan jüri üyelerine ve tez yazım aşamasında bana desteklerini esirgemeyen başta değerli eşim olmak üzere aileme çok teşekkür ederim.

Ali GÜR

Temmuz 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	ix

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	6
C. Araştırmanın Yöntemi	6
D. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	8
E. Araştırmanın Kaynakları	9

I.BÖLÜM

DOĞU- BATI, RADİKALİZM, İLİMLİLİK, İSLAMOFOBİ KAVRAMLARI

1.1.Doğu-Batı.....	14
1.1.1. Doğu ve Batı Tanımı	15
1.1.2. Doğu ve Batı'yı Oluşturan Değerler	16
1.1.3. Tarih Boyunca Doğu- Batı Mücadelesi	22
1.1.4. Doğu-Batı Bağlamında Medeniyetlerin Şekillenmesinde Dinin Rolü.....	31
1.1.5. Müslüman Doğu- Hristiyan Batı.....	34
1.1.6. Doğu-Batı Çatışması Bağlamında Oryantalizm ve Oksidentalizm.....	37
1.2. Radikalizm ve Radikal İslam	41
1.2.1.Fundamentalizm, Radikalizm, Dini Radikalizm ve Radikal İslam.....	41
1.2.2. Dini Radikalizm İçinde Dini İdealizm ve Şiddetin Araçsallaştırılması.....	48
1.2.3. Radikal İslam'ın Çıkış Kaynağı Olarak Şii-Sünni Çatışması	55
1.2.4.Radikal İslam'ın Öncüsü Olarak Tarihsel Selefilik, Vehhabilik, Cihadi Selefilik	62
1.3. Ilımlılık ve Ilımlı İslam	67
1.3.1.Ilımlılık ve Ilımlı İslam Kavramları.....	67

1.3.2.İlimli İslam'ın Ortaya Çıkışı ve Nedenleri	70
1.3.3. Anadolu Müslümanlığı ve İlimli İslam Ayrışması	75
1.3.4. Geleneksellikten İlimli İslam'a Dönüşümün Temel Dinamikleri.....	76
1.4. İslamofobi	80
1.4.1. İslamofobinin Kavramsal Çerçevesi	80
1.4.2. İslamfobi ile İlişkili Entegrizm ve Fundamentalizm.....	82
1.4.3. İslamofobinin Tarihsel Gelişimi ve Güncel Durumu.....	85
1.4.4. İslamofobinin Tanımlanması Sorunu: Gerçek mi/Algı mı?.....	86
1.4.5. İslamofobi Yerine İslamodium Kavramının Kullanımı	88
1.4.6. İslamofobinin Teolojik Kökenleri.....	90
1.4.7.İslamofobinin Felsefi Kökenleri ve Zenofobiden İslamofobiye Geçiş Felsefesi	93
1.4.8. Kültürel Irkçılık Olarak İslamofobi	95
1.4.9. Bir Nefret Suçu Olarak İslamofobi	98
1.4.10. İslamofobinin Siyasal Açından Değerlendirmesi	101
1.4.11. İslamofobinin Psikososyal Açından Değerlendirmesi	103

II.BÖLÜM

RADİKAL VE İLİMLİ İSLAMİ YAPILARA ÖRNEKLER VE ANALİZLER

2.1. Radikal İslami Yapılar	105
2.1.1. Vehhabilik.....	105
2.1.1.2. Vehhabiliğin oluşumunda jeopolitik etkenlerin rolü	107
2.1.1.3. Vehhabiliğin gelişim merhaleleri ve Muhammed b. Abdulvehhab'ın rolü	109
2.1.1.4. Vehhabiliğin devletleşme süreci	112
2.1.1.5. Vehhabiliğin temel ilkeleri.....	116
2.1.1.6. Vehhabilik-Selefilik ilişkisi	122
2.1.1.7. Vehhabilik-Haricilik ilişkisi.....	123
2.1.1.8. Vehhabiliğin Arabistan dışındaki etkileri	125
2.1.1.9. Vehhabiliğin Türkiye'de yayılışı ve etkileri	129
2.1.1.10. Vehhabiliğin güncel yansımaları	132
2.1.2. El-Kaide'nin Güncel Versiyonu: Irak-Şam İslam Devleti (DEAŞ).....	136
2.1.2.1.Örgütün isimlendirilmesi	136
2.1.2.2. DEAŞ'ın kuruluşu ve etkili olduğu coğrafya.....	138
2.1.2.3. Örgütsel yapı.....	148
2.1.2.4. Din anlayışı	151
2.1.2.5. Örgütsel faaliyetleri.....	155

2.1.2.6. Türkiye'deki faaliyetleri ve Türkiye'nin DEAŞ'la mücadelesi.....	157
2.1.2.7. DEAŞ'ın güncel durumu.....	162
2.1.3.Boko Haram	163
2.1.3.1.Tarihi seyri ve etkili olduğu coğrafya	163
2.1.3.2. Nijerya'nın jeostratejik konumu	166
2.1.3.3. Din anlayışı ve faaliyetleri	169
2.2. İlimli İslami Yapılar.....	174
2.2.1. Tahiru'l-Kadri	174
2.2.1.1. Kurucusu Tahiru'l-Kadri'nin hayatı	174
2.2.1.2. İnanç esasları.....	177
2.2.1.3. Faaliyet alanları.....	180
2.2.1.4. FETÖ ile benzerlikleri	182
2.2.2. Kesnizani.....	191
2.2.2.1. Kesnizaniliğin tarihçesi.....	191
2.2.2.2. İnanç esasları ve faaliyetleri.....	194
2.2.2.3. Irak işgalindeki rolleri.....	199
2.2.2.4. FETÖ ile benzerlikleri	201
2.2.3. Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ).....	203
2.2.3.1. Fetullah Gülen'in hayatı.....	203
2.2.3.2. Gülen'in kişilik özellikleri ve düşünce yapısı.....	210
2.2.3.3. Gülen'in ilişkileri	217
2.2.3.4. FETÖ'nün kuruluş ve yapılanması	225
2.2.3.5. Örgütün psikopatolojik değerlendirmesi ve zihin kontrolü yöntemleri	228
2.2.3.6. İlimlilikten teröre dönüşümde şiddetin patolojik anatomisi	231
2.2.3.7. Örgütün devlette kadrolaşması, sivil toplum kuruluşları ve cemaatlere sızması	233
2.2.3.8. Örgütün eğitim kurumları yapılanması ve soruların çalınması.....	236
2.2.3.9. Örgütün sosyoekonomik boyutu	237
2.2.3.10. Örgütün medya yapılanması	239
2.2.3.11. 15 Temmuz ve sonrası gelişmeler.....	240
2.2.3.12. 15 Temmuz'un psikolojik, sosyolojik ve teolojik sonuçları	243
2.2.3.13. FETÖ'nün diğer örgütlerle benzerlikleri	244

III. BÖLÜM

RADİKAL VE İLİMLİ İSLAMİ YAPILARIN İSLAMOFOBİ AMAÇLI KULLANILMASI VE İSLAM TOPLUMU AÇISINDAN ÖZELEŞTİRİ

3.1. Radikal ve İlimli İslami Yapıların İslamofobi Amaçlı Kullanılması.....	247
3.1.1. 11 Eylül Saldırısı Sonrası Batı Dünyasında İslamofobinin Yükselişi	247
3.1.2. İslamofobinin Yükselmesinde Medya İletişim Araçlarının Etkisi.....	252
3.1.3. Batı Dünyasının İslamofobi Çıkmazında Euro-İslam Dayatması.....	259
3.1.4. Siyasal Hegamonizmin Aracı Olarak İslamofobinin Somut Örneği PEGIDA.....	271
3.1.5. Uluslararası Düzensiz Göçlerin İslamofobi Algısında Kullanılması	275
3.1.6. İslamofobi Söylemleri Üzerinden İslam Dışı Toplamların Konsolidasyonu.	280
3.1.7. İslam Dünyasında Terörün Temel Dinamikleri ve Şiddetin İslamileştirilmesi.....	282
3.1.8. İslam'ın Şiddet ve Terörizmle Özdeşleştirilmesinin Kaynağı Olarak Mezhep Çatışmaları	297
3.1.9. Batıda Süren Yüzyıllık Mezhep Savaşlarının Nasıl Sona Erdiğinin Analizi.	307
3.1.10. Radikal ve İlimli Yapıları Kuran ve Destekleyen Aktörler	309
3.2. İslam Toplumu Açısından Öz Eleştiri.....	322
3.2.1. İslam Dünyasında Şiddet Olayları ve Çatışmaların Analizi	322
3.2.2. İslamofobi Oluşumunda Batı ve Doğunun Rollerı	325
3.2.3. Batı'da Yükselen İslamofobi	330
3.2.4. İslam Dünyasında Yükselen İslamofobi	333
3.2.5. Türkiye'de Fundafobi-Laikofobi Çatışması ve Yükselen İslamofobi	344
3.2.6. İslamofobi Bağlamında Toplumsal Öz Eleştiri.....	350
3.2.6.1. Hoşgörüsüzlük ve tefrika	353
3.2.6.2. Cehalet, taassup ve din istismarı	354
3.2.6.3. Kişi veya kurumların kutsallaştırılıp dokunulmaz kılınması	357
3.2.6.4. İslam'ı geçmişte dondurmak ve maziye hapsetmek	359
3.2.6.5. Vahiy ve akıl birlikteliğinin kaybedilmesi.....	360
3.2.6.6. Evrensel ahlak anlayışının üretilememesi.....	361
3.2.6.7. Selefilik ve sufizm kışkacı	362
3.2.6.8. Şiddet ve terörü meşrulaştırma aracı olarak cihat anlayışı	363
3.2.6.9. Sosyokültürel uyum problemleri.....	366
3.2.6.10. Temsiliyet problemi	367
3.2.6.11. Kadının statüsü ve kadına şiddet.....	368
3.2.6.12. Otokratik yönetimlerin fikirsel ve yaşamsal kısıtlamaları	369
3.2.6.13. Kurtarıcı mehdi beklentisi.....	370

3.2.6.14. Güvenin ve adalet anlayışının kaybedilmesi.....	371
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	373
KAYNAKLAR	382

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselam
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADL	Anti-Defamation League (İftira ve Karalama ile Mücadele Birliği)
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BBC	British Broadcasting Corporation
bkz.	Bakınız
BOP	Büyük Orta Doğu Projesi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Amerikan Gizli Haber Alma Servisi
Çev.	Çeviren
DAESH	Islamic State of Iraq and Syria
DAEŞ	Irak ve Şam İslam Devleti
DAISH	Islamic State of Iraq and Syria
DEAŞ	Irak ve Şam İslam Devleti
DEAŞ	Irak Şam İslam Devleti
Ed.	Editör
EGM	Emniyet Genel Müdürlüğü
EUROPOL	Avrupa Polis Teşkilatı
FETÖ	Fetullahçı Terör Örgütü
FG	Fetullah Gülen
FRA	European Union Agency for Fundamental Rights
GOP	Genişletilmiş Orta Doğu Projesi
GYV	Gazeteciler Yazarlar Vakfı
IOM	Uluslararası Göç Örgütü
IS	Islamic State
ISIL	Islamic State of Iraq and Levant
ISIS	Islamic State of Iraq and Sham

İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşlet. Geliştirme ve Destek. İdaresi Başk.
KÖYDES	Köylerin Altyapısının Desteklenmesi projesi
M16	Military Intelligence, Section 6
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MOSSAD	İsrail İstihbarat ve Özel Harekâtlar Enstitüsü
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ÖSYM	Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi
PDY	Paralel Devlet Yapılanması
PEGİDA	Batının İslamlaşmasına Karşı Vatansever Avrupalılar
PKK	Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
POLİTAM	Güvenlik Bilimleri Lisans Tamamlama Programına
PYD	Partiya Yekîtiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi)
RAND	Research and Development
RNK	Risale-i Nur Külliyyatı
s.a.v	Sallallâhu aleyhi ve sellem
SİHA	Silahlı İnsansız Hava Araçları
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araş. Kurumu
vb.	ve benzerleri
VOA	Voice of America
YARSAV	Yargıçlar ve Savcılar Birliği
YDH	Yeni Dini Hareket
YÖK	Yükseköğretim Kurumu
YPG	Yekîneyên Parastina Gel (Halk Koruma Birlikleri)

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu son yılların popüler bir nefret söylemi haline gelen İslamofobi oluşumunda Müslüman dünyanın rolünün belirlenmesi oluşturmaktadır. Batı dünyasında var olan İslamofobi olgusunun gelişiminde radikal veya ılımlı İslami grupların rollerine dikkat çekerek toplumsal öz eleştiri yapılmasına zemin hazırlamaktır. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra Avrupa’da gittikçe yükselen İslam düşmanlığının teopolitik ve sosyokültürel arka planını anlamaya çalışmak ve son yıllarda radikal örgütlerin şiddet söylemleri ve terör içerikli eylemleri ile Batı’nın İslam dünyasını kontrol altında tutabilmek için desteklediği ılımlı görünümlü dini grupların İslamofobiye alt yapı oluşturmalarındaki rollerinin İslam dünyasına bakan yönünü eleştirel analiz yöntemi ile irdelemektir. İslamofobinin bu bağlamda bilimsel çerçevede ele alınmasının problemin çözümüne bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İslam’ın manipülasyonların kısılacında nasıl bir tahrif ve tahrip projesine tabi tutulduğunu somut örneklerle anlatan güncel bir raporda son yıllarda İslam’ı nitelemek için kullanılan *siyasal İslam*, *ılımlı İslam* ve *İslami terör* gibi kavramların ABD düşünce kuruluşları tarafından geliştirilen Batı menşeli kavramlar olduğu, aslında var olmayan farklı İslam algıları yaratarak insanların zihinlerini bulandırdığı, radikal İslam modeli üzerinden İslam’ın şiddeti teşvik eden hatta şiddetle aynı anlama gelen bir din olarak gösterildiği, Batı tarafından kurulan veya desteklenen radikal terör örgütleri ile bu algının yerleştirilmeye çalışıldığı, bu terör örgütleri ile mücadele adı altında İslam’ın yok edilmek istendiği, diğer taraftan da yine ABD düşünce kuruluşlarının bir ürünü olarak ılımlı İslam kavramının yeni bir İslam sürümü olarak güncellendiği açıkça ifade edilmiştir.¹ İslam coğrafyasında çoğu milliyetçi-laik Arap

¹ Ayhan Küçük, *Manipülasyonların Kısılacında İslam (Sunuş Yazısı)* (İstanbul: Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi Yayınları, 2016), 6-11.

yöneticiler, küçük bir eleştiri getiren ılımlı muhaliflere bile çoğu zaman radikal damgası vurup şiddetle baskılamaya çalışmakta² ve uygulanan baskılar karşısında bir yandan ılımlıları bile radikalleştirirken diğer yandan da radikal grupların daha fazla taraftar kazanmasına yol açmaktadırlar. Diğer yandan da bu liderlerin bir kısmının din adına bu baskıları uyguladığı varsayıldığından İslam karşıtlığına da zemin hazırlamaktadırlar.

21. yüzyılın başlarında Büyük Orta Doğu Projesi (BOP), Genişletilmiş Orta Doğu Projesi (GOP) gibi stratejiler zahiren Orta Doğu'nun sosyal, siyasal ve ekonomik istikrarını öngörse de gerçekte Batılı güçlerin buradaki enerji kaynaklarını kontrol altında tutma, silah ticaretini yaygınlaştırma ve jeopolitik yapısından dolayı kadim dönemden beri din ve medeniyetlerin merkezi olan Orta Doğu'ya hakim olma hedefleri bulunmakta ve Orta Doğu her geçen gün daha fazla istikrarsızlaştırılmaktadır. Orta Doğu'nun yer altı zenginlikleri ve kadim medeniyet geleneklerinin yanı sıra barındırdığı farklı kimlikler ve mezhebi ayrılıklar, emperyalistlerin dikkatlerini buraya yöneltmektedir. ABD, bir yandan kendi politikalarına uygun bir zümre hazırlarken diğer yandan paravan örgütleri kullanıp ılımlı İslam modelini destekleyerek Orta Doğu'yu farklı bir açıdan kısaca almaktadır.³

1995 yılında Amerikan Gizli Haber Alma Servisi (CIA) tarafından Global Trends 2015 adıyla yayımlanan rapora göre, gerekli müdahaleler yapılmadığı takdirde 2015 yılına kadar dünyanın önemli yer üstü ve yer altı kaynaklarının %85'inin Müslüman halkların eline geçeceği bildirilmiştir.⁴ Yine 1993 yılında kabul edilen Hermal Doktrinine göre de NATO'ya İslami terörle mücadele misyonu biçilmiştir. Bu raporların uyarıları dikkate alınarak girişimler başlatılmışsa da İslam'ı terörle ilişkilendirebilmek ve ona saldırabilmek için bahanelere ihtiyaç duyulmuştur. ABD, 1979 Afganistan işgalinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ne karşı örgütlediği Taliban ve benzerlerinden el-Kaide'yi filizlendirerek harekete geçirmiş ve

² Hamit Bozarslan, *Orta Doğu: Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan el-Kaide'ye*, çev. Ali Berkay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 249.

³ Süleyman Özmen, "BOP (Büyük Orta Doğu Projesi) Kapsamında Orta Doğu Üzerinde Uygulanan Planların Genel Bir Analizi", *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (2017), 56.

⁴ Said Alpsyoy, *En Büyük Entel: F. Gülen Neyi, Ne Kadar Biliyor?* (Umran, 2016), 15.

11 Eylül saldırısı bu amaçla kullanılmıştır.⁵ Syces-Picot⁶ anlaşmasının yüzyıl dönümüne girerken Orta Doğu'yu yeniden şekillendirmek için DEAŞ gibi dini örgütlerin varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Bu süreç içinde hedef coğrafyada çok önemli jeostratejik ve sosyopolitik konumda olan Türkiye'de de “*İlmli İslam*” adı altında FETÖ özel olarak desteklenip büyütülmüştür.

Farklı coğrafyalarda yapılan araştırmalar inanç üzerinde kurulan baskıların ağır travmalara ve reaksiyonlara yol açtığı gibi farklılıklara tahammül göstermeyen ve hayat hakkı tanımayan şiddet yönelimli fundamentalist din anlayışlarının İslam coğrafyasında da İslamofobiye neden olduğunu göstermiştir. Bu realitenin Türkiye'de seküler yaşam tarzlı olanların yanı sıra geleneksel inancını yaşayan halkta da gözlenmesi fundafobinin İslamofobiye nasıl evrildiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁷ Bu yüzden fundafobi⁸ ile başlayan İslamofobinin geleneksel Müslüman halkta bile nasıl oluşabildiği sorusunun cevabını bulmak, içsel İslamofobinin sınırlarını anlama ve mücadele etme açısından önemlidir. Batı kaynaklı fundafobi ve İslamofobi üzerine çok sayıda çalışmalar yapılırken seküler-laik Türkiye Cumhuriyeti'nde de yıllardır yükselen fundafobi ve gittikçe derinleşen bir İslamofobiden söz edilmesine rağmen Türkiye'de gelişen fundafobi ve İslamofobi üzerine fazla çalışma bulunamamıştır.

İslamofobinin tüm yönleri ile ele alındığı bu çalışmada; sadece Batı'yı suçlayarak İslamofobiye çözüm üretilemeyeceği ve tüm tarafların sorumluluklarının tartışmaya açılması gerektiğinden hareketle İslamofobi oluşumunda Müslümanlardan kaynaklı sebeplerin sistematik olarak ele alınıp öz eleştiri yapılmasının gerekliliğine dikkat çekildi. İslamofobi oluşumunda Batı'nın önyargılı yaklaşımına ilaveten şiddet ve terör eylemleri ile radikal grupların ve ılımlı görünümlü yapıların da rolünün olduğuna, her iki tür yapının da aslında Batı'nın güdümünde işlev gördüğüne, çok farklı coğrafyalarda olsalar bile ılımlı yapıların aslında birbirlerine çok benzediklerine

⁵ Hüsamettin İnaç, “Uluslararası Proje Bir Örgüt Olarak FETÖ ve Yeni Dünya Düzeni”, *İhanet ve Diriliş 15 Temmuz ve Milli Birlik Paneli* (Ankara: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınları, 2020), 27.

⁶ Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarının paylaşılması konusunda yapılan gizli antlaşma (16 Mayıs 1916).

⁷ Mehmet Yanmış, “Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir”, *Demokratik İslam* 2/2 (2018), 187.

⁸ Genellikle katılık, dogmatizm, otoriterlikle ilişkilendirilen fundamentalizm (köktencilik) korkusu

ve bu yapıların da radikal gruplar kadar İslam karşıtlığına yol açabileceklerine yönelik düşüncelerin realitesi belirlenmeye çalışıldı.

Uzun bir süre Batı hakimiyetinde kalan ve yozlaşan dünyaya altıncı yüz yıl başlarından itibaren yeni bir ufuk oluşturan İslam'ın yayılması ile sekizinci yüzyıl başlarında Avrupa kıyılarında sekiz asır etkisini sürdürecektir Endülüs gibi yepyeni bir medeniyet kurulmuştur. Asya'dan Afrika'ya kadar büyük bir yayılım gösteren İslam'ın, emperyal güç Roma'nın hakimiyet sahalarına ve İspanya, Portekiz, Sicilya başta olmak üzere Avrupa kıyılarına hâkim olması yeniden güç algısını doğuya kaydırmıştır. Avrupa başta olmak üzere Batı orta çağ karanlığını yaşarken Doğu muhteşem bir medeniyet inşa etmiş ve asla alınmaz denilen İstanbul da 1453'te fethedilmiştir. Ancak zamanla Doğu'da baş gösteren iktidar kavgaları istikrarsızlık ve kaos oluşturmuş ve Batı'nın tekrar güç kazanmasının yolu açılmıştır. Batı toparlanmaya başlayarak Avrupa'dan Müslümanları atmak için kanlı mücadeleye girişmiş ve katliamların yanı sıra tarihi eserler yıkılmış, nadide el yazmaları yakılmış ve 1492 yılında Endülüs medeniyeti yok edilmiştir. Kurtarılabilen çok az yazma eserlerin Avrupa'ya taşınması bile Avrupa'da aydınlanma ve Rönesans'a ışık tutmuştur. Sekiz asır boyunca bir İslam beldesi olan İspanya'dan geriye İslam adına sadece Kurtuba camisi kalmış ve gerisi yok edilmiştir.

İspanya'yı tekrar ele geçirdikleri için mutlu olan Avrupalıların mutlulukları uzun sürmemiş, Balkanları İslamlaştıran Türklerin daha sonra Viyana kapılarına dayanması Hristiyan Batı'yı dehşete düşürmüştü ve İslam'ın yayılımını durdurabilmek için birçok yol denenmiştir. Ancak yakın çağımızda Doğu'nun, mezhep savaşları başta olmak üzere iç çekişmeleri, yozlaşmaları, güç sarhoşluğu ve sanayi devrimini kaçırmaması ile Batı yeniden hâkim duruma geçmiştir. Güçlüler, tarihi kendi zaferlerini anlatmak için araçsallaştırdıklarından Batı da geçmişin intikamını almak üzere "*Batının medeni, Doğunun barbar*" olduğu felsefesini dayatmıştır. On dört asırdır Batı'nın Doğu'dan kastı daima İslam olmuştur.

Batı, yüzyıllardır süren din-mezhep ve iktidar savaşlarını Vestfalya Anlaşması⁹ ile sonlandırıp birliktelik kurarken Sünni hakimiyet alanında tarihsel Selefilik'in on sekizinci asırda radikal yorumlarla Vehhabilik yönünde evrilmesi ve

⁹ Vestfalya Barışı olarak da adlandırılan antlaşmalar serisi olan Vestfalya Antlaşması 1648 yılında imzalanmıştır. Vestfalya Antlaşması'nın imzalanmasının en büyük iki temel sebebi, din adına yapılan 30 Yıl ve Seksen Yıl Savaşı'dır.

devletleşme çabaları üzerine yapılan savaşlar sonucunda İslam dünyası büyük yara almıştır. Bir yandan tarihsel süreç içinde siyasal yapılanma olarak başlayan Şiiğin hakimiyet alanı oluşturmak için Sünni görünümlü Selefi akımlarla mücadeleye girişmesi ve Şii-Sünni yapılanmalar arasındaki hakimiyet savaşları İslam dünyasında her anlamda bir kırılmaya sebep olurken diğer yandan da Batı açısından farklı amaçlarla kullanılabilir yapıların gelişmesine zemin oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin içerden ve dışardan yapılan planlarla Birinci Dünya Savaşı akabinde Batı dünyası tarafından yıkılarak paylaşılması sonucu İslam dünyası korumasız kalmış, Osmanlı bakiyesinden kurulan yeni devletçikler çoğunlukla Batı hakimiyetinin sınır karakolları olmuşlardır.

Bu süreçler devam ederken yakın dönemlerde İslam dünyasında tarihsel Selefilik'in radikalleşmesi örneği olarak el-Kaide tarih sahnesine çıkmış ve el-Kaide tarafından yapıldığı iddia edilen 11 Eylül 2001 Saldırıları sonrasında el-Kaide üzerinden İslam dünyası “*yerinde terörle mücadele*” kavramıyla tanışmış, Afganistan ve Irak başta olmak üzere Müslüman coğrafyası işgal edilmeye başlanmıştır. Yakın zamanda Orta Doğu başta olmak üzere İslam coğrafyasında baskıcı yönetimlere karşı dış yönlendirmelerin de etkisiyle “*Arap Baharı*” adıyla halk ayaklanmaları başlatılarak bir taraftan patlama noktasına gelmiş halkların enerjisi kendi içinde tüketilerek ülkeler istikrarsızlaştırılıp dış müdahalelere açık hale getirilirken diğer taraftan bu ülkelerdeki değişim umutları yok edilerek “*Arap Kışı*” yaşatılmıştır.

Bir yandan Afrika, Asya ve Orta Doğu'dan göç eden Müslümanların genç nesillerinin yapılan haksızlık, sömürü ve işgallere karşı ABD ve Avrupa'da radikalleşme eğilimleri bu ülkeleri ürkütürken Orta Doğu coğrafyasında bir anda el-Kaidenin yeni bir versiyonu olarak DEAŞ saldırıları gündeme gelmiştir. Sözde İslam Devleti kurduklarını ilan eden DEAŞ militanları yaptıkları katliamlarla kısa sürede Suriye ve Irak'ın bazı bölgelerini işgal etmiş ve ardından Batı başkentlerinin güvende olamayacağı mesajını vermiştir. Bu radikal dini gruplar ve yaptıkları eylemler Batı kamuoyu bir tarafa Müslüman dünyada da lanetlenmiş ancak İslam, bunlar yüzünden eleştiri malzemesi olmaktan kurtulamamıştır.

Bu tez konusunun belirlenmesine yön veren düşüncenin arka planında ise; özellikle son zamanlarda DEAŞ ve Boko-Haram gibi radikal grupların yaptıkları eylemlerle Batı'da ve İslam dünyasında İslamofobik davranış ve tutum gelişmesinde başat rol üstlenmeleridir. Türkiye başta olmak üzere İslam dünyasında ise dindarlara

güvensizliğin ve zamanla fundafobiden İslamofobik reaksiyonlara dönüşen davranış modellerinin gelişiminde FETÖ gibi ılımlı görünümlü din istismarcısı yapıların din ve dindara olan güveni yok etmesinin toplumda daha görünür hale gelmesidir.

Bu tezin ana hipotezi; Avrupa başta olmak üzere Batı’da yükselmekte olan İslam karşıtlığı yani İslamofobinin Müslüman toplumlarda da belirginleşmeye başladığına, Batı’daki İslamofobi yükselişinde radikal grupların eylemleri etkili olurken İslam dünyasında İslamofobi oluşumunda radikal grupların yanı sıra FETÖ gibi ılımlı grupların da önemli rol oynadığına dikkat çekilmesidir. Hem radikal hem de ılımlı grupların Batı tarafından desteklenerek popülerleştirildiklerine, Türkiye’den FETÖ, Pakistan’dan Tahir-ül Kadri, Irak’tan Kesnizani örneklemelerinin faaliyetlerinin, yayılmacılıklarının, finansal desteklerinin ve Batı ile ilişki düzeylerinin çok benzer olduğunun gösterilmesidir.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışma, uzun bir tarihsel geçmişi olan Hristiyan Batı-Müslüman Doğu çatışmasının güncel bir versiyonu olan İslamofobi oluşumunda en az Batı kadar İslam dünyasının da sorumlu olduğunu, çoğunlukla bunun göz ardı edilerek İslamofobinin tanımlanmaya çalışıldığını, radikal dini gruplar kadar ılımlı grupların da İslamofobi oluşumunda rol oynadığını ve İslamofobi ile gerçek bir mücadele yürütebilmek için İslam dünyasının öz eleştiri yapması gerekliliğini ortaya koymayı amaçlamıştır.

İddianın delillendirilebilmesi adına tüm radikal ve ılımlı yapıların incelenmesi mümkün olmasa da farklı coğrafyalardan altı örnek üzerinden yapılan analizlerin akademik literatüre fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Literatürde terör eylemleri üzerinden radikal gruplara sürekli dikkat çekilirken ılımlı grupların İslamofobi oluşumunda rol oynayabileceği yönünde çalışma bulunmamaktadır. Çalışmamızın bu yönüyle önemli bir boşluğu dolduracağı ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

C. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamız giriş kısmına ilave üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın amacı, konusu, yöntemi ve bilim dünyasına katkısı hakkında bilgi

verilerek bu konu ile ilgili kullanılan kaynaklar ve yapılan değerlendirmeler gözden geçirildi. Çalışmanın kapsamı sadece Türkiye ile ilgili olmayıp İslam dünyası ile de ilişkili olduğu için farklı coğrafyalardan örnekler seçildi. Radikal gruplara örnek olarak Afrika kıtasından Nijerya'da faaliyet gösteren Boko-Haram, Arap yarımadasından Vehhabilik ve Irak, Suriye başta olmak üzere birçok ülkede faaliyet yürüten DEAŞ ele alınmıştır. İlmli görünümlü dini gruplara örnek olarak Pakistan'dan Tahir-ül Kadri Hareketi, Irak'tan Kesnizani Tarikatı ve Türkiye'den de özellikle ülkemizde derin yaralar açan FETÖ detaylı olarak ele alındı. Bu yapıların tarihsel süreçleri, faaliyetleri, dini anlayışları, ortak özellikleri ve İslamofobi oluşumundaki rolleri irdelendi. Üçüncü bölümde radikal ve ılımlı İslami yapıların İslamofobi amaçlı nasıl kullanıldıkları, bu yapıların ortaya çıkmasındaki etkenler, İslam dünyasının öz eleştiri yapması gerekliliği, eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirildi. Radikal veya ılımlı olduğu fark etmeksizin bu tarz yapılanmaların İslamofobik tutum ve davranışların ortaya çıkışında kullanışlı aparat olabileceklerine ve uluslararası bağlantılarının bulunabileceğine dikkat çekildi.

Bu çalışma öncelikle İslam Mezhepleri Tarihi metodolojisine uygun olarak yapılmıştır. Bu bağlamda normatif bir yöntem değil; deskriptif bir yöntem takip edilmiştir. Araştırmada betimsel tanımlamalara yer verilmiş, çoğunlukla araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman incelemesiyle elde edilen bulgulardan hareketle bütüncül yorumlara gidilmiştir. Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Batı, Doğu, fundamentalizm, radikalizm, oryantalizm, oksidentalizm, dini radikalizm, ılımlı İslam, İslamodium, İslamofobi kavramlarının tanımları verilerek kuramsal ve kavramsal analizleri yapılmış, İslamofobiye neden olan dahili ve harici faktörler ve sosyolojik altyapıları incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışma konusu ile alakalı kitap, makale, tez, bildiri, rapor ve incelemelerden istifade edilmiş, ihtiyaç duyulduğunda yayınlanan basılı ve elektronik gazete ve dergiler taranmış, medyadaki kayda değer veriler gözden geçirilerek konu ele alınmaya çalışılmıştır. İslamofobi ile ilgili olarak tezahür eden olayların araştırılmasında yazılı eserlerin yanında internet ortamında kendisine yer bulmuş haber değeri taşıyan olaylar ve durumlar da kaynak olarak gösterilmiştir. Belgelerde sunulan bilgilerin bağlamları üzerinde titiz bir çalışma ile güvenilirlikleri sorgulanmış ve kaynakçada gösterilmiştir. Belge ve bilgilerde herhangi bir şekilde değiştirme ya da farklı gösterme çabasından

uzak durularak mümkün olduğunca objektif bir yaklaşım sergilenmiştir. Araştırmada İslamofobi ile ilgili olarak öncelikle Türkiye, ABD ve Avrupa menşeli kaynakların taranmasına ağırlık verilmiştir.

D. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Kapsam olarak araştırma yurt içi kütüphanelerden ve ulusal/uluslararası dijital veri merkezlerinden elde edilen veriler toplanarak değerlendirilmiştir. Ayrıca konuyla alakalı bildiri, makale ve ulusal tez veri merkezindeki tezlerin taraması yapılarak araştırmayı destekleyici bilgilerden yararlanılmıştır.

Araştırmanın kapsam alanının temelini İslam ve Batı ilişkilerinde gelişen İslamofobi ve İslamofobi oluşumunda İslam dünyasının sorumlulukları üzerine öz eleştirel yaklaşım oluşturmuştur. Ancak İslamofobinin sadece Batı’da olduğu yanılgısına düşmemek gerekir. Zira İslamofobi, farklı isimler altında Batı dışında hem İslam dünyasının bizzat kendisinde hem de İslam’la karşılaşan diğer Batı dışı toplumlarda da görülebilmektedir. Yeryüzünde İslam’ın muhatabı olan her bölge ve halkta İslamofobi söyleminin gelişme potansiyeli bulunmaktadır. Konunun çok dağılacağı ve amacından sapacağı düşüncesiyle Batı dışındaki toplumların İslamofobiye bakış açısının değerlendirmeye alınmaması çalışmamızın kapsamını sınırlamıştır.

Araştırmanın bir başka sınırlılığı incelenen tarihsel süreçlerdeki hakîm söylemleri temel alan değerlendirmelerin yapılmasıdır. Yani aslında orta çağda veya modern dönemde her yazar/sanatçı İslamofobik temalar içeren eserler ortaya koymadığı gibi her Avrupa ülkesi de Müslümanlara karşı İslamofobik politikalar uygulamış değildir. Burada ele alınan örnekler tezin konusu doğrultusunda sadece hâkim söylemleri yansıtmaktadır. Zira tarihsel sürecin uzunluğu araştırma kapsamının içine giren her alanın detaylarıyla yer verilememesi sonucunu doğurduğu için dokümantasyon ve değerlendirme esnasında ancak ilgili alanlarda öne çıkan ve kabul gören kaynaklar kullanılmıştır.

Çalışmanın bir diğer sınırlılığı, radikal ve ılımlı İslam yapılarını keskin sınırlarla ayırmanın her zaman mümkün olmamasıdır. Zira tarihsel gelişim sürecinde geçirgenlikler oluşmuştur. Örneğin FETÖ ılımlı görünüp zamanla terör örgütüne dönüşürken Vehhabilik şiddet eylemleri ile tarih sahnesine çıkmasına ve cihat adı

altında birçok kanlı eylemler yürütmesine rağmen son zamanlarda ılımlı İslam taraftarı görünümü vermeye başlamıştır. Çalışmada özellikle farklı coğrafyalardan hem ılımlı hem de radikal yapılardan örneklerin alınmasının sebebi, bu tür sorunların bölgesel olmayıp küresel olduğu ve Batı'nın, İslam dünyasının her bölgesinde radikal veya ılımlı olması fark etmeksizin etkin kontrol sağlayabileceği tüm yapılarla iş birliği içinde olabileceği düşüncesi ile ilişkilendirilmiştir.

Şii-Sünni mezhep çatışmalarının tarihsel bağlamı ve günümüze yansımaları çok çalışıldığı için bu konuya fazla girmeden daha ziyade Sünni yapılanmalar örneklenmiş ve çıkmazları üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

E. Araştırmanın Kaynakları

Tezin hazırlanması çalışmalarında, ulusal ve uluslararası birçok üniversite kütüphanesinden yararlanılmıştır. Ayrıca açık erişimli akademik veri kaynakları EBSCO, Science Direct, Asosindex, Ulakbim Dergi Park, ANKOS ve YÖK Ulusal Tez Arşivi veri tabanları, yerli ve yabancı süreli yayınlar, açık erişim akademik kaynaklar, gazete haberleri, Euronews, Euroactive, BBC Türkçe, Amerika'nın Sesi, Deutsche Welle, Uluslararası Göç Örgütü (IOM), Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi, Avrupa Birliği ve diğer ulusal ve uluslararası kurum/kuruluşların resmi sitelerinden faydalanılmıştır.

Araştırma konusu gereği, İslamofobinin tarihsel sosyolojik gelişim sürecine, Hristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasındaki teopolitik çatışmanın bir yansıması olduğuna, İslam dünyasındaki yükselişine radikal veya ılımlı fark etmeksizin dini istismar edenlerin yol açabileceklerine ilişkin kaynaklık edebilecek çalışmalara başvurulmuştur. İslamofobinin teopolitik ve sosyokültürel bağlamlarını daha net değerlendirebilmek için ise İslam tarihi, dinler tarihi, din sosyolojisi, bilim sosyolojisi, mezhepler tarihi ve uluslararası ilişkiler sosyolojisi ve tarihi disiplinleri kapsamında telif edilen eserlerden de istifade edilmiştir. Söz konusu kaynaklardan elde edilen veriler dokümantasyon yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Norman Daniel'in "*Islam and the West: A Making of an Image*" çalışması, kapsam alanının genişliği ve yöntemlerinin objektifliği itibarıyla literatürde bu alana

dair telif edilen ilk eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.¹⁰ Richard W. Southern, “Ortaçağ Avrupasındaki İslam Algısı (*Western Views of Islam in the Middle Ages*)” kitabı İslam ile Hristiyanlık arasındaki sosyoteolojik ilişkilerin orta çağa denk gelen zamanlarını daha spesifik bağlamda mercek altına almaktadır.¹¹ Maxime Rodinson, “Batıyı Büyüleyen İslam (*La Fascination de l'islam*)” kitabında, orta çağlardan modern dönemlere kadar oluşan ve dönüşüme uğrayan Batı’daki İslam algısını değerlendirmektedir.¹² Bernard Lewis “İnanç ve İktidar: Orta Doğu’da Din Ve Siyaset”, “*Islam and West*” ve “*What Went Wrong?: Western Impact and Middle Eastern Response*” kitaplarında oryantalist bakış açısıyla Batı ve Doğu karşılaştırmaları yapmaktadır.¹³ Karen Armstrong “*The Battle for God: A History of Fundamentalism*” kitabında İslam dışında Hristiyanlık ve Yahudilikte de fundamentalizmin varlığına dikkat çekmekte ve örnekler vermektedir.¹⁴ John M. Hobson “*Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*” kitabında Doğu (İslam) Medeniyetini mümkün olduğunca tarafsız ele almakta ve Batı Medeniyetine katkılarını sıralamaktadır.¹⁵ Edward W. Said “*Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*” ve “*Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*” kitaplarında oryantalizm bakış açısıyla Batı’nın İslam dünyasına yaklaşımlarını eleştirmektedir.¹⁶ İbrahim Kalın “*İslam ve Batı*”, “*Ben, Öteki ve Ötesi: İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*” ve “*İslamofobi ve Çok Kültürlülüğün Sınırları*” başlıklı çalışmalarında orta çağlardan modern dönemlere kadar İslam ve Batı ilişkilerinin tarihsel sosyolojik gelişmelerindeki teolojik ve sosyopolitik bağlantıların mahiyetini ve İslamofobi gelişim süreçlerini analiz etmektedir.¹⁷ Halil Aydınalp “*İslam*

¹⁰ Norman Daniel, *Islam and the West: the Making of an Image* (Oxford: Oneworld, 1997).

¹¹ Richard William Southern, *Western views of Islam in the Middle Ages* (Cambridge: Harward University Press, 1962).

¹² Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslam*, çev. Cemil Meriç (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983).

¹³ Bernard Lewis, *İnanç ve İktidar: Orta Doğu’da Din Ve Siyaset*, çev. Ayşe Mine Şengel (Ankara: Akılçelen, 2017); Bernard Lewis, *Islam and West* (New York: Oxford University Press, 1994); Bernard Lewis, *What Went Wrong?: Western Impact and Middle Eastern Response* (New York: Oxford University Press, 2002).

¹⁴ Karen Armstrong, *The Battle for God: A History of Fundamentalism* (New York: Ballantine Books, 2001).

¹⁵ John M Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008).

¹⁶ Edward W Said, *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Metis Yayınları, 2017); Edward W Said, *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World* (London: Random House, 2008).

¹⁷ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı* (İstanbul: İsam Yayınları, 2021); İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi: İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017); İbrahim Kalın, “İslamofobi ve Çok Kültürlülüğün Sınırları”, *İslamofobi-21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu*, ed. İbrahim Kalın - John L

Dünyasında Terörün Temel Dinamikleri” ve *“İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi”* çalışmalarında İslam dünyasındaki radikalizmi terörün temel dinamiklerini ve din-radikalizm ilişkisini tartışmaktadır.¹⁸ Merve Ar *“İslamofobinin Dini ve Kültürel Kökenleri”* başlıklı tez çalışmasında İslamofobinin teolojik ve sosyolojik kökenlerini detaylı olarak tartışmaktadır.¹⁹ Kadir Canatan, *“İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım”* başlıklı kitap bölümü yazısında *Anti-İslamizm* kavramını tarihsel ve sosyolojik bir çerçeveden değerlendirmektedir.²⁰ İslamofobi üzerine yoğun çalışmalar yapan Mehmet Ali Kirman, *“İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu?”*, *“Küresel Bir Sorun Olarak Din ve Şiddet”* ve *“İslamofobi Üzerine Söyleşi”* başlıklı makalelerinde modern dönemler içinde İslamofobinin nasıl oluştuğunu, dini radikalizm ve İslam dünyasının sorumluluklarına yönelik içsel İslamofobiye gündeme getirmektedir.²¹ İsmail Safi, *“İslamofobinin Tarihsel Kökenleri ve Nedenleri Üzerine Düşünceler”* başlıklı makalesinde İslamofobiye neden olan siyasal ve toplumsal faktörleri İslamofobinin tarihsel gelişim süreci bağlamında ele almaktadır.²² Hakan Olgun’un *“Tarihsel Bir Kurgu Ürünü Olarak İslamofoby”*²³ ve Necdet Subaşı’nın *“İslamofobi: Eski ve Yeni Sınırlar”* ve *“Entegrasyon Politikalarında Yeni Arayışlar: Avrupa İslamı”*²⁴ başlıklı çalışmalarında İslamofobi konusunda sosyolojik analizler yapılmakta ve Avrupa İslam’ı konusunda detaylar verilmektedir. Özcan Hıdır *“İslamofobi-İrkçılık-‘Kültürel İrkçılık’ İlişkisi”*,

Esposito (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015); John L Esposito - İbrahim Kalin, *Islamophobia: The Challenge of Pluralism in the 21st century* (New York: Oxford University Press., 2011).

¹⁸ Halil Aydınalp, “İslam Dünyasında Terörün Temel Dinamikleri” (Din Sosyolojisi Anabilim Dalı XII. Koordinasyon Toplantısı ve İslam Coğrafyasında Terör, Göç ve Mültecilik Sempozyumu, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2017); Halil Aydınalp, *İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

¹⁹ Merve Ar, *İslamofobinin Dini ve Kültürel Kökenleri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

²⁰ Kadir Canatan, “İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım”, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, ed. Kadir Canatan - Özcan Hıdır (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2007), 19-62.

²¹ Mehmet Ali Kirman, “İslamofobinin Kökenleri Batılı mı Doğulu mu?”, *Journal of Islamic Research* 21/1 (2010), 21-39; M Ali Kirman, “Küresel Bir Sorun Olarak Din ve Şiddet”, *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 315-332; Mehmet Ali Kirman, “İslamofobi Üzerine Söyleşi”, *İlahiyat Akademi* 6 (2017), 197-202.

²² İsmail Safi, “İslamofobinin Tarihsel Kökenleri ve Nedenleri Üzerine Düşünceler”, *Journal of Turkish Studies* 14/Volume 14 Issue 2 (2019), 733-744.

²³ Hakan Olgun, “Tarihsel Bir Kurgu Ürünü Olarak İslamofoby”, *Diyanet İlmi Dergi* 44/3 (2008), 31-48.

²⁴ Necdet Subaşı, “İslamofobi: Eski ve Yeni Sınırlar”, ed. Azize Toper Kaygın - Aydın Cüneyd (Bartın Üniversitesi Uluslararası İslamofobi ve Terör Sempozyumu, Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2017), 73-87; Necdet Subaşı, “Entegrasyon Politikalarında Yeni Arayışlar: Avrupa İslamı”, *Avrupa’da İslam, İstanbul: Beyan Yayınları*, ed. Kadir Canatan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2005), 38-66.

“Avrupa’da Müslümanlar ve Radikalleşme” ve “Anti-Semitizm ve Anti-İslamizm: Benzerlikler ve Farklılıklar” başlıklı yazılarında İslamofobiyi tarihsel ve teolojik kökenleri perspektifinden değerlendirmekte, kültürel ırkçılığı gündeme getirmekte ve Anti-İslamizm ile Anti-Semitizm arasında benzerlik kurmaktadır.²⁵ Ejder Okumuş “Müslümanların İslamofobi ile İmtihani”, “ABD’de İslamofobi ve Anti-İslamizm: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası”, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*” ve “Orta Doğu ve IŞİD Gerçeği” başlıklı çalışmalarında 11 Eylül öncesi ve sonrası İslamofobinin sosyoteopolitik gelişimini, DEAŞ’ın İslam dünyasına verdiği zararları ve İslamofobi oluşumundaki rollerini tartışmaktadır.²⁶ Hüsnü Ezber Bodur, “Batı’da İslam Karşıtlığının İcat Edilmiş Dili Olarak İslamofobi (Çatışmacı Sosyolojik Perspektif)” ve “Vehhabi Hareketi ve Küresel Terör” başlıklı makalelerinde İslamofobiyi çatışma teorisi bağlamında tartışmakta ve Vehhabiliğin Selefilik akımları üzerinden küresel teröre destek verdiğine dikkat çekmektedir.²⁷ Mehmet Ali Büyükkara “İlmî İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye’sinde Laikliğin Anlam ve Sınırları”, “İhvan’dan Cüheyman’a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik” ve “Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi”²⁸ başlıklı çalışmalarında Vehhabilik, Selefilik ve ilmlî İslam’ı tartışmaya açmakta ve Türkiye’deki dindar-laik çatışmalarına dikkat çekmektedir.

İslamofobi ele alınırken genellikle Batı suçlaması üzerinden değerlendirmeler yapılmakta ve İslam dünyasının sorumluluğuna pek değinilmemektedir. Bu konuda Ali Gür “İslamofobi Oluşumunda İslam Dünyasının Sorumluluğu Üzerine Öz Eleştirel Yaklaşım” başlıklı makalesinde İslamofobi oluşumunda İslam dünyasının

²⁵ Özcan Hıdır, “İslamofobi-İrkçılık-‘Kültürel İrkçılık’ İlişkisi”, *Ombudsman Akademik* 7 (2017), 23-49; Hıdır Özcan, “Avrupa’da Müslümanlar ve Radikalleşme”, *Star Açık Görüş* (09 Nisan 2016) Erişim Tarihi 06.03.2024 ; Özcan Hıdır, “Anti-Semitizm ve Anti-İslamizm: Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, ed. Kadir Canatan - Özcan Hıdır (Ankara: Nobel Kitap, 2007), 63-69.

²⁶ Ejder Okumuş, “Müslümanların İslamofobi ile İmtihani”, *İnsanlığın İslamofobi ile İmtihani*, ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiye Yayınları, 2018), 354-384; Ejder Okumuş, “ABD’de İslamofobi ve Anti-İslamizm: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası”, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2007), 235-257; Ejder Okumuş, *Orta Doğu ve IŞİD Gerçeği* (Ankara: Siyah Beyaz Yayınları, 2014).

²⁷ Hüsnü Ezber Bodur, “Batı’da İslâm Karşıtlığının İcat Edilmiş Dili Olarak İslamofobi (Çatışmacı Sosyolojik Perspektif)”, *İlahiyat Akademi* 6 (2017), 69-86; Hüsnü Ezber Bodur, “Vehhabi Hareketi ve Küresel Terör”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2003), 7-20.

²⁸ Mehmet Ali Büyükkara, “İlmî İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye’sinde Laikliğin Anlam ve Sınırları”, *Usul İslam Araştırmaları* 9/9 (2008), 174-200; Büyükkara, “İlmî İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye’sinde Laikliğin Anlam ve Sınırları”; Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan’dan Cüheyman’a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013); Mehmet Ali Büyükkara, “Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi”, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2014), 485-524.

sorumluluğu üzerine öz eleştiri yapmakta ve on beş başlık altında detaylı olarak ele almaktadır.²⁹ Salih Aydemir “*İslamofobi Karşısında Müslümanların Sorumluluğu (Öz Eleştirel Bir Kimlik ve Kişilik Sorgulaması)*” başlıklı makalesinde Müslümanların savunmacı değerlendirmeleri bir yana bırakarak öz eleştiri yapmalarının yanı sıra “evrensel insani değerler” ve hukuk sınırları içinde çözüm arama bilinci kazanmaları gerektiği önerilerini yapmakta ancak öz eleştiri açısından detaya girmemektedir.³⁰ Mehmet Yanmış da “*Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir*” başlıklı makalesinde İslam toplumunun kendi içsel sorunlarını kısmen ele almaktadır.³¹

Burada sadece çok az bir kısmını sıralayabildiğimiz bu çalışmalar literatürde belirli boşlukları doldurmakta ve çalışmamız için de önemli katkıları bulunmaktadır. Ancak araştırmamızın kapsamı ve muhtevası belirli açılardan farklılıklar taşımaktadır. Zira genellikle bu çalışmalarda Batı sorgulaması yapılırken İslam dünyasının sorumluluğuna pek değinilmemektedir. Değinilen çalışmalarda da DEAŞ gibi terör örgütleri üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. Çalışmamızda ise kapsamlı bir öz eleştiri yapılmakta, radikal örgütlerin yanı sıra ılımlı görünümlü yapıların da İslamofobinin oluşumunda rol oynayabileceklerine ve İslam dünyasının radikal ve ılımlı yapılar üzerinden kısaca alındığına dikkat çekilmekte ve yeni bir yaklaşım sergilenmektedir.

²⁹ İslam dünyasına yönelik öz eleştiri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Gür, “İslamofobi Oluşumunda İslam Dünyasının Sorumluluğu Üzerine Öz Eleştirel Yaklaşım”, *Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2023), 189-200.

³⁰ Salih Aydemir, “İslamofobi Karşısında Müslümanların Sorumluluğu (Öz Eleştirel Bir Kimlik ve Kişilik Sorgulaması)”, *İlahiyat Akademi* 6 (2017), 180.

³¹ Yanmış, “Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir”, 187-202.

1.BÖLÜM

DOĞU- BATI, RADİKALİZM, İLİMLİLİK, İSLAMOFOBİ KAVRAMLARI

Tez çalışmamızda sıkça ele alacağımız teolojik ve sosyokültürel analizlerimizin tam anlaşılabilmesi için bu bölümde Doğu, Batı, radikalizm, fundamentalizm, medeniyet, modernite, din, ılımlı İslam, radikal İslam, siyasal İslam, İslamofobi, sekülerizm, laiklik gibi kavramların çerçevesini belirlemekte ve bunların İslam dünyasına bakan yönlerini detaylandırmakta fayda bulunmaktadır. Çalışmamızda sıkça geçen İslam/Müslüman coğrafyasından kastımız, Müslüman nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı ve yönetim sistemlerinden bağımsız olarak geçmişten günümüze İslam dokusuyla yoğrulan coğrafyadır.

1.1.Doğu-Batı

Kendini konumlandırabilmek için bir "öteki" oluşturmaya ihtiyaç duyan insanoğlunun belki de en etkili ötekileştirmelerinin başında Doğu ve Batı dikotomisi yer almıştır. Son birkaç yüzyıldır kendini farklı bir nitelemeyle varlık sahasına çıkarmayı hedefleyen Batı elde ettiği hakim güçle bilim dünyasını da kendi algıları çerçevesinde şekillendirirken Doğu'yu kurgulamış ve zamanla Batı dışındakiler de kendilerinin Doğu olduklarını kabullenmişlerdir. Böylece dünya coğrafı, tarihi, medeni ve ekonomik boyutları her geçen gün genişleyen ve farklılaşan iki zıt kutba bölünmüştür.

1.1.1. Doğu ve Batı Tanımı

Doğu ve Batı³² kavramlarının ne zaman oluştuğu merak konusu olmuştur. Tarihsel süreçte Doğu-Batı tanımlamasının, ilk defa Yunanlılar tarafından milattan önce “Yunanlılar ve diğerleri (barbarlar)” şeklinde kullanıldığını ileri sürenler olduğu gibi bu ayrımın Roma İmparatorluğu’nun milattan sonra 395 tarihinde bölünmesiyle başladığını belirtenler de olmuştur.³³ Roma Devleti’nin ikiye bölünmesiyle birlikte Doğulu Ortodokslara karşı Batılı Katoliklerin kendilerini ayırtmalarını ve üstün görmeleri coğrafi ayrışmanın ötesinde ideolojik anlamlar yüklenmesinin tarihsel temelini oluşturmuştur. İlk kullanımının tarihçi Homeros’la birlikte başladığı³⁴ ve günümüze yaklaştıkça medeniyetler arası zihinsel ve toplumsal dönüşümleri de içine alan bir nitelik kazandığı görülmüştür. Özellikle günümüzde Doğu ve Batı kavramı; Batı tarafından algılamada, düşünmede, değerlendirmede, karar vermede rol oynayan yetilerin ve bunların yansımalarının kategorizasyonu olarak şekillendirilmiştir. Zira insan zihninin genelinde olduğu üzere Avrupa düşünce yapısı, sınırlandırmaya ve kategorileştirmeye yatkındır.

Doğu ve Batı kavramları, günümüzde coğrafi bir alanı tanımlamaktan ziyade sınıfsal ve kültürel farklılıklar temelli kullanılmaktadır. Aslında iki kavram da birer ideolojiyi, kültürü ve medeniyeti ifade etmektedir. Coğrafi yön anlamından ziyade kendilerini tanımlayan kültürleri çağrıştırmaktadırlar. Modern çağımızda medeniyetin kaynağının Batı olduğu ve bunun da Antik Yunan (Helenistik) medeniyetinin süreği olarak devam ettiği dayatılmıştır. Ancak ilk çağlarda Batı’nın yükselen değeri olan Antik Yunan Medeniyetinin kendisinden önceki Mezopotamya’da hüküm süren Sümer ve Mısır medeniyetlerinin mirası üzerinde yükseldiği tartışmasız bir gerçektir. Antik Yunan alfabesinin Fenike alfabesi üzerine inşa edilmiş olması³⁵ ve Yunan mitolojisinde geçen tanrıların büyük çoğunluğunun Sümer ve Mısır kökenli olması³⁶ Doğu- Batı

³² İlave açıklayıcı bilgiler için bkz. Marshall GS Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Denemeler*, çev. Ahmet Kanlıdere (İstanbul: Vadi Yayınları, 2018); Thomas Bauer, *Neden İslam’ın Orta Çağı Yoktu? Antik Çağın Mirası ve Doğu*, çev. Hülya Yavuz Akçay (İstanbul: Runik Kitap, 2021); Kalın, *İslam ve Batı*; Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi: İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*.

³³ Betül Karagöz Yerdelen, “Doğu-Batı Ekseninde Batı’nın Farklılaşan İzdüşümleri”, *Journal of International Social Research* 9/45 (2016), 254.

³⁴ Ekrem Memiş, “Eskiçağda Doğu-Batı Mücadelesine Kısa Bir Bakış”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8/1 (2021), 361.

³⁵ Joseph Naveh, *Early History of the Alphabet: An Introduction to West Semitic Epigraphy and Palaeography* (Jerusalem Leiden: Magnes Press E.J. Brill, 1982).

³⁶ Onur Günday, “Eskiçağ Yakın Doğu ve Hellen Topluluklarında ‘Gök Tanrısı’ İnancı”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/Sp. Issue (2021), 1-18.

arasında her zaman bir geçirgenlik olduğunu düşündürmüştür. Bu yüzden keskin sınırlarla ayrıştırmak yerine geçmişin mirasına eklenen kazanımlarla yeni bir medeniyetin oluştuğunu kabul etmek daha doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilir.

Tarihsel anlatılarda hem Batı hem de Doğu çoğunlukla Batı'nın bakış açısıyla yer almış ve Batı, Doğu'yu hep kendi hedefleri doğrultusunda şekillendirmiştir. Bir sonraki aşamada da Batı, kendi oluşturduğu ve kendisine göre “öteki” olarak etiketlediği Doğu'ya göre kendini yeniden tanımlamıştır. Said, Spivak, Miles, Cixous, Bhabha gibi araştırmacılar tarih yazımının, Batı'nın kendi amaçlarını gerçekleştirmelerine meşruiyet kazandıracak bir anlatım olduğunu ileri sürmüşler ve Batı'nın Doğu'yu sunuş şeklinin kasıtlı bir plan dahilinde gerçekleştiğini açıkça ifade etmişlerdir.³⁷

1.1.2. Doğu ve Batı'yı Oluşturan Değerler

Doğu ve Batı, yön anlamından ziyade birer medeniyeti, ideolojiyi ve kültürü ifade etmiştir. Batı ilerici, yenilikçi ve disiplinli iken Doğu ise cahil, taklitçi ve tembel olarak nitelenmiştir. Günümüzde de bu algı, bazen açıktan çoğunlukla da örtülü bir biçimde olmak üzere sürdürülmüştür. Oysa Batı'nın orta çağ karanlığında yaşadığı dönemlerde Doğu, zengin kitap koleksiyonları bulunan kütüphanelere ev sahipliği yapmaktaydı. Endülüs'ün dokuzuncu Emevi halifesi II. el-Hakem (961-976) tarafından kurulan özel kütüphanede 400.000 kitap bulunduğundan ve bu kitapların basit listelenmesinden oluşan fihristin 44 cilt olduğundan bahsedilmektedir. Yine Merağa Gözlemevi yakınında kurulan Merağa Kütüphanesinde de 450.000 kitap bulunduğu belirtilmektedir.³⁸ İslam dünyası 9.-14. yüzyıllar arasında ilim ve teknoloji alanında Batı temsilcisi Bizans'ın ilerisindeydi. Biruni, Farabi, Ömer Hayyam, Razi, Ravendi, Kindi, Harezmi, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd, İbn-i Haldun, Cezeri gibi filozoflar ve bilim insanları sanat ve bilimde büyük başarılarla imza atmışlardı. Orta çağ dönemi Batı insanının en ayırt edici karakteri iman-teslimiyet yönüyle güçlü fakat düşünsel olarak zayıf olmasıydı ve inanç krizinden ziyade ciddi bir düşünce krizi mevcuttu.³⁹ Ancak zamanla süreç tersine dönmüş ve Batı düşüncayı kısırlaştıran prangalardan

³⁷ Evrim Ersöz - A Didem Uslu, “Doğu-Batı Karşılaşmasında Çatışma, Karmaşa ve Muhtemel Bir Uzlaşma”, *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi* 7 (2012), 74-75.

³⁸ Turgay Aldemir, *Muhasebe ve İnşa Sürecinde Akli Selim* (İstanbul: Türe Kitap, 2017), 16.

³⁹ Aldemir, *Muhasebe ve İnşa Sürecinde Akli Selim*, 23.

kurtularak krizden çıkarken İslam dünyası tam tersine inanç hakikatlerinden uzaklaşıp taklidi bir inançla düşünsel olarak krize girmiştir. Bu durum da medeniyet ve hakimiyetin el değiştirmesine yol açmıştır. Ancak zamanla İslam dünyası bu üstünlüğünü kaybetmiş ve Batı'nın normları hakim duruma gelerek küreselleşmiştir.

Maddeyi ve akli temsil edenler Batı'da; manayı ve kalbi temsil edenler Doğu'da varsayılmıştır. Sömürenler, tahakküm edenler, gelişenler Batılı; sömürülenler, hükmedilenler, geri kalmışlar Doğulu olmuştur. Öyle ki Batı-Doğu dikotomisi ile ötekileştirme ve ayrıştırma kalıcı hale getirilmiştir.⁴⁰ Batının güncel kapasitesine ulaşmasındaki Müslüman etkisi ya yok sayılmış veya küçümsenmiştir.⁴¹

İngiliz sömürgeciliğine övgüler dizen İngiliz şair Rudyard Kipling ünlü şiirinde “*Doğu Doğu'dur, Batı Batı'dır/ ve bu ikili hiçbir zaman bir araya gelmeyecektir; ta ki yer ve gök tanrının büyük hüküm kürsüsünde hazır bulunana kadar*” ifadesiyle Batı'nın Doğu'dan farklılığının doğal olduğunu ve birleşmesinin ise ancak bir mucize sonucu olabileceğini belirtmiştir. Batı'nın bu ekstremist bakış açısına karşılık Doğu da Batı'yı coğrafyasına, tarihine, yaşam tarzına, siyasi yönetimine ve doğal kaynaklarına müdahale eden sömürgeci bir “öteki” olarak görmüştür.⁴² Spivak “öteki”yi bir bilinç problemi olarak değerlendirmiş ve Doğu'nun Batı düşünce prangalarından kurtulması için önce kendi bilinç düzeyini oluşturması gerektiğini vurgulamıştır.⁴³ Öteki ile karşılaşma sadece savaş meydanlarında gerçekleşmemiş, sosyokültürel unsurlar yönüyle de Batı kendini merkezileştirerek kendi dışındakileri ayrıştırıp dışlamıştır. Aslında oryantalizm tartışmaları da genelde Batı'nın kendi dışındaki kültürlere yönelik yaklaşımının⁴⁴ ve özelde İslam'la olan mücadelesinin geçmişten günümüze süreklilik arz eden bir tezahürüdür.⁴⁵

Medeniyet ve medenileşmek Batı'nın sosyokültürel hegmonik gücünü oluştururken Doğu için bir *Kızıl Elma*'ya dönüştürülmüştür. Batı kökenli *civilization*

⁴⁰ Birol Biçer, “Doğu'nun ve Batı'nın Anlam Atlası”, *Lacivert* 46 (2018).

⁴¹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: İmge Kitabevi, 2006); Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*.

⁴² Kalın, *İslam ve Batı*, 13.

⁴³ Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the Subaltern Speak?”, *Marxism and the Interpretation of Culture*, ed. Cary Nelson - Lawrence Grossberg (London: Macmillian, 1988).

⁴⁴ Asaf Hüseyin, *Batı'nın İslâm'la Kavgası*, çev. Mesut Karaşahan (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017).

⁴⁵ İhsan Kutlu - Fatma Nur Alsancak, “Çokkültürcülük Kimin Sorunudur?”, *PESA International Journal of Social Studies* 4/3 (2018), 301.

kelimesini karşılamak üzere *medeniyet* kavramı kullanılmaya başlamıştır.⁴⁶ Kökeni Latince *civitas* kelimesine dayanan bu kavram Romalılarca kırsal yaşamla özdeşleştirilen barbar topluluklara karşı şehir yaşamını vurgulamak ve kendilerini bunlardan ayırtırmak için kullanılmıştır.⁴⁷ Aydınlanma ile birlikte 16. yüzyıldan itibaren Batı dünyasında yeniden kullanılmaya başlayan “civilization” kavramı, Avrupa’da toplumsal davranışlara ilişkin değişen normları ifade etmek için kullanılmış ve Avrupa’nın zihinsel yapılanmasını oluşturmuştur. Karşıtlık ilişkisi üzerine şekillenen bu yapılanmada bir yanda medeni (Batılı) toplumlar, diğer yanda da ilkel/barbar yani Batı-dışı toplumlar yerleştirilmiştir.⁴⁸ Bu çerçevede modernleşme projesi, Batı dışı toplumları “medenileştirme” ve Avrupa merkezli bir dünya düzeninin hakim kılınması düşüncesine temel oluşturmuştur. Batı dışı toplumların modernleşme ve sekülerleşme süreci “Batılılaşma” serüveni olarak ortaya çıkmış, medeniyet ise Batılılaşmanın anahtar kavramı olarak kullanılmıştır.⁴⁹

Batı ve Doğu sadece belirli coğrafyaları, kültürü ve sanatı tanımlamanın ötesinde ontolojik ve tarihsel nitelikleri olan iki uzlaşmaz paradigmayı simgelemiştir. Doğu duygunun, mitlerin, inancın, diktatörlüklerin; Batı ise aklın, bilimin, demokrasinin, özgürlüğün sembolü olarak sunulmuştur. Batı kendisi ve Doğu (diğerleri) arasında yaptığı bu ayırtırmada Doğu’yu bilinçli bir şekilde ötekileştirerek değersizleştirirken kendisini yüceltmeyi amaçlamıştır. Bazen açıktan, çoğunlukla da bilinçaltındaki bu yaklaşıma göre Doğu bağnaz, taklitçi, tembel, cahil ve şiddete meyilli; Batı ise sorgulayıcı, yenilikçi, disiplinli ve entelektüel olarak tavsif edilmiştir. Çoğu bilimsel ve sanatsal çalışmayı da bu paradigma yönlendirmiştir.⁵⁰

Batı, günümüzde Doğu karşısında teknolojik ve refah üstünlüğünü sürekli kullanmaktadır. Ancak unutulmaması gerekir ki Batı’daki bu teknolojik üstünlüğü sağlayan sıralı devrimlerin ilham kaynağı ve yol göstericisi zamanında Doğu’dan transfer edilen bilgelik ve Endülüs’ten kurtarılıp Batı’ya taşınan eserlerdir. Ancak tüm

⁴⁶ Tuncer Baykara, “Medeniyet Kavramı ve Türk Toplumuna Giriş”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5/1 (1990), 1.

⁴⁷ Yılmaz Çolak, “Türkiye’de Medeniyet ve Modernleşme.”, *Muhafazakar Düşünce* 6/21-22 (2009), 146.

⁴⁸ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), 28.

⁴⁹ Hicret K. Toprak, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hegemonik Bir Söylem Olarak Medeniyet ve Din İlişkisi”, *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2023), 61-62.

⁵⁰ Mehmet Evkuran, “İslamî İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri”, *İlahiyat Akademi* 14 (2021), 8-9.

bunlara rağmen Batı'nın, kompleks göstermeden Doğu'dan aldıklarını içselleştirmesinin, tecrübeleri bilgiye çevirmesinin, nihayetinde aydınlanma dönemi ile birlikte Rönesansı yaşamasının ve sanayi devrimini başlatmasının tarihi ve sosyolojik açıdan değerli olduğunu kabul etmemiz gerekir. Sorun bu başarılı dönüşüm neticesinde elde edilen büyük gücün dünyanın geri kalanlarını medenileştirme adı altında sömürgeleştirilmeye çalışılmasında ve kendileri dışındakilerin değersizleştirilmesindedir.

Batı'ya karşı İslam dünyasında reddiyeci ve kabullenici olmak üzere iki tür refleks gelişmiştir. Daha çok yönetici ve seküler/modernist kesim arasında görülen kabullenici tepki, Batı karşısında içine düşülen yenilgiyi tamamen İslam dünyasının kendi sorunlarından kaynaklı gören ve kurtuluş için İslam'dan uzaklaşmayı ve Batı'yı her alanda taklit etmeyi çözüm olarak görme eğilimindedir. Seküler elitlerin kendi toplumlarına dayattıkları politikaların arka planında da bu yenilmişlik ve kabulleniş duygusu yer almıştır.⁵¹ Seyyid Hüseyin Nasr modernizmin kutsalı, maneviyatı, kısaca Allah'ı yaşamın dışına iten, bireysel hazzı hayatın amacı haline getiren bir anlayış olduğunu ifade etmiştir.⁵² Batı'nın Müslüman zihin dünyasında yarattığı en büyük travma, kalplerde oluşturduğu taklit hastalığı ve kendi medeniyetine karşı içine soktuğu aşağılık psikolojisidir.⁵³

Modernist söylemler ile beklenen toplumsal huzur ve birliktelik sağlanamadığı gibi moderniteye ciddi eleştiriler başlamış ve modernitenin temel ilkelerine karşı çıkan *postmodernizm* gündeme gelmiştir. Postmodern söylemde; Batı'nın dışında da farklı ancak değerli dünyaların varlığı, uygarlık ve düşünce gelişimini Batı'ya indirgemenin bir hakikat tekelciliği olduğu, kültürler ve inançların karşılaştırılmaz özgün yapılar olduğundan aralarında hiyerarşik bir sıralama yapılamayacağı ve üstünlük iddiasında bulunulamayacağı yönünde eleştirel bakış açısı ön plana çıkmıştır. Batı dışı uygarlıkların ve kültürel mirasların, inançların ve efsanelerin akıl ve bilim dışı batıl inançlar olarak nitelenmesinin Avrupa merkezci üsttenci bakışın bir yansıması ve hakikat tekelciliği olduğu değerlendirilmiştir.⁵⁴

⁵¹ Evkuran, "İslamî İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri", 14.

⁵² Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler I*, çev. Şehabettin Yalçın (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 70.

⁵³ Aldemir, *Muhasebe ve İnşa Sürecinde Akli Selim*, 18.

⁵⁴ Evkuran, "İslamî İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri", 17.

Modern bilimin din karşıtlığının tarihsel temelinde Kiliseden rövanş alma istenci yattığı ileri sürülmekle birlikte kendisini deist olarak tanımlayan çoğu bilim insanının aynı zamanda Kilise papazı veya Tanrı inancı güçlü kişiler olması bu konuda başka etkenlerin de rol oynadığını göstermektedir. İnançlı bu bilim insanları Tanrısal iradenin kutsal kitapların yanında doğadaki varlıklar üzerinde de okunabileceğini ve bilimin bunun bir aracısı olduğunu öngörmüş⁵⁵ ve doğayı incelemenin teolojik meşruiyetini bu şekilde sağlamışlardır. Ancak başlangıçta durum bu şekilde ilerlerken bilimler geliştikçe dinden bağımsız ve hatta dine karşıt içerik ve pozisyona bürünmüşlerdir. Zamanla modern bilimin başarısının teolojik kavramlardan ve metafizikten uzaklaşmayla sağlandığı yönünde görüşler oluşmuştur. Böylece Kilisenin devletten, dinin bilimden ayrıştığı Batı’da; dinsel düşünce içine kapanmış, inanç vaftiz törenlerine ve haftalık Kilise ayinlerine indirgenmiştir. Bilim, Kilisenin tahakkümünden kurtulmuş, teolojinin bilim üzerindeki etkisi minimize edilmiş ve modern bilim dalları bağımsızlık kazanmıştır. Bilimsel düşünce artık kendi önceliklerine göre çalışan seküler alanlara dönüşmüştür. Tüm bu gelişmelere rağmen inancına bağlı bir birey olarak yaşamak isteyenler için ise fideist ya da agnostik bir din anlayışı ortaya çıkmıştır.⁵⁶

Medeniyet kavramı, 20. yüzyılın başlarında yalnızca Batılı tarihsel tecrübeyi ifade etmek üzere kullanılmıştır.⁵⁷ Batı’ya göre çizgisel olarak ilerleyen insanlık tarihinin son evresini ifade eden medeniyete yalnızca Batı halkları erişebilmiştir. Batı-dışı toplumların ise bu tecrübeye ancak Batı’yı takip veya taklit ederek kavuşabileceklerine inanılmıştır.⁵⁸

Sürekli çok kültürlülük ve birlikte yaşam ilkelerinden bahseden Batı’nın söz konusu Doğu olunca ayrıştırmaya gitmesi bir paradoksu yansıttığı gibi tarihsel gerçeklerle de uyuşmamaktadır. Amin Maalouf Müslümanların birlikte yaşam kültürü ve tolerans düzeyinden bahsederken ironik bir anlatım kullanmıştır:

Eğer atalarım, Müslüman orduları tarafından fethedilen bir ülkede Hristiyan olmak yerine, Hristiyanlar tarafından fethedilen bir ülkede Müslüman olsalardı, onların inançlarını koruyarak on dört yüzyıl köy ve kentlerinde yaşamaya devam edebileceklerini sanmıyorum. İslam tarihinde daha başlangıçtan itibaren, ötekiyle yan yana yaşama konusunda dikkate değer bir yatkınlık görülür. Geçen yüzyılın sonunda, en büyük İslam gücünün başkenti İstanbul’un nüfusu içinde başlıca Rumlar’dan, Ermeniler’den ve

⁵⁵ Thomas Paine, *Akıllı Çağ*, çev. Ali İhsan Dalgıç (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019), 35.

⁵⁶ Evkuran, “İslami İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri”, 9.

⁵⁷ Lütfi Sunar, *Müslüman Dünyada Medeniyet Tartışmaları, Çağdaş Düşüncede İslam ve Modernite* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 22.

⁵⁸ Toprak, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hegemonik Bir Söylem Olarak Medeniyet ve Din İlişkisi”, 63.

Yahudilerden oluşan Müslüman olmayan bir çoğunluk bulunuyordu. Aynı dönemde Paris'te, Londra'da Viyana'da ya da Berlin'de nüfusun yarısının Hristiyan olmayanlardan, Müslüman ve Yahudilerden oluşabileceği düşünülebilir miydi? Bugün bile, kentlerinde müezzinin ezan okuduğunu işiten pek çok Avrupalı rahatsız olurdu.⁵⁹

Bir yandan çokkültürlülüğü özendiren diğer yandan da ahlaktan bilime her şeyin kaynağı olarak kendisini görüp tarihin merkezinde olduğu iddiasında olan Batı'nın çoğulculuk arayışının da bir ötekileştirme ve ayrıştırmadan öteye geçmediği görülmüştür. Çokkültürlülük ve entegrasyon dayatması altında asimilasyon politikalarını uygulamıştır. Çokkültürcülük söylemiyle bir yandan birlikte yaşam ve hoşgörü algısıyla iyimser bir toplumsal tablo çizilirken diğer yandan İslam ve Müslümanlarla birlikte yaşamak gündeme gelince farklılığa tahammülsüzlüğün bir yansıması olarak İslamofobi sahneye sürülmüştür.⁶⁰ Batıda yakın zamanda gittikçe yükselen İslamofobi, Müslümanlarla bir arada yaşayabilme fırsatının önündeki en önemli engellerden biri olmuştur.

Batı bu dünyayı hem diğer medeniyetlerin rasyonalitesinden koparmış hem de medeniyetler arasında çatışma doğuracak bir noktaya getirmiştir.⁶¹ Kendisini tarihin merkezinde ve insanlığın tekamül aşamasının zirvesinde olarak gören, felsefeden bilime iyisini ve doğrusunu kendisinin yaptığına inanan bir Batılı'nın Afrikalılar'ı, Çinliler'i yahut Latin Amerikalılar'ı barbar, medenileştirilmeye muhtaç ve sömürülmeyi hak eden ilkel topluluklar olarak görmesi şaşılacak bir durum değildir. ve Müslümanlara karşı bu duygular daha belirgindir. Psikoloji, Antropoloji ve Arkeoloji gibi modern bilimlerin Batı merkezci ve ırkçı ideolojilere bilimsel kaynak üretmesi ise dikkat çekicidir.⁶²

Tüm bunlarla birlikte Batı'nın, Doğu'nun geri kalmışlığına sürekli vurgu yapan eleştirisini kabul etmeyen John M. Hobson gibi Batılı düşünürler de bulunmaktadır. Hobson, altıncı ve on sekizinci yüz yılları arasında on iki asır boyunca Doğu'nun Batı'nın ilerisinde olduğunu ve Batı Medeniyetinin temeli olan aydınlanma ve Rönesans hareketinin gelişiminde Doğu'nun büyük bir katkı sağladığını ifade ederek “*Batı medeniyeti Doğu'nun birikimleri üzerine inşa edilmiştir*” tespitinde

⁵⁹ Amin Maalouf, *Ölümciil Kimlikler*, çev. Aysel Bora (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 50.

⁶⁰ Kalın, “İslamofobi ve Çok Kültürlülüğün Sınırları”.

⁶¹ Mustafa Arslan, “Yirminci Yüzyılın Yalnız ve Bilge Yolcusu: Roger Garaudy”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2012), 9.

⁶² Kalın, *İslam ve Batı*, 19.

bulunmuştur.⁶³ Bauer'ın “*Müphemlik Kültürü ve İslam*” kitabı⁶⁴ başta olmak üzere İslam'ı tarafsız bir şekilde ele alan bir kısım çalışmalar, özünde çok kültürlülük olan İslam'ın farklı düşüncelere tolerans ve birlikte yaşama imkânı sağladığı tezini işleyerek İslam'a yönelik ön yargıdan kaynaklı korkuların çoğunluğunun yersiz olduğunu göstermiş ve Batı'daki İslam üzerine yapılan tartışmalara ciddi bir düzey kazandırmıştır.⁶⁵ Ancak bu tür çalışmalar genellikle azınlıkta kalmış, Batılılar tarafından pek dikkate alınmamış ve Batı, Doğu ile ilgili olumsuz yaklaşımını sürdürmüştür.⁶⁶

Aslında İslam (Doğu) ve Batı uygarlıkları, herkes kendi kalarak ortak iyide uzlaşıp aralarındaki önemli farklara rağmen birlikte yaşam kültürü geliştirilebilir.⁶⁷ Batı Dünyası'nı krizlerden ve süper olma ihtirasından; Doğu/İslam Dünyası'nı ise kendine duyduğu güvensizlikten ve Batı'nın onayını bekleme halinden kurtaracak yeni bir paradigmaya her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁸

1.1.3. Tarih Boyunca Doğu- Batı Mücadelesi

Bilinen ilk Doğu-Batı savaşı, MÖ.15. yüzyılda Çanakkale'de yapılan Truva savaşlarıdır. Batı'nın aç ve barbar olan kuzey halkları Yunan kabileleri öncülüğünde, zengin Doğu'yu yağmalamak için birleşip akınlar başlatmışlardır.

Orta çağ Avrupa'sında ise Müslümanlar, yok edilmesi gereken “*kâfirler*” olarak tanımlanıp Haçlı savaşları gerçekleştirilmiştir. Bunu meşrulaştırmak için de kendilerine göre bir İslam algısı oluşturmuşlardır. Modern Batı dünyası da “Her Müslüman terörist değildir ancak her terörist Müslümandır” söylemlerini bilinçli bir şekilde yaygınlaştırmıştır.⁶⁹ Aradan geçen bu kadar uzun zamana ve sözde aydınlanma süreçlerine rağmen Batı'nın zihniyeti değişmemiştir. Aslında Hristiyan Batı dünyasının İslam'a ve Müslümanlara yönelik bu tavrını yadırgamamak gerekir. Zira

⁶³ Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, 18.

⁶⁴ Detaylı bilgi için tiraz edilecek bazı yönleri olmakla birlikte İslam'ı tarafsız bir şekilde ele alan Thomas Bauer, *Müphemlik Kültürü ve İslâm*, çev. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020).

⁶⁵ Merdan Güneş, “‘Euro-Islam’ Mi ‘Avrupalı İslam’ Mi? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”, *Kilitbahir (İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 19 (2021), 16.

⁶⁶ Mustafa Bozkurt, “Doğu Batı Çekişmesinin Bir Aracı Olarak İslamofobi'nin Pragmatik Nedenleri Üzerine Makâsîdü's-Şerîa Bağlamında Bir Tahlil Denemesi”, *Kader* 20/2 (2022), 62.

⁶⁷ Kalın, *İslam ve Batı*, 21.

⁶⁸ Karagöz Yerdelen, “Doğu-Batı Ekseninde Batı'nın Farklılaşan İzdüşümleri.”, 266.

⁶⁹ Merve Nur Bolat, “Değişen Dünyada Batı'nın Değişmeyen İslam Düşmanlığı”, *Genç Atebe Dergisi* 3 (2022), 30.

tarih boyunca Yahudiler'e, hatta otuz yıl, yüz yıl savaşlarında olduğu gibi Hristiyanlığın farklı mezheplerine karşı da olumsuz söylem ve davranışları söz konusu olmuştur. 1648 yılında yapılan Vestfalya anlaşmasıyla son bulan Hristiyanlık içi mezhepsel çatışmaları ve din savaşları, Hristiyan Batı'nın kendi dindaşlarının farklı inanışlarına da tahammülsüz olduklarını göstermiştir.⁷⁰

Teolojik açıdan bakıldığında Hristiyanlık ve İslam çatışmalarında İslam'ın ilk yayıldığı zamanlarda çatışmaların eksenini, İslam ve Doğu Hristiyanları oluşturmuştur. Hristiyanlık, Levant ve Kuzey Afrika'da Güney Batı Avrupa'da olduğundan çok daha eski ve köklü bir geçmişe sahip olduğundan Müslümanlarla ilk yüzleşmeleri Doğu coğrafyasında olmuştur. Fetihlerle birlikte Hristiyan coğrafyanın büyük bir kısmının İslam hakimiyetine girmesiyle daha önce Yahudilere yönelik olan düşmanlık duyguları zamanla Müslümanlara yönelmiştir. Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki karşılıklı çatışmalar tarih boyunca devam etmiş ve dönem dönem her iki taraf için de kutsal sayılan savaşlar yapılmıştır. Ancak dinsel karşıtlıklarını perdelemek için Hristiyan Avrupalılar Müslümanlardan Sarazenler, Mağribiler, Türkler veya Tatarlar olarak söz ederken; Müslümanlar Avrupalı Hristiyanlardan Romalılar, Slavlar veya Franklar olarak söz etmişlerdir. Nihayetinde de her iki taraf bir diğerini kafır, inançsız, imansız, paynim gibi vasıflarla itham etmiştir. Orta çağın büyük bir zaman diliminde İslam öldürücü bir tehlikenin sembolü olarak görülmüş ve günümüze kadar da bu yaklaşım kesintisiz devam ettirilmiştir.⁷¹ Bu durum sadece Doğu-Batı çatışması temelinde değerlendirilmemelidir. Zira Doğu'nun önemli uygarlık ve inanç merkezlerinden Çin ve Hint coğrafyasına karşı Müslümanlara gösterilen böyle bir ötekileştirici ve düşmanlaştırıcı yaklaşım sergilenmemiştir.

Müslümanlar Hristiyan coğrafyasında fetihler yaptıkça Hristiyan Batı'da ön yargılar, özellikle Hristiyan din adamlarının da kışkırtmasıyla büyük oranda nefrete dönüşmüş ve bu nefret 11. yüzyılda Haçlı Seferleri ile zirveye çıkmıştır.⁷² Böylece Hristiyanlarla Müslümanlar arasında asırlarca sürecektir kutsal din savaşlarının temeli atılmıştır. İnalıcık'ın ifadesiyle Haçlı yayılmacılığının önündeki en büyük engel, Selçuklu Türkleri olmuş ve Hristiyan zihninde Türk adı saygı duyulan ancak korkulan

⁷⁰ Ar, *İslamofobinin Dini ve Kültürel Kökenleri*, 5.

⁷¹ Lewis, *İnanç ve İktidar: Orta Doğu'da Din Ve Siyaset*, 14-15.

⁷² Robert Miles, *İrkçilik*, çev. Sibel Yaman (İstanbul: Sarmal, 2000), 31.

bir unsur olarak yerleşmiştir.⁷³ İstanbul'un fethiyle endişeli bekleyişe, Osmanlı ordusunun Viyana surlarına dayanarak Avrupa'nın kalbine hançer gibi saplanması endişeyi nefrete dönüştürmüştür. Aynı zamanda Hasan Sabbah'ın fedailerinin çoğunlukla Müslüman liderler öldürmeleri yanı sıra Bizanslılar ve Haçlılara karşı da suikastlar düzenlemeleri Hristiyan dünyasının İslam algısına olumsuz etki etmiştir.⁷⁴

Aslında Batı'nın kendisi dışındakileri ötekileştirmesi sadece İslam ile ilişkili de değildir. İspanyolların yeni kıta yerlileriyle karşılaşmaları, Batı'nın öteki ile ilk yüzleşmesi açısından dikkat çekici bir dönüm noktası olmuştur. Sepulveda yerlilerle yapılan savaşların haklılığını gerekçelendirmek adına yerlilerin "ilkel ve aşağı", "doğuştan köle" olduklarını iddia etmiştir.⁷⁵ Bu gerekçelerle Avrupalılar karşılaştıkları yerlileri kılıçtan geçirerek topraklarını işgal etmişlerdir. Amerika kıtasına Hristiyanlığı yaymak için giden bir papaz olan Bartoloméo de las Casas da İspanyollar tarafından yerlilere yapılan soykırım ve işkenceleri kitabında detaylı anlatmıştır.⁷⁶ Yine İspanyollar sekiz asırdır İslam hakimiyetindeki İber Yarımadası'nda kalan Müslüman ve Yahudilere ya Hristiyan olmaları halinde topraklarında kalabilecekleri ya sürgün edilecekleri ya da bu ikisini de kabul etmezlerse işkence ile öldürülecekleri şartını koşmuş⁷⁷ ve kurdukları engizisyon mahkemeleri ile katliam yapmışlardır. Din değiştirmeye zorlanan çoğu Müslüman göç etmeyi tercih etmiş ve bu uzun göç yolculukları sırasında çoğu hayatını kaybetmiştir. Endülüs bölgesindeki camiler, medreseler, okullar, kervansaraylar yıkılmış veya çoğu cami, Hristiyan mabetlerine çevrilmiştir.⁷⁸ Bernard Lewis, İslam'ın hoşgörü ve birlikte yaşam ilkesinin Müslümanlarca hassasiyetle uygulandığını itiraf etmiş, "Müslümanların yönetimleri altındaki Yahûdi ve Hristiyanlar normalde inançları için şehit olmak zorunda bırakılmadılar. Müslümanlardan geri alınan İspanya'da Müslümanların ve Yahûdilerin maruz kaldıkları baskılara maruz kalmadılar"⁷⁹ ifadeleri ile Endülüs'e atıfta bulunmuş

⁷³ Halil İnalcık, *Doğu Batı: Makaleler I* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006), 1/215.

⁷⁴ Ali Gür, "FETÖ'nün Şii Haşhaşiler ve Sünni Kadiyaniler ile Yapısal Benzerlikleri: Sistematiik Değerlendirme", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 22/3 (28 Temmuz 2023), 707.

⁷⁵ Bartolomeo de las Casas, *Yerlilerin Gözyaşları: Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi İçinde*, çev. Oktay Etiman (İstanbul: İmge Kitabevi, 2014), 13.

⁷⁶ Casas, *Yerlilerin Gözyaşları: Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi İçinde*, 33; Kutlu - Alsancak, "Çokkültürcülük Kimin Sorunudur?", 300.

⁷⁷ Lütfi Şeyban, *Mudejares & Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlıya Göçleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 127.

⁷⁸ Abdurrahman Momin vd., "Çoğulculuk ve çokkültürcülük: islami bir bakış açısı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2010), 205-206.

⁷⁹ Bernard Lewis, *İslâm Dünyasında Yahûdiler*, çev. Belgin Çınar (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018), 36.

ve din konusundaki asıl baskının Hristiyanlar tarafından yapıldığını belirtmiştir.⁸⁰

Altın ve servet hırsıyla kolonyal emeller için yola çıkan İspanyollar, bütün insani değerleri hiçe sayarak sözde Hristiyan olmadıkları için günahkâr saydıkları yerlilere soykırım uygulamışlardır. İspanya ile başlayan katliam ve soykırım, Portekiz, Hollanda, Britanya, Fransa, Belçika, Almanya, İtalya katılımıyla dünyanın pek çok bölgesinde 20. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Bauman da,⁸¹ yakın tarihi verileri değerlendirerek soykırımın bir realite olduğunu ifade etmiştir. Yakın zamanda sözde medeni Avrupa'nın orta yerinde Bosna Hersek'te Müslümanlara yönelik uygulanan etnik temizlik de Bauman'ı doğrular niteliktedir.⁸² Fransa sömürgelerinde 1848'e kadar köleliğin serbest olması, onların yurttaş olarak kabul edilmemesi ve 1947'de Cezayir'de yapılan toplu katliamlar da Avrupa tarafından söylenegelen eşitlik ve insan haklarının izafiyetini ortaya koymuştur.⁸³ İslam'ı, Avrupa modernleşmesine katkı sağlayan uygarlıklardan biri olarak gören Delanty'nin de tespit ettiği gibi Batı diyaloga ve karşılıklı saygıya öncelik vermemiş ve çatışmayı seçmiştir.⁸⁴

Uzun yıllar öteki rolündeki Komünizm tehdidinin 1990'larda ortadan kalkmasından sonra Batı kendi bütünlüğünü koruyabilmek için yeni bir ötekine ihtiyaç duymuştur.⁸⁵ Soğuk savaş sonrası Batı, özeleştirici yerine aşırı bir özgüvenle yeni bir politika belirlemiş ve İslam'la özdeşleştirilen Doğu algısı üzerinden kutuplaştırarak ötekileştirme ve düşmanlaştırma stratejisini sürdürmüştür. İngiltere Başbakanı Thatcher, 1990'ların başında yapılan NATO zirvesinde İslam ve Müslümanları şu ifadelerle düşman olarak ilan etmiş ve Batı bilinçaltının oluşturduğu önyargı ve nefret söylemleriyle tarihsel hafızayı tazelemiştir.

Biz NATO'yu Rusya'ya karşı kurduk. Şimdi Sovyetler dağıldı ne yapacağız, NATO'yu lağv mı edeceğiz? Düşmanı olmayan bir ideoloji yaşayamaz ve gelişemez. Bizim mutlaka bir düşmana ihtiyacımız vardır. Bugüne kadar düşman Sovyetler'di, şimdi Sovyetler dağıldı. Yeni bir düşmanımız olmalı. Yeni bir düşman yaratmamıza da lüzum yok, zaten

⁸⁰ Mücahit Yüksel, "Aktüel Yaşamdaki İzdüşümü ve Zihinsel Arka Planı Bağlamında İslâm Karşıtı ve İslamofobik Tavrın Tahlili", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (31 Mart 2023), 97-98.

⁸¹ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), 73.

⁸² Momin vd., "Çoğulculuk ve Çokkültürcülük: İslami Bir Bakış Açısı", 207.

⁸³ Milena Doytcheva - Tuba Akıncılar-Onmuş, *Çokkültürlülük* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 32; Kutlu - Alsancak, "Çokkültürcülük Kimin Sorunudur?", 301.

⁸⁴ Gerard Delanty, "Islam and European Modernity in Historical Perspective: Towards a Cosmopolitan Perspective", *Perceptions of Islam in Europe-Culture, Identity and Muslim 'Other'*, ed. Hakan Yılmaz - Aykaç Çağla E (London: IB Tauris, 2012), 13-27.

⁸⁵ Hakan Samur, "Postmodern Dönemde Batıdaki İslam Düşmanlığının Artması Durumu: İslamofobi", *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/2 (2017), 67-68.

hali hazırda İslam gibi bir düşmanımız var.⁸⁶

11 Eylül saldırıları arkasından ABD Başkanı George Bush'un canlı yayında, başlatacakları savaşı açıkça "Crusade-Haçlı Seferi" şeklinde nitelemesi, Papa 16. Benedictus'un (Kardinal Joseph Ratzinger) Almanya'da 12 Eylül 2006'da Regensburg Üniversitesi'ndeki konferansında İslam'dan "kılıçla yayılan bir şiddet dini" ve Hz. Muhammed'den (s.a.v) bir "şiddet öncüsü" şeklinde bahsetmesi, 2012'de Fransa Dışişleri Bakanı Alain Juppe'nin "Libya'dan Nijerya'ya kadar İslamcı tehlikeye karşı bölgesel karşılık verilmeli ve uluslararası toplum harekete geçmeli" ifadesini kullanması aradan geçen on asra rağmen Haçlı zihniyetinin hiç değişmediğini ortaya koymuştur. Hatta 1990'larda Birleşmiş Milletler (BM) gözlemci askerlerinin gözü önünde Sırp ve Hırvatların, Boşnak Müslümanlara katliam/soykırım uygulamaları ve Balkanlardaki Osmanlı mirasını tahrip etmeleri, Batı'nın bilinçaltındaki Türk-İslam korkusunun ve nefretinin güncel yansıması olarak görülmüştür.⁸⁷

Batı, mutlak üstünlük algısı ile dayattığı kavramlar ve hayatın her alanındaki müdahaleleri ile doku uyuşmazlığı olan Doğu'yu zihinsel ve fiziksel olarak felç etmiştir. Demokrasi ve insan hakları adı altında yapılan müdahaleler mağduriyetlere yol açmış, bir süre sonra tepki ve kızgın kitleler oluşmuştur. Zorlu etkiye karşı Doğu'nun başlangıçta pasif direniş ve arkasından aktif tepkisi ile yüzleşince doğal olarak çatışma başlamıştır. Böylece Doğu- Batı çatışması güncellenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de "*...Biz zafer günlerini insanlar arasında nöbetleşe döndürür dururuz*"⁸⁸ buyruğunun farklı bir yorumu olarak iktidarların da topluluklar arasında sürekli el değiştirdiği düşüncesiyle temelde Doğu ve Batı dünyası arasında olmak üzere tarih boyunca medeniyetlerin hakimiyetleri de el değiştirmiştir. Burada tarihte işleyen belli bir mantık silsilesi dile getirilmiştir. İnsanlar gibi devletler ve medeniyetler de doğmuş, büyümüş, gelişmiş ve nihayetinde devrini tamamlayarak tarihteki yerini almıştır. Tarihte bir ritim vardır ve hâkim medeniyetler sürekli değişim göstermiştir.

Persler üzerinden Doğu hakimiyetinde olan bir dünyada, Batı'nın Büyük İskender'le başlayan Doğu'ya yürüyüşü Roma İmparatorluğu'yla devam ettirilmiş ve

⁸⁶ Necdet Kutsal, *Batının keskin kılıcı: Doğudan gelen sözde molla: Bir İşgal Hareketi* (İstanbul: Gaziosmanpaşa Belediyesi, 2018), 214.

⁸⁷ Necmi Karslı, "İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 83.

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/40

Batı'nın Doğu'daki bu ilerleyişi ancak Kudüs'te durdurulabilmiştir. Neticede devran dönüp bu defa Kudüs Roma'yı etkisi altına almıştır. Böylece tarih boyunca ikisi mücadele ve yarışma içinde olmuş ve Doğu-Batı arasında belirli aralıklarla sürekli hakimiyet el değiştirmiştir. İlin ve Segal'in yorumuna göre Doğu ve Batı arasındaki bu güç dengesinin değişimi keskin sınırlarla tayin edilememekle birlikte beş yüzer yıllık dönemler şeklinde oluşmaktadır.⁸⁹

Günümüze de ışık tutması için Doğu'nun güçlü olduğu zamanlarda Batı'nın, Doğu'ya nasıl baktığını anlayabilmemiz açısından Büyük İskender'in sefere çıkarken kendi askerlerine yaptığı motivasyon konuşması önem arz etmektedir. “Düşmanlarımız Medler ve Perslerdir, yüzyıllar boyunca lüks içinde yumuşak yaşamlar sürdüren insanlar. Biz Makedonyalılar ise kuşaklar boyunca tehlikenin ve savaşın zorlu okulunda eğitildik.”⁹⁰ Görüldüğü üzere o zamanlar Batı'da, Doğuya karşı günümüz bakış açısının tam tersi bir duygu hâkim ve Doğu'nun zenginlikleri, refah düzeyi imrendirici bir şekilde anlatılmıştır. Bu durum Pitagoras, Eflatun ve Aristo gibi Yunan düşünürlerin eserlerinde de yer almıştır. Çoğu Yunan tarihçi, Anadolu'nun tamamı ile birlikte dünyanın büyük çoğunluğuna hakim olan Pers İmparatorluğu'nun M.Ö. 7-3. yüzyıllar arasındaki ihtişamından bahsetmiştir. Ortaya çıkışından itibaren üç asır baskı altında kalan, ötekileştirilen ve azınlık dini olan Hristiyanlık, Roma Kralı Konstantin'in 313'te Hristiyanlığı kabul etmesi, arkasından Roma İmparatoru Gratiani'nin Hristiyanlığı Roma'nın resmi dini ilan etmesi ve böylece azınlık dininden imparatorluk dinine dönüşmesi, Hristiyanlık merkezinin Doğu'dan Batı'ya (Avrupa) kayması ve Katoliklerin güçlenmesi tarihte bir dönüm noktası oluşturmuştur.⁹¹

Büyük İskender çok kısa sürede Antik Yunan sınırlarından hareketle yenilmez Pers Kralını yenerek Mısır'a ve İndus'a kadar ilerlemesine, tarihteki en büyük imparatorluklardan birini kurmasına ve savaşçı bir lider olmasına rağmen yönetim ve organizasyon oluşturma açısından başarılı olamadığı için kurduğu imparatorluk çok kısa sürede çökmüştür. Bu tarihsel tecrübeyi iyi okuyan ve ders çıkaran Roma İmparatorluğu savaşçı ve korkusuz bir ordunun yanı sıra fethedilen yerleri kalıcı olarak yönetebilecek sistemi de kurgulamış ve bu yüzden tarihteki en uzun dönemli

⁸⁹ Mikail İlin - Erich Wolf Segal, *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, çev. Ahmet Zekerya (İstanbul: Say Yayınları, 2001).

⁹⁰ Arrian Arrian, *İskender'in Seferleri*, çev. Meriç Mete (İstanbul: İdea Yayınevi, 2005), 51.

⁹¹ Kalın, *İslam ve Batı*, 30-32.

imparatorlukların başında yer almıştır. Roma İmparatorluğunun kalıcı zaferleri ile Batı'nın merkezi Antik Yunan'dan Roma'ya kaymıştır. İşte ABD de önülüğünde günümüz Batı Medeniyeti, Roma'dan ilham alarak yakın dönemde de çok kültürlü, çok dinli ve çok uluslu olmasına rağmen altı yüzyıl boyunca büyük bir coğrafyayı çatıştırtmadan idare etme becerisi gösteren Osmanlı'yı örnekleyerek etkin bir yapılanmaya gitmiştir. Bu yüzden de ABD, Avrupa'ya göre daha çoğulcu ve çok kültürlü bir zihniyete sahiptir.

Antik dönemde Doğu-Batı çatışmasının dönüm noktalarından biri M.Ö. 1184 tarihli Truva savaşlarıdır. Antik Yunan deniz ülkesi olduğu için geçim kaynağı ticarettir ve Doğu ile yaptığı savaşlar ve ticari ilişkiler neticesinde Doğu'dan etkilenmiş ve bunu içselleştirmiştir. Anadolulu ozan Homeros, İlyada eserinde on yıl süren savaşın bir aylık son dönemini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Batı (Antik Yunan), bir bahane ile Doğu'nun (Anadolu) zenginliklerini ele geçirmeye teşebbüs etmiş ve bugün de olduğu gibi başaramayınca hile yoluna başvurmuştur. Daha sonra Büyük İskender'in, dünya hakimi Persler'i yenmesi ve Doğu'nun hakimiyetini kırmasının ardından Roma İmparatorluğu da Doğu hakimiyetine son vererek Batı'nın mutlak hakimiyetini sağlamıştır. Roma İmparatorluğu tarihte geniş coğrafyalara yayılan uzun dönemli hakimiyeti ile Batı'nın kaderini değiştirmiştir. Orta çağa gelindiğinde Roma imparatorluğunun parçalanması, akabinde Kilise'nin boşluktan faydalanarak Vatikan yapılanması ile Roma'nın kalbine yerleşmesi ve yeni fikir ve düşüncelere karşı engizisyon baskısı ile bilim ve aydınlanmaya geçit vermemesi Batı'yı karanlık bir döneme hapsetmiştir. Bunun karşısında İslam'la buluşan Doğu medeniyetinin parlaklığı göz kamaştırmıştır. Antik Çağ'da Şam başta olmak üzere bazı şehirler Roma İmparatorluğunun parlak dönemlerinin Doğu'daki yansımaları olmuştur. Ancak Batı'nın bu şehirleşmeleri oraları Batılılaştıramamıştır. Doğu tarih boyunca hep Doğu olarak kalmıştır.

Batı; Antik Yunan, Roma, Bizans dönemleri ve süreği olarak günümüzün modern uygarlığına tabi olmayan veya tehdit etme potansiyeli olan her şeyi kendisine düşman olarak tanımlamıştır. Kendi evrensellik ilkesi ile çelişir tarzda evrensellik iddiaları altında kendi hegemonyasını evrenselleştirme girişiminde bulunmuştur. “*The West and the rest*” yaklaşımı⁹² günümüzde Batılılar tarafından ötekileştirmeyi de

⁹² Stuart Hall - Bram Gieben, “The West and the Rest: Discourse and Power”, *Race and Racialization*, 2E: *Essential Readings*, (1992), 85-95.

aşarak sözlü ve fiili saldırganlığa dönüşmüştür. Üsttenci bu bakış açısıyla Batı'nın üstünlüğü, taklit edilemezliği, eşsizliği ve tüm bunların bileşkesi olarak ele geçirilemezliği hem Batı toplumunun hem de Doğu'nun bilinçaltına işlenmiştir.

Bulunduğu zaman ve mekânda güçlü ve muktedir olanlar aynı zamanda kuralları da belirlemiştir. Kanun ve kurallar, güçlünün toplumu dizayn etmek, kontrol altında tutabilmek ve öngörülen toplumsal istikrarı sağlayabilmek için kullandığı araçlara dönüşmüştür. Dayatılan bu araçların öteki toplumlar tarafından kabullenilmesi için de kavramsal tanımlamalar yapılmıştır. Maalesef günümüzde hakim unsur Batı olduğu için onlar tarafından üretilen bu kavramlar, Doğu tarafından da kullanılmış ve yaygınlaştırılmıştır.

Batı'nın en önemli silahlarından biri de insanların bilinç altlarını yönlendirmek ve ötekini tanımlamak için türetilip dolaşıma soktukları kavramlardır. Hakim unsur aynı zamanda hakim dili de oluşturmuş ve bu dil üzerinden üretilen yeni kavramlar, bilim dili adı altında toplumsal kabul görmüştür. En basitinden yirminci yüzyılın başına kadar coğrafi olarak Orta Doğu diye bir tanımlama bulunmazken ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batı dünyası Birinci Dünya savaşı sonrası yeniden şekillendirdikleri bu coğrafya için Orta Doğu ismini kullanmışlardır. Zamanla bu isim coğrafi bir nitelemenin yanı sıra toplumsal bir tanımlamaya ve sınıflamaya kadar evrilmiştir. Batı medya ve sinemasında Orta Doğulular barbar, çatışmacı, şiddet yanlısı, terör potansiyelli, bağınaz ve batı için tehlikeli olarak yansıtılmıştır. Ne var ki bu ötekileştirici tanımlamayı İslam dünyası başta olmak üzere Doğu da kullanmayı sürdürmüştür.

Yine aynı şekilde İslamofobi kelimesi de Batı tarafından türetilmiş, tamamen üsttenci ve ötekileştirici bir kavram olarak küresel dolaşıma sokulmuştur. Böylece toplumların bilinçaltına kodlanarak İslam'la korku özdeşleştirilip Müslümanlar, uzak durulması hatta engellenmesi gereken öteki olarak tanımlanmış ve böylesine bir nefret söylemini çağrıştıran isimlendirme yaygınlaştırılmıştır. Ne yazık ki İslamofobi terimini hem Batı hem de Doğu toplumları sıkça kullanmayı sürdürmüştür.

Entelektüelleri de dahil Batı dünyasının büyük çoğunluğu insani varoluş ve gelişimin ilerleme temelinde şekillendiği inancında olmuştur. Teknolojik ve endüstriyel ilerleme batıda olduğundan batılı olmayanların modern dünyada varlıklarını devam ettirebilmeleri için Batı'nın izleklerini takip etmek zorunda

oldukları dayatılmıştır.⁹³ Ancak milenyumda gelişen olaylar ve eleştirel bakış açıları teknolojik ilerlemenin her zaman iyi olmayabileceğini ve hatta insanlığın felaketi ile sonlanabileceğini tartışmaya açmıştır. İlerleme adına güç gösterisine dönüşen nükleer silahlanma ve doğanın hoyratça kullanılması, bireylerin kişisel özgürlük alanlarının kısıtlanması ve sürekli teknolojik takipte tutulması, teknolojik gelişimleri ve dolayısıyla Batı'nın iyi algısını sorgular hale getirmiştir. Bu teknolojik gelişmeler Batı'nın kontrolünde olunca iyi olarak kabul edilmesi, aynı imkanlar Doğu dünyasında olunca kontrolsüz güç ve potansiyel şiddet tehlikesi olarak sunulması Batı dünyasının önemli bir paradoksu olmuştur. ABD başta olmak üzere Batı dünyasında nükleer silahlar barışın teminatı olarak gösterilirken Doğu dünyasında saldırganlığın ve terör tehdidinin aracı olarak sunulmuştur. Orta Doğu'da uzun menzilli füze ve nükleer silah üretimi düşüncesi bile dehşetle karşılanırken İsrail'in envanterindeki nükleer silahları sorgulanmadığı gibi savunma ve barışı koruma gerekçesiyle meşrulaştırılmıştır. Diğer taraftan daha sonra tamamen gerçek dışı olduğu ortaya çıkan nükleer bomba varlığı iddiaları üzerinden İngiltere, Fransa başta olmak üzere Avrupa'nın desteği ile ABD'nin Irak'ı işgal ederek büyük katliamlar yapması ve geçmiş önemli medeniyetlerin beşiği olan Bağdat, Basra gibi şehirlerin harabeye çevrilmesi demokrasi getirme kılıfında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

Avrupa, Hristiyanlık ile ilişkilerinde sürekli revizyona gidip nihayetinde Hristiyanlığı, sekülerizm ve kapitalizme sorun çıkaramayacak bir inanç zihniyetine dönüştürürken; İslam'la ve Müslümanlarla olan ilişki çizgisinde ise tarih boyunca fazla değişiklik göstermemiştir. Bu çizgi hem Kilisenin hem de seküler düşüncenin baskınlığının hissedildiği dönemlerde hep aynı olmuş ve Müslümanlar mücadele edilmesi gereken öteki olarak kalmıştır.⁹⁴ Gittikçe hakimiyetini kaybeden Katolik Kilisesinin Avrupa'daki eski gücüne kavuşmak için Müslümanları tehlikeli bir düşman olarak gösterip Hristiyan dünyasını konsolide etmeyi amaçladığını da göz ardı etmemek gerekir.⁹⁵ Öyle ki Katolikler bir yana 16. yüzyılda Kilise'nin skolastik

⁹³ Sachiko Murata - William C. Chittick, *İslâm'ın Vizyonu: İnanç ve Uygulama*, çev. Turan Koç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015).

⁹⁴ Samur, "Postmodern Dönemde Batıdaki İslam Düşmanlığının Artması Durumu: İslamofobi", 63-64.

⁹⁵ Steven A Epstein, *Geç Dönem Ortaçağ Avrupası – Ekonomik ve Sosyal Tarih, 1000- 1500* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2014).

anlayışına başkaldıran Martin Luther bile İslam'a olan düşmanlığını gizleyememiş, hatta Osmanlı'ya karşı açıkça Kilise'nin yanında yer almıştır.⁹⁶

1.1.4. Doğu-Batı Bağlamında Medeniyetlerin Şekillenmesinde Dinin Rolü

İnsanoğlu, tarih boyunca varlığının anlamını sorgulamış, yorumlamaya çalışmış ve anlam arayışını aralıksız sürdürmüştür.⁹⁷ Akılla donatılan tek varlık olmasına rağmen metafizik unsurlar önemli oranda varlığını kuşatmıştır.⁹⁸ Ayrıca fitratı gereği tek başına yaşayamadığı için mutlaka birilerine ihtiyaç duymuştur. Bu durum bazen aile, bazen soydaşlık, bazen bir şehir veya devlet içinde vatandaşlık ve bazen de inanç birlikteliği üzerinden toplumsal aidiyetler olmuştur. Ancak bu aidiyetler aynı zamanda içe kapanmayı ve dışarıdakini öteki olarak algılamayı da beraberinde getirebilmiştir. Bu perspektiften baktığımızda belirli bir kültür ve medeniyet havzasında yaşamını idame ettirenler için tarihsel bagajlar ve söylemler, kendi toplum ve medeniyeti dışındakileri öteki ve şüpheyile karşılanması gereken olarak algılamaya sebep olabilmıştır. Zira insan bilmediğine, aşına olmadığına karşı şüphecidir ve belirsizlik aynı zamanda korkutucudur.

Tarih boyunca toplumsal etki oluşturan din, insanlığın kültür/tecrübelerini oluşturan ve toplumlara yön veren bir olgu⁹⁹ olması yönüyle uygarlıkların güçlü bir şekillendiricisi olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzdendir ki dünyanın farklı coğrafyalarında milyonları aşkın dini hareket ve oluşumlar birbirlerini etkilediği gibi kültürel bir sistem olarak da sosyolojik yapılanmayı belirlemiştir.¹⁰⁰ Göbekli Tepe ve kazıları devam eden Karahan Tepe¹⁰¹ antik yapılarının keşfi ile yaşam ve uygarlığın ilk olarak Mezopotamya'da başlayıp yayıldığı yönündeki arkeolojik verilerin¹⁰² ilk tapınağın da burada kurulduğunu göstermesi¹⁰³ dinin insanoğlunun yaşamı ile birlikte var olduğunun ve toplumu etkilediğinin kanıtını sunmuştur.

⁹⁶ Adam S Francisco, *Martin Luther and Islam: A Study in Sixteenth-Century Polemics and Apologetics* (Laiden: Brill Archive, 2007).

⁹⁷ Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Alfa, 2014).

⁹⁸ Henri Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, çev. M Mukadder Yakupoğlu (DoğuBatı, 2004).

⁹⁹ James M. Nelson, *Psychology, Religion, and Spirituality* (Springer Science & Business Media, 2009).

¹⁰⁰ Günay Ünver, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 192-204.

¹⁰¹ Bahattin Çelik, "Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey", *Documenta Praehistorica* 38 (31 Aralık 2011), 246.

¹⁰² Will Durant, *Our Oriental Heritage: The Story of Civilization, Volume I* (Simon and Schuster, 2011).

¹⁰³ Bahattin Ayhan, *Dünyanın İlk Tapınağı Göbeklitepe* (Ankara: Dorlion Yayınları, 2020).

Aktay, yapısalcı-işlevselci düşüncenin önde gelen isimlerinden olan Durkheim'in dinin toplumu bir arada tutma işlevini belirtirken Merton'un ise dinin birleştirici görevinin yanı sıra çatıştıran ve toplumu ayrıştıran bir yönünün de olabileceği vurgusuna dikkat çekmiştir.¹⁰⁴ Dini yapılanmaların çoğunluğu toplumu bütünleştirici ve ılımlı olarak değerlendirilirken bir kısmı da kuruluş veya ilerleyen süreçlerinde uluslararası örgütlü yapılara dönüşerek gizemli ve şiddet eğilimli bir hal alabilmektedir. Bu tehlikeli dönüşümde hareketin hangi dinden olduğu fark etmemektedir.¹⁰⁵ Şiddet eğilimli bu örgütler, zamanla bir yandan legal görüntü vermeyi sürdürürken diğer yandan da illegal yapılanmaya gitmişlerdir.¹⁰⁶ Aslında farklı coğrafyalarda ve farklı dinlerde benzer sonuçları görmek, amaçlara ulaşabilmek için dinin araçsallaştırılması ile ilişkili bir durumdur.

Bergson'a göre insanın varlık dünyasına gelmesinden itibaren din, daima toplumsal bir etki oluşturmuş¹⁰⁷ ve toplumların taleplerini ortaya çıkararak oluşturduğu soyut yapılanma ile somut medeniyetlerin kurucu temellerinden biri olagelmıştır. Bu rolü ile din, aynı zamanda kurumları, yasaları, gelenek ve görenekleri şekillendiren bir yapılanmaya temel teşkil etmiştir. Felsefesi, bilimi, sanatı ve yerleşik kültür ve gelenekleri olmayan topluluklar tarihin her döneminde ortaya çıkmış ancak hiçbir zaman dinsiz bir toplum tarihte var olmamıştır. Bu yüzden din bir medeniyetin en güçlü şekillendiricisi olagelmış¹⁰⁸ ve tarih öncesi çağlardan beri çoğunlukla toplumsal gidişata yön vermiştir.¹⁰⁹ Ancak din algısı medeniyetlerin oluşum ve yükselmelerinde önemli rol üstlendiği gibi medeniyetlerin çatışmalarında ve toplumsal olaylarda da tetikleyici bir etki göstermiştir. Doğu-Batı üzerinden medeniyetler çatışması da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Sosyolog John Milton Yinger¹¹⁰ ve Emile Durkheim¹¹¹ dini sahip olduğu nitelikleri itibariyle ilişkileri düzenleyen, düzeni koruyan, sosyokültürel dinamikleri

¹⁰⁴ Yasin Aktay, "Din", *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, ed. Hikmet Seçim (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013).

¹⁰⁵ Engin Avcı, *Radikal İslamcı Terörizmin Meşru Gösterilmesi: Türkiye Hizbullahı Örneği* (Ankara: Kara Harp Okulu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011), 89.

¹⁰⁶ Hilmi Demir, *Gülen Örgütü. Ezoterik Bir Kült Cemaatin Radikalleşmesi* (Ankara: Anadolu Ay Yayıncılık, 2017).

¹⁰⁷ Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*.

¹⁰⁸ Braudel, *Uygurlukların Grameri*.

¹⁰⁹ James M Nelson, *Psychology, Religion, and Spirituality* (Berlin: Springer Science & Business Media, 2009).

¹¹⁰ John Milton Yinger, *The Scientific Study of Religion* (New York: Macmillian Co., 1970), 23.

¹¹¹ Emile Durkheim, *Dini Hayatin İlkel Biçimleri*, çev. Faruk Aydın (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005).

etkileyen önemli bir güç olarak görürken; Karl Marx¹¹² ise insanları, toplumları uyuşturan bir afyon olarak tanımlamış ve dinin psikososyal etkisinin farklı bir boyutuna dikkat çekmiştir. Bu durum dinin yanlış şekillerde yorumlanmasıyla istismar edilebileceğine ve dini görünümlü radikal akımlar tarafından araçsallaştırılabileceğine yönelik bir fonksiyonu olduğuna da dikkat çekmiştir. Bu durum da dine, bazen bireyleri/toplumları ayırıştırıran bir negatif algı yüklemiştir.¹¹³

Medeniyet geçmişe yönelik kullanıldığında; Doğu, Batı, Çin, Hint, İslam medeniyetleri gibi birbirinden farklı özellikleri bulunan belirli bir coğrafya, inanç ve kültür havzasıyla ilişkilendirilerek değerlendirilirken günümüzde koşulsuz olarak takip edilmesi gereken bir norm ve yürünmesi gereken zorunlu bir istikamet olarak görülmüştür.¹¹⁴

Batı ayrı ve farklı toplumlardan oluşan bütüncül ve çok kültürlü bir medeniyet olarak sunulurken çağdaş dünyada Batı karşısına çoğunlukla din ve mistisizm eksenli olarak sunulan Çin, Hint ve İslam gibi diğer medeniyetler konularak mukayese yapılmıştır. Oysa Weber her medeniyetin kendi doğal havzasında bağımsız bir zihinsel iklime sahip olduğuna ve bu zihinsel ortamın onların düşünme, tutum ve davranış biçimlerini önemli düzeyde etkilediğine dikkat çekmiştir.¹¹⁵ Diğer yandan modern toplumlarda aklın ve bilimin ön plana çıkmasıyla din artık geri plana hapsedilmeye çalışılmıştır. Sekülerizm üzerinden bir yandan dinin manevi boyutu geri plana itilirken diğer yandan da din bireysel bir tercih ve vicdani bir mesele olarak algılanmıştır.¹¹⁶

Medeniyet ve din ilişkisi üzerine yapılan tartışmalarda Fransız tarihçi Ernest Renan'ın 1883'te "İslam ve Bilim" üzerine verdiği konferansın arkasından yaşanan gelişmeler önemli etki oluşturmuştur.¹¹⁷ Renan "Arap ilmi, Arap felsefesi, Arap sanatı, İslam ilmi ve İslam medeniyeti" terminolojilerinin bir yanılısama olduğunu iddia

¹¹² Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisine Katkı*, çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 1997), 191-192.

¹¹³ Durmuş Tatlıhoğlu, "Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/2 (2008), 110.

¹¹⁴ Toprak, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hegemonik Bir Söylem Olarak Medeniyet ve Din İlişkisi", 75.

¹¹⁵ Max Weber, "Prefatory Remarks to Collected Essays in the Sociology of Religion [Vorbemerkung]", çev. Stephen A Kalberg, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism with Other Writings on the Rise of the West*, ed. Stephen A Kalberg (New York: Oxford University Press, 2009), 205-220.

¹¹⁶ Melek Kurtbaş, "Din ve Tıp (Sekülerleşme Perspektifinden Bir Yaklaşım)-Talip Demir", *Daruşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2022), 95.

¹¹⁷ Toprak, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hegemonik Bir Söylem Olarak Medeniyet ve Din İlişkisi", 70.

ederek Müslümanların Batı medeniyeti karşısında gerilemelerinin İslam'dan kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁸ İslam medeniyetinin tarihsel süreçte elde ettiği başarıların da İslam'a rağmen oluştuğunu ileri süren Renan, Semitik topluluklardan olan Arapların felsefe ve bilime yatkınlıklarının olmadığını, tarihte görülen felsefe ve bilim alanındaki ilerlemelerin ise aslen “Aryan” ırkından olan ve İslam'ı ancak yüzeysel kabullenen Farslar, Zerdüşter, Nasturi Hristiyanlar ve Yahudiler gibi Müslüman olmayan toplumlara borçlu oldukları iddiasında bulunmuştur. Renan'ın bu iddialarına İslam dünyasından itirazlar yükselmiş ve reddiyeler yazılmıştır. Namık Kemal'in yazdığı “Renan Müdâfaanamesi” bu reddiyeler arasında öne çıkmıştır. Renan'ın ırk temelli ve önyargılı ideolojik düşüncelerine karşı çıkarak İslam medeniyetinde bilim ve felsefenin gelişim aşamalarını örneklerle açıklayan Namık Kemal, Batılı aydınların İslam'a karşı önyargılı ve tarafgir bir tutum sergilediklerini belirtmiştir.¹¹⁹ Renan, bu iddialarını genelleştirerek Türkler'in de ırksal olarak ilmi ve felsefi düşünceden yoksun olduklarını dile getirmiştir.¹²⁰ Namık Kemal'e göre D'Herbélot, Renan ve Hammer gibi Batılı aydınların mitleştirilmiş ve çarpıtılmış “Doğu” anlatıları tarihsel ve bilimsel gerçeklikle bağdaşmamaktadır.¹²¹

1.1.5. Müslüman Doğu- Hristiyan Batı

Köken itibarıyla pagan bir geçmişi olan Batı'nın, aynı zamanda teolojik bir anlam karşılığı da bulunmaktadır. Doğu'da yani Levant bölgesinde ortaya çıkan Hristiyanlık, İbrahimi diğer dinler gibi Orta Doğu ve Mezopotamya kökenli olmasına rağmen Avrupa'da yayılımının akabinde Batı'nın dini haline gelmiştir. Aslında bir paradoks olarak batı Hristiyanlaştıkça kökeni olan Doğu Hristiyanlığını da ötekileştirmiştir.¹²²

İslam (Doğu) hem bir dini hem de bir medeniyeti temsil ederken Batı ise bir medeniyeti ve geniş bir sosyokültürel coğrafyayı temsil etmektedir. Batı aslında Avrupa yerleşiminden ziyade belli bir yaşam tarzını, düşünce yapısını, yönetsel sistemi, sosyoekonomik düzeni ve kültürü ifade etmektedir. Batı artık Londra, Paris,

¹¹⁸ Ernest Renan, *İslam ve İlim. Renan Müdâfaanâmesi.*, çev. Abdurrahman Küçük (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 67.

¹¹⁹ Renan, *İslam ve İlim. Renan Müdâfaanâmesi.*, 70-71.

¹²⁰ Renan, *İslam ve İlim. Renan Müdâfaanâmesi.*, 76.

¹²¹ Renan, *İslam ve İlim. Renan Müdâfaanâmesi.*, 59.

¹²² Kalın, *İslam ve Batı*, 26-27.

Viyana, New York, Barselona, Amsterdam sokakları ile sınırlı olmayıp Batı'nın küreselleşmiş hakimiyetini İstanbul'un sokak aralarında, Tahran caddelerinde, Beyrut eğlence mekanlarında, Delhi meydanlarında, Tokyo Metrolarında da görmek mümkündür.¹²³

Karşıtların çatıştığı bir ortam olarak sunulan dünyada medyanın da etkisiyle Doğu'nun güvenilir olmadığına yönelik bir önyargı hâkim kılınmaya çalışılmıştır. Oysa arkeolog Ball, seyahatleri sırasında İslam dünyasında karşılaştığı misafirperverlikten ve samimiyetten bahsetmiş, İslamiyet'in kılıç ve zorlamayla yayıldığı görüşüne katılmadığını belirtmiş, bu nitelemenin en başta İslam kelimesinin anlamıyla uyuşmadığını dile getirmiş, bu tarz eleştirilerin Hristiyanlık veya Budizm'e de yöneltilebileceğini ifade etmiş, hatta bugünkü Hristiyan aleminin büyük bölümünün kılıç gücüyle Hristiyanlaştırıldığını belirtmiş, tarihin en büyük din değiştirme olaylarından biri olarak kabul edilen Orta Asyalı Türkler'in İslam'a geçişinin tüccarlar ve davetçiler aracılığıyla bütünüyle barışçıl olarak geliştiğini vurgulamıştır.¹²⁴

İslam ve Müslümanlar tarih sahnesine çıktığı dönemde, Batı temsilcisi Bizans ile Doğu temsilcisi Pers imparatorlukları aralarındaki uzun süreli hegemonik savaşlar sonucu yıpranmışlardır. İslam ordularının hızlı bir şekilde Pers ve Bizans topraklarına doğru fetihleri hatta İstanbul'a kadar gelmeleri bu zayıflamanın boyutunu bize göstermiştir. İslam ordularının Doğu'ya hakimiyeti sonrası artık Batılılar için Doğu sorunu İslam sorunuyla özdeşleştirilmiştir. Artık Batı Hristiyan dünyasını, Doğu ise Müslüman dünyasını temsil eder olmuştur. 1071'den itibaren Anadolu'ya akın eden Müslüman Türkler ile erken dönemde Haçlı ordusunun karşılaşması daha sonra oluşan Hristiyan Batı ve Müslüman Doğu mücadelesinin de dönüm noktasını teşkil etmiştir. Haçlıları Anadolu'da durduran Müslüman Türkler Haçlıların Doğu'yu fethetme umudunu da sonlandırmışlardır. Bu yüzden Doğu sorunu artık bir Türk- İslam sorununa dönüşmüştür. Henüz daha İslam'ın doğuşu ve yayılışı ile birlikte Endülüs ve Abbasi hakimiyetlerinin ve medeniyetlerinin izlerini kabullenemeyen Batı, Selçuklular ve Osmanlıların çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü medeniyet mefkûresini hiç hazmedememiştir. Avrupa'nın içlerine ilerleyen Osmanlı akıncılarının fetihleri ile arada sıkışan Doğu Roma İmparatorluğu'nun Sultan II. Mehmed tarafından 1453

¹²³ Kalın, *İslam ve Batı*, 28.

¹²⁴ Warwick Ball, *Avrupa'daki Asya ve Batı'nın Şekillenışı, Cilt 1, Arabistan'dan Öteye: Fenikeliler, Araplar ve Avrupa'nın Keşfi.*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017).

yılında fethedilmesiyle büyük travma yaşayan Batı (Papalık), Doğulu olarak Türkler özelinde İslam Medeniyetini daha fazla hedef göstermiştir. Böylece din, medeniyetler çatışmasının ve savaşlarının temel unsuru olmuştur.

Avrupa yayılcılığı ve üsttenciliği için bir öz eleştiri yapan Ball, dünyayı sanki kendilerinin keşfettiği yönündeki anlatıların tutarsızlığından bahsederken İslam hakimiyetinden, Orta Asya ve Uzak Doğu'daki yayılışından hiç bahsedilmemesini eleştirmiş, günümüzde artık her şeyin kökeninin Batı olduğu zihniyetinin reel bir tarih yaklaşımı ile bağdaşmadığını yinelemiş, tarihi anekdotlarla Hristiyanlara göre Müslümanların daha hoşgörülü ve iletişime açık bir geçmişi olduğu yönünde objektif değerlendirmelerde bulunmuştur.¹²⁵

İlk zamanlardan beri Avrupa ve İslam arasında teolojik ve coğrafi farklılıklardan kaynaklı asimetrik bir ilişki söz konusu olmuştur.¹²⁶ Sürekli diri tutulan teolojik kökenli ön yargılar günümüzde göçmenlik, yükselen milliyetçilik, yabancı karşıtlığı, radikalleşme, şiddet ve terör gibi kaygılarla birleştirilerek güçlü korkulara dönüştürülmüştür.¹²⁷ Hristiyan Batı'da Müslümanlar ötekileştirilmiş, İslam'ı terk etmeleri istenmiş ve nihayetinde Hristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasındaki çatışma kesintisiz sürmüştür.¹²⁸ İslam üzerinden Doğu'ya yönelik bu ötekileştirici tarihsel bakış açısı günümüzde de değişmemiştir. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) tarafından AB'nin 27 üye ülkesinden 23,500 kişi ile yapılan bir araştırma; bu ülkelerde yaşayan her üç Müslüman'dan birinin sadece son bir yılda bile ayrımcılığa ve her on Müslüman'dan birinin de aşağılanma veya sözlü/fiziki saldırıya uğradığını göstermiştir.¹²⁹

Her ne kadar Batı'nın bir Hristiyan birlikteliği olduğu Batı tarafından açıktan kabullenilmese de Komünist parti üyesinin de “Batı demek Hristiyan-Helen uygarlıktır” sloganını aşırı dindar Hristiyan gibi tekrarlıyor olması İslamofobinin teolojik kökenlerine dikkat çekici bir örnektir.¹³⁰ Diğer yandan İslam'ı ve

¹²⁵ Ball, *Avrupa'daki Asya ve Batı'nın Şekillenışı, Cilt 1, Arabistan'dan Öteye: Fenikeliler, Araplar ve Avrupa'nın Keşfi*.

¹²⁶ Lewis, *Islam and West*, 3.

¹²⁷ Tuba Er - Kemal Ataman, “İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 83.

¹²⁸ Samuel Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan - Cem Soydemir (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2006), 237-268.

¹²⁹ Murat Aktaş, “Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 13/1 (2014), 33.

¹³⁰ İlber Ortaylı, “Avrupa ve Biz”, *Milel ve Nihal* 6/2 (2009), 224-226.

Müslümanları Batı'nın istikbaline yönelik ciddi bir tehlike olarak gören İtalyan yazar Oriana Fallaci'nin kendisini Hristiyan bir ateist olarak nitelmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.¹³¹ Her iki örnekteki Hristiyanlık vurgusu dikkat çekicidir, zira komünist veya ateist olması fark etmeksizin onlara göre İslam'ın karşısında Avrupa'yı güvende tutacak tek sosyokültürel koruyucu, Hristiyanlıktır.¹³²

1.1.6. Doğu-Batı Çatışması Bağlamında Oryantalizm ve Oksidentalizm

Oryantalizm ve Oksidentalizm birbirinin karşıtı gibi algılanan kavramlardır.¹³³ Emperyalizmin ve sömürgeciliğin bir kolu olarak nitelendirilen Oryantalizm; Batı zihin dünyasının bir saha uygulaması şeklinde kullanılmıştır. Doğu kendini yeterince anlatamayan suskun bir nesne durumunda iken; Batı kendi amaçları yönünde ürettiği kavramlarla Doğu'yu tanımlayan ve istediği gibi şekillendiren bir özne durumunda olmuştur. Maalesef Doğu, Avrupa'nın istediği deneyi yapabileceği bir laboratuvara dönüşmüş, aynı zamanda Batı'nın kendisini tanımlamasına ve konumlandırmasına fırsat sunmuştur.¹³⁴

Oryantalizm, coğrafi bir tanımlamadan ziyade Batı'nın Doğu üzerinden elde etmeyi hedeflediği çıkarların bir uygulama sahası ve Batı-Doğu arasında bir iktidar mücadele alanı olmuştur. Batı'nın bu 'ötekileştirme' politikasının yanı sıra Doğu-Batı karşıtlığı üzerinde çalışanlardan Edward Said, Homi Bhabha, Helene Cixous ve Gayatri Spivak gibi araştırmacılar ise Doğu'nun sessizliği üzerine farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir.¹³⁵ 19. yüzyılda kurumsal bir faaliyete dönüşen oryantalizm, bazen akademik bir disiplin, bazen bir düşünce biçimi, bazen de siyasi boyutları bulunan sömürgeci bir yapı olarak karşımıza çıkmıştır.¹³⁶

Oksidentalizm ise oryantalizme bir reaksiyon olarak gelişmiş, en geniş manasıyla Batı toplumlarının önyargılar üzerinden mahkum edilmesini ve ötekileştirilmesini ifade etmiştir. Avrupa dillerinde 14. yüzyıldan beri "Güneşin battığı yer" anlamında kullanılan "occident" kelimesi Asya'nın batısı anlamında da

¹³¹ Oriana Fallaci, *The Force of Reason* (New York: Rizzoli, 2006)., alıntı Kalın, *İslamofobi ve Çok Kültürlülüğün Sınırları*, 43.

¹³² Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi: İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, 43.

¹³³ Detaylı bilgi için bkz. Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Oryantalist Paradigmanın Karşıtı Olarak Oksidentalist Söylem: Kavramsal Bir Analiz", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 19/2 (2021), 209-233; Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi: İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*.

¹³⁴ Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, 11.

¹³⁵ Ersöz - Uslu, "Doğu-Batı Karşılaşmasında Çatışma, Karmaşa ve Muhtemel Bir Uzlaşma", 68-69.

¹³⁶ Alim Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin* (İstanbul: Küre Yayınları, 2004), 16.

kullanılmış ve 18. yüzyılda modern anlamını kazanmıştır. Zira Batı (Avrupa), Asya'nın batı ucuna tekabül ettiğinden Orta Çağ'da Avrupa, kendisini Asya'nın batısı olarak görmüştür. Yani Oksidentalizm, kısaca Doğu'nun Batı'ya bakışı ve tahlili olarak tanımlanabilirse de oryantalizmden farklı olarak Doğu ve Batı tarafından oksidentalizme yüklenen anlamlar farklılaşmıştır. Doğulu araştırmacılarca Oksidentalizm, Oryantalizme karşı gelişen Doğu'ya ait bir düşünce sistemi olarak görülmüştür.¹³⁷ Diğer yandan Doğu yerine Batı imgesinin biçimlendirilmesi olarak da ifade edilebilir.¹³⁸ Oksidentalizm oryantalizmde olduğu gibi uzun bir akademik sürece sahip olmadığı için daha ziyade Oryantalizme yönelik bilgiyi tersine çevirerek sömürgecilik sonrası döneme reaksiyon olarak başlayan bir karşıtlık olarak da düşünülebilir.¹³⁹ Bütün bunlalar birlikte Hasan Hanefi, oksidentalizmi üçüncü dünya ülkelerindeki Batılılaştırma eğilimlerine karşı bir denge unsuru olarak vurgulamıştır.¹⁴⁰

Oryantalizmin düştüğü tuzağa oksidentalizmin de düşerek Batı'ya yönelik eleştirilerin tarihi bağlamından kopartılarak özcü-kültürcü reddiyeler haline dönüştüğü söylenebilir. Batılı olan her şeyin hiçbir ihtiyat kaydı olmadan yüceltilmesi de mutlak manada aşağılanması da aynı oksidentalist bakış açısının dışı vurumu olarak değerlendirilmiştir. Zira her iki durumda da ya hayranlıkla ya da nefretle Batı merkeze alınmış ve önyargılar devreye girmiştir. Kısacası Oryantalizm Batı-Doğu ilişkilerini çıkmaza soktuğu gibi Oksidentalizm de İslam-Batı ilişkilerinin doğru ve berrak bir şekilde anlaşılmasının önünde önemli bir engel oluşturmuştur.¹⁴¹

Oksidentalizm sadece İslam Dünyasına has bir durum olmadığı gibi Çin'den Japonya'ya, Rusya'dan Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyada farklı şekillerde karşımıza çıkabilmiştir.¹⁴² Çoğu oryantalistlerin yaptığı gibi önyargılarla hareket etmek yerine oksidentalizm bataklığına saplanmadan yapılan haklı ve yapıcı sistematik eleştirilerin hem Batılı hem de Müslüman aydınların ve toplumlarının daha çok dikkatini çekeceği ve onları aşırılıklardan uzaklaştıracığı düşünülmüştür. Ancak

¹³⁷ Hasan Hanefi, "Oryantalizmden Oksidentalizme" (Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2006), 81.

¹³⁸ James G Carrier, *Occidentalism: Images of the West* (Oxford: Clarendon Press, 1995), 6.

¹³⁹ Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, 62.

¹⁴⁰ Hanefi, "Oryantalizmden Oksidentalizme", 83.

¹⁴¹ Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi: İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, 432.

¹⁴² Farklı coğrafyalardaki Oksidentalizm örnekleri için bkz. Carrier, *Occidentalism: Images of the West*.

bu yapılırken de Batı'dan gelen ağır eleştirileri geniş perspektiften akademik düşünce çıktısı veya fikir özgürlüğü olarak kabul edip İslam dünyası başta olmak üzere Doğu'dan yükselen kapitalizm, benmerkezcilik, modernite, ahlaki yozlaşma, uygulamalardaki çifte standartlara yönelik yapılan eleştirileri de gericilik ve önyargılı olmakla suçlama tuzağına düşülmemesine dikkat edilmelidir.

Oryantalistler, Doğu'nun sosyokültürel, teopolitik ve ekonomik özelliklerini incelemiş ve Batı ile Doğu'yu karşılaştırmışlardır. Eserlerinde özellikle Doğu'nun gizemli ve egzotik gördükleri yanlarını da öne çıkarmakla birlikte çoğunlukla Doğu olarak tanımladıkları coğrafyayla ilgili önyargılı, yanlı ve karalayıcı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Farklılıkları anlamaya çalışmak yerine ötekileştirerek eleştirmeyi tercih etmişlerdir. Bu yüzden uzun dönemli ortaya konulan ve tarihe not düşen kapsamlı çalışmalarına rağmen Oryantalist düşünce, Avrupa-merkezli olmaktan kurtulamamıştır. Doğu'yu olduğu gibi kabul etmek yerine küçümseyen ve nihayetinde Batı düşünce ve sosyokültürel yapısını Doğu'dan üstün tutan bir zihniyete dönüşmüştür.¹⁴³

Edward Said oryantalizmi çok erken dönemde sorun olarak belirleyen ve ağır eleştiriler getiren önemli bir entelektüeldir. Said, özellikle sosyal bilimler başta olmak üzere Batı'nın bilgiyi kullanarak Doğu algısını nasıl yeniden oluşturduğunu ele aldığı çalışmalarında oryantalizmi, sömürgeciliğin keşif kolu olarak tanımlamıştır.¹⁴⁴ Bilimin ve kültürün araçsallaştırılmasının mağduru olarak ciddi krizler yaşayan İslam dünyasında sorgusuz taklitçi ve radikal reddiyeci olmak üzere iki farklı tepki meydana gelmiştir. Selef dönemine atıfla yüzeysel dini anlayışın yanında Batı'ya ve düşünmenin bizzat kendisine karşıtlık gösteren Selefi eğilimli hareketler radikal reddiyeci bir işlev görmüşlerdir.¹⁴⁵ Parla da Oryantalizmin Doğu hakkında uydurulmuş veya Doğu'ya göre uyarlanmış anlatılardan beslendiğini, böylece Batı'nın Doğu'yu nesneleştirip her türlü sömürüsüne meşruiyet kazandırmanın bir zeminini oluşturduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶

Avrupa sömürgeciliğinin öncü bir keşif kolu olarak işlev gören

¹⁴³ Ersöz - Uslu, "Doğu-Batı Karşılaşmasında Çatışma, Karmaşa ve Muhtemel Bir Uzlaşma", 68.

¹⁴⁴ Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*.

¹⁴⁵ Evkuran, "İslamî İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri", 14.

¹⁴⁶ Jale Parla, "Oryantalizm; Hayali Doğu", *Atlas* 96 (2001).

oryantalizm,¹⁴⁷ Doğu tahlilleri adı altında Müslümanları dünyadaki olumsuzlukların müsebbibi olarak gösterecek bir misyon üstlenmiştir. Teolojik güdülerin ve sömürgeci bir zihniyetin ön planda yer aldığı ilk oryantalist kuşağın ortaya attığı tez Müslümanların bilim, felsefe ve sanat üretebilecek bir zihni birikiminin olmadığı, tarihte var olduğu söylenen İslam medeniyetinin de Eski Yunan, Mısır, Hint ve Mezopotamya kültürlerinin tercümesinden ve aktarımından ibaret olduğu düşüncesine dayanmıştır.¹⁴⁸ Bahsedilen Müslüman algısı Müslümanları, Batı'nın kendisine göre belirlediği üstün değerlerinin yok edicisi olarak tanımlamıştır.¹⁴⁹ Oryantalizm geçmişte daha çok bilimsel çalışmalar, sanat ve edebiyat üzerinden yürütülürken günümüzde ise internet ve medya üzerinden popüler iletişim araçlarını devreye sokarak¹⁵⁰ küreselleşmiş ve yeni bir boyut kazanarak İslamofobiye evrilmiştir.

Oryantalist¹⁵¹ terimi 1973 yılında yapılan 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresinde alınan kararla resmi olarak kullanımdan kaldırılmıştır.¹⁵² Bunda oryantalist kelimesinin olumsuz çağrışım yapması ve nefret diline zemin hazırlaması etkili olmuştur. Zira ABD ve Avrupa üniversitelerinde oryantalizme karşı yapılan eleştirilerden, yükselen protestolardan ve oryantalizm kavramına yüklenen yeni anlamlardan Bernard Lewis başta olmak üzere Oryantalist araştırmacılar rahatsızlık duymuşlardır. Oryantalizmin Doğulu halklara sempati duymayan, onların teolojik ve sosyokültürel farklılıklarını anlamaya çalışmak yerine onlara düşmanca yaklaşan bir içeriğe sahip olmasının yanı sıra Lewis'in şikâyet ettiği bir diğer husus da oryantalistlerden şeytani birer suçlu gibi bahsedilmesi olmuştur.¹⁵³

Oryantalizmin olumsuzlanmasının temel sebebi Doğu'yu estetikten uzak, durağan, akıldışı gibi tanımlamalarla ötekileştirici bir fonksiyon üstlenmesidir. Bu durum aynı zamanda öteki olarak tanımlananı reaksiyona sevk etmiştir. Oksidentalizm de oryantalizme bir reaksiyon verme yaklaşımıyla gelişmiş ve

¹⁴⁷ Cemil Meriç, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu-Kültürden İrfana* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 85-96.

¹⁴⁸ Evkuran, "İslamî İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri", 8-9.

¹⁴⁹ Samur, "Postmodern Dönemde Batıdaki İslam Düşmanlığının Artması Durumu: İslamofobi", 68-69.

¹⁵⁰ Kate Zebiri, "Orientalist Terms in Contemporary British Islamophobia", *The Challenge of Pluralism in the 21st Century - Islamophobia*, ed. John L Esposito - İbrahim Kalın (Oxford: Oxford University Press, 2011), 173.

¹⁵¹ Oryantalizm hakkında detaylı bilgi için bkz. Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2010).

¹⁵² Lewis, *Islam and West*, 99-118.

¹⁵³ Bernard Lewis, "The Question of Orientalism", *New York Review of Books*, (1982), 49.

çoğunlukla kendisini olumsuz tanımlamalardan arındırmaya ve Batı'nın iddia edildiği gibi özgürlükler ve erdemler diyarı olmadığını ispatlamaya yoğunlaşmıştır. Oksidentalizm'e göre kendisini ilerleme ve erdemin tek sembolü olarak sunan Batı, aslında ilişkilerin yüzeyselleştiği benmerkezci bireylerden oluşan kalabalık metropollerin, maneviyatsızlığın ve toplumsal çöküşün bir simgesi olmuştur. Ancak Oksidentalizm, uzun yıllar boyunca sistemleştirilen ve insafsızca kullanılan hatta bilimsel bir kılıf giydirilen Oryantalizm karşısında bir antitez veya öç alma aparatı olarak kullanılmamalıdır. Oryantalizm ve güncel yansıması olan İslamofobi karşısında reaktif değil, proaktif bir yöntem takip edilerek çözümler üretilmesi daha fazla fayda sağlayacaktır.

1.2. Radikalizm ve Radikal İslam

1.2.1. Fundamentalizm, Radikalizm, Dini Radikalizm ve Radikal İslam

Sıklıkla radikal ve ılımlı dindarlık şeklinde dikotomiler oluşturulmakla birlikte Benard Cheryl¹⁵⁴ İslam dünyasını sekülerler, reformistler, gelenekselciler ve fundamentalistler olmak üzere 4 grupta sınıflandırmıştır. Buradaki temel sorun, kimin kime ve neye göre radikal veya ılımlı olarak tanımlanacağıdır.

Fundamentalizm, Latince “temel” anlamına gelen *fundamentum* kelimesinden türetilmiştir. Oldukça karmaşık bir kavram olan fundamentalizm olgusuna yönelik bir tanımlama sorunu söz konusu¹⁵⁵ olmakla birlikte fundamentalizm terimi genellikle katılık, dogmatizm, otoriterlikle ilişkilendirilmiş¹⁵⁶ ve moderniteyle oluşan yozlaşmaya karşılık ahlaki bir reaksiyonu ifade etmek için kullanılmıştır. Fundamentalizm ilk kullanıldığında teolojik yönüyle ön plana çıktığı için çoğunlukla yakın anlamlı olduğu varsayılan *gelenekçilik*, *muhafazakârlık* ve *ortodoksluk* gibi kavramlarla da tanımlanmıştır. Ancak farklı anlamlar da içerdiğinden bunlarla eş anlamlı olarak değerlendirilmemiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Cheryl Benard, *Civil democratic Islam: Partners, Resources, and Strategies* (Pittsburgh: RAND Corporation, 2004).

¹⁵⁵ Laurence R Iannaccone, “Toward an Economic Theory of" Fundamentalism"”, *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 153/1 (1997), 101.

¹⁵⁶ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, çev. Ahmet Kemal Bayram vd. (Ankara: Adres Yayınları, 2007), 351.

¹⁵⁷ Mehmet Ali Kirman, “The Religious Fundamentalism in Secularization Perspective”, *Journal of International Social Research* 1/2 (2008), 276.

Türkçede sıklıkla fanatizm, fundamentalizm kavramıyla hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır. Her iki kavramın anlam alanının birbirine çok yaklaştığına dikkat çeken Erol Göka her iki kavramla da anlatılmak istenen aşırılık, dışlayıcılık, karşıtlık ve dogmatizm niteliklerini Türkçede en iyi karşılayan kelimenin "bağnazlık" olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸

Dini fundamentalizm günümüzde daha çok Müslümanlar ile ilgili olarak kullanılsa da ilk kez 1910'lu yıllarda, ABD'de bir grup Evanjelik Protestan'ın Kitab-ı Mukaddesin eleştirel yorumuna karşı çıkarak içinde yer alan tüm bilgilerin doğruluğunu ve yanılmazlığını kanıtlamak için başlattıkları "Fundamentalizm Projesi" ile gündeme gelmiştir.¹⁵⁹ Ancak Evanjelik Hristiyanlık özelinde başlayan fundamentalizm süreci kısa sürede Amerikan Katoliklerine de yayılmıştır.¹⁶⁰ Günümüzde de Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi semavi dinler başta olmak üzere bütün dinlerin bağlıları arasında gittikçe yükselen ortak bir sorun olmuştur.¹⁶¹ ABD başta olmak üzere Batı'da çok etkin olan fundamentalist Evanjelikler olumlu karşılanırken özellikle İslam toplumlarında fundamentalizme negatif algı yüklenmesi Batı'nın bir paradoksu olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak Batı dünyasında da bunları endişe ile karşılayanlar olmuştur.¹⁶² Diğer yandan John Esposito, Bernard Lewis gibi bazı araştırmacılar ise modern İslami hareketlerin hiçbirinin dini fundamentalizm olarak nitelendirilemeyeceğini dile getirmişlerdir.¹⁶³ Esposito radikal dini hareketleri, İslami uyanış veya siyasal İslam hareketleri şeklinde nitelemeyi daha uygun bulmuş ve *İslami fundamentalizm* teriminin kullanılmasına karşı çıkmıştır.¹⁶⁴ Siyasal İslam araştırmalarıyla tanınan Olivier Roy da İslam coğrafyasında neo-fundamentalizm kavramını gündeme getirmiş, İslami devlet ülküsünün İslami toplum ülküsü ile yer değiştirdiğini savunmuş ve neo-fundamentalistler açısından adil ve ideal bir toplumun

¹⁵⁸ Erol Göka, "Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm", *Cogito* 53 (2007), 38.

¹⁵⁹ George M Marsden, *Fundamentalism and American Culture* (New York: Oxford University Press, 2006), 3.

¹⁶⁰ James L Gelvin, *The Modern Middle East: A History* (New York: Oxford University Press., 2011), 313.

¹⁶¹ Kirman, "The Religious Fundamentalism in Secularization Perspective", 275.

¹⁶² Michael L Peterson, *Akıl ve inanç: Din felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 354.

¹⁶³ Asaf Ganbarov vd., "İslami Fundamentalizm: Mit mi Yoksa Gerçek mi?", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 138.

¹⁶⁴ John L. Esposito, *The Islamic Threat: Myth or reality?* (New York: Oxford University Press, 1992), 7-8.

ancak şeriat kurallarına bağlı kalıp geleneklerini uygulayarak gerçekleştirilebileceğine inanıldığını vurgulamıştır.¹⁶⁵

Literatürde genelde siyasal İslamcılık ve fundamentalist İslamcılık birbirinin yerine kullanılmakla birlikte farklılıkları bulunmaktadır. Fundamentalist İslamcılar açık bir şekilde İslam devleti kurmayı hedef edinmişken siyasal İslamcılar çoğunlukla böyle bir hedefi olmamıştır. Fundamentalist İslamcılar, mevcut düzenler içinde her ne ad altında olursa olsun siyasi süreçlere katılmayı kesinlikle reddederken siyasal İslamcılar, siyasal partiler üzerinden siyasi mücadeleyi tercih edebilmişlerdir. Ancak her ikisi de İslam'ın siyasi bir yönünün bulunduğu, İslam'ın toplumsal bir din olduğu ve bireysel alanlara hapsedilemeyeceği ortak paydasında buluşmuştur.¹⁶⁶ Teolojik fundamentalizm ve sekülerleşmenin her ikisinin de dinin toplumsal konumlanmasına yoğunlaşması aynı zamanda bir çatışma alanı da oluşturmuştur. Sekülerleşme, dini toplumdaki tümenden uzaklaştırmayı hedeflerken fundamentalizm ise toplumsal yaşamın tümünün dini kurallara göre düzenlenmesi gerektiği iddiasında olmuştur.

"Radikal" terimi, kök anlamına gelen Latince *radix* kelimesinden türetilmiştir. Radikalleşme, "köklere geri dönme" anlamında bir süreci tanımlamaktadır. Radikalizmin, Oxford sözlüğündeki ana akım tanımı ise "tam veya eksiksiz siyasi veya sosyal reformu savunan insanların inançları veya eylemleri" şeklindedir. Radikal terimi, 18. yüzyılda genellikle Aydınlanmacı Fransız ve Amerikan devrimleriyle bağlantılı olarak kullanılmıştır.¹⁶⁷ Diğer yandan en uç kısımda yer alan bir siyasal partiyi veya destekçilerini tanımlamak için de kullanımı tercih edilmiştir.¹⁶⁸

Radikalizm, Büyük Türkçe Sözlük'te "köktencilik" olarak tanımlanmıştır. Yani Türkçe'de kullanılan köktenci kavramı aslında radikalizme karşılık olarak türetilmiştir. Radikalizm ve benzer olarak kullanılan fundamentalizm, genellikle etnik veya ayrılıkçı örgütler, dini yapılar ve aşırı sol/sağ ideolojik örgütleri nitelemek üzere kullanılmıştır. Radikalizmde, sadece siyasal araçlar kullanılmayıp aynı zamanda şiddet

¹⁶⁵ Olivier Roy, *The Failure of Political Islam* (Cambridge: Harvard University Press, 1994), 75-76.

¹⁶⁶ Fatih Tekin - Ali Atılğan, "Siyasal İslam ve Fundamentalist İslam Çerçevesinde Müslüman Kardeşler Hareketi Üzerine Bir Analiz", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24/3 (2023), 325.

¹⁶⁷ Asta Maskaliunaite, "Exploring the Theories of Radicalization International Studies", *Interdisciplinary Political and Cultural Journal* 17/1 (2015), 9-26.

¹⁶⁸ Alex P Schmid, "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review", *ICCT research paper* 97/1 (2013), 22.

de araçsallaştırılmıştır. Şiddetin araçsallaştırılması “devrimci şiddet” olarak da nitelendirilmiştir.¹⁶⁹

Sedgwick¹⁷⁰ ve Neuman,¹⁷¹ radikalizm ve radikalleşme gibi kavramların uzlaşmış tanımları olmadığı gibi sınırlarının da belli olmadığını belirtmişlerdir. Sedgwick¹⁷² özellikle radikal kavramının muhtevasının göreceli olduğunun kabul edilmesini ve bu kavramlar kullanılırken içinde bulunulan özel koşulların dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Schmid’e göre 19. yüzyılda “radikal” kavramı temel olarak liberal, demokrasi savunucusu ve ilerici siyasal bir konumu tanımlarken; çağdaş kullanımında ise radikal İslamcılık değerlendirmelerinde olduğu gibi köktencilik, gericilik, liberalizm ve demokrasi karşıtlığını içeren aksi bir yönelim göstermiştir.¹⁷³ Rink ve Sharma¹⁷⁴ da dini radikalizmi, bireylerin teopolitik hedeflere ulaşmak için şiddet kullanmaları veya bu fikri desteklemeleri şeklinde açıklamıştır.

11 Eylül sonrası DEAŞ, el-Kaide, Boko Haram gibi örgütlere Batı ülkelerinden de katılımların artması, terörizme yol açan nedensel unsurlara yönelik geliştirilen yeni bakış açılarıyla siyasi radikalizm ve radikalleşme gibi kavramların kullanımı son yıllarda popülerlik kazanmıştır. Radikalleşme aşamasında oluşan en tehlikeli durumlar, inancın ideolojiye dönüştürülmesi, mutlak bir nitelik kazandırılması, dogmaların oluşması, biz ve ötekiler anlayışının sonucu olarak dışlama ve düşmanlaştırma şeklinde ortaya çıkabilir.¹⁷⁵ Radikalleşen bir bireyin bunu toplumsal alana yansıtmasıyla sosyal yaşam içerisindeki karşıt cepheler arasındaki uçurumun derinleşip kutuplaşmanın hızlandığı görülmüştür.¹⁷⁶ Tüm bunlar olurken gerçekleştirilen eylemler aynı zamanda toplumsal sembollere, geleneklere ve sosyokültürel kalıplara da bir protesto mahiyetinde olduğundan bireyde yeni bir kimlik

¹⁶⁹ Hilmi Demir, *Radikal Selefi Hareketler ve Terör Örgütleri: Kavram ve Teorik Çerçeve*, Analiz (TEPAV, Şubat 2016), 4-5.

¹⁷⁰ Mark Sedgwick, “The Concept of Radicalization as a Source of Confusion”, *Terrorism and Political Violence* 22/4 (2010), 491.

¹⁷¹ Peter R Neumann, “The Trouble with Radicalization”, *International Affairs* 89/4 (2013), 873-874.

¹⁷² Sedgwick, “The Concept of Radicalization as a Source of Confusion”, 491.

¹⁷³ Schmid, “Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review”, 22.

¹⁷⁴ Anselm Rink - Kunaal Sharma, “The Determinants of Religious Radicalization: Evidence from Kenya”, *Journal of Conflict Resolution* 62/6 (2018), 8.

¹⁷⁵ Gökhan Yaşa, “Dini Motivasyonlu Radikalleşmenin Özellikleri: Nedenler ve Süreç”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 17/40 (2021), 796.

¹⁷⁶ Temel Yeşilyurt, “İslam, İman ve Fundamentalizm”, *Kelam Araştırmaları* 2/2 (2004), 92-93.

inşası rolü de üstlenmiştir.¹⁷⁷ Dini radikalizm eylemlerinin temelinde idealist bir bakış açısı olduğundan radikalizm değerlendirmelerinde salt ekonomik veya siyasi nedenlere odaklanarak inancın çözüm aşamasından dışlanması sorunu daha fazla çözümsüz hale getirmiştir. Radikalleşen bireylerin farklı yaşanmışlıklarının olması, farklı sosyopolitik sınıflardan gelen insanlardan oluşması da bu görüşü destekler niteliktedir.¹⁷⁸

Siyasal şiddet, terörizm, radikalizm ve aşırıçılık gibi birbiriyle benzeşen ancak farklı içerikli kavramların birbirlerinin yerine rastgele kullanılması anlam kaymalarına ve belirsizliklere yol açmıştır.¹⁷⁹ Bu yüzden hedef kitleyi net olarak belirlemek açısından kavramların kullanımında seçici olunmasında fayda bulunmaktadır.

Şiddet ve terörizmin ideolojik boyutu değerlendirildiğinde literatürde çoğunlukla dörde ayrıldığı görülmektedir. Birincisi Marksist-Leninist ideolojinin baskın olduğu örgütler, ikincisi etnik kökenli bölücü yönü ağırlıklı olan örgütler, üçüncüsü aşırı milliyetçi (faşist) örgütler, dördüncüsü ise dini motifli örgütlerdir.¹⁸⁰ Bertsan Doosje ve Fathali Moghaddam ise radikal grupları beşe ayırmışlar, beşinci grupta dini motivasyonlu grupları ele almışlar ve dini motivasyonlu radikal gruplara DEAŞ, Boko Haram, Hizbullah, eş-Şebab ve el-Kaide gibi örgütleri örnek göstermişlerdir.¹⁸¹ Ancak dikkat edilmesi gereken husus radikal eylemlerle suç içerikli davranışların ayrımının yapılmasıdır. Radikal bir eylemi veya terör eylemini suçtan ayıran kritik farklılık terör eyleminin ideolojik bir öğretiye sahip olmasıdır. Diğer yandan ideoloji, siyasal hedeflerin önceliğinin belirlenmesinde de önemli rol oynamıştır.

Dini radikaller hedeflerine ulaşabilmek için sıradan yöntemleri yeterli görmeyip kendilerine göre tanımladıkları “şeytanî” güçler karşısında kendilerini şiddet

¹⁷⁷ Marella Bodur Ün - Kasım Timur, “Kolektif Siyasal Şiddet Analizine Toplumsal Hareketler Teorisi Yaklaşımı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/3 (30 Ağustos 2016), 525.

¹⁷⁸ Halil Aydınalp, “İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2009), 134.

¹⁷⁹ Uğur Pektaş - Özen Çınar, “Fenomenolojinin Siyasal Radikalizm Açıklaması: Yaşam Dünyasına Yabancılaşma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 77/1 (2022), 39.

¹⁸⁰ Sertaç Timur Demir - İsmail Çağlar, *FETÖ'nün ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin İletişim Stratejisi* (İstanbul: SETA, 2017).

¹⁸¹ Bertjan Doosje vd., “Terrorism, Radicalization and De-Radicalization”, *Current Opinion in Psychology* 11 (2016), 80-81.

ve terör dahil alternatif eylemler yapmakla sorumlu tutan bireylerdir.¹⁸² Bu şiddet ve terörizm dalgası sadece Orta Doğulu intihar bombacılarına has bir durum değildir ve inançlardan da bağımsızdır. Zira İsrail'deki Yahudi radikallerden Japonya'daki Budist Aum-Shinrikyo eylemcilerine, Hindistan'daki radikal Hindu ve Sihlerden Amerika'daki Hristiyan militanlara kadar dini terör yapılanmaları benzer motivasyonlara sahiptir.¹⁸³

Terör, Latince bir kelime olan ve ürpertmek anlamına gelen *terrere/terreo* kökünden türetilmiştir.¹⁸⁴ Eski Türkçe'de dehşete düşürmek, ürkütmek anlamına gelen “tedhiş”,¹⁸⁵ Arapça'da ise içine korku salmak ve korkutmak anlamında “irhâb” kelimesi kullanılmıştır.¹⁸⁶ Alex P. Schmid, terörün 109 ayrı tanımının olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷ Diğer yandan çeşitli ideolojilere sahip devlet dışı aktörlerin terör eylemleri yapabileceği gibi devlet eliyle de terörün olabileceği bildirilmiştir.¹⁸⁸

Şiddet ve terörizmin tarihte ne zaman başladığına yönelik farklı görüşler bulunsa da¹⁸⁹ Kudüs'te Roma işgaline karşı kendisini gösteren Yahudi Sicarii Hareketi¹⁹⁰ (M.S. 60-70) ile Hasan Sabbah ve Haşhaşi fedailerinin (M.S. 11.-13. yy.)¹⁹¹ eylemlerinin, ilk sistemli terörizm örnekleri olduğu değerlendirilebilir. Diğer yandan Pisagor'un (M.Ö. 570-495), Sicilya'da kendi adıyla kurduğu felsefi akım gibi görünen ancak daha ziyade gizli ve dinsel topluluk oldukları için ezoterik bir yapılanma olarak kabul edilen Pisagorculuk da iktidarı ele geçirmek için şiddet eylemlerine başvuran ve hatta iktidarı ele geçiren ilk örneklerdendir.¹⁹² Ancak bireysel terör olarak değerlendirildiğinde tarihsel süreci “Habil ve Kabil” olayına kadar götürenler de

¹⁸² Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* (Univ of California Press, 2003), 188.

¹⁸³ Mark Juergensmeyer, “Understanding the New Terrorism”, *Current History* 99/636 (2000), 158.

¹⁸⁴ Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, 5.

¹⁸⁵ Şemsettin Sami, *Kâmus-ı Türki* (İstanbul: Kapı yayınları, 2011), 391.

¹⁸⁶ Ahmet Özel, *İslam ve Terör: Fıkhi Bir Yaklaşım* (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 24.

¹⁸⁷ Alex Peter Schmid vd., *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2005), 5.

¹⁸⁸ Bryan S Turner, *The Cambridge Dictionary of Sociology* (New York: Cambridge University Press, 2006), 625.

¹⁸⁹ Clark McCauley - Sophia Moskalenko, “Understanding Political Radicalization: The Two-Pyramids Model.”, *American Psychologist* 72/3 (2017), 205.

¹⁹⁰ Richard A Horsley, “The Sicarii: Ancient Jewish” Terrorists”, *The Journal of Religion* 59/4 (1979), 435.

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gür, “FETÖ'nün Şii Haşhaşiler ve Sünni Kadiyaniler ile Yapısal Benzerlikleri”; Bernard Lewis, *İslam'da Radikal Bir Tarikat*, çev. Kemal Sarısözen (İstanbul: Kapı Yayınları, 2005).

¹⁹² Hasan Yücel Başdemir, “Ezoterik Grupların Epistemolojisi”, *Liberal Düşünce Dergisi* 83 (2016), 75-90.

bulunmaktadır.¹⁹³ Roma İmparatoru Julius Sezar'ın (M.Ö. 44), Brütus ve Senatörler tarafından suikasta uğraması ve akabinde Roma İmparatorluğunda ciddi kaos ve sarsıntıların baş göstermesi de bireysel terör olarak değerlendirilebilmektedir.¹⁹⁴

Din kaynaklı terörizm her ne kadar çeşitli çevrelerce İslam'la özdeşleştirilmeye çalışılsa da tüm Semavi dinlerin müntesipleri arasında görülebilmektedir. Geçmişte Radikal Yahudilerin Müslümanlara yönelik eylemleri, günümüzde İsrail'in Filistin halkına ve Gazze'deki mazlumlara yönelik terör eylemleri, Hristiyanlığın tarihi ve Haçlı Seferleri de bu bağlamda değerlendirilebilir. İslam açısından baktığımızda Halife Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin teröre şehit verilmeleri, toplumsal bölünmelere sebep olmuş ve özellikle Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonraki süreç "Sünni, Şii ve Harici" gibi üç mezhebin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Aslında tarih boyunca var olan şiddet ve terör günümüzde daha yıkıcı ve vahşi bir şekilde sistematik olarak sürdürülmektedir.¹⁹⁵

Radikalleşme fiziki eylemlerle terörizm boyutuna veya sözlü saldırılarla toplumsal kaosa dönüşmediği müddetçe fikir hürriyeti ve farklı bakış açısı bağlamında tolere edilebilir. Toplumsal kaos ve terörizme dönüştüğünde tolerans gösterilmez. Ayrıca terör ile terörizmin farklı iki kavram olduğu da unutulmamalıdır. Zira trafik ve futbol teröründen veya bir toplumsal linç olayında arkasında siyasi veya ideolojik bir motivasyon yoksa sadece terörden bahsedilebilir. Terörizmde ise örgütlü, sistemli ve sürekli bir şekilde siyasi veya ideolojik motivasyonla şiddetin kullanılması söz konusudur. Bir başka anlatımla terörizm, terörün kurumsallaşmış halidir.¹⁹⁶ Terörizmin ortak bileşenleri ise şiddet eylemi, masum kurbanlar, izleyici, korku ortama oluşturma, siyasi veya ideolojik hedeflerden oluşmaktadır.¹⁹⁷

¹⁹³ Sertaç Başeren, "Kavramsal Özellikleri ile Terörizm" (Küresel Terörizm ve Uluslararası İşbirliği Sempozyumu, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 2006), 7.

¹⁹⁴ Emre Kongar, *Küresel Terör ve Türkiye* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 77.

¹⁹⁵ Haydar Çakmak, *Terörizm* (Ankara: Platin Yayınları, 2008), 99.

¹⁹⁶ Abdulkadir Baharççek - Murat Sever, "Radikalleşmenin Önlenmesi ve Terörle Mücadele Üzerinde Demokratikleşmenin Rolü", *Terörün Sosyal Psikolojisi*, ed. Hüseyin Cinoğlu - Oğuzhan Baıbüyük (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2010), 28; Aydınalp, *İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi*, 41.

¹⁹⁷ Osman Şen, *Din, Terörizm ve El-Kaide* (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011), 19.

1.2.2. Dini Radikalizm İçinde Dini İdealizm ve Şiddetin Araçsallaştırılması

Arapça “din” kelimesi ile Farsça “dâr” kelimelerinin birleşiminden oluşan dindar kelimesi “dinin emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlı, din işlerinde titiz ve dikkatli olan kişi”¹⁹⁸ olarak tanımlanmıştır. Mücadelelerini dini kimlikleri üzerinden yapmayı ve şiddet uygulamayı tercih eden bazı kişiler, kutsal metinleri kendilerini haklı çıkaracak şekilde yorumlayarak söylem ve eylemlerini mübahlaştırma yolunu seçmişlerdir.¹⁹⁹ Özellikle taklide dayalı dindarlık ve cehalet, aşırılığı ve şiddeti önlemede yeterince etki oluşturamamıştır. Dini, dindar olduklarını ileri süren bireylerin söylem ve eylemleri üzerinden tanımaya ve anlamaya çalışmak yanıltıcı olabileceği gibi doğru bir yaklaşım da değildir.²⁰⁰

Aslında dinin şiddet eylemlerini meşrulaştırıcı bir güç olarak araçsallaştırılması tarihte çokça görülmektedir. "Zealot", "assassin" ve "thug" kelimeleri teröristleri ve eylemlerini tanımlamak için yüzlerce yıl önceden beri kullanılmaktadır.²⁰¹ Milattan sonra 66-73 yılları arasında Zealot tarikatına bağlı Sicariler, 12. Yüzyıla kadar uzanan Tanrıça Kali'nin avatari Bhavanîye tapan Hindu bir tarikat olan Thug'lar ve 11.-13. yüzyıllar arasında yaşayan Haşhaşiler dini terör gruplarının bilinen ilk örnekleri olarak kabul edilir.²⁰² Günümüzde de Yahudi Gush Emunim ve Kach, Hristiyan Army of God, Christian Identity, Budist Aum Shinrikyo gibi çok farklı dini gruplar inançlarını terör eylemlerini meşrulaştırma amaçlı kullanmışlardır. Ancak son zamanlarda sistematik bir şekilde el-Kaide, Boko Haram, DEAŞ, Taliban'ın eylemleri gerekçesiyle Müslümanlar üzerinde yoğunlaşmış ve İslamofobiye gerekçe oluşturulmuştur.

Dinler tarihinde terörün meşrulaştırılmasında kutsal metinler araçsallaştırılmıştır. Bu metinler aracılığıyla inanç uğrunda ölme ve öldürmeye aşkın bir anlam yüklenmiştir. Aydınalp dini terörü "dini inancın onayladığı, emrettiği, ya da ilahi emirle gelmiş bir amacı yerine getirmek maksadıyla gerçekleştirilen şiddet" şeklinde tanımlamış, güncel terör tartışmaların çoğunluğunun bir kutsala, dine veya

¹⁹⁸ Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Tan Matbaası, 1965), 154.

¹⁹⁹ Celal Çayır - Özer Çetin, “Din ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2011), 4.

²⁰⁰ Emine Ögük, “Dindarlık Algıları ve Şiddet”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2019), 8.

²⁰¹ Bruce Hoffman, “Holy Terror: An act of Divine Duty”, *World Today* 52/3 (1996), 79.

²⁰² Şen, *Din, Terörizm ve El-Kaide*, 25-27.

külte dayandığını ve bunun seküler terörden daha tehlikeli olduğunu vurgulamıştır.²⁰³ İnançlarda asıl hayatın ölüm sonrası başladığının sürekli vurgulanması dünya hayatını değersizleştirdiği gibi inanç gruplarının şiddet ve terör eylemlerinin de meşrulaştırılmasına zemin hazırlamaktadır.²⁰⁴ Böylece din, hakikat tekerciliği, ahiret inancı ve geleceğe matuf vaatleriyle insanların her şeylerini feda edebilecekleri bir araca dönüşebilmektedir.²⁰⁵ Hoffman dini terörde eylemlerin doğrudan ilahi bir emrin gereği olarak yerine getirildiğine inanıldığını, genellikle bu tür bireylerin toplumdan ayrıştıklarını, yabancılaştıklarını hatta toplumdan nefret ettiklerini ve bu yüzden seküler teröristlere göre daha yıkıcı ve tehlikeli olduklarını vurgulamıştır.²⁰⁶

Şiddet ve terör hareketleri, eylemlerinin gayelerini siyasi, sosyoekonomik ve askeri olmak üzere pek çok yönden temellendirebilecekleri gibi bu amaçlarını kısmen veya tamamen din üzerinden de meşrulaştırabilmektedirler. Diğer yandan kendi deneyimleri veya savaş bölgelerindeki mağdurlarla empati kurmaları, özellikle asker veya kolluk güçleri başta olmak üzere devlet görevlilerinden görülen ayrımcılık ve şiddet de bireyleri radikalliğe yöneltebilmektedir. Bireysel yaşamışlıklar kişinin özsaygısına zarar vermişse bu durum bireyin radikalleşmesinde bir dönüm noktası oluşturabilmekte ve yeniden özsaygısını kazanabilmenin yolu olarak radikal yapılara katılmayı tercih etmektedir. Din bu konuda önemli bir sığınak olmakta ve grup içi endoktrinasyon ile yapılan eylemler dini fetvalarla meşrulaştırılarak psikolojik olarak da rahatlama sağladığı için din araçsallaştırılmaktadır. İstişadi eylemler neticesinde ölüm sonrası vad edilenler ve saygınlık gösterileri de motivasyona önemli katkı sağlamaktadır. Yalnızlaşmış ve özsaygısını yitirmiş bir bireyin yeni çevre edinmesi ve bu yeni çevresinde kendisini önemli hissetmesi de bir başka motivasyon kaynağı oluşturmaktadır.²⁰⁷

Bulundukları toplumlarda ötekileştirilenler kırınglık, kızgınlık ve bir süre sonra nefret duygusu geliştirmektedirler. Bu duygu da ötekileştirene karşı zarar verme güdüsüyle bireyi radikalleştırmekte ve bu konuda destek alabileceği gruplara

²⁰³ Aydınalp, *İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi*, 67.

²⁰⁴ Celal Çayır, *Din Şiddet İlişkisi: Şiddetin Meşrulaştırılmasına Yönelik Tutumlar Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Seda Yayınları, 2014), 49.

²⁰⁵ James K Wellman - Kyoto Tokuno, "Dinsel Şiddet Kaçınılmaz mıdır?", çev. İhsan Çapçioğlu, *Dini araştırmalar* 7/20 (2004), 366.

²⁰⁶ Hoffman, "Holy Terror: An Act of Divine Duty", 79-81.

²⁰⁷ John Horgan, "From Profiles to Pathways and Roots to Routes: Perspectives from Psychology on Radicalization into Terrorism", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 618/1 (2008), 84-85.

katılımına yol açmaktadır. Böylece birey yeni grubunda yeni bir kimlikle kendisini güçlü hissetmekte ve birey olarak yapamayacaklarını kitlesel radikalleşme sürecinde gelişen kitle psikolojisi²⁰⁸ ile yapar hale gelmektedir. Hatta dinin araçsallaştırılmasıyla bu durum cihat arzusu, istihsadi motivasyona ve canlı bomba olmaya kadar gidebilmektedir. Zira şehit, davaya adanmışlığın ve bu uğurda canını feda etmenin simgesi haline dönüştürülmektedir.²⁰⁹ Çelik de radikal örgütlerdeki militanlaşma sürecini bireyin kimlik bulma ve kimlik arayışı, örgütsel temas, örgütsel güdüleme/güdülenme süreci ve grup dinamiği olmak üzere dört aşamada açıklamıştır.²¹⁰

Tüm bunların yanı sıra sistem içinde çözüm üretilemediği takdirde bireysel travmalar veya haksızlıklar da bireyi arayışa itmekte ve sığınabileceği örgütsel yapılanmalara dahil olmaya zorlamaktadır. Bu durum bireyi radikalleştirirken radikal grupları da militanlaştırmış bireyler yönüyle güçlendirmektedir. Birey önce siyasal gruplarda destek arayışına girer,ın umduğunu bulamayınca sistem karşıtı ancak legal gruplara dahil olur, onlarda da umduğunu bulamayınca nihayetinde çözümü daha radikal yapılarda aramaya başlar. Böylece zamanla ideolojik aidiyet üzerinden militan düzeyinde radikalleşmeye geçiş yapmış olur. Ayrıca birey tüm bunların ötesinde maddi destek yoluyla da radikal gruplara dâhil olabilir.²¹¹

Batıdaki göçmen radikalleşmesi veya cihat sahası olmayan ülke radikalleşmesi gibi durumlar dikkate alındığında radikalleşmenin gerçekleştiği yer de önem taşımaktadır. Radikalleşmenin merkezi olarak Orta Doğu ve Afrika görülürken Batıda da yalnız kurt saldırıları veya cihat bölgelerinden evlerine geri dönen cihatçı radikallerin tutum ve davranışları da tehdit unsuru olarak karşımızda durmaktadır. Diğer taraftan radikalleşen bireylerin farklı ülkelerde savaş alanlarına geçiş yapmaları da *yabancı terörist savaşçılar* realitesini ortaya çıkarmaktadır. Zira üçüncü ülkelerden bir başka ülkeye savaşmak için gelenler BM'nin 2178 sayılı kararıyla yabancı terörist savaşçı olarak tanımlanmaktadır.²¹²

²⁰⁸ Kitle psikolojisi davranışları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, çev. Yunus Ender (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1997).

²⁰⁹ Clark McCauley - Sophia Moskalenko, "Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism", *Terrorism and Political Violence* 20/3 (2008), 418-428.

²¹⁰ Oktay Çelik, "Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/22 (2015), 107.

²¹¹ Yaşa, "Dini Motivasyonlu Radikalleşmenin Özellikleri: Nedenler ve Süreç", 812-814.

²¹² UTGAM, *Terör Çalıştay Raporu, Analiz* (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017), 1-19. Erişim Tarihi 18.02.2024.

Dini terimlerin farklı anlamlar yüklenerek ideolojik amaçlar için kullanılması bir yandan eylemi meşrulaştırırken diğer yandan da toplumsal propagandaya zemin hazırlayarak dinin araçsallaştırılmasına yol açmaktadır.²¹³ Nefis tezkiyesinden, işini iyi yapmaktan, çaba sarf etmekten fiili savaşa kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan cihat düşüncesi eksenli farklı yaklaşımlar radikalleşme açısından önem arz etmektedir. Özellikle cihat ve şehadetle olan ilişkisi, radikal örgütler tarafından sıklıkla manipüle edilerek toplumsal ayrışmalara zemin hazırlanmakta ve İslamofobi körüklenmektedir.²¹⁴ Radikal gruplar yanı sıra özellikle Fransa, İngiltere, Almanya gibi Batı ülkelerinin önemli ve sembol şehirlerindeki yalnız kurt olarak tanımlanan radikalleşmiş bireyler, kestirilemeyen eylem potansiyelleri ve anlık reaksiyonları nedeniyle ciddi tehlike oluşturmaktadırlar.²¹⁵ Bu yüzden özellikle Batı ülkelerinde deradikalizasyon politikaları üzerine yoğunlaşılması bu tehlikeyi minimize etmek adına önem arz etmektedir. Radikalizmle mücadelede bireysel ve toplumsal radikalleşme faktörleri iyi belirlenmeli, belli bir amaca yönelik müdahale stratejileri geliştirilmeli ve faaliyet/proje türleri oluşturulmalıdır. Tüm bunlar olurken de akılcı bir deradikalizasyon programı uygulanması, radikalliğe varmayan fikirlere özgürlük tanınması, entegrasyon zemini oluşturulması, bireylerin ötekileştirilmemesi, ayrımcılık yapılmaması ve ülke aidiyetinin yok edilmemesi gibi önlemler düşünülebilir.²¹⁶

İslam dünyasında radikalizme kayış ya ayet ve hadisleri yanlış anlamaktan, dinin esaslarını yanlış yorumlayan kültürel yapının etkisinde kalmaktan veya kültürel gelenekleri din olarak algılamaktan kaynaklı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla dindar bireylerin şiddet uygulama sebeplerini dinin kendisinde aramak yerine dini algılama, anlama, aktarma ve pratiğe dönüştürme biçimlerinin değerlendirilmesi daha doğru bir yaklaşımdır. Diğer yandan şiddet ve şiddet eğilimini çok boyutlu ele alarak değerlendirmek dini radikalizmin toplumsal etki derinliğinin anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.²¹⁷ Modern seküler çağ, hayal kırıklığı yaşayan yerli toplumlar arasında radikalizmin yerelleşmesine sebebiyet verirken hayal kırıklığı

²¹³ Muhammed Faruk Çakır vd., “Radikalleşme, Şiddet İçeren Aşırılık ve Terörizm”, *Polis Akademisi Yayınları* 26/8 (2017), 18-19.

²¹⁴ Ercan Özyiğit, *Radikal İslam'ın Söylemi: İslam'da Beden Siyasetleri, Cihat, İntihar Eylemleri* (Ankara: Phoenix, 2016), 230-234.

²¹⁵ Riva Kastoryano, “Radicalization in Europe” (IEMed Mediterranean Yearbook 2017, Institut Européen de la Méditerranée, 2017), 87-92.

²¹⁶ Yaşa, “Dini Motivasyonlu Radikalleşmenin Özellikleri: Nedenler ve Süreç”, 817-820.

²¹⁷ Ögük, “Dindarlık Algıları ve Şiddet”, 24-25.

yaşamış göçmen gruplarda ise radikalizmin İslamileşmesine yol açmaktadır.²¹⁸ Bu grupların ortak genel özellikleri, mesleki ve sınıfsal olarak yükselme imkanları düşük ve radikalleşmeye eğilimli bireylerden oluşmalarıdır.²¹⁹

Bötticher'e göre, radikalizm terimi ilk olarak tıpta kullanılmış ve 18. yüzyılda İngiltere'de devrimcileri tanımlamak için siyaset alanına taşınmıştır. 18. yüzyılın sonlarında da Fransa'da merkez sol kanat partilerdeki ilerici devrimcileri tanımlamak için kullanılmaya başlanmış ve günümüzde de parlamentodaki bazı partilerin isminde “radikal” terimine yer verilmiştir.²²⁰ Aslında radikalizm o dönemlerde aydınlanmacı, ilerici, sosyal politikalar destekçisi liberaller ve solcu siyasetçiler için politik bir belirteç olarak 1930'larda kullanılmış ve bu eğilim sivil aktivistleri nitelemek için 1960'larda da sürdürülmüştür. Ancak radikalleşme kelimesi 2000'li yıllar ve özellikle 2010 yılından sonra İslam radikalizmi üzerinden olumsuz dönüşmüştür.²²¹

Şehitlik ve cennet gibi dini konulardaki vaatler, daha çok ölüm sonrası yaşamla ilişkili konuları içermesi ve hayattayken gerçekleştirilmesi mümkün olmaması bir an önce vadedilenlere ulaşmak için diğer seçeneklere nazaran dini daha kolay istismar edilebilir kılmaktadır.²²² Kirman günümüzde “din pazarlarının” yanında “şehit pazarlarından” da bahsedildiği, şehitliğin hem Hristiyanlık hem de İslam'da farklı saiklerle manipüle edilebildiğini, bu durumun inanç ve kültürlerden bağımsız olarak her coğrafyada var olduğunu vurgulamıştır.²²³

Şiddeti kutsal bir amaç uğruna uyguladıklarına inandıklarından örgüt militanları eylemlerini bir cinayet olarak nitelememekte ve bu yüzden de pişmanlık hissetmemektedirler.²²⁴ Siviller başta olmak üzere masumların öldürülmesi, bu örgütlere karşı toplumsal bir nefret ve antipati gelişmesine yol açmakla birlikte örgüt elemanları bu durumu dikkate almamaktadırlar. Zira örgüt elemanlarının nazarında

²¹⁸ Ayhan Kaya, *Populism and Heritage in Europe: Lost in Diversity and Unity* (London: Routledge, 2019).

²¹⁹ Olivier Roy, *Jihad and Death: The Global Appeal of Islamic State*, çev. Cynthia Schoch (London: Hurst & Company, 2017); Gilles Kepel - Antoine Jardin, *Terror in France: The Rise of Jihad in the West* (Princeton: Princeton University Press, 2017).

²²⁰ Astrid Bötticher, “Towards Academic Consensus Definitions of Radicalism and Extremism”, *Perspectives on Terrorism* 11/4 (2017), 73-77.

²²¹ Farad Khosrokhavar, “Nouveau Paradigme De Radicalisation En Prison”, *Cahiers De La Sécurité Et De La Justice* 30 (2014), 12-21.

²²² Sarkan Salman, “İşid'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik”, *Lectio Socialis* 4/2 (2020), 98.

²²³ Kirman, “Küresel Bir Sorun Olarak Din ve Şiddet”, 327.

²²⁴ Süleyman Erdem, *Cihatçılar: El Kaide ve İşid'e Katılanların Hikayesi* (İstanbul: Yakın Plan Yayınları, 2016), 34-35.

toplumsal tepkinin bir değeri olmadığını ve önemli olanın Allah'ın takdiri olduğunu dile getirmektedirler.²²⁵

FETÖ örneğinde olduğu gibi radikalleşmede iki piramitli model uygulanabilmektedir. Bazı örgüt üyeleri terörü bilişsel ve duygusal olarak destekleyerek iktidarı ele geçirmek için her yolu mübah görürken bazıları da 15 Temmuz darbe teşebbüsünde olduğu gibi masum sivillere şiddet uygulayarak ve katliamlar yaparak terörün saha uygulamalarını sergilemişlerdir. Ayrıca yine FETÖ örneğinde de görüldüğü üzere terör örgütlerinin radikalizm süreçleri bazen yavaş ve kademeli bir şekilde gelişmektedir. Ancak söz konusu sürecin tüm örgüt üyelerinde aynı şekilde bir seyir izlediği söylenemez.²²⁶

Zaman zaman masumları acımasızca katleden teröristlerin genel olarak psikopatolojik anormallikleri olan bireyler oldukları yönünde iddialar ileri sürülmekle birlikte psikopatoloji ile terörün ilişkili olduğu yönlü teorilerin gerçeği yansıtmadığı psikoloji literatüründe uzun zamandır bilinmektedir. Ferracuti psikiyatristlerin İtalyan aşırı sağcı teröristler arasında belirgin psikopatolojik farklılık bulamadıklarını belirtmiştir.²²⁷ Diğer yandan Alman aşırı sağcı teröristler üzerinde yapılan çalışmalarda da benzer veriler tespit edilmiştir.²²⁸ Dolayısıyla psikopatolojinin veya psikiyatrik hastalıkların şiddet ve terörizme sebebiyet verdiği yönünde destekleyici kanıt bulunmamaktadır.²²⁹ Ayrıca sosyoekonomik düzey veya düşük eğitim düzeyinin de radikalleşmede etken olduğu varsayılrsa da yapılan araştırmalar düşük eğitim seviyesinin veya yoksulluğun tek başına radikalizm oluşumuna yol açan değişkenler olmadığını göstermektedir.²³⁰ FETÖ ve diğer terör örgütlerindeki radikalleşme süreçleri de psikiyatrik bozukluklar, düşük eğitim seviyesi veya yoksulluk gibi etkenlerle açıklanamamaktadır.²³¹

²²⁵ Salman, "İşid'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik", 97-112.

²²⁶ McCauley - Moskalenko, "Understanding Political Radicalization: The Two-Pyramids Model."

²²⁷ Franco Ferracuti, "Ideology and Repentance: Terrorism in Italy", *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, ed. W Reich (Washington DC: Woodrow Wilson Center Press, 1990), 59-64.

²²⁸ Jerrold M Post, "Terrorist Psycho-Logic: Terrorist Behavior as a Product of Psychological Forces.", *Origins of Terrorism. Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, ed. Walter Reich (Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 1990), 25-40.

²²⁹ Martha Crenshaw, "The Causes of Terrorism.", *Comparative Politics* 13/4 (1981), 379-399.

²³⁰ McCauley - Moskalenko, "Understanding Political Radicalization: The Two-Pyramids Model.", 205-216.

²³¹ Ahmet Demirden, "Terör Örgütlerinde Radikalleşme Süreçlerinin Psikolojik Analizi: FETÖ Örneğinde İki Piramitli Model", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi* 21/2 (2019), 153.

Bireylerin şiddet eğilimleri, içerisinde bulundukları gruplarda ideolojik propaganda, tekrarlı ritüel davranışlar ve akran baskısı gibi sebeplerle ortaya çıkabilmekte veya artabilmektedir.²³² Küçük yaştan itibaren FETÖ yapılanmasında “itaat et kurtul” yönlendirmeleriyle büyüyen gençler zamanla FETÖ talimatlarını sorgulamaksızın uygulamaya almışlardır. FETÖ ve benzeri yapılar içerisinde tekrarlanan talimatlar ve ritüeller örgütsel kararların sorgulanmaması, bireysel iradenin baskılanması veya örgütün sosyal kimliğinin asli üst kimliğe dönüşmesi gibi farklı neticeler verebilmektedir. Örgütsel ritüeller aslında örgüt içi davranışların kitle psikolojisi ile alışkanlık haline dönüşmesini sağlamaktadır. Bir süre sonra “sosyal kimlik teorisinin”²³³ öngördüğü üzere örgütün sosyal kimlik anlayışı zamanla örgüt üyeleri için de baskın sosyal kimliğe dönüşmektedir. FETÖ’nün radikalleşme sürecinde talimatlara titizlikle uymayan örgüt elemanlarına karşı uygulanan tecrit ve ötekileştirme örgüt elemanlarının daha fazla sosyal izolasyona maruz kalmalarına ve örgüt içi bağımlılıklarının artmasına yol açmaktadır.²³⁴

Özellikle teröre dönüşüm potansiyeli açısından kült hareketlere de dikkat etmek gerekmektedir. 1800’lerin ortalarından itibaren ortaya çıkan dini yapılanmalar için kullanılan Yeni Dini Hareket (YDH / *new religious movement*) terimi güncelliğini korumakta ve bunların çoğu kült olarak nitelendirilmektedir. Kült hareketler; siyasi kültürler, çok eşli kültürler, Kıyamet kültürleri, ırkçı kültürler ve terörist kültürler olmak üzere 5 kategoride değerlendirilmektedir. YDH’ler, farklı teolojik geleneklere ait unsurların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş senkretik veya eklektik yapılanmalardır ve FETÖ de Kıyamet kültürleri, siyasi kültürler ve terörist kültürlerin tüm kriter ve özelliklerini taşımaktadır. Aum Shinrikyo, Karbonari, Scientology, Moonculuk, FETÖ gibi kültürlerde hareketin en tepe noktasında otoritesi sorgulanamaz ve kendisine mutlak sadakatin istendiği kutsallık algısıyla donatılmış bir lider bulunmaktadır. Bu yapılanmaların çoğunda hakikat tekelliliği ve “Mesih-Mehdi” anlayışı bulunmaktadır. Örgüt elemanları örgüt liderinin suçsuz birini öldürmek, masum birine iftira atmak veya hakkında komplo kurmak, açık haramlara fetva vermek gibi inançla

²³² Saul Levine, “Youth in Terroristic Groups, Gangs, and Cults: The Allure, the Animus, and the Alienation”, *Psychiatric Annals* 29/6 (Haziran 1999), 342-349.

²³³ Henri Tajfel - John Turner, “An Integrative Theory of Intergroup Conflict”, *The Social Psychology of Intergroup Relations*, ed. Mary Jo Hatch - Majken Schulz (New York: Oxford University Press, 2004).

²³⁴ Demirden, “Terör Örgütlerinde Radikalleşme Süreçlerinin Psikolojik Analizi: FETÖ Örneğinde İki Piramitli Model”, 155-156.

bağdaşmayan talimatlarını bile “vardır bir hikmeti” diyerek sorgulamadan yerine getirmektedirler.

1.2.3. Radikal İslam’ın Çıkış Kaynağı Olarak Şii-Sünni Çatışması

Köklü bir geçmişe ve güçlü bir devlet geleneğine sahip olan İran, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının bağlantı noktasında Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi’ne hâkim bir konuma sahip stratejik bir ülkedir.²³⁵ İran ayrıca Arap yarımadasındaki enerji merkezleri ve stratejik enerji ulaşım yollarını kontrol etme avantajını elinde bulundurmaktadır. Doğu Akdeniz’den başlayıp Orta Asya’da Tacikistan’a kadar uzanan coğrafyadaki ve Basra Körfezi kıyısındaki ülkelerin Şii nüfusları üzerinden günümüzde geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Günümüz itibariyle yaklaşık 90 milyonluk bir nüfusa sahip olan İran, günlük 3.5 milyon varil ham petrol üretimi (Dünyada altıncı) ve yılda 162 milyar metreküp gaz üretimi (Dünyada dördüncü) ile büyük bir enerji gücünü elinde bulundurmaktadır. Ayrıca sekiz yıl süren Irak savaşında deneyim kazanmış önemli bir askeri güce ve farklı coğrafyalarda savaşan milis kuvvetlere sahiptir. Tüm bunlar İran’ın gerek bölgesel gerekse uluslararası arenada önemli ve etkin rol oynamaya devam edeceğini göstermektedir.²³⁶

Safeviler döneminde İran’da dini konularda halk üzerinde hükümdarlar etkili iken Kaçarlar döneminde ulema ön plana çıkmıştır. Kaçar hanedanlarının kendilerini kayıp imamın temsilcisi makamında görmemeleri, din işlerini ulemaya bırakmaları ve din üzerindeki devlet denetimini kaldırmaları Şiiliğin kurumsallaşmasında etkili olmuştur.²³⁷ Hatta günümüz İran ulema sınıfının da Safevilerin ve Kaçarların etkisinde geliştiği söylenebilir.²³⁸

1980’lerden itibaren “Milan İslami Aşırıcular” söyleminin sık kullanılan bir siyasi kavrama dönüşmesinde 1979 İran Devrimi ve bunun diğer ülkelere ihraç hedefi, Sovyetler’in Afganistan’ı işgali ile birlikte bölgede oluşan İslami Direniş Hareketi

²³⁵ Hasan Ahmet Abadani, *İran Raporu*, çev. Selçuk Barlas (İstanbul: İkinci Dünya Yayınları, 1977), 5.

²³⁶ Nasır Kashef Asl, “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü”, *Orta Doğu Siyasetinde İran*, ed. Türel Yılmaz - Mehmet Şahin (Ankara: Barış Kitap Yayıncılık, 2011), 141.

²³⁷ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (Bursa: MKM Yayıncılık, 2012), 405.

²³⁸ Bu konuda bkz. Mazlum Uyar, *Şii Ulamânın Otoritesinin Temelleri: İmâmiyye Şi’ası’nda Usûlîlik ve Hiyerarşik Yapılanması* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004).

etkili olmuştur.²³⁹ Diğer yandan İsrail'in Filistin'i işgali ve İsrail Devleti'nin kurulması sonrası yaşanan 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları, Orta Doğu ülkelerinin Batı ve Doğu Bloklarına bakışlarını ve ilişkilerini etkilemiştir.²⁴⁰ Arap-İsrail savaşları ve İsrail'in ABD başta olmak üzere Batı tarafından desteklenmesi Arap ülkelerini SSCB'ye yakınlaştırmıştır. Diğer taraftan bu süreçte ABD'nin en önemli müttefiki İran olmuş ve petrol ambargosunda ABD'nin yanında yer alarak etkilenmemesini sağlamıştır.²⁴¹

İran dışında, Şii nüfusun en kalabalık olduğu ülke Irak'tır. Irak nüfusunun %65-70'i Şii olmasına rağmen Saddam Hüseyin dönemi de dahil uzun yıllar Sünni görünümlü Baas rejimi tarafından yönetilmiştir. Ancak ABD işgalinden sonra Başbakan Maliki yönetimi ile birlikte Şiiler yönetimi ele almış ve İran'ın etkisi artmıştır. Günümüzde Bağdat yönetiminin Şii kontrolüne geçmesinde ve İran'ın etkisinin artmasında bu demografik durum yatmaktadır. Kaynaklarda farklı oranlar verilmekle birlikte ülkelerde bulunan Müslüman sayılarına göre oranlandığında Endonezya'da % 2.7, Nijerya'da %5, Tacikistan'da % 5, Tanzanya'da % 6, Türkiye'de %10, İngiltere'de % 10, ABD % 15, Afganistan'da % 15, Suriye'de % 15, Bulgaristan'da %20, Pakistan'da % 20, Hindistan'da % 30, Almanya'da % 30, Lübnan'da %38, Irak'ta % 65, Azerbaycan'da %75 olarak ifade edildiği, Şiilerin dünyada toplam 200-220 milyon civarında olduğu ve Müslümanların yaklaşık %16'sına denk geldiği belirtilmiştir.²⁴² Suriye'de ve Bahreyn'de Sünni nüfus çoğunlukta olmasına rağmen yönetim Şii azınlığın elindedir. Kuveyt'te ise nüfusun %75'i yabancılardan oluşmaktadır.²⁴³ 1916 yılında hazırlanıp uygulamaya konulan Sykes-Picot paylaşım haritasının nasıl ince hesaplarla hazırlandığını anlamak için günümüz ülkelerinin sosyodemografik özelliklerine bakmak yeterlidir.

²³⁹ Çakır vd., "Radikalleşme, Şiddet İçeren Aşırılık ve Terörizm", 151.

²⁴⁰ Raif Karadağ, *İsrail, Orta Doğu ve Amerika* (İstanbul: Emre yayınları, 2004), 640; Malike Bileydi Koç, *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006* (İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2006), 464.

²⁴¹ Mert Eymen Kayalp - Dilşad Türkmenoğlu Köse, "ABD İran İlişkileri: İran'ın Rolü ve Ekonomik Yaptırımlar Üzerine Bir Değerlendirme", *InTraders International Trade Academic Journal* 5/1 (2022), 50.

²⁴² Detaylı bilgi için bkz. Adem Arıkan, "İslam dünyasının mezhep haritası ve nüfus dağılımı", *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 348-379; Vahdettin Bingöl, *Orta Doğu Satrancında Yeni Oyun Sünni-Şii Çatışması* (Ankara: Orion Kitabevi, 2013); Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*; Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Orta Doğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2013), 321-354.

²⁴³ Ünal Acar, "Oded Yinon'un İsrail İçin Bir Strateji Raporunun Değerlendirilmesi", *Journal of International Social Research* 11/59 (2018), 301.

1979 Devrimi sonrası İran'ın dış politika hedefleri, İran'ın ulusal birliğini ve toprak bütünlüğünü koruyarak kalkındırmak, özellikle İsrail ve Batı'ya başkaldıran Müslümanlara destek vermek ve Şia temelli bir İslam toplumu oluşturmak yönünde şekillenmiştir.²⁴⁴ Ancak devrim sonrası İran sürekli Batı karşıtı gibi görünmekle birlikte uygulamada pragmatik bir siyaset izlemiştir.

Dini radikal örgütlenmeler, hangi din veya mezhepten olduğu fark etmeksizin kendi inanç kurallarını temel alan bir devlet kurmayı hedeflemişlerdir. Radikal İslami hareketlerin 19. ve 20. yüzyıl ilk yarısında Mısır'da ortaya çıktığı varsayılmakta ve Mısır'daki emperyalist sisteme başkaldıran Hasan el-Benna, Seyyid Kutub, Abdulkadir Udeh gibi isimler radikal İslami hareketin öncüleri olarak kabul edilmektedir. Uzun bir süre bağlıları ile birlikte zulüm, işkence ve nihayetinde idamlarla susturulmaya çalışılan bu hareketler ümitsizliğe kapılmışken İran'da 1979 Devrimi'yle Şii esaslara dayalı bir devlet kurulması ümitleri yeniden yeşertmiştir. İran yönetimi de bu hareketlere destek vererek kayıtsız kalmadığını göstermiştir.²⁴⁵

Diğer yandan İran, 1979 Devrimi sonrası Hizbullah ve benzeri örgütler üzerinden Lübnan, Irak, Afganistan, Özbekistan, Kafkasya ve Türkiye'de devrim ihracı yapmak üzere çalışmalar yürütmüştür. Şiiliğin devrimci siyasal yönünden etkilenen Sünni dünya Müslümanları, bulundukları ülkelerdeki yaşadıkları zulüm/baskılar ve Batı'nın Müslümanlara yönelik çifte standart uygulamaları nedeniyle İran nüfuzuna açık hale gelmişlerdir.²⁴⁶ Irak ve Afganistan'ın işgali, Arap Baharı, Suriye krizi ve Irak ile Suriye başta olmak üzere birçok ülkeyi istikrarsızlaştıran ve öne çıkan DEAS'ın varlığı İran'ın işini kolaylaştırmış, İran dışındaki Şiiileri, Tahran yönetimine yaklaştırarak İran'ın nüfuz alanının genişlemesine yol açmıştır.²⁴⁷

İran'ın İslam'ın siyasallaşmasına neden olması, İslamofobiye malzeme oluşturması ve mezhepler arası çatışmaya yol açması eleştirilirken diğer yönüyle de dünyada İslam'ın konuşulmasına, merak edilmesine ve belki de güçlenmesine hizmet ettiği varsayılabilir. Bu durum *medeniyetler çatışması* tezi²⁴⁸ kapsamında, bu

²⁴⁴ Hümeysra Coşar, "İran'ın Bölgesel Güç Paradigması Açısından Beka Sorunu", *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, ed. Soyalp Tamçelik (Ankara: Gazi Kitabevi, 2014), 107.

²⁴⁵ Emin Demirel, *Hizbullah* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003), 27.

²⁴⁶ Demirel, *Hizbullah*, 42.

²⁴⁷ Aaron Stein, "Turkey's Role in a Shifting Syria", *Atlantic Council* (13 Mayıs 2015). (Erişim Tarihi 16.02.2024)

²⁴⁸ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*.

medeniyetlerden birinin İslam olduğu algısını güçlendirirken diğer yandan da gelişen olaylarda bir şekilde İran'ın aktif rol üstleneceğini gösterebilir. Diğer yandan her sene İran tarafından verilen eğitim burslarından yararlanan çok sayıda yabancı öğrenci, memleketlerine döndüklerinde zihin dünyalarındaki Şiiliğe yönelik düşüncelerini toplumlarıyla paylaşarak İran'ın etki alanının artmasına doğal bir katkı sağlamaktadır.

İran tarihten gelen kadim siyasi gelenekleri ile her zaman ve zeminde pragmatist bir siyaset uygulamaktan kaçınmamıştır. İran'ın terör destekçisi ülkeler listesinde yer almasına rağmen DEAŞ üzerinden uluslararası terörizmle mücadele eden ülke kimliğine kavuşması ve DEAŞ'la mücadele koalisyonunda yer alması dikkat çekicidir. Özellikle nükleer program yönüyle sürekli gündemde olan İran'ın bölgedeki stratejik hamleleri her zaman dikkatle takip edilmektedir.

Diğer yandan Suudi Arabistan'ın uzun zamandır farklı ülkelerdeki Müslümanlar için organize ettiği yardım, yatırım ve eğitim destekleriyle İslam dünyasının liderliği algısını ve Vehhabi anlayışını yaygınlaştırmayı hedeflediği bilinmektedir. Suudi Arabistan bu faaliyetlerini Selefilik veya Sünnilik üst kavramı üzerinden gerçekleştirmektedir. 1979 devrimi sonrasında İran'ın da bu ülkelere girmesiyle Suudi Arabistan'ın varlığı ve liderliği tartışılır olmuştur. Suudilere benzer bir strateji uygulayan İran da Şiiliği farklı coğrafyalarda yaymayı hedeflemiştir. Böylece Vehhabi yayılcılığına karşı Şii Hilali sahada aktif rol üstlenmiştir.²⁴⁹ Günümüzde başta Afrika ülkeleri olmak üzere birçok farklı coğrafyada açıkça görülmesi bile Riyad-Tahran rekabeti sürmektedir. Hatta Suriye, Yemen ve Kafkaslarda olduğu gibi bazen şiddet olayları ile rekabet gün yüzüne çıkmaktadır.

Birçok radikal dini hareketin kaynağını oluşturan Selefilik, Vehhabi Suudi Arabistan yönetimi tarafından desteklendiği bilinmektedir. Tarihsel perspektiften değerlendirildiğinde Selefilik daima tepkisel bir hareket olduğu görülmektedir. Vehhabiliğin de modernleşmeye karşı ortaya çıkan tepkisel içe kapanmanın bir sonucu olarak geliştiği söylenebilir. Son zamanlarda Selefilik Orta Doğu'da öne çıkmasının Şii yayılcılığına karşı oluşan tepkiselliğin bir sonucu olduğu da bir gerçektir. Bununla birlikte modernleşmenin karşısında tepkisel olarak gelişen yeni dönem Selefilikinin Türkiye gibi sekülerleşme ve modernleşme düzeyinin yüksek olduğu bir

²⁴⁹ Fulya Özkan, "Orta Doğu'da Ulus-Devlet, Çoğulcu Kimlik Yapısı ve Jeopolitik Çıkarlar", *Akdeniz İİBF Dergisi* 21/2 (2021), 187.

ülkede büyük kitlelere ulaşması mümkün görünmemektedir.²⁵⁰ Ancak yine de temkinli olmakta ve özellikle İslam'ın özüne dönüş adı altında Vehhabilik akımının gençleri etkilemesine dikkat etmekte fayda bulunmaktadır.

Batı eliyle oluşturulmaya çalışılan Şîi ve Sünnî kutuplu İslam dünyasının ana aktörlerinin Suudi Arabistan ve İran olduğu, Yemen'de Aden Körfezi ve Babülmendep Boğazı'nda yaşananlardan sonra daha net görülmektedir. Yani bir nevi Selefi (Vehhabi)-Şîi güç savaşı olarak da okuyabileceğimiz bu oyunun 1800'lerin başına uzanan²⁵¹ tarihî arka planı da bulunduğundan güncel problemler daha kolay provoke edilebilmektedir. Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkeleri, Selefiligi sürekli ön plana çıkarıp duyguları kabartarak İran'ı Şiilik ve Farslılık adı altında marjinalize etmeye çalışmaktadır. İran da güç ve hakimiyet mücadelesinde bütün Müslümanları karşısına almamak için mücadeleyi Selefilik-Vehhabilik kavramı üzerinden sürdürmektedir.²⁵² Uzun bir tarihi geçmişe dayanan Şiiler ile Selefi-Vehhabiler arasındaki mücadelenin günümüze uzanan yansımaları Suriye ve Yemen'de devam eden çatışmalarda net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Orta Doğu genelinde artan silahlanma yarışı ve hiç düşmeyen hatta sürekli yükselen gerilim ve savaşlar da bu tarihsel mücadelenin güncel yansımalarıdır.²⁵³ Suudi Arabistan, Vehhabilik yayılmacılığının yanı sıra dönem diğer Selefi gruplara da destek vermiştir. Hatta Mısır ve Tunus'taki Selefi hareket/partileri desteklemesinin bir sebebinin de kendi sınırları içindeki İhvan'ın yayılımını ve etkinliğini engellemenin yanında onlar üzerinden uluslararası çıkarlar elde etmek olduğu düşünülmektedir.²⁵⁴

Afgan cihatı sürecinde Irak, azınlık Sünniler tarafından Şii çoğunluğun yönetildiği ve Şii-Sünni nüfusun bir arada yaşadığı bir ülke konumundaydı. ABD'nin, 11 Eylül akabinde Irak'ı işgali ve çekilirken Irak yönetimini Şiilere bırakması bölgenin mezhepsel dengelerini sarsmış ve kaosa yol açmıştır. Göreve gelen Başbakan Nuri el-Maliki'nin, katı Şii tutumu, ötekileştirilen Sünnileri radikalleştirmiş ve derinden bir öfke oluşturmuştur. Bu durumun sorumlusu olarak ABD görüldüğü için baskılanan

²⁵⁰ Şükrü Nişancı - Lokman Şahin, "Orta Doğu'da Selefi-Şii Gerginliği ve Türkiye'nin Tutumu.", *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences* 31/1 (2017), 64-65.

²⁵¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, çev. Abdulkadir Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), IV/1874.

²⁵² Hasan Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması", *İlahiyat Akademisi* 1/1-2 (2015), 124-125.

²⁵³ Yıldırım Deniz, "Orta Doğu'da Vehhabi - Şii Mücadelesi", *TESAM Akademi Dergisi* 5/1 (2018), 91.

²⁵⁴ Mehmet Ali Büyükkara, "Soruşturma-I", *İlahiyat Akademisi* 1/1-2 (2015), 321.

Baas üyesi askerleri potansiyel birer militana dönüşmüştür.²⁵⁵ Ürdün CIA şefi de önemli savaş tecrübeleri olan bu askerlerin aşağılanarak sokağa terkedilmelerinin telafisi güç sonuçlar doğuracağı yönünde uyarılarda bulunmuştur.²⁵⁶ Irak'ta Sünnilere temsil hakkı verilmemesi DEAŞ'a meşruiyet kazandırmış ve Sünnilerin temsilcisi gibi algılanmasına yol açmıştır.²⁵⁷ 2010 yılı seçimini kazanan Sünnilerin hükümet kurmasına izin verilmemesi ve bölgesel yönetim kurma taleplerinin sonuçsuz kalması da umutların tükenmesine yol açmıştır.²⁵⁸ Böylece Irak el-Kaidesinin Sünniler adına intikam alma vaadiyle propaganda yapabilmesinin de yolu açılmıştır.²⁵⁹

Özellikle DEAŞ'la birlikte Sünni-Şii çatışması daha fazla alevlenmiştir. DEAŞ lideri Zerkavi, Irak'ta uzak düşman ABD askerleriyle iş birliği içinde olan yakın düşmanlara ve Şiilere yönelik savaş başlatmıştır. Zerkavi, dini bilgisinin yetersizliğine rağmen ayetlerin siyak/sibaklarına ve nüzul sebeplerine bakmaksızın literal manaları üzerinden tekfir kavramını çokça kullanmaktan çekinmemiş, Şii'leri tekfir etmiş, Şiilerin katledilmelerine fetva vermiş ve mücadeleyi Şii-Sünni eksene oturtmayı tercih etmiştir.²⁶⁰ DEAŞ, gerek radikal Selefi anlayışı gerekse Şii nefreti üzerinden Irak ve Suriye'de işgal ettiği yerlerdeki özellikle Şiiler için kutsal kabul edilen mekanları yıkmıştır.²⁶¹ Hatta DEAŞ'ın fikir öncüsü ve Zerkavi'nin akıl hocası Makdisi de Şii ve Hristiyan sivillere yönelik gerçekleştirilen eylemlere karşı çıkmış ancak Zerkavi eylemlerini sürdürmüştür.²⁶² Şiilere karşı yapılan bu eylemlere el-Kaide lideri Eymen ez-Zevahiri de Zerkavi'ye yazdığı bir mektupla karşı çıkarak uyarı yapmıştır.²⁶³ Bu durum aynı zamanda Şiilerin radikal reaksiyonlarına yol açmıştır. DEAŞ'ın Şiilerin kutsal mekânlarının bulunduğu bölgelere yönelip tahrip etmesi üzerine Irak'ın Şii dini mercisi Ayetullah Ali El-Sistânî, "cihat" çağrısı yaparak Irak halkını ve bütün Şiileri

²⁵⁵ Şemsettin Erdoğan - Ergün Deligöz, "Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği", *Savunma Bilimleri Dergisi* 14/1 (2015), 8.

²⁵⁶ Joby Warrick, *Siyah Bayraklar: İŞİD'in Doğuşu ve Yükselişi*, çev. Işık Tansel (İstanbul: A7 Kitap, 2016), 153.

²⁵⁷ Betül Bozdoğan, *DAİŞ 3. Dünya Savaşı'nın Deşifresi* (İstanbul: Hayy Kitap Yayınları, 2016), 38.

²⁵⁸ Zülfü Dağdeviren, "İŞİD'in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel, Yerel Gelişmeler ve İŞİD'le Mücadele Stratejisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31/1 (2021), 314.

²⁵⁹ Hilal Barın, *Tedirgin Nefret: İslâmofobi Ve DAEŞ* (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2016), 228.

²⁶⁰ Ufuk Ulutaş, *The State of Savagery: ISIS in Syria* (Ankara: SETA Yayınları, 2016), 61.

²⁶¹ Ahmet Cülük, "İŞİD'in Düünden Bugüne Gelişimi ve Geçirdiği Dönüşüm", *Akademik Perspektif* (21 Ocak 2015). Erişim Tarihi 12.11.2022.

²⁶² Murad Batal Al-Shishani, "The Dangerous Ideas of the Neo-Zarqawist Movement", *Combating Terrorism Center Sentinel* 2/9 (2009), 18-20.

²⁶³ Murat Bardakçı, "Bu Bayrak Maalesef Bir Tasarım Şaheseridir", *Habertürk* (2014). (Erişim Tarihi 12.12.2023)

DEAŞ’a karşı savaşa çağırmıştır.²⁶⁴ Bu çağrı üzerine çok sayıda Iraklı Şii, gönüllü birlikler şeklinde “Haşdi Şaabi-Millet Yığınları” yapısını oluşturmuşlardır. DEAŞ’ın Irak’taki ilerleyişine karşılık Haşdi Şaabi yapısının sahaya çıkması İran’ın da denkleme girmesini sağlamıştır. Irak yönetiminin DEAŞ’la mücadele için yardım talebi de ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin müdahalesinin uluslararası hukuki altyapısını oluşturmuştur.²⁶⁵ Türkiye’nin de içinde bulunduğu altmışa yakın ülkenin oluşturduğu koalisyon güçleri DEAŞ’a karşı mücadelede iş birliği yapmıştır.²⁶⁶ Ancak ABD ve Irak Şii Hükümeti kontrolünde çoğunluğu Şiilerden oluşan Haşdi Şaabi elemanlarının DEAŞ’la mücadele adı altında yaptıkları pervasızca eylemler bir başka zulüm aracına dönüşmüştür. Sünni görünümlü DEAŞ militanları ile Şii Haşdi Şaabi militanları arasında kanlı bir savaş yürütülmüş, arada masum halk büyük zarar görmüş, çoğunluğu aile topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Diğer yandan da bölgedeki bu tür kanlı vahşet görüntüleri Batı kamuoyuna Müslümanların vahşeti olarak sergilenmiş ve İslamofobi körüklenmiştir.

ABD’nin Irak işgali ve akabinde gelişen bu süreçler bölgedeki kritik ülkelerden biri olan İran’ın işine yaramıştır. Zira ABD işgali ile kaosa sürüklenen Irak’ın akabinde Arap Baharı ile Suriye’de başlayan iç çatışma, DEAŞ’ın önce Irak ardından Suriye’de kendisini göstermesine ve İran’ın buralara müdahil olmasına zemin hazırlamıştır. Uzun zamandır ambargo altında olan İran’ın, Irak ve Suriye hattı üzerinden Doğu Akdeniz’e açılarak petrol ve doğal gaz ihraç etme imkanı belirlemiştir. Basra Körfezi kıyılarındaki yerleşik Şiiler üzerinden Tahran’ın Körfezdeki ve diğer bölgelerdeki nüfuzu güçlenmiş ve İran, teröre destek veren ülkeler kategorisinde iken aynı zamanda DEAŞ terör örgütü ile mücadele veren bir ülke konumuna evrilmiştir. Diğer yandan DEAŞ’ın sahneye çıkmasıyla Sünni ve Şii kimlikleri ile kendilerini Müslüman coğrafyanın temsilcileri gibi gören ve rekabete girişen Suudi Arabistan ve İran’ın, Irak’ın Şii yönetimi üzerinden sınır komşusu olmalarının ve Tahran’ın bu vesileyle kısmen öne çıkmasının Riyad yönetiminde ciddi bir rahatsızlık oluşturduğunu da hatırlamakta fayda bulunmaktadır.

²⁶⁴ AlJazeera, “Iraq Cleric Issues Call to Arms Against Isil”, (2014). (Erişim tarihi 14.12.2023)

²⁶⁵ Selami Kuran - Hande Gür, “Devlet-Dışı Aktörlere Karşı Meşru Müdafaa” İsteksiz veya Âciz” Doktrini: Suriye ve DAES Örneği”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23/1 (2017), 69.

²⁶⁶ Bilgay Duman - Sercan Çalışkan, “Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Doğuşu, Dönüşümü ve Geleceği”, *Türkiye’nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler ve Aktörler*, ed. Göktuğ Sönmez (Ankara: TASAV, 2021), 155.

Literatürdeki “Şii-Sünni” çatışmasında “Sünni” kelimesi yerine “Neo-Selefi” ifadesinin kullanılmasının daha doğru olacağı düşünülebilir. Zira bu çatışmanın “Sünni” tarafındakilerin zihin yapısı aslında Selefi zihniyettir. Uzun yıllar bir arada yaşamış olanların evliliklerde, komşuluk ilişkilerinde, arkadaşlıklarda ve misafirliklerde birbirinin mezhebini sorar hale gelmeleri sosyolojik dönüşüm ve toplumsal barış açısından araştırılmaya değerdir.²⁶⁷

1.2.4.Radikal İslam’ın Öncüsü Olarak Tarihsel Selefilik, Vehhabilik, Cihadi Selefilik

Selefilik, özellikle itikadi ilkelerde Kur’an ve sünnetin lafzına bağlılık ve dinin anlaşılması hususunda benzer düşünen grupların genel ismidir. Dinin anlaşılması hususunda önemli bir disiplin olan kelimelerin bir yöntemi olan te’vilin kabul edilmemesi ve zahiri anlamla yetinilmesi genel ortak özellikleridir. Orta Doğu başta olmak üzere farklı coğrafyalarda devlet altı grupların içerisinde her ne kadar Selefilik’in çıkış kaynağı Ahmed b. Hanbel olarak ileri sürülmeye çalışılsa da İmam Ahmed b. Hanbel’i, Selefilik ile nitelemek yerine Ehl-i Hadis ekolü ile özdeşleştirmek daha doğru bir yaklaşımdır. Ehl-i Hadis ekolünün öncüsü İmam Ahmed b. Hanbel’in (780-855) görüşlerinin yaklaşık beş asır sonra Takiyeddün Ahmed b. Teymiyye (1263-1328) ve öğrencisi İbn-i Kayyim el-Cevziyye (1292-1350), Zehebî (öl.748/1348), İbnü’l-Vezir (öl.840/1436) tarafından yeniden yorumlanması ile gündeme gelen²⁶⁸ ve beş asır sonra Muhammed b. Abdülvehhab tarafından konjonktüre uygun olarak Vehhabilik adı altında yeniden şekillenen ve siyasallaşan Selefilik, 19. yüzyıla damgasını vurmuş ve günümüze kadar da etkinliğini sürdürmüştür.

İslami literatürde “en hayırlı nesiller” olarak kabul edilen Sahabe, Tabiin ve Tebe-i Tabiinden oluşan ilk üç kuşağa Selef-i Salihin denilmektedir. Selefilik de İslam’ı, Selef-i Salihin tarzında yaşama arzusundan kaynaklanan anlayış şeklinde ifade edilmiştir. Din adına her şeyin Hz. Muhammed (s.a.v) ve Selefler zamanında belirlendiği, yorumsuz bir şekilde aynen kabullenilmesi gerektiği, aksi bir durumun bid’at olacağı ve dinin aslının ve ruhunun bozulacağı prensibine dayanmaktadır.²⁶⁹

²⁶⁷ Ceyda Bağcı Sofu, *İslam Siyaset Felsefesinde Neo-Selefi Akımın Eleştirel Analizi* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 96.

²⁶⁸ Yunus Akçalı, “Modern Selefilik’in Gelişimi”, *Orta Doğu’da Devlet-Altı Gruplar Örgüt, Mezhep, Etnisite*, ed. Ertan Ertosun vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 253-254.

²⁶⁹ Erdem, *Cihatçılar: El Kaide ve İşid’e Katılanların Hikayesi*, 58.

Selefilik, İslam'ın dört ana kaynağından sadece Kuran ve Sünnet'i esas almaktadır.²⁷⁰ Dar çerçevede Kur'an ve Peygamber (s.a.v) Sünnetine rücu etme manasında değerlendirilse de geniş manada bidat etiketlemesiyle akli yorumları ve te'vili yasaklayarak İslami birikimleri reddeden bu zihniyet, akletmesi ve fikir üretmesiyle var olan insan faktörünün varlık sebebini de devre dışı bırakmaktadır. Mantık ve akıl yürütme yöntemlerinin İslam'a Selef'ten sonra girdiğini savunan Selefî düşünürler, Selef'in bu yöntemlere başvurmadığı gerekçesiyle akıl ve düşüncenin kabul ettiği her şeyi reddetmektedirler.²⁷¹

İbni Teymiyye'nin sonradan Müslüman olsalar bile İslam Şeriatı yerine Cengiz Han yasalarını uygulayan Moğolları tekfir etmesi ve onlara karşı cihatı meşrulaştırması görüşü önem arz etmektedir. Moğollara karşı cihatın farz olduğunu söyleyen İbni Teymiyye'nin²⁷² günümüzdeki takipçileri, İbni Teymiyye'yi referans göstererek Müslüman idarecilere ve Batı'ya karşı cihata çağrı yapmışlardır.²⁷³ Günümüzde de DEAŞ terör örgütü gibi oluşumlar, İbni Teymiyye'nin o zamanın şartlarına göre konjonktürel olarak verdiği fetvayı kullanmaktadırlar.²⁷⁴

Selefilik'in daha radikal bir şekilde hayata geçirilmesini kapsayan Vehhabilik ise Selefilik ve İbni Teymiyye'ye ait fikirleri pratiğe aktararak Selefilik'i yeniden güncellemiş ve etkilerini günümüze kadar sürdürmüştür.²⁷⁵ Vehhabilik, Selefîyye'nin bazı aşırı görüşlerini almasının yanı sıra Suud ailesinin himayesi altında yayılma imkânına kavuşarak siyasallaşmış dini bir harekete dönüşmüştür.

Selefilikte temelde nass merkezli metincilik ile kurtuluşa ermiş fırka merkezli tek hakikatçılık ve ötekileştiricilik özellikleri belirgindir.²⁷⁶ Günümüzde Selefilik, Suudî Selefilik ve Cihatî Selefilik olarak iki ayrı başlık altında incelenmektedir. Suudî Selefilik (Vehhabilik), daha önce bahsedildiği üzere İbni Abdülvehhab ile İbni Suud'un kurduğu ittifakın bugüne kadar süregelen kolu iken Cihatî Selefilik ise

²⁷⁰ Mehmet Ali Güller, *İşid: Kara Terör* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014), 121.

²⁷¹ Emir Türkoğlu, "Küresel Bir Terör Örgütü Olarak İşid'in Dijital Dergi Kullanımı: Konstantiniyye Üzerine Bir İnceleme", *Erciyes İletişim Dergisi* 5/1 (2017), 166.

²⁷² Selin Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık* (Ankara: İmge Kitabevi, 2011), 67.

²⁷³ Erdem, *Cihatçılar: El Kaide ve İşid'e Katılanların Hikayesi*, 63-64.

²⁷⁴ Akçalı, "Modern Selefilik'in Gelişimi", 267; Din İşleri Yüksek Kurulu, *DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu*, Analiz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015) (Diyanet İşleri Başkanlığı), 9.

²⁷⁵ Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2011), 220.

²⁷⁶ Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şîî-Selefi Kutuplaşması", 117.

1930’lu yıllarda İhvan teşkilatının kaldırılmasıyla birlikte 20. yüzyılın sonlarına doğru aktif cihatı savunan Vehhabi ulema tarafından oluşturulan koludur.²⁷⁷

Cihadi Selefilik, Suudi Arabistan Krallığı’nın kuruluşunun akabinde cihata ara verilmesi, İhvan’ın tasfiyesiyle pek çok değişim yapılması, Vehhabi ilkelerinden uzaklaşılması ve petrolün bulunmasının akabinde oluşan zenginleşmeye bağlı olarak sosyal yaşamdaki aşırılıklar ve israflar karşısında eleştirilerini açıkça dile getiren Vehhabi ulemanın söylem ve eylemleri ile gündeme gelmiştir. Cuheyman el-Uteybî ve bağlılarının 1979 yılındaki Kâbe baskını, cihadi selefiliğin ilk uygulamalarındandır. El- Kâide ve devamı olan DEAŞ gibi terör örgütleri bu anlayışın güncel yansımalarıdır. Zamanla “şuyuhu’ssahve- uyanış âlimleri” adı altında birçok ulema Suud yönetimine karşı harekete geçmiştir. Bu ulema silahlı cihatı açıktan savunmuşlar ve bu amaç doğrultusunda çok sayıda talebeyi eğitmişlerdir. Sefer el-Havâli ve Selman el-Avde bu yeni kuşağın önemli şahsiyetlerindendir.²⁷⁸ Selman el-Avde ve Sefer el-Havâli fikirlerinden ve Suud rejimine muhalefetlerinden dolayı 1994-1999 arasında Suudi’ler tarafından hapsedilmişlerdir.²⁷⁹

1990’larda Çeçen-Rus savaşında Suudi Arabistan ve desteklediği Selefi/Vehhabi gruplardan Çeçenlere yardımlar gönderilmesi Vehhabilerin Kafkaslarda etkili olmasının önünü açmıştır. Orta Asya’da ise, SSCB işgaline karşı yapılan Afgan savaşında cihat için giden grupların savaş sonrası çalışmalarıyla Vehhabilik etkili olmaya başlamıştır. Cihâçılar olarak adlandırılan bu grupların bir kısmı Afgan savaş akabinde ülkelerine geri dönmeyerek Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ortak sınırında yer alan Fergana Vadisi’ni toplanma ve hareket merkezi olarak kullanmışlardır. Sovyetler’in yıkılması sonucu farklı ulusların bağımsızlık için başlattıkları iç savaş ve 11 Eylül sonrası ABD’nin işgal girişimleri yine bu bölgede istikrarsızlık ve otorite boşluğu oluşturmuş, neticede bu bölge Selefi-Vehhabi oluşumlar için önemli bir merkez ve geçiş noktası konumuna gelmiştir.²⁸⁰ Günümüzde şiddet ve terörle anılan Taliban, el-Kaide, DEAŞ ve el-Nusra gibi Selefi/Vehhabi

²⁷⁷ Bekir Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye’deki Faaliyetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 86.

²⁷⁸ İsmail Akdoğan - Rıdvan Kalaycı, “Suudi Arabistan’da İhtiyaci Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 1/1 (2014), 155-184.

²⁷⁹ Mehmet Ali Büyükkara, “11 Eylülle Derinleşen Ayrılık Suudî Selefiyye ve Cihatî Selefiyye”, *Dini Araştırmalar* 7/20 (2004), 212.

²⁸⁰ Brian Glyn Williams, “Jihad and Ethnicity in Post-Communist Eurasia. On The Trail of Transnational Islamic Holy Warriors in Kashmir, Afghanistan, Central Asia, Chechnya and Kosovo”, *The Global Review of Ethnopolitics* 2/3-4 (2003), 3-10.

örgütler bu bölgede aktifleşmişlerdir. Bosna savaşında Boşnaklara yardım etmek için gelen Vehhabi savaşçıların bir kısmının savaş sonrasında orada kalması Selefi-Vehhabiliğin Balkanlara da yayılmasına zemin hazırlamıştır. Sovyetlerin çöküşüyle ekonomik durumu bozulan bölge gençliği arasında Vehhabilik yayılma ortamı bulmuştur. Diğer yandan Suudiler'in bölgeye yaptığı maddi katkıları, farklı ülkelerde gençlere verilen eğitim bursları, sivil toplum kuruluşları ve medya organları destekleri Vehhabiliğin yayılmasına önemli katkı sağlamıştır. Yine Suudi Arabistan tarafından İkinci Çeçen Savaşı sırasında Çeçen halkına gönderilen yardımlar da Çeçenler arasında Vehhabiliğin yayılımını hızlandırmıştır.²⁸¹

Özellikle 11 Eylül sonrası el-Kaide ve devamı olan DEAŞ'ın Müslümanlar başta olmak üzere sivil masumları katletmesi ve Batı nezdinde terörist imajı oluşturması Suudi Arabistan'ı tedirgin etmiş ve kendilerini temize çıkarmak için Vehhabiliği, Suudi Selefi-Vehhabilik ve Cihatî Selefi-Vehhabilik olarak ikiye ayırma yoluna gitmişlerdir. Cihadi Selefilere harici olarak tanımlamışlar ve Suudi Vehhabilik anlayışındaki ulemanın fetvalarıyla da bu algıyı güçlendirmeye çalışmışlardır. Her ne kadar kendilerini temize çıkarmak için ılımlı mesajlar verseler ve dini kavramları öne çıkarsalar da Cihatî Vehhabilik, Suudi Krallığı kurulduğu dönemlerdeki savunulan ve desteklenen anlayıştan pek fazla farklılık göstermemektedir.²⁸² Suudi Arabistan her ne kadar kendi toplumlarında terör destekçisi bulunmadığını iddia etse de kendi yaptırdıkları bir araştırmaya göre toplumda el-Kâide'ye %49 oranında sempati duyulduğu görülmektedir.²⁸³

Selefilik, günümüzde metodolojik bir ilke olmaktan çıkarak pratikte savaşçı bir dini akıma evrilmiştir. Selefi-Vehhabi çizgideki Müslümanlar birbirlerini tekfir ederken karşı tarafı ikna etmek adına âyet ve hadisleri kendi görüşlerine göre yorumlayıp kanıt olarak kullanmaktan kaçınmamaktadırlar.²⁸⁴ Fikirselsel olarak aynı yapıda olduklarını belirtmeler de Vehhabiler, dini anlama ve uygulama noktasında Selefilik'ten daha radikal ve tavizsiz katı prensiplere sahiptirler. Klasik Selefi akım ile Selefe dönüş, tevhid, bid'atlarla mücadele ve taklidi red gibi hususlarda bazı ortak

²⁸¹ Rasim Özgür Dönmez, "Orta Asya ve Kafkasya'da Siyasal Şiddet: Yerelden Küresele", *Orta Asya-Kafkasya Güç Politikası*, (2008), 262.

²⁸² Kasım Koyuncu, *Doğuşundan Günümüze Vehhâbiliğin Geçirdiği Evreler* (Neşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyol Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 145-146.

²⁸³ Fared Zakaria, "Terror", *Newsweek* (2001), blm. 138/14, 1.

²⁸⁴ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 68.

noktalarda buluşmakla birlikte Vehhabiliğe özgünlükten kaynaklı kendine has anlayışlarının da var olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca Vehhabiler, itikat ve amel ilişkisinde ayrılmazlık ilkesiyle daha farklı ve katı esaslar belirledikleri için klasik Selefilikle özdeş kabul edilmeleri makul görünmemektedir. Vehhabilik, özellikle mantık ve akıl karşıtlığı, sadece dini metin lafızcılığı, dar kalıplara sıkışmış fikir yapısı, ötekileştirici ve şekilci davranış modeliyle klasik Selefilik'ten ayrılmıştır.

Selefi zihniyet sadece İslam dünyasının değil aynı zamanda tüm dünyanın en önemli sorunlarından biridir. Küresel bir fenomene dönüşen Selefilikte yaşanan nefret söylemleri ve şiddet eylemlerini, teolojik ve sosyokültürel bir mirasın yansıması olarak değil, kültür bunalımının bir uzantısı olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımdır. Yine Neo-Selefiliğe duyulan ilgiyi yeni bir hayat tarzı özlemi olarak görmek yerine siyasi öfke duyan kimselerin bir protestosu şeklinde değerlendirmek daha doğrudur. Birbirinden çok farklı siyasal tutumlara sahip olduklarından ideolojik ve saha uygulamaları açısından geniş bir yelpazeye sahiptirler. Bu yelpazenin bir ucunda klasik Hanbeliler ve Zahiriler, onların yanında Vahhabi Selefiler, tebliğde bulunan davetçiler (Tebliğ Cemaati, Hizbu't Tahrir vb.) yer alırken yelpazenin diğer ucunda ise el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram, Taliban gibi cihadi Selefiler yer almaktadır.²⁸⁵

Suudi Arabistan stratejik çıkarları için Selefiliği dış politikada araç olarak kullanmış ve ABD desteğiyle Vehhabiliği panislamist bir politikaya dönüştürmeyi hedeflemiştir. Ayrıca Türkiye'nin bölgesel aktif gücünü dengelemek amacıyla koruma kalkanı olarak Vehhabilik ideolojisini araçsallaştırmıştır. Seküler yönetim ve modern yaşam tarzıyla Türkiye bölgesinde etkin bir güç olduğundan Selefi-Vehhabi örgütler, kurmak istedikleri İslam Devletinin önünde Türkiye'yi engel olarak değerlendirmektedirler.²⁸⁶

Selefi zihniyet İslam literatürü için kullanılmakla birlikte aynı zihniyetin diğer din ve ideolojilerde de olduğunu unutmamak gerekir. Benzer zihniyet Yahudi, Hristiyan, Marksist, Kemalist ve ulusalcılarda da oluşmuştur. En küçük bir farklılığa bile tahammül edemeyip Müslüman kardeşini tekfir etmekten ve hatta öldürmekten çekinmeyen, Batı'ya ve düşümenin kendisine karşı olan cihadi selefilerle imkan

²⁸⁵ Bağcı Sofu, *İslam Siyaset Felsefesinde Neo-Selefi Akımın Eleştirel Analizi*, 96.

²⁸⁶ Canip Kocaoğlu, *Selefilik'in Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Etkileri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 107.

bulsalar Türkiye'yi 1930-1940'lı yıllara götürmek isteyen radikal Kemalistler arasında zihniyet farkı olmadığı gibi dünyayı Amerika başta olmak üzere sömürlere dar etmek iddiasında olan Üsame bin Ladin ve onun eylemleri bahanesiyle dünyayı Müslümanlara dar etmeyi hedefleyen Amerikan Evanjeliklerinin zihniyetleri arasında da anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Vehhabi Suudi Arabistan ve Şii İran'ın birbirini ayakta tuttuğu gibi aynı zamanda zıt gibi görünen bu yapılar da birbirini canlı tutmakta ve beslemektedir. İdeolojik veya dini tercih farklı olmakla birlikte temel düşünme ve algılama mantığı aynıdır. Bir düşünüş ve algılama biçimi olarak ötekileştirme, hoşgörüsüzlük, şiddete başvurma eğilimi ve tek hakikatçilik gibi özellikler açısından aralarında önemli bir fark bulunmamaktadır.

1.3. İlmîlilik ve İlmîli İslam

1.3.1.İlmîlilik ve İlmîli İslam Kavramları

İlmîlilik, siyaset ve din açısından radikal veya aşırı görüşlerin reddine yönelik ideolojik bir kategori olarak tanımlanmıştır.²⁸⁷ İlmîli kelimesi sözlükte aşırılığa kaçmayan, ölçülü ve mutedil olarak tanımlanırken siyasal anlamda ise aşırı görüşler arasında ortalama bir görüşü savunma şeklinde ifade edilmiştir.

İslam dininin siyasallaşması sürecinde radikal yapılanmalar olduğu gibi ılımlı yapılanmalar da yer almıştır. İslam'ın esasta barış ve selamet dini olması sebebiyle insanlara barışçıl yollarla davet yapılması, cihatın zorlayıcılık ve şiddet mefhumlarından uzak durularak ikna ve düşünsel mücadele olarak ele alınması ılımlı akımların ayırt edici özellikleri olarak karşımıza çıkmıştır.²⁸⁸ Batı'nın içinde cihat kelimesi geçen her türlü dini yorumu ve yapılanmayı *siyasal İslam* olarak tanımlayıp terörle eşleştirmesi ancak dinler arası diyalog ve hoşgörü içerikli söylemleri de *ılımlı İslam* olarak ön plana çıkarmaya çalışması dikkat çekicidir.²⁸⁹ 11 Eylül olaylarından sonra ise uluslararası kamuoyunun dikkati din ve şiddet ilişkisine yönelmiş ve

²⁸⁷ Schmid, "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review".

²⁸⁸ Esra Pulat, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya'da İslam'ın Siyasallaşması: Özbekistan Örneği* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 22-23.

²⁸⁹ Yüksel Yıldırım, "Cihat ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlmîli İslam Meselesi", *Sosyoloji Yazıları*, ed. Yüksel Yıldırım (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018), 7-55.

şiddet/terörle İslam arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Bauer de İslam dünyasında reformist İslam, ılımlı gelenekselcilik ve fundamentalist/selefi İslam olmak üzere üç farklı düşünce ekolü olduğu tespitini yapmıştır.²⁹⁰ İlimli İslam, ABD kaynaklı siyasi bir nitelemedir.²⁹¹ Buradaki temel sorun bir şeyin ılımlısı varsa radikali de vardır ön kabulünden hareketle baştan itibaren Batı kavramsallaştırmasıyla ılımlılık üzerinden İslam'ın aslında radikal kökeni besleyen bir inanç olduğu vurgusunun yapılmasıdır.

İlimli İslam yerine bazen liberal İslam kavramı da kullanılmaktadır. Liberal İslam ve ılımlı İslam'ı birbirinin yerine kullanan Muqtedar Khan, liberal İslam'ın stratejik kullanımlarının yanı sıra kavramın uzamsal ve kökensel olarak genişletildiğini ve bu yüzden de sınırlarının belirsizleştiğini vurgulamıştır.²⁹² Özellikle liberal değerler üzerinden hareketle tanımlanmaya çalışılan liberal İslam'ın, bir yandan liberal teriminin içeriğini boşalttığı diğer yandan da sınırları belirsiz bir şekilde ılımlı, modernist ve reformist İslam gibi kavramsallaştırmalarla birbirinin yerine kullanılmaya yol açtığı yönünde eleştiriler yapılmıştır.²⁹³

İslam dünyasının yanı sıra Türkiye'deki İslami hareketler de ılımlı ve aşırı/radikal olarak sınıflandırılmaktadır. İktidarı ele geçirme hedefi olan siyasi bir yapılanma “radikal”, sosyal hizmetler alanında yapılan sivil yapılanmalar ise “ılımlı” olarak nitelendirilmektedir. Batı normlarını içselleştirmenin yanı sıra dinler arası diyalog, hoşgörü, barış ve toleransı ön plana çıkarmak da ılımlı olmanın bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar ılımlı İslam projesi, Türkiye'nin yapısal dinamikleri açısından bir doku uyumsuzluğu oluşturduğu için genel kabul görmese de sayıları az olmakla birlikte ılımlı İslam modelini gönüllü sahiplenecek dini oluşumlara da rastlanmıştır. FETÖ bunların başında gelmektedir ve bazı akademisyenler, politikacılar, basın mensupları farklı saiklerle ılımlı İslam'ı temsil ettiği söylenen bu tür sözde dini yapıların faaliyetlerini destekleyerek küresel güçlerin çıkarlarına hizmet etmişlerdir.²⁹⁴ Ancak ılımlı olarak yola çıkan FETÖ'nün terör

²⁹⁰ Bauer, *Müphemlik Kültürü ve İslâm*.

²⁹¹ Zafer Öztürk, “Orta Doğu'ya Yönelik Politikalar, Türkiye ve Ekonomik İstikrar”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 8/17 (2012), 108.

²⁹² MA Muqtedar Khan, “Radical Islam, Liberal Islam”, *Current History* 102/668 (2003), 418.

²⁹³ Mücahid Gürbüz, “Liberal İslam Yaklaşımı: Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Erciyes Akademi* 36/2 (2022), 871.

²⁹⁴ Hüsnü Ezber Bodur, “Küreselleşmenin Dini Alandaki Etkisi ve Ulus-Devlet”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2004), 19.

örgütüne dönüşmesi, ılımlı İslami hareketlere dair soru işaretlerini belirginleştirmiştir.²⁹⁵

Batı'nın, "İslam Devleti" çağrısı yapmamasına rağmen Milli Görüş Hareketini "radikal" olarak tanımlamayı tercih ederken, devleti ele geçirmeye teşebbüs eden FETÖ için ise "ılımlı" ve "İslam'ın gülen yüzü" olarak tanımlaması bu kavramların sınırlarını belirsizleştirdiği gibi göreceli hale getirmiştir. Zira "ılımlı İslam" projesinin mucitlerinden Graham E. Fuller 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası bile FETÖ'yü "*İslam'ın en cesaret verici yüzlerinden birisi*" şeklinde tanımlamayı sürdürmüştür.²⁹⁶

İlimli İslam'ın saha uygulamalarının başında gelen ve Papa II. John Paul tarafından 1986 yılında başlatılan "dinler arası diyalog projesi" ni büyük bir iştiaqla sahiplenenlerin başında Gülen ve bağlıları gelmektedir. Gülen, Papa'ya gönderdiği mektupta, dinler arası diyalog misyonuna yürekten katıldığını ifade etmiştir.²⁹⁷ Katolik Papa'nın öncülük ettiği ve Gülen'in yürekten desteklediği "dinler arası diyalog" projesinin asıl amacı, Hristiyan Batı'nın kendileriyle uyumlu ılımlı bir İslam oluşturmak ve böylece içi boşaltılmış, zayıf bir İslam modeli yaratmak olmuştur.²⁹⁸

28 Şubat döneminde dini oluşumların devletle ilişkilerini belirlemek için devlet erki tarafından laiklik testine tabi tutularak adeta laikliğe yönelik tutumlarını netleştirmeleri istenmiştir. Bu dönemde Batı'da gittikçe yükselen radikalizm tehlikesine karşı laikliğe zarar vermeyecek bir İslam anlayışı projesi hazırlanmıştır. Bu proje temelinde ortaya konulan "*ılımlı İslam*" anlayışı, 2000'li yılların İslam dünyası için "Model Cemaat Yapısı" olarak sahaya sürülmüştür. 28 Şubat döneminin Batı dünyası ile eşgüdümlü yürüttüğü "ılımlı İslam" projesine uyum sağlayan dini oluşumlar desteklenmiş, diğerleri ise "laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmak" gerekçesiyle bastırılmıştır.²⁹⁹ Bu süreçte en fazla korunan ve kollanan yapı ise FETÖ olmuştur.

²⁹⁵ Pulat, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya'da İslamın Siyasallaşması: Özbekistan Örneği*, 25.

²⁹⁶ Burhanettin Duran, "Hizmetten Terör Örgütüne Gülen Hareketi", *Kriter Dergi* 1/4 (2016).

²⁹⁷ Mehmet Bayrakdar, *Dinlerarası Diyalog ve Başkalaştırılan İslam* (İstanbul: Beyaz Kule, 2009).

²⁹⁸ Ali Yıldız Musahan, "İslam İtikadı Açısından 'Dinler Arası Diyalog'un Eleştirisi'", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (2016), 1901.

²⁹⁹ Hasan Ayık, "Din - Devlet İlişkileri Bağlamında İslâmî Cemaatlerin Devletle İlişkileri Üzerine", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (ts.), 74.

1.3.2. İlimli İslam'ın Ortaya Çıkışı ve Nedenleri

1970'li yıllarda SSCB'nin yayılmacı politikasını engellemek için uygulamaya konulan “Yeşil Kuşak” projesiyle komünizm karşısına paratoner olarak İslam'ı yerleştiren ABD, İslam dünyasında projeye uygun yapıları belirleyip sahaya sürmek üzere harekete geçmiştir. Bir yandan Sovyetlere karşı Afgan mücahitlerine destek verirken diğer yandan 1979 İran devrimi sonrası Şii yayılmacılığına karşı Sünni yapılanmalara destek vermiştir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte komünizm tehlikesi ortadan kalkınca ve tek kutuplu dünyada anti-Amerikancı söylemler yükselmeye başlayınca yerine radikal İslam düşman olarak konulmuştur. Geline süreçte tüm Müslümanları karşılarına aldıkları izlenimi oluşmasını diye üretilen “radikal İslam” düşmanına karşı dengeleyici olarak “ılımlı İslam” projesi uygulamaya konulmuştur.³⁰⁰

11 Eylül saldırılarının akabinde Afganistan'ı ardından da Irak'ı işgal eden Amerika, işgallerinde başarılı olamamış ancak geride zulüm ve katliamlarla dolu bir geçmiş, yok edilmiş bir tarih ve enkaz yığını bırakmıştır. Tüm bunlara karşı İslam ülkelerinde yükselen anti-Amerikancı söylemleri baskılamak ve direniş odaklarına yönelik sempatiyi ortadan kaldırmak için ılımlı İslam projesi kurtarıcı olarak sahaya sürülmüştür. ABD eski Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın “*teröre karşı savaşı kazanmak için öncelikle fikirler arası savaşı kazanmak lazımdır*”³⁰¹ sözleri niyetleri açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda teröre kaynaklık eden radikal dini oluşumların karşısına ılımlı dini yapıları ve anlayışları koyarak desteklemek bir tercihten ziyade zorunluluk olmuştur.³⁰² Bu kapsamda ABD tüm kurum ve kuruluşlarını seferber ederek Müslüman ülkelerde “ılımlı (moderate) İslam” adı altında, aşırılığa kaçmayan, insan hak ve özgürlüklerine saygılı, diyaloga açık, seküler yaşam tarzına uyumlu, dini siyasallaştırmaya mesafeli sivil ya da siyasi yapılara destek vermiştir.

RAND (Research AND Development) Corporation tarafından 2003'te yayımlanan ve “İlimli İslam” projesinin ana metni sayılan, “*Civil Democratic Islam: Partners, Resources and Strategies*” başlıklı raporda; köktenciler, gelenekçiler,

³⁰⁰ Büyükkara, “İlimli İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye'si'nde Laikliğin Anlam ve Sınırları”, 176.

³⁰¹ David E Kaplan, “Hearts, Minds, and Dollars: In an Unseen Front in the War on Terrorism, America is Spending Millions to Change the Very Face of Islam”, *US News & World Report Weekly Magazine*, (2005), 5.

³⁰² Büyükkara, “İlimli İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye'si'nde Laikliğin Anlam ve Sınırları”, 176.

modernistler/ılımlılar ve laikler olmak üzere dört ana İslami akım tespiti yapılmış ve projenin başarılı olabilmesi için ABD'nin bu akımlara yönelik izleyeceği politika konusunda yol haritası çizilmiştir.³⁰³ Bu bağlamda “ılımlı İslam”ın kriterleri de belirlenmiştir.³⁰⁴ Şiddet ve terörün geçmişte ve güncelde desteklenmemesi, demokrasi ve insan hakları ilkelerine bağlı kalınması, din değiştirmenin eleştirisi konusu yapılmaması, hukuk alanlarında şariat kurallarının uygulanması taleplerinin olmaması, inançlar ve mezhepler üstü bir hukuk sistemi benimsenmesi, gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit haklara sahip olduğuna inanılması ve kendi ibadethanelerini açıp idare etmelerine olumlu bakılması ve gayrimüslimlerin yüksek devlet görevleri üstlenmelerinin önünün açılması gibi kriterler ılımlı İslam’ın belirleyici özellikleri olarak sıralanmıştır.³⁰⁵

Aslında ılımlı İslam projesi, George W. Bush’un ABD Barış Enstitüsü’ne atadığı, İsrail yanlısı Daniel Pipes’in 1995’teki “*Radikal İslam tehdidine çözüm, ılımlı İslam’dır*” ifadesi üzerine şekillenmiştir.³⁰⁶ Pipes’in ortaya koyduğu kriterler İslam’ı ılımlılaştırmanın ötesinde yeni bir İslam modeli hedeflendiğini göstermiştir.³⁰⁷ Böylece Hristiyan ürünü “Dinlerarası Diyalog” projesi ile ılımlı İslam görünümü altında Hristiyanvari Protestanlaştırılmış bir İslam anlayışı öngörülmüştür.

CIA Yakın ve Güney Asya Bölgesi eski İstihbarat Şefi ve aynı zamanda RAND’ın danışmanı olan Graham E. Fuller, “*Siyasi İslam’ın Geleceği*” kitabında; Dinlerarası Diyalogun Türkiye’deki en güçlü savunucularından olan ve ılımlı İslamcı kriterlere uyum gösterdikleri gerekçeleri ile Gülen yapılanmasına ve Nurculuğa destek verilmesi gerekliliğini açıkça ifade etmiştir.³⁰⁸ Fuller, ılımlı İslam projesinin modellemesini öncelikle Türkiye üzerinde uygulamaya çalışmıştır. İslam dünyasında seküler yönetim biçimi, yerleşmiş demokrasisi ve bölgesel etkinliği yönüyle Türkiye, neoliberal ekonomisi, serbest pazarı, siyasi meşruiyeti ile ılımlı İslam için model olabilecek bir ülke olarak görülmüştür.³⁰⁹ Aslında ılımlı İslam modeli Türkiye

³⁰³ Benard, *Civil democratic Islam: Partners, resources, and strategies*.

³⁰⁴ Angel Rabasa vd., *Building Moderate Muslim Networks* (Santa Monica: RAND Corporation, 2007), 574/69.

³⁰⁵ Büyükkara, “İlamlı İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye’sinde Laikliğin Anlam ve Sınırları”, 175.

³⁰⁶ M Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004).

³⁰⁷ Daniel Pipes, “Finding Moderate Muslims: Do You Believe in Modernity?”, *Jerusalem Post* (26 Kasım 2003). Erişim tarihi 01.03.2024.

³⁰⁸ Yusuf Batar, “Dinî Manipölasyonlar Karşısında İmam Hatip Okullarının Misyonu”, *Talim* 1/1 (2017), 37-38.

³⁰⁹ Graham Fuller, *İslamsız Dünya*, çev. Hasan Kaya (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2010), 11.

vurgusunu daha önce Bernard Lewis de yapmıştır.³¹⁰ Türkiye'nin yumuşak gücünün temeli de Müslüman demokratik bir ülke olarak Batı sistemi ile entegre olmasında yatmaktadır. Türkiye bu yönüyle Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarında uluslararası ilişkilerde İslam dünyasına ağırlık vermeye, Arap devletleri ve toplumları nazarında ilgi odağı olmaya başlamış ve hem siyasi partiler hem de toplum nezdinde model ülke olarak görülmeye başlamıştır. Son yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik stratejik hamlelerinin İslam dünyasının bilinçlenmesine ve özgüven kazanmasına yol açtığı iddiasında bulunan Fuller³¹¹ Arap Baharı'nın da Türkiye'den esinlendiği fikrini ileri sürmüştür.³¹² ılımlı İslam projesinin daha önce hazırlıkları yapılmakla birlikte Arap coğrafyasında uygulamaya konulması ise Başkan Obama yönetiminden sonra olmuştur.³¹³

Fransa Cumhurbaşkanı Macron da uzun zamandır söylenegelen “*İslam'ın kriz içinde olduğu ve bir reform yaparak bundan kurtarılması gerektiği*” tartışmalarını güncellemiştir. Avrupa'da gittikçe artan Müslüman yoğunluğu karşısında çaresiz kalan Macron'un esas amacının İslam'ı krizden kurtarma argümanı ile Batı'nın istediği tarzda yeni İslam anlayışı türetmek ve Batı'nın kendisine göre katı bulduğu İslam'ın yerine tavizkar ve ılımlı bir İslam anlayışı oluşturma çabası olduğu düşünülmektedir. Aslında Macron bu girişiminde geç kalmıştır. Zira bu amaçla daha önce Yahudi/Hristiyanlara yönelik bazı aktif hükümlerden ve cihat ayetlerinden arındırılmış bir Kur'an taslağı bile hazırlanmıştır.³¹⁴

ABD özellikle Başkan Obama döneminde dış siyasetinde bir taraftan Rusya, Çin, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere ile dengeli bir ilişki yürütürken diğer yandan da İran üzerinden Şiilik, Suudi Arabistan üzerinden Vehhabi-Selefilik ve bunları dengeleyici olarak da Türkiye'de uygulamaya soktuğu ılımlı İslam projesiyle de İslam dünyasını üç ülke üzerinden domine edip kutuplaştırarak küresel hakimiyetini sürdürmüştür.³¹⁵ Batı bu çerçevede günümüze kadar bir değil, pek çok İslam

³¹⁰ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London: Oxford University Press, 1961).

³¹¹ Fuller, *İslamsız Dünya*, 13.

³¹² Muharrem Ekşi, “Graham E. Fuller, Turkey and the Arab Spring: Leadership in the Middle East (Türkiye ve Arap Baharı: Orta Doğu'da Liderlik), New York: Bozorg Press, 2014, 408 p.” 4/8 (2014), 240; Fuller, *İslamsız Dünya*, 10-11.

³¹³ Sami Abdulkader Mustafa, *Yenidünya Düzeni ve İslamî Hareketler* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 139-140.

³¹⁴ Mustafa Aydın, “Krizde Olan İslâm Değil, Ontolojik Güven Bunalımındaki Batı'dır”, *Umran* Kasım (2020), 30.

³¹⁵ Mustafa, *Yenidünya Düzeni ve İslamî Hareketler*, 140.

türetmiştir. ABD İslam'ı (İlîmlî İslâm), Avrupa İslam'ı (Euro İslâm), bunun içinde de Franco İslâm gibi alt tanımlamalar yer almıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere RAND raporlarında yarım düzine kadar İslâm modeli ortaya konulmakla kalınmamış, hangisinin yanında olup hangisinin karşısında durulacağı ve bunun nasıl yapılacağı üzerinde de hedefler belirlenmiştir. Diğer taraftan Batı, İslâm'ın krizde olduğunu sürekli vurgularken aslında Batı'nın içine düştüğü krizi nazar-ı dikkatten kaçırmaya çalışmış ve dozajı gittikçe artan krizlerinin sebebinin de İslâm olduğunu varsaymıştır.³¹⁶ Dünyanın yeniden şekillenmesine neden olabilecek bir etkenin İslâm'dan başkası olmadığını anlamaları ise İslâm karşıtlığını bir varlık mücadelesine dönüştürmüştür.

Dünya'da son dönemde artan terör olayları ve terör grupları nedeniyle özellikle Batı tarafından İslâmiyet'in bir şiddet dini olduğu propagandası yayılmış, buna karşın da İslâm ülkelerinden bir anlamda savunmacı refleksle İslâmiyet'in şiddet değil, barış dini olduğu söylemleri yükselmiştir. Batı'nın "siyasal İslâm" söylemine karşılık gerçekte gene Batı tarafından türetilen "ılımlı İslâm" modeli özellikle İslâm toplumlarının bir kısmı tarafından kabul görmüş ve çatışmasızlık zemini içinde İslâmiyet'in barış, sevgi ve hoşgörü dini olduğu yönünde kimsenin reddedemeyeceği kavramlar öne çıkarılmıştır.³¹⁷ Dini terör örgütlerinin eylemleri üzerinden İslâm'a karşı nefret oluşturulurken diğer yandan da Müslümanlar yine Batı'nın kendi projesi olan ılımlı İslâm projesine mahkum edilmek istenmiştir.

Görüldüğü üzere ABD'nin İslâm'a yönelik temel yaklaşımı, jeopolitiğin değişimine göre farklılaşmıştır. Geçmişte Afganistan savaşında radikal gruplara her türlü desteği veren ABD, günümüzde siyasal İslâm'a karşı silahlı veya ideolojik yönden aktif savaşı yürürlüğe koymuş, ancak ideolojik fikirler bazındaki bu savaşı açıktan değil başka programlar adı altında yürütmüştür. Bu bağlamda ABD İslâm coğrafyasında ılımlı gruplar başta olmak üzere tüm gruplarla ilişki kurmuştur.³¹⁸ ABD, ılımlı İslâmi hareketlerin, Müslüman ülkelerde etkin çalışabilmelerine destek vermek için çeşitli organizasyonlar oluşturmuştur.³¹⁹ Buradaki temel amacı da İslâm

³¹⁶ Aydın, "Krizde Olan İslâm Değil, Ontolojik Güven Bunalımındaki Batı'dır", 30-31.

³¹⁷ Yıldırım, "Cihat ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlîmlî İslâm Meselesi", 9-10.

³¹⁸ İbrahim Karagül, "Amerika İslâmcı Dernek ve Vakıflardan Ne İstiyor", *Yeni Şafak* (09 Mart 2004). Erişim Tarihi: 01.03.2024

³¹⁹ Rabasa vd., *Building Moderate Muslim Networks*, 574/XVIII.

dünyasında radikal İslami yapıların etkisindeki “siyasal söylemi” istedikleri şekilde yeniden belirlemektir. ABD’ye karşı oluşan Müslüman direncini kırmak için ABD kontrolünde, Batı değerleriyle çatışmayan, teslimiyetçi bir İslam anlayışı hedeflenmiştir. İslam dünyasındaki olumsuz algısı nedeniyle ABD bunu yaparken de güdümündeki yerel medya ve yeni ılımlı müttefikleri kullanmıştır.³²⁰

İlmlı İslam projesinin, bölgesel etkinliği artan Türkiye’de öncelikle uygulamaya geçirilmeye çalışılması hedef odaklı bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Ancak tüm bunlarla birlikte farklı bir bakış açısıyla Türkiye’de aşırı laik ve ulusalcı kesimler, ılımlı İslam taraftarlarını radikal yapılardan daha tehlikeli olarak görmüşler ve reaksiyon oluşturmuşlardır. Zira onlara göre açık davranan radikallerin engellenmesi ve mahkum edilmesi kolay iken ılımlıların modern hayat tarzını benimsemeleri ve devrim/rejim karşıtlığı emareleri göstermemeleri demokratik sistem içinde fark edilmelerini ve durdurulmalarını oldukça zorlaştırmıştır.³²¹

Müslümanlığını yüzyıllardan beri şiddetten uzak, hoşgörü kültürü ve çoğulcu bir anlayışla yaşayan bir topluma sahip olması,³²² laik ve demokratik kimliğini anayasayla güvence altına alması yönüyle Türkiye, ılımlı İslam projesi içinde yer almamakla birlikte diğer Müslüman ülkelere rol model olarak sunulmuştur. Bu yüzden son yıllarda Türkiye gündeminde ılımlı İslam, sıklıkla tartışılan bir kavram olmayı sürdürmüştür.³²³

1990’ların koşulları bir paradoksa yol açmıştır. Bir yandan İslamcılarının yükselişine yol açarken diğer yandan da radikalizm ve terörizm üzerinden “düşman” kategorisine alınışına tanıklık etmiştir. Sovyetlerin komünizm tehlikesine karşı yeşil kuşak hattında³²⁴ kalkan olarak kullanılan, kollanan, silahlandırılan hatta radikalize edilen İslamcı gruplar, Sovyetler’in çöküşüyle birlikte yeşil hattan çıkarılıp kırmızı alarm düzeyinde tehlikeli düşman olarak kodlanmıştır. Ancak İslam’ı düşman gören bu toptancı bakışın olumsuzlukları ortaya çıkmaya başlayınca kendileri ile iş birliği yapan ılımlılar ve düşman olarak gösterilen radikaller olarak ayırtırmaya gidilmiştir.

³²⁰ Mehmet Şahin, “ABDnin ‘Müslüman’ Savaşçıları”, *Akademik Orta Doğu* 3/1 (2008), 51.

³²¹ Mehmet Ali Büyükkara, “İlmlı İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye’sinde Laikliğin Anlam Ve Sınırları”, *Usul İslam Araştırmaları* 9/9 (2008), 180-181.

³²² Ömer Çaha, *Modern Dünyada Din ve Devlet & Bitmeyen Beraberlik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 212-215.

³²³ Büyükkara, “İlmlı İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye’sinde Laikliğin Anlam ve Sınırları”, 197-198.

³²⁴ Pulat, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya’da İslamın Siyasallaşması: Özbekistan Örneği*, 31.

Böylece ılımlı İslam taraftarları müttefik, radikal İslam taraftarları düşman, tüm Müslümanlar ise şüpheli kategorisinde değerlendirilmiş ve toplumsal olarak ılımlılar ve radikaller birbirleri ile düşmanlaştırılmıştır.³²⁵

Batı, gerek terör eylemlerinin bir tehdit olmaktan çıkarılması, gerekse Batı karşıtlığı yerine ikame edilecek yeni anlayış noktasında birlikte çalışılabilecek grubun ılımlı İslamcılar olduğunu varsaymıştır. Bu kesim, aynı zamanda istenen süreç için gerekli psikolojik altyapıya sahip olmalarının yanı sıra fikri bazda Batı için kullanılabilecek ve siyasal İslamcılara karşı öne sürülebilecek bir paratoner olarak da konumlandırılmıştır. Bir nevi İslam'ın bir direnç unsuru olmaktan çıkarılması için yerel aktörlerle iş birliğinin gerekliliği yerine getirilmiştir.³²⁶

Aslında Batı, Fukuyama'nın "tarihin sonu" teorisinden de hareketle kurulu düzenin son ve en mükemmel sistem olduğunu iddia ettiği için bunu bozacak veya tehdit edecek herhangi bir düşünce, oluşum ve hareketin meydana okumasını kabullenememiş ve bu konuda da en güçlü potansiyeli İslamiyet referanslı oluşumlarda görmüştür. Bu yüzden de İslam dünyasında oluşabilecek alternatifleri bastırabilmek için Müslümanları kendi içinde ılımlı-radikal kategorizasyonu ile ayıştırmış ve sözde radikallerle mücadelede kendi ılımlılarını sahada aktif kullanarak toplumların sosyolojik kırılma fay hatlarını derinleştirmiştir.

1.3.3. Anadolu Müslümanlığı ve İlimli İslam Ayrışması

Temas hipotezine göre, iletişimin olmadığı yerlerde önyargıların oluştuğu, yeterli iletişimin olduğu yerlerde ise önyargıların azaldığı bilinmektedir. Bugüne kadar Avrupa ülkeleri, İslamofobi kaynaklı sorunlara çözüm olarak kendi zihin dünyalarında oluşturdukları İslam algısının yansıması olarak ılımlı İslam'ı öne sürmüşlerdir. Kendi bilinç altlarındaki ılımlılık anlayışına göre kültürel bir boyutu dahi olmayan İslam, soyut, yönetim ve yaşam tarzına yönelik hükümler içermeyen ve evrensel kabullere dayanan bir inanç sistemi olarak görülmek istenmiştir. Bu tarz bir İslam algısı ise

³²⁵ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "Siyasal İslam'ın Ayrışma Sürecine 28 Şubat'ın Etkisi.", *Sosyologica* 7 (2014), 48.

³²⁶ Yıldırım, "Cihat ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlimli İslam Meselesi", 41-42.

İslam'ın bir dünya görüşü sunduğu realitesini göz ardı etmesi yönüyle Müslümanların ekseriyeti tarafından başlangıçta kabul görmemiştir.³²⁷

11 Eylül saldırıları sonrası küresel bir kampanyayla oluşturulan ılımlı İslam'ın karşısında Türk Müslümanlığı modeline sıkça atıfta bulunulmuştur. Aktay'a göre diğer İslam versiyonları gözden düşerken, dönem dönem Türk Müslümanlığının adı konularak iltifata mazhar olması bunun göstergelerindendir.³²⁸ Ancak son zamanlarda gündeme taşınan Türk Müslümanlığı da ılımlı İslam gibi ayrıştırıcı bir kavrama dönüştürülmüştür. Türk Müslümanlığı ile kastedilen aslında siyasallaşmış dini anlayışın kuralcı ve oldukça katı yorumlarına karşın daha esnek, toleranslı ve hoşgörülü bir İslam anlayışını temsil iddiasında olan Anadolu Müslümanlığı olarak kavramsallaştırılabilir.³²⁹ Görünüşte radikal veya fundamentalist olarak tanımlanan aşırı yapılanmalara karşı İslam'ı bir sevgi ve hoşgörü anlayışı temeline oturtma çabası olarak değerlendirilen ılımlı İslam'ın Türkiye'ye has bir modellemesi olarak Türk İslam'ı, Anadolu Müslümanlığı, Horasan Erenlerinin Yolu, Yesevi-Mevlana-Yunus Emre geleneği gibi yaklaşımlar sergilenmiştir. Ancak bu tür proje ve yaklaşımların en basitinden ayrıştırıcı ve ötekileştirici rol üstlenmesi yönüyle eleştirildiği ve her birinin kendi içinde farklı ve ciddi problemler barındırdığı unutulmamalıdır.

1.3.4. Geleneksellikten ılımlı İslam'a Dönüşümün Temel Dinamikleri

ABD başta olmak üzere Batı, Sovyetler'e karşı silahlandırıp kullandığı radikal İslami grupları daha sonra terörist ilan ederek düşmanlaştırmış ve Batı'nın topyekûn bunlarla mücadele etmesinin gerekliliğini savunmuştur. Bu süreçte bir yandan Müslümanların bir kısmı radikal yaftası yememek için pasivize olurken diğer yandan *radikal İslamcı* ve *ılımlı İslamcı* gibi kategoriler oluşmuştur. İlimli İslamcılar, Batı ile iş birliği yapmaya hazır, Batılı yaşam tarzından yararlanmaya meyilli muhafazakârlardan oluşmuştur.³³⁰ Günümüzde siyasal İslam'ı tek yönlü dış etkenlerle engelleyemeyeceğini anlayan ABD, içeriden kendi güdümünde ve hizmete hazır yeni teopolitik gruplar çıkarmayı hedeflemiş ve bir katalizör işlevi görecek yeni ılımlı

³²⁷ Tuba Er - Kemal Ataman, "İslamofobi Ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 767.

³²⁸ Yasin Aktay, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 53.

³²⁹ Celaleddin Çelik, "Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Bir Yaklaşım", *İslamiyat* 8/2 (2005), 87.

³³⁰ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "AKP'yi Ortaya Çıkaran Koşullar ve AKP İktidarının İlk Yıllarında AB-ABD İle İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme.", *Sosyologca* 8 (2014), 27.

gruplara alan açma çabasına girişmiştir. ABD, Müslüman ülkelerdeki negatif imajından dolayı İslam coğrafyasında tepkiyle karşılanacağından isteklerini, desteklediği yeni müttefikleri üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. ABD, radikal İslam'ı başarısız kılmak için oluşturmaya çalıştığı bu yeni gruplar eliyle ılımlı İslam'ın başarılı olması adına para, organizasyon ve alan tedarikinde her türlü desteği vermekten çekinmemiştir.³³¹ İlimli İslam projesi için yüksek bütçeler ayrılmış, belirli bir plan dahilinde yirmi dört Müslüman ülkede projeler uygulanmış ve etkinlikler düzenlenmiştir. Alternatif dini okullar açılmış, plan dahilinde seçilmiş düşünce kuruluşlarına fonlar aktararak programlar tertip edilmiş, bazı ülkelerde cami imamaları özel eğitimden geçirilmiş, yeni Radyo/Tv kanalları devreye sokulmuş ve çok sayıda cami/türbe restore edilmiştir.³³² Bu aynı zamanda bu bölgelerde projeye destek veren kurum/kuruluşlara istihdam ve finans akışı da sağlamıştır. Belirli kurum/kuruluşlar üzerinden Batı'nın destekleyip yardım ettiği ılımlı gruplar bir fırsat kapısı olarak görülmüştür.

Türkiye'de 28 Şubat post-modern darbesine reaksiyon olarak gittikçe yükselen İslamcı eğilim ve 11 Eylül 2001 akabinde kurulmak istenen yeni dünya düzeninde ılımlı İslamcı olarak tanımlanan siyasal eğilimler, güçlü bir iktidar alternatifi haline gelmişlerdir.³³³ Bunu daha sonra İslam dünyasındaki diğer ülkelerdeki gelişmeler takip etmiştir.

Bu süreçte Türkiye'de zaten yüksek olan muhafazakarlık eğiliminin gittikçe daha fazla yükselerek beklentiye dönüştüğünü iyi okuyan Batılı çevreler ilk yıllarında AKP'yi siyasal İslam'ın ılımlı bir temsilcisi olarak değerlendirirken AKP ise kendisini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlamayı tercih etmiştir. AKP, Batı'nın insan hakları, demokrasi, fikir özgürlüğü, küreselleşme adına Türkiye'den beklediği reformların sorumluluğunu almaya ve Türkiye'deki statükoyu değiştirmek adına bunları gönüllü olarak yerine getirmeye hazır bir uyumluluk göstermiştir. AKP bu yönelimiyle liberaller başta olmak üzere geniş bir aydın kesimin de desteğiyle gittikçe güçlenmiş ve hızla toplumsal kabul görerek alternatifsiz iktidar seçeneği haline

³³¹ Şahin, "ABDnin 'Müslüman' Savaşçıları", 50-51.

³³² Kaplan, "Hearts, Minds, and Dollars: In an Unseen Front in the War on Terrorism, America is Spending Millions to Change the Very Face of Islam", 1-11. Erişim Tarihi 02.03.2024

³³³ Kaçmazoğlu, "Siyasal İslam'ın Ayırışma Sürecine 28 Şubat'ın Etkisi.", 49.

gelmiştir.³³⁴ Toplum nezdinde ılımlı İslam projesi ciddi eleştiri alınca dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 2004’de Chicago’da katıldığı bir programda İslam sözcüğünün yalın kullanıldığını, “ılımlı İslam” ifadesinin alternatifinin “ılımsız İslam” olarak anlaşıldığını, bunun ise “İslami terör” kavramında olduğu üzere negatif bir çağrışım oluşturduğunu, Türkiye Müslümanlarının zaten mutedil olduklarını, *“Türkiye’nin ılımlı İslam hakimiyeti olan bir ülke olmadığını”* vurgulayarak³³⁵ hem Türkiye’nin sekülerlerine hem de Türkiye’yi ılımlı İslam modeli olarak sunmaya çalışan ABD’ye itirazda bulunmuştur. Tüm bu itirazlarla birlikte bu projenin yürürlükte olduğu yıllar her ne kadar reddedilse de en azından ABD’den bir meşruiyet onayı başta olmak üzere hem yerel hem de küresel politik arenada AKP’ye önemli avantajlar sağlamıştır.³³⁶

Tüm bunlar olurken uzun zamandır yetiştirip zamanı gelince sahaya sürmek için kuluçkada beklettikleri bir başka ılımlı yapı olarak lanse edilen FETÖ’yi de diğer görevlerinin yanı sıra AKP’yi kontrol altında tutmak ve dengelemek adına sahaya sürmüşlerdir. AKP yönetimindeki Türkiye’nin zamanla bağımsız politikalar izlemesi üzerine ABD başta olmak üzere Batı ile çatışma kaçınılmaz olmuştur. Bu süreçte Batı ile birlikte FETÖ de Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan ve çevresiyle mücadele bahanesiyle aslında Türkiye’ye savaş açmıştır.

Özellikle kapitalizmin kısılcasında gittikçe globalleşen ve sekülerleşen çağımızda farklı saiklerle kırsaldan kentlere yoğun bir göç yaşanmıştır. Kentlere yerleşen kırsal insanı zamanla geleneksel inancını kentin ara sokaklarında ve seküler yaşam tarzında tedrici olarak kaybetmeye başlamıştır. Ancak zaman geçtikçe ne geçmişinden vazgeçebilmiş ne de yeni hayatına uyum sağlayabilmiştir. Diğer yandan Anglo-Sakson tipi laiklik yerine Fransız tipi laikliğin uzun süredir Türkiye’de uygulanıyor olmasından kaynaklı dindarlar üzerindeki baskılar, dindarları arayışa itmiştir. Tam bu süreçler yaşanırken ılımlı İslam bir alternatif olarak gündeme getirilmiş ve bazıları tarafından hem inancını yaşayabileceği hem de ötekileştirilmeyeceği bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Zamanla ılımlı dini

³³⁴ Kaçmazoğlu, “AKP’yi Ortaya Çıkaran Koşullar ve AKP İktidarının İlk Yıllarında AB-ABD İle İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme.”, 30.

³³⁵ Hürriyet Gazetesi, “İlmlı İslam Yok”, *Hürriyet Gazetesi* (14 Haziran 2004) Erişim Tarihi 02.03.2024.

³³⁶ Büyükkara, “İlmlı İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye’sinde Laikliğin Anlam ve Sınırları”, 184.

yapılanmaların organize ettiği dini-seküler ortak etkinlikler, dışlananlar için bir tür sosyalleşme platformlarına dnşebilmiştir. Sosyal medya platformlarında sosyalleştiğini düşünen yeni gençlik, interneti insan ve finans kaynaklarını artırmak için kullanan ılımlı yapılarla tanışmışlar ve sanal ümmetin bir yesi haline gelmişlerdir.

ılımlı İşlam'ın bir yansıması olarak 2000'li yılların başından itibaren yükselmeye başlayan siyasal İşlam'la iktidar el değiştirmiş ve bu iktidar değişikliği ile birlikte muhafazakâr kadroların iş başına gelmesiyle ılımlı İşlam prim yapmaya başlamıştır. Özellikle FETÖ ve benzeri yapılar da bunu fırsata çevirmişlerdir. Bir yandan siyasi arenada muhafazakarlaşma diğer yandan belirli yapıların ön plana çıkarılarak desteklenmesi hem siyaseti hem de bu grupları ön plana çıkarmıştır. Diğer taraftan ılımlı İşlam taraftarlarının hem ulusal hem de uluslararası düzeyde desteklenmesi, önlerinin açılması gerek iş imkanları gerek statü gerekse eğitim fırsatları açısından bir cazibe merkezi oluşturmuştur. Özellikle ılımlı İşlam denilince ilk akla gelen FETÖ bu sosyolojik beklentileri fırsata çevirerek taraftar toplamıştır. Her ne kadar bazıları inançsal olarak bu yapıya bağlansa da çoğunluk menfaat beklentilerini karşılama yönüyle bu yapıya bir şekilde dahil olarak hem geleceğini garanti altına almaya çalışmış hem de ılımlı bir versiyonla inancını yaşadığını dşnmştir. Böylece geleneksel inanç yapısı ılımlı İşlam'a evrilmiştir. Zamanla gruplar arası menfaat çatışmalarının ve alan savaşlarının gün yüzüne çıkması ve siyaset üzerinde kurulan baskıların dayanılmaz noktaya ulaşması ile baş gösteren eleştiriler, ılımlı İşlam'ın çatışmaya zemin hazırladığını da göstermiştir. Ancak FETÖ'nn ılımlı maskesinin altındaki terör yüzü deşifre olunca önce bir şok dönemi yaşanmış ardından benzer yapılara güvensizlik ve nihayetinde de dindar tüm kesimlerden tedirgin olmaya kadar varmıştır. Geçmişteki geleneksel inancına da dönemeyen birey bir inanç bunalımı yaşamaya başlamıştır.

Bu sorun sadece Türkiye ile sınırlı kalmamıştır. Arap Baharı ncesinde Türkiye'deki ılımlı İşlam yükselişi diğer bölge ülkelerine umut olmuş ve Arap Baharı süreciyle birlikte Müslüman Kardeşler ile bağlantılı olarak çoğu ülkede ılımlı İşlam önem kazanmıştır. Küresel sosyoekonomik süreçlere entegre ılımlı İşlami yapılara verilen aktif desteğin rneği ise Arap Baharı olarak bilenen toplumsal başkaldırı ve

protesto eylemleri olmuştur.³³⁷ Müslüman Kardeşler ideolojisine yatkın birçok siyasi parti bulundukları ülkelerde iktidara gelmişler ve gittikçe güçlenmişlerdir.³³⁸ Mısır'da Müslüman Kardeşler ile güçlü bağları olan Özgürlük ve Adalet Partisi her ne kadar 2013 Temmuz'unda askeri darbeyle iktidarı kaybetmişse de halk desteğinin hala yüksek olması, Tunus'ta Nahda Partisi'nin etkinliğini sürdürmesi, Suriye'de Müslüman Kardeşlerin muhalefetin liderliğini yapması, Libya'da Adalet ve İnşa Partisinin parlamentoda ikinci büyük parti olması ve Yemen'de İslah Partisinin yükselen bir popülerlik kazanması bu görüşü doğrulamıştır.³³⁹ Ancak Türkiye, Cezayir, Mısır ve Tunus'ta yaşananlar yükselen ılımlı İslam trendinin gerilemesine ve aksine bu projeye karşı reaksiyon oluşmasına yol açmıştır.

Diğer yandan ABD'nin bölgedeki otoriter ve totaliter yönetimleri ABD güdümünde oldukları için desteklemesi, ılımlı İslam'ın demokrasi söylemini göstermelik hale getiren ve ılımlı İslam projesine karşı reaksiyonun oluşmasına yol açan bir başka etken olmuştur. Bir şekilde iş birliği yöneliminde olan İslami yapılar, ağır eleştirilere maruz kalmamak için ABD başta olmak üzere Batı ile ilişkilerinde mesafeli davranmışlardır. Bu yüzden programlar çoğunlukla liberal ve seküler kuruluşlarla yürütülmüş ve bu yüzden de hedeflenen etki sınırlı kalmıştır. Hatta Türkiye'den yükselen çeşitli tepkiler üzerine Başkan Obama "*dini aidiyetlerine göre ülkeleri kategorize etmediklerini*" ifade ederek ılımlı İslam tezini onaylamadığını ve bu kavramı kullanmayı tercih etmediğini belirtme ihtiyacı duymuştur.³⁴⁰

1.4. İslamofobi

1.4.1. İslamofobinin Kavramsal Çerçevesi

İslamofobi görece yeni bir kavram olmakla birlikte aslında Müslüman Doğu ile Hristiyan Batı arasında on dört asırlık teolojik, iktisadi ve siyasal hegemonya rekabetinin tarihsel bir yansımasıdır.³⁴¹

³³⁷ Pulat, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya'da İslam'ın Siyasallaşması: Özbekistan Örneği*, 24-25.

³³⁸ Eugenio Dacrema, *New Emerging Balances in the Post-Arab Spring: The Muslim Brotherhood and the Gulf Monarchies*, ISPI Analysis, Rapor No: 55, (Ocak 2013), 1. Erişim Tarihi 02 Mart 2024

³³⁹ Oktay Bingöl, "Arap Baharı ve Orta Doğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 13/2 (2013), 39.

³⁴⁰ Büyükkara, "İlmi İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye'si'nde Laikliğin Anlam ve Sınırları", 177-178.

³⁴¹ Charles Lindholm, *İslami Orta Doğu*, çev. Balki Şafak (İstanbul: İmge Kitabevi, 2004), 24.

İslamofobi gerek Batı gerekse doğu kaynaklarında çok sık kullanılmasına ve hakkında geniş bir literatür oluşmasına rağmen uzmanların ittifakla kabul ettikleri bir tanımından söz edilememektedir.³⁴² İslamofobinin tanımı konusunda alanlara ve taraflara göre farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. AİHM tarafından “*İslamofobi, İslam ve Müslümanlar hakkında yanlış bilgi ve yanıltıcı görüşlerin, onlara yönelik nefret ve önyargıların yayılması ve bu konuda ayrımcılık yapılması*” olarak ifade edilmektedir. Ancak bu tanımlama İslam ve Müslümanlar hakkında sadece yanlış bilgi ve önyargıya yönelik içerikte olduğundan eksik ve yetersizdir. Diğer yandan “*İslamofobinin, İslam inancına ve Müslümanlara yönelik korku, nefret ve ayrımcılık eylemlerini içeren bir fenomen*” şeklinde tanımlanması daha kapsayıcı ve doğru bir yaklaşım olarak görülmektedir.³⁴³ İslamofobi, kısaca “*İslam ve Müslümanları hedef alan ön yargılar ve düşmanlık duyguları*” şeklinde de tanımlanabilir.³⁴⁴ Batı’da şekillenen İslamofobi, öznel bir durum gibi algılanmakla birlikte sosyokültürel, teopolitik, tarihî, ekonomik gibi çeşitli etkenlerden beslenmektedir.³⁴⁵

Steinberg “*İslamofobiyi, kimlik farklılıklarını yok saymak, ayrımcılık yapmak, kendi aidiyetini veya inançsal eğilimini en önde tutarak inanç ırkçılığı sergilemek*” olarak niteleyerek geniş bir perspektifle insan hakları merkezli değerlendirme yapmaktadır.³⁴⁶ Esposito ise İslamofobiyi, Müslümanların inanç hürriyetini, bireysel özgürlük alanlarını ve evrensel insani haklarını yok sayan, çoğunlukla nefret söylemi ve suçu oluşturan veya bunların tümünün oluşumuna neden olan söylem ve eylemler bütünü olarak tanımlamayı tercih etmektedir.³⁴⁷

İslamofobi, içsel ve dışsal olarak iki farklı şekilde değerlendirilebilir.³⁴⁸ Dışsal İslamofobi, Batı’nın İslam dünyasına yönelik İslamofobik yaklaşımıdır ki çalışmalarda hep bu yönü değerlendirilmiştir. İçsel İslamofobi ise akademik çalışmaların pek yapılmadığı ve Müslümanların yoğunlukta yaşadığı toplumlarda kendisini seküler olarak tanımlayanların göreceli daha dindar gördüğü Müslümanlara

³⁴² European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, “Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia” (EUMC, 2006), 90. Erişim Tarihi 11 Eylül 2023

³⁴³ Erik Bleich, “What Is Islamophobia and How Much Is There? Theorizing and Measuring an Emerging Comparative Concept”, *American Behavioral Scientist* 55/12 (Aralık 2011), 1581-1600.

³⁴⁴ Salman Sayyid, *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism* (New York: Bloomsbury Publishing, 2015).

³⁴⁵ Kirman, “İslamofobi Üzerine Söyleşi”, 198.

³⁴⁶ Shirley R Steinberg, *Islamophobia: The Viewed and the Viewers. Teaching Against Islamophobia* (New York: Peter Lang Publishing, 2010), 9.

³⁴⁷ Esposito - Kalin, *Islamophobia: The Challenge of Pluralism in the 21st Century*, 18.

³⁴⁸ Kirman, “İslamofobi Üzerine Söyleşi”, 198.

karşı fobik yaklaşımıdır. Batı dünyasının İslamofobik yaklaşımı sürekli gündemde tutulurken İslam dünyasının kendi içindeki İslamofobi göz ardı edilmektedir. Oysa sosyokültürel kırılmalarla toplumsal zeminin sarsılma, toplumsal bilincin kaybolma ve insanların zamanla din karşıtlığına yönelme riski yüksek olduğundan İslam dünyasının içinde oluşan İslamofobik yaklaşım dışarıdan gelene göre daha endişe vericidir. Bu yüzden İslamofobi ele alınırken Batılıların ve Müslümanların söylem, tutum ve davranışları birlikte değerlendirilmelidir.

Diğer yandan İslamofobi, İslam’a ve Müslümanlara karşı önyargılı, negatif duygu ve düşünceler çağrıştırdığından sorunlu bir kavram olarak görülmektedir. Bu yüzden İslamofobinin günümüzde ihtiva ettiği anlam yönüyle yanlış bir kavram olduğu da savunulmaktadır. Zira Batı’nın kendi algı perspektifinden İslam’ı ve Müslümanları tanımlamada önemli bir etkisi olan oryantalist bakışa dayalı İslamofobi kullanımı, İslam’ın ve Müslümanların kasıtlı bir şekilde korku objesi olarak gösterilmesine zemin hazırlamaktadır. Oysa ontolojik açıdan kaygı verici ve korkulması gereken İslam ve Müslümanlar değil, İslam’a ve Müslümanlara karşı önyargılı davranan ve düşmanlık duygusu taşıyan kişi ve gruplar olmalıdır.

1.4.2. İslamfobi ile İlişkili Entegrizm ve Fundamentalizm

Entegrizm (taassup); mutlak bir doğruya sahip olunduğu iddiasıyla diğer tasavvurları dışlamak anlamına gelmektedir. Garaudy en açık ifadesiyle entegrizmi “*Dini veya siyasi olsun bir inancı, tarihin bir önceki döneminde sahip olduğu kültür yapısı veya müesseseleriyle özdeşleştirmek; böylece mutlak bir doğruya malik olduğuna inanmak ve onun kabullenilmesini dayatmak*” olarak tanımlamaktadır.³⁴⁹ Taassup yerine “entegrizm” kavramını kullanmayı tercih eden Garaudy Batı kaynaklı entegrizmlerin kendi sosyokültürel yapısını ve gelişim modelini diğer toplumlara zorla kabul ettirme arzusundan kaynaklandığını, diğer entegrizmlerin de Batı entegrizmine yönelik bir tepkisellik olduğunu ve dini veya siyasi oluşu fark etmeksizin çağdaş tüm hareketleri etkisi altına aldığını vurgulamıştır.³⁵⁰

Entegrizm, gelişime karşı hareketsizlik, moderniteye karşı gelenekçilik, tarafsızlığa karşı doğmacılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Batıda da Hristiyanlığa

³⁴⁹ Roger Garaudy, *Entegrizm: Kültürel İntihar*, çev. Kamil Bilgin Çileçöp (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995), 9.

³⁵⁰ Garaudy, *Entegrizm: Kültürel İntihar*, 38.

tepki olarak yükselen ve dini olan her şeyi reddeden laikliğin karşısında dogmatik olarak geleneği önceleyen Entegrizm yer almaktadır.³⁵¹ Aslında dinde yeniden doğuş görüntüsü, “asli kaynaklara dönüş” adı altında şekilsel dönüşümden başka bir anlam ifade etmeyen entegrist milliyetçiliğin ikinci bir yüzü olarak kabul edilebilir.³⁵²

İslam Mezhepleri Tarihi açısından değerlendirildiğinde; taassup, hakikati donduran, hakikati sadece kendisinde veya grubunda gören zihniyetin bir yansımasıdır. Aynı zamanda sahih bilgiye sahip olmayanların cehaletlerinin neticesi olan aşırı korumacı refleksle hakikati tekleştirme ve tekelleştirme çabalarının dışa vurumudur. Taassup, cahiliye dönemi insanların bir özelliği olarak varsayılmakla birlikte her devirde dini veya seküler olmasından bağımsız olarak birey veya sosyokültürel oluşumların ortak vasfı da olabilmektedir.

Özellikle mezhep ve meşrep taassuplarının güç savaşlarına dönüşmesi, İslam dünyasında büyük yıkımlar oluşturmaktadır. Aslında Pakistan, Afganistan ve Irak’ta meydana gelen Şîî-Sünnî çatışmaları da dini hassasiyetleri kullanan siyasî ve dini erklerin bir eseridir. Müslümanlar arasındaki ayrışma ve çatışmayı minimize edebilmek için meselenin bu yönünün de net bir şekilde ortaya konulmasında ve Müslümanlara anlatılmasında fayda bulunmaktadır. Taassup sahibi birey ve toplum değişimden öylesine korkar ki sahiplendiği inanç veya fikrin dejenere olması endişesi onu çağın gereklerine göre yenilenmeye kapatır ve geçmişin şekilciliğine hapsetmektedir.³⁵³

Garaudy entegrizmi, Batı Entegrizmleri ve İslamcı Entegrizmleri olmak üzere temel anlamda iki gruba ayırmaktadır.³⁵⁴ Entegrist yaklaşım modern çağın Müslümanlarına milâdî yedinci yüzyıl Arap Yarımadası’nın toplumsal yaşam tarzlarını taklit ederek yaşamaları gerektiği fikrini dayatmaktır.³⁵⁵ Entegrizm bir yandan bireyler arası diyalogun oluşumuna engel oluştururken diğer yandan da toplumsal iletişim kanallarının tıkanmasına da yol açmaktadır. Karşıdakinin fikirlerini dinlemeden ve benimsemeden sadece kendi doğrusunu kabul etmesi için zorlamanın entegrizm

³⁵¹ Ali Suuçak, *Müslüman Toplumda Taassup* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 12.

³⁵² Garaudy, *Entegrizm: Kültürel İntihar*, 62.

³⁵³ Gür, “İslamofobi Oluşumunda İslam Dünyasının Sorumluluğu Üzerine Öz Eleştirel Yaklaşım”, 192.

³⁵⁴ Garaudy, *Entegrizm: Kültürel İntihar*, 9-11.

³⁵⁵ Nermin Hanay, *Roger Garaudy’de İslâm Algısı* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 66.

olduğunu ve gerçek bir iletişimin ancak karşıdakinden her zaman öğrenilebilecek bir şeyler olduğuna inanıldığı zaman gerçekleşebileceğini hatırlamakta fayda bulunmaktadır.³⁵⁶ İslam dünyası, yaklaşık iki asırdır Batı tipi bir entegrizmin her yolu mübah sayan dayatmasıyla kuşatılmıştır.³⁵⁷ Bu kuşatma son yıllarda öyle bir merhaleye ulaşmıştır ki entegrizm boyutu aşılarak artık Müslümanlar, tehlikeli ve asimetrik mücadele edilmesi gereken düşman kategorisine yerleştirilmiştir.³⁵⁸

Dünyadaki çatışmaların yaklaşık beşte birinin medeniyet, kültür veya inanç farklılıklarından ve birbirine karşı tahammülsüzlükten oluştuğu farkındalığı entegrizmin işlevselliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. İster ideolojik isterse dini yapılanmalarda olsun günümüzde bütün entegrizm türleri gelecek için büyük tehlike oluşturmaktadır. Garaudy'nin insanlığa zorla dayatılan Batı entegrizminden kaynaklı "kültürel intihar"ın yansımaları ile ilgili öngörülleri ve çözüm önerileri dikkat çekicidir.³⁵⁹

Daha önce detaylı olarak bahsedildiği üzere fundamentalizm, temel kaynakların öncelenmesi (selefi) anlamında bir kökenci zihniyeti içermektedir. Günümüz dünyasının gün yüzüne çıkardığı modern problemler karşısında çözüm üretmek için İslam'ın asli temellerini ve usullerini yeniden gözden geçirmeyi hedefleyen fikri ve fıkhi güncellemeleri gündeme taşıması gerekirken tersine bir durum oluşmuş³⁶⁰ ve şekilcilikten öteye geçemeyerek İslam geçmişe hapsedilmiştir.

İslam dünyasında toplumsal taban bulmaya çalışan fundamentalist hareketler, seküler yaşam tarzını kuralsız ve tehditkâr olarak gördüklerinden sekülerleşme ve modernleşmeye karşı reaksiyoner davranmışlardır. Hatta bazı sosyal bilimciler tarafından modernleşme ve sekülerleşme süreçleri yaşanmamış olsaydı fundamentalizmin de oluşmayacağı ileri sürülmüştür.³⁶¹ Batı'da ve hatta İslam dünyasında İslamofobinin oluşumunda bu fundamentalist hareketlerin üstlendikleri rol dikkate alındığında modernleşmeye karşı oluşan reaksiyon daha fazla dikkat çekmektedir. Zira Fundamentalist akımların radikal söylem ve eylemleri hem Batı'da

³⁵⁶ Roger Garaudy, *Yaşayan İslam*, çev. Mehmet Bayraktar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2006), 90.

³⁵⁷ Hasan Onat, "Küresel Şiddet ve Terör İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", *Dini Araştırmalar* 7/20 (2004), 20.

³⁵⁸ Kirman, "İslamofobinin Kökenleri Batılı mı Doğulu mu?", 26.

³⁵⁹ Garaudy, *Entegrizm: Kültürel İntihar*, 9-11; Mevlüt Uyanık, "Doğu ve Batı Algısı: İmaj Sorununu İslamfobia Bağlamında Okumak", *İLSAM Akademi Hakemli, Dergisi* 2/1 (2022), 189-190.

³⁶⁰ Uyanık, "Doğu ve Batı Algısı: İmaj Sorununu İslamfobia Bağlamında Okumak", 190.

³⁶¹ Michael O Emerson - David Hartman, "The Rise of Religious Fundamentalism", *Annual Review Sociology* 32 (2006), 127-128.

hem de İslam dünyasında korku ve endişeyle karşılanmakta ve önyargılı bir şekilde İslam'la ilişkilendirilip İslamofobiye gerekçeler üretilmektedir.

1.4.3. İslamofobinin Tarihsel Gelişimi ve Güncel Durumu

İslamofobi kelimesi ilk kez Paris'te yayınlanan 1910 tarihli “*La politique musulmane dans l'Afrique Occidentale Française*” adlı eserde Alain Quellien tarafından kullanılmıştır.³⁶² Bu eserde İslamofobi, “*Batı toplumları ve Hristiyan medeniyeti nezdinde yaygın olan İslam'a karşı bir önyargı*” olarak ifade edilmiştir.³⁶³ Sonraki yıllarda Alphonse Étienne Dinet tarafından Hz. Muhammed'i (s.a.v) konu alan bir biyografi çalışmasında tekrar gündeme gelmiş ve kitabın İngilizce tercümesinde “*islamophobia*” kelimesi “*İslam'a karşı düşmanca duygular*” şeklinde tercüme edilmiştir.³⁶⁴ Edward W. Said tarafından 1980'lerin ortasında yeniden kullanımı ile güncellik kazanmıştır.³⁶⁵ 1991 yılından itibaren aktif kullanılan³⁶⁶ ve 1997 yılında Runnymede Trust³⁶⁷ tarafından hazırlanan rapor sonrası yaygınlık kazanan İslamofobi, günümüzde de en sık kullanılan ve tartışılan kavramlar arasında yer almış ve Müslümanlara karşı tarihsel sürekliliği olan bir kaygıyı ve üretilmiş korkuları yansıtmıştır.³⁶⁸

Runnymede Trust raporunda ilk kez Müslüman olmayanlar tarafından Müslümanların ayrımcılığa uğradığı ve ötekileştirildiği yönünde tespitler yapılmış ve bu durum, İslamofobi şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Ayrıca bu raporda varsayılanın aksine İslamofobinin 11 Eylül olayları öncesinde de var olduğu ancak 11 Eylül sonrası tırmanışa geçtiği gerçeğine yer verilmiştir.³⁶⁹ Müslümanlar İslamofobiyi İslam karşıtlığı olarak kabul edip Müslümanlara yönelik gerçek bir tehdit olarak

³⁶² Selçuk Kırtepe - Esra Öztunç, “İslamofobi Kavramı Yerine İslamodium Kavramı”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (2020), 161-197.

³⁶³ Hacı Mehmet Boyraz, “Türkiye’de İslamofobi Çalışmaları: Kitaplar ve Lisansüstü Tezler Özelinde Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 8/4 (2021), 99.

³⁶⁴ Robin Richardson, “Islamophobia or Anti-Muslim Racism—or What?—Concepts and Terms Revisited”, *Insted Consultancy* 1 (2012), 1.

³⁶⁵ Edward W Said, “Orientalism Reconsidered”, *Cultural Critique* 1 (1985), 99.

³⁶⁶ Yvonne Yazbeck Haddad, *Muslims in the West: From Sojourners to Citizens* (Oxford: Oxford University Press, USA, 2002), 19.

³⁶⁷ Runnymede Trust, *Islamophobia: A challenge for us all* (London: Runnymede Trust, 1997), 2.

³⁶⁸ Nathan Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, çev. İbrahim Yılmaz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015), önsöz.

³⁶⁹ Enes Bayraklı - Farid Hafez, *European Islamophobia Report 2015* (İstanbul: SETA Publications, 2016), 5-11.

değerlendirirken, Batı dünyası genellikle İslam karşıtlığını perdelemek için fobi şeklinde kullanmayı tercih etmiştir.

Tüm engellemelere rağmen sürekli sayıları artan Müslümanlarla iç içe ve yakın komşulukta olmayı hazmedemeyen Batı dünyası, iki milyara yaklaşan Müslüman arasından çok az sayıdaki radikallerin lokal eylemleri üzerinden etiketlediği İslami fundamentalizmi gerekçe göstererek global İslamofobi oluşturmayı hedeflemiştir. Önce Batı’da gündeme gelen İslamofobi özellikle modernite ve seküler yaşam tarzının ön plana çıktığı Müslüman nüfus yoğunluklu Türkiye, Tunus, Fas, Cezayir gibi ülkeler başta olmak üzere günümüzde İslam dünyasında da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.4.4. İslamofobinin Tanımlanması Sorunu: Gerçek mi/Algı mı?

Toplumsal olarak kapitalizm ve ateizm arasında sıkışmış ve buhranlı bir dönem geçiren Batı’da İslam’ın hızla yayılması ve Batı insanının İslam’a yönelmesi Batılı araştırmacıları endişelendirmiş ve endişelerini yansıtabilecekleri yeni bir kavram arayışına yöneltmiştir. Batı, her ne kadar sorunun İslam ile değil Müslümanlarla ilişkili olduğunu öne sürse de aslında İslamofobi ile kastedilenin Müslümanlardan korkmanın ötesinde İslam’ın varlığına tahammülsüzlük olduğu düşünülmektedir.³⁷⁰

Kendisini haklı, diğerini öteki olarak etiketleyip sorunların karşı taraf üzerinden analiz edilmeye çalışılması hem Hristiyan Batı hem de Müslüman Doğu açısından bir nevi sorumluluktan kurtulmaya çalışma kolaycılığıdır. Batı İslam ve Müslümanları öteki olarak kategorize etmek için yeni kavramlar gündeme getirmektedir. İslamofobi de bu kavramlardan biridir. Bu kavramların yaygınlık kazanmasında, korkunun işlenip, algının yönetilmesinde medya önemli rol üstlenmektedir. Zira medya, İslam düşmanlığını “korku” ve “manipüle edilmiş yorumlar” olmak üzere iki şekilde gündeme taşımakta,³⁷¹ yapay gündemlerle bu korkunun sürekli canlı kalmasını sağlamaktadır.³⁷² Ne düşünüleceğini söylemede yeterince başarılı olamasa da medyanın ne hakkında düşünüleceğini söylemede son

³⁷⁰ Ali Gür, “İslamofobi’nin Teo-Politik Kökenleri ve Güncel Yansımaları”, *İlahiyat Akademisi* 18 (2023), 24.

³⁷¹ Hossam Shaker, “Will Europe Surrender to Selective Discrimination?”, *Arches Quarterly: Islamophobia and Anti Muslim Hatred: Causes & Remedies* 4/7 (2010), 87.

³⁷² Suphi Ertaş, *İslamofobi* (İstanbul: Cinius Yayınları, 2017), 13.

derece başarılı olduğunu dile getiren Bernard Cohen'in ifadesi, İslamofobinin sürekli gündemde tutulmasının amacını izah eder niteliktedir.³⁷³

Bu açıdan bakıldığında İslamofobi, Batı toplumları için bir yandan İslam dünyasındaki işgalleri ve sömürü hareketlerini meşrulaştırma amaçlı kullanılırken diğer yandan da Batı'daki Müslümanları ötekileştirerek düşmanlaştırmaktadır. Ancak Batı, İslamofobi oluşumunda kullandığı alt yapı malzemeleri ve gerekçelerini de yine Müslümanların eylem ve söylemleri üzerinden şekillendirmektedir. Bu yüzden de Kirman, Müslümanların kendi içlerinde ve dışarıya karşı iletişim sorunlu olduklarını, kendilerini temsiliyette yeterince başarılı olamadıklarını belirtmekte ve İslamofobi konusunda Müslümanların çok da masum sayılamayacağı öz eleştirisini yapmaktadır.³⁷⁴

Oryantalizmin deşifre olması sonrası yerine üzerinde daha sistemli çalışılmış ve ön hazırlıkları iyi yapılmış İslamofobi kavramı ikame edilmiştir. Ancak günümüzde de bunun bir realite mi yoksa algı mı olduğu tartışması sürmektedir. Bu yüzden bilimsel bir kavram veya gerçekmiş gibi kabullenerek içselleştirmek doğru bir yaklaşım değildir. John Esposito da İslami terör konusuna dikkat çekmek için kitabına *“The Islamic Threat: Myth or Reality”* yani *“İslam tehdidi bir mit mi yoksa gerçek mi?”* başlığını atmıştır.³⁷⁵ Her ne kadar iki milyara yakın Müslüman'ın çok azının söylem ve eylemleri üzerinden İslamofobiye gerekçeler üretilmeye çalışılsa da aynı mantıktan hareketle İslamofobinin de reel olmadığı, mit veya sanal bir gündem olduğu tespiti yapılabilir. Zira bir Hristiyan, Yahudi, Hindu, Budist herhangi bir şekilde radikal eylem ve söylemde bulunduğu nasıl ki bireysel bir terör eylemi olarak değerlendirilip dini aidiyetine vurgu yapılmıyorsa Müslümanlar içinde aynı durum geçerli olmalıdır. Batı dünyası her şeye rağmen yükselen İslam'ı ve sayıları artan Müslümanları engelleyemeyince tarihi geçmişinden gelen kodları ile az sayıdaki Müslümanın yaptığı bireysel yanlışları gerekçe göstererek tüm Müslümanları ve temelde de İslam'ı kötülemeyi ve terörle eşleştirmeyi projelendirerek İslamofobi olarak sunmuştur. Ancak İslamofobi konusunda sorumluluğu tamamen Batı'ya yükleyerek Batı'yı suçlamak konformist bir yaklaşımdır ve sorumluluktan kaçmaktır.

³⁷³ Barnard C Cohen, *The Press and Foreign Policy* (Princeton: Princeton University Press, 1963).

³⁷⁴ Kirman, “İslamofobi Üzerine Söyleşi”, 198.

³⁷⁵ Esposito, *The Islamic threat: Myth or reality?*

Müslümanların da ciddi bir öz eleştiri yapması gerekmektedir.³⁷⁶ İslamofobiye tartışırken bile kavramların doğru ve yerinde kullanılmasına özen gösterilmelidir. Zira “İslam korkusu sanal bir gerçekliktir” ifadesi bile İslamofobinin gerçeklik boyutuna gönderme yapabileceğinden olumsuz çağrışımlar oluşturabilmektedir. Dolayısıyla bilinçli ve sistemli bir şekilde türetilmiş olan İslamofobi kavramını Müslümanlar bile kullansa, Batı insanındaki olumsuz İslam algısını bir anlamda somutlaştırmaktadır.³⁷⁷ Özellikle Müslüman araştırmacılar tarafından yapılan akademik çalışmalarda İslamofobi terimini kullanarak yaygınlaştırmak yerine daha sonra detaylı bir şekilde bahsedileceği üzere İslamodium kavramının kullanılmasının daha uygun olabileceği düşünülmektedir.

1.4.5. İslamofobi Yerine İslamodium Kavramının Kullanımı

Literatürdeki genel kullanımı İslamofobi şeklinde olsa da özellikle Müslüman araştırmacılar tarafından bazı alternatif kullanımlar da tercih edilmektedir. Müslüman karşıtı önyargı,³⁷⁸ İslam/Müslüman karşıtlığı³⁷⁹ ile İslam ve Müslüman düşmanlığı³⁸⁰ bunlar arasında ön plana çıkanlardır. Bunun dışında “İslamodium” gibi fazla bilinmeyen alternatif bir kullanım şekli de bulunmaktadır.³⁸¹ Ayrıca bazı araştırmacılar İslamofobi ile İslam/Müslüman karşıtlığının farklı iki olgu olduğunu ve ayrıştırılmaları gerektiğini savunmaktadırlar.³⁸² Ayrıştırmaya gidenlerden bir kısmı siyasi ve toplumsal açıdan önce İslamofobinin, daha sonra İslam ve Müslüman karşıtlığının ortaya çıktığını ileri sürmektedirler.³⁸³ Bazı araştırmacılar ise İslam ve Müslüman karşıtlığının önce çıktığını, daha sonra 2000’li yıllarda bu karşıtlığın söylem olarak yumuşatılıp Batı’da İslamofobi maskesi ile yeniden güncellendiğini belirtmektedirler.³⁸⁴

³⁷⁶ İslamofobi konusunda İslam dünyasının öz eleştirisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Gür, “İslamofobi Oluşumunda İslam Dünyasının Sorumluluğu Üzerine Öz Eleştirel Yaklaşım”.

³⁷⁷ Kirman, “İslamofobi Üzerine Söyleşi”, 199.

³⁷⁸ Ayhan Kaya - Ayşegül Kayaoğlu, “Individual Determinants of anti-Muslim Prejudice in the EU-15”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 14/53 (2017), 45-68.

³⁷⁹ Huriye Yıldız vd., “Yeni Zelanda Terör Saldırısı Özelinde İslam Karşıtlığı”, *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi* 2 (2019), 107-128.

³⁸⁰ Büşra Şahin Kepenek, *Türkiyede İslamofobik Yaklaşımlar (1980-2000)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

³⁸¹ Kırtepe - Öztunç, “İslamofobi Kavramı Yerine İslamodium Kavramı”, 166.

³⁸² Recep Önal, “İslamofobi Bağlamında İslam Karşıtı Söylemlerin Batı Dünyasındaki Yansımaları: Norveç Örneği-Karikatür Krizi ve Berwick Terör Saldırısı”, *Kader* 16/2 (2018), 373-403.

³⁸³ Hıdır, “İslamofobi-Irkçılık-‘Kültürel Irkçılık’ İlişkisi”.

³⁸⁴ Bodur, “Batı’da İslâm Karşıtlığının İcat Edilmiş Dili Olarak İslamofobi (Çatışmacı Sosyolojik Perspektif); İsmail Safi, “İslamofobinin tarihsel kökenleri ve nedenleri üzerine düşünceler”, (2019).

İslamofobi kavramının bahsedilen nedenlerden dolayı toplumsal konularda birçok olumsuzluğa zemin hazırladığı görülmektedir. Bu yüzden de toplumsal barış ve çok kültürlü yaşam tehdit edilmektedir. Bu tarz olumsuzlukların oluşmasına ortam hazırlamadan ve fırsat vermeden bu tehdidi ortadan kaldıracabilecek farklılıkları önemseyen ancak korku ve kaygı uyandırmayan, yalnızca İslam düşmanlığını ve Müslüman nefretini ifade edebilecek bir kavram olarak “İslamodium” kullanılabilir.³⁸⁵

Kırtepe ve Öztunç’un çalışmasında İslamofobiye karşı “*İslamodium’un, Müslümanları korkulan pozisyona düşürmeyerek anlam karmaşasına neden olmayacak, toplumsal gerçekliği ifade etmede yeterli bir kavram*” olduğu belirtilmektedir. Latince sözlükte “odium” kelimesi “kin, nefret, hoşlanmayış”; İngilizce’de ise “yüz karası, iğrençlik, ayıp ve nefret” anlamına gelmektedir. İslam ve “odium” kelimelerinin birleştirilmesiyle “İslamodium” olarak kullanılan sözcüğe “*İslam’a karşı kin, hoşlanmayış, nefret*” şeklinde anlam yüklenmiştir. İslamofobiye karşı İslamodium kavramının, en azından akademik çevrelerde kullanılmaya başlanmasının zamanla gündelik hayatta da yaygınlaşabileceğini düşündürmektedir. Aslında “İslamodium”, daha önce Bro Firdaus Wong isimli uzak doğulu Müslüman bir akademisyen tarafından 20 Şubat 2004’te “*İslamofobiden İslamodium’a*” çalışması³⁸⁶ ile gündeme gelmiştir. Kırtepe ve Öztunç’un da Wong’un çalışmasından etkilenecek İslamodium kavramını, Türkiye’de akademik camiaya taşıdığı düşünülmektedir. İslamofobi ile mücadelede İslamodium kavramı gibi yeni tanımlamaların geliştirilip kullanılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. İslamofobi ile İslam’ı ötekileştirmeye ve kategorize etmeye çalışanlara karşı, İslam’ın korkulacak bir din olmadığını izah etmenin³⁸⁷ ötesinde asıl korkulması gerekenlerin İslam ve Müslümanları korku unsuru olarak etiketleyip nefret suçu işleyenler ve ötekileştirenler olduğunu anlatmakta fayda bulunmaktadır.

Dünya genelinde İslam karşıtı uygulamalardan bütün Müslümanların etkilendiği açıktır. Bu tarz uygulamalarla öncelikli azınlık konumundaki Müslüman göçmenlerin genelde tüm Müslümanların evrensel insani hakları kolayca göz ardı edilebilmektedir. Müslüman karşıtı her türlü nefret söylemleri ve şiddet eylemleri meşrulaştırılarak yaşam alanları kısıtlanmakta ve evrensel insani haklarının yok

³⁸⁵ Kırtepe - Öztunç, “İslamofobi Kavramı Yerine İslamodium Kavramı”, 186.

³⁸⁶ Bro Firdaus Wong, “From Islamophobia to Islamodium” *You Tube*, (11.03. 2020). Erişim 04 Haziran 2024.

³⁸⁷ Muhammet Örtlek, “İslamofobi: Tanımı, Gelişimi, Vakıa ve Öneriler”, *Köprü Yaz* (2021), 115-116.

sayılmasında bir sorun görülmemektedir. Bu bağlamda İslamodium kavramı, insanlarda güvensizlik algısı oluşturmaması ve psikolojik bir rahatsızlık çağrışımı yapmaması yönüyle toplumsal bir dışlamaya ve ötekileştirmeye yol açmayacaktır. Bu yüzden çatışma kültürünün ve toplumsal travmaların oluşmasını önleyebilecek bir kavram olarak kullanımı yaygınlaştırılabilir.³⁸⁸

İslamodiumun aynı zamanda İslamofobiye yüklenmiş ve birçok farklı gerekçeyle oluşturulan İslam/Müslüman karşıtlığını anlam kaymalarına uğramadan tanımlayabilecek yeterlilikte bir kavram olduğu düşünülmektedir. Bu noktada İslamodium kavramının kullanımı İslam ve Müslümanlar için oluşturulmak istenen negatif algı çağrışımlarına da engel oluşturabilecektir. Toplumlar ve bireyler arası sağlıklı bir iletişim için entegrizmden uzak daha geniş bir perspektiften bakmak gerekmektedir. İslamofobi, tarafların önyargılarını güncellerken İslamodium kavramının böyle bir potansiyel negatif etki taşıması daha fazla tercih edilebilir olduğunu düşündürmektedir.³⁸⁹

İslamofobide İslam ve Müslümanlar korkulan olarak kodlanırken İslamodiumda ise Müslümanları korkulan olarak etiketleyenlerin asıl korkulan oldukları vurgulanmaktadır. Ayrıca “fobi” gibi herhangi bir psikolojik durumu çağrıştırmayan bu kavramın açık anlamıyla kullanılabileceği ve yanlış anlamalara fırsat vermeyeceği ileri sürülmektedir.³⁹⁰ Bu sebeple İslamodium kavramının öncelikle Müslüman araştırmacıların özellikle akademik çalışmalarında kullanımının yaygınlaştırılması kavramsal dönüşüme katkı sağlayabilecektir.

1.4.6. İslamofobinin Teolojik Kökenleri

İslamofobi üzerine yapılan araştırmalarda çoğunlukla siyasi ve sosyokültürel boyutları ele alındığı görülmüştür. Oysa Müslümanların diğer dinler ve mensuplarıyla olan ilişkilerine bakıldığında ilk karşılaşmalardan itibaren İslamofobiyi besleyen bazı teopolitik argümanların olduğu bir realitedir.³⁹¹ Ancak güncel bir sorun olan İslamofobinin teolojik boyutu büyük oranda göz ardı edilmiştir.

³⁸⁸ Kırtepe - Öztunç, “İslamofobi Kavramı Yerine İslamodium Kavramı”, 187.

³⁸⁹ Kırtepe - Öztunç, “İslamofobi Kavramı Yerine İslamodium Kavramı”, 188-189.

³⁹⁰ Kırtepe - Öztunç, “İslamofobi Kavramı Yerine İslamodium Kavramı”, 186.

³⁹¹ İslamofobinin teolojik kökenleri üzerine detaylı bilgi için bkz. Gür, “İslamofobinin Teo-Politik Kökenleri ve Güncel Yansımaları”.

Müslümanlar Hristiyan coğrafyasında fetihler yapıp yayıldıkça hakimiyet alanını kaybeden Hristiyanlar tarafından İslam “sapık”, “şiddet temelli” bir inanç, Müslümanlar da “barbar” şeklinde yaftalanmaya çalışılmış, Hristiyan din adamlarının da kışkırtmasıyla ön yargılar nefrete dönüştürülmüş ve 11. yüzyıldan itibaren Haçlı Seferleri ile zirve yapmıştır.³⁹² İslamofobiyi Haçlı Seferleriyle başlatan Beverley Milton-Edwards bu yaklaşımın günümüzde de devam ettiğini vurgulamıştır.³⁹³ Batı, SSCB’nin çökmesi ve komünizm korkusunun realitesini kaybetmesiyle tek kutuplu dünyada kendisine yeni bir düşman olarak İslam’ı hedef göstermiş ve meşru bir gerekçe oluşturmak için de İslamofobi kavramını gündeme taşımıştır. İslam’a ve Müslümanlara yönelik temeli Orta Çağa uzanan ön yargılar, günümüzde İslamofobi şeklinde güncellenerek kurumsallaştırılmıştır.³⁹⁴

Batı, İslam’ı tanımaya ve anlamaya çalışmak yerine erken dönem Hristiyan eğiliminin izleklerini takip ederek ötekileştirmeyi, İslam’ı Hristiyanlığın heretik bir kolu ve Hz. Muhammed’i (s.a.v) de dini tahrif eden bir sapkın olarak göstermeyi tercih etmiştir. Batı, sadece bir inanç sistemi olarak değil aynı zamanda etkin bir uygarlık mimarı olarak da gördüğü İslam’ı kendi gelecekleri için tehlikeli görmüş ve engellemeye yönelik farklı stratejiler geliştirmiştir.³⁹⁵

Eserleriyle Hristiyanlarla Müslümanlar arasında önemli bir gerilim hattı oluşturan Yuhanna (John of Damascus- M.675-753) günümüz İslamofobi kavramının ilk teolojik temellerini de oluşturmuştur. Yuhanna’nın fikirleri daha sonraki yüzyıllarda reddiyeler ve polemikler üzerinden şekillenen Hristiyan-İslam tartışmalarında çok sayıda teoloğa da başvuru kaynağı olmuştur. Önemli eserlerinden olan “*Sapkınlar Kitabı-De Haeresibus*” ve “*İsmaililerin Sapıklığı - Heresy of the Ishmailities*” kitaplarında Hz. Muhammed’i (s.a.v) sahte peygamber olarak nitelemesi, Orta Çağ din adamlarına, oryantalistlere ve günümüzün İslamofobi savunucularına kaynak oluşturmıştır. Bunlardan biri olan Theodore Ebu Kurra da (755-830) İslam’ı “putperestlik”, “kılıç dini” “Şeytan işi”, “Hristiyanlığın heretik bir kolu”; Kur’ân’ı, “saçma”; Hz. Muhammed’i (s.a.v) ise “sahte Mesih”, “yalancı peygamber”, “Ariuscu”

³⁹² Miles, *İrkçılık*, 31.

³⁹³ Beverley Milton-Edwards, “The Quest for a New Perspective”, *Interpreting Islam*, ed. Hastings Donnan (London: SAGE Publication, 2002), 33.

³⁹⁴ Olgun, “Tarihsel Bir Kurgu Ürünü Olarak İslamofobyaya”, 7.

³⁹⁵ Ar, *İslamofobinin Dini ve Kültürel Kökenleri*, 50.

ve “Deccal” olarak tanımlamıştır.³⁹⁶ Şamlı Yuhanna’nın Hz. Muhammed’in (s.a.v) bilgileri Rahip Bahira’dan aldığı, yalancı peygamber olduğu iddiaları August Ferdinand Bebel³⁹⁷ ve Bernard Lewis³⁹⁸ gibi oryantalistleri büyük ölçüde etkilemiş ve bu iddialar sürekli gündem oluşturmuştur.

Hz. Muhammed (s.av.) Hristiyanlar tarafından öylesine kötülenmiştir ki hatta Montgomery Watt, “*Dünyada gelmiş geçmiş büyük şahsiyetler arasında hiç kimsenin Hz. Muhammed kadar kötülenmediğini*”³⁹⁹ itiraf etmiştir. Hz. Muhammed’in (s.a.v) şahsına yönelik bu ağır hakaretler, Dante’nin *Inferno* adlı eserinde de zirveye ulaşmıştır.⁴⁰⁰ Tarih boyunca tüm bu yaftalamalar sürekli gündemde tutulduğundan Batılılar, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) yönelik ön yargılarından kurtulamamışlardır.⁴⁰¹ Garaudy,⁴⁰² Esposito,⁴⁰³ Said⁴⁰⁴ ve Cesari⁴⁰⁵ gibi araştırmacılar Batı tarafından Doğu’nun, zulmün, barbarlığın, cehaletin, sapkınlığın, eğlence ve şehvet düşkünlüğünün coğrafyası olarak görüldüğü ve bu anlayışın ortaçağın skolastik zihinlerinden beslendiği konusunda hemfikirdirler.⁴⁰⁶ Hatta yakın dönemde Samuel Huntington “*Medeniyetler Çatışması*” teziyle Batı için İslam’ı teopolitik tehlikeli bir düşmana dönüştürmüş ve İslam’ın kendisini problem olarak sunarken akademik maske kullanmıştır. Huntington’a göre Müslümanlar, kendi medeniyetlerinin üstünlüğüne öylesine ikna edilmişlerdir ki Batı’nın ezici üstünlüğü karşısında geride kalmışlıklarını kabullenememektedirler.⁴⁰⁷

Papa 16. Benedictus’un 2006’da Almanya’da Regensburg Üniversitesi’nde verdiği bir konferansta İslam’dan “kılıç ve şiddet dini” ve Hazreti Muhammed’den

³⁹⁶ Daniel J Sahas, *John of Damascus on Islam: the "Heresy of the Ishmaelites."* (Leiden: Brill Archive, 1972), 68.

³⁹⁷ August Bebel - Veysel Atayman, *Hz. Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi* (İstanbul: Bordo Siyah, 2005), 12.

³⁹⁸ Bernard Lewis, *Arabs in History* (USA: Oxford University Press, 2002), 35.

³⁹⁹ William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina* (UK: Oxford Clarendon Press, 1956), 324.

⁴⁰⁰ Francesco Stella, “Avrupa’da İslam Hakkında Bilinenler”, çev. Leyla Tonguç Basmacı, *Ortaçağ*, ed. Umberto Eco (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 642-648.

⁴⁰¹ Karen Armstrong, *Muhammad Prophet for Our Time* (UK: Harper Collins Publishers, 2007), 11.

⁴⁰² Roger Garaudy, *İslam’ın Vadettikleri*, çev. Salih Akdemir (İstanbul: Pınar Yayınları, 1996), 73.

⁴⁰³ John L Esposito, *İslam Tehdidi Efsanesi*, çev. Ömer Baldık vd. (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002).

⁴⁰⁴ Edward W Said, *Medyada İslam: Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?*, çev. A Babacan (İstanbul: Metis Yayınları, 2008).

⁴⁰⁵ Jocelyne Cesari - John Esposito, *İslam’dan Korkmalı mı?*, çev. A Meral (İstanbul: Birey Yayınları, 1999).

⁴⁰⁶ Mustafa Sami Mencet, “Tarihsel Arka Planıyla Türkiye’de İslamofobi”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 14/53 (2018), 195.

⁴⁰⁷ Samuel P Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Simon & Schuster Paperbacks, 1996), 258.

(s.a.v) de bir “şiddet öncüsü” olarak bahsetmesi, 11 Eylül 2001 saldırılarının hemen akabinde canlı yayında ABD Başkanı George W. Bush’un, teröre karşı başlatacakları savaşı “*Crusade- Haçlı Seferi*” olarak nitelemesi, 3 Nisan 2012’de Fransa Dışişleri Bakanı Alain Juppe’nin “*Libya’dan Nijerya’ya kadar İslamcı tehlikeye karşı bölgesel karşılık verilmeli ve uluslararası toplum harekete geçmeli*” ifadesi geçen uzun zamana rağmen Haçlı zihniyetinin hiç değişmediğini açıkça göstermektedir. Hatta 1990’lar gibi çok yakın bir tarihte BM gözlemci askerlerinin gözleri önünde Sırp ve Hırvatların, Boşnak Müslümanlara karşı uyguladıkları acımasız katliam/soykırımı ve özellikle Osmanlı mirasına yönelik tahribatları, Batı’nın bilinçaltındaki Türk-İslam korkusunun ve nefretinin güncel dışa vurumu olarak değerlendirilebilir.⁴⁰⁸ Hatta günümüzde de bu yaklaşım sürdürülmüş, Müslümanlar “*kafir değerlerin*” merkezi olarak gösterilmiştir.⁴⁰⁹ ABD’li Evanjelik rahip Jerry Falwell’in Hz. Muhammed’i (s.a.v) terörist olarak göstermesi de bunun modern bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.⁴¹⁰ Bununla birlikte John Hick, William Cantwell Smith, Hans Küng gibi çoğulcu teoloji yanlısı olan bazı Batılı ilahiyatçıların İslam’a ve Müslümanlara yönelik önyargısız ve olumlu yaklaşım sergilediklerini de unutmamak gerekir.⁴¹¹

Şamlı Yuhanna’nın İslam ve Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkındaki bilinçli çarpıtılmış anlayışının Orta Çağ boyunca sürdürüldüğü ve 16. yüzyılda Katolikliğe karşı yaptığı çıkışlarla bilinen Martin Luther’in dahi Şamlı Yuhanna’nın İslam karşısı düşüncelerini aynen tekrarladığı görülmektedir. İslam düşmanlığının 19. yüzyılda oryantalizm ile bilimsel kılıfa büründürülmesi, 20. yüzyılda medeniyetler çatışması tezleri ve ardından İslamofobi kavramı kullanılarak küreselleştirilmesi ve 21. yüzyılda İslam’ı kullanan örgütler üzerinden nefret söylemine dönüştürülmesi, teopolitik karşıtlığın kesintisiz sürdürüldüğünü göstermektedir.

1.4.7.İslamofobinin Felsefi Kökenleri ve Zenofobiden İslamofobiye Geçiş Felsefesi

Yunanca kökenli *Zenofobi (Xenophobia)* kavramı, *xenos* (yabancı) ile *phobos* (korku) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Zenofobi, “*yabancılarından ya da diğer ülkelerden gelen insanlardan korkmak veya yoğun bir şekilde nefret etmek*”

⁴⁰⁸ Karşlı, “İslamofobinin Psikolojik Olarak İncelenmesi”, 83.

⁴⁰⁹ Mustafa Alıcı, *Müslüman-Hristiyan Diyalogu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 285-289.

⁴¹⁰ Kalın, *İslam ve Batı*, 14.

⁴¹¹ Mustafa Alıcı, “Batı’nın Bitmeyen Sanal Korkusu: İslamofobi”, *Diyanet İlmî Dergi* 55/2 (2019), 413.

anlamında kullanılmaktadır.⁴¹² Zenofobi kelimesi, 1901’de Anatole France’ın romanı olan *Monsieur Bergeret à Paris*’in yayımlanmasıyla Fransa’da konuşma dilinde ve 1906 yılında Fransız *Nouveau Larousse illustre*’de yer almıştır.⁴¹³ Yüzbaşı Alfred Dreyfus’un 1894 yılında casusluk suçlamasıyla Fransa’da yargılandığı meşhur “Dreyfus Davası” ve devamında gelişen olaylar bu kavram üzerine dikkatlerin yoğunlaşmasına yol açmıştır.⁴¹⁴

Son zamanlarda Avrupa toplumları başta olmak üzere Batı’da, artış gösteren terör eylemleri, olumsuz sosyoekonomik gelişmeler ve gittikçe artan Müslüman göçü gibi sebeplerle Müslümanlara karşı negatif söylem ve davranışlarda artış görülmektedir.⁴¹⁵ İslamofobi kavramının yeni bir sosyopolitik gerçekliği mi yoksa var olan bir olguyu mu ifade etmek için kullanıldığı tartışması sürmektedir.⁴¹⁶ Bu tartışmalar arasında Stolz İslamofobinin zenofobiden farklı olmadığını, zenofobik bireylerin aynı zamanda İslamofobik de olduğunu, göç olgusundan önemli oranda etkilenen zenofobi ile kıyaslayınca büyük bir göçmen kitlesini oluşturan Müslümanların da İslamofobi ile ayrımcılığa tabi tutularak ötekileştirilip düşmanlaştırıldığını belirtmiştir.⁴¹⁷ Helbling her ne kadar analizleri Stolz’ü doğrulasa da İslamofobi ile zenofobinin farklı olduğunu belirtmiş, insanların çok farklı sebeplerle İslamofobik veya zenofobik davranışlar sergileyebileceğini ileri sürmüştür.⁴¹⁸

Zenofobi ile İslamofobi arasında net bir ayırım yapılamasa da İslamofobi, zenofobiye göre nispeten daha yeni bir kavramdır ve 11 Eylül Olayları sonrasında yaygın kullanılmaya başlamıştır. Genel olarak her ikisinin de yabancılara yönelik olumsuz düşünce, tutum ve söylemlere işaret ettiği belirtilse de zenofobiye göre

⁴¹² International Labour Office (ILO), “International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia” (International Organization for Migration (IOM), Ağustos 2001), 2.

⁴¹³ Mabel Berezin, “Xenophobia and the New Nationalisms”, *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*, ed. Gerard Delanty - Krishna Kumar (London: SAGE Publication, 2006), 406.

⁴¹⁴ Gül Tekay Baysan, “Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2002), 183.

⁴¹⁵ Nurcan Ceyhan, *21. Yüzyılda İslamofobi ve Avrupa* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 17.

⁴¹⁶ Marc Helbling, “Islamophobia in Switzerland: A New Phenomenon or a New Name for Xenophobia” (Annual Conference of the Midwest Political Science (MPSA), Chicago: Lexington Press Lanham, MD, 2008), 65/2.

⁴¹⁷ Jörg Stolz, “Explaining Islamophobia: A Test of Four Theories Based on the Case of a Swiss City”, *Swiss Journal of Sociology* 31/3 (2005), 547-566.

⁴¹⁸ Helbling, “Islamophobia in Switzerland: A New Phenomenon or a New Name for Xenophobia”, 65/2-3.

İslamofobi daha özel bir topluluğu hedef almaktadır. Ancak anlamlarının örtüşüyor olması İslamofobi ile zenofobinin aynı anlama gelecek şekilde kullanımlarına yol açmaktadır.⁴¹⁹

Her ne kadar İslamofobi, özellikle modern dönemde ırkçı yaklaşımlardan oldukça fazla beslense de İslamofobiye sadece ırkçılık veya yeni ırkçılık (kültürel ırkçılık) gibi kavramlara hasrederek açıklamaya çalışmak doğru bir yaklaşım değildir. Zira İslamofobi salt ırkçılığın bir dışa vurumu olarak değil aynı zamanda İslam'ın bizzat kendisine yönelik oluşturulan fobiye de ihtiva etmektedir.⁴²⁰ Dolayısıyla felsefi olarak sebeplerinin ortaya konulmasının yanı sıra pragmatik olarak çözüm üreten tespitlere de yoğunlaşılması önem arz etmektedir. İslamofobiye ırkçılığın yeni bir versiyonu olarak tanımlamak dikkatleri yoğunlaştırmak açısından faydalı gibi görünebilse de antisemitizm kadar etkili olmamış ve Müslümanlar için önemli bir pratik kazanım sağlamamıştır.⁴²¹ Zenofobi, yabancıların varlığına karşı yerli halkın verdiği “doğal” bir cevap değildir. ırkçılık ve milliyetçilik gibi göçmen grupların sosyokültürel ortamlarda marjinalleşmesine, dışlanmasına ve düşmanlaştırılmasına katkıda bulunan sosyopolitik bir olgu olduğu unutulmamalıdır.⁴²² Özellikle Suriye iç savaşı sonrası zorunlu gerekçelerle ülkemize gelen Suriyelilere yönelik son zamanlarda sözde milliyetçi reflekslerle gösterilen reaksiyonlar da bu bağlamda değerlendirilebilir.

1.4.8. Kültürel ırkçılık Olarak İslamofobi

Modern dönemde biyogenetik özelliklerden ziyade kültürel, etnik ve dini özellikler temelinde yeni bir ırkçılık anlayışı gelişmiştir. Bu bağlamda kişi veya grubun etnik ve kalıtsal özelliklerinden ziyade dini ve sosyokültürel aidiyeti ve bununla ilişkili değer yargıları, inanç uygulamaları belirleyici olmakta ve bu minvalde söz konusu birey veya gruplara yönelik marjinalleştirici ve ayrıştırıcı tutumlar görülebilmektedir.⁴²³ “modern ırkçılık” veya “kültürel ırkçılık” olarak da tanımlanan

⁴¹⁹ Ceyhan, 21. Yüzyılda İslamofobi ve Avrupa, 18.

⁴²⁰ Vincent Geisser, *İslamo Fobi* (İzmir: Mavi Ufuklar Yayınları, 2010), 15.

⁴²¹ Ar, *İslamofobinin Dini ve Kültürel Kökenleri*, 47.

⁴²² Jonathan Crush - Sujata Ramachandran, *International Migration and Human Development*, Analiz (United Nations Development Programme, Eylül 2009) (United Nations Development Programme), 6.

⁴²³ Thomas F Pettigrew - Roel W Meertens, “Subtle and Blatant Prejudice in Western Europe”, *European Journal of Social Psychology* 25/1 (1995), 57-75.

bu yeni ırkçılık türünün, çoğunlukla göçmenlere,⁴²⁴ azınlık halindeki yabancılara ve özellikle Müslümanlara yönelik olduğu görülmektedir. Korkuyla maskelenmiş nefret ve genel zenefobik tutum görünümünde İslamofobik davranışlar olarak açığa çıkmaktadır. Bu perspektiften değerlendirildiğinde ırkçılık, “bir özelliği sebebiyle öteki olarak görülen bir grubun üye veya üyelerine yönelik ayrımcı saiklerle ortaya konan tutumlar” şeklinde tarif edilen ayrımcılığın⁴²⁵ aşırılığa kaçan bir alt kategorisi olarak kabul edilebilir.⁴²⁶ Ancak geleneksel anlamda ırkçılığın daha ziyade tensel renkle ilişkili bir ayrımcılık tanımlaması olduğu, İslamofobi açısından Müslüman karşıtı ırkçılığın uygun bir karşılık olamayacağı yönünde görüşler de bulunmaktadır.⁴²⁷

Kültürel ırkçılıkta farklılık oluşturan unsurlara yönelik tepkiler çoğunlukla gizli ve üstü kapalı uygulanmakta, söz konusu farklılıkların Avrupalı yaşam tarzına yönelik bir tehdit algısı oluşturduğu ileri sürülmektedir.⁴²⁸ Kültürel ırkçılık kavramını tercih eden Kalın, merkezi değer sistemleri çevresinde bir araya gelen ve farklılığa yer vermeyen dinsel, etnik, sosyokültürel grupların entegrist zihniyetlerinden kaynaklandığını ve bunun özellikle üretilip sürdürüldüğünü belirtmektedir.⁴²⁹

Özellikle Avrupa’da İslamofobinin ırkçılıkla ilişkilendirilmesinin, toplumsal olarak etnik olarak göçmenlerin büyük bir kısmının aynı zamanda Müslüman olmalarından ve din ile etnisite gibi unsurların iç içe geçmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Örneğin İngiltere’de Müslümanların tensel özellikleri nedeniyle ırkçılık ve farklı sosyokültürel değerlere sahip olmaları nedeniyle de göçmen düşmanlığıyla karşılaştıkları,⁴³⁰ Fransa’da ise daha ziyade Cezayirlilere ve Araplara karşı ırkçı söylemin İslamofobi ile benzeştiği görülmektedir.⁴³¹ Bu örnekler göz önüne alındığında din, ırk ve etnisite arasındaki ayrımın oldukça belirsizleştiği, İslamofobik reaksiyonların çok boyutlu bir bileşenden oluştuğu ve değerlendirmelerin de buna göre yapılması gerektiği görülmektedir.

⁴²⁴ John F Dovidio - Samuel L Gaertner, “Reducing Prejudice: Combating Intergroup Biases”, *Current Directions in Psychological Science* 8/4 (1999), 101-105.

⁴²⁵ Ineke van der Valk, *Islamophobia in the Netherlands* (Amsterdam: Amsterdam University, 2012), 74-75.

⁴²⁶ Hıdır, “İslamofobi-İrkçılık-‘Kültürel İrkçılık’ İlişkisi”, 35.

⁴²⁷ Chris Allen, *Islamophobia* (UK: Ashgate Publishing, Ltd., 2010), 137.

⁴²⁸ Christopher Allen, “Justifying Islamophobia: A Post-9/11 Consideration of the European Union and British Contexts”, *American Journal of Islam and Society* 21/3 (2004), 11.

⁴²⁹ Esposito - Kalın, *Islamophobia: The Challenge of Pluralism in the 21st Century*, 6.

⁴³⁰ Trust, *Islamophobia: A challenge for us all*, 9.

⁴³¹ Allen, *Islamophobia*, 133.

Kültürel ırkçılığın İslamofobi için tanımlayıcı bir kavram olabileceği ileri sürülmekle beraber İslam bir ırk olmadığı ve bir ırk meselesi olarak gündeme gelmediği için yeterli bir tanımlama olmadığı düşünülmektedir.⁴³² Diğer yandan İslamofobi ırk ve etnisiteden bağımsız olarak sadece İslam ve Müslümanlara yönelik sergilenmesi ve uluslararası alanda siyasallaşmış bir gündem konusu olması yönüyle de ırkçılık ve benzeri dışlayıcı olgulardan ayrı tutularak değerlendirilmesini gerektirmektedir.⁴³³

Önyargılar ve ötekileştirici etiketlemeler ırkçılığın oluşumunda önemli rol üstlenmektedir. ABD’de beyazlar ve siyahlar üzerinde yapılan bir kısım araştırmalarda siyahların şiddet yanlısı olduğuna dair otonom refleks ve ön yargının ortaya çıktığı görülmüştür.⁴³⁴ Özellikle 11 Eylül sonrasında ABD başta olmak üzere Batı ülkelerinde Müslümanlar söz konusu olunca genellikle tehlike algılanmasına ve şiddetin akla gelmesine yönelik söylem ve davranışlar,⁴³⁵ “*her Müslüman terörist değildir ama her terörist Müslümandır*” gibi ön yargılı yaklaşımlar buna örnektir.⁴³⁶

Müslümanlara yönelik kültür-din temelli ırkçı tutumda genel olarak sosyokültürel değerler, giyim-kuşam ve yaşam tarzı, kamusal alanda İslami kimlik görünürlüğü, camiler/minareler başta olmak üzere İslam simgelerine yönelik tutumlar ve bunlara geliştirilen reaksiyonlar ön plana çıkmaktadır. Bu ayrımcılıkta ırk ve etnisite de rol oynamakla beraber özellikle Fransa, İspanya, Belçika, İtalya ve Hollanda gibi ülkelerde Arap; Almanya, Avusturya, Hollanda, Belçika ve İsviçre gibi ülkelerde Türk; İngiltere’de Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Afrika kökenli Müslümanlar⁴³⁷ söz konusu olduğunda dini aidiyet ve sosyokültürel özellikler bilhassa öne çıkarılmaktadır. Bu açıdan değerlendirilirse İslamofobide, Müslümanlar farklı bir etnik ve dini grup olarak etiketlendiğinden yeni bir ırkçılık türü olarak görülebilir.⁴³⁸ Bu yaklaşıma göre Müslümanlar söz konusu olduğunda etnisiteden inanca doğru yönelim gösteren kültürel ırkçılık olduğu söylenebilir.⁴³⁹ Bu durum Batı nezdinde

⁴³² Nilüfer Göle, *Mahrem’in Göçü* (İstanbul: Hayy Kitap Yayınları, 2011), 150.

⁴³³ Pandeli M Glavanis, *Muslim Voices in the European Union: The Stranger Within-Community*, Analiz (1999).

⁴³⁴ Jennifer L Eberhardt vd., “Seeing Black: Race, Crime, and Visual Processing.”, *Journal of Personality and Social Psychology* 87/6 (2004), 876-893.

⁴³⁵ Zan Strabac - Ola Listhaug, “Anti-Muslim Prejudice in Europe: A Multilevel Analysis of Survey Data from 30 Countries”, *Social Science Research* 37/1 (2008), 268-286.

⁴³⁶ Hıdır, “İslamofobi-İrkçılık-‘Kültürel İrkçılık’ İlişkisi”, 39.

⁴³⁷ Özcan, “Avrupa’da Müslümanlar ve Radikalleşme”.

⁴³⁸ Abduljalil Sajid, “Islamophobia: A New Word for an Old Fear” 12 (2005), 1-2.

⁴³⁹ Valk, *Islamophobia in the Netherlands*, 33-34.

Müslümanların aslında Batı'ya göre ikinci sınıf bir ırk temsilcileri olarak algılanmaları ile ilişkilidir.⁴⁴⁰ Ancak tüm bu ötekileştirmeler ve ayrımcılıklar kamusal alanda Müslümanların kimliklerini sergileme tutumlarında bir geri çekilme sonucu doğuracağı beklense de aksine bazı Müslümanların daha radikalleşmesine, toplumsal görünürlüklerinin artmasına ve radikal örgütlere katılmasına⁴⁴¹ ortam hazırlarken bazılarının da dini aidiyetlerini gizleyerek seküler tutumlar ortaya koymalarına yol açabilmektedir.⁴⁴²

1.4.9. Bir Nefret Suçu Olarak İslamofobi

Bir toplumda bireysel temel hak ve özgürlüklerinin yanı sıra bireylerin farklılık arz eden özelliklerinin de güvence altına alınması toplumsal barış açısından önemlidir. Çok kültürlü toplumlarda toplumsal barış ve huzuru bozan en önemli sorunlardan biri, nefret suçlarıdır. Nefret doğuştan olmayıp sonradan öğrenilen, pekiştirilen ve yoğun düşmanlık barındıran bir duygudur. Nefret duygusunun nihai aşamasında nefret edilen şeyi yok etme veya sınırlama istenci ortaya çıkmaktadır. Nefret duygusu geliştiğinde, nefret edilene karşı tahammülsüzlük, saygı yitimi, hakaret etme, aşağılama ve nihayetinde fiziki olarak zarar verme arzusu belirlemektedir. Nefret duygusu, sosyokültürel yaşamda ırksal, dinsel, kültürel ve fiziksel nedenlerle oluşabilmektedir. Nefret söyleminin, ortak bir tanımı henüz yapılamamış ve sınırları belirlenememiştir. Bu da nefret söyleminin meşrulaştırılmasına ve yeterli yaptırımın uygulanamamasına yol açmaktadır. Nefret söyleminin süreklileşmesi, nefret söylemine maruz bırakılanlara yönelik önyargıların kalıcı hale gelmesini ve meşrulaşarak şiddet eylemine dönüşmesini sağlamaktadır. Sonuçta nefret söylem ve eylemleriyle tahammülsüzlük hâkim olmakta ve toplumsal huzursuzluk baş göstermektedir.⁴⁴³

Nefret suçu ve nefret söylemi anlam farklılıkları olan kavramlardır. Nefret suçunda kanuni ceza karşılığı olmasına rağmen nefret söyleminde ise genellikle ifade özgürlüğü hakkı gündeme geldiğinden belirli bir cezai yaptırımı bulunmamaktadır.

⁴⁴⁰ Hıdır, "İslamofobi-İrkçılık-'Kültürel İrkçılık' İlişkisi", 43.

⁴⁴¹ Tamar Mitts, *Terrorism, Islamophobia, and Radicalisation* (Columbia University, 2017).

⁴⁴² Noha Sadek, "Islamophobia, Shame, and the Collapse of Muslim Identities", *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies* 14/3 (2017), 200-221.

⁴⁴³ Müşerref Yardım - Muhammed Dalkılıç, "Nefret Söylemi Ve İfade Özgürlüğü Tartışmaları Çerçevesinde İslamofoby: L'express Dergisi Örneği", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 90.

Ancak nefret suçunun sınırlarının belirlenmesi ve hukuki yaptırıma tabi tutulması oldukça yeni bir durumdur.⁴⁴⁴

Nefret suçları, önyargının bir şiddet manifestosu olarak değerlendirilebilir.⁴⁴⁵ Bir bireye veya gruba karşı din, ırk, etnisite, cinsiyet, cinsel tercih ve fiziksel engellilik gibi özelliklerden dolayı gelişen önyargı nedeniyle bireylerin maddi veya manevi varlıklarına yönelik işlenen suçlar “nefret suçu” olarak adlandırılmaktadır.⁴⁴⁶ Görüldüğü üzere “nefret suçu” ön yargı ile ilişkili bir durumdur ve diğer suçlardan ayıran en önemli özelliği de önyargılı bir motivasyonla işlenmesidir.⁴⁴⁷ Önyargı veya nefretle bir kimseye karşı hakaret edildiğinde hem hakaret suçu hem de nefret suçu bir arada işlenmiş olur.⁴⁴⁸ Her ikisinde de önyargı saiki olduğu için nefret suçuyla ayrımcılık genellikle karıştırılmaktadır. Sırf engelliliğinden dolayı birine hizmet sunmayı reddetmek bir ayrımcılık suçu olarak değerlendirilmektedir. Ancak bir bireye engelli olduğu için değil de normal olarak hizmet sunmayı reddetmek ayrımcılık suçunu oluşturmayacaktır.⁴⁴⁹ Nefret söylemi aynı zamanda mağdurların toplumsal hayata adaptasyonuna ve demokratik süreçlere katılımına da engel oluşturmaktadır.⁴⁵⁰

Dini nefret söylemi, dini aidiyet ve inançla ilgili nitelikler üzerinden bir kişi, grup veya topluluğa yönelik kötü niyetli, aşağılayıcı, nefreti ve şiddeti kışkırtıcı ifadeleri içermektedir. Sadece ırksal değil kültürel de bir terim olarak kullanılan beyaz-beyaz olmama, batılı-batılı olmama, Hristiyan-Hristiyan olmama gibi edimsel ve türetilmiş tüm ayrımlar, İslam’la iç içe geçmiş öteki düşmanlığını meşrulaştırmaktadır.⁴⁵¹ Son zamanlarda internet üzerinden çevrimiçi nefret söyleminde artış görülmektedir. Çevrim içi nefret suçu ve söylemini ele alan çalışmalarda dünyada en çok saldırıya uğrayan dinin İslam olduğu ve bu durumun

⁴⁴⁴ Yardım - Dalkılıç, “Nefret Söylemi ve İfade Özgürlüğü Tartışmaları Çerçevesinde İslamofoby: L’express Dergisi Örneği”, 93.

⁴⁴⁵ Hakan Ataman - Orhan Kemal Cengiz, *Türkiye’de Nefret Suçları* (Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği Yayınları, 2009), 12.

⁴⁴⁶ Cemalettin Gürler, “Nefret Suçları ve İş Hayatı”, *Ankara Barosu Dergisi* 68/1 (2010), 262.

⁴⁴⁷ James B Jacobs - Potter Kimberly, *Hate Crimes: Criminal Law & Identity Politics* (London: Oxford University Press., 1998), 11.

⁴⁴⁸ Talha Övet, “Terörizm, İslamofobi ve Nefret Suçu İlişkisi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 5/1 (2016), 116.

⁴⁴⁹ Övet, “Terörizm, İslamofobi ve Nefret Suçu İlişkisi”, 118.

⁴⁵⁰ Yardım - Dalkılıç, “Nefret Söylemi ve İfade Özgürlüğü Tartışmaları Çerçevesinde İslamofoby: L’express Dergisi Örneği”, 102-103.

⁴⁵¹ Gülhanım Karaoğlu, “Modern Zihniyette Öteki, Çevrimiçi Nefret Söylemi ve İslamofobi: Instagram Üzerine Bir İnceleme.”, *Turkish Studies-Social Sciences* 17/3 (2022), 400.

İslamofobi ile motive edildiği görülmektedir.⁴⁵² İslamofobiyi, kültür ırkçılığının bir biçimi olarak tanımlayan Horsti, Batıda İslamofobinin sınırının etnisite, sosyokültür, modernite, cinsellik ve dinin kesiştiği noktalarla çizildiğini ifade etmektedir.⁴⁵³

Terör ve şiddet değerlendirmesinde kimden ve hangi dini aidiyetten geldiğine göre kategorizasyon yapılması Batı'nın iddia ettiği evrensel değerleri ile çeliştiği gibi nefret söylem ve suçlarının da işleyene göre kategorize edildiğini ortaya koymaktadır. Zira Müslüman kimlikli birinin yaptığı şiddet ve terör eylemleri İslam'la özdeşleştirilirken diğer inanç ve ideolojilere mensup olanların şiddet ve terör eylemleri bireysel olarak değerlendirilmektedir. 2011 Oslo saldırısında olduğu gibi saldırganın kimliği açıklanana kadar çıkan haberler, yapılan yorumlar katliamın mutlak surette bir Müslüman tarafından düzenlendiği ve İslam'ın Batı medeniyetini tehdit eden tehlikeli bir ideoloji olduğu yönünde iken bombalı terör saldırısını düzenleyen saldırganın Müslüman olmayan bir Kuzey Avrupalı olduğu anlaşıldığında ise beyaz, Avrupalı, medeni erkekle bağdaştırılamayacak bu eylemin sebebinin ancak bireysel-psikolojik nedenlerden kaynaklanabileceği ve hastanın tedavi edilmesi gerektiği açıklamaları yapılması Batı'nın çifte standardına önemli bir örnektir. Diğer yandan Bat Ye'or'un⁴⁵⁴ "*Eurabia: The Euro-Arab Axis*" kitabında kullandığı "Avrabya" kavramsallaştırması Avrupa'da yükselen bir Müslüman dalgasına işaret ederken "*America Alone*" da aynı konuyu ele alan Mark Steyn⁴⁵⁵ ise birçok Müslüman'ın bu amaca ulaşmak için şiddete başvurmaya hazır olduğunu belirtmesi⁴⁵⁶ Batı'nın İslam ve Müslümanlar ile ilgili ön yargılarını ortaya koymaktadır. Aslında burada Steyne Müslümanları kendi ön yargıları üzerinde etiketleyerek bir ayrımcılığa tabi tutmaktadır.

Nefret suçu eylemleri ile mücadelede ilk girişim 1960'lı yıllarda ABD'de özellikle Yahudilere ve Siyahlara yönelik saldırıları engellemek için başlatılmış ve nefret suçu kavramı 1986 yılında New York'ta bir grup beyaz genç tarafından bir siyahiye yönelik ırkçı saldırının gazete sayfalarında yer almasıyla kullanımı

⁴⁵² Sergio Andrés Castaño-Pulgarín vd., "Internet, Social Media and Online Hate Speech. Systematic Review", *Aggression and Violent Behavior* 58 (2021), 2.

⁴⁵³ Karina Horsti, "Digital Islamophobia: The Swedish Woman as a Figure of Pure and Dangerous Whiteness", *New Media & Society* 19/9 (Eylül 2017), 1442.

⁴⁵⁴ Bat Ye'or, *Eurabia: The Euro-Arab Axis* (Fairleigh Dickinson Univ Press, 2005).

⁴⁵⁵ Mark Steyn, *America Alone: The End of the World as We Know It* (Regnery Publishing, 2006).

⁴⁵⁶ Richard Moon, *Putting Faith in Hate: When Religion Is the Source Or Target of Hate Speech* (London: Cambridge University Press, 2018), 8.

yaygınlaşmıştır.⁴⁵⁷ Diğer yandan özellikle Avrupa başta olmak üzere Batı’da İslamofobinin yükselişi, nefret söylem ve suçlarına ortam hazırlamıştır.⁴⁵⁸ Son yıllarda nefret suçlarını önleme çalışmalarında ivme görülürken nefret suçu kapsamında değerlendirilebilecek İslamofobik yaklaşımlarda da artış görülmesi bir paradoks olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.4.10. İslamofobinin Siyasal Açıdan Değerlendirmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan iki kutuplu dünyada SSCB ateizmin, ABD hür dünyanın sözde savunucusu olmuş ve aralarında “Soğuk Savaş” dönemi başlamıştır. Bu yeni dönemde hem ABD hem de SSCB doğrudan silahlı çatışmaya girmek yerine mücadelelerini ideolojik yarış ve “vekalet savaşları” ile yürütmüşlerdir. 1960’lı yılların sonunda Vietnam’da aldığı yenilgi sonrası ABD, yeni Başkan Nixon ile *Eisenhower Doktrini*’nden vazgeçerek politika değişikliğine gitmiş ve kendi askerlerini sıcak çatışma alanlarından geri çekerek vekalet savaşları dönemini başlatmıştır. Başkan Nixon Orta Doğu’da Suudi Arabistan ve İran’ı askeri olarak güçlendirerek Sovyetlerin bölgeye yayılımını engellemeye çalışmış ancak İran Devrimi ile bu strateji başarısız olmuştur.⁴⁵⁹ ABD’nin SSCB’ye karşı yürüttüğü savaşta ne yazık ki Müslümanlar bu vekalet savaşlarının önemli aktörleri olmuşlardır. SSCB’nin 1979’da Afganistan’ı işgalinden sonra ABD’nin Afgan mücahitlerine verdiği destekle Müslümanlarla geliştirdiği sıkı iş birliği önemli bir örnektir. Ancak ABD’nin İslam ve Müslümanlarla ilişkisi sadece Soğuk Savaş dönemiyle sınırlı kalmamış, daha sonra “radikal/siyasal İslam” a karşı “ılımlı İslam” projesiyle bu ilişki sürdürülmüştür.⁴⁶⁰

ABD, günümüzde radikal/siyasal İslam’ın karşısına yine farklı bir inanç yorumu olan “Sufi İslam”ı veya “ılımlı İslam”ı çıkarmıştır. Bu aynı zamanda eski “Yeşil Kuşak”ın karşısına yeni ve yeşilin farklı tonunda bir kuşak çıkarılmaya çalışıldığı anlamı taşımaktadır. Yani soğuk savaş döneminde olduğu gibi ABD yine

⁴⁵⁷ Hakan Ataman, “Nefret Suçlarını Farklı Yaklaşımlar Çerçevesinden Ele Almak: Etik, Sosyo-Politik ve Bir İnsan Hakları Problemi Olarak Nefret Suçları”, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları*, ed. Yasemin İncoğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 59.

⁴⁵⁸ Jonathan Githens-Mazer - Robert Lambert, *Islamophobia and Anti-Muslim Hate Crime: UK Case Studies* (London: European Muslim Research Centre /University of Exeter, 2010), 27.

⁴⁵⁹ Engin Koç, “ABD Dış Politika Doktrinlerinin Orta Doğu’ya Yansıması” (2. Uluslararası Çin’den Adriyatik’e Sosyal Bilimler Kongresi, Hatay: İKSAD, 2016), 32.

⁴⁶⁰ Şahin, “ABDnin ‘Müslüman’ Savaşçıları”, 44.

yeni “Müslüman Savaşçılar” oluşturma çabasındadır. Temel amaç da İslam dünyasını Batı çıkarlarına göre şekillendirmek ve bu doğrultuda Batı değerleriyle çatışmayan ve uyum sağlayan bir İslam anlayışı ve Müslüman profili oluşturmaktır.⁴⁶¹ Böylece bir taraftan işgal ettiği ve sömürdüğü bölgelerdeki oluşturduğu kaos ortamıyla yerel veya uluslararası el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram gibi radikal grupların güçlenmesine ortam hazırlayıp onların yaptığı terör eylemleri üzerinden İslamofobiye gerekçe oluştururken diğer taraftan da kendi kontrolündeki ılımlı gruplarla İslam dünyasını kontrol altına almayı hedeflemiştir. İslamofobi bir taraftan İslam dünyasındaki işbirlikçileri üzerinden darbeleri ve işgal girişimlerini meşrulaştırma işlevi görürken diğer taraftan da Müslümanları ötekileştirme ve düşmanlaştırma aygıtı olarak siyasal amaçlı kullanılabilir.

Batı'nın tüm bu uğraşları varlığını ve gücünü devam ettirebilmek içindir. Ancak günümüz Batı kültürü de her büyük uygarlığın izlediği bir süreçten geçmektedir. Güç ve kontrolü kaybettikçe krizler baş göstermekte, krizler ontolojik güven bunalımını getirmekte ve bu güven bunalımı da korkuyla birlikte aşırı güvenlikçi sosyopolitik tedbirleri netice vermektedir. Bütün büyük uygarlıkların sonunda görüldüğü gibi Spengler'in deyimiyle Batı da uzun ve görkemli varlığını kaybedip gölgesinin etkisiyle bir süre daha hakimiyetini devam ettirmeye çalışmaktadır.⁴⁶² Roma'da Pax Romana, Osmanlıda Nizam-ı Âlem gibi yüksek ideallerin olduğu ve yenilmezlik algısının ruhları teslim aldığı dönemler aslında durağanlığın başladığı mukadder sona doğru gidişin tezahürlerinin tipik örnekleridir. Günümüzde Batı da bu süreci yaşamaktadır. Mükemmellik duygusuna kapılması, kendisine katılmak istemeyenleri ötekileştirerek tarihin dışına itmesi, terör gerekçesiyle güvenlik stratejilerinde paranoyak davranışlar sergilemesi söz konusu düşüşün somut göstergeleridir. Ancak bu düşüşün kısa sürede tamamlanması beklenmemelidir. Sonuçta özgürlükler dünyası güvenlikçi bariyerlere kurban edilmekte ve özellikle İslamofobi üzerinden gerekçeler oluşturularak Batı toplumu konsolide edilirken İslam dünyası hedef gösterilmektedir.

⁴⁶¹ Şahin, “ABDnin ‘Müslüman’ Savaşçıları”, 49-50.

⁴⁶² Oswald Spengler, *Batının Çöküşü*, çev. Baykuta Dilmaç (İstanbul: Dorlion Yayınları, 2024).

1.4.11. İslamofobinin Psikososyal Açıdan Değerlendirmesi

İslamofobinin her ne kadar İslam korkusu anlamında kullanıldığı ifade edilse de saha uygulamaları İslam düşmanlığının bir yansıması olarak görünmektedir. Bu yansımanın bir çıktısı olarak ön yargılar ve potansiyel korku, psikopatolojik bir duruma evrilmektedir.⁴⁶³ Garaudy Batı'da İslam'a yönelik tartışmaların yanlış mecralarda yürütülmesinin, İslam'ın Avrupa medeniyetinin asli unsurlarından biri olduğu gerçeğini göz ardı etmelerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁴⁶⁴

Yunan Mitolojisinde *Dehşet Tanrısı* olarak anılan *Phobos*'dan türetilen ve dehşete düşüren korku anlamına gelen *fobi*, sözlükte “*belirli bir nesnenin, etkinliğin veya olgunun oluşturduğu ve bireyin kendisi tarafından da anlamsız ya da abartılı bulunan, mantık dışı, inatçı ve yoğun korku*” olarak ifade edilmektedir.⁴⁶⁵ Fobi, doğal korku ile karıştırılmamalıdır. Çünkü sağlıklı ve doğal bir refleks olan korku, anksiyete ve panik atağa dönüşürse psikolojik rahatsızlıklara yol açabilmektedir.⁴⁶⁶

Fobik kişi, fobisine neden olan nesne, durum veya ortamdan acilen uzaklaşmak için engellenemez bir psikolojik davranış gösterir. Uzaklaşmanın mümkün olmadığı durumlarda da paniğe kapılır ve kaygısını şiddetle dışa yansıtır.⁴⁶⁷ Fobi, normal şartlarda korkulmayacak bir şeye verilen reaksiyoner korkuyu ifade ettiğinden İslamofobinin de mantık dışı korkuyu ifade etmesi gerekir. Oysa İslamofobi, semantik çağrışımından tamamen farklı olarak Müslümanlara ve İslam'a yönelik duyulan tedirginlik ve reel korku ile özdeşleştirilerek kullanılmaktadır.⁴⁶⁸ Burada İslam'a karşı ön yargının varlığı ve tedirginliğin kökenindeki kaygının mantık dışı oluşu göz ardı edilmektedir.⁴⁶⁹

İslam'ı yeterince tanımamaktan kaynaklı oluşan korkuya dayalı İslamofobi, çoğunlukla Batılı insanların iletişim araçları üzerinden kaygılarının harekete geçirilmesi ve nihayetinde korkuya dönüştürülmesi ile ilişkilidir. İslam karşıtlığı ile ilişkili İslamofobide ise aksine Batı'nın üsttenci ve ayrıştırıcı zihniyetinden kaynaklı ideolojik saplantı ve psikopatolojik bir durum söz konusudur. Müslümanların, bazı

⁴⁶³ Canatan, “İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım”, 83.

⁴⁶⁴ Roger Garaudy, *Verheissung Islam* (SKD Bavaria, 1989), 17-21.

⁴⁶⁵ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009), 291.

⁴⁶⁶ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Anı Yayınları, 2012), 364.

⁴⁶⁷ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 292.

⁴⁶⁸ Olgun, “Tarihsel Bir Kurgu Ürünü Olarak İslamofoby”, 32.

⁴⁶⁹ Allen, “Justifying Islamophobia: A Post-9/11 Consideration of the European Union and British Contexts”, 23.

Batı Avrupa ülkelerindeki İslamofobik anlayış ve dini damgalanmadan dolayı tedirginlik yaşadıkları ve ruh sağlıklarının bozulduğu bildirilmektedir.⁴⁷⁰ İslamofobinin mağdurları Müslümanlar olmasına rağmen “*Algılanan İslamofobi Ölçeği*” çalışmasının Norveçli bilim insanları tarafından yapılması da⁴⁷¹ İslam dünyasının düşünmesi gereken ironik bir durumdur. Bu yüzden Müslüman araştırmacılar bu konuya daha fazla eğilmeli ve İslamofobik davranışların bir insan hakları ihlali olduğu yönünde stratejik çalışmalara öncülük etmelidirler.⁴⁷² Washington Post/ABC News’in Ekim 2001’de yaptığı bir ankette Amerikalıların %39’unun İslam hakkında olumsuz görüşlere sahip oldukları, birkaç yıl sonra tekrarlanan ankette bu oranın %46’ya ve 2010 yılında yapılan ankette ise %49’a çıktığı belirtilmiştir.⁴⁷³ Bu hızlı yükseliş endişe vericidir ve sebepleri iyi araştırılmalıdır.

“*Müslümanlar dünyadaki terörizm faaliyetlerinin baş aktörleri midir?*”

sorusuna cevap arayan Kenan Sevinç “*Batı’da İslamofobi ve Psikolojik Temelleri*” kitabında aktardığı araştırmada Müslüman ülkelerden kaynaklı terör saldırılarının diğer ülkelerden fazla olmadığı gibi saldırılara en çok maruz kalanların da Müslüman ülkelerin insanları olduğunu, vakıa ve algının farklı olmasının İslamofobi olgusunun ciddi bir psikolojik yönünün olduğuna işaret ettiğini belirtmiştir.⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ İslamofobinin psikolojik etkileri üzerine detaylı bilgi için bkz. Karslı, “İslamofobinin Psikolojik Olarak İncelenmesi”.

⁴⁷¹ Jonas R Kunst vd., “Perceived Islamophobia: Scale Development and Validation”, *International Journal of Intercultural Relations* 37/2 (2013), 225-237.

⁴⁷² Karslı, “İslamofobinin Psikolojik Olarak İncelenmesi”, 93.

⁴⁷³ Moustafa Bayoumi, “Fear and Loathing of Islam”, *The Nation* (2012), July 2-9 Basım, 12.

⁴⁷⁴ Kenan Sevinç, *Batı’da İslamofobi ve Psikolojik Temelleri* (Bursa: Emin Yayınları, 2019).

2.BÖLÜM

RADİKAL VE İLİMLİ İSLAMİ YAPILARA ÖRNEKLER VE ANALİZLER

2.1. Radikal İslami Yapılar

2.1.1. Vehhabilik

2.1.1.1. Vehhabiliğin genel durumu

Vehhâbîlik, Muhammed b. Abdülvehhâb tarafından⁴⁷⁵ Necid’de başlatılan⁴⁷⁶ ve Suudlar’ın desteğiyle öncelikle Arabistan ve çevresinde yayılan, dünyanın birçok bölgesini etkileyen ve kökenini Hanbelilik’ten alan dini ve siyasi bir mezhepleşme hareketidir. Muhammed b. Suud ile Muhammed b. Abdülvehhâb’ın 1744’te Dir’iye’de yaptıkları “ulema-umera” iş birliğine dayalı ittifak sözleşmesi, sadece Suud emirliğinin devlete dönüşmesinin ilk adımını oluşturmamış aynı zamanda Hanbelî mezhebinin bir devlet nezdinde resmî ideolojiye dönüşmesinin de ilk örneğini oluşturmuştur. Bu ittifakta İbn Abdülvehhab dini otoriteyi temsil ederken, Suud ailesi de siyasi otoritenin temsilcisi olmuştur.⁴⁷⁷ Anlaşmanın yapıldığı tarihten itibaren, Vehhabilik, Suudi Krallığının resmi ideolojisi olurken aynı zamanda ayrılmaz bir unsuruna dönüşmüştür.⁴⁷⁸ Vehhabiliğin siyasi ve dini gücünü kullanan Suud ailesi,

⁴⁷⁵ Abdul-Karim Rafeq, “Farklı Bir Güç Dengesi: 18 ve 19. Yüzyılda Avrupa ve Orta Doğu”, çev. Fethi Aytuna, *Orta Doğu Tarihi*, ed. Youssef M Choueiri (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2012), 282.

⁴⁷⁶ Rıfat Türkel, “Vehhabilik”, *İslam Mezhepler Tarihi*, ed. Mehmet Saffet Sarıkaya (Sakarya: Nobel Akademik Yayınları, 2020), 290; Muhammed İlyas Bozkurt, *İnhiraf (Kırılma) - 2: İslam Mezheplerinin Analizi* (Bursa: Revizyon Medya, 2015), 132.

⁴⁷⁷ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahse’da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti’nin Ortaya Çıkışı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 179/22.

⁴⁷⁸ Muhyettin İğde, “İhvan’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhâbîlik”, *Marife Turkish Journal of Religious Studies*, (2009), 355.

Vehhabiliğe dayanan Suudi Arabistan Krallığı'nı 1932'de ilan edinceye kadar giderek gücünü artırmayı başarmıştır.⁴⁷⁹ Vehhabilik ve mensuplarıyla ilgili olarak Vehhabiler,⁴⁸⁰ Hariciler,⁴⁸¹ Bid'atçiler/Mülhidler/Mabed Yıkıcılar,⁴⁸² Selefiyye/Da'vetü's-Selefiyye,⁴⁸³ Da'vetü't-Tevhid/Muvahhidun⁴⁸⁴ ve Neo-Selefiler⁴⁸⁵ gibi isimlendirmeler kullanılmıştır.

Mezhep müntesipleri tarafından asrın müceddidi, Şeyhu'l-İslam gibi unvanlarla tesmiye edilen İbn Abdülvehhab farklı bir din yorumlaması yapmıştır. Söz konusu yorumlama büyük oranda tepkiyle karşılanırsa da Takiyeddün Ahmed b. Teymiyye'nin ilmi şahsiyetinden aldığı destek, İslam dünyasının yaşadığı buhran, hareketin çıkış yeri olan Necid bölgesinin jeostratejik konumu ve o dönemlerde Osmanlı'nın yaşadığı sorunlar nedeniyle bölgeyi ihmal etmesi gibi sebeplerle hızlı bir yayılım göstermiştir.⁴⁸⁶

Vehhabilik, ilk ortaya çıktığı andan itibaren kurucusunun en yakın aile fertlerinden bile yoğun eleştiri almıştır.⁴⁸⁷ Bu eleştiriler konusunda aşırıya kaçanlar bir kenara bırakılsa bile itidali korumaya çalışanların reddiyelerinden kapsamlı bir literatür oluşmuştur.⁴⁸⁸ Özellikle İbn Abdülvehhâb'ın hasımlarından olan Süleyman b. Sühaym'ın eleştirileri, ikaz edici mektupları ve İbn Abdülvehhab'ın öz kardeşi

⁴⁷⁹ Akçalı, "Modern Selefilik'in Gelişimi", 258.

⁴⁸⁰ Ethem Rûhî Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1986), 105; Yusuf Ziya Yörük, "Vehhâbîlik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (1953), 51.

⁴⁸¹ Henry Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. E Rûhî Fırlalı - Sabri Hizmetli (İstanbul: Pınar Yayınları, 1999), 349; Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 238.

⁴⁸² Abdullah es-Salih El-Useymin, *Eş-Şeyh Muhammed b. 'Abdülvehhâb: Hayâtühû ve Fikrüh* (Riyad, 1992), 117; Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 203.

⁴⁸³ El-Useymin, *Eş-Şeyh Muhammed b. 'Abdülvehhâb: Hayâtühû ve Fikrüh*, 114.

⁴⁸⁴ Yörük, "Vehhâbîlik", 51; Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 105.

⁴⁸⁵ Mevlüt Uyanık - Zaylabidin Acımamatov, "Selefi ve Felsefi Üslup: Teori ve Pratik Uyumsuzluğu", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı Bildiri Kitabı*, ed. Ahmet Kavas (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 357-407.

⁴⁸⁶ Mehmet Özel, "Muhammed b. Abdülvehhab'ın Düşüncesinde Şirk Tekfir İlişkisi", *International Academic Social Resources Journal* 7/34 (2022), 95; Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri* (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001), 51-58; Selda Güner, *Osmanlı Arabistan'ında Kıyam ve Tenkil: Vehhabî-Suudîler (1744-1819)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 59-76; Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, 179/17-23; Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 20-29.

⁴⁸⁷ Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, 340; Muhyettin İğde, "Vehhhabilîğin Tekfirci Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım: Süleyman b. Abdülvehhâb", *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 18/3 (2023), 257-270.

⁴⁸⁸ Vehhabilikle ilgili reddiyeler hakkında müstakil bir çalışma için bkz. Ebru Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022).

Süleyman b. Abdülvehhâb'ın reddiyeleri bunlardan birkaç tanesidir. Ahsâ alimlerinden Muhammed b. Fîrûz, başlangıçta Vehhabiliğe yakın durmakla birlikte daha sonra ayrılan Osman b. Abdülazîz b. Mansûr, Emîr es-San'ânî ve Şevkânî gibi ulema da ağır eleştiriler getirmişlerdir. Hanbelî mezhebinin önemli tarihçilerinden İbn Humeyd ise ilginç bir şekilde tepkisini “*es-Süübü'l-Vâbile*” isimli eserine İbn Abdülvehhâb'ın biyografisini koymayarak sergilemiştir.⁴⁸⁹

2.1.1.2. Vehhabiliğin oluşumunda jeopolitik etkenlerin rolü

Ortaya çıktığı dönem ve sonraki süreçteki gelişmeler dikkatle değerlendirildiğinde Vehhabiliğin modern İslam düşüncesini derinden etkilediği bir gerçektir. Vehhabilik, hızlı yayılan ve hızla siyasallaşan bir inanç hareketi olarak tarihte önemli etkiler bırakmıştır. İlk çıktığı yer olan Necid'in coğrafi şartları, Osmanlı'nın bölgeyi kontroldeki aksaklıkları, içeride ve dışarıdaki problemlere yoğunlaşan Osmanlı devlet erkani ve ulemasının sorunun boyutlarını fark etmedeki gecikmeleri, bölgede yaşayan yerel halk arasında cehalet ve bid'atların kanıksanması, Vehhabi öğretilerinin bedevî hayat anlayışı ile uyumlu olması, o dönemin bölgedeki etkin aşiretlerinden Suud ailesinin desteği tabana kolayca yayılmasına yol açan başlıca faktörlerdir.⁴⁹⁰ Diğer yandan her ne kadar bölge Osmanlı'ya bağlı kabul edilse de kutsal topraklara saygı gösterisi olarak bir nevi özerk yönetim inisiyatifi verilmesi⁴⁹¹ ve Osmanlı Devleti'nin Hicaz bölgesinin iç işlerine genellikle müdahale etmemesi de diğer bir etkidir.⁴⁹²

Merkezi otoritenin zayıf olması, “hasta adam” Osmanlı'nın Arabistan'da etkinliğini yitirmesini isteyen İngiltere, Fransa gibi devletlerin Vehhabilere destek vermesine ve kışkırtmalarına zemin hazırlamıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında (1915-1923) Suudi-Vehhabiler Avrupalı devletlerden büyük destek görmüşlerdir.⁴⁹³ Diğer yandan 1517'de Mısır seferinde Memlûk devletine son verilmesiyle Hilafet'in İstanbul'da Ayasofya Camii'nde veya Eyüp Camii'nde ya da

⁴⁸⁹ Mehmet Ali Büyükkara, “Vehhabilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/613.

⁴⁹⁰ Büyükkara, “Vehhabilik”, 42/611-612.

⁴⁹¹ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, 89.

⁴⁹² Kerime Cesur Turhan, “İlk Dönem Vehhâbî Düşüncesinde İctihadın Konumu ve Fıkhî Bir Mezhebe Bağlılığın Manası”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (2017), 1323.

⁴⁹³ Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 65.

bir başka bilgiye göre Kahire’de Mütevekkil-Alellah tarafından Yavuz Sultan Selim’e devredilmesi⁴⁹⁴ Araplar arasında memnuniyetsizlik oluşturmuştur. Zamanla bu kabullenemeyiş itaatsizliğe ve Vehhabiler üzerinden de isyana dönüşmüştür.

İslam dünyasının ihya ve ıslahı iddiasından⁴⁹⁵ hareketle yola çıkan Tevhid ve bid’atlerle mücadele anlayışıyla taraftar toplayan Vehhabi inanış, Suudi ailesinin tam desteğini alınca siyasi bir mahiyet kazanmış ve Osmanlı karşıtı bir isyan hareketine dönüşmüştür. Aslında Vehhabiliğin Osmanlı’nın şahsında, onun benimsediği Hanefilik anlayışına ve bölge halkının dini yaşamındaki Türk etkisine meydan okuma amacıyla başlatıldığı söylenebilir.⁴⁹⁶ Bu algıyı güçlendirmek için İbn Abdülvehhâb, Osmanlı sultanı ve halifesinin temsil ve himaye ettiği İslam’ın gerçek İslam olmadığı yönünde konuşmalar yapmış, Muhammed b. Suud’un desteğini de alarak bu fikirlerini eyleme dönüştürmek üzere isyan başlatmıştır.⁴⁹⁷ Her ne kadar Osmanlı idaresi büyük zorluklarla bu isyanı bastırmışsa da bu durum Osmanlı’nın yıkılışını hızlandırmış ve dört asırdır Osmanlı hâkimiyetinde olan Hicaz bölgesi Osmanlı’dan kopmuştur.⁴⁹⁸ Ancak Vehhabiliğin bu konjonktürel ve kısmi zaferini inanç sisteminin kabul görmesinden ziyade Avrupa’nın ve Suud ailesinin askeri ve lojistik desteğinde aramak daha makul görünmektedir.⁴⁹⁹ Bu açılardan da bakıldığında Vehhabiliğin sadece dini bir yapılanma yerine siyasi özelliklerin baskın olduğu bir hareket olarak tanımlanması daha doğrudur. Çünkü Vehhabilik, Osmanlı’nın 1700’lü yılların ortalarına kadar sürdürdüğü dini, siyasi yapıya ve geleneklere açıkça bir meydan okumanın yanında orta Arabistan bölgesindeki dini ve siyasi yapıyı da değiştirme amacı taşımıştır. Bu yüzdendir ki İbn Abdülvehhâb özellikle tevhid, şirk ve bid’at mevzularına ağırlık

⁴⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982), 2/287-294; Faruk Sümer, “Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?”, *Belleten* 56/217 (1992), 217; N. Ahmet Asrar, *Hilafetin Osmanlılara Geçişi İle İlgili Rivayetler*, çev. Süleyman Tülücü (Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları, 1983); Azmi Özcan, “Hilafet: Osmanlı Dönemi”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

⁴⁹⁵ Akdoğan - Kalaycı, “Suudi Arabistan’da İhtiyaci Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik”, 163.

⁴⁹⁶ Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia* (London: Saqi Books, 1998), 69-80.

⁴⁹⁷ Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 183-184.

⁴⁹⁸ Hüseyin Şahin, “Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhabilik”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (2022), 620.

⁴⁹⁹ Hüsnü Ezber Bodur, *Dini İhya hareketi Olarak Vahhabiliğin Doğuşu, Gelişmesi. Sosyo-Politik, Ekonomik Neticeleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986), 12.

vermiş ve bid'at ehli olarak gördüğü Müslümanların şirk ve küfür ehli olduklarını iddia ederek onların katledilmesini ve mallarına el konulmasını meşrulaştırmıştır.⁵⁰⁰

Haricilik gibi radikalizmin de aktif faaliyet ortamı olan Necid bölgesinin çöllerle kaplı coğrafyasında radikal düşüncelerin geliştiği dini ve kültürel bir potansiyel hep var olmuştur.⁵⁰¹ Tuleyha bin Huveylid, Müseylimet'ul Kezzab ve Secah adlı yalancı peygamberlerin ortaya çıktığı ve güç kazandığı bu bölgeden Hz. Ali döneminde büyük fitne ve kargaşaya sebebiyet veren Haricilerin de çıkması dikkat çekicidir.⁵⁰² Abbasi Devleti'nin başına bela olan Karmatiler'in ilk filizlendiği coğrafyanın Vehhabiliğin geliştiği bölgeler olduğu düşünüldüğünde bu bölgelerin aşırı uçlar için önemli bir ortam olduğu değerlendirilebilir.⁵⁰³ On sekizinci yüzyıla kadar ismi pek bilinmeyen Necid bölgesi, İbn Abdülvehhab'ın fikirlerini çevresinde yayması ve isyan başlatması ile sıkça söz edilen bir bölge olmuştur.⁵⁰⁴

2.1.1.3. Vehhabiliğin gelişim merhaleleri ve Muhammed b. Abdülvehhab'ın rolü

Vehhabiliğin oluşum ve yayılım süreçlerine geçmeden önce kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab hakkında bilgi vermek süreci anlamak açısından faydalı olacaktır. Benî Temîm kabilesinden Muhammed İbni Abdülvehhâb, 1703'te⁵⁰⁵ Necid Bölgesi'nin bir yerleşim yeri olan Hureymila'ya bağlı Uyeyne (Ayniye)⁵⁰⁶ kasabasında doğmuştur.⁵⁰⁷ Dedesi Süleyman b. Ali, bölgesinin önemli âlimlerindendir ve İbn Abdülvehhab on yaşında hafızlığını tamamlamıştır.⁵⁰⁸ Ailesinin ilim ehli ve babasının da beldenin kadısı olması ilim öğrenmede kendisine avantaj oluşturmuş ve evlerine gelen birçok öğrenci ile ilmi tartışmalar yapma fırsatı bulmuştur. Babasının İbn Abdülvehhab'a on iki yaşlarında iken imamlık yaptırdığı bildirilmiştir.⁵⁰⁹ Muhammed

⁵⁰⁰ Muhammed İbn Abdülvehhab, *Tevhid Risaleleri-1*, çev. Abdullah Hanîh (İstanbul: Muvahhid Yayınları, 2013), 9.

⁵⁰¹ Bodur, "Vehhabi Hareketi ve Küresel Terör".

⁵⁰² Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 21.

⁵⁰³ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, 179/19.

⁵⁰⁴ Güner, *Osmanlı Arabistan'ında Kıyam ve Tenkil: Vehhabî-Suudîler (1744-1819)*, 84; Daniya Shakimanova, *Kazakistan'da Vehhabîlik* (Kahramanmaraş: SAMER yayınları, 2020), 27.

⁵⁰⁵ Jean Raymond, *Vehhabiler'in Ortaya Çıkışı*, çev. Ramazan Adıbelli (Adana: Karahan Yayınları, 2010), 6.

⁵⁰⁶ Eyyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1992), 13.

⁵⁰⁷ James Wynbrandt, *A Brief History of Saudi Arabia* (New York: Facts On File, 2004), 113; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964), 438.

⁵⁰⁸ Ebu Bekr Husyin İbn Gannam, *Tarihu Necd* (Beyrut: Nasiruddin El-Esed, 1985), 25.

⁵⁰⁹ Michael Cook - Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/491-492; Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a*:

b. Abdülvehhab bedevi yaşam ve geleneklerin hakim olduğu ikamet bölgesindeki ilmin nisbi azlığı nedeniyle çevre şehirlere giderek ilim tahsilinde bulunmuştur.

İlk eğitimini Uyeyne kadılığı yapan ve Hanbeli Mezhebine mensup babasından alan⁵¹⁰ İbn Abdülvehhâb Mekke'ye ardından Medine'ye geçerek ilim tahsiline devam etmiştir.⁵¹¹ Küçüklüğünden itibaren akaid, tefsir ve hadis konularına meraklı İbn Abdülvehhab, seyahatleri sırasında Hanbelîliğin öncü ulemasından İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin eserlerini mütalaa etmiş ve bunlardan etkilenmiştir.⁵¹² İbn Abdülvehhab bu eserlerin tesiriyle Selefi inancı benimsemiş olmakla birlikte bunların düşüncelerini birebir almamıştır. Onların şer'an yasaktır dediklerini İbn Abdülvehhab küfür saymıştır. Türbeleri tavaf etmeyi, adak sunmayı, dua etmeyi küfre götüren fiiller arasında kabul etmiş, bunları yapanları ve onları tekfir etmeyenleri de kâfirlikle itham ederek İbn Teymiyye ve el-Cevziyye'den ayrılmıştır.⁵¹³

İbni Abdülvehhab yirmi yaşına geldiğinde, çevresinde müşahade ettiği bazı bozukluklarla ilgili olarak geleneğin dinin önüne geçtiği yönünde eleştirilerini yapmış ve kendisinden yaşça büyük olanlarla tartışmaktan çekinmemiştir.⁵¹⁴ Medine'den sonra Basra'ya geçmiş, şehir halkının dini yaşantısındaki bazı uygulamaları tenkid etmesi nedeniyle oluşan sorunlardan dolayı kısa süre sonra Basra'dan ayrılmak zorunda kalmış ve 1738'de babasının yanına Hureymila'ya dönmüştür.⁵¹⁵ Hureymila'da bulunduğu sürede tevhid konusundaki görüşlerini beyan etmek ve o dönemdeki çoğu dini uygulamanın İslam inancının özüne uymadığını kayıtlara geçirmek gayesiyle “*Kitabü't Tevhid*” adlı eserini yazmıştır.⁵¹⁶

Babasının tenkitlerinden çekindiğinden düşüncelerini açıktan dile getirmede de rivayet edilmekle birlikte İbn Abdülvehhâb babasının hayatta olduğu

Suudi Arabistan ve Vehhabilik, 39; Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, 52; Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman İbn Baz, *Muhammed b. Abdilvehhab Da'vetuhü ve Siretuhü*, (Riyad, 1995), 659; Kurşun, *Necid ve Ahse'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, 179/17; Yörükân, “Vehhâbilik”, 55.

⁵¹⁰ Cemil Sedki Ez-Zehavi, *El-Fecru's-Sâdik* (Mısır: Matbaatü'l-Vâiz, 1905), 16-17.

⁵¹¹ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, 51-52.

⁵¹² Ahmed b. Hacer Al-i Ebu Tami, *Eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab* (Mekke: Abdulaziz b. Baz, 1975), 15.

⁵¹³ Yörükân, “Vehhâbilik”, 56; Ahmet Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, çev. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2022), VII/187.

⁵¹⁴ Huseyin Halef eş-Şeyh Haz'al, *Tarihü'l-Cezireti'l-Arabiyye fî Asri's Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab* (Beyrut: Daru'l-Kütüb, 1968), 56.

⁵¹⁵ Büyükkara, “Vehhabilik”, 42/611.

⁵¹⁶ Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 21.

dönemde de kısmen düşüncelerini yaymaya çalışmıştır. Ancak 1740'ta babası vefat edince düşüncelerini daha açık bir şekilde ifade etme fırsatı bulmuş ve kısa sürede etrafında çok sayıda taraftar toplanmıştır. Bu süreçte Hureymile'de çok sayıda düşman da edinmiş ve başarısız bir suikasta maruz kalmıştır. Burada artık kalamayacağını anlayan İbn Abdülvehhâb Uyeyne'ye geri dönerek⁵¹⁷ Emir Osman b. Hamad ile akrabalık ilişkisi de kurarak himayesine girmiştir. Kurduğu bu ittifak sayesinde fikirlerini yaymış ve bölgede ilk yıkıcı etkiler oluşmaya başlamıştır.⁵¹⁸ Uyeyne Emiri ve etrafındakiler sahabelerden Zeyd bin Hattab'ın türbesi de dahil bütün türbeleri, yüksek kabirleri, kutsallaştırılan ağaçları ve mağaraları yok etmişlerdir.⁵¹⁹ İbn Abdülvehhâb'ın bizzat kendisinin de aktif rol aldığı söylenen bu olaylar sonrası halk galeyana gelmiş,⁵²⁰ aykırı fikirleri ve eylemlerinden dolayı oluşan bu tepkiler üzerine Uyeyne emiri Osman b. Hamad, İbn Abdülvehhâb'ı Uyeyne'den ayrılmaya mecbur bırakmıştır.⁵²¹ Gerçekleştirilen tüm bu uygulamalar neticesinde, İbn Abdülvehhâb'ın yaptırım gücü Dir'ye Emiri Muhammed b. Suud tarafından da fark edilmiştir.⁵²² Uyeyne'yi terkeden İbni Abdülvehhâb, Suudlar'ın kontrolündeki Riyad yakınlarındaki Dir'ye'ye geçmiş,⁵²³ Suud ailesinin koruması altına girmiş ve Suud ailesiyle aynı zamanda evlilik yoluyla akrabalık bağı da kurmuştur.⁵²⁴ Muhammed b. Suud'un, İbni Abdülvehhâb'ın eniştesi olduğu bildirilmiştir.⁵²⁵ Dir'ye'ye yerleşerek hem fikirsel hem de akrabalık bağı üzerinden Suudiler'in tam desteğini alması İbn Abdülvehhâb'ın

⁵¹⁷ Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 19; Cook - Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb", 30/491-492; Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, 52-53; Kurşun, *Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, 179/17-18; Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev, 437-438; Yörükkan, "Vehhâbîlik", 56.

⁵¹⁸ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepler Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 486.

⁵¹⁹ Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 39; İbn Baz, *Muhammed b. Abdilvehhab Da'vetuhû ve Siretuhû*, 600; Cook - Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb", 30/491-492; Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, 179/18; Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev, 438-439.

⁵²⁰ Cook - Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb", 30/489; İbn Baz, *Muhammed b. Abdilvehhab Da'vetuhû ve Siretuhû*, 662; Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepler Tarihi*, 486.

⁵²¹ Akdoğan - Kalaycı, "Suudi Arabistan'da İhtiyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik", 164.

⁵²² Fehim Taştekin, *Karanlık Çöktüğünde: İŞİD: Din Adına Şiddetin Dünü ve Bugünü* (Doğan Kitap, 2017), 31.

⁵²³ İbn Baz, *Muhammed b. Abdilvehhab Da'vetuhû ve Siretuhû*, 663; Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi Ve Etkileri*, 55; Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, 179/18; Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev, 439; Yörükkan, "Vehhâbîlik", 56.

⁵²⁴ Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 439.

⁵²⁵ Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 261.

hayatında yeni dönüm noktası oluşturmuştur.⁵²⁶ İbn Abdülvehhab'ın Suud ailesiyle ittifakı sonrasında dini fikirlerine siyasî bir yön verdiği dikkat çekmiştir.⁵²⁷

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın düşüncelerini fiiliyata aktarabilmek için güce ihtiyaç duyduğunu bilen Suud ailesinin de toplumu inandırmak için İbn Abdülvehhab'ın ideolojisine ve ikna kabiliyetine ihtiyaçları bulunmaktaydı. Bu yüzden her iki tarafın isteğiyle Dir'îye antlaşması yapılmıştır.⁵²⁸ Yapılan ittifak neticesinde din işlerinin sorumluluğu İbn Abdülvehhâb'a verilirken Emir Suud da siyasî ve idari işlerin sorumluluğunu üstlenmiştir.⁵²⁹ Bu ittifak sonrasında kısa bir sürede çoğu kabile İbn Abdülvehhâb'a biat ettirilmiş, etmeyenler kılıçtan geçirilmiş ve 1750 tarihine gelindiğinde artık görüşleri bölge halkı tarafından bilinen bir şahsiyete dönüşmüştür.⁵³⁰ Diğer yandan ganimet adı altında mal yağması ve öldürmeyi meşru kabul eden fikirleri⁵³¹ üzerinden bedevîlerin fitratına hitap etmiş ve fikirlerini kolayca benimsetmiştir.⁵³²

2.1.1.4. Vehhabiliğin devletleşme süreci

Civardaki kabilelerin de katılımı ile önemli bir savaşçı güç elde eden Vehhabi-Suudiler, kısa sürede Necid Bölgesi'nin büyük kısmını ele geçirmişlerdir. Bütün bunlar olurken Osmanlı yaşadığı iç ve dış karışıklıklar nedeniyle Vehhabi-Suudi saldırganlığına yeterince yanıt verememiştir.⁵³³ 1800 yılına gelinceye kadar Vehhabi-Suud ittifakı hakimiyet alanlarını genişletmeyi sürdürmüştür. 1802'de Kerbela'ya girip katliam yapan Vehhabiler bir rivayete göre iki bin,⁵³⁴ bir başka rivayete göre de on bin⁵³⁵ Şii'yi öldürmüş ve Hazreti Hüseyin'in türbesini talan etmişlerdir. Vehhabilerin Kerbelâ katliamı Şîî ve Sünnî aleminde şiddetli tepkiye yol açmış ve Hilafet merkezi

⁵²⁶ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepler Tarihi*, 486; Cook - Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb", 30/489.

⁵²⁷ Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 48-49.

⁵²⁸ Cook - Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb", 30/491-492; İbn Baz, *Muhammed b. Abdilvehhab Da'vetuhü ve Siretuhü*, 666; Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev, 439; Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, 58; Yörükan, "Vehhâbîlik", 55.

⁵²⁹ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, 179/23-24.

⁵³⁰ Ez-Zehavi, *El-Fecru's-Sâdık*, 16.

⁵³¹ Güner, *Osmanlı Arabistan'ında Kıyam ve Tenkil: Vehhabî-Suudiler (1744-1819)*, 84.

⁵³² Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 61.

⁵³³ Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 50; Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, 179/27.

⁵³⁴ Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV/1874.

⁵³⁵ Beyhan Gürbüz, *Dini Motifli ve Uluslararası Bir Terör Örgütü Olarak el-Kaide* (Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008), 167.

Osmanlı için büyük bir travma oluşturmıştır. Bu olay Şiîler’le Vehhabiler arasında köklü bir nefret ve düşmanlık başlatmıştır. Şiî alimlere göre Vehhabilik, Müslümanları parçalamak gayesiyle tefrika çıkarmak için kurdurulmuştur.⁵³⁶ Kısa bir süre sonra bu katliamda ölen bir Şiî’nin yakını tarafından 1803’te Dir’iye’de mescitte ikindi namazını kılmakta olan Abdülaziz öldürülmüş,⁵³⁷ yerine oğlu Suud geçmiştir. Emir Suud 30 Nisan 1803 tarihinde Mekke’ye girmiş ve şehrin ileri gelenlerinin ve halkın biatını almıştır.⁵³⁸ Birçok kutsal mekânı yıktırılmış veya yağma ettirmiş,⁵³⁹ Osmanlı sultanının adına hutbe okunmasını yasaklamış ve tüm mezhep mensuplarını tek bir imam arkasında namaza durmaya zorlamıştır. Ayrıca nargile, tütün, esrar ve benzerlerini içmeyi, satranç ve tavla gibi oyunları oynamayı, ipekli elbise giymeyi yasaklamış, her türlü çalgı ve saz çeşidini toplatıp yakmış, kahvehaneleri kapatmış ve eğlenceyi yasaklamıştır.⁵⁴⁰ İbn Suud 1805’te Medine’ye girmiş⁵⁴¹ ve Mekke’de yaptıklarını burada da yapmıştır. Müslümanların galeyana gelmesinden korkulduğundan Hz. Peygamber’in (s.a.v) türbesi yıkılamamışsa da süslemeleri ve değerli eşyaları yağmalanmıştır.⁵⁴² Hz. Peygamberin (s.a.v) kabrini ziyaretler şirk gerekçe gösterilerek yasaklanmış⁵⁴³ ve zengin Medinelilerin değerli malları gasp edilip paylaşılmıştır.⁵⁴⁴ Geline bu durum Osmanlı’da maddî/manevî büyük bir yıkımla birlikte itibar kaybı da oluşturmıştır.⁵⁴⁵

Vehhabilerin Arap yarımadasında hızla hâkimiyet bölgelerini genişletmeleri üzerine Osmanlı, Şam ve Bağdat valilerini üzerlerine göndermişse de bir sonuç alamamış⁵⁴⁶ ve nihayetinde Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’yı Vehhabilerle mücadele için vazifelendirmiştir. Kavalalı, oğlu Tosun Paşa’yı görevlendirmiş ve işgal edilen yerler tekrar geri alınmıştır.⁵⁴⁷ Bir süre sonra Vehhabilerin yeniden hareketlenip

⁵³⁶ Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Orta Doğu* (İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, 2003), 141.

⁵³⁷ Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, 32.

⁵³⁸ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mekke (Osmanlı Dönemi)”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/572.

⁵³⁹ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, 143.

⁵⁴⁰ Fırlı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 115.

⁵⁴¹ Kurşun, *Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti’nin Ortaya Çıkışı*, 179/102.

⁵⁴² Paşa, *Târîh-i Cevdet*, VII/123-124.

⁵⁴³ John Lewis Burckhardt, *Notes On The Bedouins And Wahabys-I* (London: H. Colburn and R. Bentley, 1831), 102.

⁵⁴⁴ Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV/1873.

⁵⁴⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 197.

⁵⁴⁶ Zekeriya Kurşun, “Suûdiler” (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/585.

⁵⁴⁷ Muhittin Ataman, “Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe”, *Orta Doğu Analiz* 1/9 (2009), 78.

işgale başlamaları üzerine bu defa Kavalalı'nın diğer oğlu İbrahim Paşa görevlendirilmiş, Eylül 1818'de Abdullah b. Suud'la birlikte dört oğlu ele geçirilerek⁵⁴⁸ İstanbul'a gönderilmiş ve Şeyhülİslam fetvasıyla 17 Aralık 1818'de idam edilmişlerdir.⁵⁴⁹ Böylece 1818 yılında Birinci Vehhabi-Suud devletine son verilmiştir. Bu hizmetlerinden dolayı Kavalalı İbrahim Paşa'ya Cidde sancağı yanı sıra Habeş valiliği ve Mekke şeyhulharemligi verilmiştir.⁵⁵⁰

Ancak Osmanlı ve İngilizler arasındaki anlaşmazlıklardan ve konjonktürel boşluktan istifade eden Türkî b. Abdullah liderliğinde Vehhabiler, 1824'te tekrar Riyad'ı ele geçirerek burayı başkent yapıp İkinci Vehhabi-Suud Devletini kurmuşlardır.⁵⁵¹ Türkî'den sonra yerine oğlu Faysal geçmiş ve sınırlarını genişletmeyi sürdürmüştür. Mısır ordusunun karşısında 1838 yılında yenilgiye uğrayan Faysal b. Türkî esir edilerek Kahire zindanlarına gönderilmiştir.⁵⁵² Mısır Hidivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yla Osmanlı arasında sorunlar baş gösterince kargaşa ortamından istifade eden Faysal zindandan kaçmayı başarmış ve 1865 yılına kadar sınırlarını genişleterek hakimiyetini sürdürmüştür. Ancak Faysal'ın ölümünün akabinde aile içi iktidar mücadeleleri sebebiyle Suudî Devleti gerilemiştir. Bu dönemde büyük kabilelerden biri olan Şemmar'ın lideri Muhammed b. Reşid, Osmanlı'nın da desteğini alarak 1891 yılında ikinci Suudi-Vehhabi hakimiyetine son vermiştir.⁵⁵³ Belirli bir süre sessizliğe bürünen Abdülaziz bin Suud'un, 15 Ocak 1902'de Reşidîlerin elinde bulunan Riyad'ı tekrar geri almasıyla günümüzdeki adıyla Suudî Arabistan Krallığının temelleri olan Üçüncü Vehhabi-Suudi Devleti kurulmuştur.⁵⁵⁴ Osmanlı ile İbn Suud arasında Mayıs 1914'de yapılan anlaşmayla Osmanlı'ya bağlılık bildirmek ve düşmanlarıyla işbirliğine girmemek kaydıyla İbn Suud'a paşalık unvanı ile birlikte Necid Valiliği verilmiştir. Netice olarak İbn Suud, Osmanlı'nın da kabul etmesiyle bölgede tam bir hâkimiyet kurmuştur.⁵⁵⁵

Osmanlı'nın Birinci Dünya savaşından mağlup çıkması, 1918'de imzalanan mütareke gereği ordularının dağıtılması ve bu süreçte İngilizler ile iş birliği yapan Şerif

⁵⁴⁸ Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, 88.

⁵⁴⁹ Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, 94; Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV/1884.

⁵⁵⁰ Feridun Emecen, "Abdullah b. Suud", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 135.

⁵⁵¹ Kurşun, "Suûdiler", 37/584.

⁵⁵² Mehmet Ali Büyükkara, "Suud'da Taht Oyunları", *Derin Tarih* 69 (2017), 4.

⁵⁵³ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, 146.

⁵⁵⁴ Zekeriya Kurşun, "Riyad", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/140.

⁵⁵⁵ Zekeriya Kurşun, "Necid", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/491.

Hüseyin'in Hicaz'da başlattığı isyana yeterli karşılığı verememesi nedeniyle Osmanlı, Hicaz bölgesini terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Fahrettin Paşa, komutasındaki az sayıdaki askerle tüm imkansızlıklara rağmen 2 yıl 7 ay kahramanca Medine'yi savunmuş ancak 10 Ocak 1919 tarihinde savunmayı bırakması emredilerek merkeze dönmeye zorlanmıştır. Böylece Vehhabilerin önünde bir engel kalmamıştır. Osmanlı aradan çekilince Şerif Hüseyin ile Abdülaziz iktidar mücadelesine girişmişler ve kazanan taraf Vehhabi-Suudi ittifakı olmuştur.

İbn Suud, faaliyete geçirdiği İhvan Teşkilatıyla 1921-1924 yıllarında Hicaz bölgesine tamamen hakim olmuş,⁵⁵⁶ 1926 yılında kendisini Hicaz ve Necid havalisinin kralı olarak ilan etmiş, 1927'de İngilizler ile yaptığı Cidde Anlaşması ile tam bağımsızlık kazanmıştır.⁵⁵⁷ 1932 yılında da yeni bir idari yapılanmaya gitmiş ve bağımsız Üçüncü Vehhabi-Suudi Devletini kurmuştur. Kurulan bu devlet günümüzde de Suudî Arabistan Krallığı olarak devam etmektedir.⁵⁵⁸ Böylece Vehhabilik Suudi devletinin resmî ideolojisi haline gelmiş⁵⁵⁹ ve devlet bünyesinde kurumsallaşmıştır.⁵⁶⁰

İbni Abdülvehhab ve Suud ittifakı devletin bayrağına da yansımıştır. Bayraktaki hurma (palmiye) ağacı mülkü, iki çapraz kılıç ise Abdülvehhab ve Suud'u temsilen konulmuştur.⁵⁶¹ 1938'de ülkede zengin petrol yataklarının bulunması ve işletme imtiyaz haklarının ARAMCO (Arabian American Oil Company) olarak bilinen uluslararası şirkete devredilmesiyle, ülkenin ekonomik ve siyasi kontrolü İngilizler'den ABD hâkimiyetine geçmiştir. Enerji kaynaklarının zenginliği Suudi Arabistan'ı dünyanın önemli ülkelerinden biri haline getirmiştir.⁵⁶² İkinci dünya savaşı sonrası ekonomik krizlerle dünya sarsıntı yaşarken ham petrolün fiyatının çok yükselmesiyle Suudi Arabistan bölgesel etkinliğini daha da artırmıştır.⁵⁶³

⁵⁵⁶ Adem Arıkan, "Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/29 (2019), 251.

⁵⁵⁷ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, 148.

⁵⁵⁸ Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe", 79.

⁵⁵⁹ Hamide Yiğit, *Tekmili Birden IŞİD: El Kaide'den IŞİD'e Amerika için Cihat* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2016), 215.

⁵⁶⁰ İsmail Saymaz, *Türkiye'de Işid: Örgütlenmesi ve Eylemleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 25.

⁵⁶¹ Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhabiliğin Suudi Arabistan'a Maliyeti Nedir?", *Anadolu Ajansı* (2018). Erişim Tarihi 06 Ocak 2024.

⁵⁶² Fırlı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 119.

⁵⁶³ Büyükkara, "Suud'da Taht Oyunları", 5.

2.1.1.5. Vehhabiliğin temel ilkeleri

Vehhabilik hareketinin, itikat meselelerinde “Selefi”, amelde “Hanbeli”, pratikte ise “Harici” bir özellik gösterdiği söylenebilir. Müslüman olup olmamasından bağımsız olarak kendisi gibi düşünmeyen herkesi düşman kabul etmiştir.⁵⁶⁴ Selefilğin teorisini oluşturan İbn Teymiyye’den birkaç yüzyıl sonra onun fikirleri ile bölgesel adetleri de harmanlayan, “bedevi ruhu” üzerine şekillenen ve çok katı ve radikal bir inanış oluşturan Vehhabilik, kendileri dışındaki Müslümanların canlarını ve mallarını bile kendilerine helal kabul edecek düzeyde siyasallaşmış radikal bir yapılanmadır.⁵⁶⁵ Vehhabi taraftarı araştırmacılar, dinin Hz. Muhammed (s.a.v) dönemindeki özüne döndürülmesini amaçlayan cihâd anlayışına sahip bazı hareketleri Vehhabilik’le irtibatlandırırken; Batılı araştırmacılar ise cihâdı önceleyen tüm hareketleri Vehhabilik’le ilişkilendirmiş ve Vehhabilik’ten etkilendiklerini ileri sürmüşlerdir.⁵⁶⁶

Selefi düşüncüyü sadece kendilerinin temsil ettiği inancında olan Vehhabiler tevhid, şirk ve ameli inançlarının temel umdeleri olarak belirlemiş, bid’atler hususunda çok sert bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bir yandan namaz kıldığı müddetçe mevcut idareye itaatin şart olduğunu savunurken diğer yandan demokratik yönetimlere karşı çıkmışlardır. Müslümanların Selef akidesinde birleşmelerini amaçladıklarını belirtmelerine rağmen kendileri dışındakileri Ehl-i Sünnet olarak kabul etmeyip dışlamışlardır. Suudî yönetiminin verdiği destekle de Selefi-Vehhabi ideoloji zamanla Arap yarımadası, Orta Doğu ve Uzakdoğu ülkeleri başta olmak üzere dünyanın çok farklı bölgelerinde çok hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur.⁵⁶⁷

Vehhabi hareketi, temelde Müslümanların bidatlere sarılarak İslam’dan uzaklaştıkları ve kurtuluş için de derhal yeniden Kur’an ve Sünnet’e dönülmesi gerektiğini savunmuştur. Tevile başvurmaksızın nassların literal (lafzi) manaları üzerinden abartılı bir şekilciliğe yönelen Vehhabiler, alimlerin büyük çoğunluğunun

⁵⁶⁴ Bozkurt, *İnhiraf (Kırılma)-2: İslam Mezheplerinin Analizi*, 134.

⁵⁶⁵ Çağlayan, *Müslüman Kardeşler’den Yeni Osmanlılar’a İslamcılık*, 78.

⁵⁶⁶ Rıfat Türkel, “Suûdî Arabistan Dışında Vehhâbilik Etkisi”, *Selefilik*, ed. Doğan Kaplan (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016), 134.

⁵⁶⁷ Akdoğan - Kalaycı, “Suudi Arabistan’da İhtiyaci Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik”, 171-173; Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 60-65; Büyükkara, “11 Eylülle Derinleşen Ayrılık Suudi Selefiyye ve Cihatî Selefiyye”, 210; Mehmet Kadri Demir, *Cihatî Selefilik ve Kur’an Yorumu*. (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 30-32; Uyanık - Acımatov, “Selefi ve Felsefi Üslup: Teori ve Pratik Uyumsuzluğu”, 357-407; Kerim Siraci, *El-Ususü’ d-Dîniyye li’l-İtticâhâtî’s Selefiyye* (Beyrut: Dar’us- Selam, 2010), 66-67; Cook - Öz, “Muhammed b. Abdülvehhâb”, 30/491-493.

aksine bir anlayışa yönelmişler ve muhalefetle karşılaşınca da şiddet kullanmışlardır. Usul yanında görüşlerini kabul ettirmek için şiddete yönelmeleri yönüyle de Selefin anlayışından uzaklaşmışlardır. Abartılı lafızcılıkları nedeniyle bilhassa müteşâbih ayetler hususunda tecsim ve teşbihe varan düşüncelerinin yanı sıra dini meselelerin birçoğunda tefrit veya ifrata düşmüşlerdir.⁵⁶⁸

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın savunduğu mezhebî görüşler, kısmi değişimler göstermekle ve aşırıya kaçmakla birlikte özünde Ahmed b. Hanbel ve İbni Teymiyye'nin görüşlerinin devamı niteliğindedir.⁵⁶⁹ Vehhabilik, İslamiyet içerisinde radikal düşünce ve anlayışı kendi içinde barındıran Hanbelilik geleneğinden doğmuştur. Vehabbilik'te siyasi yön çok ön planda olmakla birlikte din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmazlığı ilkesi, radikal ve fundamentalist grupların ortaya çıkmasına alt yapı oluşturmuştur.⁵⁷⁰ Karpat'ın da vurguladığı üzere Vehhabilik, İslam'ın özüne dönüş propagandası altında Müslümanların daha yüksek siyasi örgütlenme seviyesine ulaşmasına yönelik bir karşı duruştur ve Vehhabiler bid'at diyerek İslam medeniyetinin ilerleme dönemi eserlerini yok etmişlerdir.⁵⁷¹ Aslında bu hareketin, İslam'ın saflaştırılmasından ziyade Araplık dışı fikirlerden arındırılması amacıyla başlatıldığı söylenebilir.⁵⁷² İbn Abdülvehhab'ın dini aslına irca bahanesiyle sürekli tevhid, bid'at ve şirk hususlarını işlemesinin temelinde siyasi olarak Osmanlı Hilafetinin dini tam temsil etmediği iddiasıyla Osmanlı'ya karşı isyanın şart olduğu algısını yerleştirmek olduğu düşünülmektedir.⁵⁷³

İbni Abdülvehhab, inanç doktrinini yaygınlaştırmak için bilinen yirmi dokuz eser yazmıştır. *Kitâbu't-Tevhîd*, *Keşfu's-Şubuhât*, *Müfidu'l-Müstefid fî Küfri Târîki't-Tevhîd*, *er-Resâilu's-Şahsiyye*, *el-Usûlü's-Selâse ve Edilletuhâ*, *el-Kavâidu'l-Erbâa*, *Kitâbu'l-Kebâir* bunlardan bazılarıdır.⁵⁷⁴ *Kitâbu't-Tevhîd* başta olmak üzere bu kitaplarında Vehhabiliğin temel esaslarını detaylı işlemiştir.

⁵⁶⁸ Hasan Gümüšoğlu, “Ehl-i Sünnet, Şia ve Vehhabilik Arasındaki İnanç Farklılıklarının Sosyal Barış Açısından Değerlendirilmesi”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 4/8 (2011), 162.

⁵⁶⁹ Akdoğan - Kalaycı, “Suudi Arabistan'da İhtiyaci Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik”, 158.

⁵⁷⁰ Bora İyiat, “Orta Doğu'nun Kırmızı Jeopolitiği Bir Dini Terör Organizasyonu Olarak DAES”, *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1/1 (2019), 68.

⁵⁷¹ Kemal H Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, çev. Şiar Yalçın (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001), 39-41.

⁵⁷² Hamid İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, çev. Hicabi Kırılancık (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991), 10.

⁵⁷³ Mehmet Zeki İşcan, “Selefilik'in Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 (Güz 2013), 159.

⁵⁷⁴ Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 78-81.

İbni Abdülvehhâb'ın inanç doktrininin temeli Allah'ın bir olarak kabul edilmesinin tevhid için yeterli olmadığı ve insanların da fiilleri ile Allah'ın birliğini göstermelerinin şart olduğu prensibi oluşturmaktadır. Bu yüzden de ibadet eksikliği olan veya günah işleyen Müslümanları tekfir etmiştir.⁵⁷⁵ Bu tevhid anlayışını yerine getirmeyenler kâfir olarak kabul edildikleri için mal ve canları muvahhitlere, yani Vehhabilere, helal kılınmıştır. Müteşabih ayetlerden zahirî manalarının kastedildiğine ve onları te'vil etmenin caiz olmadığına inanılmaktadır.⁵⁷⁶ Bu doğrultuda Vahhabilik kendi dışındaki Sünni mezhepleri, Şiiliği ve diğer hareketleri hedefe koymuş, bunlarla mücadeleyi bid'atlere karşı mücadele olarak görmüş ve bunu dini bir vecibe gereği yaptıklarını savunmuşlardır.⁵⁷⁷

Vahhabilik anlayışında amel ile imanı birbirinden ayırmayan Hanbeli anlayışının gerekirse zor kullanılarak pratiğe aktarılması hedeflenmiştir.⁵⁷⁸ Bu yüzden de Abdülvehhâb-Suudi ittifakı diğer şiddet yanlısı cihatçı örgütlenmelere yol gösterici olmuştur. Din adına kadın, çocuk, yaşlı, masum ayrımı yapmaksızın ganimet arzusıyla cihat ilan etmek, yağmalamak, öldürmek, kendinden olmayanları veya kuralları çiğneyenleri kolaylıkla mürtet saymak, keyfi uygulamalar yapmak, yerleşim yerlerini işgal etmek, bidat merkezleri olarak değerlendirdikleri yapı ve yerleri yok etmek ve belirgin bir şekilde Şia karşıtı olmak temel prensipler haline gelmiştir.⁵⁷⁹ İbn Abdülvehhâb kendisiyle tanışmadan önce hac yapmış kimselere yeniden hac farızasını yerine getirmelerini emretmiştir. Mezhebe yeni katılanlara şirk içinde bir yaşam sürdüğünü itiraf etmesi ve ölen ebeveyninin müşrik olduklarını ikrar etmeleri yönünde bir telkinin yapıldığı da ifade edilmiştir.⁵⁸⁰

Aslında İbn Abdülvehhâb'ın düşüncelerinin önceleri böyle olmadığı, genç yaşlarında felsefe ve tasavvuf ile iştigal ettiği, hatta bir süre tasavvuf dersleri okuttuğu belirtilmiştir.⁵⁸¹ Ancak zamanla fikirleri değişime uğramış, tasavvuf başta olmak üzere

⁵⁷⁵ Muhammed b. Abdülvehhab, *Kitâbü'l-Tevhid* (Medine: el-Camiatu'l-İslamiyye, bi'l-Medineti'l-Münevvera, 1998), 9-11.

⁵⁷⁶ Fahri Koca, "İslam Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği", *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/2 (2015), 20.

⁵⁷⁷ Muhittin Ataman - Yurdanur Kuşcu, "Suudi Arabistan'daki Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler", *Alternatif Politika* 4/1 (2012), 4.

⁵⁷⁸ Seyedmohammad Seyedi Asl, "Suudi Arabistan'ın Kafkasya ve Orta Asya'da Vahhabilik Politikası", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (2022), 91.

⁵⁷⁹ Taştekin, *Karanlık Çöktüğünde: İŞİD: Din Adına Şiddetin Dünü ve Bugünü*, 35.

⁵⁸⁰ Ez-Zehavi, *El-Fecru's-Sâdik*, 16-17.

⁵⁸¹ Rahman, *İslam*, 276.

dinin akli yorumlarına ve felsefeye katı ve tavizsiz bir şekilde karşı çıkmıştır.⁵⁸² İbn Abdülvehhab ve taraftarları kendilerini Ehlü't-Tevhîd ve Muvahhidûn olarak tanıtmışlar,⁵⁸³ Kur'an ve Sünnet'te yer almayan her şeyi bid'at ve bunları yapanları da dalalette kabul etmişlerdir. İcma ve akla dayalı istihsanı reddeden İbn Abdülvehhab, kendi oluşturduğu inanç doktrinini kabul etmeyen Müslümanları tekfir edici anlayışıyla İslam'a kendine has bir yorum getirmiştir.⁵⁸⁴ Vehhabi zihniyet bu etkileri ve özellikle itikadî söylemleri açısından sürekli gündem oluşturmuştur.⁵⁸⁵

İbn Teymiyye'nin düşüncelerinin etkisinde kalmakla birlikte Vehhabilik, bazı hususlarda ayrılmıştır. İbn Teymiyye'nin kabul ettiği *İcmâ* ve *Kıyas*'ı reddederek tamamen farklı tutum sergilemiştir.⁵⁸⁶ İbni Teymiyye'nin tasavvuf ve özellikle İbni Arabî'nin vahdet-i vücud anlayışına yönelik tenkitlerinden çok etkilenen İbn Abdülvehhâb, *Kitabu't-Tevhid* eserinde tasavvuf geleneğine tenkitler yapmış ve Müslümanları Selef'in yoluna çağırmıştır.⁵⁸⁷ Fazlurrahman'a göre de İbni Abdülvehhâb, genelde İbni Teymiyye'nin düşüncelerini benimsemekle birlikte bazı durumlarda ayrılmıştır. Örneğin İbni Abdülvehhâb, tasavvuf hareketlerinden biri olan zühed hareketini kabul eden İbni Teymiyye'nin aksine tasavvufun her formunu peygamberin vefatından sonra ortaya çıktıkları için reddetmiştir.⁵⁸⁸ Bu tasfiyeci taraftarları, Sufileri sapkınlıkla yaftalamış ve gerekli hassasiyeti göstermedikleri için diğer Müslümanlara nefret duymuşlardır.⁵⁸⁹

İbn Abdülvehhab kendi tevhid anlayışına göre Müslümanların yaptıkları çoğu uygulamaların şirk, küfür ve bid'at olduğu yönünde hüküm vermiştir.⁵⁹⁰ Bid'atlarla mücadele konusunda İbni Teymiyye'yi takip etmiş⁵⁹¹ ve onun teorilerini uygulamaya geçirmiştir. Bid'atlere karşı olmayı kişinin Müslümanlıkla ilişkisi olup olmadığını

⁵⁸² Abdülvehhab, *Kitâbü't-Tevhid*, 31-33.

⁵⁸³ El-Useymin, *Eş-Şeyh Muḥammed b. 'Abdülvehhâb: Ḥayâtühû ve Fikrüh*, 113.

⁵⁸⁴ Kevser Değirmenci, "Vehhabi İsyanının Bastırılmasında ve Sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa'nın Faaliyetleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 49 (2016), 149.

⁵⁸⁵ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, 64-97; Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 201-240.

⁵⁸⁶ Itzhak Weismann, *Taste of Modernity: Sufism, Salafiyya, and Arabism in Late Ottoman Damascus* (Leiden: Brill, 2000), 269.

⁵⁸⁷ Rahman, *İslam*, 273-274.

⁵⁸⁸ Fazlur Rahman, *İslami Yenilenme, Makaleler III*, çev. Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002).

⁵⁸⁹ Hakan Atalay, *Islahat Hareketleri ve Selefilik* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 26-27.

⁵⁹⁰ Şahin, "Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhabilik", 622.

⁵⁹¹ Fıglalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 202; Yedulla Paşayev, "Vehhabilerin Görüşleri", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası* 6 (2006), 119.

gösteren temel esas olarak kabul etmiştir. Allah ile kul arasına şefaât amacıyla aracı koymayı, peygamberlerden yardım istemeyi, mezar ve türbelerde dua etmeyi,⁵⁹² evliya kabirlerini ziyareti ve bunları salih amel olarak görmeyi,⁵⁹³ kabirdeki evliyâ ile tevessül etmeyi,⁵⁹⁴ Allah'tan başkası adına kurban kesmeyi, şeyhle rabıta kurmayı, mürşide bağlanmayı şirk olarak kabul etmiş,⁵⁹⁵ Hz. Ali'ye biat etmenin küfür olduğunu esas almıştır.⁵⁹⁶ Tüm bunların yanı sıra Allah ile kul arasına vasıta sokarak tevhid inancının saflığını bozanların şirk ve küfür içinde olduklarını söylemenin vacip olduğu da belirtilmiştir.⁵⁹⁷ Bu bid'atlerden itikada ve ibadetlere yönelik olanları küfür, ahlaka yönelik olanları ise dalalet olarak nitelendirmiştir. Özellikle Kur'an'da yer alan “el-Vela (Müminleri sevmek, dost edinmek) ve'l-Bera (Kâfirlere nefret duymak, uzak durmak)” kavramını Vehhabiler hem cihatın hem de davetin temel unsuru kabul etmişlerdir.⁵⁹⁸ Dini açıdan helal ve insanlığın faydasına olan çoğu yeniliğin dahi Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde olmadığı gerekçesiyle bid'at olduğuna hükmetmişlerdir. Toplumsal hayat ve zamanın ruhu ile bağdaşmayan bu tarz katı bid'at anlayışları birçok âlim tarafından reddedilmiştir.⁵⁹⁹ İbni Abdülvehhab ve taraftarları bu konuda nasihatle yetinmemiş ve şiddet uygulamaktan çekinmemişlerdir. Bu yüzden bazı araştırmacılar Vehhabileri “mabed yıkıcılar” olarak isimlendirmişlerdir.⁶⁰⁰ Vehhabilerin tarih boyunca Osmanlılar, Hicazlılar ve Şiiler başta olmak üzere Müslümanlarla sürekli savaşmalarının temelinde yatan esas sebep de Vehhabiliğin “müşriklere karşı cihat” olarak kabullendikleri bu inançtır.⁶⁰¹

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın fikirleri bazıları tarafından kabul görmekle birlikte hem geçmişte hem de günümüzde açıkça tenkit edilmiş ve reddiyeler yazılmıştır.⁶⁰² Sufilik, Maturidilik, Eşarilik ve Hanbelilik başta olmak üzere farklı mezhebi, dini çevrelere mensup şahısların yaptığı yüzlerce reddiye kısa sürede kalıcı

⁵⁹² Mustafa Özcan - Leyla Özcan, *İŞİD ve Kökenleri Haricilik ve Selefilik* (İstanbul: MSB Safa Yayın Dağıtım, 2015), 42.

⁵⁹³ Abdülvehhab, *Kitâbü'l-Tevhid*, 39-45.

⁵⁹⁴ Abdülvehhab, *Kitâbü'l-Tevhid*, 46.

⁵⁹⁵ Taştekin, *Karanlık Çöktüğünde: İŞİD: Din Adına Şiddetin Dünü ve Bugünü*, 30.

⁵⁹⁶ Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 439.

⁵⁹⁷ El-Useymin, *Eş-Şeyh Muhammed b. 'Abdülvehhâb: Hayâtühü ve Fikrüh*, 114.

⁵⁹⁸ Yörükan, “Vehhâbilik”, 60.

⁵⁹⁹ Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 71-72.

⁶⁰⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 65; Fırlı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 203.

⁶⁰¹ Osman Tunahan Berk, *Türkiye'de Dini Motifli Terör* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 48.

⁶⁰² Esther Peskes, “18. Asırda Tasavvuf ve Vehhabilik”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 414.

bir literatüre dönüşmüştür.⁶⁰³ Söz konusu reddiyeler İbni Abdülvehhâb'ın ailesi ve yakın çevresinden başlamak suretiyle çok kısa bir sürede geniş bir alana yayılmıştır. Bunlardan biri olan ve İbni Abdülvehhâb'ın öz kardeşi Süleyman b. Abdülvehhâb tarafından yazılan “*es-Sevâ'iku'llâhiyye fi'r-red 'ale'l-Vehhabiyye*” adlı eser söz konusu reddiyeler arasında en çok bilinen eserlerdendir. Bu eserin Hanbeli mezhebine mensup bir alim tarafından kaleme alınmış olması Vehhabiliğe yönelik tepkilerin sadece diğer dini yapılanmalardan gelmediğini göstermesi açısından da önem arz etmektedir.⁶⁰⁴ Bu durum aynı zamanda mezheplerin homojen yapılanmalar olarak algılanmaması gerektiğini göstermesi açısından da önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Zira bu yapılmadığı takdirde kadim Hanbeli mezhep geleneği Vehhabiliğin ifrat düşünce ve uygulamalarına kurban edilecektir. Bu nedenle mezhepler hakkında genellemeci ifadeler kullanmak yerine, bölge ve şahıs çalışmalarına odaklanmak doğru sonuçlara ulaşmak açısından önem arz etmektedir.⁶⁰⁵

Gelenekte reformist bir yaklaşım sergileyen İbn Teymiyye'nin Selefi anlayışı uzun bir aradan sonra Necid bölgesinde İbni Abdülvehhâb ve müntesipleri tarafından yeniden keşfedilmiş ancak Fazlurrahman'ın da vurguladığı üzere eksik anlaşılmıştır. Neticede İbn Teymiyye'nin düşünce ufkunun merkezinde olan “*bütüncül olarak yeniden yapılandırılmış Müslüman toplum vizyonu*” tümünden yitirilmiş ve yerine sahih İslam adı altında hakikat tekelliliği ile marjinal yapıların oluşumuna zemin hazırlanmıştır.⁶⁰⁶ Müslümanları küfür ve şirkle yaftalayıp katletmeyi ve mallarını gaspetmeyi meşrulaştırarak Haricî fanatizminin güncellenmiş halini sergilemiş⁶⁰⁷ ve öze dönüş iddiasıyla Selefi söylemi taraftar toplamak için bir araç olarak kullanmışlardır.⁶⁰⁸

⁶⁰³ Süleyman Sarı, “Selefi Vehhâbilere Reddiye Eserler”, *Marife* 9/3 (2009), 327-346.

⁶⁰⁴ İğde, “Vehhabiliğin Tekfirci Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım”.

⁶⁰⁵ Mehmet Kalaycı, “Mezhepleri veya Dinî Hareketleri Tamamlan(ma)mış Kimliksel Süreçler Olarak Okumak”, *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dinî Gruplar Arası İlişkiler)*, ed. Hayati Hökelekli - Vecdi Bilgin (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, KURAV, 2015), 296-297.

⁶⁰⁶ Fazlur Rahman, *İslam'da İhya ve Reform*, çev. Fehrullah Terkan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 175.

⁶⁰⁷ David Dean Commins, *Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993), 47.

⁶⁰⁸ Atalay, *Islahat Hareketleri ve Seleflik*, 100.

2.1.1.6. Vehhabilik-Selefilik ilişkisi

Vehhabilik tartışılırken Selefilik ile ilişkisi devamlı gündeme gelmiştir. Selefilik için önemli şahsiyet İbn Teymiyye'dir.⁶⁰⁹ Sessiz bir inanç akımı olarak varlığını sürdüren ancak kurumsallaşmayan Selefilik, İbn Teymiyye'den itibaren kurumsallaşmaya ve görünür hale gelmeye başlamıştır. İbn Teymiyye Abbasi Devleti'nin Moğollar tarafından yıkıldığı, Anadolu'nun işgal edildiği, ilim ve irfan merkezi Bağdat'ın harap olduğu ve Müslümanlar arası siyasi ve fikri çatışmaların yaygınlaştığı buhranlı bir dönemde yaşamıştır.⁶¹⁰ İbn Teymiyye'nin yetiştiği devirde dini esasları müdafaa için kelamcılar mantık ve felsefeyi esas almışlar ve akılcılığı öne çıkarmışlardır. Bâtıniler her tarafa yayılmış, Şiiler Moğolların desteğiyle güçlenmiş ve nüfuz kazanmışlardır. Bu durumdan yararlanan sufiler de yeni tarikatlar kurmuş ve halkı istismara yönelmişlerdir.⁶¹¹

Selefilik ile Vehhabilik arasında organik bir bağ bulunduğu gibi yeni formları ile günümüze kadar da devam etmektedir. İbn Teymiyye Selefilığının İbn Abdülvehhab tarafından katılaştırılmış ve güncellenmiş hali olan Vehhabiliğin zamanla yeni versiyonu olarak Mısır'daki selefi gruplarla,⁶¹² bunların da yeni versiyonu el-Kaide ve son versiyon olarak da DEAŞ ile devamlılık gösterdiği söylenebilir. Aslında Ahmed b. Hanbel döneminde selef kavramının olmadığı ve "Ehl-i Hadis" veya "Ehl-i Hadis-Hanbeli gelenek" olarak tanımlanabileceği⁶¹³ tartışmaları yapılmakla birlikte Ahmet b. Hanbel'in katkısının düşünce düzeyinde, İbn Teymiyyen'in ise hem düşünce hem de eylem planında Vehhabiliği, Vehhabiliğin de günümüz radikallerini şekillendirdiği ifade edilebilir.⁶¹⁴ Günümüzdeki Selefiyye anlayışı, selef-i sâlihînin bir süreği olmaktan öte Hâricilik fikirleri ihtiva eden Vehhabiliğe evrilmiştir.⁶¹⁵ Çağımızda Selefi söylem dini radikal gruplar tarafından tercih edilmekte ve kullanılmaktadır.

⁶⁰⁹ Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 197.

⁶¹⁰ Erdem, *Cihatçılar: El Kaide ve İşid'e Katılanların Hikayesi*, 63.

⁶¹¹ Salman, "İşid'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik", 103.

⁶¹² Akçalı, "Modern Selefilik'in Gelişimi", 279.

⁶¹³ İsmail Akkoyunlu, "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 559; Henri Lauzière, "The Construction of Salafiyya: Reconsidering Salafism from the Perspective of Conceptual History", *International Journal of Middle East Studies* 42/3 (2010), 371.

⁶¹⁴ Salman, "İşid'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik", 102.

⁶¹⁵ Ahmet Yağdı, "Ayrılıkçı Zihnin Ürünü: Selefilik-Vehhâbilik İlişkisi Meselesi", *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2023), 109-110.

Modern Selefiliğin öncüleri arasında gösterilen Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi düşünürlerin kısmen de olsa Vehhabilikten etkilendiklerine inanılmaktadır.⁶¹⁶ Modern Selefî anlayışı ve Vehhabiliği birbirinden ayırmak ideolojik anlamda çok da kolay olmamaktadır. Her iki akım da geleneksel Selefî anlayış çerçevesinde şekillenirken Vehhabiler Batı medeniyeti de dâhil olmak üzere dine sonradan sokulan her türlü anlayışı bidat olarak değerlendirmiş hatta türbe kubbesi ve bazı mezarların yıktırılması gibi yaptırımlara gitmişlerdir.⁶¹⁷ Vehhabilik'ten bağımsız olarak ele alınan Modern Selefî anlayışı ise Batı'nın teknik ve ilmine kapalı olmayan bir anlayış ile dinin yenilenmesi yolunu benimsemişlerdir.⁶¹⁸

İbni Abdülvehhâb, İbni Hanbel'in izinden gittiğini belirtse de birçok noktada ondan ayrı düşmüştür. İbni Hanbel günah işleyip tövbe etmeden ölmüş olsa bile bir Müslüman'ı Allah'ın bağışlayabileceğini ve büyük günah işlemiş olsa dahi Ehl-i kıldeden birisinin cenaze namazının kılınarak dua edilmesi gerektiğini belirtmesine rağmen⁶¹⁹ Vehhabiler ise Ehl-i Sünnet ulemanın şirk olarak görmediği bir günah sebebiyle Müslüman'ın tekfir edilip öldürülmesinin meşru olduğuna hükmetmişlerdir. Böylece İslam'ın ilk dönemindeki özüne dönüleceği iddiası ile İslam kültür mîrasını reddetmişlerdir. Bu yaklaşım İslam dünyasının batının saldırıları altında varlık mücadelesi verdiği bir devirde Müslümanların huzurunun bozulmasına, inanç ve ibadetlerinde karmaşaya yol açmıştır.⁶²⁰ İbni Abdülvehhâb, İbni Teymiye ve İbni Kayyim'ın düşüncelerinden etkilenmiş ancak onlardan farklı olarak kendi fikirlerini Müslümanlara gerektiğinde şiddet ve baskı uygulayarak zorla kabul ettirmeye çalışması açısından farklılaşmıştır. Bu yüzden özellikle Osmanlı arşivlerinde kendilerinden “Hâricî” olarak bahsedilmiştir.⁶²¹

2.1.1.7. Vehhabilik-Haricilik ilişkisi

Vehhabilik ve Hâricîlik birbiriyle sıkça ilişkilendirilmeye çalışılan konulardandır. İki hareket arasında geçen uzun zamana rağmen fikirsel planda

⁶¹⁶ Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık*, 84.

⁶¹⁷ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, 179/18.

⁶¹⁸ Akçalı, “Modern Selefîlik'in Gelişimi”, 264.

⁶¹⁹ Ebü'l-Kasım Hibetullah b. El-Hasan b. Mansur Et-Taberi El-Lalekai, *Şerhu-Usûli-İtikâdu Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa* (Beyrut: Muhammed Abdusselam Şahin, 2007), 94-96.

⁶²⁰ Gümüşoğlu, “Ehl-i Sünnet, Şia ve Vehhabilik Arasındaki İnanç Farklılıklarının Sosyal Barış Açısından Değerlendirilmesi”, 163-164.

⁶²¹ Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, 1296; Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV/1868.

benzeştikleri görülebilmektedir. Klasik dönem Hâricilik ile nispeten daha yakın zamanda ortaya çıkan Vehhabiliğin fikrîsel boyutunun kısmi benzerlikleri Vehhabiliğin Haricilerin devamı olup olmadığı tartışmasını başlatmıştır. Selefilğin sert bir formu olarak değerlendirilen Vehhabilik geleneğinin kökenlerini, bazı fikrîsel ve eylemsel benzerlikler üzerinden günümüzden 13 asır önce ortaya çıkan Hariciliğe kadar uzatanlar olmakla birlikte Hariciliğin devamı olarak nitelemenin doğru bir yaklaşım olmadığını savunanlar da bulunmaktadır.⁶²²

Sahâbiler döneminde Müslümanlar ittîfâk ettiği halde Hz. Ali'ye, Hulefâ-i Râşidîn'e ve tabiine karşı çıkanlar "Hâricî" olarak isimlendirilmiştir.⁶²³ Sıffin Savaşında paralı asker gibi savaşan, ekseriyeti Necid bölgesinin bedevilerinden oluşan, yapısal olarak zaten şiddet eğilimli bölgesel Arap kabileleri, hakem olayı ile birlikte iki tarafın da mali desteğini kaybedince ayrılarak "Hariciler" fırkasını oluşturmuşlardır. Bu ayrılığın akabinde iki tarafı da düşman olarak kabul etmişler, suikastlar yapmışlar, savaşlar çıkarmışlar ve asırlar sonra aynı coğrafyada kurulacak olan Vehhabilik mezhebinin oluşumunda ilham kaynağı olmuşlardır.⁶²⁴

İbni Abdülvehhâb'ın inanç doktrini nasların yorumlanmasında metinlerde lafızcılığı ilke edinmesi yönünden Zâhirîlik akımına, kendi görüşlerine muhalefet edenleri tekfir ederek onlara karşı savaş ilan etmesi ve canlarını mallarını helal kılması nedeniyle de Haricilere benzetilmiştir. Osmanlı belgelerinde Vehhabilerden Vehhabi kelimesinin yanı sıra "Hâricî"⁶²⁵ veya çoğulu olan "Havâric" tanımlaması kullanılmıştır.⁶²⁶ Haricilerde olduğu gibi yönetim sisteminin ekonomik, siyasî ve hukukî temellerini dini kurallara dayandırmışlar ve bu inanışlarını gerektiğinde zor kullanarak kabul ettirmeyi meşru saymışlardır.⁶²⁷ Haricilerin büyük günah işleyenleri tekfir etmekle başlayan söylemleri, fitratları sert bedevi zihniyetinde yüzeysel ve basit bir mantıkla gelişerek fiziksel şiddet içerikli bir din anlayışına evrilmiştir.⁶²⁸ Haricilerin bu radikal anlayışı, asırlar sonra zuhur eden çoğu harekette ve özellikle de

⁶²² Kadir Gömbeyaz, "Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodik Bir Tartışma", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2016), 77; Muhyettin İğde, "Selefilğin Anlaşılması İle İlgili Bazı Mülâhazalar", *Zâhirî ve Selefi Din Yorumu*, ed. Sönmez Kutlu (İstanbul: KURAMER, 2018), 427-432.

⁶²³ Abu'l Hasen El-Eş'ari, *Makâlâtü'l İslâmiyyîn* (Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 1990), 167-174.

⁶²⁴ Bozkurt, *İnhiraf (Kırılma) - 2: İslam Mezheplerinin Analizi*, 133.

⁶²⁵ Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV/1867.

⁶²⁶ Eyyüp Sabri Paşa, *Vehhâbilik Tarihi*, çev. Rabia Şişman (İstanbul: Önsöz yayınları, 2016), 53.

⁶²⁷ Raymond, *Vehhabiler'in Ortaya Çıkışı*, 7.

⁶²⁸ Cemil Hakyemez, "İtikadi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2003), 66.

Vehhabilik'te yeniden canlanmıştır.⁶²⁹ Hatta Vehhabiliğin, Haricîlik akımının evrilerek günümüze kadar ulaşan hali olarak kabul edilebileceği belirtilmiştir.⁶³⁰ Güncel kaynaklarda da Vehhabiler, “*Çağdaş Haricîler*” olarak isimlendirilmektedirler.⁶³¹ Ömer Faruk Teber, Hz. Ali döneminde ayaklanıp başta halife olmak üzere Muâviye ve onlarla birlikte olanları tekfir edenlerin, kendi yaşadıkları bölgeleri “Dârü'l-İmân”, karşı olduklarının yerlerini ise “Dârü'l-Harb” diye isimlendirdiğini⁶³² ve Zehâvî'ye göre Hâricîlerin fikrîsel takipçilerinin Vehhabiler olduğunu⁶³³ ifade etmiştir.

Vehhabilik'teki tekfirci, dışlayıcı, şiddet içerikli davet yöntemi ile Hâricîlerin hakem olayını destekleyenlere yönelik takındıkları tavır ve muhaliflerini tekfir etmeleri benzerlik gözlemlenen konulardandır.⁶³⁴ Hâricî olmakla itham edilen Vehhabilerin, Suudî ittifakıyla devletleşince kendi devlet otoritelerine itaatsizliği isyan olarak değerlendirip bunu Hâricîlik olarak tavsif etmeleri de dikkat çekicidir. Başta el-Kaide olmak üzere Cihatî Selefî yapılar, tekfirci tutumlarında ifrata kaçmaları ve mücadelelerini daha ziyade Müslümanlara karşı yürütmeleri nedeniyle DEAŞ'ı Hâricî olarak nitelemektedirler.⁶³⁵

2.1.1.8. Vehhabiliğin Arabistan dışındaki etkileri

Suudi Arabistan'ın dış politikasında Arap milliyetçiliği ve İslam düşüncesi birlikte bulunmakta ve kendilerini İslam'ın temsilcisi gibi sunmaktadırlar. Bu düşünceleri bölgesel ekonomi ve askeri güç dengelerinde etkili olduğu gibi meşruiyetine ve güvenliğine yönelik siyasal tehditlere karşı da kullanılmaktadır.⁶³⁶ Bu açıdan değerlendirildiğinde Suudi Arabistan iç siyasette olduğu kadar dış politikada da dini unsurları kullanmakta ve kendi ülkelerinde gerçekleştirilen Hac ibadeti sebebiyle Müslüman ülkelerle farklı düzeylerde ilişkiler kurmaktadır. Ayrıca İslam Bankası, İslam Konferansı Örgütü ve Râbitatü'l-âlemi'l-İslamî gibi kuruluşları vasıtasıyla da

⁶²⁹ Deniz, “Orta Doğu'da Vehhabi-Şii Mücadelesi”, 68.

⁶³⁰ Cemaleddin Güvenç, “Deaş Terör Örgütü Üzerine Bir Değerlendirmel”, *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi* 1/2 (2021), 77.

⁶³¹ Shakimanova, *Kazakistan'da Vehhabîlik*, 24; Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepler Tarihi*.

⁶³² Ömer Faruk Teber, “Harici İmamet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu”, *EKEV Akademi Dergisi XII*, sy 12/34 (2008), 63-68.

⁶³³ Ez-Zehavi, *El-Fecru's-Sâdık*, 43.

⁶³⁴ Yağdı, “Ayrılkçı Zihnin Ürünü: Selefilik-Vehhâbilik İlişkisi Meselesi”, 128.

⁶³⁵ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 73.

⁶³⁶ Ertan Efegil, “Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler”, *Orta Doğu Analiz* 5/53 (2013), 106.

Müslüman ülkelerle iletişim ve iş birliğini devam ettirmektedir.⁶³⁷ Vehhabilik, diğer mezhep ve akımlardan farklı olarak Suudi Arabistan devletinin resmi mezhebi kimliği üzerinden siyasal gücü de arkasına almış ve kurulduğu ilk günden itibaren yayılmacı bir politika izlemiştir. Arabistan dışında Mısır, Tunus, Hindistan, Afrika gibi Müslüman nüfus yoğunluklu ülkelerde de yayılmıştır.⁶³⁸

Arabistan yarımadası dışındaki Müslümanlar üzerinde Vehhabiliğin etkisi daha ziyade 20. yüzyılda oluşmuştur. Vehhabiliğin diğer bölgeleri etkilemesi ve yayılmasındaki en önemli faktörlerden biri farklı ülkelerdeki değişik cemaat ve kuruluşlardan hac için gelen hacıların Necd ulemâsı ile irtibatlarını kolaylaştırması ve Vehhabi prensiplerini öğrenme fırsatı bulmalarındır. Böylece İslam dünyasının farklı bölgelerinde Vehhabilik etkili olmaya başlamış ve bunun sonucunda da yeni dini hareketler ortaya çıkmıştır.

Ahmed Birelvi'nin Hindistan'da başlattığı *Mücahidin Hareketi*, Vehhabiliğin etkilediği düşünülen siyasal dini hareketlerin ilklerindendir. Bengal'de Hint Vehhabileri denilen *Ferâiziyye Hareketi*, Nijerya'da *Cihat Hareketi*, Libya'da *Senûsiyye Hareketi*, Mali'de faaliyet gösteren *Subbanu Hareketi*, Endonezya'ya bağlı Cava adasındaki *Muhammediyye Cemiyeti*, Kuzey Nijerya'da kısaca *İzâle Cemaati* olarak da tanınan *Cemaâtü İzâleti'l-Bid'a ve İkameti's-Sünne Hareketi* Vehhabilikle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca Irak'ta Şihâbüddin Mahmûd el-Âlûsî ve Mahmud Şükrü el-Âlûsî gibi alimler de Selefi-Vehhabi akidesinin savunucularındandır. Sudan'da Osman Dan Fodio, Yemen'de Muhammed eş-Şevkânî, Batı Türkistan'da Badal Hukandî, Cezâyir'de Abdulhamid b. Bâdîs, Suriye'de Cemâleddin el-Kâsimî, Mısır'da Muhammed Abduh, Reşîd Rıza ve Hasan el-Bennâ, Özbekistan'da Tahir Yoldaşev gibi şahsiyetlerin de Vehhabilikten az veya çok etkilendikleri zikredilmektedir.⁶³⁹ Yemen'de Şafîilik ve Eş'arîlik öne çıkmasına, Vehhabiliğin toplumsal dayanağı bulunmamasına ve Yemen tarihinde de belirli bir yeri olmamasına rağmen 1980'lerden itibaren Suudi Krallığı'nın desteğiyle bölgede Vehhabilik hızla etkin olmaya

⁶³⁷ Kocaoğlu, *Selefliğin Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Etkileri*, 88.

⁶³⁸ Fırlıklı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 70; Vehhâbiliğin Hint Alt Kıtası, Afrika kıtası ve diğer bölgelerde yayılımı ve etkileri için bkz. Türkel, "Suûdî Arabistan Dışında Vehhâbilik Etkisi", 704-713.

⁶³⁹ Vehhâbiliğin İslam dünyasındaki dini hareketler ve âlimler üzerindeki etkileri konusunda geniş bilgi için bkz. Arıkan, "Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü", 253-267; Türkel, "Suûdî Arabistan Dışında Vehhâbilik Etkisi", 704-713; Muhammed Es-Selman, *Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Dâvetinin Hakikati ve Bu Davetin İslâm Dünyasındaki Etkileri*, çev. Muhammed Şahin (İstanbul, 2009), 98-119.

başlamıştır.⁶⁴⁰ Bu yüzden son zamanlarda gündemde olan Zeydî-Vehhabi ilişkilerini teolojik ve tarihsel bir zeminden ziyade güncel siyasî olaylar ve son dönem uluslararası ilişkiler bağlamında ele almak daha makul görünmektedir.

Suudî Arabistan Krallığı 1970’li yıllardan itibaren ekonomik ve siyasal bakımdan büyük bir güç haline gelince Vehhabiler, İslam düşüncesinde ve dünya siyasetinde etkin bir rol üstlenmişlerdir.⁶⁴¹ Suudi Krallığının siyasal desteğini ve finansal kaynaklarının gücünü arkasına alan Vehhabilik, Suudi Arabistan sınırları dışında önce yakın coğrafyadaki Arap ülkelerini, arkasından Kuzey Afrika başta olmak üzere Afrika ülkelerini etki altına almıştır. Daha sonra Pakistan, Hindistan, Afganistan gibi Asya, Endonezya ve Malezya gibi Uzak Doğu ülkelerini, Balkanlar ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini etkilemiştir. Ancak Vehhabiler bazı yerlerde tepkiyle karşılandıkları için kendilerini Vehhabi olarak değil Selefi Sünni Müslümanlar olarak tanıtmaktadırlar. Vehhabi söylem yerine fıkhıta Hanbelîliğin, itikatta Selefilik’in himayesine sığınarak bunları kalkan olarak kullanmaktadırlar. Selefilik perdesi altında Vehhabilik, tüm imkanları kullanarak etki alanını hızla genişletmeyi sürdürmektedir.⁶⁴²

Suudi Arabistan özellikle eğitim çağındaki gençlere gerek Suudi Arabistan’da gerekse Mısır, Pakistan, Malezya, Endonezya’da eğitim fırsatları sunarak ve maddi destekler vererek zihinlerinin Vehhabilik düşünceleri ile tanışmasına zemin hazırlamaktadır. Orta Asya, Afrika, Balkanlar ve Türkiye’den eğitim imkanları üzerinden gençler Selefi-Vehhabi akımın güçlü olduğu yerlerde eğitime gönderilmiştir. Eğitim alıp ülkelerine dönen gençler bilerek veya bilmeyerek selef düşüncesi adı altında gönüllü olarak Vehhabiliğin düşünce aktarımlarını yapmışlardır.

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Afrikalı Müslüman toplumlara destek vermek amacıyla Afrika’ya yönelen Suudi Arabistan, zamanla Vehhabiliği Afrika politikalarının belirleyici unsuru olarak görmüştür. Suudi Arabistan’ın 1970’lerden sonra Afrika’ya olan ilgisi daha da artmıştır. Her yıl Hac ziyareti için Mekke’ye gelen Nijerya, Sudan, Çad, Somali ve Mali’li çok sayıda Müslümana Vehhabiler tarafından propaganda fırsatı oluşmaktadır. Ayrıca Suudi Arabistan bu ziyaretleri fırsata çevirerek Afrikalı gençlere Arabistan’da eğitim

⁶⁴⁰ Kocaoğlu, *Selefilik’in Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Etkileri*, 89.

⁶⁴¹ Büyükkara, “Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi”, 485.

⁶⁴² Şahin, “Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhabilik”, 629.

alabilmeleri için burs imkanları sunmakta ve onlarla kalıcı ilişkiler kurmaktadır. 2016 yılı verilerine göre Suudi Arabistan, üniversitelerinde okuyan 12728 burslu öğrencisiyle Afrikalılara eğitimde ev sahipliği yapan ülkeler arasında altıncı sırada yer almaktadır.⁶⁴³ Ayrıca Somali ve Mali’de yaşanan kuraklık sırasında ilk yardım elinin Suudiler tarafından uzatılması ve kutsal toprakların ellerinde olması kendilerine karşı sempatiyi arttırmıştır.⁶⁴⁴

İlk yayıldığı dönemde ve günümüzde de Vehhabiliğin Afrikalı Müslümanlar arasında ilgiyle karşılanmasının en önemli nedenlerinden biri Suudi Arabistan’ın kutsal topraklara ev sahipliği yapması, Osmanlı’nın yıkılışı akabinde Hilafetin kaldırılması ile başsız kaldıklarını düşünen Afrika kıtasında İslam’ın temsilcisi olarak görülmesidir. Zira Afrikalılar dini konularda daima Kâbe’nin kontrolünü elinde tutan ülkeye sempati duymuş ve örnek almışlardır. Suudiler de farklı kuruluşları aracılığıyla kıtaya yardım ederek ilişkileri güçlendirmişlerdir. Bu yüzden bu amaca yönelik Suudi örgüt ve kuruluşlar Afrika’da aktif faaliyet yürütmeye devam etmektedirler. Uluslararası Para Fonu’nun istatistiklerine göre 1977-1982 yılları arasında Suudi Arabistan tarafından Afrika’ya yaklaşık 24 milyar dolar yardım yapılmıştır. Soğuk Savaş dönemlerinde Afrika kıtasında Sovyetler Birliği’nin etkin konuma ulaşmaması için Suudi Arabistan-Afrika yakınlaşmasına Batı da destek vermiştir. 1990’lı yıllarda Afrika’da çoğu yerde çok partili yönetim sistemine geçilmesi Suudi Arabistan ve Vehhabiliğin buralarda daha fazla etkin olmasına zemin hazırlamış ve çoğu yerde gençlerin radikalleşmesine yol açmıştır. Bu yaklaşımlar Mali’de Ensaruddin, çalışmanın diğer bölümlerinde detaylı bahsedildiği üzere Nijerya’da ise Boko Haram, Mağrip El-Kaidesi gibi örgütlenmelerin oluşumuna ortam hazırlamıştır. Teknolojik imkanlar, sosyal medya ve iletişim/haberleşme ağlarının çoğalması da Vehhabiliğin kentlerden kırsal alanlara kadar yayılmasına ortam hazırlamıştır.⁶⁴⁵ Vehhabilik, Afrika’nın yanı sıra Hint yarımadasında da etkili olmuştur. Hindistan ve Pakistan’daki Ehl-i Hadis Cemaati ve bunların halen aktif eğitim veren medreseleri de Suudi

⁶⁴³ Gassim İbrahim, “Afrika’da Vehhabilik ve Modern Selefilik” (Orta Doğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği, 2019). Erişim Tarihi 06 Ocak 2024.

⁶⁴⁴ İbrahim Tıgılı, “Afrika’da Suudi Arabistan-İran Rekabeti”, (Gerçek Hayat, 2016) Erişim tarihi 07 Ocak 2024.

⁶⁴⁵ İbrahim, “Afrika’da Vehhabilik ve Modern Selefilik”.

Arabistan tarafından finanse edilmekte ve Vehhabilik öğretileri her geçen gün daha etkin olmaktadır.⁶⁴⁶

Türkiye'nin başta Afrika kıtası olmak üzere Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, Maarif Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden uluslararası arenaya hızlı giriş yapması ve son zamanlarda büyük bir ilgiyle karşılanan Türkiye eğitim bursları, eğitim konusunda adeta körfez ülkelerini devre dışı bırakmıştır. Özellikle yükseköğretimde uluslararasılaşma stratejisi çerçevesinde sunulan fırsatlar kapsamında Türkiye'deki farklı eğitim imkânları ve öğrencilerin istedikleri bölümü tercih hakkı bulunması uluslararası yabancı öğrencilerin dikkatlerini Türkiye'ye çevirmiştir. Ancak Vehhabi ve Şii rekabetinin yanında son yıllarda Türkiye'nin de üçüncü bir aktör olarak bu sahalarda daha aktif rol üstlenmesi hem İran hem de Suudi Arabistan'ı tedirgin etmiştir.

2.1.1.9. Vehhabiliğin Türkiye'de yayılışı ve etkileri

Türk toplumunun Vehhabilerle ilgili bakış açısı 1800'lü yıllara uzanmaktadır. O yıllardan beri Vehhabilere sempati duymak, Osmanlı'ya ve Türk toplumuna sadakatsizlikle eş anlamlı kabul edilmiştir. Zira Vehhabilerin bakış açısına göre hilafete Araplar, Türklerden daha layıktırlar. Suudlu bir emir, 1810'da Osmanlı'nın Suriye valisine, Allah'tan başkasına kulluk edilmemesi, şirke geçit verilmemesi ve dinin icaplarının aynen yerine getirilmesi gerektiğine dair bir ihtar mektubu göndererek davette bulunacak kadar ileri gitmiş ve Osmanlı'nın din anlayışını sorgulamıştır. Vali adına cevap veren Şam ulemasından biri ise böyle bir mektubun muhatabının kâfirler olması gerektiği konusunda uyarıda bulunarak onları “Çöl Arapları”, “Sahte Peygamber ümmeti” manasına gelen “Müseylime” ve “İslam umdelerinden habersiz bir aşiret” olarak tavsif etmiş ve Müslümanlarla uğraşmak yerine din düşmanlarıyla mücadele etmeye çağırmıştır.⁶⁴⁷

Vehhabilik başlangıçta tam anlaşılamamış ve Osmanlı tarafından marjinal bir Harici hareket olarak değerlendirilmiştir. Haydarizade İbrahim Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa gibi Osmanlı uleması ve devlet erkânı Vehhabiliği oldukça taassupkâr ve sapkın bir mezhep olarak görmüşlerdir. Hatta Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i*

⁶⁴⁶ İbrahim Aşlamacı, *Pakistan Medreselerine Bir Model Olarak İmam-Hatip Okulları* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2014), 268.

⁶⁴⁷ Commings, *Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri*, 46-47.

İslam kitabının nikâh bahsinde, kendisiyle nikâh yapmanın haram olduğu kadınlar bahsinde Vehhabileri de bu kapsama sokmuştur.⁶⁴⁸ Osmanlı'nın Birinci Cihan Harbi'nde mağlup olması ve Vehhabiler'in de İngiltere'ye yavaşmasıyla Osmanlı'nın Hicaz'dan çekilmesi sonrasında Selefi-Vehhabi akımının bazı âlimler üzerindeki kısmi etkileri dışında Osmanlı sınırlarında herhangi bir aktif Vehhabi faaliyeti görülmemiştir.⁶⁴⁹

1979 İran devriminden sonra İran'ın bölgesel etkinliğinin artması, Orta Doğu ve Türkiye başta olmak üzere farklı coğrafyalara devrim fikrini ihraç etme çabası katı bir Şii karşıtı olan Vehhabi Suudi Arabistan Krallığını karşı atağa geçirmiş ve bölgesel etkinliğini artırmak için Vehhabilik propagandası yapmak üzere bölgesel davetçiler göndermiştir. Türkiye de bu faaliyetlerin içine dahil edilmiştir.

Türkiye'de ilk Selefi davetçi İran-Irak savaşından sonra Türkiye'ye gelen Irak Türkmenlerinden asıl ismi Abdullah b. Abdülhamid b. Abdülmecid Âlu İsmail el-Bezzaz el-Türkmanî el-Eserî el-İrâkî olan Abdullah Yolcu olmuştur. 1986 yılında binlerce Iraklı ile beraber Türkiye'ye sığınmış, kamplara yerleştirilmiş ve böylece Türkiye'de yaşamaya başlamıştır.⁶⁵⁰ Abdullah Yolcu, Türkiye'de bulunduğu ilk iki yıl içinde önde gelen farklı cemaat ve tarikatlara girerek onları gözlemlemiştir. Davet çalışmalarında kaynak kitap eksikliğini görünce özellikle Selefi-Vehhabi öğretilerine uygun kitap tercümeleri ve dağıtımı için 1992 yılında, Cağaloğlu'nda Guraba Yayınevi'ni kurmuş⁶⁵¹ ve Türkiye'de davet çalışmalarını başlatmıştır.⁶⁵² Bu yayınevi bünyesinde Abdullah Yolcu'nun kendi kitapları dahil Selefi-Vehhabi alimlerin tercümeleri ile birlikte 150 kadar kitap basılmıştır. İbni Abdülvehhab'ın Türkiye'de negatif bir algısının olması nedeniyle Türkiye'deki Vehhabiler onun eserlerini yayımlarken reaksiyonla karşılaşmamak için yazar adında Muhammed et-Temîm ismini kullanmışlardır.⁶⁵³ Grup hakkında yapılan bir alan araştırmasına göre söz konusu dernek ve yayınevi Türkiye'de Vehhabilik propagandasında etkin bir rol

⁶⁴⁸ Hilmi Demir, "Batılıların ve Osmanlı'nın Gözüyle Vehhabilik", (Türkiye Gazetesi, 2018). Erişim tarihi 06 Ocak 2024.

⁶⁴⁹ Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 92.

⁶⁵⁰ Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 94-96.

⁶⁵¹ Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 96-97; Tahir Dağcı, "Selefi Metinlerin Propaganda Dili ve Katı Selefi Söylemin İnşası", *Türkiye'de Dini Gruplar Teorik ve Uygulamalı Araştırmalar*, ed. Mustafa Sarı (Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2023), 314.

⁶⁵² Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 83.

⁶⁵³ Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 130.

üstlenmiştir.⁶⁵⁴ Aynı amaca yönelik başka kurs ve derneklerin varlığı da bilinmektedir.⁶⁵⁵

Abdullah Yolcu, bir yandan bu kitapları basarken diğer yandan da fikirlerini neşretmek için Türkiye'nin farklı bölgelerinden getirilen talebelerine ders vermiş ve Vehhabiliğin inanç esaslarını öğretmiştir. Bu talebelerden uygun gördüklerini Suudi Arabistan ve Pakistan⁶⁵⁶ başta olmak üzere Selefilik-Vehhabilik düşüncesinin etkin olduğu ülkelere göndermiş ve oralarda önde gelen Selefî-Vehhabî alimlerin eğitmesine zemin hazırlamıştır. O dönemlerde yetiştirilen bu talebeler, günümüzde faaliyet gösteren Vehhabî davetçilerin çekirdek kadrosunu oluşturmuştur.⁶⁵⁷

Vehhabilik yönünde faaliyet gösteren günümüzdeki kurum/kuruluşların büyük çoğunluğu 2002 sonrası aktif hale gelmiştir. Türkiye'deki çalışmalarına bir yayınevi ile başlayan Vehhabiler günümüzde Türkiye genelinde sayısı her geçen gün artan yaygın bir faaliyet ağına ulaşmışlardır. 2014 yılında vakıflaşma sürecine de girilmiş ve Ebu Zerka önderliğinde İstanbul'da İmam Ahmed İlim Araştırma ve Yayma Vakfı (İmam Ahmed Vakfı) adında bir vakıf kurulmuştur. Günümüzde Bursa, İzmir, Ankara, Adana, Gaziantep, Antalya, Konya, Kayseri, Nevşehir, Denizli, Manisa, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Erzurum, Bayburt illerinde değişik adlar altında dernekleri aktif faaliyet yürütmektedir.⁶⁵⁸ Ayrıca çok sayıda medreseleri, Kur'an Kursları⁶⁵⁹ ve yayınevleri bulunmaktadır.⁶⁶⁰

Suudi Krallığının, Vehhabiliğin devlet destekli önemli örgütlenmelerinden olan *Rabita* üzerinden yardım adı altında Türkiye'de görünür olmaya ve ilişkileri geliştirmeye çalıştığı bilinmektedir. Bu durum bazen devletler arası mutabakatlar çerçevesinde hız kazanmışsa da bazen de ciddi eleştiri konusu olmuştur. Rabita'nın Türkiye faaliyetleri ve Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığının yurtdışında görevlendirdiği imamların parasının bir mutabakat anlaşması kapsamında 1982'den 1984'e kadar Rabita tarafından ödendiğinin ortaya çıkması 1987 yılında bir krize yol

⁶⁵⁴ Kocaoğlu, *Selefilik'in Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Etkileri*, 101.

⁶⁵⁵ Türkoğlu, "İslam Mezhepleri Tarihi VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı ve Bütün Yönleriyle Selefilik Çalıştayı", *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2016), 193-194; Kocaoğlu, *Selefilik'in Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Etkileri*, 99-101.

⁶⁵⁶ Bodur, "Vehhabî Hareketi ve Küresel Terör", 22.

⁶⁵⁷ Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 98-99.

⁶⁵⁸ Türkiye'deki Vehhabî kuruluş ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 92-126.

⁶⁵⁹ Altun, *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 100-104.

⁶⁶⁰ Büyükkara, "Vehhabilik", 42/611-615.

açmıştır. Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın da aynı yıl Rabita Teşkilatından maddi yardım aldıklarını açıklaması Türkiye'de çok eleştirilmiştir.⁶⁶¹ Diğer yandan 3 Kasım 2013'te Hatay/ Reyhanlı'daki 4 sağlık merkezinin giderlerinin de Rabita tarafından karşılandığı açığa çıkmış ve bu durum meclise taşınmıştır.⁶⁶² Mart 2010'da Küresel Yenilenme ve Rehberlik Merkezi organizasyonunda Mardin'de Müslümanları cihata çağıran fetvaların yeniden yayımlandığı Mardin Konferansı'nda, merkez başkanı Abdullah b. Nassef'in konferans esnasında *"Türkiye'den çok kişiyi finanse ettik. Hala rabitanın maaş verdiği Türkler bulunmaktadır"*⁶⁶³ ifadesi de dikkat çekicidir.⁶⁶⁴

Tüm bunlarla birlikte Türkiye'de Vehhabilik diğer ülkelerde olduğu kadar yaygınlaşmamıştır. Bunun sebebinin Türkiye'de Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren resmi tarikat gibi algılanan Nakşiliğin tasavvuf terbiyesi, Hanefî-Mâturidî veya Şâfiî-Eş'arî bakış açısıyla verilen medrese eğitimi ile birlikte aşırı yorumlardan uzak, orta yolu takip eden, hoşgörülü bir halk Müslümanlığı olarak anılan Anadolu irfanına sahip olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.⁶⁶⁵

2.1.1.10. Vehhabiliğin güncel yansımaları

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde İslam dünyasının çoğu bölgesinde olduğu gibi Suudi Arabistan'da da gelişen olaylar, Selefi-Vehhabi düşüncenin kendi içinde uzun zamandır olan ayrışmaları derinleştirmiş ve Suudi yönetimi ile bazı Vehhabi gruplaşmaları arasında ciddi gerilimler meydana gelmiştir. Özellikle Müslüman Kardeşler Hareketi'nden etkilenenlerin oluşturduğu Sahve Hareketi, Suud yönetimindeki Vehhabi anlayışa ve idarecilere hem dini hem de siyasi konularda bir muhalefet olarak gelişmiştir.⁶⁶⁶ Dini sloganlarla İhvan teşkilatını kuran ve yola çıkan İbni Suud siyasî gücünün tehlikeye düşmemesi ve çıkarlarının zedelenmemesi adına

⁶⁶¹ Cumhuriyet Gazetesi, "Rabita Kararnamesi", (27 Mart 1987). Erişim Tarihi 07 Ocak 2024

⁶⁶² Tuluhan Tekelioğlu, "Rabita Hastaneleri Meclis Gündeminde", (03 Kasım 2013). Erişim Tarihi 07 Ocak 2024

⁶⁶³ Utku Çakıröz, "Rabita 30 Yıl Sonra Mardin'de Ortaya Çıktı", (T24.com, 21.01.2020). Erişim Tarihi 07 Ocak 2024.

⁶⁶⁴ Kocaoğlu, *Selefilik Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Etkileri*, 90-91.

⁶⁶⁵ Feyzullah Aran, "Vehhâbilik Neden Türkiye'de Yayılma İmkânı Bulamıyor?", (Değişim Medya, 2022), Erişim Tarihi 0601.2024.

⁶⁶⁶ Muhittin Ataman-İsmail Akdoğan, "Suudi Arabistan", *Orta Doğu Yıllığı*, ed. Kemal İnat (İstanbul: Açılım Kitap, 2013), 142.

İhvan'ı radikal olarak etiketleyip saf dışı bırakmaktan⁶⁶⁷ ve 1930'lu yıllarda da tamamen tasfiye etmekten çekinmemiştir.

Suud yönetimi aslında kurucu destek unsurlardan olan ihvan hareketini tamamen baskıladıktan sonra 1950'li yıllara kadar bölgesinde sakin ancak etkisiz bir politikayla varlığını sürdürmüştür. Petrol yataklarının bulunması ve ABD ortaklı şirketlerin bölgeye gelmesiyle oluşan hızlı zenginleşme bir yandan Suudi-Vehhabileri Batı müdahalesine açık hale getirirken diğer yandan da İhvan'ın da tasfiyesi ile teopolitik ve sosyokültürel olarak farklı bir sürece yöneltmiştir. Büyük oranda artan petrol gelirleri ile israfın yaygınlaşması dini prensiplerden uzaklaşmanın ve yozlaşmanın en temel sebebi olmuştur. Bu durum Suudiler'de öyle bir aşamaya gelmiştir ki topluma din adına çok katı kurallar dayatan iktidar seçkinleri zevk ve sefa adına büyük paralar harcamaktan çekinmemiş, Suudi prenslerin alkollü partiler vermelerinde veya katılmalarında bir sakınca görülmemiştir. Bu durum halkın sosyokültürel yaşamına da yansdığı gibi *İkinci İhvan Hareketi* olarak isimlendirilebilecek bir dönemin başlamasına ve ağır eleştirilerin yapılmasına da yol açmıştır. Bunun neticesinde mevcut Vehhabi anlayışın karşısında yer alan *Sahve Hareketi* yeniden canlanmıştır. Sahve Hareketi Suudi Arabistan'ın iç ve dış politikalarına eleştiri getirerek alternatif bir devlet sistemi ortaya koymuş ve böylece ülke içindeki ve dışındaki Müslümanların bir kısmını etkilemiştir. Bu tarihten itibaren *şuyuhu's-sahve (uyanış âlimleri)* adında mevcut otoriteye karşı çok sayıda âlim çıkmış, silahlı cihatı savunmuş ve bu amaç doğrultusunda çok sayıda talebe yetiştirmişlerdir. Selman el-Avde ve Sefer el-Havâlî bunların önde gelenlerindendir.⁶⁶⁸ Bunun sonucu olarak günümüzde Selefi-Vehhabi düşünce, Suudi yönetime bağlılığını sürdüren Suudi Selefilik, cihatı önceleyen ve Suudi yönetimini şiddetle eleştiren Cihadi Selefilik ve Tekfirci Selefilik olmak üzere üç farklı versiyona dönüşmüştür.⁶⁶⁹ Cihadi selefilik monarşiyi Müslümanların uyanışı önündeki önemli bir engel olarak görürken özgürlük ve katılımcılık çerçevesinde demokrasi, siyaset ve parlamento gibi kavramlara olumlu yaklaşmaktadır.⁶⁷⁰

Suudilerin ve bölge halkının dini prensiplerden sapması ve Suudi Selefililiğin cihat konularındaki pasifliklerinden dolayı bir tepkisellik olarak gelişen Cihadi

⁶⁶⁷ Koyuncu, *Doğuşundan Günümüze Vehhâbiliğin Geçirdiği Evreler*, 144-145.

⁶⁶⁸ Akdoğan - Kalaycı, "Suudi Arabistan'da İhtiyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik", 157.

⁶⁶⁹ Şahin, "Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhabilik", 621.

⁶⁷⁰ Şahin, "Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhabilik", 629.

Selefilik'in ilk örnekleri 1970'lerde Cüheyman el-Uteybi ve taraftarlarında görülmüştür. Cüheyman el-Uteybî öncülüğünde başlatılan bir başkaldırı 1979 yılında Mescid-i Haram'ı basıp katliam yapmaya kadar götürülmüştür. Bu baskın, yardıma çağrılan Fransızlar'ın girişleri dinen yasak olmasına rağmen kutsal topraklara girmesiyle bastırılmış olsa da Vehhabilik için yeni ve sıkıntılı bir dönemi başlatmıştır. Vehhabilik bir yandan Suud yönetimi tarafından ılımlılaştırılıp devlet güvenliğinin bir sigortası olarak sınırlandırılırken diğer yandan Sahve Hareketi başta olmak üzere muhalifler tarafından dönüştürülerek "Küresel Cihat" söylemine evrilmiştir. Afganistan ve Irak Cihatları önemli örnekleri olarak görülmektedir.⁶⁷¹

Sahve uleması Suudi yönetiminin uzun süredir devam eden yanlış uygulamalarına eleştirileri yanı sıra körfez savaşlarında Suudî yönetimi ve resmî din âlimlerinin Amerika yanlısı tutumları nedeniyle onlara dozu gittikçe artan tepkiler göstermişler ve aktif mücadele yürütmüşlerdir. Onların bu tutumlarına Suudî yönetimi tepki göstermiş ve bu yüzden de devlet uleması tarafından haklarında fitneci oldukları yönünde fetvalar verilmiştir. el-Avde ve el-Havâlî bu sebeplerle 1994-1999 yılları arasında hapsedilmişlerdir.⁶⁷² Böylece Sahve Hareketi nezdinde muhalefet baskılanmaya çalışılmıştır. el-Kaide'nin 11 Eylül ve sonrası dünyanın birçok yerinde sivil masumları da hedef alan eylemlerini, Cihatî Selefilik'in düşünce sisteminden beslenmelerine rağmen el-Avde ve el-Havâlî İslam'a zarar verdikleri ve İslamofobiye zemin oluşturdukları gerekçesi ile onaylamamışlardır.⁶⁷³ el-Kaide örgütü ve bu örgütün Irak ve Suriye'deki bir parçası olan DEAŞ,⁶⁷⁴ aslında Sahve Hareketi'nin düşünce sisteminden beslenen oluşumlardır.

Arap Baharı'na Suudi Arabistan zaviyesinden bakıldığında; Suudilerin Orta Doğu'da etkinliklerinin artışına yol açtığı görülmektedir. Özellikle iktidar ve halk çatışmasının yaşandığı ve iktidarın gittikçe otoriterleştiği Sünni Müslüman ülkelerde Selefi anlayış yaygınlaşmaya başlamıştır. Gerek Sünnilik'in farklı versiyonlarının kendi içinde gerekse Şii yayılcılığı temelinde Orta Doğu'daki rekabet, şiddetin tırmanmasına ve bölgenin kaosa sürüklenmesine ve neticede İslam dünyasında kırılğan büyük fay hatlarının oluşmasına yol açmaktadır. Bu durum, Batı'ya kendi

⁶⁷¹ Koyuncu, *Doğuşundan Günümüze Vehhâbiliğin Geçirdiği Evreler*, 145.

⁶⁷² Büyükkara, "11 Eylülle Derinleşen Ayrılık Suudî Selefiyye ve Cihatî Selefiyye", 212.

⁶⁷³ Büyükkara, "11 Eylülle Derinleşen Ayrılık Suudî Selefiyye ve Cihatî Selefiyye", 218-219.

⁶⁷⁴ Recep Tayyip Gürler - Ömer Behram Özdemir, "el kaide'den Post-kaide'ye dönüşüm: IŞİD", (2014), 124-125.

çıkarları doğrultusunda strateji üretme imkanı sunmakta ve daha müdahaleci hale getirmektedir.⁶⁷⁵

Öte yandan Libya’da Selefi grup *Medhalilik*’e destek vermeleri ve son yıllarda Katar’la yaşanan kriz ve bu kriz yönetiminde Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliğinin başarısız olması Vehhabiliği ciddi bir şekilde etkilemiştir. Zira Katar da bir dönem Vehhabiliğe destek verirken krizden sonra bu desteğini çekmiş, Suudiler de bu krizde tarafsız kalan ya da Katar’a yakın duran Vehhabi grupları desteklemekten vazgeçmiştir. Soğuk Savaş dönemindeki “radikal İslam projesi”nin yerini, soğuk savaş sonrası “ılımlı İslam projesi” almış ve ABD Türkiye’yi önemli bir denge unsuru olarak görmüştür. Ancak son zamanlarda Türkiye’nin güvenlik gerekçeli bölgesel hassasiyetlerini ABD’nin görmezden gelmesi ve Türkiye’nin daha bağımsız bir dış politika izlemesinden kaynaklı artan ABD-Türkiye gerilimi Türkiye merkezli bu projenin eksenini Suudi Arabistan’a doğru kaydırmıştır. Suudi Arabistan daha ılımlı bir iç ve dış politika izleyeceğini açıklayarak bunu göstermiştir.

Son dönemde Muhammed b. Selman’ın Suudi Arabistan’da önemli değişimlerin habercisi olan söylemlerinin gündem oluşturması ve uygulamaların başlatılması bu projenin uygulamaya geçirildiği yönünde izler taşımaktadır. Muhammed b. Selman öncelikle katı Vehhabi uygulamalarından “*ılımlı İslam’a dönüleceği*” açıklamasını yaparak ülkesinin dini ve kültürel tabularını yıkmaya başlamıştır. Kadınların asker olabilme, araba kullanma ve stadyumlara giriş yasağı kalkmış, bir kadın çalışma bakanlığına atanmış, sinema salonları açılmış, ilk kez bir opera sahnelenmiş, haram denilen sevgililer günü kutlamasının caizliğine fetva verilmiş, kadınların dış ortamda “abaya” giyinme zorunluluğu kaldırılmış ve hatta ülkede yaşayan yabancılar için bir kilise açılması onaylanmıştır. Böylece Suudi Arabistan, ABD destekli ılımlı İslam politikasıyla Şii hilali içerisindeki Arap ağırlıklı ülkeleri etkisi altına almayı ve İran’ın bölgedeki gücünü kırmayı hedeflemektedir. Bu da Suudi Arabistan’ın bölgede başat güç olma arzusuna katkı sağlamaktadır.⁶⁷⁶ Ancak yakın gelecekte başka açılım ve reformların olup olmayacağı, Vehhabilerin bundan nasıl etkileneceği ve katı Vehhabi taraftarlarının nasıl tepki verecekleri soruları güncelliğini korumaktadır.⁶⁷⁷

⁶⁷⁵ Kocaoğlu, *Selefilik’in Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Etkileri*, 108.

⁶⁷⁶ Kocaoğlu, *Selefilik’in Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Etkileri*, 108-109.

⁶⁷⁷ Şahin, “Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhabilik”, 634.

Büyükkara da iki yüz elli yıllık bir Suud rejiminin, bir prens veya kralın arzuları istikametinde kurucu ideolojisini “ılımlı İslam” görünümünde bir anda yok etmesinin mümkün olmadığını, İbni Selman’ın bahsi geçen liberalleşme eğilimi ve gelecek planlarının Vehhabiliğin ılımlılaşmasının ötesinde bir anlam ifade etmediğini dile getirmiştir. Birleşik Arap Emirliği’nin Washington büyükelçisi Yusuf el-Uteybe’nin “10 yıl sonra Körfez’de istikrarlı ve kalkınmış laik yönetimler görmek istediğini” dillendirmesi,⁶⁷⁸ Körfez’deki küçük emirlikler açısından belki önemli görülebilir. Ancak bu sekülerleşme temennisinin iç ve dış siyasetinde Vehhabilikle bütünleşen, İslam’ın kutsallarına ev sahipliği yapan, geniş bir coğrafya ve nispeten yüksek bir nüfusa sahip olan Suudi Arabistan açısından yakın zaman için karşılığının olup olmayacağı belirsiz görünmektedir.

Suudi Arabistan’ın desteklediği düşünülen İslami gruplaşma/örgütlenme faaliyetlerinin dünya genelinde terör faaliyetleri olarak ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda radikal Selefi oluşumların faaliyetlerinin İslam dininin terörizmle anılmasına sebebiyet verdiği ve bunun da İslamofobiye zemin hazırladığı söylenebilir. Bu Selefi-Vehhabi akımlar aynı zamanda İslam dinine karşı bir tepki oluşmasında, batılı devletlerdeki bazı İslamofobik grupların İslam karşıtı propaganda yürütmelerinde veya insanların Müslüman ülkeleri ziyaretten uzak durmalarında önemli sebeplerden biri olarak kabul edilebilir.⁶⁷⁹

Sonuç itibarıyla değişmediklerini, erozyona uğramadıklarını, Vehhabiliğin temel esaslarına ve ilk günkü ideallerine sadık kaldıklarını savunsalar da Suudi Vehhabiler değişime uğramışlar ve zamanla dini bagajlarından kısmen arınıp siyasallaşarak etkilerini sürdürmüşlerdir. Vehhabilerin kuruluş felsefesinde var olan dini anlayış ise günümüzde cihatî radikal örgütler üzerinden sürdürülmektedir.

2.1.2. El-Kaide’nin Güncel Versiyonu: Irak-Şam İslam Devleti (DEAŞ)

2.1.2.1. Örgütün isimlendirilmesi

Dünyanın farklı coğrafyalarında faaliyet gösteren Hizbullah, el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram ve eş-Şebab benzeri gruplar dini önceliklere sahip olup, bu

⁶⁷⁸ Büyükkara, “Vehhabiliğin Suudi Arabistan’a Maliyeti Nedir?” (Anadolu Ajansı, 2018). Erişim tarihi 06.01.2024.

⁶⁷⁹ Kocaoğlu, *Selefliğin Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Etkileri*, 107-108.

amaçla dinin daha püriten bir yorumu üzerinden eylem ve söylemlerini meşrulaştırma çabasına girmektedirler. Özellikle Afganistan, Irak, Suriye, Libya ve Afrika başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde faaliyette bulunabilmektedirler.⁶⁸⁰ Bunların içinde en fazla yayılım ve etkinlik gösteren DEAŞ'tır.

Literatürde ve kamuoyunda DEAŞ'ın isim karmaşası sorunu ile karşılaşıldığı bir realitedir. Örgütün sık sık isim yenilemesi ve kendini alternatif isimlerle de tanımlaması (*İslam Devleti* veya *Hilafet* gibi) pek çok kesimi örgütün resmi adının ne olduğu ve nasıl adlandırılması gerektiği konusunda tereddüde düşürmekte ve kaynaklarda farklı isimlerle anılması karışıklığa yol açmaktadır. Bu yüzden isimlendirme konusunda daha fazla bilgi verilerek tercih nedeninin açıklanması faydalı olacaktır.

DEAŞ'ın ilk hali olarak değerlendirilebilecek grup, 2006-2009 yıllarında kendisini “Irak İslam Devleti-Islamic State in Iraq (ISI)” olarak adlandırmıştır. 2013 yılından itibaren kullanılmaya başlanan DAEŞ veya DEAŞ terimlerine gelince bunlar da Irak ve Şam İslam Devletinin Arapçası olan “ed-Devlet’ül-İslamiyye fi’l-Irak ve’ş-Şam” isminin kısaltmaları olarak kullanılmaktadır. Arapça konuşan Orta Doğu ülkelerinde ve ülkemizde de örgüt bu kısaltma isimle anılmaktadır. IŞİD kısaltması da “Irak Şam İslam Devleti” nin Türkçe kısaltması olarak geçmektedir. İngilizce kaynaklarda grup, "DAESH" veya "DAISH" olarak “Islamic State of Iraq and Sham (ISIS)” veya Akdeniz'in doğu sahillerindeki bölgeye atıfla “Islamic State of Iraq and Levant (ISIL)” isimleriyle de anılmıştır. Temmuz 2014'te grup, ismini "İslam Devleti, Islamic State (IS)” olarak değiştirmiştir. Batılılar ISIS ve ISIL terimlerini birbirleri yerine literatürlerinde kullanılmaktadırlar. Örgüt de bizatihi kendisini Emevi ve Abbasi hilafetlerinin varisi olarak gördüğü için İslam tarihinde kullanılan eski eyalet isimlerini kullanmayı tercih etmektedir. Sonuç olarak DAEŞ, DEAŞ, IŞİD, ISIS, ISIL veya son adıyla İslam Devleti (IS) veya Hilafet kavramlarının hepsi aynı örgüt için kullanılmaktadır.

Bu çalışmada DEAŞ'ın kullanımı tercih edilmiştir. Zira Türkiye’de de halk arasında çoğunlukla Irak Şam İslam Devleti'nin kısaltması olarak kullanılan IŞİD'in Arapça orijinal kısaltması DEAŞ'tır. T.C. İçişleri Bakanlığının⁶⁸¹ ve Polis

⁶⁸⁰ Doosje vd., “Terrorism, Radicalization and De-Radicalization”, 80.

⁶⁸¹ İçişleri Bakanlığı, “Türkiye’nin DEAŞ ile Mücadelesi” (2017), 6. Erişim Tarihi 07.12.2023.

Akademisinin⁶⁸² hazırladığı raporlarda da DEAŞ olarak isimlendirilmiştir. Orijinal kısaltmanın kullanımı yabancı dillerdeki metinlerle de ortak bir isimlendirme oluşturulmasını, doğru karşılaştırma ve analizlerin yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Her ne kadar bu yapı son dönemlerde kendisini "İslam Devleti, Islamic State" olarak tanımlamışsa da herhangi bir takyid olmaksızın İslam Devleti isminin kullanılması, grubun kendisini bütün Müslümanlar adına söz sahibi olarak görmesini vurgulaması, bu iddianın Müslüman toplumlar arasında hoşnutsuzluk oluşturması ve İslam'la terörün birlikte anılmasına yol açması nedeniyle bu isimlendirmenin kullanımından uzak durulmuştur.

2.1.2.2. DEAŞ'ın kuruluşu ve etkili olduğu coğrafya

DEAŞ'ın ABD'nin 2003'te Irak'ı işgalinin ve daha sonra da 2010'da kaosa sürükleyerek çekilmesinin bir ürünü olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁸³ Ancak DEAŞ'ın ortaya çıkışının izlekleri takip edildiğinde kökenlerinin Sovyet Rusya'ya karşı Afganistan'da yürütülen cihata kadar uzandığı görülmektedir. Bilhassa Irak işgali akabinde başta Irak, ilerleyen yıllarda Arap Baharı ülkeleri ve Suriye'de başlayan iç savaşla birlikte bu gruplar Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da varlıklarını güçlendirmiş ve kendi içerisinde DEAŞ'ı ortaya çıkaran dinamikleri de canlandırmıştır.⁶⁸⁴ Bu bağlamda DEAŞ'ın çıkışını, anlık ve kısa süreli bir vaka olarak görmekten ziyade yerel ve küresel nedenlerin bir arada etkili olduğu çok boyutlu bir olgu olarak tanımlamak daha gerçekçi bir yaklaşımdır. İşgal sonucunda Irak'ta kırsaldan kentlere yaşanan kitlesel göçler ülke içinde bir taraftan radikallere uygun bir ortam oluştururken diğer taraftan toplumsal huzursuzluğu beslemiştir.⁶⁸⁵ Sahva hareketi içerisinde yer alan Sünni Arap milisleri maaşa bağlayan ABD politikasını Şii kökenli Başbakan Nuri el-Maliki hükümetinin devam ettirmemesi de bu süreçte etkili olmuştur.⁶⁸⁶ Bunun sonucunda Sünniler DEAŞ ile savaşmaktan vazgeçtikleri gibi büyük bir bölümü

⁶⁸² Selim Öztürk, *DEAŞ'ın Yükselişi ve Düşüşü*, Analiz (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2021), 9-10.

⁶⁸³ James Dobbins - Seth G Jones, "The End of a Caliphate", *Survival* 59/3 (2017), 56.

⁶⁸⁴ Duman - Çalışkan, "Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Doğuşu, Dönüşümü ve Geleceği", 136-137.

⁶⁸⁵ Dağdeviren, "İŞİD'in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel, Yerel Gelişmeler ve İŞİD'le Mücadele Stratejisi", 303-304.

⁶⁸⁶ Gülsüm Boz, *İŞİD Terör Örgütü ve Evrim Süreci Irak el-Kaidesi 'nden Irak-Şam İslam Devleti'ne* (Ankara: Strateji Enstitüsü yayınları, 2014), 3/15.

DEAŞ'a destek vermeye başlamış ve örgüt gücünü yeniden toparlamıştır.⁶⁸⁷ DEAŞ'a katılan Irak ordusunun eski tecrübeli subayları DEAŞ'ın bölgede çok kısa zamanda yayılımını sağlamışlardır. Hatta örgütün önemli üst düzey askeri komuta kademeleri Baasçı subaylar tarafından yönetilmiştir.⁶⁸⁸

Irak ordusunun güvenliği sağlayamaması, halkın yaşamını olumsuz etkilemiş,⁶⁸⁹ çoğunluğu Sünnilerden oluşan bölgelerde dışlanan ve marjinalleşen bireyler arasında aşırı boyutlara varan rüşvet ve yolsuzluk olaylarına karşı güçlü bir isyan patlaması oluşmuştur. Oluşan bu öfke birikmesini DEAŞ fırsata çevirmiş ve toplumu konsolide etmiştir. 2003'ten sonra iş bulamadıkları için ciddi ekonomik sıkıntıya düşen gençler için Irak'ta bazı silahlı gruplara katılmak bir geçim kaynağı ve güvenlik bariyeri olmuştur. Böylece kontrolsüz silahlanma şiddetin yükselmesine, güvenlik endişesine yol açmış, Sünni bölgede yaşayanların çoğunluğu çözümü maaş veren DEAŞ'a katılmakta görmüştür.⁶⁹⁰

DEAŞ'ın ilk ortaya çıktığı zamanlarda tüm bu sebeplerden dolayı Felluce'den Erbil'e kadar yerel unsurlar ve aşiretler DEAŞ'a destek vermiştir. Her ne kadar etkisi kırılsa da günümüzde de halen Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı alanlarda örgüt kısmen de olsa etkisini sürdürebilmektedir. Irak işgaliyle Baas yönetimi devrilmiş ancak yönetim kademesindekilerin çoğunluğu Irak'tan ayrılmamıştır. Bu yönüyle DEAŞ'ı altında toplumsal destek olan bir koalisyon olarak değerlendirmek de mümkündür.⁶⁹¹

Irak el-Kaidesinin kurucusu ve dolayısıyla DEAŞ'ın fikir babası olarak kabul edilen Ebu Musab el-Zerkavi hakkında daha detaylı bilgi verilmesi faydalı olacaktır. 1966 Ürdün, Zerka doğumlu olan Ebu Musab ez-Zerkavi'nin asıl adı Ahmed el-Halayleh'dir. Henüz 17 yaşındayken babasını kaybetmesiyle birlikte okulu bırakmış, alkol ve şiddet sarmalında bir hayatı benimsemiştir. 1980'lerin başında uyuşturucu bulundurmak ve cinsel saldırı suçundan hapis yatmıştır. Zerkavi'nin radikalleşme süreci de bu cezaevi dönemlerinde başlamış⁶⁹² ve Cihadi-Selefi anlayışı da bu hapis

⁶⁸⁷ Eylül Beyza Ateş-Çiftçi, "İŞİD: Oluşum, Kuruluş ve Devletleşme Süreçleri", *Lectio Socialis* 1/1 (2017), 50.

⁶⁸⁸ Erdoğan - Deligöz, "Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği", 8.

⁶⁸⁹ Pierre-Jean Luizard, *İŞİD Tuzağı* (İstanbul: İletişim, 2016), 15-16.

⁶⁹⁰ Dağdeviren, "İŞİD'in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel, Yerel Gelişmeler ve İŞİD'le Mücadele Stratejisi", 305.

⁶⁹¹ Akif Emre, *Yeni Selefilik ve İŞİD* (İstanbul: DÜBAM Yayınları, 2014), 13-14.

⁶⁹² MJ Kirdar, "Al Qaeda in Iraq", *Center For Strategic & International Studies* 1 (2011), 2.

yıllarında şekillenmiştir. Hapishanede yapılan insanlık dışı muameleler nefretini körüklemiş ve radikal eğilimini arttırmıştır.⁶⁹³ 1988’de hapishaneden çıkan Zerkavi, 1989’da Sovyetlere karşı savaşmak için mücahitlere katılmak üzere Afganistan’a gitmiştir. Burada Ebu Muhammed el-Makdisi ile tanışmış ve onunla kurduğu ilişki selefi doktrinlerin etkisinde daha fazla kalmasına yol açmıştır. Ayrıca Makdisi ile kurduğu bu ilişki radikal düşüncelerinin kökleşmesini sağlamış ve el-Kaide ile bağ kurmasının da önünü açmıştır.

Sovyet işgali sona erince Ürdün’e dönen Zerkavi, akıl hocası El-Makdisi ile birlikte tutuklanarak uzun bir süre hapiste kalmıştır. El-Zerkavi, 1999’da hapisten çıkınca hapis döneminde netleştirdiği ideolojisini pratiğe aktarmak için önce Pakistan’a ardından Afganistan’a geçerek çoğunluğu Levant bölgesinden gelen gençler için eğitim kampı kurmuştur. Zerkavi daha sonra Irak’a geçmiş ve daha önce Afganistan’da kurduğu kampta eğitim verdiği Levant Bölgesi gençleri ile Irak’ta “*Cema’atu Tevhid ve’l-Cihat*” isimli bir örgütlenme oluşturmuştur. Zerkavi’nin namının uluslararası bir boyut kazanması, Amerikalı diplomat Laurence Foley’in Ekim 2002’de Ürdün’de suikast sonucu öldürülmesi ve Ürdün devletinin suikastın arkasında Zerkavi’nin olduğunu duyurmasıyla olmuştur.⁶⁹⁴ Diğer yandan özellikle 19 Ağustos 2003’te Bağdat’taki BM Merkezi’ne gerçekleştirdiği bombalı saldırı dünya kamuoyunda ses getirmiştir. Saldırının gerçekleşmesinden bir ay sonra ABD, uluslararası teröristler sınıfına aldığı Zerkavi’nin malvarlığını dondurduğunu⁶⁹⁵ ve Zerkavi’nin bulunduğu yer hakkında bilgi sağlayanlara 25 milyon dolar para ödülü vereceğini açıklamıştır.⁶⁹⁶ O tarihlerde Irak’a yapacağı askerî müdahale için uluslararası kamuoyunda meşruiyet zemini arayışında olan ABD, olayın faili olarak görülen Zerkavi’nin Irak’ta bulunmasını bahane ederek Zerkavi üzerinden el-Kaide ve Irak yönetimi arasında bağlantı kurma yoluna gitmiştir. ABD’nin Foley suikastını Zerkavi üzerinden el-Kaide ile ilişkilendirmeye çalışmasının, Irak’ın küresel terörü desteklediği ve kitle imha silahlarına sahip olduğu gerekçesiyle işgal hazırlığı yaptığı dönemle eş zamanlı olması dikkat çekicidir.

⁶⁹³ Ulutaş, *The State of Savagery: ISIS in Syria*, 56.

⁶⁹⁴ CNN, “Jordan: Al Qaeda Killed U.S. Diplomat”, (2002). Erişim Tarihi 14.12.2023

⁶⁹⁵ Fuad Hüseyin, *Zerkavi: El Kaide’nin İkinci Kuşağı*, çev. Defne Bayrak (İstanbul: Küresel Yayınları, 2014).

⁶⁹⁶ Mohammad-Mahmoud Ould Mohamedou, *A Theory of ISIS: Political Violence and the Transformation of the Global Order* (London: Pluto Press, 2017).

ABD'nin 2003'ten itibaren Irak'ta uyguladığı yanlış politikalar bölgede Zerkavi liderliğindeki *Cema'atu Tevhid ve'l-Cihat* örgütünün güçlenmesine yol açmıştır. el-Kaide'nin daha önceki birleşme tekliflerini sürekli reddeden Zerkavi, 2004 Ekim ayında son birleşme çağrısını kabul etmiş ve “*Irak el-Kaidesi*” adını almıştır.⁶⁹⁷ Ayrıca “*Mezopotamya el-Kaidesi*” olarak da isimlendirilmektedir.⁶⁹⁸ Zerkavi bu eylemiyle el-Kaide'nin marka değerini kullanırken, el-Kaide de Zerkavi'nin operasyonel gücünden faydalanmıştır. Zerkavi, Irak'ta uzak düşman ABD askerleriyle iş birliği içinde olan yakın düşmanlara ve Şii'lere karşı savaş başlatmıştır. Zerkavi, yeterli dini bilgisi olmamasına rağmen ayetlerin siyak/sibaklarına ve nüzul sebeplerine bakmaksızın literal manaları üzerinden tekfir konusunda oldukça cüretkâr davranmış, Şii'leri kâfir olarak ilan etmiş, katledilmelerine fetva vermiş ve mücadeleyi Şii-Sünni eksene oturtmayı tercih etmiştir.⁶⁹⁹ DEAŞ, gerek radikal Selefi anlayışı gerekse Şii nefreti üzerinden Irak ve Suriye'de işgal ettiği yerlerdeki özellikle Şii'ler için kutsal kabul edilen mekanları yıkmıştır.

Ancak 2005 yılına gelindiğinde, Zerkavi ile el-Kaide'nin merkez yapılanması arasında fikir ayrılıkları oluşmuş ve el-Kaide merkezi tarafından sert uyarılar yapılmıştır. Hatta akıl hocası el-Makdisi de Şii ve Hristiyan sivillere yönelik gerçekleştirdiği gaddarca eylemlerden vazgeçmesi gerektiği konusunda uyarı yapmıştır.⁷⁰⁰ Eymen ez-Zevahiri de Zerkavi'ye yazdığı bir mektupta aynı minvalde uyarılarda bulunmuştur.⁷⁰¹

Irak el-Kaidesi birkaç Sünni direniş grubuyla birleşip 2006'da “*Irak Mücahidin Şura Konseyi*” oluşturmuş⁷⁰² ve liderliğine el-Zerkavi getirilmiştir. Bu birleşmenin amacının yabancı savaşçıların Sünni-Şii çatışmasını alevlendirdiği yönünde kaygısı olan yerel Sünni grupları yatıştırmak olduğu düşünülmektedir.⁷⁰³ Ancak 22 Şubat 2006'da Irak'ta Sünni-Şii ayrımı ve çatışması için dönüm noktası olan el-Askeri Türbesinin bombalanması eyleminin gerçekleştirilmesi iç savaş

⁶⁹⁷ Erdem, *Cihatçılar: El Kaide ve İşid'e Katılanların Hikayesi*, 193.

⁶⁹⁸ Michael Douglas Weiss - Hassan Hassan, *İŞİD: Terör Ordusunun İcyüzü*, çev. Emine Arzu Kayhan (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016), 37.

⁶⁹⁹ Ulutaş, *The State of Savagery: ISIS in Syria*, 61.

⁷⁰⁰ Al-Shishani, “The Dangerous Ideas of the Neo-Zarqawist Movement”, 18.

⁷⁰¹ Bardakçı, “Bu Bayrak Maalesef Bir Tasarım Şaheseridir”. (Habertürk, 18 Haziran 2014). Erişim Tarihi 12.12.1024

⁷⁰² Willem Th Oosterveld vd., *The Rise and Fall of Isis: From Evitability to Inevitability* (The Netherlands: The Hague Centre for Strategic Studies, 2017), 8.

⁷⁰³ Gürler - Özdemir, “el kaide'den Post-kaide'ye dönüşüm: işid”, 121.

tetiklemiştir. Her ne kadar bu eylemi açık bir şekilde üstlenmese de bu saldırı kayıtlarda el-Kaide eylemi olarak yer almıştır.⁷⁰⁴ Örgütsel yapı Saddam'ın eski bürokrat ve rütbeli askerlerinin katılımıyla zamanla değişime uğramış, Irak'ta Şii gruplara, Suriye'de ise rejime ve muhaliflere karşı savaşıarak toprak elde etme yöntemiyle kendi devletini kurmaya dönüşmüştür.⁷⁰⁵ Örgütün temel ideolojisi Irak Savaşında netleşmiş ve günümüzde radikallik ve terörizm yönünden el-Kaide'yi bile geride bırakacak bir noktaya taşınmıştır.⁷⁰⁶

Zerkavi'nin 7 Haziran 2006'da ABD tarafından gerçekleştirilen bir hava saldırısı sonucu öldürülmesi sonrası Irak el-Kaidesi'nin liderliğine bir Mısırlı olan Ebu Eyyub el-Masri yani kod adıyla Ebu Hamza el-Muhacir, Mücahitler Şura Konseyi'nin liderliğine ise örgütün Iraklılığına vurgu yapılması ve Irak'ın yerel unsurlarının desteğinin alınması amacıyla Bağdatlı bir isim olan Ebu Ömer el-Bağdadi getirilmiştir. El-Masri Ekim 2006'da Ninova, Anbar, Selahaddin kentlerini hakimiyet altına alınca örgütte isim değişikliğine gidilerek DEAŞ ilan edilmiş ve emir olarak da Ebu Ömer el-Bağdadi seçilmiştir.⁷⁰⁷ Aslında 2014'lerde 'İslam Devleti' olma iddialarının 2006'lara kadar uzandığı görülmektedir. Örgütün lideri görünürde Ömer el-Bağdadi iken asıl lider el-Masri olmuştur.⁷⁰⁸ el-Masri ve Ömer el-Bağdadi öldürülünceye kadar el-Kaide'nin Irak'taki uzantılarını birlikte yönetmişlerdir.⁷⁰⁹ Örgüt devlet olduğunu ilan ederek kendisini sözde bağlı olduğu el-Kaide'nin de üstünde konumlandırmıştır. Diğer yandan da yerel Sünni halk arasında örgüte ve yabancı savaşçılara yönelik artan memnuniyetsizliğin önünü kesmek için elde edilmiş bir zafer neticesinde kurulan devlet algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak tüm bu stratejik hamlelere rağmen beklenen sonuç elde edilememiş, halkın örgüte yönelik desteği azalmıştır. Hatta ABD işgal güçleri el-Masri için koydukları 5 milyon dolarlık ödülü 2008'de 100 bin dolara kadar düşürmüşlerdir.⁷¹⁰

⁷⁰⁴ Gürler - Özdemir, "el kaide'den Post-kaide'ye dönüşüm: işİd", 127.

⁷⁰⁵ Luizard, *İŞİD Tuzağı*, 11.

⁷⁰⁶ Ulutaş, *The State of Savagery: ISIS in Syria*, 9.

⁷⁰⁷ Aaron Y Zelin, "The War Between Isis and Al-Qaeda for Supremacy of the Global Jihadist Movement", *The Washington Institute for Near East Policy* 20/1 (2014), 3.

⁷⁰⁸ Recep Tayyip Güler - Ömer Behram Özdemir, "DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü", *Orta Doğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, ed. Murat Yeşiltaş - Burhanettin Duran (İstanbul: SETA Yayınları, 2018), 469.

⁷⁰⁹ Fawaz Gerges, *İşid Tarihi*, çev. Pars Turhan Özer (İstanbul: Doruk yayınları, 2019).

⁷¹⁰ Ulutaş, *The State of Savagery: ISIS in Syria*, 65.

DEAŞ cephesinde bu gelişmeler devam ederken ABD de DEAŞ'a katılımları azaltmak için 2007'de "*Karşı Direniş Stratejisi*" kapsamında DEAŞ ve benzeri Sünni direnişçilere destek veren ancak DEAŞ'tan rahatsızlık duymaya başlayan Sünni aşiretlerle yeni bir uzlaşma arayışına girmiştir.⁷¹¹ Böylece Sünni aşiretlerin uyanış, diriliş manasına gelen "*Sahva Hareketi*" altında birleşerek DEAŞ'a karşı mücadele başlatmalarına destek vermiştir.⁷¹² Lojistik desteğin yanı sıra 300 dolar maaş bağlanarak sistem içine alınan bu silahlı askerlerin sayısı 103.000'e kadar çıkmıştır.⁷¹³ Bu politika üzerine DEAŞ ve Ensar el-İslam dışındaki diğer gruplar ABD güçleri ile beraber hareket etmişlerdir.⁷¹⁴ Sağlanan bu anlaşmayla, Sahva güçleri ile DEAŞ militanları arasında 2008 yılının sonuna kadar şiddetli çatışmalar yaşanmış, DEAŞ'ın gücü büyük oranda kırılmış ve DEAŞ eylemlerinin sayısında önemli ölçüde düşüş görülmüştür.⁷¹⁵ ABD böylece maaşa bağladığı bu yapılarla bir taraftan DEAŞ'ı kısmen etkisizleştirirken diğer taraftan da bu yapıları birbiri ile savaştırarak bölgedeki kaosu ve nefreti körüklemiştir. El- Masri ve Ömer el-Bağdadi'nin 2010 yılında ABD tarafından öldürülmesinin ardından örgütün liderliğine Ebu Bekir el-Bağdadi geçmiştir.⁷¹⁶

ABD demokrasi ve daha iyi bir yaşam standardı sağlama vaatleri ile işgal ettiği Irak'tan Aralık 2011'de çekilirken geride fiilen parçalanmış, istikrarsız ve iç savaşın eşiğinde bir Irak bırakmıştır.⁷¹⁷ Aynı zamanda komşu Suriye'de de bir iç savaş başlamış ve Ebu Bekir el- Bağdadi örgütün ağırlık merkezini Irak'tan Suriye'ye taşımıştır.⁷¹⁸

ABD'nin çekilmesiyle Irak'ta Şii olan Nuri el-Maliki yönetimi başlamış ve Sünnilere yönelik uyguladığı taraflı ve yanlış politikalarla ortam daha da gerilmiş ve zaman zaman bu durum silahlı çatışmalara dönüşmüştür.⁷¹⁹ Bunun yanı sıra el-

⁷¹¹ Çetinsaya Gökhan - Taha Özhan, *İşgalin 6. Yılında Irak* (Ankara: SETA Yayınları, 2009), IV/36-37.

⁷¹² Saadat Rustemova Saadat Rustemova Demirci, "İŞİD'in Genişleyen Afrika Ağı: Boko Haram ve Eş Şebab Uzantısı", 2017, 2.

⁷¹³ Şen Yağmur, "Suriye'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi* 23 (2013), 55-79.

⁷¹⁴ Jürgen Todenhöfer, *Inside IS-10 Tage im Islamischen Staat. İslam Devleti'nde İŞİD ile On Gün*, çev. Ahmet Narenî (Süleymaniye: Piremerd Yayınları, 2015), 15-16.

⁷¹⁵ Rose Gregory, "Terrorism Financing in Foreign Conflict Zones on JSTOR" (2018), 2; Güler - Özdemir, "DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü", 471-472.

⁷¹⁶ UN Securiy Council, "Un Al-Qaida Sanctions List, List of Individuals, Entities and Other Groups" (United Nations, 2014). Erişim Tarihi 14.12.2023.

⁷¹⁷ Weiss - Hassan, *İŞİD: Terör Ordusunun İyizi*, 119.

⁷¹⁸ Dobbins - Jones, "The End of a Caliphate", 56.

⁷¹⁹ Renad Mansour, *The Sunni Predicament in Iraq* (Washington DC: JSTOR, 2016).

Maliki'nin, “*Sahva*” gruplarını Irak Ordusuna katmayı reddetmesi üzerine bu savaşçıların bir kısmı tekrar DEAŞ’a katılmış ve Bağdadi yeniden güç kazanmıştır.

Irak bu durumdayken 2011’den itibaren komşu ülke Suriye’de de ayaklanmalar başlamış ve 23 Ocak 2012’de el-Kaide’den ayrılan bir grup Suriye’ye geçerek el-Nusra cephesinin kurulduğunu ilan etmiştir. El-Nusra sahaya hızlı giriş yapmış, Suriye’deki hemen hemen tüm cephelerde savaşmış ve halka yaptığı sosyal yardımlarla tabandan da destek almıştır.⁷²⁰ Mart 2013’te bölgenin büyük şehirlerinden biri olan Rakka el-Nusra’nın eline geçince Ebu Bekir el-Bağdadi eski üyelerinin başarısını kendisine mal etmek için 9 Nisan 2013’te örgütünün Irak ve Şam İslam Devletine dönüştüğünü ve el-Nusra’nın devletin Suriye şubesi olduğunu duyurmuştur. Bunun üzerine Haziran 2013’te el-Kaide lideri el-Zevahiri bu birleşmeyi reddederek DEAŞ’ı lağvettiğini ve her iki grubunda kendi coğrafi bölgeleri ile sınırlı kalmalarını emretmiştir.⁷²¹ Bu karar alınırken ne el-Nusra’ya ne de onun bağlı olduğu el-Kaide’ye danışılmadığı için el-Nusra’nın lideri Cevlani tarafından da birleşme reddedilmiş ve el-Kaide lideri Eymen el-Zevahiri’ye biat edildiği duyurulmuştur. Ancak Bağdadi’nin bu emri yerine getirmemesi üzerine el-Kaide Haziran 2014’te DEAŞ ile tüm bağlarını sonlandırmıştır.⁷²² Böylece DEAŞ’ın ortaya çıkışı sadece Suriye iç savaşında bir kırılma noktası oluşturmamış aynı zamanda el-Kaide içerisinde Zerkavi-Ladin döneminden beri süregelen görüş, yöntem ve strateji farklılıklarının da açığa çıkmasına yol açmıştır.⁷²³

Aslında DEAŞ Irak’ta doğmuş olmasına rağmen ilk toprak hakimiyetini Suriye’de kazanmıştır. Rakka, Deyrizor ve Fırat Vadisi Aralık 2013,⁷²⁴ Felluce de Ocak 2014’te DEAŞ’ın hakimiyetine girmiştir. 10 Haziran 2014’te Tikrit ve Anbar’ın büyük bölümü ele geçirilince örgüt Irak ve Suriye sınırının kaldırıldığını ilan etmiştir. DEAŞ, 29 Haziran 2014’te bir adım daha ileri giderek Hilafeti⁷²⁵ ve “İslam Devleti- Islamic

⁷²⁰ Gürler - Özdemir, “el Kaide’den Post-Kaide’ye Dönüşüm: IŞİD”, 135.

⁷²¹ Weiss - Hassan, *IŞİD: Terör Ordusunun İçyüzü*, 175.

⁷²² Duman - Çalışkan, “Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Doğuşu, Dönüşümü ve Geleceği”, 147.

⁷²³ İskender Karakaya, *Küresel Terörizmin Dönüşümü: El-Kaide’den IŞİD’e* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 168-169.

⁷²⁴ Luizard, *IŞİD Tuzağı*, 61.

⁷²⁵ Faisal Irshaid, “Isis, Isil, IS or Daesh? One group, Many Names”, *BBC News* (2015). Erişim Tarihi 12.12.2023.

State-IS” adında yeni bir devlet kurulduğunu ilan etmiştir.⁷²⁶ Bu ilandan sonra DEAŞ Irak ve Suriye’de yeni bölgeleri ele geçirerek buraları idare etmeye başlamıştır.

Tüm bunlarla birlikte Beşar Esed’in izlediği politikaların da DEAŞ’ın hızlı yayılımına katkı sağladığı belirtilmektedir. 2011’den beri ülkesinde yönetime karşı ayaklanma olan Esed, başlangıçta ılımlı ve orta sınıf protestocuları radikal el-Kaideci ve terörist olarak yaftalamıştır.⁷²⁷ Bir yandan muhalefetin en barışçıl gösterilerini bile mezhepçi ayaklanmalarını gibi gösterirken diğer yandan hapishanelerdeki mevcut cihat yanlılarını silah arkadaşlarına katılmaları için serbest bırakarak hem Batılılara hem de kendi halkına ya ben ya kaos mesajı vermiştir.⁷²⁸ Beşar Esed’in kendi halkına karşı kimyasal silah kullanması durumunda bile müdahale etmeyen ABD, Kobani gibi küçük ve stratejik olarak önemsiz bir bölge üzerine koalisyon oluşturup DEAŞ’a savaş açmıştır. ABD Türkiye’nin de içinde yer aldığı koalisyon güçleriyle bir yandan terör örgütü DEAŞ ile mücadele ederken diğer yandan da özellikle Türkiye’nin jeopolitik hassasiyetlerinin ve uyarılarının rağmen bölgedeki bir başka terör örgütü olan YPG’yi desteklemiştir.⁷²⁹ Türkiye, kendi sınırında ABD korumasında PKK uzantısı YPG adı altında bir terör devleti kurulmasına şiddetle karşı çıkmış ve bölgede bağımsız operasyonlar yürütmüştür.

DEAŞ, el-Kaide’nin 2003 ve 2004’te yaptığının aksine kendisini yabancı bir işgalci güç gibi göstermemeye özen göstermiştir. Stratejisini, ele geçirilen bölgelerin idaresini DEAŞ Emirine sadakat bildiren yerel aktörlere devretmek üzerine şekillendirmiştir.⁷³⁰ Yerel aktörlere iktidar teslimi, uzun yıllar süren işgaller ve kaostan, Şii hükümetin keyfi uygulamalarından ve yargısız infazlarından bıkan yerel aktörlerin beklentileri ile birleşince 10 bin asker bulunan Musul’da olduğu gibi çoğu yer dirençle karşılaşmadan ele geçirilmiştir.⁷³¹ Hatta Irak’lı birçok yetkili Musul’un dört günde düşmediğini, 2010 yılından itibaren zaten DEAŞ kontrolünde olduğunu belirtmiştir.⁷³² Felluce’de yaşayan Sünni Müslümanlar yapılan röportajlarda, bir yandan DEAŞ’ın kusurlarına vurgu yaparken diğer yandan Irak Devletinden daha iyi

⁷²⁶ Karakaya, *Küresel Terörizmin Dönüşümü: El-Kaide’den IŞİD’e*, 170; Barın, *Tedirgin Nefret: İslâmofobi ve DAEŞ*, 230; Luizard, *IŞİD Tuzağı*, 117-119.

⁷²⁷ Barın, *Tedirgin Nefret: İslâmofobi Ve DAEŞ*, 234.

⁷²⁸ Luizard, *IŞİD Tuzağı*, 73.

⁷²⁹ Ulutaş, *The State of Savagery: ISIS in Syria*, 11.

⁷³⁰ Luizard, *IŞİD Tuzağı*, 20.

⁷³¹ Luizard, *IŞİD Tuzağı*, 14-15.

⁷³² Taştekin, *Karanlık Çöktüğünde: IŞİD: Din Adına Şiddetin Dünü ve Bugünü*, 201.

imkânların sunulduğunu ifade etmişlerdir.⁷³³ Yerel aşiretlerin DEAŞ'ı olumlamalarının veya en azından mevcut durumu kabullenici bir tutum sergilemelerinin diğer bir önemli nedeni de önlerinde başka bir alternatifin olmaması olarak değerlendirilebilir.⁷³⁴

Diğer yandan DEAŞ'ın Şiiilerin kutsal mekânlarının bulunduğu bölgelere yönelmesi üzerine Irak'taki en büyük Şii dini merci Ayetullah Ali el-Sistânî cihat çağrısı yaparak, bütün Şiiileri ve Iraklıları DEAŞ'a karşı savaşa çağırmıştır.⁷³⁵ Bu çağrı üzerine binlerce Iraklı Şii, gönüllü birlikler olarak anılan “*Haşdi Şa'bi*” oluşumunu meydana getirmiştir. DEAŞ'ın Irak'taki ilerleyişine karşılık Haşdi Şa'bi yapısının sahaya çıkması İran'ın da denkleme girmesini sağlamıştır. Irak yönetiminin DEAŞ'la mücadele için yardım talebi, ABD ve koalisyon güçlerinin müdahalesinin hukuki zeminini sağlamıştır.⁷³⁶

DEAŞ'ın Musul'u işgali sonrası Başkan Obama tarafından 10 Eylül 2014'te “*DEAŞ ile Mücadele Stratejisi*” ilan edilmesiyle ABD'nin öncülüğündeki uluslararası koalisyon harekete geçmiştir.⁷³⁷ Neticede, içerisinde Türkiye'nin de yer aldığı 60'a yakın ülkenin oluşturduğu koalisyon DEAŞ'la mücadelede iş birliği yapmıştır.⁷³⁸ Rakka ve Musul gibi kent merkezleri Kasım 2017'de DEAŞ'dan geri alınırken⁷³⁹ Mart 2019'da da Suriye'deki son hakimiyet alanı olan Deyrizor'daki Bagoz DEAŞ'tan temizlenmiş ve örgüt lideri el-Bağdadi de 27 Ekim 2019'da öldürülmüştür.⁷⁴⁰

DEAŞ'ın Rusya'nın topraklarını hedef alması, bölgeyi “Kafkas Vilayeti” adı ile kendi hilafet sınırlarında görmesi, Eylül 2014'te Başkan Putin'i tehdit etmesi, Ekim 2014'te de örgüt liderlerinden Ebu Ömer el-Şişani'nin Rusya'yı hedef alan açıklamalarda bulunması, Çeçenistan ve diğer Müslüman toprakların özgürlüğe kavuşturulacağını açıklaması, Çeçenistan bölgesi başta olmak üzere Rusya topraklarından DEAŞ'a yoğun katılım olması ve bölgeden katılan DEAŞ'lıların bir

⁷³³ Lauren Bohn, “The Blood Brothers of Anbar”, *Foreign Policy* 12 (2014), 1-2.

⁷³⁴ Dağdeviren, “İŞİD'in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel, Yerel Gelişmeler ve İŞİD'le Mücadele Stratejisi”, 305.

⁷³⁵ AlJazeera, “Iraq Cleric Issues Call to Arms Against Isil”, 2014. Erişim Tarihi 14.12.2023.

⁷³⁶ Kuran - Gür, “Devlet-Dışı Aktörlere Karşı Meşru Müdafaa” İsteksiz veya Âciz” Doktrini: Suriye ve DAEŞ Örneği”, 69.

⁷³⁷ İskender Karakaya, “Küresel terörizmle mücadele: yerel, bölgesel ve küresel güçlerin İşid ile mücadele politikaları”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/1 (2020), 95.

⁷³⁸ Duman - Çalışkan, “Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Doğuşu, Dönüşümü ve Geleceği”, 155.

⁷³⁹ Clay Schrader, *Islamic State: The New Reign of Terror* (New Delhi: Alpha Editions, 2017), 124.

⁷⁴⁰ Anadolu Ajansı, *Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesi* (İstanbul: Anadolu Ajansı Yayınları, 2019), 26.

gün ülkeleri Rusya'ya tekrar geri dönüp kendisine tehdit oluşturması Rusya'yı tedirgin etmiş ve örgüte karşı aktif mücadeleye sevk etmiştir.⁷⁴¹ Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, DEAŞ terör örgütünün ortaya çıkması ve etki alanının genişlemesinden açıkça ABD'yi sorumlu tutmuştur. ABD'nin Irak'ı işgalinin akabinde Orta Doğu coğrafyasının genelinde uyguladığı başarısız politikaların bölgeyi istikrarsızlaştırdığını vurgulamıştır. Putin de bu görüşleri onaylayarak, ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerden DEAŞ'a militan desteği sağlandığını, silah ve finansal açıdan destek verildiğini iddia etmiştir. Bununla birlikte gelecek kaygıları ve Suriye bölgesindeki çıkarları nedeniyle Rusya, Ağustos 2014'te ABD'ye DEAŞ'a karşı birlikte mücadele etmeyi teklif etmiştir.⁷⁴²

Bölgede kritik ülkelerden biri de İran'dır ve ABD'nin Irak işgali, İran'ın işine yaramıştır. Zira ABD işgali ile kaosa sürüklenen Irak'ın akabinde Arap Baharı ile Suriye'de ortaya çıkan iç çatışma, DEAŞ'ın önce Irak ardından Suriye'de kendisini göstermesine ve İran'ın buralara müdahil olmasına zemin hazırlamıştır. Basra Körfezi kıyılarındaki Şii nüfus üzerinden Tahran'ın Körfezdeki ve diğer bölgelerdeki nüfuzu güçlenmiş ve İran teröre destek veren ülkeler kategorisinde iken aynı zamanda DEAŞ terör örgütü ile mücadele veren bir ülke konumuna evrilmiştir. Ayrıca DEAŞ'ın sahneye çıkmasıyla Sünni ve Şii kimlikleri ile kendilerini Müslüman coğrafyanın temsilcileri olarak gören ve ciddi bir rekabet içinde oldukları bilinen Suudi Arabistan ve İran'ın Şii yönetim altına giren Irak üzerinden komşu olmaları aralarındaki gerilimi artırmıştır.

DEAŞ'ın en fazla dikkat çektiği ve hızla hakimiyet alanını genişlettiği dönem 2014-2015 yıllarıdır. DEAŞ'ın hakimiyet bölgesinde yaşayan sivil sayıları yaklaşık olarak tahmin edilebilirken savaşçı sayılarını tahmin etmek daha zordur. O dönemde cephede aktif savaşanlar, inğimasi (fedai) ve istişhadi (canlı bomba gönüllüleri) operasyonlar için bekleyenler, hisbe (teftiş ve denetim) grupları, yerel savaşçı birlikler, sınır muhafızları, istihbarat ve asayişten sorumlu gruplar ve yerel halktan gönüllülerin tümü birlikte değerlendirildiğinde 30.000-100.000 arasında militanın olduğu

⁷⁴¹ Elnur Ismayilov, *Rusya'nın IŞİD'le Mücadele Politikası*, Analiz (İstanbul: BİLGESAM, 09 Mart 2015) (BİLGESAM), 2.

⁷⁴² Karakaya, "Küresel terörizmle mücadele: yerel, bölgesel ve küresel güçlerin Işid ile mücadele politikaları", 102.

düşünülmektedir.⁷⁴³ Bununla beraber bu sayılar, örgütün kapalı bir grup olmasından, farklı ülkelerde kendisine biat etmiş savaşçı grupların bulunmasından ve Türkiye başta olmak üzere koalisyon güçlerinin operasyonlarında büyük insan ve toprak kayıpları vermiş olmasından dolayı sürekli değişkenlik göstermektedir. DEAŞ'ın Irak ve Suriye dışında güçlü olduğu coğrafyalar arasında Nijerya/Borno, Filipinler/Mindanao adası ve Mısır/Sina Yarımadası sayılabileceği gibi Pakistan, Afganistan, Orta Asya, Rusya, Libya, Cezayir, Endonezya gibi ülkelerde de nüfuz alanı oluşturmuştur.⁷⁴⁴

2.1.2.3. Örgütsel yapı

DEAŞ'ın hakimiyet alanındaki bölgelerde modern anlamda bakanlıklar bulunmasa da benzer idari birimler bulunmaktadır. Hakimiyet alanları eyalet sistemine göre yönetilmektedir. Eyaletlere dini yargıçlar yani kadılar atanmakta ve bu kadılar araştırma yapmak ve verdikleri hükmün gerçekleşmesini sağlamak için emirleri altında bir polis birliği bulundurmaktadır. Bunun yanı sıra “*hisbe*” uygulaması da yer almaktadır. Bu uygulama Kuran'ın “*emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker (iyiliği emredip kötülükten sakındırmak)*” emrine dayandırılmaktadır. Bu hisbe görevlileri kamusal alanlarda ahlaki denetimleri yapmakta ve yöneticilerin rüşvet alıp almadıkları gibi durumları da yine bu birim kontrol etmektedir. Hatta tekelleşme ve spekülasyon yaptıkları gerekçesiyle çok kişinin infazına karar verilmiştir.⁷⁴⁵ Maliki döneminde kasti olarak düzenli ödenmeyen memur maaşları Şubat 2014'te DEAŞ'ın Felluce'yi ele geçirmesiyle düzenli olarak ödenmeye başlanmıştır.⁷⁴⁶ Halktan toplanan zekat/sadaka/cizye veya haraç, petrol gibi kaynakların satışı, şirketlerden alınan rüşvet, kaçakçılık, silah ticareti, rehinelere karşılığında elde edilen fidye, yurt dışındaki sempaticilerin yardımları, ele geçirilen bölgelerdeki bankaların soyulması ve biat eden örgütlerden gelen gelirler finans kaynaklarından bazılarıdır.⁷⁴⁷ Ayrıca hakimiyet

⁷⁴³ Daveed Gartenstein-Ross, “How Many Fighters Does the Islamic State Really Have?” (09 Şubat 2015). Erişim tarihi 07.12.2023.

⁷⁴⁴ Mohammad Murad Ahmad Abed, “Musul Sonrası DEAŞ'ın Son Durum Haritası” (Anadolu Ajansı, 2017). Erişim Tarihi 07.12.2023.

⁷⁴⁵ Luizard, *İŞİD Tuzağı*, 102-103.

⁷⁴⁶ Luizard, *İŞİD Tuzağı*, 23.

⁷⁴⁷ Barin, *Tedirgin Nefret: İslâmofobi Ve DEAŞ*, 231; Stefan Heißner vd., *Caliphate in Decline: An Estimate of Islamic State's Financial Fortunes* (London: International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2017), 7.

alanındaki tarım topraklarının geliri de önemli bir kaynak oluşturmuştur. Tarım gelirlerinin 2015 yılında yaklaşık 140 milyon dolar olduğu bildirilmiştir.⁷⁴⁸

Ele geçirdiği topraklardaki petrol satışlarından elde ettiği zenginlikten dolayı DEAŞ, en zengin örgütlerin başında yer almaktadır. Bu yüzden örgüte eleman temininde ve onlara maddi imkanlar sunmakta zorluk çekilmemiştir. Örgütten ayrılan veya örgütten geri alınan bölgelerde yaşayanlarla yapılan röportajlarda gruba katılmak için gelenlerin yol masraflarının karşılandığını, sağlık hizmetinden ücretsiz yararlandıklarını aylık maaşlarını düzenli aldıklarını ve bu olanakların cazibesine kapılarak gruba katıldıklarını anlatmışlardır.⁷⁴⁹

DEAŞ, Eylül 2012-Temmuz 2013 arasında hapishanelere baskınlar yapmış⁷⁵⁰ ve ortak ideolojiyi paylaştığı çok sayıda militanı kaçırmıştır.⁷⁵¹ Hapisten kaçırılan bu militanlar geçmiş deneyimleri ve kalifiye nitelikleriyle örgütlenmenin alt yapısını hazırlamış, iletişim stratejilerini belirlemiş ve DEAŞ'ın temel kadrosunu oluşturmuştur. Maliki dönemi başta olmak üzere genelde merkezi hükümetin ötekileştirdiği Sünni Baas askerlerinden oluşan bu mahkûmlar daha sonra DEAŞ'ın etkin ve vurucu gücünü oluşturmuştur. Bu savaşçı militanları hapishanelerden kaçıran DEAŞ, yaptığı bu stratejik hamleyle işgale karşı direnen Sünni direnişçiler arasında onurlarını kurtaran bir örgüt olarak görülmüştür. DEAŞ bu tarz hamlelerle zamanla aradığı toplumsal desteği elde etmiş ve bölgenin önemli bir siyasi aktörü olmuştur.⁷⁵²

Her ne kadar DEAŞ kendisini devlet olarak tanımlasa da bir devlet olabilmenin standartlarını belirleyen 1933 tarihli “*Devletlerin Hakları ve Ödevleri*” hakkındaki “*Montevideo Sözleşmesi*”ne göre devlet olarak nitelendirmek oldukça zordur.⁷⁵³ Ancak DEAŞ, Montevideo Sözleşmesinin dört kriterinden üçünü karşılar gibi görünmektedir. Zira DEAŞ Irak ve Suriye'nin önemli bir kısmını işgal ederek toprak hakimiyeti oluşturmuştur.⁷⁵⁴ Sahip olduğu ekonomik kaynakları, yerüstü-yer

⁷⁴⁸ İçişleri Bakanlığı, “Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi”, 68.

⁷⁴⁹ Beyza Okumuş, *DAİŞ'in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 121.

⁷⁵⁰ Patrick Cockburn, *İslam Devleti'nin Yükselişi: IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2014), 74.

⁷⁵¹ Taştekin, *Karanlık Çöktüğünde: IŞİD: Din Adına Şiddetin Dünü ve Bugünü*, 157.

⁷⁵² Jessica D Lewis, *Al-Qaeda in Iraq Resurgent: The Breaking the Walls Campaign, Part I* (Washington, DC: Institute for the Study of War, 2013), 9-10.

⁷⁵³ Raju GC Thomas, “Self-Determination and International Recognition Policy: An Alternative Interpretation of Why Yugoslavia Disintegrated”, *World Affairs* 160/1 (1997), 25.

⁷⁵⁴ Noah Benjamin Novogrodsky, “Is ISIS a State: The Status of Statehood in the Age of Terror”, *Berkeley Journal of International Law* 36/1 (2018), 46.

altı zenginlikleri ve sözde ilan ettiği devleti yönetmek için sıkı kontrollü bürokratik bir yapılanma oluşturmuştur. Yerel iş hayatını düzenlemiş, vergi toplamış, petrol satışı yapmış, yabancı savaşçıların aylıklarını ödemiş, aile hayatını dizayn etmiştir. Ele geçirdiği veya hakimiyetini kurduğu bölgelerde idari açıdan sekiz adet “vilayet” benzeri yapılanmalar ikame etmiştir. Bu vilayetler, yerinden yönetim modellemesiyle DEAŞ’a bağlılığını bildiren yerel yöneticilerden atanan valiler tarafından yönetilmiştir.⁷⁵⁵ Böylece üç kriteri tamamladığı varsayılan DEAŞ’ın sadece devletlerle ilişki kurma işlevini yerine getirip getirmediği tartışılır olarak kalmıştır. Ancak devlet olma iddiasında olan DEAŞ bugüne kadar ne Birleşmiş Milletlere ne de herhangi bir uluslararası kuruluşa üyelik başvurusu yapmamıştır.⁷⁵⁶ DEAŞ’ın devlet benzeri bir idari yapılanmaya sahip olması onu diğer örgütlerden büyük oranda ayıştırmıştır.⁷⁵⁷ Devlet tanımına da tam olarak uymadığından uluslararası ilişkiler literatüründe devlet dışı aktör konumunda ele alınmaktadır.

Ayrıca DEAŞ kendi kendine ilan ettiği Hilafet ile de İslam dünyasının tepkisini çekmiştir. Zira tüm Müslümanları kuşatıcı gerçek bir İslam Devleti kimliğine haiz olmadığı gibi insanların rızasına dayalı bir yapılanma da oluşturamamış ve yalnızca Sünni Müslümanları meşru ve makbul vatandaş olarak kabul ettiği için mezhepçi bir politika izlemiştir. Diğer yandan öze dönüş diyalektiği ile Selefî bir inancı savunurken sosyal medya dahil modern teknolojinin ve internetin tüm unsurlarını çok aktif ve etkin kullanarak bir paradoks ortaya koymuştur. Dolayısıyla DEAŞ savunduğu kökene dönüş fikrinin aksine eylemleriyle küresel kriminal bir örgüt ve modernist bir devletimsi yapıya benzemektedir.⁷⁵⁸

DEAŞ’ın Irak’ın akabinde özellikle Suriye’yi seçmesi her iki ülkenin istikrarsız ve kaotik olmasının yanı sıra teolojik olarak Hadislerde yer alan ve kıyamet öncesi Müslümanlar ve kâfirler arasında gerçekleşeceği bildirilen savaş için Suriye bölgesinde yer alan bazı mekânlara da işaret edilmesi DEAŞ’ın bu bölgeyi hilafet merkezi olarak konumlandırıp çok sayıda savaşçıyı da bu bölgeye çekebilmesini sağlamıştır.⁷⁵⁹ Yeşiltaş ve çalışma arkadaşları, örgütün stratejisini iç halkayı savunma

⁷⁵⁵ Erdoğan - Deligöz, “Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği”, 10.

⁷⁵⁶ Novogrodsky, “Is ISIS a State: The Status of Statehood in the Age of Terror”, 47-48.

⁷⁵⁷ Murat Yeşiltaş vd., *Sınırdaki Düşman: Türkiye’nin Daiş ile Mücadelesi* (SETA Yayınları, 2016), 7; Barın, *Tedirgin Nefret: İslâmofofi ve DAEŞ*, 225.

⁷⁵⁸ Nkululeko Majosi, “Theorising the Islamic State: A Decolonial Perspective”, *ReOrient* 3/2 (2018), 180.

⁷⁵⁹ Okumuş, *DAİŞ’in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi*, 80.

ve yayılma, yakın çevreye emirlikler kurma ve kaos çıkarma, uzak çevreyi ise saldırma ve kutuplaştırma olarak ifade etmişlerdir.⁷⁶⁰

2.1.2.4. Din anlayışı

DEAŞ, kendisini Sünni Müslüman bir grup olarak tanımlamaktadır. Mezhepsel açıdan kendilerini selef-i salihîne nispet etseler de eylem ve söylemleri cihatî Selefilerle ciddi benzerlik göstermektedir.⁷⁶¹ Günümüz literatüründe, batı kaynakları DEAŞ'ın vizyon ve ideolojisini "Cihadi Selefilik"⁷⁶² olarak değerlendirmektedirler.

Dini düşünciyi kullanan terör örgütlerince genellikle "*cihat*" kavramı ve bununla ilişkili semboller meşrulaştırma amaçlı kullanılmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde kullanılan "*râye*" isimli bayrağın siyah olması gerekçesiyle, Abbasilerden günümüze kadar cihat bayrakları genellikle siyah olmuştur. Günümüzde de cihat iddiasıyla ortaya çıkan el-Kaide'den DEAŞ'a kadar örgütlerin tümü aynı geleneğe sadık kalarak siyah bayrak açmışlardır.⁷⁶³ Diğer yandan DEAŞ benzeri bazı örgütler siyah bayrağın üzerine Hz. Muhammed'in (s.a.v) mührünü de kullanılmaktadır. Dini motivasyonlu bir terör grubu olarak DEAŞ, dini argümanları refere etmekte, eylem/söylemlerinde dine atıf yaparak yöntemlerini ve amaçlarını meşrulaştırmaya çalışmaktadır. DEAŞ, diğer benzer grup ve örgütlerden farklı olarak toprak kazanmayı ve devlet kurmayı kendisine hedef tayin etmiş ve sadece Batı ile değil aynı zamanda Şiilikle mücadele etmeyi de kendisine prensip edinmiştir.⁷⁶⁴ Hatta kendisini bir örgüt veya grup olarak değil meşruiyetini dinin kendisinden alan bir devlet olarak tanıtmıştır. DEAŞ da olduğu üzere tarih boyunca en yaygın ve etkin meşrulaştırma aracı olarak kullanılan din,⁷⁶⁵ savaşlara "kutsal mücadele", sorumluluklara da "kutsal görev" şeklinde meşruiyet oluşturma amaçlı araçsallaştırılmıştır.⁷⁶⁶

⁷⁶⁰ Yeşiltaş vd., *Sınırdaki Düşman: Türkiye'nin Daiş ile Mücadelesi*, 17.

⁷⁶¹ Mehmet Ali Büyükkara, "Hariciliğin Modern Bir Görüntüsü Olarak Tekfircilik", *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslâm Dünyasının Geleceği*, ed. Ahmet Emin Dağ (İstanbul: İNSAMER, 2016), 28.

⁷⁶² Elliot Friedland, *The Islamic State. Clarion Project*, Special Report (Clarion Project, 2015) (Clarion Project), 13. Erişim Tarihi 12.12.2023.

⁷⁶³ Bardakçı, "Bu Bayrak Maalesef Bir Tasarım Şaheseridir", (Habertürk, 2014), 12.12.2023.

⁷⁶⁴ Salman, "İşid'in Ideolojisi: Cihadi Selefilik", 110.

⁷⁶⁵ Ejder Okumuş, "Din-Toplum İlişkilerinde Dini Meşruiyet ve Dini Meşruiyet Bağlamında Geçen Yüzyılın Sosyal Görünümü", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 3/1 (2001), 86.

⁷⁶⁶ Ejder Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü* (2005: Özgü Yayınları, 2005), 48-49.

el-Kaide'nin yeni bir versiyonu olarak değerlendirilen DEAŞ'ın da ideolojik ve teolojik alt yapısı el-Kaide ve Taliban'da olduğu gibi Cihadi-Selefiliktir.⁷⁶⁷ Cihadi-Selefilik; Hâkimiye, Cahiliye ve Küresel Cihattan oluşan üç kavrama dayalı bir ideolojidir.⁷⁶⁸ Ancak Zerkavi'nin ideolojik bakış açısının yansıması olan “küresel cihat” söylemi ile el-Kaide'nin benimsediği ideolojik bakış birbirinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Usame b Ladin ve el-Kaide destekçileri için Cihadi-Selefilik'te “uzak düşman” tanımlamasıyla Batılı Ükelere ve İsrail'e saldırmak ve onları yok etmek birincil hedeftir.⁷⁶⁹ Zerkavi ve DEAŞ'ın cihadi-selefi yorumuna göre ise uzak düşmandan önce İslami ve ahlaki olmayan Müslümanlara saldırmak birinci önceliktir. Bu ideolojik bakış açısından dolayı Zerkavi, Şiileri “küresel cihat”ın önündeki en önemli engellerin başında görmüş ve ilk mücadelenin Şiilere ve Şiilerin ağırlık kazandığı yönetimlere yönelik yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu ideolojik bakış açısı Zerkavi ve DEAŞ'ın içe yönelik cihadi yönünü, Usame b. Ladin ve el-Kaide'nin dışa yönelik cihadi yönünden farklılaştırmaktadır.⁷⁷⁰ Bu yorum farklılıkları cihadi gruplar arasındaki gerilim ve çatışmanın başlıca nedenleri arasında yer almaktadır.⁷⁷¹

DEAŞ, “İslami Hilafet” kurmak gibi politik bir amaca yönelerek diğer Selefi gruplardan farklılaşıp Selefilik düşüncesinin güncellenmiş yeni bir sürümünü oluşturmuştur. DEAŞ'ın teolojik anlayışına göre Allah'ın hükmüyle hükmetmeyenler kafir, Batı ile iş birliği yapanlar da müşriktirler. 1492'de Endülüs'ün yıkılmasından itibaren küfrün hakimiyetine giren İslam coğrafyasının özgürleştirilmesi için cihatın farz-ı ayn olduğunu savunmaktadırlar. DEAŞ'a göre günümüz İslam ülkelerinin yönetim ve orduları mürtet ve kafir iken halkları kurtarılmayı bekleyen mazlumlardır. Bu yüzden bu yönetici ve ordularla savaşmayı ve halkları kurtarmayı Haçlılarla savaşmaktan daha elzem kabul etmektedirler.⁷⁷²

DEAŞ ve el -Kaide arasındaki Cihadi-Selefilik ideolojisindeki bu önemli farklılıklar iki örgütün Irak ve Suriye'deki cephelerde uyguladıkları taktik ve stratejilerine de yansımıştır. DEAŞ şiddeti kullanarak, kendisini merkeze alan yeni bir dünya düzeni kurmayı hedeflemiştir. Kendi söylemleri değerlendirildiğinde, örgütün

⁷⁶⁷ Ramazan Biçer, “İŞİD Düşünce Yapısının Teolojik Arkapları”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 8.

⁷⁶⁸ Majoz, “Theorising the Islamic State: A Decolonial Perspective”, 169.

⁷⁶⁹ Lewis, *İnanç ve İktidar: Orta Doğu'da Din Ve Siyaset*.

⁷⁷⁰ Uluş, *The State of Savagery: ISIS in Syria*, 48.

⁷⁷¹ Majoz, “Theorising the Islamic State: A Decolonial Perspective”, 170.

⁷⁷² Biçer, “İŞİD Düşünce Yapısının Teolojik Arkapları”, 9.

nihai hedefinin ülke sınırlarını kaldırıp İslam hilafetini yeniden ikame etmek, öncelikle Orta Doğu'da ve daha sonra da tüm dünyada İslam şeriatını uygulamaktır.⁷⁷³ el-Kaide'ye nazaran DEAŞ daha acımasız ve şiddet taraftarıdır ve hedef seçiminde pek ayırım gözetmemektedir. DEAŞ uyguladığı dehşet ve korku politikasıyla Haziran 2014'te ele geçirdiği Irak ve Suriye topraklarını kapsayan bölgede kısa sürede hilafeti ilan ederek uluslararası arenada isminden söz ettirmiş ve yaptığı saldırılar ve servis ettiği dehşet verici görüntülerle güvenlik ve strateji alanında tartışmaların odağı olmuştur.⁷⁷⁴

DEAŞ, kafa kesme, çarmıha germe, mağdurları yakma, yüksekten aşağı atma gibi şiddet ve öldürme yöntemlerini hem batılı mağdurlara hem de Müslümanlara karşı uygulamıştır. Bu tür şiddet yöntemleri, Cengiz Han ve Moğol komutanlarının savaşmadan ele geçirmek için çoğu yerde uyguladıkları dehşet ve korku oluşturma taktiklerine benzerdir. DEAŞ'ın uzamış bir çatışmadan ziyade düşmanlarına korkuyu aşilayarak mukavemetlerini kırıp hızlı bir zaferi garantilemek yönünde oluşturduğu bir politikadır. Hatta DEAŞ mensupları ideolojilerini yaymak için kullandıkları bu tür yöntemlerin terör eylemleri olduğunu inkar etmedikleri gibi insanların kalplerine korku salmakla övünmektedirler.⁷⁷⁵ Suriye ve Irak'ta çok kısa sürede Halifeliği kurmayı hedefleyen DEAŞ için bu yöntemler temel araçlar olmuştur. el-Kaide açısından değerlendirildiğin de ise Hilafetin ilanı için toprak hakimiyeti ve devletleşmek stratejik bir aciliyet oluşturmadağı gibi önemli bir hedef de değildir. Bu amaç farklılığı DEAŞ'ın aksine el-Kaide'nin uyguladığı şiddet argümanlarında neden daha seçici bir yaklaşım sergilediğini ve Batılı hedeflere odaklanarak Müslümanları hedef almaktan kaçındığını açıklamaktadır.⁷⁷⁶ el-Kaide devletleri istikrarsızlaştırmayı hedeflerken DEAŞ yeni bir devlet kurmayı hedeflemiştir.⁷⁷⁷ DEAŞ sadece Müslüman olmayanları düşman olarak görmemiş aynı zamanda Müslümanların demokratik yollarla seçtikleri devlet başkanlarını da tağut olarak adlandırmış ve onların yönetiminde yaşayan Müslümanların da zorunlu askerlik, kesintisiz eğitim, mahkeme, faiz ve benzeri çok sayıda şirke ve harama zorlandıkları inancını benimsemiştir.⁷⁷⁸

⁷⁷³ Salman, "İşid'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik", 110.

⁷⁷⁴ Majozi, "Theorising the Islamic State: A Decolonial Perspective", 164.

⁷⁷⁵ Rumiya, "Rumiya English", S.1, 2016, 40. Erişim tarihi 07.12.2023.

⁷⁷⁶ Majozi, "Theorising the Islamic State: A Decolonial Perspective", 170.

⁷⁷⁷ Gerard Chaliand - Arnaud Blin, "Giriş", çev. Bülent Tanatar, *Terörizmin Tarihi Antikçağdan İŞİD'e*, ed. Gerard Chaliand - Arnaud Blin (İstanbul: Nora Kitap, 2016), 594-601.

⁷⁷⁸ Okumuş, *DAİŞ'in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi*, 81.

DEAŞ, mutlak hakikatin kitaplarda yer aldığını savunmaktadır. Örgüt mensupları âlimlere inanmamaları onun yerine Kuran'ı açıp cihat ayetlerini okuyarak neyin farz olduğunu kendilerinin öğrenmeleri gerektiğini savunmalarına⁷⁷⁹ rağmen uygulamada farklı davranış sergilemektedirler. Fıkî konularda ayet, hadis, sahabe ve tabiinden deliller verdikten sonra itibar ettikleri pek çok âlimin görüşleri arasından tercih yapmakta, hatta sahabe görüşlerinin bile kendi ilkelerine uygun olanlarını almaktadırlar.

DEAŞ kendilerine meşruiyet sağlamak için söylemlerinde kıyamete yakın Müslümanlar ve ötekiler arasında vuku bulacak büyük bir savaşa atıf yapan “fiten” veya “melahim” rivayetlerine özel önem vermektedir. Kıyamete yakın İstanbul'un fethedileceği ve bunun kendileri tarafından gerçekleştirileceği vurgulanmakta ve Hilafetin kıyamete kadar yaşayacağı ima edilmektedir. Ayrıca kıyamet alametlerini içeren rivayetlerdeki mekân isimleri de sembolize edilmektedir. Örneğin çıkardıkları dergiye Rumiya (Roma) ismini vermeleri, hadislerle göre kıyamete yakın fethedileceği müjdesini sembolize etmeye yönelik iken medya ajansının isminin A'mak ve yabancı dillerde yayın yapan dergilerinin isminin Dabiq olması da kıyamete yakın Romalılarla yapılacak büyük savaşın gerçekleşeceği yerleri sembolize etmektedir. Yine DEAŞ'ın ilk Türkçe dergilerine Konstantiniyye ismini vermeleri de Romalılarla Dabik'ta yapılacak büyük savaştan sonra Konstantiniyye'nin (İstanbul) savaşılmadan tekbirlerle fethedileceğine telmihte bulunmak içindir. Kendi kaynaklarında özellikle Romalılarla savaşı ve sonunda zaferi vadeden çok sayıda rivayet yer almaktadır.⁷⁸⁰

Örgüt tarafından Müslümanların savaşmasalar bile vatandaş olarak İslam Devleti'ne hicret etmeleri gerektiği emredilmektedir. Örgütün belirlediği sınırlardan Hilafet topraklarına hicret edip giriş yapan yabancı savaşçıların pasaportlarını yakmaları bir ritüele dönüşmüştür. Bu, geçmiş kimliklerini reddettiklerine ve Hilafet vatandaşı olduklarına vurgu yapan sembolik bir algıdır.⁷⁸¹ Ayrıca ilişkilerde de sınırlar oldukça keskindir. Şirk veya küfürle ilişkilendirilen kişilerle en yakın aile bireyleri bile olsa görüşülmesi yasaklanmıştır. Bu durumu özellikle kadınlara hitap eden bir yazıda

⁷⁷⁹ Diyanet İşler Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, *Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 14.

⁷⁸⁰ Okumuş, *DAİŞ'in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi*, 84.

⁷⁸¹ Murat Yeşiltaş, “Apokaliptik Jeopolitik, Radikal Antagonizma ve IŞİD”, *Orta Doğu Analiz* 71/7 (2015), 65.

konu edinen DEAŞ, üyelerinin ailelerinden hilafete katılmayan kişilerle dostluklarını kesinlikle kesmelerini istemiştir.⁷⁸²

DEAŞ'ın eşitlik, adalet ve kardeşliği vurgulayan söylemlerine rağmen dönenlerin tanıklıklarından, bu konuda aksi yönde uygulamalarının olduğu görülmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. İbrahim'in (a.s) dönemin putlarını kırmak için seçildikleri gibi İslam Devleti mücahitlerinin de günümüzde bu iş için Allah tarafından seçildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda put kırmanın peygamberlerin işi olduğu belirtilmiş ve insanlar tarafından put haline getirilen kabirleri yıkan DEAŞ militanları peygamberlerle özdeşleştirilmiştir.⁷⁸³

2.1.2.5. Örgütsel faaliyetleri

DEAŞ sadece hakim olduğu topraklarda yaşayanlar için değil aynı zamanda bu toprakların dışında kalan toplumlar için de ciddi bir güvenlik sorunudur. Eylemlerinin birincil hedefi Suriye ve Irak toprakları olsa da Türkiye, Belçika, Fransa, Pakistan, Almanya, Rusya, Afganistan, Somali, Mısır, Nijerya ve Filipinler gibi çok sayıda ülke DEAŞ saldırılarının hedefindedir. Bu eylemlerin bir kısmı örgütün bizzat talimatıyla bir kısmı DEAŞ'a bağlı yerel silahlı gruplar tarafından gerçekleştirilirken diğer bir kısmı da ideolojik olarak DEAŞ'ı savunan ancak sözde hilafet topraklarına hicret etme imkânı bulamamış “yalnız kurt” eylemleridir.⁷⁸⁴

Örgüt etkinliğini artırmak için silahlı saldırı, bombalı araç kullanımı, patlayıcı döşenmiş yelekle canlı bomba saldırısı, ağır vasıtalarla kalabalık ortamlara dalarak sivilleri katletme ve adam kaçırma gibi pek çok farklı yöntem kullanmaktadır. Kendi sınırları içindeki muhalif sesleri ve mürted/müşrik kabul ettiği kimseleri cezalandırmak için ise silahla/bıçakla idam, yakarak/taşlayarak veya yüksek bir binadan atarak öldürme gibi yöntemleri uygulamaktadır. Örgüt, herhangi bir sivil veya savaşıcı ayrımı yapmaksızın mümkün olduğunca çok fazla kâfirin öldürülmesini ve eylemin dünya kamuoyunda büyük ses getirmesini tavsiye etmektedir. Hedeflerine ulaşmak için finansal kaynak oluşturmak, kafirleri/mürtetleri öldürmek, biz ve ötekiler

⁷⁸² DEAŞ'ın temel ideolojisi ve itikadi görüşlerinin detayı için bkz. Biçer, “İŞİD Düşünce Yapısının Teolojik Arkapları”, 9-10.

⁷⁸³ Okumuş, *DAİŞ'in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi*, 96-99.

⁷⁸⁴ Okumuş, *DAİŞ'in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi*, 77-78.

ayrımı yapıp ötekileri korkutmak ve bünyesine katmak şeklinde yöntemleri benimsemiştir.⁷⁸⁵

İntihar eylemleri DEAŞ'ın en çok uyguladığı yöntemlerdendir. Hatta modernist pek çok yorumu bidat olduğu gerekçesiyle teolojik olarak reddetmelerine rağmen intihar eylemlerinin İslam'ın ruhuna aykırı olmadığını ispat edebilmek için nasların zahirlerine takılıp kalmamak gerektiğini dahi savunmuşlardır. Zira örgüt bu eylem türünü intihar saldırısı olarak değil “(Allah'tan) şehit olmayı talep etmek” anlamına gelen “İstişhad” kelimesiyle tanımlamaktadırlar. Yine buna benzer bir eylem türü olan öleceğini bile bile büyük bir kâfir topluluğuna saldırma ise fedailik veya “inşimasi” operasyonu olarak sunulmaktadır. Bu eylemler teşvik edilirken de bir anda binlerce kâfiri öldürerek cennete ulaşmanın en kestirme yolu olduğu yönünde savunma geliştirilmektedir.

Örgütün insanları dehşete düşüren vahşet görüntülerinin dünya basınında yer almasını sağlayan eylemlerinden bazılarının esirler üzerinde gerçekleştirildiğini düşündüğümüzde esir almak örgüt için önemli bir kazanım olmaktadır. Ezidi esirlerin cariyeye ve köle yapılması, Amerikalı esir gazetecilerin infazı, Ürdünlü Esir pilot ve esir Türk askerlerinin yakılarak infaz edilmeleri ve görüntülerinin servis edilmesi örgütün diğer eylemlerinden daha fazla tepki toplamış ancak örgütün tanınırlığını da arttırmıştır. Gelen tepkiler üzerine de bu yöntemin İslam Hukuku'na göre yerinin olduğuna dair bir makale yayınlamışlardır.⁷⁸⁶ Bunun yanı sıra örgüt, militanlarına daha fazla kâfir öldürebilmeleri için öncelikle canlı kalkan olarak kullanabilecekleri esirler almalarını tavsiye etmiştir.⁷⁸⁷ Mümkün olan en çok sayıda kâfirin öldürülebilmesi için kalabalık ortamların ideal eylem yeri olduğu ifade edilmiştir. Eylem için gerekenlerin temini noktasında malzemeleri çalmanın meşru olduğunun belirtilmesi de dikkat çekicidir.⁷⁸⁸

Örgüt, ABD ve müttefiklerine karşı çoğunlukla bombalı araçlarla intihar bombası saldırıları gerçekleştirmiştir.⁷⁸⁹ Böylece DEAŞ bu saldırılarla şiddeti Batılı ülkelere yaymış ve hiçbir yerin güvenli olmadığı algısını oluşturmuştur. 2015-2017

⁷⁸⁵ A Abbas vd., “Objectives and Scenarios for ISIL”, *Chapman University Sociology Faculty Articles and Research*, (2014), 181.

⁷⁸⁶ Rumiyah, “Rumiyah English”, S.4, 2016, 18. Erişim tarihi 12.12.2023

⁷⁸⁷ Okumuş, *DAİŞ'in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi*, 78-79.

⁷⁸⁸ Okumuş, *DAİŞ'in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi*, 89-90.

⁷⁸⁹ Okumuş, *Orta Doğu ve IŞİD Gerçeği*, 117.

arası DEAŞ'ın eylemleri açısından zirve yılları olmuş ve Batıda DEAŞ, ABD, Türkiye, Fransa, Danimarka ve Avustralya'da saldırılar düzenlemiştir. 5 Aralık 2015'te San Bernardino'da 14 kişinin öldüğü ve 21 kişinin yaralandığı, 13 Kasım 2015'te Paris'te 130 kişinin öldüğü ve 368 kişinin yaralandığı saldırılar yapılmıştır. DEAŞ'ın düzenlediği saldırılarda Ocak 2016'da Cakarta'da 4 kişinin, Mart 2016'da Belçika Brüksel Havaalanında ve metro altgeçidinde koordineli saldırılarda 32 kişinin, Haziran 2016'da Orlando'da 49 kişinin, Temmuz 2016'da Nice'de kargo kamyonu ile 86 kişinin ve Aralık 2016'da bir kamyon ile Berlin'de 12 kişinin öldürüldüğü tespit edilmiştir. Bu saldırılar 2017'de de sürdürülmüştür. 1 Ocak 2017'de İstanbul'da 39 kişinin öldüğü, 70 kişinin yaralandığı Reyna gece kulübü saldırısının yanı sıra Mart 2017'de Londra'da 5 kişinin öldüğü saldırıyı gerçekleştirmiştir.⁷⁹⁰ 17 Temmuz 2017 İspanya'nın Barcelona kentinin ünlü caddesindeki 12 kişinin öldüğü 80 yaralının bulunduğu saldırıyı da yine DEAŞ üstlenmiştir.⁷⁹¹

2.1.2.6. Türkiye'deki faaliyetleri ve Türkiye'nin DEAŞ'la mücadelesi

Türkiye DEAŞ ile mücadelesini uzun süredir devam ettirmektedir. Türkiye'nin jeostratejik konumu, DEAŞ'ın hakimiyetindeki bölgelere sınır komşuluğu, DEAŞ'ın Türkiye'yi de hedef alması ve saldırılar gerçekleştirmesinin yanı sıra Türkiye'nin sınırlarının güvenliğini sağlama ihtiyacı DEAŞ ile aktif mücadelesinin nedenleri arasında sayılabilir. Türkiye, bir yandan bireysel olarak “önleyici müdahale politikası” ismini verdiği stratejik hamlelerle örgüt ile siyasal, ekonomik ve askeri alanda mücadele yürütürken diğer yandan da DEAŞ ile mücadele kapsamında kurulan ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyon güçlerini askeri ve siyasal açıdan desteklemiştir.⁷⁹² Türkiye, DEAŞ'ı yabancı terörist savaşçılar (YTS) sorunu, sınır güvenliği, intihar bombacıları, sınır ötesinden Türkiye'ye yapılan saldırılar açısından uluslararası bir tehdit olarak değerlendirmiş ve aktif mücadeleye girişmiştir.⁷⁹³

Türkiye 2013 yılında, DEAŞ'ı, Bakanlar Kurulu kararıyla terör örgütü olarak sınıflamış ve 2017 tarihi itibarıyla çeşitli önlemler almıştır. Buna göre DEAŞ ile ilişkili

⁷⁹⁰ Dobbins - Jones, “The End of a Caliphate”, 59.

⁷⁹¹ Uyanık, “Doğu ve Batı Algısı: İmaj Sorununu İslamfobia Bağlamında Okumak”, 192.

⁷⁹² Yeşiltaş vd., *Sınırdaki Düşman: Türkiye'nin Daiş ile Mücadelesi*, 45.

⁷⁹³ Yeşiltaş vd., *Sınırdaki Düşman: Türkiye'nin Daiş ile Mücadelesi*, 9.

12 dernek ve 2.564 sosyal medya hesabı kapatılmış, 1.337'si yabancı olmak üzere 3.069 kişi tutuklanmıştır. Türkiye üzerinden çatışma alanlarına gitmek isteyen 99 ülkeden 4.957 kişi tespit edilip sınır dışı edilmiş, 53.761 kişiye ülkeye giriş yasağı konulmuş, sınır güvenliği arttırılmış ve 911 km olan Suriye sınırına duvar/dikenli tel örülmeye başlanmıştır. 2011'den 2017'ye kadar 162 bini denizlerden olmak üzere 564 bin göçmen ve 15.155 organizatör yakalanmıştır.⁷⁹⁴ Halen DEAŞ'a yönelik yeni operasyonlar sürdürülmekte ve yargılamaları devam etmektedir.

DEAŞ'ın saldırganlığı Haziran 2014'te DEAŞ militanlarının Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'na yönelik baskınıyla daha somutlaşmıştır.⁷⁹⁵ Ayrıca Türkiye'nin kendi sınırları ötesindeki tek toprağı olan Süleyman Şah Türbesi'nin Suriye-Türkiye sınırına çok daha yakın bir bölgeye taşınması da DEAŞ'ın Türkiye'nin sınır ötesinde bulunan varlığına yönelik oluşturduğu tehdidin bir başka göstergesi olmuştur. Örgüt 10 Ekim 2015'te Ankara tren garında düzenlediği bombalı saldırı ile 107 kişinin hayatını kaybetmesine neden olurken;⁷⁹⁶ 20 Ağustos 2016'da Gaziantep'te sokak düğününe düzenlediği bombalı saldırıda 57 vatandaşın hayatını kaybetmesine yol açmış ve ardışık gelen eylemlerde güvenlik güçleri ve sivil vatandaşlardan çok sayıda kayıp verilmesine sebep olmuştur.

Tüm bu tehlikeleri gören ve DEAŞ'la mücadelede uluslararası girişimlere de katkı sağlayan Türkiye, bu kapsamda ABD öncülüğünde kurulan “*DEAŞ ile Mücadele Uluslararası Koalisyonu*” na da katılarak özellikle eğitim noktasında aktif rol üstlenmiştir.⁷⁹⁷ Türkiye'nin aktif mücadele yürütmesi, DEAŞ tarafından Türkiye'nin öncelikli hedef haline gelmesine de yol açmıştır. Ebu Bekir el-Bağdadi'nin konuşmasında Türkiye'nin güvenliğinin korkuya, rahatının dehşete çevrilmesine yönelik militanlara talimat verilmiş, Türk askerinin kanı değersizlik ve alçaklıkta köpeğin kanı ile özdeşleştirilmiştir. Daha önceki eylemlerin büyük çoğunluğunu üstlenmeyen örgütün, bu yayının akabinde 1 Ocak 2017'de gerçekleştirilen Reina gece kulübü saldırısını birkaç saat içinde üstlenmesi ise strateji değişikliği açısından dikkat çekicidir. Türkiye'nin artık hedef olduğu, Erbakan ve Erdoğan'ın kafir oldukları ve

⁷⁹⁴ İçişleri Bakanlığı, “Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi”, 50-64.

⁷⁹⁵ Yusuf Hatip - Sinan polat, “Türkiye'nin Musul Konsolosluğu'na Baskın” (Anadolu Ajansı 11 Haziran 2014). Erişim Tarihi 14.12.2023.

⁷⁹⁶ Duman - Çalışkan, “Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Doğuşu, Dönüşümü ve Geleceği”, 156.

⁷⁹⁷ Denver Nicks, “U.S. Forms Anti-ISIS Coalition at NATO Summit” (<https://time.com/3273185/isis-us-nato/>, 2014).

Türkiye'deki muvahhitlerin mürtet Türkleri öldürmesinin gerekliliği, örgütün yayın organı Rumiya dergisinin üçüncü sayısından itibaren sürekli vurgulanmıştır. Bu düşmanlığın temel nedeni örgütün 26 Ağustos 2016'da başlayan Fırat Kalkanı Harekâtında verdiği kayıplar, Türkiye-Suriye sınırına geçişleri engellemek için duvar örülmesi, DEAŞ'ın çok sayıda hücre evinin deşifre edilmesi, yapılan operasyonlardaki artış ve çok sayıda DEAŞ militanının tutuklanması olmasına rağmen Rumiya dergisinde merhum Erbakan ve Erdoğan'ı neden tekfir ettiklerine yönelik bir makale yayımlayarak gerekçelendirmeye ve meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Resmî kurumlardan Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı da hedef gösterilmiştir.⁷⁹⁸

Türkiye 15 Temmuz sonrası içerde savunma stratejisinden vazgeçerek bir yandan kolektif güvenlik anlayışı çerçevesinde müttefikler ile iş birliği yaparken⁷⁹⁹ diğer yandan radikal bir stratejik dönüşümle⁸⁰⁰ 26 Ağustos 2016'da "*Fırat Kalkanı Harekâtı*" nı düzenlemiştir. FETÖ'nün 15 Temmuz Darbe Girişiminin hemen akabinde TSK, Emniyet Genel Müdürlüğü ve MİT başta olmak üzere kurumlarda çok sayıda ihraçlar yapıldığı için güvenlik birimleri başta olmak üzere devletin kurumlarının ciddi zaafa uğradığı ve Türkiye'nin elinin çok zayıfladığının düşünüldüğü ve bu şekilde propaganda yapıldığı bir ortamda Türkiye'nin sınır ötesi böyle bir operasyon yapması ve ABD'nin başını çektiği koalisyon güçlerinin tüm uğraşlarına rağmen geriletemediği DEAŞ'ı tek başına geriletmesi dünyayı şaşkına çevirmiştir. Özellikle Darbe girişiminden 40 gün sonra 1071 Malazgirt Savaşı ve 1922 Büyük Taarruzun yıldönümünde bu kritik operasyonun başlatılması aynı zamanda sembolik bir tarihsel hatırlatmada da bulunmaktadır. Özgür Suriye Ordusuna bağlı birçok grubun da katıldığı harekât Mart 2017'de sonlanmış, 3 binin üzerinde DEAŞ militanı etkisiz hale getirilirken 243 meskûn mahal ve 2.015 km²'lik alan kontrol altına alınmıştır.⁸⁰¹ İkinci aşama, harekâta derinlik kazandırmak için yapılmış ve Cerablus-Azez-Mare hattı terörden temizlenmiştir. Üçüncü aşamada ise bölgenin büyük yerleşim merkezlerinden biri olan El-Bab hedef alınmış ve operasyonlar neticesinde Cerablus, Dabık, Rai, El-Bab ve Kabasin gibi yerleşim yerleri DEAŞ'dan

⁷⁹⁸ Okumuş, *DAİŞ'in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi*, 103-105.

⁷⁹⁹ Duman - Çalışkan, "Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Doğuşu, Dönüşümü ve Geleceği", 158.

⁸⁰⁰ Mesut Özcan, "Türkiye'nin Güvenlik Anlayışındaki Değişim ve Fırat'ın Doğusu", *İNSAMER*, (2019), 1-5.

⁸⁰¹ Milli Savunma Bakanlığı, "Fırat Kalkanı Harekâtı ve DEAŞ Terör Örgütü ile Mücadele" 2020. Erişim tarihi 14.12.2023

temizlenmiştir. Operasyon 216 günde tamamlanmış, 71 Türk askeri şehit olmuş ve 2647'si ölü toplamda 3060 DEAŞ militanı etkisiz hale getirilmiştir.⁸⁰² Üçüncü aşamada ise Zeytin Dalı Operasyonu, 20 Ocak–24 Mart 2018 arasında Suriye'nin Kuzey batısında yer alan Halep'in Afrin ilçesi ve Azez'e bağlı Tel Rifat bölgesinin PKK, YPG/PYD ve DEAŞ unsurlarından temizlenmesi için yapılmıştır. Özgür Suriye Ordusunun da TSK'ya destek verdiği harekât sonunda Türkiye, Afrin ve kırsalını terör unsurlarından tamamen temizlemiştir. Böylece Türkiye, Fırat Kalkanı Operasyonu ile ele geçirdiği alanı Afrin ile birleştirmiş ve sınır hattını güvene alarak bölgeden gelebilecek terör saldırılarına karşı önlemini almıştır. TSK, Zeytin Dalı harekâtında 236 yaralının yanı sıra 54 şehit vermiştir.⁸⁰³

Türkiye DEAŞ ile mücadelesini sürdürürken 2014-2017 arasında başta İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep olmak üzere şehir merkezlerinde 14 büyük saldırı yaşamıştır. Bu saldırılarda 211 kişi hayatını kaybederken 1182 kişi de yaralanmıştır.⁸⁰⁴ Ocak 2016-Ekim 2019 arasında DEAŞ'a yönelik operasyonlarda gözaltına alınan 13 bin 833 zanlının 4613'ü tutuklanmış ve 1049 terörist de etkisiz hale getirilmiştir. Türkiye tarafından 77 bin yabancı uyruklu Türkiye'ye giriş yasağı konulmuş, 7680 YTS ülkelerine geri gönderilmiştir. Günümüzde Türkiye'de 40 farklı ülkeden 1216 tutuklu DEAŞ militanı bulunmaktadır.⁸⁰⁵

Türkiye Cumhuriyeti özellikle 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası bir yandan sınır ötesinde aktif askeri operasyonlar yürütürken diğer yandan da terörden temizlenen yerlerin kalkınması ve yaşanabilir hale gelmesi için de özen göstermiştir. Bu kapsamda eğitim konusu da dikkatle ele alınmış ve o bölgede yerleşik olan gençlerin yüksek öğretime ulaşabilmeleri için sınır ötesinde Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle ilki 2018 yılında Gaziantep Üniversitesine bağlı Cerablus Meslek Yüksek Okulu,⁸⁰⁶ daha sonra 2019 yılında El-Bab İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

⁸⁰² Fatma Taşdemir - Adem Özer, "Kuvvet Kullanma Hukuku Açısından Fırat Kalkanı Operasyonu", *Akademik Hassasiyetler* 4/7 (2017), 55-56.

⁸⁰³ Can Acun - Necdet Özçelik, "Terörle mücadelede yeni safha: Zeytin Dalı Harekâtı", *İstanbul: SETA*, (2018), 16-32.

⁸⁰⁴ Fevzi Çakır, "Terör Örgütü İşid'in Türkiye'ye Yönelik Gerçekleştirdiği Saldırıları", *Habertürk* (11 Temmuz 2016). Erişim Tarihi 14.12.2023.

⁸⁰⁵ Anadolu Ajansı, *Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesi*, 44-45.

⁸⁰⁶ Mehmet Akif Parlak, "Fırat Kalkanı Bölgesinin İlk Meslek Yüksekokulu Açıldı", *Anadolu Ajansı* (03 Ekim 2018). Erişim Tarihi 16.12.2023

Azez İslami İlimler Fakültesi ve Afrin Eğitim Fakültesi olmak üzere 3 yeni fakülte açılmış ve aynı yıl hızlıca eğitime başlanmıştır.⁸⁰⁷

Ayrıca ABD'nin, DEAŞ ile girişilen mücadelede PKK/YPG unsurlarını, kara gücü olarak gördüğü ve Kuzey Suriye bölgesinde Kürt koridoru oluşturmak istediği iddiaları da bu dönemde gündeme getirilmiştir.⁸⁰⁸ Bu yüzden Türkiye bir taraftan DEAŞ'la mücadele ederken diğer taraftan da sınır ötesinde PKK/YPG'ye lojistik destek verip silahlandıran ve eğitim veren ABD ile sahada ve masada mücadelesini sürdürmüştür.

Tüm bunların yanı sıra DEAŞ, FETÖ tarafından özelde Cumhurbaşkanı Erdoğan'a genelde de Türkiye'ye operasyon çekme amaçlı kullanılmıştır. FETÖ lideri Gülen verdiği demeçleriyle DEAŞ'ın vahşeti üzerinden mevcut iktidarı suçlamak adına kendisine propaganda malzemesi oluşturmuştur. Mevcut iktidarı uluslararası arenada zor durumda bırakmak için Türkiye'de FETÖ medyasında sıklıkla gündeme gelen “*Tahşiye*” ile DEAŞ arasında bağ olduğu, Erdoğan'ın DEAŞ'la iş birliği yaptığı ve DEAŞ üzerinden Suriye'yi ve Mısır'ı işgal ederek “*Emir'ül Müminin*” olmaya çalıştığı, Milli İstihbarat Teşkilatının tırlarla silah gönderdiği, DEAŞ militanlarının Türkiye'de konuşlandığı ve tedavi edildiği propagandalarını yapmıştır. Bizzat Gülen tarafından dile getirilen ve FETÖ medyasında da kelimesi kelimesine tekrarlanan bu iddialar 15 Temmuz akabinde sıkça kullanılmıştır.⁸⁰⁹ DEAŞ'a yönelik her türlü askeri yardım suç ortaklığı anlamına geleceğinden Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da, tıpkı Saddam, Kaddafi v.s gibi terörist bir lider yaftasıyla dünya kamuoyuna lanse edilmesi planlandığı düşünülmektedir.⁸¹⁰ Türkiye'de PKK'nin hendeklerinin ve DEAŞ'ın patlayan bombalarının amacının Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı yıpratarak darbeye müsait psikolojik ortam hazırlamak olduğu da gündeme getirilmiştir.⁸¹¹

⁸⁰⁷ Elif Sudagezer, “Gaziantep Üniversitesi Rektörü: İleride Suriye'yi Altyapısı Güçlü, Eğitimli Kadrolar Şekillendirsin İstiyoruz”, *Sputnik News* (04 Ekim 2019). Erişim Tarihi 16.12.2023.

⁸⁰⁸ Acun - Özçelik, “Terörle mücadelede yeni safha: Zeytin Dalı Harekâtı”, 21-39.

⁸⁰⁹ Demir - Çağlar, *FETÖ'nün ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin İletişim Stratejisi*, 41.

⁸¹⁰ Murat Köylü, “Din ve Siyaset İlişkisi: 15 Temmuz Örneği”, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 5/9 (2018), 331.

⁸¹¹ Yasemin Özgül, “Türk Demokrasisi, FETÖ ve 15 Temmuz Süreci”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2018), 43-62.

2.1.2.7. DEAŞ'ın güncel durumu

DEAŞ her ne kadar büyük oranda yenilgiye uğratılmışsa da daha önce el-Kaide'de olduğu gibi toplumsal yayılmacılığını sürdürebileceği kabul edilmelidir.⁸¹² Ebubekir el-Bağdadi'nin 26 Ekim 2019'da öldürülmesiyle DEAŞ'ın ve dolayısıyla faaliyetlerinin tamamen sonlandırıldığı algısı yönünde yapılan değerlendirmeler el-Kaide'nin liderinin ölümü sonrasında bile ayakta kalıp etkinliğini devam ettirmesi gerçekliğiyle çelişmektedir.⁸¹³

DEAŞ'ın geline süreçte tamamen denklem dışına çıkarıldığını ve tehdit olmaktan çıktığını söylemek mümkün değildir. Ancak yeni hedef ve taktiksel seçimleriyle sahada varlığını sürdüren, hasar tespitini yapmış, daha düşük ve sessiz profille kendisine alan açmak isteyen güncellenmiş bir DEAŞ versiyonundan bahsetmek daha gerçekçi görünmektedir.⁸¹⁴ Müslümanların Doğu Türkistan, Filistin, Afganistan, Myanmar, Irak, Suriye ve Afrika'nın bazı bölgelerinde fiziksel çatışma ortamında mağduriyet içinde yaşam sürmeleri, Batı'da İslamofobi üzerinden ötekileştirilmeleri, DEAŞ'ın kendisine göre haklı gerekçeler üretmesinde, çatışmacı anlayışının şekillenmesinde ve yeni militanlar kazanmasında etkili olmuştur.⁸¹⁵

DEAŞ'la mücadele askerî olarak büyük oranda bitmesine rağmen sosyopolitik ve güvenlik anlamında mücadele sürmektedir. Zira artçı sorunlar hala devam etmektedir. Birleşmiş Milletler verilerine göre DEAŞ etkisiyle 3 milyondan fazla mülteci, 1.4 milyondan fazla da geçici yerleşimci bulunmaktadır.⁸¹⁶ DEAŞ'dan geri alınan bölgelerdeki yeniden yapılandırma çalışmaları konusundaki aksaklıkların yanı sıra elektrik, su, sağlık gibi kamu hizmetlerinin sağlanmasındaki problemler de geri dönüşleri zorlaştırmaktadır. Diğer yandan DEAŞ'ın toplumsal sosyoloji üzerinde de derin izler bıraktığını unutmamak gerekir.

Birleşmiş Milletler Gözlem Ekibi tarafından hazırlanıp Güvenlik Konseyi'ne sunulan 20 Ocak 2020 tarihli raporda, DEAŞ'ın tamamen yok edilemediğine dair ciddi bir uyarı yapılmıştır. Raporda DEAŞ'ın Irak ve Suriye'de yeniden gücünü toplamaya başladığı ve giderek daha cesur saldırılar düzenleyebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca

⁸¹² Dobbins - Jones, "The End of a Caliphate", 56.

⁸¹³ John Gray, *El Kaide: Modern Olmanın Anlamı*, çev. Zehra Savan (İstanbul: Everest Yayınları, 2004), 69.

⁸¹⁴ Duman - Çalışkan, "Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Doğuşu, Dönüşümü ve Geleceği", 164.

⁸¹⁵ Okumuş, *DAİŞ'in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi*, 77.

⁸¹⁶ The UN Refugee Agency, "Iraq Refugee Crisis" 2019, Erişim Tarihi 14.12.2023

örgütün 2017'de Irak'ta yaşandığı gibi Suriye'de de yeraltı yaşam destek ağını yeniden düzenlediği ve daha önce sakin olan bölgelerde saldırıların sayısının arttığı tespitleri yapılmıştır.⁸¹⁷ DEAŞ, Irak ve Suriye'de toprak hakimiyetini kaybetmiş görünse de kendisine bağlı küresel örgütler ve Irak, Suriye'de yer altına çekilmiş unsurları ile varlığını sürdürmektedir.⁸¹⁸ DEAŞ otorite ve güç boşluğunun doğurduğu imkanları stratejik hamleleri ile tekrar lehine çevirebilen bir örgüttür.⁸¹⁹ Son zamanlarda ülkemizde büyük şehirlerde eylem hazırlığında olan çok sayıda DEAŞ militanının yakalanması da bu kaygıların realitesini doğrulamaktadır.

Güncel bir durum olarak Rusya'da 22 Mart 2024 tarihinde Rusya'nın başkenti Moskova'da Crocus City Holl (Belediye Kültür Merkezi)'ne kalabalık seyircinin bulunduğu konser sırasında DEAŞ'ın Horasan kolunun terör eylemi düzenlemesiyle 150'ye yakın can kaybı ve çok sayıda yaralı olduğu düşünüldüğünde DEAŞ'ın varlığının ve tehlike boyutunun güncelliğinin göz ardı edilemeyeceği açıktır. Bir yandan İsrail'in Gazze'de yaptığı soykırım ve uluslararası arenada sıkışmışlığı, diğer yandan Hristiyan kökenli iki ülke olan Rusya ve Ukrayna savaşında Rusya'nın baskın hale gelmesi ve yaklaşan ABD başkanlık seçimleri bir arada düşünüldüğünde gözlerin başka alanlara çevrilebilmesi için sıklıkla yapıldığı üzere Müslümanları hedef gösterebilecek DEAŞ gibi örgütlere ihtiyaç duyulmakta ve şartlar olgunlaştıkça sahaya sürülmektedir. Unutulmamalıdır ki kaosu olduğu zaman ve mekanlarda terör grupları canlanır ve bu canlanan terör grupları egemen güçler tarafından kullanılır.

2.1.3.Boko Haram

2.1.3.1.Tarihi seyri ve etkili olduğu coğrafya

Boko Haram, siyasi istikrarın olmadığı, iç çatışmalarla kaosu hâkim olduğu Nijerya'da 2000'li yılların başlarında ortaya çıkmış,⁸²⁰ zaman içinde Nijerya'ya özel bir sorundan tüm Afrika Kıtası'nı etkileyen önemli bir bölgesel probleme dönüşmüş

⁸¹⁷ International Crisis Group, "Averting an ISIS Resurgence in Iraq and Syria" (2020), ii-iii.

⁸¹⁸ Karakaya, "Küresel terörizmle mücadele: yerel, bölgesel ve küresel güçlerin Işid ile mücadele politikaları", 93.

⁸¹⁹ Dağdeviren, "IŞİD'in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel, Yerel Gelişmeler ve IŞİD'le Mücadele Stratejisi", 308.

⁸²⁰ İzzettin Artokça, "Boko Haram ve Eş Şebab Terör Örgütlerinin Yapısal Bakımdan Karşılaştırılması", *Türkiye Stratejik Araştırmaları Merkezi (Tasam)*, (2012), s.10.

bir terör örgütüdür. Bununla birlikte ABD'nin Nijerya eski Büyükelçilerinden John Campbell ise Boko Haram'ı kuzeyin yoksulluğuna ve İslam'dan uzaklaşmaya karşı kızgınlıklarını ortaya koyan insanların oluşturduğu bir halk hareketi olarak tanımlamıştır.⁸²¹ Örgüt öncelikli olarak Nijerya'nın, Kamerun, Çad ve Nijer ile sınır kesişim bölgelerinde ve büyük oranda Müslüman bir nüfusa sahip Borno eyaletinde etkili olmuştur.⁸²² Boko Haram günümüzde Nijerya için ulusal, Afrika için bölgesel, uluslararası sistem için ise global bir tehdit olarak etkisini devam ettirmektedir.⁸²³

Boko Haram, '*latin alfabesi haram*', '*batılı eğitim haram*' anlamına gelmektedir. Boko ya da Buku kelimesi, İngilizce 'book' kelimesinden türetilmiştir ve Hausa dilinin Latin alfabesi ile olan versiyonunu ifade için kullanılmaktadır. Hausa dilinde "*Boko*" Batı ve yabancı anlamına gelen çift anlamlı bir terimdir. "Haram" kelimesi ise yasaklama anlamında Arapçadan türetilmiş bir kelimedir. İki kelimenin birleşmiş hali olan "*Boko Haram*", Batı eğitimi ve Batılı olan her şeyi yasaklamak anlamına gelmektedir.⁸²⁴ Boko Haram, Batı eğitiminin/kültürünün Müslüman toplumlarda yasaklanmasının gerekliliğini kendisine ilke edinmiştir. Bu yüzden laik yönetimi devirerek İslami bir düzen kurmayı hedeflemektedir.⁸²⁵

Örgütün kuruluştaki adı '*Cemaatu Ehlü's-Sünne Li'd-Dava ve'l-Cihat ala-Menheci's-Selef*' olmasına rağmen⁸²⁶ Türkiye ve uluslararası kamuoyunda Boko Haram olarak tanınmasının sebebi örgütün kurucu lideri Muhammed Yusuf'un batı tarzı eğitim almanın haram olduğu inancına dayanan ideolojik düşüncesinden kaynaklanmaktadır.⁸²⁷ Örgütün seküler eğitimi ve laik devlet düzenini reddederek yerine İslami kurallarla yönetilen bir devlet inşa etme ve dini eğitim verme amacıyla hareket etmesi, dini motivasyona sahip ancak siyasi amaçlı bir aktör olduğunu göstermektedir.

⁸²¹ Andrew Walker, *What Is Boko Haram?* (Washington DC: Special Report for United States Institute of Peace, 2012), 17/9.

⁸²² Yusuf Furkan Şen - Hasan Çiçek, "Boko Haram Terör Örgütünün Bölgedeki Etkisi ve Örgütle Müzakere Olanakları", *OPUS International Journal of Society Researches* 8/15 (2018), 2126.

⁸²³ Gökhan Duman - İsmet Mert Çelik, "Afrika'nın Bölgesel Terör Sorunu: Boko Haram Üzerine Bir İnceleme", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 9/1 (2021), s.81.

⁸²⁴ Zeynep Alimoğlu Sürmeli - ND Danjibo, "İslami Fundamentalizm ve Mezhep Şiddeti: Kuzey Nijerya'daki 'Maitatsine' ve 'Boko Haram' Krizleri", *e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research* 10/1 (2017), 215.

⁸²⁵ Alexander Thurston, *Boko Haram* (Princeton: Princeton University Press, 2018).

⁸²⁶ Emrah Kekilli vd., "Bir Örgütün Anatomisi Boko Haram", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, S 214 (2017), 8-10.

⁸²⁷ Kekilli vd., "Bir Örgütün Anatomisi Boko Haram", 8-10; Adam Higazi, "Understanding Boko Haram: Origins, Ideologies and Strategies", *African Security Review* 23/1 (2014), 54-67.

2001 ile 2015 arasında en hızlı büyüyen 10 ekonomiden birisi haline gelen Nijerya'nın sahip olduğu yer altı zenginlikleri, ülkeyi cazip bir yatırım merkezine dönüştürürken⁸²⁸ aynı zamanda uluslararası sömürgeci güçlerin de hedefi haline getirmektedir. Bu yüzden de yerli işbirlikçileri vasıtasıyla ülke, bir taraftan Boko Haram benzeri terör örgütleri ile istikrarsızlaştırılırken diğer yandan da İslamofobi için malzeme oluşturulmaktadır. Özellikle zengin petrol yataklarının Hristiyan olan güney kesimde yer alıyor olması ve Müslümanların yoğunlukta olduğu kuzey kesimin fakir olması ülkede gelir dengesizliğine, işsizliğe ve sosyal çatışmalara yol açmıştır.⁸²⁹ Boko Haram'a katılımın yoksulluk ve işsizliğin yaygın olduğu bölgelerde daha yüksek olması, vurgulanması gereken önemli bir noktadır. Özellikle devletin yiyecek, barınma ve benzeri imkanları sağlamakta zorlandığı yoksul ve sahipsiz gençlere, Boko Haram'ın sunduğu imkanlar ve yaptığı propagandalar örgütü genç nüfus için bir cazibe merkezine dönüştürmüştür.⁸³⁰

Uzun yıllar İngiliz sömürgesinde yaşadıkdan sonra 1960'ta bağımsızlığını kazanmasına rağmen askeri darbelerle sürekli istikrarsızlığın hakim olduğu, halkın merkezi yönetimlere güven duymadığı, siyasi temsiliyetinin olmadığı Nijerya'nın kuzey bölgesinde Boko Haram gibi bir radikal dini harekete halk tarafından bu bağlamda destek verilmektedir. Ayrıca devletin silahlı güçlerinden daha üstün teknoloji ve silahlara örgütün sahip olmasının devletin ordusunun moral ve motivasyonunu bozduğu da göz önünde bulundurulduğunda Boko Haram gibi terör örgütleri ile mücadelede neden yeterince başarı sağlanamadığı netlik kazanmaktadır. Nijerya Eski Genel Kurmay Başkanı Mareşal Alex Badeh'in ordunun Boko Haram'la savaş için yeterli ekipmanları olmadığını ve Nijerya güvenlik güçlerinin bir kısmının operasyonlara tepki göstererek katılmadıklarını belirtmesi de bu durumu doğrulamaktadır.⁸³¹ Hatta örgüte karşı mücadeleye katılmak istemeyen güvenlik güçlerinin idamla yargılanmaları da çözüm oluşturmamıştır.⁸³²

⁸²⁸ Şen - Çiçek, "Boko Haram Terör Örgütünün Bölgedeki Etkisi ve Örgütle Müzakere Olanakları", 2125.

⁸²⁹ Şen - Çiçek, "Boko Haram Terör Örgütünün Bölgedeki Etkisi ve Örgütle Müzakere Olanakları", 2103.

⁸³⁰ Duman - Çelik, "Afrika'nın Bölgesel Terör Sorunu: Boko Haram Üzerine Bir İnceleme", s.86.

⁸³¹ Serdar Özer, *Boko Haram Terörü ve Bölge Siyasetine Etkisi* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 61.

⁸³² Hürriyet Gazetesi, "Nijerya: Boko Haram'la Savaşmayan Askerlere İdam Cezası", (2014).Erişim Tarihi 01.05.2023.

Boko Haram, terör eylemlerinde silahlı insansız hava aracı (SİHA) kullanmaktadır. Her ne kadar sınır güvenliklerinin olmaması, yeterli denetimin yapılmaması ve gruplar arası çatışmaların örgütlerin kolayca silah ve teknolojilere sahip olmalarının yolunu açtığını düşündürse de farklı saiklerle bu terör örgütlerinin devam etmesinin istendiği açıktır. Bu SİHA'lar kolay elde edilebilecek savunma ve saldırı silahları olmadığına ve bunu ancak belli ülkeler üretebildiğine göre bu teknolojilerin terör örgütlerine verilmesi, bölgesel terörün devamının ve tüm Afrika kıtasına yayılımının istendiği anlamına gelmektedir.

2.1.3.2. Nijerya'nın jeostratejik konumu

Nijerya Afrika'nın siyasi ve ekonomik yönden güçlü ülkeleri arasında yer almasına rağmen kuzeyde Boko Haram, güneyde de Biafra Yerli Halkları başta olmak üzere silahlı örgütler ve çetelerin savaş alanına dönmüş, güvenlik güçleri ve sivil halk hedef haline gelmiştir. Özellikle güvenlik güçlerinin silah ve donanım açısından terör örgütlerinin gerisinde kaldığı yönündeki tespitler üzerine silah ve donanımını yenilemek isteyen Nijerya Hükümeti için Türkiye önemli bir tedarikçi konumuna gelmiştir. Özellikle dünyada SİHA yapabilen çok az sayıdaki ülkeden biri olan Türkiye'den aldıkları Türk savunma sanayi ürünlerinin yüksek memnuniyeti üzerine yeni ürünler alınması yönünde girişimler yapıldığı bildirilmiştir.⁸³³

Dünyanın en büyük yedinci ülkesi olan Nijerya,⁸³⁴ tarih boyunca köle ve tarımsal ürünlerin ticareti açısından önemli merkezlerden biri olmuştur. Günümüzde ise petrol rezervleri açısından dünyada ilk 10, doğal gaz rezervleri açısından ise 9. sırada yer almaktadır. Ayrıca Nijerya, Türkiye için Afrika'da Cezayir'den sonraki en önemli doğalgaz tedarikçisidir.⁸³⁵ Nijerya, kuzeyinde çoğunlukla Müslümanların yaşadığı, 2010 verilerine göre %52'si Müslüman, %46'sı Hristiyan⁸³⁶ ve çok azı da yerel dinlere mensup olan yaklaşık 200 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Çok dinli, çok kültürlü ve çok etnik kökenli olan böylesine büyük bir ülke aynı zamanda kırılmaya müsait toplumsal fay hatlarını da bünyesinde barındırmaktadır. Bu ülkede çoğunlukla

⁸³³ Gökhan Kavak, *Zorluklar ile Fırsatların Bir Arada Bulunduğu Ülke: Nijerya* (Afrikavakfi.org: Afrika Vakfı, 2021), 7.

⁸³⁴ Toyin Falola vd., *Historical Dictionary of Nigeria* (New York: Rowman & Littlefield, 2018).

⁸³⁵ Kavak, *Zorluklar ile Fırsatların Bir Arada Bulunduğu Ülke: Nijerya*, 1.

⁸³⁶ Kenan Toprak, "Nijerya'ya Şiliğin Girişi Ve Yayılmasında/Gelişiminde İran'ın Rolü", *Africana* 1/2 (2021), s.33.

etnik, politik ve sosyoekonomik problemler din eksenli tartışılmaktadır. Özellikle dini mekanlar ve ibadethaneler (kiliseler, camiler vb.) devlet kontrolünden bağımsız olarak faaliyet yürütmektedirler. Kuzey ve Güneyin dini mensubiyet açısından ayrıışmış olması ve dini yapılar üzerinde devlet kontrolünün bulunmaması, Müslüman Kuzey Nijerya'nın Afrika kıtasında en çok tartışılan dini bölgelerden biri olmasına yol açmıştır.⁸³⁷

Büyük bir coğrafya ve kalabalık bir nüfusa sahip olması diğer yandan nispeten İngiliz sömürgesinden yeni kurtulması ve çok dinli/kültürlü yapısı nedeniyle çatışma ve istikrarsızlığın hakim olduğu Nijerya'da Suudi Arabistan Vehhabilik, İran da Şii politikası üzerinden etkin olmak için çeşitli kuruluşlar aracılığıyla sosyal yardımlar ve finans aktarımı yapmaktadır.⁸³⁸ Bağımsızlık öncesi Müslümanların büyük çoğunluğu geleneksel Sufi tarikatlarına bağlı iken⁸³⁹ bağımsızlık sonrası geleneksel sufi tarikatlar devam etmekle birlikte Şiilik ve Vehhabi-Selefilik de toplumsal zemin bulmuştur. Bir yandan Suudi Arabistan'ın Hac mekanları için ev sahipliği yapması diğer yandan İran devriminin uluslararası yansımaları her iki ülkenin de Nijerya üzerinde aktif faaliyet yürütmesinin yolunu açmıştır.⁸⁴⁰ Bu durum aynı zamanda Riyad ve Tahran arasındaki gerilimin Nijerya'ya yansması ile mezhepler üzerinden toplumsal kutuplaşmayı ve mezhepsel çatışmayı da beraberinde getirmiştir.⁸⁴¹ Suudi Arabistan'ın Vehhabilik, İran'ın Şii yayılmacı politikası devletler ve devlet dışı aktörler için kullanılmaya müsait bir zemin oluşturmuş⁸⁴² ve Nijerya gibi ülkeler böylece istikrarsızlaştırılarak hem insan kaynakları tüketilmiş hem de yerüstü/yeraltı zenginlikleri sömürülmüştür. Ayrıca Nijerya'da yer alan çoğu hareketin liderlerinin yurtdışında okuduklarına, öğrencilik dönemlerinden itibaren aktif

⁸³⁷ Toprak, "Nijerya'ya Şiiliğin Girişi Ve Yayılmasında/Gelişiminde İran'ın Rolü", s.31.

⁸³⁸ Dibussi Tande, "Beyond Boko Haram: The Rise of Radical/Militant/Extremist Islam in Nigeria & Cameroon", 2012.

⁸³⁹ Kenan Toprak, "Nijerya'da Tahran- Riyad Rekabetinin Etkisi: Zakzaki Hareketi", *Yeni Şafak* (13 Ağustos 2019).

⁸⁴⁰ Toprak, "Nijerya'ya Şiiliğin Girişi Ve Yayılmasında/Gelişiminde İran'ın Rolü", s.31.

⁸⁴¹ Toprak, "Nijerya'ya Şiiliğin Girişi Ve Yayılmasında/Gelişiminde İran'ın Rolü", s.32; Kabiru Haruna Isa, "Sunni Literary Responses to the Spread of Shia Ideology in Northern Nigeria", *Studies in African Languages and Cultures* 52 (2018), 115-116. Toprak, "Nijerya'ya Şiiliğin Girişi ve Yayılmasında/Gelişiminde İran'ın Rolü", s.32.

⁸⁴² Alexander Thurston, "Sectarian triangles: Salafis, the Shi 'a, and the politics of religious affiliations in northern Nigeria", *Politics and Religion* 14/3 (2021), 484-511.

faaliyetler içinde bulunduklarına ve bu ülkelerin hareket liderlerini yönlendirdiklerine yönelik tespitler de bulunmaktadır.⁸⁴³

Nijerya, dini ve kültürel inanış açısından son derece karmaşık bir yapı ve çeşitlilik gösteren bir ülke olması sebebiyle birçok konuyu dinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zira Nijerya’da 250’den fazla etnik grup başta olmak üzere resmi dil olan İngilizcenin yanı sıra 500’den fazla sayıda yerel dil konuşulmakta⁸⁴⁴ ve farklı din ve mezheplerden çok sayıda dini grup yer almaktadır. Hausa-Fulani (%29), Yoruba (%21), Igbo (%18) ve Ijaw (%10) politik olarak etkili ve en kalabalık etnik gruplardır.⁸⁴⁵ En kalabalık grubu oluşturan Fulanilerin %90’dan fazlası Müslüman’dır ve kuzeyde yaşamaktadırlar.⁸⁴⁶ Nijerya, dünyadaki en fazla Müslüman halka sahip ülkelerden biri olmakla birlikte laik bir anayasa ve demokratik bir sistem ile yönetildiği için İslami bir devlet olarak tanımlanmamaktadır. Ancak sosyokültürel yaşam ve siyasete etkileri nedeniyle özellikle Kuzey Nijerya’da İslam, önemli bir belirleyicidir.

Nijerya’da etnisite üzerinden başlayan toplumsal ayrışma, siyasal ve teolojik açıdan da kendini göstermiş ve eğitim imkanlarına erişimde de ikili bir yapı oluşmuştur. Batılı eğitim olanaklarını kullanan Hristiyanların yaşadığı güneydeki Lagos Eyaleti’nde okur-yazar oranı %90 iken dini eğitim alan Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu kuzeydeki Borno Eyaleti’nde ise bu oran %27 civarındadır. Bu durum bile toplumsal ayrışmada önemli rol oynamıştır.⁸⁴⁷ İstikrarsızlık ve terör saldırıları sırasında çok sayıda eğitimcinin yaşamını yitirmesi, eğitim çağındaki çocukların kaçırılmaları ve silah altına alınmaları, saldırılarda okulların harap olması ve can güvenliğinden dolayı göç dalgasının oluşması kuzeyde eğitimi büyük oranda aksatmıştır. Bu konuda en fazla etkilenen bölge, Boko Haram’ın hem çıkış yeri olan hem de oldukça etkin olduğu Borno eyaletidir.⁸⁴⁸

Nijerya’nın sömürge dönemindeki temel sorunlarının bağımsızlık ve kuruluş süreçleri sonrasında da devam etmesi, toplumsal kimliğin ve milli bilincin

⁸⁴³ Tande, “Beyond Boko Haram: The Rise of Radical/Militant/Extremist Islam in Nigeria & Cameroon”.

⁸⁴⁴ Kavak, *Zorluklar ile Fırsatların Bir Arada Bulunduğu Ülke: Nijerya*, 3.

⁸⁴⁵ Ministry of Mines and Steel Development, *Nigeria’s Mining and Metal Sector Investment Promotion Brochure - Resourcedata* (Ministry of Mines and Steel Development, 2017), 4.

⁸⁴⁶ Paul R Viotti - Mark V Kauppi, *International Relations and World Politics: Security, Economy, Identity* (New Jersey: Prentice Hall, 2001), 421.

⁸⁴⁷ Duman - Çelik, “Afrika’nın Bölgesel Terör Sorunu: Boko Haram Üzerine Bir İnceleme”, s.85.

⁸⁴⁸ Şen - Çiçek, “Boko Haram Terör Örgütünün Bölgedeki Etkisi ve Örgütle Müzakere Olanakları”, 2120-2121.

oluşamaması, yerel kimliklerin yok sayılması, dinin radikalleşmesinin sebebinin batı ülkelerinin müdahaleleri olarak dile getirilmesi, Boko Haram'ın Nijerya toplumlarının batı kültür ve düşüncelerinden arındırılması ve toplumun İslam'ın öğretilerine göre yaşaması talebini doğurmuştur. Sadece eğitim ile bu sorunun çözülemeyeceği ve İslami ilkelerin toplum düzenine hâkim olması gerektiği düşüncesini de berberinde getirmiştir. Bu düşünceler söylem ve eyleme dönüştürüldüğü zaman da farklı etnik ve inançlara sahip toplumda Hristiyan Güney ile Müslüman Kuzey arasında gerilim artmış ve ülkenin kaos ve istikrarsızlığa sürüklenmesi örgütün toplumsal yerleşimine zemin hazırlamıştır.⁸⁴⁹ Diğer taraftan uzun yıllar kolonyal baskı altında yaşamış ve bağımsızlığına geç kavuşmuş olan Nijerya halkı, daha sonraki dönemde de askeri darbelerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Uzun yıllardır süregelen problemlerin devlet tarafından demokratik yollarla çözüme kavuşturulamaması özellikle Nijerya'nın kuzeyinde yaşayan Müslümanlar başta olmak üzere halkı farklı çözüm arayışlarına itmiş ve Boko Haram bir çözüm olarak görülmüştür.⁸⁵⁰

2.1.3.3. Din anlayışı ve faaliyetleri

Örgütün temelleri 2002 yılında Nijerya'nın kuzeydoğusunda yer alan bir camide gençlik hareketiyle oluşturulmuş⁸⁵¹ ve bu gençlik örgütü mevcut düzenin İslami ölçülere uymadığı gerekçeleriyle hicret hareketi başlatmıştır.⁸⁵² Hicret hareketiyle başlayan grup serüveni, Muhammed Yusuf'un öncülüğünde Boko Haram'ın kurulmasıyla toplumsal zemin kazanmıştır. Ancak bu dini argümanın yanı sıra örgütün kurulmasında ekonomik etkenler de önemli rol oynamıştır. Zira örgütün kurucusu Muhammed Yusuf'un, çevre ülkeleri de içine alacak şekilde işsizlik ve yoksullukla mücadele için gençliğe yönelik eğitim ve sosyal faaliyetlerin yürütüleceği bir tesis kurup, yoksulluk ve işsizliği azaltacağını vadetmesi bu tespiti doğrulamaktadır.⁸⁵³ Örgüt yerel dini bir hareket olarak kurulmuş olsa da terör eylemlerinin yapılmasında ve uluslararasılaşmasında dışarıdan yoğun destek aldığı açıktır. Bir taraftan bir kısım Nijerya Devlet görevlilerinden diğer taraftan da Suudi Arabistanlı gruplardan destek alan Boko Haram; Afrika kıtası dışında Pakistan, Irak,

⁸⁴⁹ Duman - Çelik, "Afrika'nın Bölgesel Terör Sorunu: Boko Haram Üzerine Bir İnceleme", 88.

⁸⁵⁰ Duman - Çelik, "Afrika'nın Bölgesel Terör Sorunu: Boko Haram Üzerine Bir İnceleme", 92.

⁸⁵¹ Artokça, "Boko Haram ve Eş Şebab Terör Örgütlerinin Yapısal Bakımdan Karşılaştırılması", 10.

⁸⁵² Andrew Walker, *What Is Boko Haram?* (Washington DC: JSTOR, 2012), 17/s.3.

⁸⁵³ Duman - Çelik, "Afrika'nın Bölgesel Terör Sorunu: Boko Haram Üzerine Bir İnceleme", 86.

Afganistan, Moritanya, Lübnan, Cezayir bölgelerinde de etkili olmaya başlamıştır.⁸⁵⁴ Boko Haram örgütünde ideolojik ve inançsal yaklaşım, radikalizmin örneklerinden biri olan Selefilik ile benzeşmektedir. Görünürde nihai amaç şer'i yasalara dayalı bir devlet sistemi kurmaktır.⁸⁵⁵

Nijerya İslami hareketlerinde Zakzaki önemli bir yer tutmaktadır. Zira Zakzaki ve takipçilerinden Muhammed Yusuf ve Ebubekir Şekau gibi öncü isimler, başlangıçta Mısır kökenli Müslüman Kardeşler'den esinlenen Nijerya-Müslüman Kardeşlere katılmışlardır. Zakzaki Nijerya Müslümanlarının büyük çoğunluğu Sünni gelenekten geldiklerinden onlarla ters düşmemek adına başlangıçta takiye yaparak Şii eğilimini gizlemiştir. Ancak Zakzaki 1994 yılında Şii eğilimini açıkça ortaya koyunca takipçilerinden bazıları ayrılmış ve Şii olmayı reddetmişlerdir. Bu ayrılanlar arasında önemli isimlerden biri de Selefi-Vehhabi anlayışa sahip olan Boko Haram'ın kurucusu Muhammed Yusuf'dur.⁸⁵⁶ Muhammed Yusuf, ileri dönemlerinde Selefilik'in etkisiyle gerçek kurtuluşun sadece Selefilere takip etmekle mümkün olduğu⁸⁵⁷ ve Selefiler dışındakilerin küfre girdiğini iddia etmek şeklindeki aşırı bir düşünceyi benimsemiştir.⁸⁵⁸ Zakzaki'nin Şii yapısının açığa çıkması üzerine Nijerya'daki İslami Hareketler Şii ve Sünni yapılanmalar olarak temelde iki kola ayrılmış ve bunlar da kendi aralarında çoklu kollara ayrılarak aralarında mücadele ve çatışmalar başlamıştır. Şii hareketi, Zakzaki'nin kontrolünde olan Nijerya İslami Hareketi çatısı altında kalırken; Sünni hareket ise şiddet içermeyen Selefi-İzale grubundan radikal eylemler ve şiddet yanlısı Boko Haram'a kadar çeşitli gruplara ayrılmıştır.⁸⁵⁹ Boko Haram'ın radikal vizyonuna karşı Zakzaki, vaazlarında açıkça Boko Haram'ı hedef göstererek iki grup arasında ciddi bir düşmanlığın oluşmasına yol açmıştır.⁸⁶⁰ Zakzaki'nin amaçlarından birinin, neticede Nijerya'daki tahmini 3 milyon Şii'nin öncülüğünde

⁸⁵⁴ Abimbola Adesoji, "The Boko Haram Uprising and Islamic Revivalism in Nigeria", *Africa Spectrum* 45/2 (2010), 101.

⁸⁵⁵ Abdurrahim Sıradağ, *Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab* (İstanbul: SETA, 2015), 9.

⁸⁵⁶ Toprak, "Nijerya'da Tahrir- Riyad Rekabetinin Etkisi". (Yeni Şafak, 13 Ağustos 2019). Erişim Tarihi 02.05.2023.

⁸⁵⁷ Higazi, "Understanding Boko Haram: Origins, Ideologies and Strategies", 57.

⁸⁵⁸ Jacob Zenn, "The Islamic Movement and Iranian Intelligence Activities in Nigeria", *CTC Sentinel* 6/10 (2013), 13-18.

⁸⁵⁹ Solomon Timothy Anjide - Al Chukwuma Okoli, "New Trajectory of Islamic Extremism in Northern Nigeria: A Threat-Import Analysis of Shiite's Uprising", *International Journal of African and Asian Studies* 32/1 (2017), 43.

⁸⁶⁰ Human Rights Watch, "Nigeria: Army Attack on Shia Unjustified", (2015). Erişim Tarihi 03.05.2023.

“*velayeti fakih*”e dayanan inanışla Nijerya Cumhuriyeti’nin yönetimini İran tarzı bir teokrasiye dönüştürmek olduğu belirtilmiştir.⁸⁶¹

Boko Haram Örgütünün kurucu lideri Muhammed Yusuf, ortaokuldayken okulu bırakarak Kur’an eğitimi için Çad ve Nijer’e gitmiş, her iki ülkede bulunduğu sürede Batılılaşma ve modernleşme karşıtı fikirleri benimsemiştir.⁸⁶² Ülkesine döndüğünde Kuzey Nijerya’da bir İslam Devleti kurmak için mücadele başlatmıştır.⁸⁶³ Taraftarları 2009 yılına kadar şiddet eylemlerini düşük bir seviyede sürdürmüşlerdir. Ancak Muhammed Yusuf’un gözaltındayken öldürülmesinden sonra yerine geçen Ebubekir Şekau öncelikle hapisanedeki örgüt üyelerini kurtarmayı, uzun vadede ise Nijerya’da şariat ile yönetilen bir devlet kurmayı amaçlamış, bu amaçlarına ulaşabilmek için de tek yolun aktif cihat olduğunu savunarak şiddet ve terör eylemlerine başvurmuştur.⁸⁶⁴ Örgüt, 2009 yılından itibaren ulusal ve uluslararası alanda çok sayıda eylem gerçekleştirmiştir.⁸⁶⁵ Böylece Ebubekir Şekau, Muhammed Yusuf’un radikal İslami hareketini şiddete yöneltmiştir.⁸⁶⁶ Bu dönüşüm aynı zamanda diğer uluslararası örgütlerle iş birliği ve onlardan destek alma ile sonuçlanmıştır.⁸⁶⁷ 2010 yılında güneyli bir Hristiyan olan Goodluck Jonathan’ın yönetime gelmesi ve Müslümanları ötekileştirici tutum ve yanlış güvenlik uygulamaları sonucu başta Boko Haram olmak üzere ülkede terör ve çatışma eylemleri zirveye çıkmıştır. Bu durum örgütün daha fazla radikalleşmesine, eylemleri kuzey Nijerya sınırlarını aşarak tüm ülkeye ve hatta ülke sınırları dışına ulaşarak örgütün uluslararasılaşmasına yol açtığı gibi⁸⁶⁸ yapılan haksız ve taraflı uygulamalar Boko Haram örgütünün propaganda yapmasına da zemin hazırlamıştır.⁸⁶⁹

Boko Haram, bir süre sonra uluslararası güç kazanmak için el-Kaide’ye bağlılığını açıklamış ancak olumlu yanıt alamayınca DEAŞ’a bağlılığını bildirerek

⁸⁶¹ Jordan Steckler, “How Iran Exports Its Ideology” (United Against Nuclear Iran, Aralık 2020) Erişim Tarihi 03.05.2023.

⁸⁶² Sürmeli - Danjibo, “İslami Fundamentalizm ve Mezhep Şiddeti: Kuzey Nijerya’daki ‘Maitatsine’ ve ‘Boko Haram’ Krizleri”, 215.

⁸⁶³ Thurston, *Boko Haram*.

⁸⁶⁴ Duman - Çelik, “Afrika’nın Bölgesel Terör Sorunu: Boko Haram Üzerine Bir İnceleme”, s.88.

⁸⁶⁵ Bu eylemlerin kronolojik detayları için bkz. Şen - Çiçek, “Boko Haram Terör Örgütünün Bölgedeki Etkisi ve Örgütle Müzakere Olanakları”, 2129-2132.

⁸⁶⁶ Serdar Özer, “Boko Haram terörü ve bölge siyasetine etkisi”, (2018), s.43.

⁸⁶⁷ Thurston, *Boko Haram*.

⁸⁶⁸ Şen - Çiçek, “Boko Haram Terör Örgütünün Bölgedeki Etkisi ve Örgütle Müzakere Olanakları”, 2107-2109.

⁸⁶⁹ Şen - Çiçek, “Boko Haram Terör Örgütünün Bölgedeki Etkisi ve Örgütle Müzakere Olanakları”, 2126.

kendi bayrağından vazgeçip 2015 yılından itibaren DEAŞ bünyesine katılmıştır.⁸⁷⁰ Bu durum üzerine Batı medyası tarafından Boko Haram'dan “*DEAŞ'ın Batı Afrika Kolu*” diye bahsedilmiş ve uluslararası terör örgütleriyle ilişki içinde olduğu bildirilmiştir.⁸⁷¹ Nijerya Hükümeti de terör örgütü DEAŞ'ın özellikle ülke dışında eğitim gören Nijeryalı gençleri radikalleştirdiğini vurgulayarak aileleri dikkatli olmaları yönünde uyarmıştır.⁸⁷²

Örgütün eylemlerini Nijerya dışında çevre komşu ülkelere taşıması ve diğer örgütlerle iş birliği yapması neticesinde örgütün yaptığı terör eylemlerinde 20.000'den fazla insan ölmüştür.⁸⁷³ Boko Haram, Nijerya'nın ulusal güvenliğini tehdit etmenin ve çok sayıda ölümlerin yanı sıra yüzbinlerce insanın terör eylemleri korkusuyla ülke içinde ve ülke dışına göç etmesine sebebiyet vererek bölgesel ve hatta uluslararası güvenlik sorunu oluşturmuştur.⁸⁷⁴

Geçmişte özellikle İngiliz sömürgeciler başta olmak üzere Kuzey Nijerya'daki aristokratların da desteğiyle kurdukları misyonerlik okulları üzerinden Müslüman gençlerin inançlarını değiştirmeyi amaçlamaları⁸⁷⁵ doğal olarak Müslüman topluluk içinde reaksiyonlara yol açtığı gibi Batılı eğitime karşı da şüphe ile yaklaşılması sonucunu doğurmuştur. Bu yüzdendir ki Nijerya basını Batı'nın eğitim maskesi altında misyonerlik faaliyetleri yürütmesi, ülkenin kuzeyinde yaşayan yaklaşık 9.5 milyon Müslüman çocuğa kendilerini ulema olarak nitelendiren kişiler tarafından dini eğitim verilmesi bahanesiyle temel eğitimden mahrum bırakıldıkları haberlerine yer vermiştir.⁸⁷⁶

Boko Haram'ın uluslararası kamuoyunun dikkatini çeken en önemli eylemi, 2014'te okullardan kız çocuklarının kaçırılmalarıdır. Batılı eğitime ve kız çocuklarının okutulmasına karşı olduğunu daha önce sürekli gündeme getiren örgüt, okula

⁸⁷⁰ Jim Muir, “Nigeria's Boko Haram Pledges Allegiance to Islamic State”, (2015) Erişim Tarihi 02.05.2023.

⁸⁷¹ Festus Owete, “Exclusive: Presidential Panel Establishes Boko Haram Ties with Al-Qaeda”, *Premium Times* (26 Temmuz 2016) Erişim Tarihi 20.05.2023.

⁸⁷² Caleb Ayansina, “ISIS to Radicalise Nigerian Youths Schooling Abroad, FG Raises Alarm”, *Vanguard News* (27 Şubat 2015) Erişim Tarihi 20.05.2023.

⁸⁷³ Beulah Adaoma Norbert, *Nijerya'da Etnik Şiddet ve Bölgesel Terörizm* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s.75.

⁸⁷⁴ Jacob Zenn, “Boko Haram's International Connections. Combating Terrorism Center, West Point, USA”, *Combating Terrorism Center at West Point* 6/1 (2013).

⁸⁷⁵ Obi Anyadike, “What Will Follow Boko Haram?”, *IRIN News* (24 Kasım 2011) Erişim Tarihi 20.05.2023.

⁸⁷⁶ Amaka Abayomi vd., “Educating 9.5m Almajirai: How Far Can FG Go?”, *Vanguard News* (blog), 2012. Erişim Tarihi 20.05.2023.

gönderilen kız çocuklarını kaçırap söylemlerini eyleme dönüştürerek hedefini ortaya koymuştur. Örgütün bu eylemi uluslararası kamuoyunun yoğun tepkisini çekmiş, uluslararası kampanyalar başlatılmış, birçok ünlü ismin ve siyasinin katıldığı "*Bring Back Our Girls- Kızlarımızı Geri Getirin*" adlı tepki kampanyasına ABD Eski Başkanı Barack Obama'nın eşi Michelle Obama da destek vermiştir.⁸⁷⁷ Bu tepkiler, dikkatleri Boko Haram'a yöneltmiştir. Dış İlişkiler Konseyi'nin paylaştığı verilere göre Boko Haram, resmi görevlileri ve sivilleri hedef alan saldırılar, hırsızlık, insan kaçakçılığı, Batılı kurum veya kuruluşları hedef alan saldırılar, özellikle eğitim çağındaki kızların kaçırılarak temel hürriyetlerin gasp edilmesi gibi insanlık suçları başta olmak üzere birçok terör eylemi gerçekleştirmiştir.⁸⁷⁸ Bu eylemler sonrası uluslararası kamuoyu, örgütün yerel veya bölgesel bir sorun olmadığını, küresel bir sorun olarak ele alınması gerektiğini anlamaya başlamıştır.⁸⁷⁹

Gelişen güncel teknolojik imkanları takip eden örgüt, Youtube, sosyal medya hesapları ve blog sayfaları üzerinden faaliyetlerini duyurup propaganda yapma imkanı bulmuş ve eylemlerini etkin bir şekilde büyük kitlelere duyurmaya başlamıştır.⁸⁸⁰ Örgüt propaganda faaliyetlerinin yanı sıra eylemleri sırasında da ileri teknolojiden yararlanmıştır. Medyada ara ara örgütün üst düzey teknoloji ürünü İHA'larla bazı askeri üstlere saldırdığı haberleri yer almıştır.⁸⁸¹

Örgütün faaliyetleri ve örgüt elemanlarının geçimleri için ekonomik desteğin nereden sağlandığı tam olarak bilinmemekle birlikte, başta DEAŞ olmak üzere diğer terör örgütlerinden aldığı ekonomik desteklerle ve halktan topladığı gönüllü veya zorunlu bağışlarla faaliyetlerini finanse ettiği düşünülmektedir.⁸⁸² Boko Haram'ın, Kuzey Nijerya'da yer alan 19 federe devletin yanı sıra Sudan, Nijer ve Çad gibi komşu ülkelerdeki bağlıları ile birlikte toplamda 280.000'e yakın üyesinin bulunduğu

⁸⁷⁷ BBC News Türkçe, "Michelle Obama, İlk Kez Halka Seslendi", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140510_obama (10 Mayıs 2014) Erişim Tarihi 28.04.2023.

⁸⁷⁸ Dionne Searcey, "Boko Haram Is Back. with Better Drones", (New York Times, 13 Eylül 2019) Erişim tarihi 02.05.2023.

⁸⁷⁹ Lisa De Bode, "Global Outrage Over Kidnapping of Nigerian Schoolgirls", *AlJazeera* (06 Mayıs 2014) Erişim tarihi 28.04.2023.

⁸⁸⁰ Artokça, "Boko Haram ve Eş Şebab Terör Örgütlerinin Yapısal Bakımdan Karşılaştırılması", s.15.

⁸⁸¹ Gökhan Kavak, "Boko Haram Örgütü İnsansız Hava Araçlarıyla Saldırmaya Başladı", *Anadolu Ajansı* (29 Kasım 2018) Erişim tarihi 18.03.2024.

⁸⁸² Büşra Bozkurt, "Nijeryada terörizm (Boko Haram terör örgütü)", (2018), s.43.

düşünülmektedir.⁸⁸³ Diğerlerinde olduğu gibi Boko Haram örgütünde de ortaya çıkış motivasyonunun dini mi siyasi mi olduğunun belirlenmesi, sorunun kökenini ve mücadele yöntemlerini belirleme açısından önemlidir. Ancak dini veya etnik kökenli olsun bu tür örgütlerin tümünde nihayetle politik bir kazanım bulunmaktadır.⁸⁸⁴

Boko Haram'ın ideolojisine göre toplumdaki kötülüklerin sebebi Batı kültürünün taklit edilmesidir. Bu kötülüğün kontrol altına alınabilmesi için modern/seküler devlet kurumları yıkılarak Müslüman toplum korunmalıdır.⁸⁸⁵ Boko Haram'ın temel arzusu, kuzeydoğu Nijerya'da yer alan on iki eyaleti içine alan bölgede kendi yönetimine, eğitim sistemine ve güvenlik teşkilâtına sahip yeni bir özerk devlet kurmaktır.⁸⁸⁶ Boko Haram'ın, Kuzey Nijerya'nın Kamerun sınırında yönetim boşluğu olan istikrarsız bir bölgede şiddet ve terör eylemleri gerçekleştiren DEAŞ gibi tekfirci bir yapıda olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁸⁷ Boko Haram'ın hedefe ulaşmak için silahlı mücadeleyi yegâne yol olarak belirlemesinin DEAŞ da olduğu gibi terörizmi doğurduğu⁸⁸⁸ ancak bu yaklaşımın başarılı olamadığı vurgulanmıştır.⁸⁸⁹

2.2. İlimli İslami Yapılar

2.2.1. Tahiru'l-Kadri

2.2.1.1. Kurucusu Tahiru'l-Kadri'nin hayatı

Tahiru'l-Kadri, 19 Şubat 1951'de Paskistan'da Pencâb eyaletinin Jhang şehrinde dünyaya gelmiştir. Eğitimine 1955'te "*Sacred Heart*" adlı bir Hristiyan okulunda başlayan Tâhirü'l-Kâdri 1962 yılında babasından da İslami eğitim almıştır. Böylece henüz çocuk yaşta iken hem Hristiyanlık hem de İslamiyet ile tanışmıştır.⁸⁹⁰

⁸⁸³ Ahmet Göksel Uluer, *Nijerya'da silahlı örgütler: Boko Haram ve MEND* (Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 63; Sürmeli - Danjibo, "İslami Fundamentalizm ve Mezhep Şiddeti: Kuzey Nijerya'daki 'Maitatsine' ve 'Boko Haram' Krizleri", 215.

⁸⁸⁴ Duman - Çelik, "Afrika'nın Bölgesel Terör Sorunu: Boko Haram Üzerine Bir İnceleme", s.91.

⁸⁸⁵ Sürmeli - Danjibo, "İslami Fundamentalizm ve Mezhep Şiddeti: Kuzey Nijerya'daki 'Maitatsine' ve 'Boko Haram' Krizleri", 216.

⁸⁸⁶ Şen - Çiçek, "Boko Haram Terör Örgütünün Bölgedeki Etkisi ve Örgütle Müzakere Olanakları", 2103.

⁸⁸⁷ Anthony N Celso, "The Islamic State and Boko Haram: Fifth Wave Jihadist Terror Groups", *Orbis* 59/2 (2015), 249.

⁸⁸⁸ Celso, "The Islamic State and Boko Haram: Fifth Wave Jihadist Terror Groups", 255-265.

⁸⁸⁹ Celso, "The Islamic State and Boko Haram: Fifth Wave Jihadist Terror Groups", 267.

⁸⁹⁰ Muhammed Faruk Alagaş - Tutku Şenen, "Pakistan Krizinin Dini Aktörü: Tahir-ul Kadri", (Anadolu Ajansı, 01 Eylül 2014). Erişim Tarihi 20.01.2024.

1963 yılında Medine'ye gitmiş ve kısa süreli bir eğitim sürecinden sonra aynı yıl Pakistan'a geri dönerek 1963-1969 yılları arasında Jhang şehrinde Camia Kutbiyye Medresesinde eğitim görmüştür.⁸⁹¹

Pencab Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra bir süre avukatlık yapmış, mezun olduğu fakültede 1986'da hukuk doktorasını tamamlayarak aynı fakültede İslam hukuku alanında eğitim vermeye başlamıştır. Kadri, Pakistan'daki etkin diğer ulemanın aksine medrese kökenli değildir. Pencabi, Urduca, İngilizce, Arapça ve Farsça bilen Kadri, uluslararası din uleması arasında belirli bir yer edinmiştir.⁸⁹² Daha sonra Minhâc Üniversitesini kurarak başkanlığını yürütmüştür.⁸⁹³ Pakistan Federal Şeriat Mahkemesi ve Yargıtayına ve Federal İslamî Eğitim Bakanlığına danışmanlık yapmıştır. Çok sayıda eser yazan Tahiru'l-Kadri, 2010'da terörizme karşı verdiği 600 sayfalık fetvasını içeren⁸⁹⁴ “*Fatwa on Terrorism*” kitabında terörün İslam'a zarar verdiğini ve İslam'ın terörü açıkça reddettiğini ifade etmiştir. Kadri'nin ısrarla vurguladığı bir diğer husus terörizmin İslam'ın ana söylemini reddetme, dolayısıyla bir inançsızlık durumu olduğudur.⁸⁹⁵

Temmuz 2006'da İstanbul ev sahipliğinde yapılan Avrupa Müslümanlar Forumuna Pakistan'ı temsilen katılmıştır. Çok sayıda uluslararası konferans vermiştir. Newaz Şerif'in, eyalet bakanı olduktan sonra Kadri'ye televizyonda program sunuculuğu yaptırması tanınırlığını sağlamıştır. 1980'lerde Kadri'nin konuşmalarında sık sık Hazreti Muhammed (s.a.v) ile ilgili rüyalar gördüğünü öne sürmesi ve kendisini kurtarıcı gibi lanse etmesi nedeniyle diğer ulemanın tepkisini çekmiş ve büyük tartışmalara yol açmıştır. Kadri'nin bu yaşananlardan sonra Şerif ailesi ile ilişkileri bozulmuştur. Bu ihtilafların akabinde kendisine yönelik sahte bir suikast yaptırdığı ve bunu da Newaz Şerif'in yaptırdığını söylediği ifade edilmiştir.⁸⁹⁶ al-Arabiya'ya göre bu suikast iddiası üzerine başlatılan soruşturmada olay yeri incelemesinde elde edilen kan

⁸⁹¹ Muhammad Masharib Syed, *Pakistan'daki Diyobendî ve Barelvi Ekolleri Arasındaki Hadise Dayalı Tartışmalar* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 67.

⁸⁹² Alagaş - Şenen, “Pakistan Krizinin Dini Aktörü: Tahir-ul Kadri”.

⁸⁹³ Salim Çevik, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu* (Ankara: SETA, 2013), 93.

⁸⁹⁴ Syed, *Pakistan'daki Diyobendî ve Barelvi Ekolleri Arasındaki Hadise Dayalı Tartışmalar*, 68-70.

⁸⁹⁵ Pınar Özden Cankara, “Dini Söyleme Dayalı Terör Örgütlerinin Tanımlanması ve Sınıflandırılması”, *Dini Söyleme Dayalı Terörizmin Analizi*, ed. Ertan Efeğil (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2018), 40-41.

⁸⁹⁶ Alagaş - Şenen, “Pakistan Krizinin Dini Aktörü: Tahir-ul Kadri”.

numunelerinin bir keçiye ait olduğu tespit edilince Kadri sürdürülen soruşturmayı boykot etmiştir.⁸⁹⁷

2011 yılında Wembley stadyumunda düzenlediği barış konferansına İslam İş Birliği Teşkilatı Başkanı Ekemeleddin İhsanoğlu, İngiltere Başbakanı David Cameron ve BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon destek mesajı göndermiştir.⁸⁹⁸ Aynı zamanda Müslüman-Hristiyan Diyalog Forumu’nun başkanı da olan Kadri, 1981 yılında Pakistan’da farklı dini azınlıklarla dinler arası diyalogu başlatan ilk örgüt olan Minhacü’l Kur’an Örgütünü, akabinde Lahor’da Minhac Üniversitesi’ni ve Minhac Refah Vakfı’nı kurmuştur.

Şerif ailesinden ayrıldıktan sonra Şerif hükümetine karşı muhalefet yapmaya başlamış ve eğitim kurumlarından topladığı servetiyle kendisi 25 Mart 1989’da *Pakistan Awami Tehreek (Pakistan Halk Hareketi)* partisini kurmuştur. 1990 yılı genel seçimlerine katılan Kadri’nin partisi, bir yıl sonra da Şii parti olan *Caferi Fıkının Egemeliği Partisi (TNFJ)* ile bir ittifak kurmuş ancak her ikisinde de kaybetmiştir. Siyasette umduğunu bulamayan Kadri 1995’te halkın önünde siyaseti bıraktığını bildirmiştir.⁸⁹⁹ Ancak Kadri, 1999 yılında General Pervez Müşerref’in, Newaz Şerif hükümetini darbe ile devirip sıkıyönetim ilan etmesinin akabinde 1995’te halka verdiği sözü unutarak darbeci Müşerref’in yanında tekrar siyasete geri dönmüştür. 2002 referandumunda da Pervez Müşerref’in önde gelen savunucuları arasında yer almış ve Müşerref, Cumhurbaşkanı olduktan birkaç ay sonra da Kadri milletvekili olmuştur. Kadri, verdiği destek karşılığında Müşerref’ten en azından Din İşleri Bakanlığına atanmayı beklediyse de istediğine kavuşamamış, 29 Kasım 2004’te milletvekilliğinden istifa etmiş ve 2005 yılında Kanada’ya giderek Toronto’ya yerleşmiştir.

Kraliçe Elizabeth’in başkan olduğu İngiliz Milletler Topluluğu’nun bir üyesi olan Kanada vatandaşlığına geçerken Kraliçe Elizabeth’e “*Bugünden itibaren, Kanada’ya ve Majesteleri Kraliçe Elizabeth’e bağlı kalacağım söz veriyorum*” diyerek bağlılık yemini etmiştir.⁹⁰⁰ Kadri, Kanada’da çifte vatandaşlık almış, yedi yıl

⁸⁹⁷ Sabah Gazetesi, “Fetullah Gülen ile Tâhir’ül- Kâdirî Arasındaki İlginç Benzerlikler”, (29 Temmuz 2017). Erişim tarihi 18.01.2024.

⁸⁹⁸ Çevik, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 94.

⁸⁹⁹ Alagaş - Şenen, “Pakistan Krizinin Dini Aktörü: Tahir-ul Kadri”.

⁹⁰⁰ Adem Aköl, “Dünyada FETÖ Benzeri Yapılanmalar”, *Gazette.com* (30 Haziran 2020) Erişim Tarihi 28.01.2024.

orada yaşamış, oradan bağlılarını idare etmeyi sürdürmüş ve kendi hareketi olan Minhac-ül Kur'an'ın faaliyetleri ve yayılımı için çalışmıştır.⁹⁰¹ Avrupa, Amerika ve Orta Doğu'daki öğrencileri sayesinde uluslararası bir ağ kuran ve bağış/aidatlarla büyük bir servet kazanan Kadri, zamanla Kanada resmi makamlarının dikkatini çekmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde faaliyetleri ve şubeleri bulunan Uluslararası Minhac-ül Kur'an Örgütü'ne, dinler arası diyaloga ve ılımlı İslam projesine yaptığı katkılardan dolayı 2011 yılında BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi "Özel İstişare Statüsü" vermiştir.⁹⁰² İngiltere'de Uluslararası Biyografi Merkezi (CIBC) Tahir-ül Kadri'yi çalışmalarından dolayı "1998-1999 senesinin Kozmopolit İnsanı" ilan etmiştir.⁹⁰³

2.2.1.2. İnanç esasları

Pakistan'ın inanç haritasını daha iyi okuyabilmek açısından Tahir-ül Kadri'nin de içinden çıktığı Birelvîler hakkında detaylı bilgi vermek faydalı olacaktır. Ahmed Rıza Han Birelvî (1856-1921) etrafında toplanan bağlılar zamanla kendilerine *Birelviyye (Cemaat-i Ehl-i Sünnet)* adını vermişlerdir. Bazı teferruat denilebilecek dini konularda bile ifrat edecek derecede aşırıya kaçan bu hareketin ortaya çıkışı Müslüman Hint toplumunun önemli bir yara almasına ve çoğu alanda dini ve fikri çatışmaların baş göstermesine yol açmıştır. Dini anlayış ve mezhebî görüşleri açısından mutedil bir çizgide olmamakla birlikte genellikle şiddet ve terör olaylarına mesafeli durmaya çalışmışlardır. Kadri, Minhac-ül Kur'an internet sayfasında Birelvîlerin kurucusu Ahmed Rıza Han ile irtibatlı olduğunu kendisi belirtmektedir.⁹⁰⁴ ABD, Hindistan ve Pakistan'daki hükümetler, geleneksel Sufiliğin alt kıta biçimi olduğu varsayımından hareketle Birelvîlik kurum ve kuruluşlarını destekleme eğilimi göstermişlerdir. Bazı ABD'li analistler Pakistan'da daha radikal olan Diyobendîlik ve Selefilîğe karşı Birelvîliğin desteklenmesi gerektiğini açıkça ifade etmişlerdir.⁹⁰⁵

Kendilerini *Cemaat-i Ehl-i Sünnet* olarak niteleyen Birelvîler, Hanefilik ve tasavvufa bağlı olmakla birlikte gerek tasavvuf anlayışında gerekse bazı kelimeler

⁹⁰¹ Çevik, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 94.

⁹⁰² Alagaş - Şenen, "Pakistan Krizinin Dini Aktörü: Tahir-ul Kadri".

⁹⁰³ Farkhunda Jabeen, *Pakistan'daki Dini Cemaatler ve Din Eğitimi (Mevdudi Cemaati Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 46.

⁹⁰⁴ Arıkan, "Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü", 269.

⁹⁰⁵ Thomas K Gugler, "Islamization and Barelvîs in Pakistan", *Faith-Based Violence and Deobandi Militancy in Pakistan*, (2016), 387.

konularının yorum farklılığında ifrata kaçarlar ve kendileri gibi düşünmeyenleri küfürle itham ederler. Hanefilik ve tasavvuf hususlarında aynı anlayışta olmalarına rağmen Diyobendiler ile sürekli tartışma halindedirler. Hatta Birelviler tarafından başlatılan fer'i konuların yorumuna dayalı tartışmalar zaman zaman fikri tartışma boyutundan çatışma boyutuna kadar taşınmaktadır. Halk desteği ve siyasi nüfuz açısından Pakistan'da en güçlü yapının Birelvi Hareketi olduğu söylenebilir.⁹⁰⁶

Pakistan hakkındaki detaylı analizinde Salim Çevik, Kadri'nin 2012 yılı sonlarında yolsuzluk suçlamalarıyla Newaz Şerif hükümetinin değişimine yönelik Pakistan'da yürüyüş ve protestolar organize ettiğini belirtmiştir.⁹⁰⁷ 14 Ağustos 2014'te Pakistan'ın başkenti İslamabad'da başlayan hükümet karşıtı protestoların aktörlerinden biri olarak Kadri gösterilmiştir.⁹⁰⁸

Birelviliğin entelektüel ve uluslararası yüzü olarak lanse edilen ve tartışmaların gündeminde olan Kadri hakkında medyada çeşitli iddialar yer almıştır.⁹⁰⁹ Ayrıca Birelvilerin Şii akideyle çok benzerlik gösterdiğini belirten Fermaniyan-Hüsrevi de Kadri'yi bu yönüyle eleştirmiştir.⁹¹⁰ Zira Kadri “*The Awaited Imâm Mahdî*” adlı kitabında, imâmet denince sadece Hz. peygamberden (s.a.v.) sonra gelen dört halifenin anlaşılmasının doğru olmadığını belirtmektedir.⁹¹¹ Kadri, on ikinci imam ve son halife “İmam Muhammed Mehdi”nin, ümmetin hem manevi hem de siyasî mirasçısı olarak, hilafet ve velayet makamını temsil eden son imam olduğunu ileri sürmekte ve Mehdi'nin zuhur edeceğini ve bunu inkar edenin de küfre gireceğini iddia ederek Mehdiliği itikadi bir mesele olarak kabul etmektedir.⁹¹²

Kadri, dönem dönem tartışmalara yol açan görüşler ileri sürmüş ve herhangi bir mezhebe bağlı olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca İslam'ın farklı mezhepleri arasındaki görüş ayrılıklarının esasa taalluk etmediğini ve Müslümanların teferruatlar

⁹⁰⁶ Abdulhamit Birişik, “Pakistan'da Birlikte Yaşama Sorumluluğu Bakımından Dini Cemaat ve Gruplara Eleştirel Bir Bakış” (Avrasya Hukuk Kurultayı Tebliğler Kitabı, Saraybosna, 2014), 184.

⁹⁰⁷ Çevik, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 93.

⁹⁰⁸ Alagaş - Şenen, “Pakistan Krizinin Dini Aktörü: Tahir-ul Kadri”.

⁹⁰⁹ Gülşen Yağır Ahmetoğlu, “Hint Alt Kıtasında Çağdaş Dinî Bir Hareket Olarak Birelvilik”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2021), 799; Hürriyet Gazetesi, “Peygamberi Rüyasında Gördü, Pakistan'ı Değiştirmeye Geldi”, (17 Ocak 2013), Erişim tarihi 18.01.2024; Sabah Gazetesi, “Fetullah Gülen ile Tâhir'ül- Kâdirî Arasındaki İlginç Benzerlikler”; Yeni Şafak Gazetesi, “Pakistan'da Sokak Provakasyonu”, (29.07. 2017), Erişim tarihi 18.01.2024

⁹¹⁰ Mehdi Fermaniyan - Abbas Hüsrevi, “Berresi-î Câygâh-i Halife-i Asrı Hazır Der Zahir ve Bâtın ez Dîdgâh-i Birelviye”, *Fasılname-i İlmî-Pejuheşi İntizârî Mev'ûd* 19/64 (2019), 54.

⁹¹¹ Ahmetoğlu, “Hint Alt Kıtasında Çağdaş Dinî Bir Hareket Olarak Birelvilik”, 799.

⁹¹² Muhammed Tâhirü'l-Kâdirî, *The Awaited Imâm Mahdî* (Lahor: Minhaj-ul-Quran Publications, 2003); Ahmetoğlu, “Hint Alt Kıtasında Çağdaş Dinî Bir Hareket Olarak Birelvilik”, 52-53.

üzerinden parçalanmasının mantıksız olduğunu savunmuştur. Bu fikirleri Sünni-Şii çatışmalarının yoğun yaşandığı Pakistan'da özellikle Sünni gruplar arasında ciddi tepki çekmiştir.⁹¹³ Kadri'nin Hristiyan bir grupla beraber Noel kutlaması yapması ve akabinde bunun İslam'da caiz olduğunu ileri sürmesi de ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

Diyet konusunda ümmetin icmâsına muhalefet, Mezhepler arasındaki farklılıkların temel teşkil etmediğini, Allah (c.c.) kelimesinin Müslümanlara özel bir şey olmadığını ancak Tanrı, Brahma vb. anlamlara geldiğini, Yahudi ve Hristiyanların kâfir değil mümin olduğunu açıklaması, Hristiyanların şirk inançlarına uygun olarak ibadet etmeleri için Mescidin açılmasını istemesi, Noel'i ve bunu da bir mescidde kutlaması, Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğünü reddetmesi ve onu kınaması, Mu'âviye'ye yönelik ağır eleştirisi gibi fikirleri nedeniyle İngiltere, Hindistan ve Pakistan'dan doksandan fazla Müslüman ulema Kadri'yi yanlış yönlendirilmiş ve sapkın olarak nitelemiş ve onu kınayan bir bildiri yayınlamışlardır.⁹¹⁴ Hatta Brelvi Hareketinin kurucusu Akhtar Raza Khan Al-Azhari'nin torunu, 2014 yılında onun kâfir olduğunu ilan eden bir fetva yayınlamıştır.⁹¹⁵

Pakistan'daki din alimlerine atıfta bulunmak için sıklıkla kullanılan bir terim olan *Mevlana* olarak anılmaktan uzak kaçan Kadri, kendisini Şeyh-ül-İslam olarak adlandırmış ve destekçilerinin Kur'an üzerinden kendisine biat etmelerini istemiştir. Bir taraftan ülkesinin davasını savunduğunu söylerken diğer yandan çifte vatandaşlıktan vazgeçmemiştir. Taraftarları protesto/gösteriler sırasında ve normal hayatta yollardaki terör tehdidine göğüs gererken ve soğuk kış gecelerini açık havada geçirirken Kadri, kurşun geçirmez bir arabada seyahat etmeyi ve bombaya dayanıklı konforlu bir konteynerde uyumayı tercih etmiştir. Pakistan'daki siyasi parti taraftarlarında olduğu gibi dini liderler de Kadri'ye verilen desteğin neredeyse tüm terör olaylarına karıştığını düşündükleri ABD, İsrail ve Hindistan bağlantılı olarak değerlendirmişlerdir.⁹¹⁶

⁹¹³ Çevik, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 93.

⁹¹⁴ Pillars (DH), "Scholars in the UK, India and Pakistan Condemn Dr. Tahir-ul-Qadri as 'Misguided'", (05 Temmuz 2019), Erişim Tarihi 28.01.2024.

⁹¹⁵ Sayyidi Taajush Shari'ah, *Taajush Shari'ah Unmasking the Minhaji Apostasy*, çev. Muhammad Kalim (UK: Preston, 2014), 5.

⁹¹⁶ Daud Khattak, "Muhammad Tahir-ul-Qadri: A Complex Man Full Of Contradictions", *Radio Free Europe Radio Liberty* (16 Ocak 2013) Erişim Tarihi 28.01.2024.

2.2.1.3. Faaliyet alanları

Tahiru'l-Kadri hareketinin kuruluşu iki önemli faaliyet ile ilişkilendirilebilir. Birincisi 1975'te *Cephe-i Tahrir* adı altında kurduğu cemiyet vasıtasıyla Lahor'un Şadıman bölgesinde Kur'an-ı Kerim dersleri vermeye başlamasıdır. İkincisi ise 17 Ekim 1980'de Uluslararası "*Minhâcü'l-Kur'an*" hareketini kurmasıdır.⁹¹⁷

Pakistan eski başbakanlarından Benazir Butto Tahir-ül Kadri Hareketinin önde gelen bir üyesi olmuştur. Hareket bünyesinde 570 okul, 41 lise ve Lahor şehrinde Minhâc Üniversitesi gibi çok sayıda eğitim müessesesini ve "*âğuş-(kucak)*" adında yetimhaneleri bulundurmaktadır. Hareket lideri Kadri ülke çapındaki tanınırlığının akabinde Avrupa ülkeleri başta olmak üzere yurt dışında davet ve irşad çalışmalarına başlamış, Kuar'an-ı Kerim'den ilmi dersler ve konferanslar vermiştir. Hareket modern çağın sunduğu tüm imkânları kullanan dini bir yapılanma niteliğindedir. Hareket bünyesinde toplumun farklı kesimlerine yönelik siyasi, ilmi, fikri ve dini çok sayıda STK ve platformlar kurulmuştur. *Pakistan Halk Partisi, Ulema için Minhacü'l-Kur'an platformu, Hanımlar için Minhacü'l-Kur'an Platformu, Mustafavi Öğrenciler Platformu, Müslüman Mühendisler ve Elektronikçiler Meclisi, Avukatlar için Pakistan Halk Hareketi, Minhâc Hayır Cemiyeti* bunlardan sadece birkaç tanesidir.⁹¹⁸

Kadri'yi Pakistan gündeminde önemli kılan olaylar silsilesi Pakistan'da devrim yapma amacıyla 2012 sonlarında Kanada'dan dönmesiyle başlamıştır. Kadri, Aralık 2012'de ani bir kararla "*siyasetini değil devletini koru*" mottosuyla Pakistan'a dönmüş ve kalabalıklara mevcut yönetim sisteminin iflas ettiğini anlatmıştır. 10 Ocak 2013'e kadar reformlarla iyileşmeler yapılmazsa hükümetin yolsuzluklarına karşı 14 Ocak 2013'te protesto yürüyüşü yapacağı ve İslamabad'ı Tahrir Meydanı'na çevireceği tehdidinde bulunmuştur. Bir milyon kişiyle İslamabad'da meclis binasının önünde oturma eylemi yaparak sivil güçlerle meclisi kuşatacağını söyleyen Kadri, meclisin de kendisini feshetmesini istemiştir.⁹¹⁹ Her ne kadar vadedildiği gibi bir milyon kişi olmasa da Kadri liderliğinde 25 bin kişilik bir kalabalık 14 Ocak 2013'te Lahor'dan İslamabad'a doğru yürüyüşe geçmiştir. Yoldaki katılımlarla birlikte katılımın yaklaşık 50 bin kişi kadar olduğu ifade edilmiştir. İddia ettiği yüksek katılımı bulamayan Kadri, protestoların başlamasından dört gün sonra

⁹¹⁷ Syed, *Pakistan'daki Diyobendî ve Barelvî Ekolleri Arasındaki Hadise Dayalı Tartışmalar*, 70.

⁹¹⁸ Syed, *Pakistan'daki Diyobendî ve Barelvî Ekolleri Arasındaki Hadise Dayalı Tartışmalar*, 73-74.

⁹¹⁹ Çevik, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 94.

işlerin istediği gibi gitmediğini anlayınca hükümetin gönderdiği aracı ile müzakerelere oturmuş ve bazı seçim reformlarının yapılmasını içeren *İslamabad Uzun Yürüyüşü Deklarasyonu*'nu imzalamak zorunda kalmıştır.⁹²⁰ Deklarasyonun Kadri'ye protestoları bitirme imkânı sunmaktan başka işlevsel bir özelliği olmamıştır. Bu açıdan Kadri'nin hem istediği kalabalığı toplayamadığı hem de hedefine ulaşamadığı söylenebilir. Ancak bir hafta boyunca ülke gündemini meşgul etmeyi başarmıştır.⁹²¹

Bu olaylar üzerine Pakistan'daki iktidar ve muhalefet partileri Newaz Şerif'in Lahor'daki evinde 16 Ocak'ta bir araya gelerek “*siyasete dışarıdan müdahaleye karşı*” ortak bir duruş benimsemişler ve tüm partiler Kadri'ye ülkenin istikrarına yönelik saldırılarını durdurmasını, aday olup şansını siyasette denemesini önermişlerdir.⁹²² Böylece Kadri ile imzalanan deklarasyonun bir hükmü de kalmamıştır.

Kadri, *Birleşik Milli Hareket* (MQM) lideri Altaf Hüseyin ile ittifak yaparak Başbakan Newaz Şerif'in istifasını isteyen on binlerce kişinin katılımıyla 14 Ağustos'ta da parlamento binasına yürüyüşe geçmiştir. Binlerce kişi günler boyu meclis binası önünde sivil oturma eylemi yapmış ancak Kadri burada da yine iddia ettiği kadar kişiyi toplayamamıştır. En iyimser rakamla yaklaşık 15 bin kişinin protestoya katıldığı varsayılmaktadır. Başbakan Newaz Şerif de Kadri'nin ithal bir gündem için döndüğünü savunmuştur. Protestocuların Başbakanlık Ofisi'ne girmeye çalışmaları üzerine yaşanan çatışmalarda 15'i kadın, 38'i polis olmak üzere 294 kişi yaralanmıştır.⁹²³ Ancak yine umduğunu bulamamış ve 2013 genel seçimlerinden sonra siyaseti bırakarak sosyal reformlar ve din eğitime yoğunlaşmıştır.⁹²⁴

Kadri'nin askeriye ve yargının güdümünde bir hükümet kurulmasını istemesi ülkede vesayet sisteminin devamlılığını isteyenlerin rolü olduğu iddialarını tartışmaya açmıştır. Kadri'nin yedi yıl aradan sonra Pakistan'a geri dönmesi ve Kanada'dan dönüşünden bir ay gibi çok kısa bir sürede büyük bir finansal imkan, iletişim ağı ve organizasyonel beceri gerektiren böylesine büyük bir yürüyüşü tertipleyebilmesi arkasında farklı güçler olduğu yönünde şüpheler uyandırmıştır. Ayrıca bu yürüyüşler ve protestolar sırasında herhangi bir güvenlik problemi oluşmaması da Kadri'nin en

⁹²⁰ Alagaş - Şenen, “Pakistan Krizinin Dini Aktörü: Tahir-ul Kadri”.

⁹²¹ Çevik, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 95.

⁹²² Star Gazetesi, “Paralel Yapıdan ‘İmam Darbesi’ Modeli”, *Star Gazetesi* (26 Ocak 2014) Erişim Tarihi 28.01.2024.

⁹²³ Alagaş - Şenen, “Pakistan Krizinin Dini Aktörü: Tahir-ul Kadri”.

⁹²⁴ Jabeen, *Pakistan'daki Dini Cemaatler ve Din Eğitimi (Mevdudi Cemaati Örneği)*, 46.

azından güvenlik birimleri ile ilişkisinin varlığını düşündürmektedir.⁹²⁵ Gerek Kadri'nin ses kayıtlarıyla ortaya çıkan milletvekilliği döneminde ordunun siparişiyle öncülük yaptığı *dine hakaret yasasını* hazırlamış olması gerekse 2013 yılı başlarında gerçekleşen genel seçimleri erteletme girişimi, milli iradeyi sekteye uğratmayı hedefleyen ve Pakistan Ordusu ile irtibatlı olduğunu düşündüren bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁹²⁶ Pakistan'lı gazeteci Naveed Ahmad'a göre, Kadri, Pakistan siyasetinin bulanık ve tehlikeli sularına arka kapıdan giriş yapmış ve Kanada'dan hazırlıklı gelmiştir. Kadri'nin çok sadık bir sosyal medya ekibine, anonim kaynaklardan elde edilen büyük bir finansal kaynağa ve klimalı, kurşun geçirmez lüks bir araca sahip olduğunu belirtmiştir.⁹²⁷

Kadri tarafından kurulan *Minhacü'l-Kur'an ve Davet-i İslamî* ile Birelvîlik, uluslararası bir boyuta taşınmış ve entelektüel bir görünüm kazanmıştır. Tahir-ül Kadri hareketinin kuruluşlarından olan *QTV* (Qur'an TV) ve *Madani Channel* Pakistan'da günümüzde de yayınlarını sürdürmektedir.⁹²⁸ Hareketin 100'ü aşkın ülkede merkezinin bulunduğu, 80'den fazla internet sitesi ve forum üzerinden çalışmalarını sürdürdüğü belirtilmektedir.⁹²⁹ Tüm bunların yanı sıra Kadri Hareketini eleştiren kitaplar da yayınlanmış ve bu yayınlanan eserlerin büyük çoğunluğu Kadri'nin de mensubu olduğu Birelvi ekolü uleması tarafından yazılmıştır.⁹³⁰

2.2.1.4. FETÖ ile benzerlikleri

Pakistan'ın paralel yapısı olarak nitelenebilecek Tahir-ul Kadri Hareketi de Türkiye'deki FETÖ gibi dini bir yapılanmaya dayanmaktadır. ABD'den bağlılarını yöneten Gülen de olduğu gibi Kadri de uzun yıllar Kanada'dan hareketini yönetmiştir. Her ikisi de toplumun karşısına din alimi görünümünde çıkmıştır. FETÖ lideri Gülen, Nurculuğu ve Said Nursi'yi paravan olarak kullandığı gibi⁹³¹ Kadri de Kadri de kendisini Birelvîliğe ve lideri Ahmet Rıza Han'a yakın göstermiştir.

⁹²⁵ Çevik, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 95.

⁹²⁶ Star Gazetesi, "Paralel Yapıdan 'İmam Darbesi' Modeli".

⁹²⁷ Soner Yalçın, "Proje Müslümanları", *Sözcü Gztesi* (12 Eylül 2014) Erişim Tarihi 28.01.2024.

⁹²⁸ Gugler, "Islamization and Barelvis in Pakistan", 380.

⁹²⁹ Detaylı bilgi için bkz. Tahir-ul Kadiri, *Tahrîk-i Minhâcû'l-Kur'an Kâ Tasavvur-i Din* (Lahor: Minhâcû'l-Kur'an Publications, 2011); Abdulsattar Minhâciyen, *Şeyhü'l-İslâm Dr. Tâhirü'l-Kâdirî, Tankîd, Kârnâme, Taassurât* (Faysalabad: Mihâc CDZ and Books, 2012).

⁹³⁰ Syed, *Pakistan'daki Diyobendî ve Barelvi Ekolleri Arasındaki Hadise Dayalı Tartışmalar*, 75.

⁹³¹ Gülen'in Said Nursi ve Nurcu Hareketle ilişkisi hakkında detaylı bilgi için bkz.z. Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 107-119.

Şafak, Kadri Hareketini tanımlarken tarikat içinde tarikat kurduğunu, okulları, camileri, sivil toplum örgütlenmeleriyle toplumun kılcal damarlarına kadar sızdığını, uzun yıllar Atlantik'in batı yakasında yaşadığını, tıpkı Gülen gibi vaazları, sohbetleri, konferansları ile toplumu etkilediğini dile getirmiştir. Türkiye ve etkili olduğu hinterlandtaki coğrafyada Gülen'in dinler arası diyalogun öncülüğünü yapmasına benzer şekilde Hint alt kıtasında da Kadri, dinler arası diyalogun öncülüğünü yapmıştır. Her ikisi de seçilmiş hükümete karşı halkı sokağa dökmeyi amaçlamıştır.⁹³² Gülen, Pensilvanya'dan Türkiye'yi, Kadri de Toronto'dan Pakistan'ı kaosa sürüklemiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın '*Gülen Yapılanması-15 Temmuz'a giden süreçte FETÖ'nün analizi ve tavsiyeler*' adlı çalışmasında, Tahir-ül Kadri'nin de Gülen gibi hezeyan içinde olduğu tespiti yer almıştır. Kadri'nin yıllar içinde ordu, polis ve yargıya sızdırdığı elemanları faaliyetlerinin devamlılığında önemli rol oynamıştır. Anayasa Mahkemesi kadrosunun Kadri taraftarlarınca ele geçirilmiş olması aynı zamanda işlediği suçların örtbas edilmesini de sağlamıştır. Uluslararası alanda 90 kadar ülkede teşkilatlanan Tahir-ül Kadri üniversiteye, yüzlerce okula ve yardım teşkilatlarına sahip organizasyonu tıpkı Gülen gibi çok sayıda genci kendisine bağlarken aynı zamanda büyük bir ekonomik gelir elde etmiştir. Kadri de tıpkı FETÖ gibi *ılımlı İslam* veya *Müslümanlığın sevimli görüntüsü* imajlarıyla tüm dünyaya yayılma imkanı bulmuştur.⁹³³ Kadri ve hareketi, uluslararası güçlerle iş birliği içinde ülkesine ihanet eden FETÖ'nün benzerlerinin başka ülkelerde de olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tüm bu benzerliklerin yanı sıra FETÖ ile Tahir-ul Kadri Hareketinin arasındaki önemli farklılık, FETÖ lideri Gülen'in aktif siyasete girmek yerine risk almadan siyasilerle çıkar ilişkisine girmesine⁹³⁴ rağmen Kadri'nin bizzat parti kurarak siyasete aktif dahil olmasıdır. Ancak Tahir-ul Kadri de siyaset denemelerinden umduğunu bulamayınca aktif siyasetten uzaklaşmış, Gülen de olduğu gibi özellikle 2012-2015 tarihleri arasında yüksek yargı üzerinden Pakistan siyasetine dışarıdan

⁹³² Erdal Şafak, "Oyun Aynı Sahne Farklı" (Sabah Gazetesi, 25 Ağustos 2014) Erişim Tarihi 18.01.2024.

⁹³³ Burak Çelik, "İşte Tahir-ül Kadri ile FETÖ'nün Paralel Yönleri", *Sabah Gazetesi* (03 Ağustos 2017) Erişim Tarihi 28.01.2024.

⁹³⁴ Gülen'in siyasi partiler ve liderleri ilişkisi üzerine detaylı bilgi için bkz. Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 161-212.

yaptığı müdahaleler ve blokajlarla sistemi kilitlemeye çalışmış ve bu tutumları yüzünden dış güçlerin maşası olmakla suçlanmıştır. Hatta uzun yıllar yaşadığı ve vatandaşı olduğu Kanada üzerinden İngiltere ile kurduğu uluslararası ilişkilerin gücüyle Pakistan aleyhine çalışmakla eleştirilmiştir. Ancak tüm bu gelişmelere ve eleştirilere rağmen Kadri de tıpkı Gülen'in yaptığı gibi her fırsatta terörizme karşı barışçıl bir hareket yürüttüğünü vurgulamaktan geri durmamıştır.⁹³⁵

2015 yılında Jane Louise Kandur'un yayınladığı "*Fethullah Gülen ve Pakistanlı sahte din adamının şaşırtıcı benzerliği*" başlıklı gazete makalesi Pakistan'daki yargı darbesinin perde arkasını deşifre etmektedir. 1970'lerin sonunda Lahor'da halka açık özel bir ilanda bulunacağını sokaklara astırdığı posterlerle duyuran Kadri, televizyon ve radyo yayınlarıyla da toplantısının reklamını yaparak dikkatleri üzerine çekmiş ve Kadri'yi dinlemek için binlerce insan toplanmıştır. Peygamber sevgisi anlatılarına ve rüyalara büyük önem atfeden Birelvi Hareketi'ne mensup Kadri rüyalar üzerinden endoktrinasyon uygulayarak halkı etkilemeyi başarmıştır. Konuşmasını rüyasında Peygamberimizi gördüğünü, Pakistan halkına ve din bilginlerine İslam'ı savunmak adına hiçbir şey yapmadıkları için çok kızgın olduğunu, Pakistan'ı terk edeceğini, kendisinin affetmesi için peygamberimize yalvardığını, bir süre sonra peygamberimizin kızgınlığının yatıştığını, ricasını kabul ettiğini ve kendisinden Pakistan'da kalması için yolculuk biletleri de dahil olmak üzere gerekli düzenlemeleri yapmasını istediğini anlatarak sürdürmüştür.⁹³⁶ Şehir meydanında ve kalabalıklara anlatılan bu rüyadaki peygamberimizin (s.a.v.) bilet istemesi gibi tuhaflıklar bir tarafa kendisi dışındaki ulemaya Peygamberimizin kızgın ve kendisine ise değer verdiğini vurgulaması diğer ulemayı kızdırmış ve ciddi tartışmalar yaşanmış ancak bu tartışmalar bile Kadri'nin şöhretine katkı sağlamıştır. Kadri görünüşte kendisine bir Mesih rolü biçmese de tıpkı Gülen gibi rüyalar üzerinden Hz. Peygamber ile görüşüğünü ve kendisinin seçildiğini öne sürmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rüyalarına girerek kendisine kurtarıcı bir liderlik misyonu yüklediği söylemi Kadri'nin sıkça dile getirdiği bir propaganda aracı olmuştur.⁹³⁷

⁹³⁵ Abdulhamit Birişik, "Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamın İmkânı", *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu* (Mezhepler ve Dinî Gruplar Arası İlişkiler, Bursa, 2015), 367; Mahbub Cavid, "Cavid, Mahbub, Tahirü'l-Kadiri Sey Hususi İnterviyv", *Kavmi Digest* 9/6 (1986), 209-235.

⁹³⁶ Sabah Gazetesi, "Fetullah Gülen ile Tâhir'ül- Kâdirî Arasındaki İlginç Benzerlikler".

⁹³⁷ Çelik, "İşte Tahir-ül Kadri ile FETÖ'nün Paralel Yönleri".

Kadri'nin Kanada'ya ilticası da tıpkı Gülen'in ABD'ye ilticasına benzemektedir. Her ikisi de ülkelerinden ayrılıp Batı'ya sığındıktan sonra hem finansal anlamda hem de taraftarlarını mobilize etme ve etki alanını genişletme anlamında önemli avantajlar elde etmişlerdir. Kadri, eğitim kurumlarından mezun olan öğrencileri aracılığıyla Avrupa, ABD ve Körfez ülkelerinde bir ağ oluşturarak bir yandan büyük bir servet elde ederken diğer yandan da Kanadalı otoriteler üzerinden İngiltere'nin ve ABD'nin desteğini almıştır. Kadri'nin hayır kuruluşlarından gelen bağışlarla Kanada'nın birçok yerinde lüks evler ve zırhlı araçlar aldığı iddia edilmiştir.⁹³⁸ Gülen de uluslararası eğitim kurum ve kuruluşları ile ABD'nin tam desteğini alırken Pensilvanya'da lüks içinde yaşamaktadır.

FETÖ Türkiye'de kurduğu paralel devlet yapılanması ile devletin stratejik kadrolarını ele geçirdiği gibi Kadri'nin taraftarları da polis akademileri ve hukuk başta olmak üzere Pakistan kurumlarını ele geçirmişlerdir. Hatta 2012'deki Anayasa Mahkemesi üyelerinin tamamen Kadri'nin taraftarlarından oluştuğu bildirilmiştir. Her iki örgüt lideri de dini araçsallaştırarak vaaz ve konferansları ile toplumu etkilemiş ve çok fazla sayıda kitap neşretmişlerdir. Her ikisinin de böylesine abartılı sayıda kitap yazmış olması makul görünmemekle birlikte çoğunluğunun taraftarları tarafından yazıldığı yönünde iddialar bulunmaktadır. Kadri, seçilmiş bir hükümeti devirmek için darbecilere destek verirken Gülen de seçilmiş Refah-Yol Hükümeti'ni devirmeye katkı sağlamış ve AK Parti hükümetinin de devrilmesi için büyük çaba sarfetmiştir.

Her ikisi de bir taraftan intihar bombacıları ve terör eylemlerini kınarken diğer taraftan ABD başta olmak üzere NATO'nun ılımlı İslam projesinin bölgesel uygulayıcıları olmuşlardır. Kadri, Afganistan ve Irak işgallerinde Amerika'ya karşı savaşan Müslümanları kınarken Gülen de Gazze'ye insani yardım götürdüğü sırada uluslararası sularda İsrail tarafından 9 kişinin katledildiği Mavi Marmara olayında İsrail'in yanında yer almış, Gazze'de ölen çocuklara sesini çıkarmazken İsrailli çocukların ölümünden büyük hüznü duyduğunu dile getirmiştir. Her ikisi de ülkelerinde kaos oluşacağı, yaklaşan seçimlerde hükümetlerin gideceği ve beklenen devrimin gerçekleşeceği yönünde sürekli güç gösterileri yapmıştır. Kadri'nin 2005'te Kanada'ya yerleşirken bu durumunu "*Hz. Yusuf'un hicreti*" olarak nitelendirmesi, Gülen'in de çoğu konuşmasında Hz. Yusuf'u örnek vermesi ve cezaevlerindeki

⁹³⁸ Sabah Gazetesi, "Fetullah Gülen ile Tâhir'ül- Kâdirî Arasındaki İlginç Benzerlikler".

tutuklularını motive etmek için *Medrese-i Yusuf'iye* kavramını araçsallaştırması ile benzerlik göstermektedir. FETÖ'ye benzer şekilde Minhac-ül Kur'an çatısı altında İslami ve modern eğitimi birlikte veren eğitim kurumları açmaya başlayan Kadri, al-Arabiya'nın ifadesiyle “İslami eğitime estetik bir dokunuş” kazandıran laik bir eğitim sistemini benimsemiştir.⁹³⁹

Gülen'in 1960'lı yılların sonlarında komünizmle mücadele kapsamında kurduğu eğitim kamplarında yüzlerce öğrenciye eğitim verdiği⁹⁴⁰ gibi Kadri'nin de Ağustos 2010'da Birleşik Krallık'taki radikalizmle mücadele kapsamında Warwick Üniversitesi'nde Müslüman gençler için bir terörle mücadele kampı düzenlemesi⁹⁴¹ ilginç bir benzerliktir.

Kadri'nin vatanında güvende olmadığını söyleyerek Kanada'da yaşaması, 2014'te destekçilerine sokak gösterileri yaptırarak ölümlere sebep olması, dinler arası diyalogun Pakistan'daki öncüsü olması, kurduğu çeşitli platformlar üzerinden yaygın bir uluslararası ağ oluşturması ve uluslararası kurum/kuruluşların desteğini alması, ülkesini Batı'ya şikayet etmekten çekinmemesi, sık sık Peygamberimizi (s.a.v.) rüyasında gördüğünü anlatması, hatta siyasete Peygamberimizin (s.a.v.) kendisini yönlendirdiğini iddia etmesi, kurduğu eğitim kurumları üzerinden her yıl milyonlarca dolar finansal kaynak elde etmesi ve örgütün ülkede hukuk ve güvenlik bürokrasisinde etkili olması⁹⁴² FETÖ ile önemli benzerlikleri arasında sayılabilir.

“Hizmeti bitirmeye çalışıyorlar” diyen Gülen gibi Kadri de “hükümetin kendilerini ve hareketlerini sindirmeye, bitirmeye yönelik girişimleri” olduğunu sık sık dile getirmektedir. Her ikisi de taraftarları üzerinden “benim şu kadar taraftarım var, şu kadar oy kitlem var” söylemleriyle seçilmiş hükümetlerle çıkar amaçlı pazarlık yapmaktan kaçınmamışlardır. Pensilvanya'daki Gülen'in medya kanalının adının “Samanyolu” olmasına karşılık Toronto'daki Kadri'nin televizyon kanalının adının da gökyüzü anlamındaki “Sema” olması dikkat çekicidir.

Gülen'de olduğu gibi Kadri de siyasetle ilişkilerinde pragmatist bir yaklaşım sergilemiştir. Tayyip Erdoğan ve hükümetine 2010 yılından itibaren zımnı, 2012'den

⁹³⁹ Sabah Gazetesi, “Fetullah Gülen ile Tâhir'ül- Kâdirî Arasındaki İlginç Benzerlikler”.

⁹⁴⁰ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 44.

⁹⁴¹ Dominic Casciani, “Muslim Group Minhaj ul-Quran Runs ‘Anti-Terrorism’ Camp”, *BBC News* (07 Ağustos 2010) Erişim Tarihi 28.01.2024.

⁹⁴² Orhan Sarıkaya, “Tahir-ül Kadri Dosyası...”, *Akasya Haber* (31 Temmuz 2017) Erişim Tarihi 28.01.2024.

itibaren de açıktan muhalefet yapmış, Tayyip Erdoğan'ı Nemrut, Firavun olarak tavsif edip cehennemlik olduğu yönünde lanetlemelerde bulunmuştur. Gülen'de olduğu gibi Kadri de kendisine uzun yıllar destek verip popüler hale getiren ve siyasi hayatına destek veren Şerif ailesi ile menfaatleri çatışıp ayrılınca açık meydan mitinglerinde bile Newaz Şerif'e açık muhalefet yapmış, Newaz Şerif'in kafir olduğunu ve cehennemde yanacağını söylemekten çekinmemiştir.⁹⁴³

Kadri, Pakistan Anayasa Mahkemesini tümünden ele geçirince Aralık 2012'de ani bir kararla “*Siyasetini değil devletini koru*” sloganıyla Pakistan'a dönmüştür. 2015 yılında ortaya çıkmaya başlayan Panama dosyalarında (Şerif'in çocuklarının, yurt dışına para kaçırmak ve yurt dışında servet edinmek için kullanıldığı iddia edilen offshore şirketlerle bağlantılarının olduğu söylemi 2015 yılında sızan Panama Belgeleri'nde yer almıştır) adı geçen Newaz Şerif hakkında yolsuzluk üzerinden soruşturma gündeme gelmiş⁹⁴⁴ ve yine Kadri taraftarlarının 2017 yılında başlattığı eylemlerle Anayasa Mahkemesi, 1990 ve 1997 akabinde üçüncü kez Başbakanlık görevini yürüten Newaz Şerif'in parlamento ve mahkemeye karşı dürüst davranmadığını belirterek Şerif'in azledildiğini ve ömür boyu siyaset yasaklısı olduğunu duyurmasıyla nihayet amacına ulaşmıştır. Kadri'nin güdümünde olan Pakistan Anayasa Mahkemesi daha önce de 15 Ocak 2013'te Müşerref hükümetini düşürmüş ve Pervez Müşerref'in yolsuzluk suçlaması ile tutuklanmasına karar vermiştir.⁹⁴⁵ Kadri, Newaz Şerif'in hukuk darbesi ile düşürülmesi sonrasında gelenekselleştiği üzere yeni seçilen hükümete karşıda operasyonlar başlatmış, bir yıl sonunda ülkeyi yeni bir seçime götürmüş ve İmran Han'ı destekleyerek başbakan seçirmiştir.⁹⁴⁶

Bu hukuk darbesinin Newaz Şerif'in FETÖ'ye karşı Türkiye'ye açık destek vermesinin arkasından gelmesi dikkat çekicidir. CIA ve M16'ya çalıştığı iddia edilen Kadri'nin bu darbenin perde gerisinde rol oynaması FETÖ ile ortak ilişkileri düşündürmektedir. Başbakan Şerif'in görevinden azlinin arkasında hakkında daha önce birçok kez “sahte alim” haberleri yapılan Kadri'nin yüksek yargıdaki

⁹⁴³ Sabah Gazetesi, “Fetullah Gülen ile Tâhir'ül- Kâdirî Arasındaki İlginç Benzerlikler”.

⁹⁴⁴ Aydın Güven, “Pakistan Siyaseti Üzerine”, *İlim ve Medeniyet* (blog), 01 Kasım 2017.

⁹⁴⁵ Sarıkaya, “Tahir-ül Kadri Dosyası...”.

⁹⁴⁶ Aköl, “Dünyada FETÖ Benzeri Yapılanmalar”.

tarafklarlarının rolü olduğu ileri sürölmüştür.⁹⁴⁷ Ayrıca Newaz Şerif defalarca “İktidar, arka kapıdan girmeye çalışan odaklar tarafından gasp edilmek isteniyor”⁹⁴⁸ diyerek Kadri ve taraftarlarının tehlikesine dikkat çekmesi de Türkiye’deki FETÖ gerçekleri ile uyuşmaktadır.

2014’te Kadri tarafından organize edilen yürüyüşler, sokak eylemleri, Hükümet ve Parlamenteoya istifa çağrılar, eylemcilerin Başbakanlık ofisini işgal etmeye çalışmaları gibi durumlardan dolayı Mayıs-Ağustos 2013’te Türkiye’deki Gezi Parkı olayları ile benzerlik kurulmakta ve Türkiye’deki FETÖ yapılanmasının bir benzerinin Pakistan’da Kadri önderliğindeki *PAT Hareketi* olduğu dile getirilmektedir.⁹⁴⁹

Bugünkü Başbakan Şahbaz Şerif de FETÖ’ye bağı okulların ülkenin her bölgesinde bulunduğunu, FETÖ bağlantılı okulların açılmasını engellediklerini söyleyerek “FETÖ’nün Pakistan’ın Lahor şehrinde bir üniversite açma girişimini bizzat kendim engelledim” ifadelerini kullanmıştır. Pakistan’da FETÖ’ye karşı ilk ciddi savaşı başlatan Şahbaz Şerif’tir. Pencap valisi iken tüm FETÖ okullarını kapatmıştır. Her iki kardeş de ülkelerindeki Kadri tehlikesinin FETÖ ile benzerliğini iyi anladıkları için Newaz Şerif de 15 Temmuz’dan başbakanlığı bitinceye kadarki sürede Pakistan’da FETÖ kurum ve kuruluşları ile mücadele etmiştir.⁹⁵⁰ Ancak bu mücadele sırasında Türkiye’de olduğu gibi Pakistan’da da önemli sorunlar yaşanmıştır.

Uluslararası güçler Türkiye’dekine benzer şekilde eskiden beri FETÖ ile mücadele eden Şahbaz Şerif’i, Kadri taraftarlarının desteğiyle devirerek seçime gidilmesini sağlamıştır. Daha önce bahsedildiği üzere Kadri’nin, Navaz Şerif’e karşı sokak protestolarında en büyük destekçisi İmran Han’dı. Newaz Şerif’in devrilmesi ile birlikte yapılan seçimle yerine gelen kardeşi Şahbaz Şerif’te kısa bir süre sonra devrilerek yerine İmran Han’ın seçilmesine de Kadri tam destek vermiştir. Daha sonra İmran Han’da devrilmiş ve tutuklanmıştır. İlginç olan İmran Han’ın 2018’de kazandığı seçim öncesi Şahbaz Şerif’in abisi Navaz Şerif’in de aynı taktikle başbakanlıktan

⁹⁴⁷ Abdullah Şanlıdağ, “Tahir-ül Kadri ve FETÖ”, *Yeni Akit* (31 Temmuz 2017) Erişim Tarihi 28.01.2024.

⁹⁴⁸ Sarıkaya, “Tahir-ül Kadri Dosyası...”.

⁹⁴⁹ Mahmut Övür, “Pakistan’ın Fethullah Gülen’i”, *Sabah Gazetesi* (09 Eylül 2014) Erişim Tarihi 14.01.2024.

⁹⁵⁰ Taha Dağı, “Ne Olursa Olsun Pakistan’da Değişmeyen Tek Gerçek Var”, *Haber7.com* (13 Nisan 2022) Erişim Tarihi 28.01.2024.

indirilmiş olmasıdır. İmran Han'ın bir darbeye Başbakanlıktan indirilmesinin arkasında da Kadri'nin rolünün olduğu iddiaları olsa da daha önce devirdiği Newaz Şerif'in kardeşi olan Şahbaz Şerif'in Başbakan olmasını istemesi pek makul görünmemektedir.⁹⁵¹ Ancak İmran Han'ın gidişini hızlandırırken böyle bir durumu hesaba katmadığı da düşünülebilir. İmran Han, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ekonomik, savunma ve askeri olmak üzere hassas anlaşmalar yapmıştır. FETÖ'ye karşı biraz yavaş davranırsa da terör örgütü olarak ilan etmiş ve göreve gelir gelmez FETÖ'nün okullarını Türkiye Maarif Vakfına devretmiştir.

Pakistan dışında yaşayan Kadri her darbe sürecinde Pakistan'a uğramış taraftarlarıyla yürüyüşler/mitingler düzenlemiş ve siyasete müdahale etmiştir. Ancak kazanma potansiyeli düşük olduğu için her seçim sonrası tekrar ülkeyi terk ederek sığındığı korunaklı yerden verdiği fetvalarla dışarıdan taraftarlarını yönlendirmeyi sürdürmüştür.⁹⁵² Gülen'in darbe ve muhtıralara destek verdiği gibi Kadri de 1999 yılında Pakistan'da gerçekleştirilen askeri darbeye tam destek vermiştir. FETÖ'nün Gezi kalkışması ve 17/25 Aralık yargı darbesi girişimindeki stratejisine benzer tarzda Kadri de sosyal medya üzerinden Pakistan'da kaosu körüklemiştir. Kadri'nin bu girişimi, siyasi kaos oluşturarak uluslararası güçlerin ülkeye müdahale ortamını hazırlamak olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'de Haziran 2013'te tertiplenen Gezi kalkışmasının benzeri Pakistan'da da aynı yılın Kasım ayının ilk günlerinde başlatılan kaos hareketi ve sokak olayları ile dikkat çekmiştir. Protestonun sonlandırılması için Pakistan üst yargı kurumlarının yanı sıra dini liderler tarafından da çağrılar yapılmıştır. Kaos durdurulamayınca Islamabad Mahkemesi gösteri ve eylemleri yasa dışı ilan etmiş ve eylemleri sürdürmekte ısrarcı olanların “terör suçu” kapsamında yargılanacağını duyurmuştur. Mahkeme ayrıca eyleme müdahaleden kaçınan İçişleri Bakanını da mahkemeye karşı gelmekle suçlayacağı uyarısında bulunmuştur. Eylemciler, Türkiye'de Başbakan Erdoğan'ın istifasını istedikleri gibi Pakistan'da da Başbakan Newaz Şerif'in istifasını istemişlerdir.⁹⁵³ İşin ilginç yanı ise Türkiye'de Gezi ve 17 Aralık süreçlerinde yaşananların Pakistan'da yaşananlarla hem senaryo hem de aktörler açısından birbirine çok benzer olmasıdır. Her ikisi de kaos oluşturmak ve siyasi partileri yıpratmak suretiyle ülkelerinin politik kırılganlıklarını arttırmayı

⁹⁵¹ Dağlı, “Ne Olursa Olsun Pakistan'da Değişmeyen Tek Gerçek Var”.

⁹⁵² Güven, “Pakistan Siyaseti Üzerine” Erişim Tarihi 28.01.2024.

⁹⁵³ Yeni Şafak Gazetesi, “Pakistan'da Sokak Provokasyonu”.

hedeflemişlerdir. Kadri, demokratik yollarla seçilmiş hükümeti devirmek için Müşerref'e açıktan destek verirken, Gülen bu işi önceleri partiler, sonrasında yargı, emniyet ve nihayetinde de askeriye kullanarak yapmaya çalışmıştır.

Türkiye ile Pakistan yaşanmışlıkları arasındaki benzerlikler sadece bunlarla sınırlı değildir. Pakistan ana muhalefet partisi PTI Genel Başkanı İmran Han'ın, Mayıs 2017'de Çovrangi Cezaevi'nde hapis yatan taraftarlarına destek için Karaçi'de başlattığı sözde “adalet yürüyüşünün”, Türkiye'de ana muhalefet partisi CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun Maltepe Cezaevi'nde FETÖ casusu olmak suçundan hapis yatan Enis Berberoğlu'nu kurtarmak için Haziran 2017'de başlattığı “*adalet yürüyüşü*” ile arka arkaya gelmesi rastlantının ötesinde bir durum olarak yorumlanabilir.

Neden Pakistan'ın da Türkiye gibi hedefte olduğunu açıklamakta fayda bulunmaktadır. Jeostratejik konumu ve 200 milyonluk nüfusuyla İslam dünyasında önemli bir yeri olan Pakistan, dış siyasette ekseriyetle Türkiye ile ortak hareket eden ve hatta iç siyasetinde de Türkiye etkisini yoğun yaşayan bir ülkedir. Pakistan ile Türkiye arasında uzun zamandır askeri ve ekonomik iş birliği bulunmaktadır. Pakistan, halkı Müslüman olan ülkeler arasında sistemsal olarak Türkiye'ye benzeyen tek ülkedir. Demokrasisi istenildiği düzeyde olmasa da parlamenter sistemle yönetilmektedir. Diğer önemli bir nokta da Pakistan'ın askeri ve nükleer silah gücüdür.⁹⁵⁴ Zira Pakistan, İslam dünyasında nükleer silahı olan ve üreten tek ülke konumundadır.⁹⁵⁵ Özellikle Hindistan'la giriştikleri nükleer yarışın yansıması olarak günümüzde Pakistan, nükleer başlık taşıyan uzun menzilli füzeler üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir.⁹⁵⁶

Son dönemde görüldüğü üzere Katar krizinde de Türkiye ile aynı söylemleri birebir kullanmış, Türkiye'nin yanında yer almış ve hatta Suudi Arabistan kralı Salman tarafından tehdit edilmiştir. Türkiye'yi Katar krizi ile sıkıştıramayan uluslararası güçler, Kadri eliyle Pakistan'ın iç dinamikleriyle oynayarak Türkiye'yi yeniden yalnızlaştırma politikası gütmüşlerdir. Kader birliği yapmış olan Türkiye ve Pakistan'ı birbirinden ayırmak aynı zamanda Pakistan'ın elindeki Nükleer Silahlardan da

⁹⁵⁴ Güneş Gazetesi, “Pakistan'da Fetö Usulü Darbe! Olayların Arkasında Tahir-ül Kadri'nin Cemaati Var”, *Güneş Gazetesi* (29 Temmuz 2017) Erişim Tarihi 28.01.2024.

⁹⁵⁵ Sarıkaya, “Tahir-ül Kadri Dosyası...”.

⁹⁵⁶ Ali Şahin, “Gezi ve 17 Aralık Pakistan'a Sıçradı” (Güney Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 19 Nisan 2014) Erişim Tarihi 28.01.2024.

Türkiye’yi uzaklaştırmak anlamına gelmektedir. Pakistan için de Türkiye her zaman güvenilir dost ve kardeş bir ülke olmuştur.

2.2.2. Kesnizani

2.2.2.1. Kesnizaniliğin tarihçesi

Türkiye’de pek ismi duyulmamış olan *Kesnizani* tarikatı, özellikle 15 Temmuz sonrası FETÖ ile birlikte gündeme gelmiş ve Irak’ın direnilmeden işgal güçlerine teslim edilmesinde önemli rol oynadığı iddiaları üzerine dünya kamuoyunun da ilgisini çekmeye başlamıştır.⁹⁵⁷ Bu sebeple de hakkında çok fazla rivayetler ileri sürülmüştür. Bu rivayetlerin en güçlülerinden biri de bizzat Amerikan Gizli Haber Alma servisi (CIA) ve İsrail İstihbaratı MOSSAD tarafından Saddam’ı yıkmak ve Irak’a hakim olmak için yönlendirilmiş güdümlü bir yapı olduğu yönünde olmuştur.⁹⁵⁸ Türkiye’de Kesnizaniliğin farklı yönüyle bilinirliği Ahmet Dinç’in “*Saddam’ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat: Kesnizani Irak’ın Fetö’sü*” isimli kitabıyla başlamıştır.

Aslında Kesnizani tarikatı yeni bir oluşum olmayıp 1800’lü yıllardan beri tarih sahnesinde yer almaktadır. Tarikatın internet sitesinde ailenin kökeninin Hz. Muhammed’in (s.a.v) soyuna dayandığı ve Seyyid oldukları iddia edilmektedir.⁹⁵⁹ *Kesnizani* kelimesi Kürtçe kökenli bir kelimedir ve “kimse bilmiyor” veya “bir şey bilmiyorum” anlamına gelmektedir.⁹⁶⁰

Kesnizani ailesi Kürt kökenli olmakla birlikte sadece Kürtlerden değil, Türkmenler dahil Irak’ın bütün İslami renklerinden kendisine taraftar bulmuştur. Kesnizani taraftarlarının Irak genelinde üç milyon kadar olduğu ifade edilmiştir. Kerkük, Telafer, Erbil, Musul, Tuzhurmatu, Çamçamal Türkmenleri de dahil tarikata yoğun bir ilgi olduğu görülmüştür. Sadece Telafer’de bile 6 tekke ve 10 binden fazla Kesnizani müridi olduğu tahmin edilmektedir. Hatta tarikat üyeleri Telafer’deki en güçlü teşkilat olan Irak Türkmen Cephesine bile nüfuz etmiş, büroların yarından

⁹⁵⁷ Mahmut Yaşar, “Irak’ın Gizemli Tarikatı: Kesnizaniler”, *Gzt.com* (16 Temmuz 2023) Erişim Tarihi 08.02.2024.

⁹⁵⁸ Ahmet Dinç, *Saddam’ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat: Kesnizani Irak’ın FETÖ’sü* (Ankara: Kripto Basım Yayın Dağıtım, 2018), 25.

⁹⁵⁹ Yaşar, “Irak’ın Gizemli Tarikatı: Kesnizaniler”.

⁹⁶⁰ Aköl, “Dünyada FETÖ Benzeri Yapılanmalar”.

fazlasını ele geçirmiş ve etkisi altına alarak psikolojik harp taktikleri uygulamışlardır.⁹⁶¹ Kesnizani'nin Musul Halifesi Seyyid Nedim, Telafer Halifesi ise Hasan Seccah adındaki Türkmenler olduğu bilinmektedir.⁹⁶²

Kesnizaniler, Süleymaniye vilayetine bağlı Çamçamal Bölgesinde yerleşik Kürt aşiretlerindendir. Aşiret liderleri kendilerini Kadiriyye tarikatının öncüsü Şeyh Abdulkadir Geylani'ye nispet etmektedirler.⁹⁶³ 1800'lü yıllarda Süleymaniye'ye yerleşen tarikatın lideri Şeyh Abdulkerim Kesnizani çevresindeki fakir halka yardım etmiş,⁹⁶⁴ tekke kurmuş, vefat edene kadar bütün Güney Kürdistan, Rojhilat ve Irak'ı kapsayacak şekilde tebliğ ve davet çalışmaları yürütmüştür.⁹⁶⁵ Vefat edince yerine geçen Şeyh Abdulkadir, hutbe ve vaazlarında halkı İngiliz işgaline karşı direnmeye davet etmiştir. Bunun üzerine işgalci İngiliz askerleri, Şeyh'in ikamet ettiği köye saldırıp halkı katletmiştir. Ailesiyle birlikte köyden kaçan Şeyh Abdulkadir Kesnizani İran'a sığınmış ve 1919 yılında vefat edinceye kadar İran'da yaşamıştır. Şeyh Abdulkadir Kesnizani, tarikatın üçüncü şeyhi olup zühd hayatı ve abidliği ile tanınmıştır.⁹⁶⁶ Vefatından sonra cenazesi tekkesinin bulunduğu Kerbeçe köyüne getirilip defnedilmiştir. Şeyh Abdulkadir'in vefatından sonra da Şeyh Hüseyin tarikatın başına geçmiş, o da Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere karşı mücadele etmiş, 1938 yılında vefat edene kadar tebliğ ve davet çalışmalarını sürdürmüştür. Şeyh Hüseyin'den sonra yerine Şeyh Abdulkerim tarikatın başına geçmiş ve vefat edene kadar bir yandan özelde Kürt coğrafyası, genelde ise bütün Irak'ı kapsayacak şekilde tebliğ ve davet çalışmalarını devam ettirmiştir. Diğer yandan da o tarihlerde Irak'ı yöneten Baas rejimine karşı silahlı mücadele vermiştir.⁹⁶⁷ Şeyh Abdulkerim Kesnizani Çamçamal'daki dergahında 1978'de vefat edince yerine tarikatın lideri olarak Şeyh Muhammed Kesnizani geçmiştir. Şeyh Muhammed Kesnizani'ye gelinceye kadar

⁹⁶¹ Marwan Nadhim, "Saddam'ı Deviren Tarikat: Kesnizani Tarikatı", *Popülerakım* (21 Ekim 2017) Erişim Tarihi 08.02.2024.

⁹⁶² Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 44.

⁹⁶³ Sabah Nahi, "Dervişlerin Dansı ile Yenilenme Akımı Arasında... Irak'ta 'Kesnezani Tarikatı' Ritüelleri Nasıl Yayıldı?", *Şarkul Avsat Türkçe* (07 Mayıs 2022) Erişim Tarihi 09.02.2024.

⁹⁶⁴ Aköl, "Dünyada FETÖ Benzeri Yapılanmalar".

⁹⁶⁵ Rüdaw, "Kürt Tarikat Lideri Seçim İçin Tavrını Açıkladı", *Rüdaw* (22 Mayıs 2021) Erişim Tarihi 08.02.2024.

⁹⁶⁶ Nahi, "Dervişlerin Dansı ile Yenilenme Akımı Arasında... Irak'ta 'Kesnezani Tarikatı' Ritüelleri Nasıl Yayıldı?"

⁹⁶⁷ Yaşar, "Irak'ın Gizemli Tarikatı: Kesnizaniler".

Kesnizanilik mütevazî bir yaşam, zühd ve takva üzerine hareket ederken Şeyh Muhammed Kesnizani ile birlikte önemli bir dönüşüm yaşanmıştır.⁹⁶⁸

Özellikle 1800'lü yılların başından itibaren işgal ve sömürülere karşı direnen, Ruslara, İngilizlere ve Vehhabi Suudilere karşı çetin savaşlar vererek İslam'a hizmet eden bu aile⁹⁶⁹ Osmanlı kuvvetlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda yanında yer alarak Irak'taki İngiliz işgaline karşı büyük bir direniş göstermiş, 1968 yılında Irak yönetimini ele geçiren Baas rejimine karşı da silahlı mücadele vermiştir. Ancak tarikatın 1978 yılından itibaren uluslararası güçlerin kontrolüne geçtiği, MOSSAD ve CIA başta olmak üzere uluslararası güçlerin bölgede uzun yıllardır büyük etkinliği olan bu toplumsal yapıyı önce kendilerine müttefik yapıp daha sonra da kontrollerine alarak önemli bir avantaj sağladıkları ileri sürülmüştür.

Hem Irak'ın kaderi hem de Kesnizani tarikatının değişim ve dönüşümü Muhammed Kesnizani'nin tekkenin başına geçmesiyle başlamıştır. Bu dönüşüm yakın coğrafyada yüzyıllar önce Nakşibendi tarikatının Erdebil koluna mensup, Şeyh Cüneyd'e gelinceye kadar ilim, zikir ve nefis tezkiyesi ile meşgul olan ve Ehl-i sünnet çizgide bulunan ancak Şeyh Cüneyd ile birlikte zikir ve ilim tedrisatını bırakıp kılıca sarılan, Şia çizgisine kayan ve coğrafyada derin tarihi izler bırakan Safevi örneğini andırmaktadır.⁹⁷⁰

Bağdat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi mezunu olan Şeyh Muhammed Kesnizani Süleymaniye'ye bağlı Çamçal kazasında bazı rivayetlere göre 1938, bazılarına göre ise 1940'lı yılların hemen başında doğmuştur. Gerçek bir din alimi ve Müslüman bilincine sahip olan babası Şeyh Abdülkerim'in emriyle Şeyh Muhammed 1960'larda Türkmenlerin yoğun olduğu Kifri şehrine boyun eğdirmek için ordu gönderen Bağdat yönetimine karşı müritlerini silahlandırmış ve Karadağ bölgesini savunmuştur. Aslında Karadağ'dan önce de Muhammed Kesnizani'nin ataları Ruslara ve İngilizlere karşı çok defa savaşmışlardır. Şeyh Muhammed Kesnizani'nin Gandhi ve Nehru adında iki oğlundan biri olan büyük oğlu Gandhi 1980'lerde fail-i meçhul bir cinayete kurban gitmiştir. Şeyh Muhammed, Irak'ta Baas rejimi ile ilişkileri ve rejimin devrilmesinde oynadığı rol ile sık sık gündeme gelmiştir. Tarikatın 1980'li yıllardan itibaren halk dışında devlet kademelerinde de

⁹⁶⁸ Nadhim, "Saddam'ı Deviren Tarikat: Kesnizani Tarikatı" (21 Ekim 2017).

⁹⁶⁹ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 53-54.

⁹⁷⁰ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 31.

mensuplarının sayılarının arttığı belirtilmiştir.⁹⁷¹ Devlet kademelerinde de mensupları çoğalan tarikat, Iraklılar arasındaki yaygın söylentiye göre, Saddam Hüseyin'in aile bireyleri ve en yakınındakilere kadar hâkim olmuştur. Kesnizani Şeyhi Muhammed'in Irak'ın işgalinden önce ABD ile anlaşarak Iraklı askerlerin işgal güçlerine karşı direnişe geçmesine mani olduğu iddia edilmektedir.⁹⁷²

Şeyh Muhammed Kesnizani'nin, 4 Temmuz 2020'de ABD'de tedavi gördüğü hastanede vefat etmesinin ardından yerine oğlu Şeyh Nehru Kesnizani geçmiştir. Şeyh Nehru el-Kesnizani Bağdat'ta eğitimini tamamladıktan sonra İngiltere'de İslam tarihi doktorası yapmıştır. Babası Muhammed Kesnizani'nin başlattığı dönüşümü kendisi de devam ettiren Nehru aynı zamanda bu tarikatın yenilikçi liderlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Tarikat Şeyh Nehru döneminde, birçok ülkede yaygınlaşmıştır. Kendisi eğitilmiş olmasının yanı sıra müritlerini de eğitim ve öğretime teşvik etmiştir. Aynı zamanda kadınların tarikatta ve hayatın çeşitli yönlerinde öncü bir role sahip olmalarının da önünü açmıştır. Diğer yandan tasavvuf ritüellerine müziği dahil etmiştir.⁹⁷³ Amerika'da yaşayan Şeyh Nehru Kesnizani, geçmişi ile de sık sık tartışmalara konu olmuş ve 2007 yılında Suriyeli ünlü sinema oyuncusu Nurman Esad ile evlenmiştir. Şeyhin bu evliliği, Kürt coğrafyasında ve özellikle de tarikat çevresinde şaşkınlık oluşturmuştur.⁹⁷⁴

2.2.2.2. İnanç esasları ve faaliyetleri

Kesnizaniler, tasavvuf akımlarından Kadiriyye tarikatının bir kolunu oluşturmaktadırlar. 1980'li yılların sonlarıyla 1990'ların başında yaşanan Vehhabi-Kesnizani "itikat kavgası" tarikatın tarihindeki dönüm noktalarından biri olmuştur. Vehhabi Selefiler, Kur'an ve Sünnet yolunda olmadıkları gerekçesiyle Kesnizanilere ağır darbeler vurmuş ve bitme noktasına getirmişlerdir. Ancak Birinci Körfez savaşının başlamasında Suudi Vehhabileri sorumlu tutan Saddam'ın Irak'taki Vehhabiler'in lideri İdris Davut'u hedef almasıyla Kesnizaniler hızlı bir yükselişe geçerken Vehhabiler baskılanmıştır.⁹⁷⁵ Tarihsel bir çatışmanın uzantısından kaynaklı hem

⁹⁷¹ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 33-34.

⁹⁷² Yaşar, "Irak'ın Gizemli Tarikatı: Kesnizaniler".

⁹⁷³ Nahi, "Dervişlerin Dansı İle Yenilenme Akımı Arasında... Irak'ta 'Kesnezani Tarikatı' Ritüelleri Nasıl Yayıldı?"

⁹⁷⁴ Rüdaw, "Kürt Tarikat Lideri Seçim İçin Tavrını Açıkladı".

⁹⁷⁵ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 46.

itikadi anlaşmazlığın hem de alınacak bir rövanşın yansıması olarak Vehhabiler'e, Kesnizani tarikatının önünü kesmek için Almanlar başta olmak üzere bazı ülkelerden destek verildiği yönünde emareler bulunmaktadır.⁹⁷⁶

Ancak ilkesel olarak Kadiriyye Tarikatı'nın esasları üzere olduklarını beyan etseler de zamanla 1990'lı yılların başından itibaren tarikatın Kadiriyye ekolünden uzaklaşması, MOSSAD-CIA ilişkilerinin belirginleşmesi, müritlere hahamların ders vermesi, Şeyh Muhammed Kesnizani'nin yazdığı kitapta mistik Yahudi kaynaklarından Kabala alıntılarının yer alması gibi keskin dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır.⁹⁷⁷

Kesnizani müritlerinin çoğunun tuttuğu yola Irak'ta *mübaşir yolu* denilmektedir. Bu yol, Kadiriyye tarikatının geleneklerine bağlı, dervişane kılık-kıyafet ve davranışlar sergileyen, tarikatın özüne sadık kalmaya çalışan koludur. Diğeri ise *Dervişlik veya tekke yolu* olarak isimlendirilen dışardan kimsenin ve alt avam tabakasının pek haberdar olmadığı daha ziyade büyü ve kabalizm dahil karışık inanç ve eğitimlerden müteşekkil gizemli bir koludur. Hatta tekke yolu mensuplarının çoğu tarikatta işlerin sihirle yürüdüğüne inanır hale gelmişlerdir. Tabanın büyük bölümünü oluşturan mübaşirler, tekke yolunu benimseyenlerin yaptıklarını onaylamamışlardır.⁹⁷⁸ Şeyhe büyük bir kutsiyet atfedilmiş ve görüşme sırasında bile bir hiyerarşik düzen oluşturulmuştur. Tarikata ilk kez mürit olan kişinin Şeyh Muhammed Kesnizani'nin ayağını, biraz daha ilerleyip yükselenler elini, daha da yükselip halife veya bölge sorumluluk mertebesine ulaşanların ise omuzunu öptükleri belirtilmiştir.⁹⁷⁹ Tarikatın günümüzdeki lideri Şeyh Nehru ise tarikat hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

*Herhangi bir Kesnizani topluluğunu, bir organizasyon söz konusu olmadan gelişigüzel bir şekilde inceleyen kimse Arap, Türkmen, Sünni ve Şii'nin herkesin aynı zikir halkasında ve aynı safta namaz kıldıklarını görecektir. Tarikatta özel ritüeller yoktur, aksine bunlar virdler, zikirler ve tasavvufi ilahileridir. Bu tüm Süfi tarikatlarında vardır. Hz. Peygamber'i (sav) seven herkes için geçerlidir. Şekli ve yöntemi kişiden kişiye farklılık gösterse de Cenab-ı Hakk'ı zikretmek ve O'nu kendi adıyla tesbih etmek bütün Müslümanlara emredilmiştir.*⁹⁸⁰

⁹⁷⁶ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 44.

⁹⁷⁷ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 34.

⁹⁷⁸ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 51-52.

⁹⁷⁹ Nadhim, "Saddam'ı Deviren Tarikat: Kesnizani Tarikatı" (21 Ekim 2017); Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 51.

⁹⁸⁰ Nahi, "Dervişlerin Dansı ile Yenilenme Akımı Arasında... Irak'ta 'Kesnezani Tarikatı' Ritüelleri Nasıl Yayıldı?"

İşgal yönetimi Şeyh Kesnizani'ye desteklerinin karşılığı olarak birçok bölgede alan açtığı gibi Kerkük İl Meclisi oluşturulurken Kesnizani tarikatından 3 üye alınmasında da ısrarcı olmuşsa da Barzani ve Talabani buna şiddetle karşı çıkmış ve ancak bir mürit girebilmiştir. Hatta Amerikalılar Kesnizani tarikatına maddi destekte bulunduklarını ve ihalelerde pozitif ayrımcılık yaptıklarını gizleme gereği bile duymamışlardır. Diğer yandan Bağdat ve Basra başta olmak üzere Şii Arap nüfus hakimiyeti olan Irak'ta bir nevi dengeleyici unsur olarak Sünni Kürt nüfus hakimiyeti olan bir tarikat kullanılmıştır. Gerek devlet kurumlarındaki etkin konumu gerekse ABD işgal güçlerinin desteğini alan Şeyh Nehru Kesnizani geniş tabanları olan diğer tarikatlara karşı küçümseyici ve rekabet oluşturunca bir tavır sergilemiş ve zamanla itikadi anlamda ciddi ihtilaflar baş gösterirken Kesnizani'ye karşı şiddetli bir husumet oluşmuştur.⁹⁸¹

Şeyh Nehru verdiği bir röportajda tarikatın yayıldığı ve etkili olduğu yerler hakkında da “*Tarikat her geçen gün genişliyor. Tekkeler, dünyanın doğusu ve batısındaki birçok ülkede bulunuyor. Örneğin tarikatı Irak'a ek olarak Avrupa ve Afrika ülkelerinin yanı sıra İran, Ürdün, Sudan, Hindistan, Malezya, Endonezya ve Pakistan'da net bir şekilde bulabilirsiniz*”⁹⁸² ifadelerini kullanmıştır.

Kadiriyye ekolünde cehri zikir olmakla birlikte kanlı-bıçaklı cezbe halleri ve gösteriler hoş karşılanmamaktadır. Ancak Kesnizani de Cerrahi ve Rufai tarikatlarındaki uygulamaları da aşan kanlı gösteriler uygulanmaktadır. İnsan-ı kamil mertebesine ulaşmanın yolunun ancak kan ve acıya dayanmaktan geçtiğine inanılmaktadır. Bu gösteriler müritlerde yüksek heyecan oluşturmakta ve savaşma anlamında motivasyon kazandıklarını düşünmektedirler.⁹⁸³ Bu yüzden özellikle askerler yaralandıklarında bu şekilde sorun olmadan iyileşebilecekleri zehabına kapılarak daha fazla ilgi göstermişler ve mürit olmuşlardır.⁹⁸⁴

Nakledenlere göre müritler vücutlarına kılıç, hançer, kama, satır saplamaktan, kurşun sıkmaktan, boğazlarını kesmekten, jilet ve cam gibi kesici şeyleri yemekten çekinmemektedirler. Şeyh veya halifelerinden biri yaralı yeri tükürüğü ile sıvazladıktan sonra mürit hiçbir şey olmamış gibi hayatına devam etmekte ve

⁹⁸¹ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 42-43.

⁹⁸² Nahi, “Dervişlerin Dansı ile Yenilenme Akımı Arasında... Irak'ta ‘Kesnezani Tarikatı’ Ritüelleri Nasıl Yayıldı?”

⁹⁸³ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 35.

⁹⁸⁴ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 37.

yaralardan da kan gelmemektedir. Bu gösterilerde yaralananlara ise yeterli cezbe haline ulaşmadan saplanan silahların zarar verdiği şeklinde açıklama getirilmektedir. Tabana bakıldığında inancına bağlı, İslam'a aykırı bir yaşantısı olmayan normal bir tarikat müridi görünümü sergilenirken en tepedeki şeyh/lider ve birinci, ikinci halkadaki çevresinin İstihbarat servislerinin yönlendirme yapabildiği, inancın geri plana atıldığı bir durum göze çarpmaktadır. Genellikle tabana yönelik ilmiyal kitapları, zühd ve takva anlatıları hakim iken tarikatın özel seçilmişlerinin katılabileceği özel törenlerde ise bizzat Muhammed Kesnizani'nin yazdığı, içinde Kabala ritüellerinin ve geçmişte yazılan büyü/sihir kitaplarından alıntılarının da yer aldığı kitaptan bölümler okunmaktadır. Tarikat müritleri, tasavvufi bir vecd ve aşkınlık haliyle uzun saçları ve okudukları dualarla kafalarını sallarken içinde bulundukları cezbe halinin bağlılıklarını ve maneviyatlarını yükselttiğine inanılmaktadır. Şeyh veya icazet verdiği halifesinin zikir halkasında def ritimleri, kutsal sözler ve dualarla müritler kendinden geçmektedirler.⁹⁸⁵

Şeyh Muhammed'in işgalden önce ABD ile anlaşarak Iraklı askerlerin işgal güçlerine karşı direnişe geçmesine mani olduğu yönünde eleştiriler olmakla birlikte en fazla eleştirilen yanının keramet ve menkıbelerin tarikat mensupları arasında namaz ve diğer farz ibadetlerden öncelikli hale gelmesi olmuştur. Şeyh Muhammed döneminde Türkmen ve Araplar arasında da müritler artmaya başlamış, Rojhilat ve Kürdistan Bölgesi'nin yanı sıra Orta ve Güney Irak'ta her bölgede tarikata ait tekkeler kurulmuştur. Özellikle Süleymaniye ve Kerkük civarında Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin bulunduğu bölgede daha fazla etkindirler. Günümüzde tarikatın çok sayıda tekke ve medreselerinin yanı sıra Bağdat'ta *Dünya Tasavvuf ve Maneviyat Araştırmaları Merkezi* ve *Şeyh Muhammed el-Kesnizani Üniversitesi* bulunmaktadır.⁹⁸⁶

Sadaa Telafer ve *el-Beşir* adlı haftalık iki gazete ile *Külli Türkmen* adlı aylık bir gazetenin sahibi olan Irak Türkmenlerinden Muhammed Muhtar, İsrail'in Kenizaniler üzerinden bölgede kendi ekseninde bir İslam'ı yaygınlaştırmaya çalıştığını, 1970'li yıllardan itibaren MOSSAD'ın etkisine girdiğini, önemli parasal yardım aldığını, idam mahkumunu kurtaracak kadar Saddam zamanında ve daha

⁹⁸⁵ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 35-36.

⁹⁸⁶ Rüdaw, "Kürt Tarikat Lideri Seçim İçin Tavrını Açıkladı".

sonraki dönemde etkili ve güçlü olduklarını dile getirmiştir.⁹⁸⁷ Askerler arasında Kesnizanilik öylesine yaygınlaşmıştır ki Genelkurmay Başkanı Mareşal Ayat Fetih el-Ravi, Hava Kuvvetleri Komutanı Mareşal Hamid Şaban, Umumi Askeri İstihbarat Başkanı Mareşal Vefik el-Samarayı'nın de Şeyh Muhammed Kesnizani'nin ayağını öpüp mürit oldukları, emniyet ve el-Muhaberat elemanlarının da aynı güzergâhı izleyip şeyhe hizmet ettikleri bildirilmiştir.⁹⁸⁸

Babasının yerine geçen oğul Şeyh Muhammed Kesnizani, siyasete olan ilgisiyle tanınmıştır. Tarikatı daha çok siyasi arenada temsil edilmek adına dönüştürmeye başlamış, hatta müritlerini dini törenlerden alıp siyasi mitinglere götürecek kadar ilgi göstermiştir.⁹⁸⁹ Şeyh Muhammed Kesnizani Saddam devrildikten sonra siyasete geçiş yapmış ve *Tecemmu El-Vahde El-Vataniyye El İrakkiye-Hareket-ü Tahrir-ül Irak (Irak'ı Özgürleştirme Hareketi Partisi)* ni kurmuştur. 12 Mayıs 2018 tarihinde yapılan Irak seçimlerine İyad Allavi'nin liderliğini yaptığı *Vataniye Koalisyonu* çatısı altında seçime girmiş ve koalisyonun kazandığı 21 milletvekilinden bir tanesini almıştır.⁹⁹⁰ Merkezi Bağdat'ta olan Partinin ülkenin ücra köşelerinde bile şube ve temsilcilikleri açılmış ve dönem itibarıyla en yaygın siyasi parti haline gelmiştir. Muhammed Kesnizani Bağdat'taki parti merkezinin yanı sıra Süleymaniye'de bulunan Tarikatın merkezini de Bağdat'a taşımıştır.⁹⁹¹

Tarikatın günümüzdeki lideri olan Şeyh Nehru Kesnizani, *Independent Arabia*'ya yaptığı açıklamada tarikatın gelenekten yeniliğe, yerelden küresele ve mirastan çağdaşa geçiş yaptığını vurgulamış ve genç nesiller başta olmak üzere toplumun tüm kesimlerinden insanların uğrak noktası olduğunu belirtmiştir. Şeyh Kesnizani tarikatın isminin zahiri anlamının “*sırlar alemi veya gizli sırlar*” anlamına geldiğini fakat batını anlamının ise “*Ruhun, aşkınlığa, Muhammediye nurlarının limanlarına, Libya fetihlerine, ruhun tecellisine ve ilahi nimetlerin kaynağına yakınlığına doğru hareketi*” olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹²

⁹⁸⁷ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 46.

⁹⁸⁸ Ata Atun, “Irak'ın Derin Örgütü: Kesnizani”, (Aydınlık Gazetesi, 18 Temmuz 2017), Erişim Tarihi 08.02.2024; Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 38.

⁹⁸⁹ Nadhim, “Saddam'ı Deviren Tarikat: Kesnizani Tarikatı” (21 Ekim 2017).

⁹⁹⁰ Yaşar, “Irak'ın Gizemli Tarikatı: Kesnizaniler”.

⁹⁹¹ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 45.

⁹⁹² Nahi, “Dervişlerin Dansı ile Yenilenme Akımı Arasında... Irak'ta ‘Kesnizani Tarikatı’ Ritielleri Nasıl Yayıldı?”

Kesnizanilik hakkında önemli iddialardan biri, 2003 işgaline gelene kadar tarikatın çok önemli istihbarat bilgileri elde ettiği ve bu bilgileri özellikle de CIA ile paylaşarak 2003'teki Irak işgalinin direnişinin etkisiz olmasında büyük rol oynadığı yönündedir. Tarikatın kendisinden beklenen görevi yerine getirdiği, Irak'ın işgale hazırlanması sürecindeki rolü ile ilgili eleştirileri ve hafızalardaki negatif etkiyi unutturmayı amaçladığı için sessizliğe büründüğü ve modern bir görüntü sergilemeye çalıştığı düşünülmektedir.⁹⁹³ Her ne kadar böyle bir görüntü verilse de Saddam'ın düşmesinden sonra da Şeyh Kesnizani'nin etkinliği devam etmiş ve yeni Irak'ın polis teşkilatı kurulurken Kerkük başta olmak üzere her karakolda en az 5 Kesnizani müridi bulunmasını bizzat Şeyh Kesnizani istemiş ve öyle de yapılmıştır.⁹⁹⁴

ABD'li yazar Bob Woodward'ın 2014'te yayınlanan “*Saldırı Planı*” adlı kitabında, Kürdistan Bölgesi'nde dini bir grubun ABD'nin Irak'a müdahale için plan yaptığı bir süreçte CIA yetkilileri ile sık sık görüştüğü belirtilmiştir. Kitapta, Şeyh ailesinin kendi taraftarları içerisinde bir istihbarat ağı oluşturduğu, çok önemli istihbarat bilgilerini CIA ile paylaştıklarını, Şeyh'in “Rockstar” rumuzunu kullandığı ve her ay CIA'dan 1 milyon dolar aldıkları ifade edilmiştir.

2018 Kasım ayında, Washington'daki Trump International Otel'de 26 gece kalan Şeyh Nehru Kesnizani, “*Trump yönetiminin en uzun süreli konuğu*” olması iddialarıyla gündeme gelmiştir. Amerikan Washington Post yayımladığı bir haberde, Şeyh Nehru'nun Washington seyahatini ve Trump yönetimi ile temaslarını gündeme taşımıştır. Gazeteye göre Nehru, ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton ve Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'ya mektup yazarak, “*Ortak amacımız olan İran Molla rejimini zayıflatarak Irak'taki hegemonyasına son verelim*” dediğini yazmıştır.

2.2.2.3. Irak işgalindeki rolleri

Saddam Hüseyin'in düşüş süreci aslında ne 10 Nisan'da ABD birliklerinin Bağdat'ı teslim almasıyla ne de Başkan Bush'un 20 Mayıs'taki açıklamasıyla başlamıştır. Bu süreç gizemli Kesnizani Tarikatı'nın, Saddam'ın devletini ve bütün çevresini kuşatmasıyla başlamıştır.⁹⁹⁵ Saddam, şüpheli yapıyla CIA ve MOSSAD

⁹⁹³ Nadhim, “Saddam'ı Deviren Tarikat: Kesnizani Tarikatı” (21 Ekim 2017).

⁹⁹⁴ Nadhim, “Saddam'ı Deviren Tarikat: Kesnizani Tarikatı” (21 Ekim 2017); Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 40.

⁹⁹⁵ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 24.

ajanlarına ve silahlarına karşı tedbir olarak uzun yıllar iktidarda kalmayı başarmış ancak ailesine kadar sızmış Kesnizani tehlikesini erkenden fark edememiştir. Saddam 2003 başında ordusu ve istihbaratına yapılan sızmayı anlamış ise de artık çok geç kalmıştır.⁹⁹⁶

Saddam'ın en yakınındakilerini bile etki altına alan Kesnizani müritleri Saddam'ın her hareketini ve işini an be an Şeyh Muhammed Kesnizani'nin oğlu Nehru'ya ulaştırdığı ve oradan da bilgilerin MOSSAD ve CIA'ya yönlendirildiği ifade edilmiştir.⁹⁹⁷ Nehru'nun tarikatın İsrail ve ABD ile ilişkilerinden sorumlu veliahdı olduğu ve inanç yönünün pek güçlü olmadığı yönünde de rivayetler dile getirilmiştir.⁹⁹⁸ Irak Devletinin tüm kurumlarına sızan Kesnizani, elde ettiği istihbaratla aslında Saddam rejiminin sonunu hazırlamıştır. CIA'dan ve MOSSAD'tan aldığı destekle birlikte siyasi anlamda da güçlenen tarikat, müritlerini devletin birçok stratejik kurumuna rahat bir şekilde yerleştirebilmiştir. Böylece Şeyh Kesnizani, devlet kademelerinin kilit noktalarındaki müritleri vasıtasıyla istediği bilgiye erişebilmiştir.⁹⁹⁹

Dinç'in anlatısına göre Irak'ta Şeyh Muhammed Kesnizani'den "*Saddam'ı yıkan adam*" diye bahsedilmektedir. Zira sadece askeri, istihbarat ve bürokratik üst kadroyu kendine mürid yapmakla kalmamış Saddam'ın Vatban ve Barzan isimli iki kardeşini, eşi Sacide Hayrullah'ı ve oğlu Uday'ı da kendisine bağlamıştır.¹⁰⁰⁰ Bunlardan daha önemlisi de Saddam'ın en güvendiği yardımcısı ve Saddam'dan sonra devletin ikinci adamı konumundaki İbrahim İzzet el-Duri'nin de şeyh Kesnizani'nin müntesibi olmasıdır.¹⁰⁰¹ Kızını Saddam'ın büyük oğlu Uday ile evlendiren İzzet el-Duri ülke yönetimindeki etkinliğini aile bağlarıyla da güçlendirmiştir.¹⁰⁰² Saddam devrilip öldürülmesine ve el-Duri'nin de arananlar listesinde olmasına rağmen yakalanamaması dikkat çekicidir. Bu durum da farklı ilişkiler içinde olduğunu düşündürmektedir. ABD'nin Irak işgali sırasında kendisine Irak'ın kuzey bölgelerinin

⁹⁹⁶ Ümit Özdağ, "Kesnizani Tarikatı: Irak'ın FETÖ'sü" (21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 28 Temmuz 2016). Erişim tarihi 08.02.2024

⁹⁹⁷ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 31.

⁹⁹⁸ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 39.

⁹⁹⁹ Nadhim, "Saddam'ı Deviren Tarikat: Kesnizani Tarikatı" (21 Ekim 2017).

¹⁰⁰⁰ Şaban Doğan, "FETÖ -15 Temmuz ile Kesnizani – Irak Benzerliği", (15 Temmuz 2019), Erişim Tarihi 08.02.2024; Rüdaw, "Kürt Tarikat Lideri Seçim İçin Tavrını Açıkladı"; Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 38.

¹⁰⁰¹ Nadhim, "Saddam'ı Deviren Tarikat: Kesnizani Tarikatı" (21 Ekim 2017); Rüdaw, "Kürt Tarikat Lideri Seçim İçin Tavrını Açıkladı".

¹⁰⁰² Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 48.

savunması verilen El-Duri, emrindeki Baas askerlerine silahlarını bırakıp evlerine dönmelerini emretmiş ve bölgeyi savaşımadan teslim etmiştir. Irak'ın merkez bölgesini yani Bağdat'ı savunmakla görevlendirilen oğul Kusay da Duri'den beklenen yardımlar gelmeyince ve emrindeki komutanlar Şeyh'ten gelen talimatla askerleri savaşımadan evlerine gönderince Kusay da geri çekilip saklanmış ve bölge savaşımadan teslim olmuştur. Sadece Güney bölgesinde Ali Hasan Mecid komutasında işgale karşı 19 gün direniş olmuş ve toplam 20 günde işgal tamamlanmıştır. Güneyde Basra havalisinde yoğun direniş gösterilmesinin sebebinin de o bölgelerde Şii nüfusun hakimiyetinden dolayı Kesnizani'lerin etkili olamaması ile ilişkilendirilmiştir.¹⁰⁰³ ABD işgal birlikleri Güneydeki direnişi kırıp Bağdat'a yöneldiği gece Şeyh Muhammed Kesnizani'nin tüm ordu birliklerine ve mürit komutanlara *“orduya silah bırakma emri verin, ve askerleri terhis edin, siz de sivillerinizi giyin ve evlerinize gidin”* şeklinde kesin bir emir verdiği ve bu emrin mürit komutanlar tarafından anında uygulandığı yönünde iddialar sürekli dile getirilmiştir.¹⁰⁰⁴ Dönemin en gelişmiş MIG savaş uçaklarını ABD ordusuna karşı kullanmak yerine çölün engin kumlarının altına gömülmesinin emrini veren de Kesnizani üyeleri generallerdir.¹⁰⁰⁵ Ancak tüm bunlar olurken Felluce'de, Diyala'da, Enbar'da işgale karşı direnişler de olmuş ve tespit edilen CIA ajanları direklerle asılmıştır.¹⁰⁰⁶ Özel donanımlı 70 bin kişilik muhafız birliği olan Saddam'ın¹⁰⁰⁷ çoğu yerde savaşılmadan 20 gün gibi kısa bir sürede işgale boyun eğmesi de bu iddiaları doğrular niteliktedir. Umdüğünü bulamayan el-Duri'nin işgal sonrası yer altına çekilen Baas yöneticileri ve işsiz kalan Kesnizani müridi rütbeli askerleri yeniden organize edip işgale karşı direnişi organize ettiği de ifade edilmektedir.¹⁰⁰⁸

2.2.2.4. FETÖ ile benzerlikleri

Saddam Hüseyin'in CIA'nın güdümündeki Kesnizani yapılanması kullanılarak iktidardan indirilmesiyle 15 Temmuz akşamı darbe girişiminde bulunan,

¹⁰⁰³ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 40.

¹⁰⁰⁴ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 48-50.

¹⁰⁰⁵ Atun, “Irak'ın Derin Örgütü: Kesnizani”.

¹⁰⁰⁶ Muhammed Gömük, “Irak'ın FETÖ'sü Kesnizaniler”, *Aydınlık Gazetesi* (22 Aralık 2019) Erişim Tarihi 08.02.2024.

¹⁰⁰⁷ Aköl, “Dünyada FETÖ Benzeri Yapılanmalar”.

¹⁰⁰⁸ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 38.

yine CIA'nin güdümündeki FETÖ arasında birebir benzerlikler bulunmaktadır.¹⁰⁰⁹ Kesnizani, CIA ve MOSSAD'ın yeniden şekillendirdiği, FETÖ ise CIA'nın baştan kontrol altına aldığı örgütlerdir. Her ikisinde de büyü ve efsaneler etkilemede esas yöntemidir. Her ikisinde de lider/şeyh öylesine kutsallaştırılmıştır ki erişilmezlik payesi verilmiş ve bağlıların sorgusuz sualsiz itaati sağlanmıştır. Her ikisinde de devlet kadrolarına sızarak devleti içeriden ele geçirme yöntemi uygulanmıştır. Her ikisinde de devleti ele geçirme kutsal davası uğruna takiye meşru kabul edilmiştir. Ezoterizm her ikisinde de yer almaktadır. Her ikisinde de toplumsal bir taban oluşturmak için sivil toplum kuruluşu görünümlü organizasyonlar yer almıştır. Her ikisinde de ordu, emniyet ve istihbarata sızmak özel bir öneme sahiptir. Her ikisi de ABD'nin İslam dünyasındaki vekalet savaşçıları rolünü üstlenmiştir.¹⁰¹⁰

FETÖ'de olduğu gibi Kesnizani'nin de dünyanın farklı coğrafyalarında tekkeleri, eğitim merkezleri ve üniversitesi bulunmaktadır. Kesnizani'nin oğullarının Irak'ın petrol gelirlerinden ve askeri ihalelerden komisyon alan şirketlerin sahipleri oldukları, spor kulüpleri ve STK'ların da bunlar tarafından yönetildiği yönünde iddialar bulunmaktadır. CIA ve MOSSAD'ın tarikat liderinin oğullarının bu zaafından faydalandığı ve böylece dünyanın 90 ülkesinde tekkeleri bulunan Kesnizani tarikatının kontrolünü ellerine geçirdikleri ifade edilmiştir.¹⁰¹¹ Muhammed Kesnizani kendisi de bir Kürt olmasına rağmen Kuzey Irak Kürt liderlerinden Barzani veya Talabani'ye yakın olmadığı gibi ayrı bir ekol üzere hareket etmiştir. Hatta Kürt siyasi çevrelerinden ziyade İsrail ve ABD'ye yakınlığı ile tanınmıştır. Böylece İsrail ve ABD, Kesnizani şeyhi ve müritleri üzerinden aynı zamanda Mezopotamya bölgesini de kontrol altında tutmayı hedeflemiştir.¹⁰¹²

Tıpkı Türkiye'deki FETÖ gibi Kesnizani de en büyük önemi gizliliğe vermiştir. Medyaya bir kez çıkmasının, fotoğrafının bir kez yayınlanmasının bile çevresinde büyüyen sihirli dağıtacağını iyi bilen Kesnizani Şeyhi uzun bir süre görünmez olmayı tercih etmiş ve ancak ilerleyen zamanlarda fotoğraflarına ve zikir sırasındaki görüntülerine ulaşılabilmiştir.¹⁰¹³ Hatta 2003'lere kadar basında fotoğrafı

¹⁰⁰⁹ Doğan, "FETÖ -15 Temmuz ile Kesnizani – Irak Benzerliği".

¹⁰¹⁰ Mehmet Akkaya, "Kesnizani-FETÖ Benzerliği", *Aydınlık Gazetesi* (15 Temmuz 2017) Erişim Tarihi 08.02.2024.

¹⁰¹¹ Aköl, "Dünyada FETÖ Benzeri Yapılanmalar".

¹⁰¹² Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 36.

¹⁰¹³ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 17-18.

bile çıkmamıştır. Saddam'ın düştüğü ilk günlerde Irak medyasının elinde bile Şeyh'in fotoğrafı veya görüntüsü bulunmamaktaydı.¹⁰¹⁴ FETÖ gibi Kesnizaniler de dinler arası diyalogdan bahsetmekte, minaresiz camiler inşa etmekte ve her yerde örgütlenmeye çalışmaktadırlar. Tek fark FETÖ kadar enternasyonal olamamışlardır.¹⁰¹⁵ Diğer yandan FETÖ parti kurarak aktif siyasete girmek yerine siyasilerle ilişki kurmayı tercih ederken Kesnizaniler parti kurarak aktif siyasete girmişlerdir. Sonuçta her ikisi de dini kullanarak toplumsal taban elde etmiş ve ABD, İsrail adına istihbarat toplamış ve vekalet savaşı yürütmüştür.

2.2.3. Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)

Tezimizin kapsamındaki diğer ılımlı ve radikal örgütlerden farklı olarak FETÖ ülkemizden çıkan ve dünyaya yayılan bir uluslararası istihbarat ve terör örgütü olduğu için daha detaylı ele alınacaktır. FETÖ'nün kuruluş, gelişim, yayılma ve dönüşüm sürecini ve diğer örgütlerle benzerliklerini iyi anlayabilmek için öncelikle kurucu lideri Fetullah Gülen'i (FG) iyi analiz etmek gerekmektedir.¹⁰¹⁶ Devamında da FETÖ'nün örgütsel yapılanmasını, faaliyetlerini, 15 Temmuz darbe Girişimindeki rolünü ve 15 Temmuz sonrasında reorganizasyon ve taktikleri detaylı olarak ele alınacaktır.

2.2.3.1. Fetullah Gülen'in hayatı

Resmi nüfus kaydında Erzurum'un Pasinler (Hasankale) ilçesinde doğduğu ve doğum tarihinin 27 Nisan 1941 olduğu yazılı olmasına rağmen FG'nin doğum tarihi hakkında çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Sıkça gündeme geldiği üzere “Seçilmiş” ve “Mesih” olduğu algısını güçlendirmek üzere Atatürk'ün ölüm gününde yani 10 Kasım 1938'de doğduğu iddia edilmiştir.¹⁰¹⁷ Bu tarih, Deccal (Atatürk'ü kastederek) öldü,¹⁰¹⁸ Mehdi (kendisini kastederek) zuhur etti inancına bir telmihtir.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁴ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*, 33.

¹⁰¹⁵ Gömük, “İrak'ın FETÖ'sü Kesnizaniler”.

¹⁰¹⁶ Fetullah Gülen ve FETÖ yapılanması hakkında detaylı bilgi için bkz. Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*.

¹⁰¹⁷ Bulent Aras - Omer Caha, “Fethullah Gulen and His Liberal ‘Turkish Islam’ Movement”, *Middle East Review of International Affairs* 4/4 (2000), 30-42.

¹⁰¹⁸ Kemal Göktaş, “Paradaki simge”, *Cumhuriyet Gazetesi* (2016) Erişim Tarihi 18.02.2023.

¹⁰¹⁹ Başdemir, “Ezoterik Grupların Epistemolojisi”, 88.

FG, Erzurum’da başladığı ilköğretiminde üst üste sınıfta kaldığı için ikinci senesinde okuldan ayrılarak eğitimini yarıda bırakmış ve akabinde Erzurum ve Edirne’de medrese eğitimini kısa sürelerle sürdürmüştür.¹⁰²⁰ Latif Erdoğan’ın Şemseddin Nuri müstear ismi ile yazdığı ve FG’nin seçilmişlik algısı üzerine kurgulanmış hayatının anlatıldığı çelişkilerle dolu “*Küçük Dünyam*” kitabında FG’nin “*ciddi şekilde bütünüyle iki sene okudum... talebeliğimin hepsini toplasanız iki sene ancak yapar*”¹⁰²¹ şeklindeki ifadeleri medrese tahsili yapmış büyük alim söylemlerinin gerçekte bağdaşmadığını ortaya koymaktadır. Seksenlerde Erzurum müftü yardımcılığı ve FG’nin de bir süreliğine hocalığını yapan Mehmet Erikel, FG için “*Fıkıhı yoktur, menkıbecidir*”¹⁰²² ifadesini kullanmıştır.

FG, 1957 yılında Tokat, Sivas ve Amasya yörelerinde fahri vaazlar vererek isminden söz ettirmeye ve dikkat çekmeye başlamıştır.¹⁰²³ Erzurum’da ara sıra gidip geldiği terzi Mehmet Şengül’ün dükkânında Özel Harp Dairesi elemanı olan tabip subay Esat Keşşafoglu ile 1957 yılında tanıştırılarak çok genç yaşta Özel Harp Dairesi bünyesine alındığı iddia edilmiştir.¹⁰²⁴

Yaşı tutmadığı ve tahsili yeterli olmadığı halde vaizlik için Diyanet sınavlarına girmiş, Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Yaşar Tunagür’ün tavassutuyla ataması yapılmış ve 10 Temmuz 1959’da memuriyete başlamıştır.¹⁰²⁵ Çoğunluğu Ege yöresinde olmak üzere birçok ilde imamlik ve vaizlik yapmıştır.¹⁰²⁶ Bir Diyanet görevlisinin Mamak ve İskenderun’da yaptığı askerlik görevinde telsiz/dinleme ve istihbarat biriminde görevlendirilmesi dikkat çekicidir. Hatta İskenderun’da usta birliğinde kendisine o zamanın dinleme ve istihbarata yönelik özel teknolojileriyle donatılmış bir araç tahsis edildiği yönünde bizzat kendi beyanları bulunmaktadır.¹⁰²⁷

¹⁰²⁰ Mehmet Emin Sarıkaya, “Dini Gruplarda Güç devşirme Yöntemleri: FETÖ Örneği”, *Turkish Studies (Elektronik)* 12/16 (2017), 429.

¹⁰²¹ Habertürk Gazetesi, “Fetö’nün Tarihçesi - 15 Temmuz Darbe Girişimi Raporu”, *Habertürk* (26 Mayıs 2017) Erişim Tarihi 15.12.2022.

¹⁰²² İlhami Güler, “(The) Cemaat-Hizmet Hareketi ve Fetö’leşmeyi Anlamak”, *İlhamiyyat* (blog), 2017 Erişim Tarihi 18.01.2023.

¹⁰²³ Ahmet Akgül, *Küresel Fesatçılık ve Fetullahçılık* (İstanbul: Buğra Yayınları, 2017), s.69.

¹⁰²⁴ Takvim Gazetesi, “Teröristbaşı Gülen’in CHP ile ilişkisi 15 Yasındayken Başlamış”, *Takvim Gazetesi* (14 Ocak 2020) Erişim Tarihi 30.12.2022.

¹⁰²⁵ Sarıkaya, “Dini Gruplarda Güç devşirme Yöntemleri: FETÖ Örneği”, 429.

¹⁰²⁶ Hamza Ateş - Aydın Akpınar, “Üniversitelerdeki FETÖ Yapılanması: Türk Üniversitelerinden İhraç Edilen Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma”, *Strategic Public Management Journal* 3/5 (30 Mayıs 2017), 6.

¹⁰²⁷ Latif Erdoğan, *Şeytanın Gülen yüzü* (İstanbul: Turkuvaz, 2016)

İskenderun'da askerlik yaparken hastalık nedeniyle hava değişimi verilmiş, bu hava değişimi sırasında Erzurum'da CHP teşkilatlarının yetiştirdiği *Halk Evleri*'ne üye olmuş¹⁰²⁸ ve o sıralarda yapılan *Halk Evleri Kongresi* divan üyeliğine seçilmiştir.¹⁰²⁹ Hava değişimi sırasında tüm bunları yaparken aynı zamanda Erzurum'da camide vaaz vermeye de devam etmiştir.¹⁰³⁰ 24 aylık askerlik süresinin yaklaşık 10 ayında farklı şehirlerde ve camilerde vaazlar vermeyi sürdürmüş, ilki İzmir'de kurulan "*Komünizmle Mücadele Derneği*" nin ikincisinin Erzurum'da kurulmasına öncülük etmiştir.¹⁰³¹ Dikkat çekici bir nokta da askerlik yaparken İskenderun Merkez Camisi'nde vaaz vermeye devam etmesidir. Bazen asker elbisesi üzerine cübbeyi giyerek vaaz verdiğini bizzat kendisi dile getirmiştir. Hatta verdiği bir vaazından dolayı sorgulanıp tutuklanması üzerine ordu komutanları ve Genelkurmayın devreye girmesiyle hemen serbest bırakılmıştır. Tüm bu durumlar düşünüldüğünde FG'nin o zamanlardan özel bir proje kapsamında geleceğe yönelik hazırlandığı söylenebilir.¹⁰³²

1950'li yılların sonunda sığınacak bir İslami grup arayışı içerisindeyken "*Okuyucu Nurcular*"ın arasına karışıp faaliyet göstermeyi tercih etmiştir. Askerlik sonrası Erzurum'da bir yıl kadar kaldıktan sonra Edirne'ye dönmüş ve Temmuz 1964'te Kur'an Kursu öğreticisi olarak Dar-ul Hadis Camisi'nde tekrar göreve başlamıştır. Bir yıl sonra merkez vaizi olarak Kırklareli'ne atanmış, akabinde DİB Başkan Yardımcısı Tunagür'ün devreye girmesiyle aday memur olmasına rağmen 24.03.1966 tarihinde merkez vaizi olarak İzmir'e tayin edilmiş ve her Cuma Kestanepazarı Camisi'nde vaazlarını sürdürmüştür.¹⁰³³

Bir yandan vaazlarına devam ederken diğer yandan da ilk olarak İzmir Tepecik'te 1966 yılında "*Nur Evleri*"ni faaliyete geçirmiştir. 1960'lı yılların sonlarına doğru Kızılkeçeli, Avcılar, Edremit, Buca bölgelerinde özel olarak korunan gençlik eğitim kamplarında yüzlerce öğrenciye eğitim vermiştir. 1971 muhtırası sonrası bazı zamanlarda aranmasına ve kısa süreliğine tutuklanmasına rağmen bu yaz eğitim

¹⁰²⁸ Biyografi.net, "Fethullah Gülen Kimdir?", (2017) Erişim tarihi 02.03.2023.

¹⁰²⁹ Yeni Şafak Gazetesi, "FETÖ Yapılanması-15 Temmuz'un Dijital Kütüphanesi", *Yeni Şafak* (29 Ekim 2016) Erişim Tarihi 02.04.2023.

¹⁰³⁰ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 40-41.

¹⁰³¹ Ertuğrul Hikmet, *Himmeti Milleti Olan İnsan M. Fethullah Gülen* (İzmir: Işık Yayınları, 2008), 52.

¹⁰³² Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 43.

¹⁰³³ Yeni Şafak Gazetesi, "Fethullah Gülen Kimdir", *Yeni Şafak Gazetesi* (2017) Erişim Tarihi 15.12.2022.

kamplarını aralıksız sürdürmüştür.¹⁰³⁴ 12 Mart Muhtırası akabinde 3 Mayıs 1971’de TCK. 163’ten tutuklanarak 6 ay hapis yatmış, daha sonra tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmış ve 1974 yılında Başbakan Mustafa Bülent Ecevit tarafından çıkarılan genel af ile cezadan kurtulmuştur. Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 1972 tarihinde “*Teokratik Devleti Savunan Örgütler, Yapılanmalar Raporu*” hazırlanmış ve diğer örgütlerin yanı sıra FG yapılanması da bu raporda detaylı ele alınmıştır. Bu raporda FG’nin, TSK gibi devletin stratejik kurumlarına sızdığı, siyaseti kullandığı, bağlılarının kendisini Mehdi olarak gördüğü, Kasım Gülek’in FG ile Moon Tarikatı ve ABD arasında bağlantıları kurduğu ve FG örgütünün ABD’nin kontrolünde olduğu yönünde detaylı bilgilere yer verilmiştir. Ancak bu tespitlere rağmen 1974 yılında Manisa’ya tayin edilmiştir. FG Manisa’da görevini sürdürürken 2 yıl boyunca İzmir Hisar camisine tayin çıkartmak için çok uğraşmış ve tayini yapılmayınca bunalıma girerek çoğu zaman cemaatle gerginlik yaşamıştır. Bir aylık tedavi sonrası amacına ulaşarak İzmir Bornova vaizliğine atanmıştır.¹⁰³⁵ Vaazlar sırasında ara ara bayılma nöbetleri geçirmesi ve Manisa/Salihli’de camide verdiği bir vaaz sırasında Kur’an-ı Kerim’i kürsüden yere fırlatması¹⁰³⁶ üzerine halk galeyana gelmiş ve FG bu olay üzerine sessiz sedasız Manisa Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesine yatırılmıştır.¹⁰³⁷

Zamanla etki alanı ve çevresi genişleyen FG, bazı sermayedarların ve arkasındaki gücün kendisini desteklemesinden cesaret alarak 1970’li yılların ortasında Nurcu gruptan ayrılarak bağımsız yapılanmasını ilan edip¹⁰³⁸ hızla sayıları artan “*Işık Evleri*” ile örgütsel altyapısını oluşturmaya ve küçük çapta da olsa devlet kurumlarında kadrolaşmaya başlamıştır.¹⁰³⁹

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri başta olmak üzere 64 ilde 1975-1976 yıllarında *Altın Nesiller* dediği yeni bir gençliğin yetiştirilmesi projesi kapsamında konferanslar vermiştir. Ege Üniversitesi’ndeki öğrenciler ve öğretim elemanlarının

¹⁰³⁴ Akgül, *Küresel Fesatçılık ve Fetullahçılık*, 102.

¹⁰³⁵ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 46-47.

¹⁰³⁶ Elif Çakır, “Fethullah Gülen Kur’an-ı Kerim’i Yere Fırlatmış”, *Takvim Gazetesi* (12 Mart 2014) Erişim Tarihi 26.12.2022; Hasan Karakaya, “İşte, Fetullah Gülen’in Kur’an-ı Kerim’i Yere Fırlattığı O Cami!”, *Yeni Akit Gazetesi* (27 Ekim 2014) Erişim Tarihi 26.12.2022.

¹⁰³⁷ İhlas Haber Ajansı, “Fethullah Gülen Akıl Hastanesinde Yatmış”, *İHA* (03 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 25.12.2022.

¹⁰³⁸ Gönül Zaimoğlu, *Hegemonya ve İdeoloji Bağlamında Basının Rolü: Zaman Gazetesi’nde 17-25 Aralık Öncesi ve Sonrasında Yayınlanan İktidarla İlgili Haberlerdeki Söylem Değişimi Üzerine Bir İnceleme* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016), 43.

¹⁰³⁹ Muhammed Yamaç, *Darbe ve din (cumhuriyet dönemi örneği)* (Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 169.

katılımı ile 1976 yılında ilk üniversite hazırlık kurslarını açmıştır.¹⁰⁴⁰ Şubat 1979'da "Sızıntı" dergisinin ilk sayısı ile yayın hayatına başlamış, derginin başyazılarını yazmıştır. 12 Eylül darbesi akabinde hakkında yakalama kararı çıkarılınca İzmir'den ayrılarak farklı şehirlerdeki ışık evlerinde saklanmıştır. 12 Eylül'ün zulüm ve baskı ortamında bile birçok şehirde gezip faaliyetlerini sürdürmesine rağmen yakalan(a)mamış olması da dikkat çekicidir. Arananlar listesinde olmasına rağmen 25 Kasım 1980'de Çanakkale'ye merkez vaizi olarak tayin edilmiş, ancak hastalığını bahane ederek görevine başlamamış ve 16 Nisan 1981'de memuriyet görevinden istifa etmiştir.¹⁰⁴¹

İzmir Bozyaka'daki açtığı ilk öğrenci yurdunu 1982 yılında Özel Yamanlar Kolejine çevirerek böylece özel okul yapılanmasını da başlatmıştır.¹⁰⁴² 1 Temmuz 1988'de yayınlamaya başladığı ve başyazılarını yazdığı *Yeni Ümit* dergisi ile kendi hedeflerini başta gençlik olmak üzere topluma yeni bir umut gibi aşılmayı amaçlamıştır. Çok sayıda öğrenci evi, okul, dersane açarak gençliği ve öğrenciler üzerinden ailelerini etkilemiştir.

FG ve örgütünün faaliyetlerinden rahatsız olan 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 1991 yılında talimat vererek haklarında bir rapor hazırlatmıştır.¹⁰⁴³ Bu arada 1992 yılına kadar da İstanbul başta olmak üzere farklı şehir ve camilerde fahri olarak vaazlarını sürdürmüştür. 1992 yılında ABD'ye giderek 55 gün görüşmeler yapmış ve kendi anlatımıyla 35 günde 25 eyaleti gezmiştir.¹⁰⁴⁴ Bu sürecin ardından 2000'li yıllara doğru ABD'de Pensilvanya ve New York gibi kritik yerlerde kursların, Güney Amerika'da okulların açılmasına izin verilmesi ve kısa sürede dünyanın farklı bölgelerinde görünür hale gelmesi ziyaretin amacına ulaştığı ve görüşmelerin neticesinde ABD'nin desteğini aldığını düşündürmektedir. 4 Nisan 1996 tarihinde Fener Rum Patriği Bartholomeos ile bir araya gelmiştir.¹⁰⁴⁵ Tedavi gerekçesiyle Eylül 1997 tarihinde planlı bir şekilde ABD'ye gitmiş, New York Kardinali John O'Connor

¹⁰⁴⁰ Gerçek Hayat, "FETÖ'nün 100 Yıllık Hikâyesi", *Gerçek Hayat* (22 Kasım 2021) Erişim Tarihi 12.12.2022.

¹⁰⁴¹ Biyografi.net, "Fethullah Gülen Kimdir?" (2017).

¹⁰⁴² Görüş, "Bağlantıları ile Fetullah Gülen Cemaati", *Görüş Haber Sitesi* (21 Eylül 2021) Erişim Tarihi 25.12.2022.

¹⁰⁴³ Nethaber, "Turgut Özal'ın Hazırlattığı Gülen Cemaati Raporunda Neler Yok ki", *Nethaber.com* (2020) Erişim Tarihi 20.12.2022.

¹⁰⁴⁴ Gerçek Hayat, "FETÖ'nün 100 Yıllık Hikâyesi".

¹⁰⁴⁵ Biyografi.net, "Fethullah Gülen Kimdir?" (2017).

vasıtasıyla¹⁰⁴⁶ 9 Şubat 1998’de Papa ile görüşerek Vatikan topraklarında ölmeyi düşlediğini de ifade eden bir mektupla Papa’ya bağlılığını sunmuştur.¹⁰⁴⁷

28 Şubat akabinde FG yapılanması hakkında istihbarat birimleri tarafından rapor hazırlanıp dava hazırlık süreci başlatılması üzerine kurumlardaki elemanları tarafından FG haberdar edilince 21 Mart 1999’da sağlık sorunları ve tedavisi gerekçesiyle yurt dışına çıkışı sağlanmıştır. Yurtdışına çıkması için kendisine Başbakan Yardımcısı Mustafa Bülent Ecevit’in haber gönderdiği iddia edilmiştir.¹⁰⁴⁸ Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de dahil¹⁰⁴⁹ çok sayıda referansın devreye girmesiyle ABD’de oturma izni almış ve Pensilvanya’da Cizvitlere ait olan ve Cizvitlerin daha önce yaz kampı olarak kullandıkları bir malikaneye yerleşmiştir.¹⁰⁵⁰ ABD’ye yerleştikten sonra Papa ile görüşmesinde kendisine verilen misyon gereği 2000’li yılların başından itibaren *Dinler Arası Diyalog* çalışmalarını başlatmıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal döneminde Türkiye’de ilk özel okullarını açarken aynı zamanda Türk Cumhuriyetler üzerinden de Orta Asya başta olmak üzere açtığı okullar vasıtasıyla uluslararasılaşmaya başlamıştır.

Gülen, siyaset üstü olduğu söyleminin aksine çoğunlukla siyasetin merkezinde yer almıştır. Yapılanmasını oluşturduğu ilk aşamadan itibaren iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile başlayan güçlü ilişkilerini, Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) ilk 10 yılına kadar geçen süredeki tüm iktidarlara sürdürmüştür. Bu süreçte diğer iktidarlara bir sorun yaşamazken Başbakan Necmettin Erbakan ve Başbakan Tayyip Erdoğan ile açıktan çatışmalar yaşamıştır.¹⁰⁵¹ FG, parti kurup aktif siyaset yaparak yıpranmak yerine siyasi partiler ve yöneticileri ile geliştirdiği ilişkiler üzerinden siyaseti ve toplumu yönlendirmeyi tercih etmiştir. Hangi siyasi iktidar zamanında daha fazla büyüdü ve korundu sorusunun net bir cevabı olmamakla birlikte tüm iktidarlara zamanında az veya çok desteklendiği söylenebilir.

¹⁰⁴⁶ Hikmet, *Himmeti Milleti Olan İnsan M. Fethullah Gülen*, 119.

¹⁰⁴⁷ Ertuğrul Özkök, “Fethullah Gülen-Papa Buluşması”, *Hürriyet Gazetesi* (07 Şubat 1998) Erişim Tarihi 08.01.2023.

¹⁰⁴⁸ Takvim Gazetesi, “Teröristbaşı Gülen’in CHP ile ilişkisi 15 Yasındayken Başlamış” Erişim Tarihi 30.12.2022.

¹⁰⁴⁹ Aydınlık, “Fetullah’ın Vizesi İçin ABD’ye Mektup Yazmış!”, *Aydınlık Gazetesi* (31 Mayıs 2024). Erişim Tarihi 01.06.2024.

¹⁰⁵⁰ Hüseyin Öztürk, “FETÖ Üzerine Bir Analiz”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/ (2018), 184.

¹⁰⁵¹ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 22.

FG yapılanması bu süreçler içinde bir yandan ekonomik anlamda devasa bir holdinge dönüşürken diğer yandan kurulan STK görünümlü kuruluşlarla toplumsal meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. Diğer yandan da devletin stratejik kurumlarına sızarak büyük oranda ele geçirmiştir. Devletin stratejik kurumlarındaki uyuyan hücre elemanlarını devreye sokarak bir yandan devletin imkanlarını grubun amaçları yönünde kullanırken diğer yandan da TSK'ya Ergenekon, Balyoz, Ay Işığı kumpaslarını kurmuştur. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'a sürekli suikast yapılacağı ihbarlarıyla TSK ile hükümeti karşı karşıya getirip devletin stratejik kurumlarında daha fazla kadrolaşmıştır.

İlk kuruluşundan itibaren kendisini dini bir yapı olarak topluma lanse eden bu yapı zamanla elde ettikleri ile yetinmeyip her şeye hakim olmak isteyince siyasi iktidarla aralarında çatışma başlamıştır. Hükümetin FG ve yapılanmasına karşı tedbir alıp alanını daraltmaya başlamasıyla hükümeti uluslararası arenada zor duruma düşürüp yargılabilmek adına MİT tırlarına operasyonlar yapılmış,¹⁰⁵² Oslo görüşmelerinin gizli belgeleri sızdırılmış,¹⁰⁵³ MİT Müsteşarı tutuklanmaya kalkışılmış,¹⁰⁵⁴ FETÖ için özellikle vazgeçilmez olan dershanelerin kapatılması kararı¹⁰⁵⁵ üzerine de tüm imkanlar seferber edilerek topyekûn var olma savaşına girilmiştir. 2012 yılına gelinceye kadar sürekli darbeleri destekleyen ve arkasına sığınan FG yapılanması¹⁰⁵⁶ bu tarihten itibaren farklı yöntemlerle lokal kurumsal darbeler yapmaya kalkmış ve 17/25 Aralık 2013 yargı darbesini¹⁰⁵⁷ devreye sokmuştur. Oluşturdukları ulusal ve uluslararası krizler neticesinde FG, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı tarafından 28 Ekim 2015 tarihinde yayınlanan “*en çok aranan teröristler*” listesinde kırmızı kategoride FETÖ/PDY lideri olarak yer almıştır.¹⁰⁵⁸

Varlık mücadelesine giren örgüt devletteki stratejik kadrolaşmasını tamamladığına kanaat getirince güç zehirlenmesinin de verdiği cesaretle TSK içindeki

¹⁰⁵² Aylin Sırıklı - Kemal Karadağ, “Mit Tırlarının Durdurulmasının Fetö Kumpası Olduğu Tescillendi”, *Anadolu Ajansı* (29 Haziran 2019) Erişim Tarihi 28.02.2023.

¹⁰⁵³ Süleyman Sarılar, *Terör Olaylarının Yazılı Basına Yansıması ve Oslo Süreci* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 30-31.

¹⁰⁵⁴ Muhammed Enes Can - Murat Paksoy, “Fetö’nün ‘7 Şubat Mit Kumpası’ Soruşturmasında 14 Tutuklama” (*Anadolu Ajansı*, 19 Temmuz 2018) Erişim Tarihi 14.03.2024.

¹⁰⁵⁵ Başbakanlık, Millî Eğitim Bakanlığı Özel Dershaneler Yönetmeliği (Millî Eğitim Bakanlığı Özel Dershaneler Yönetmeliği), Resmi Gazete, 27383 (21 Ekim 2009) Erişim Tarihi 25.03.2024.

¹⁰⁵⁶ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 127-135.

¹⁰⁵⁷ Adem Üzümcü, “28 Şubat Süreci, E-Muhtıra ve 15 Temmuz FETÖ Darbe Girişiminin Ekonomi-Politik Analizi”, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2022), 101-102.

¹⁰⁵⁸ NTV, “İçişleri Bakanlığı ‘Aranan Teröristler’in Listesini Yayınladı”, NTV Haber, (28 Ekim 2015) Erişim Tarihi 02.03.2023.

bir kısım elemanları ile 15 Temmuz 2016'da Darbe Kalkışmasında bulunmuş ve nihayetinde 15 Temmuz'a gelinceye kadar bir terör yapılanmasına dönüşmüştür.¹⁰⁵⁹ 15 Temmuz'un hemen akabinde devlet refleksi devreye girmiş ve 20 Temmuz 2016 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulunda alınan kararla FETÖ/PDY resmen terör örgütü olarak ilan edilmiştir.¹⁰⁶⁰ Çıkarılan *Kanun Hükmünde Kararnamelerle* (KHK) bir taraftan devletin kurumlarına sızmış FETÖ ile iltisaklı/irtibatlı olanlar kurumlardan temizlenirken diğer yandan da sahada etkin güç oluşturan STK ve eğitim kurumu görünümlü FETÖ kurum/kuruluşları ve ticari işletmelerinin faaliyetlerine son verilmiştir. 15 Temmuz sonrası örgüt hakkında akademik çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır.¹⁰⁶¹

2.2.3.2. Gülen'in kişilik özellikleri ve düşünce yapısı

Tevazu perdesi altında narsist kişiliğini perdelemeye çalışan FG'nin, Hristiyanlıkta da teolojik karşılığı olan “*Ashab-ı Kehf*” ve onları mağaranın ağzında bekleyen “*Kıtmir*” isimli köpekle özdeşleştirerek kendisini tesmiye etmesi de yine bir Hristiyan tarikatı olan “*Dominikenler*”in kurucusu Dominic de Guzmán'a öykünmedir.¹⁰⁶² Bir taraftan *kıtmirlik* üzerinden tevazu gösterisi yapan FG diğer taraftan Batı mitolojisindeki “*Herkül*” gibi kavram ve imgelerle yarı tanrılığa soyunmaktadır.¹⁰⁶³ FG'nin İzmir'deki malikanesinde hazırlattığı ve tavanı büyük bir “*Davut Yıldızı*” ile süslenmiş gizli özel odasının tespit edilmesi, bunun sadece düşünce

¹⁰⁵⁹ TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Fethullahçı Terör Örgütünün (FETÖ/PDY) 15 Temmuz 2016 tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu* (Resmi Gazete: TBMM, 19.08.2016) Erişim Tarihi 12.12.2022.

¹⁰⁶⁰ Milli Güvenlik Kurulu, “20 Temmuz 2016 Tarihli Milli Güvenlik Kurulu Toplantısı” (MGK, 20 Temmuz 2016) Erişim Tarihi 09.01.2023.

¹⁰⁶¹ Mahmut Aydın, *FETÖ'nün uluslararası kodları: cemaatten terör örgütlüğüne* (Eskiyei Yayınları, 2017); Osman Bilen, “FETÖ: 15 Temmuz Darbe Girişiminin Faili ve Yeniçağ Dini Spiritüalizmin Temsilcisi Vesayetçi Bir Zihniyete Dair Çözümlemeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 20/15 Temmuz (2020), 31-66; Mevlüt Özben, “McCemaat ve Yeni Dini Hareketten (YDH) Terör Örgütüne: FETÖ”, *Muhafazakâr Düşünce* 49 (2016), 167-181; Öztürk, “FETÖ Üzerine Bir Analiz”; Arman Sert vd., “Starteji, Örgütlenme ve Motivasyonu Kendine Özgü Bir Terörist Örgüt: FETÖ”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi International Security Congress Special Issue* (2020), 1-28; Ali Gür, “FETÖ ve Aum Shinrikyo Örneğinde İlimli Dini Hareketten Terör Örgütüne Dönüşüm: Sistemik Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/2 (2023), 604-614.

¹⁰⁶² Bilen, “FETÖ: 15 Temmuz Darbe Girişiminin Faili ve Yeniçağ Dini Spiritüalizmin Temsilcisi Vesayetçi Bir Zihniyete Dair Çözümlemeler”, 47.

¹⁰⁶³ MIT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, Bilgilendirme Raporu (22 Mayıs 2017), Erişim Tarihi 19.01.2023. s.9.

ve söylem bazında kalmadığını göstermiştir. Odada alçıdan yapılmış bir el heykelinin FG'nin eli olarak kabul edilip gelenlere öptürülmesi kendisi ABD'de olsa da şahs-ı manevisinin huzurunda oldukları hissiyatını yerleştirmek ve kutsallık algısını oluşturmak için özel olarak tasarlandığı ve mahrem sınıftan terfi alanlara ve özel misafirlere öptürüldüğü düşünülmektedir.¹⁰⁶⁴ Odayı ayrıca ABD general mankeni ile haç motifli kılıçlar, çeşitli silah ve savaş araçları, yedi kollu şamdan, Buda heykeli gibi farklı dini sembol ve imgelerle donatması¹⁰⁶⁵ hem güç istencini hem de arkasındaki güçleri göstermesi bakımından önemlidir.

Bir taraftan zühd ve tevazu serenadı yaparken diğer taraftan kendisini Kâinat İmamı/Mehdi/Mesih gibi yüceleştirilmiş vasıflarla bezenmiş olarak algılatmaya çalışması ve “*Kainatı Hazreti Muhammed için yarattım, senin için de devam ettiriyorum*”¹⁰⁶⁶ diyerek Allah (c.c.) ile konuştuğunu ve kendisine böyle dediğini iddia etmesi¹⁰⁶⁷ Gülen'in narsist kişiliğinin ötesinde megalomanlık algısının sınır tanımaz boyutta olduğunu düşündürmektedir.

10 yıl boyunca FETÖ lideri FG'nin özel masörlüğünü yapan Esat Başaran'ın “*Gülen'in kuaförü, dişçisi, göz doktoru Türkiye'den giderdi. Hatta Gülen'in göz damlasını damlatmak için bile Türkiye'den doktoru çağırılırdı. Tam anlamıyla bir lüks düşküniydü. Gülen'e günde 3-4 kez masaj yapıyordum. Seans ücretim 300 dolardı. Her gidişimde 2-3 bin dolar para alıyordum*”¹⁰⁶⁸ ifadeleri FG'nin zühd görüntüsü altında nasıl bir lüks yaşam sürdüğünü ortaya koymaktadır.

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nın iddianamesinde Mart 1998'deki bir konuşmasında FG'nin “*Kızlarımız eğitimle türban arasında tercih yapmaları gerekirse eğitimi tercih etsinler... 'Sıkıştığınız zaman Allah'ı bile inkar edebilirsiniz'.... Vesveseye esas teşkil edecek hususların doğmaması için beyin yıkanmasının lüzumuna inanıyorum ve bu konuda insanlar şartlandırılmalıdır*” dediği kayıtlara geçirilmiştir.¹⁰⁶⁹ Latif Erdoğan, FG'nin “*Çarşıda, geçmekte olan polisin kafasına taş*

¹⁰⁶⁴ Polis Akademisi Başkanlığı, “FETÖ” nün Analizi”, *Polis Akademisi Yayınları* 31 (2017), 13.

¹⁰⁶⁵ Bilen, “FETÖ: 15 Temmuz Darbe Girişiminin Faili ve Yeniçağ Dini Spiritüalizmin Temsilcisi Vesayetçi Bir Zihniyete Dair Çözümler”, 48.

¹⁰⁶⁶ Çağla Türk, “Asıl Hedefi İslamiyet'i Tahrif Etmek”, *Türkiye Gazetesi* (15 Temmuz 2017) Erişim Tarihi 14.05.2024.

¹⁰⁶⁷ Erdoğan, *Şeytanın Gülen yüzü*, s. 33.

¹⁰⁶⁸ Milliyet, “Gülen'in Masörü Anlattı: CIA da Gelirdi Paşalar da”, *Milliyet Gazetesi* (17 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 29.03.2023.

¹⁰⁶⁹ Kemal Göktaş, “İşte FETÖ Sözlüğü”, *Cumhuriyet Gazetesi* (09 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 18.02.2023.

atardım. Adam kafasına yediği taşla şaşkın şaşkın etrafa bakınırken herkesten önce koşturur; kim attı bu taşı, utanmazlar, arlanmazlar, diye bağıırdım...Her kafadan bir ses çıkar, ben de bir kenara çekilir, olanlara kıs kıs gülerdim”, yine 1960 ihtilalini hiç hazmedemeyen FG’nin nasıl canlı bomba olmak istediğini ve Genelkurmay’ı intihar saldırısıyla nasıl havaya uçurmayı düşlediğini ve “İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de o oluyor, dibeklerde dövsen karakter değişmiyor”¹⁰⁷⁰ dediğini aktararak patolojik ruhsal durumunu deşifre etmiştir.

Çocukluk dönemi yaşanmışlıkları ve psikolojik travmaları FG’nin geleceğini de şekillendirmiştir. Latif Erdoğan ve Hüseyin Gülerce’nin anlatımları ile FG’nin çocuk/yetişkin fark etmeksizin yanındakilere şiddet uyguladığı¹⁰⁷¹ ve sinir krizleri geçirdiği,¹⁰⁷² ayrıca kampa götördüğü çocukları sıcak havada arazide ayakkabılarını çıkarttırarak dikenli tarlalarda koşturduğu¹⁰⁷³ ortaya çıkmıştır. FG’ nin özel masörlüğünü yapan refleksoloji uzmanı psikolog Esat Başaran da FG’nin sinir krizleri geçirdiğini ve sürekli diazem kullandığını doğrulamıştır.¹⁰⁷⁴

Psikososyal açıdan değerlendirmeler yapan psikiyatristler FG’nin yalnız kalmaktan, ölmekten, ciddiye alınmamaktan ve efsaneleşmemekten korktuğunu,¹⁰⁷⁵ kendini Mehdi/Mesih zanneden antisosyal kişilik bozukluğu üzerine paranoyanın geliştiği kriminal bir kişilik olduğunu, taraftarlarını da insanların üzerlerine bomba yağdıran paylaşılmış paranoidlere¹⁰⁷⁶ dönüştürdüğünü belirtmişlerdir.

15 Temmuz sonrası Diyanet İşleri Başkanlığının Din Şurası raporunda FG’nin sihir ve büyü ile uğraştığına dair tespitler yapılmıştır.¹⁰⁷⁷ FETÖ üst yöneticilerinin cinci/büyü yapan hocalarının olduğu iddianamelere de yansımıştır.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁰ Yenisöz, “Latif Erdoğan Gülen’in Düşüncelerini Deşifre Etti”, *Yenisöz Gazetesi* (20 Şubat 2016) Erişim Tarihi 14.01.2023.

¹⁰⁷¹ Enes Can, “‘Fetö Elebaşı, Adil Öksüz’ü Falakaya Yatırdı’”, *Anadolu Ajansı* (2019) Erişim Tarihi 17.02.2023; Akşam, “Gülen’den Çocuklara Korkunç İşkence!”, *Akşam Gazetesi* (2016 206M.S.) Erişim Tarihi 17.02.2023; Habertürk Gazetesi, “Fetö’nün Tarihçesi - 15 Temmuz Darbe Girişimi Raporu” Erişim Tarihi 26.05.2017.

¹⁰⁷² Mehtap Yılmaz, “Haydar Baş’ın Sopası!”, *Yeni Akit Gazetesi* (08 Ağustos 2018) Erişim Tarihi 26.02.2023.

¹⁰⁷³ Takvim Gazetesi, “Gülen İyice Çıldırdı Kendini Haplara Vurdu!”, *Takvim Gazetesi* (08 Mart 2016) Erişim Tarihi 29.03.2023.

¹⁰⁷⁴ Milliyet, “Gülen’in Masörü Anlattı: CIA da Gelirdi Paşalar da” (17 Ağustos 2016).

¹⁰⁷⁵ Ayşe Karabat, “Fethullah Gülen Hakkında Bir Psikolojik Analiz”, *Haksöz Haber* (18 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 27.03.2023.

¹⁰⁷⁶ Sefa Saygılı, “Fetullah Gülen’in Ruh Sağlığı”, (2016) Erişim Tarihi 10.03.2023.

¹⁰⁷⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Dini İstismar Hareketi FETÖ/PDY”, *Olağanüstü Din Şurası Kararları. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, (2016).

¹⁰⁷⁸ Atakan Irmak, “Fetö’nün ‘Cin’cisi Yakayı Ele Verdi! Örgütün Tepe Yöneticilerine Büyü Yapıp...”, *Sabah Gazetesi* (27 Haziran 2022) Erişim Tarihi 27.03.2023.

Örgüt elemanlarının, yıllardır yaptıkları sınav sorularını çalmalarını kabul etmeyip FG'nin cinlerle teması olduğu ve soruları FG'ye cinlerin getirdiği yönlü savunma geliştirmeleri de dikkat çekici bir durumdur.¹⁰⁷⁹

Özellikle FETÖ gibi dini kült yapılanmalarda kutsal ve seçilmişlik algısı üzerinden karizmatik liderlik anlayışı ön plana çıkarılmaktadır. Bu konuda *Mehdilik/Mesihlik* en fazla kullanılan teolojik kavramlardan biridir. Her ne kadar FG'nin kendisi açıktan ifade etmese de kalabalık ortamlarda bile kendisinin Mesih olduğu yönünde imalı konuşmalar yapmış, kesin inançlı bağlılarında böyle bir algının oluşmasına yol açmıştır.¹⁰⁸⁰ FG, Mehdi/Mesihlik üzerinden mutlak otoritesini o kadar sağlam kurmuştur ki zamanla radikalleşen bağlıları kitlesel kıyım yaparken bile sevap işlediklerini düşünür hale getirilmişlerdir.¹⁰⁸¹ Hatta bu durum örgüt içinde o kadar kanıksanmıştır ki FETÖ mensubu Hakim İlhan Karagöz hazırlattığı mahkeme kararıyla FG'yi “*Mehdi*” olarak kayıtlara geçirmiştir.¹⁰⁸²

FG gençlik yıllarından itibaren hem kendi yaşamında takiyeyi alabildiğine uygulamış hem de bağlılarına uygulatmıştır. İlk zamanlar takiye, dava şuuru ve hizmet menfaatleri doğrultusunda sınırlı kullanılırken zamanla dozu gittikçe artmış, bir süre sonra alışkanlık oluşturarak bireysel arzular için kullanılmış ve nihayetinde tıptaki *yoksunluk sendromu*'nda olduğu gibi yaşamın her anında vazgeçilmez hale gelmiştir. Başlangıçta dış ortama karşı uygulanırken zamanla ev/okul/iş arkadaşına, ailesine hatta eşine varıncaya kadar takiye uygulanır olmuş ve gittikçe bunlara karşı yüzeysel ilişkiler zemininde yabancılaşarak kopuşlar yaşanmıştır. Böylece ruhen yalnızlaşan örgüt elamanı yalnızlığını karizmatik liderine mutlak itaat ve hiyerarşik olarak üstünde yer alan abisi veya ablasının memnuniyetinde gidermeye çalışmıştır. Örgüt elemanı önce bağlı daha sonra bağımlı hale getirilmiştir.¹⁰⁸³

Örgüt içi ve örgüt dışı gizliliği prensip edinen ve ezoterik bir yapılanma gösteren FETÖ, kullandıkları kod adları,¹⁰⁸⁴ tedbir adı altında uyguladıkları takiye ve

¹⁰⁷⁹ Ekber Türkoğlu, “‘Soruları Cinler Çaldı’ Diyerek Kandırmışlar!”, *Milliyet Gazetesi* (22 Aralık 2016) Erişim Tarihi 17.03.2023.

¹⁰⁸⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Olağanüstü Din Şurası Kararları”, 50.

¹⁰⁸¹ Polis Akademisi Başkanlığı, “FETÖ” nün Analizi”, 18.

¹⁰⁸² Takvim Gazetesi, “Fetö Elebaşı Gülen’i Mehdi İlan Eden Hakim İlhan Karagöz Hakkında 13 Yıl 6 Ay Hapis Cezası! Örgütün Uyuyan Hücresiydi”, *Takvim Gazetesi* (Erişim 27 Şubat 2023) Erişim Tarihi 27.02.2023.

¹⁰⁸³ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 74.

¹⁰⁸⁴ MIT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, s.12.

devletin stratejik kurumlarına sızmaları ile yatay ve dikey düzlemde gizliliği esas almıştır.¹⁰⁸⁵ Böylece devletin stratejik kurumlarına sızdirdığı elemanlarına açığa çıkmamaları için gerekirse inanç yönünden taviz verilebileceği fetvasıyla takiyeyi meşrulaştırmıştır.¹⁰⁸⁶ Stratejik görevlerde bulunanlar için eş seçimi direk cemaatin katalog evlilik sistemine göre yapılmaktadır. Böylece eşler birbirini denetlemektedir.¹⁰⁸⁷

FETÖ elemanları 15 Temmuz sonrası takiyeyi o kadar ileri boyuta vardırımlşlardır ki deşifre olmamak için FETÖ lideri FG'ye küfür ve hakaretler etmeleri bizzat FETÖ lideri tarafından talimatlandırılmıştır.¹⁰⁸⁸ İzmir Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanan ve Ağır Ceza Mahkemesince kabul edilen iddianamede etkin pişmanlıktan yararlanmak isteyen FETÖ itirafçısı Jandarma Astsubay E. S. nin ifadesinde kendisine gelen kişinin Jandarmadaki ifadesinde FG'ye küfretmesini ve kendisini saklamasını istediğini belirtmesi gelen takiye talimatının sahada da uygulamaya geçirildiğine önemli bir örnektir.¹⁰⁸⁹

FG, hedefine ulaşabilmek ve örgüt elemanlarının dine uygunluk açısından itiraz potansiyellerini baskılamak için sürekli mübahlaştırmayı kullanarak fetvalar vermiştir. FG ve örgüt elemanları topluma yansıyan zahiri yönleri ile dindar görünmüşlerdir. Ancak hedeflerine ulaşabilmek için dini inançları tahrif ederek haram-helal sınırlarını kaldırmaktan ve istek/arzularını mübahlaştırmakla meşru kılıfa sokmaktan çekinmemişlerdir. Sahadan elde ettiği bilgileri üst sorumlularına aktarmak için talâkı üzerine yemin etmek, örgütün sırlarını ifşa etmemek, bulunduğu konumda kimliğini açıklamamak için kod adı kullanmak, gerektiğinde alkol almak hatta zina gibi eylemleri işlemek, namazı toptan farklı yöntemlerle kılmak, ramazan orucunu vakti dışında başka aylarda tutmak, makam ve mevkilere atamalarda en kötüsü bile olsa örgüt elemanını tercih etmek, örgüt elemanlarının önünü açmak için potansiyel rakipler hakkında iftira, tehdit, şantaj, kumpas kurmak ve örgütsel yapıya aykırılık oluşturan söylem ve eylemleri cezalandırmak için verilen fetvalar bunlardan bazılarıdır.¹⁰⁹⁰ Polis Akademisi raporunda da FG'nin, dini argümanlar üzerinden

¹⁰⁸⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, "Olağanüstü Din Şurası Kararları", 58.

¹⁰⁸⁶ Serdar Güleler - Hüseyin Öztürk, *İtiraflarda FETÖ'nün Devlete Sızması (Askeriye, Mülkiye, Adliye)* (Ankara: SETA Yayınları, 2018), 42.

¹⁰⁸⁷ Polis Akademisi Başkanlığı, "FETÖ" nün Analizi", 16-17.

¹⁰⁸⁸ Yeni Şafak, "FETÖ'den siyasi partilere sızın talimatı".

¹⁰⁸⁹ Ömer Süt, "FETÖ'den 'Fetullah Gülen'e Küfret, Kendini Sakla' Talimatı", (2017).

¹⁰⁹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, "Olağanüstü Din Şurası Kararları", 46-47.

mübahlaştırmayı maksimum düzeyde kullanarak dini tahfif ve tahrif ettiği açıkça vurgulanmıştır.¹⁰⁹¹

Latif Erdoğan'ın, FG' nin kendisini 35 yıldır dinlediğini, banyolara gizli kamera yerleştirerek sorumlu imamlarını gözetlediğini ve bu banyoların imamların eşleri ve çocukları tarafından da kullanıldığını ve örgütün hiçbir sınır tanımadığını belirtmesi¹⁰⁹² aynı zamanda tüm ahlaki sınırların da zorlandığını ortaya koymaktadır. FG'nin yapılan yanlışlıklardan ve dine aykırı uygulamalardan haberdar olmadığı yönünde yapılan savunmaların aksine bu itiraflar sorunun bizzat FG kaynaklı olduğunu düşündürmektedir.

Takiyeyi kullanıp dini araçsallaştırarak kendisini uluslararası arenaya taşıyan FG, kesin inançlı taraftarlarını rüya metaforuyla maneviyat yüklediği görevlere kolayca yönlendirebilmiştir. Hatta bu rüya metaforu FG'nin Edirne'deki 1960'lı yıllarına kadar uzanmaktadır.¹⁰⁹³ Eylem ve söylemleri ilahi işaretlere göre yönlendirildiğine inanılan kutsal karizmatik bir liderin bağlılarını '*Bank Asya'yı kurtarmak adına sahabelerin kuyruğa girdikleri*' yönündeki bir rüya anlatımına inandırması zor olmamıştır.¹⁰⁹⁴ FG, vaazlarında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) toplantılarında bulunduğunu, hizmetlerinin arkasında bulunup destek verdiğini, kendilerini teftiş edip onayladığını rüyalar üzerinden sürekli dile getirmiştir.¹⁰⁹⁵ Hz. Peygamberin (s.a.v.) "*ben bu hizmette sizin arkanızdayım*"¹⁰⁹⁶ dediğini ifade etmekten çekinmemiştir. TBMM 15 Temmuz Araştırma Komisyonu raporunda da "*Genellikle söz konusu rüyalarda güya Hz. Peygamber görülmekte ve somut bir talimat vermektedir. Arsanın bağışlanmasından, okul yapımına, tweet atmaktan, oy vermeye kadar rüya formülü sıkça kullanılmaktadır*"¹⁰⁹⁷ tespitleri yapılmıştır. 15 Temmuz sonrası *Olağanüstü Din Şurası*'nda da rüya metaforunun FG tarafından bir mübahlaştırma ve motivasyon aracı olarak kullanıldığı vurgulanmıştır.¹⁰⁹⁸ FG'nin

¹⁰⁹¹ Polis Akademisi Başkanlığı, "FETÖ" nün Analizi", 18-19.

¹⁰⁹² Gazete Vatan, "Gülen Banyolara Gizli Kamera Yerleştirdi", *Gazete Vatan* (02 Aralık 2016) Erişim Tarihi 04.01.2023.

¹⁰⁹³ Hikmet, *Himmeti Milleti Olan İnsan M. Fethullah Gülen*, 59.

¹⁰⁹⁴ Yusuf Yavuzylmaz, "Cemaatten Terör Örgütüne FETÖ ve 15 Temmuz Darbe Girişimi Üzerine Sosyolojik Düşünceler-8", (2021).

¹⁰⁹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, "*Olağanüstü Din Şurası Kararları*", 44.

¹⁰⁹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, "*Olağanüstü Din Şurası Kararları*", 49.

¹⁰⁹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Fethullahçı Terör Örgütünün (FETÖ/PDY) 15 Temmuz 2016 tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 142-143.

¹⁰⁹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, "*Olağanüstü Din Şurası Kararları*", s. 53.

eylem ve söylemleri ile kendi şahsına masumiyet oluşturmaya çalışması, Hasan Sabbah ve örgütünün ‘*masum imam*’¹⁰⁹⁹ anlayışıyla benzeşmektedir.

15 Temmuz Darbe girişimini yapan FETÖ elemanları Gülen’i peygamberle görüşen, Allah’tan buyruk alan “*Kâinat İmamı*” ve kendilerini de Mehdi ordusunun kutsal neferleri olarak görmüşlerdir.¹¹⁰⁰ Ankara Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanan FETÖ/PDY çatı dava dosyasına eklenen Isparta’daki bir soruşturmada elde edilen Gülen’in el yazısı notlarda; kendisini Mehdi/Mesih olarak gören Gülen’in 17/25 Aralık yargı darbesinden önce bağlılarına, “*Dünya zulümle dolduğunda Mesih gelir. Kötü günler icat edelim. Gerilimi artıralım*”¹¹⁰¹ yönündeki açık talimatının da bağlılarında bu algıyı güçlendirmek için bir yöntem olarak uygulandığını düşündürmektedir.¹¹⁰²

Her ne kadar kurulduğu günden beri dini bir cemaat görüntüsü verse de FETÖ’nün teolojik bir harekettten ziyade ezoterik bir çağdaş kült olarak kabul edilmesi daha doğrudur. Örgüt toplumda taban bulabilmek, ulusal ve uluslararası farklı coğrafyalardaki insanları kendisine ısındırmak ve bağlamak için dini bir yapı gibi davranış sergilemeyi bilinçli olarak tercih etmiştir.¹¹⁰³ SSCB’nin dağılmasıyla oluşan sosyolojik boşluğu doldurmak üzere ABD’nin de “*ılımlı İslam*” projesi kapsamında Özal döneminde FG’ye bağımsızlaşan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Türk diasporası oluşturma ve okullar açma yönünde alan açılmış ve destek verilmiştir.¹¹⁰⁴ Bu durumu, İngiliz tarihçi ve istihbaratçı Arnold J. Toynbee’nin kendi tanımlamasıyla “*Güney Müslümanlığı*”nı kontrol altına aldıklarını ancak “*Kuzey Müslümanlığı*”nı kontrol altına alamadıklarını ve bunun büyük bir tehlike olduğunu 1955 yıllarında raporlandırmasının¹¹⁰⁵ bir saha uygulaması olarak değerlendirebiliriz. Zira *ılımlı İslam* ve *Yeşil Kuşak* projeleri bu rapordan sonra gündeme gelmiştir.

¹⁰⁹⁹ Ferhâd Deftêrî - Naim DÖNER, “Gazzâlî ve İsmâiliyye”, *e-Şarkıyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/1 (15) (2016), 526-544.

¹¹⁰⁰ Cemal Fedayi, “Ahmet Özsoy: 28 Şubat’tan 15 Temmuz’a”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler* 2/2 (2016), 5-15.

¹¹⁰¹ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 345.

¹¹⁰² Gür, “FETÖ ve Aum Shinrikyo Örneğinde İlimli Dini Harekettten Terör Örgütüne Dönüşüm”, 610.

¹¹⁰³ Polis Akademisi Başkanlığı, “FETÖ” nün Analizi”, 5-6.

¹¹⁰⁴ Sema Kızılarıslan, “Geçmişten Günümüze FETÖ’nün Siyasi Ayağı”, *Medyascope* (05 Şubat 2020) Erişim Tarihi 29.12.2022.

¹¹⁰⁵ Emin Pazarcı, “Özel Bölümdeki Gizli Rapor”, 2018, (Erişim 09 Nisan 2023).

Batı istihbaratının da gücünü ve desteğini arkasına alarak güçlenen ve yayılan FETÖ gibi bazı teolojik yapılanmaların, sureti haktan görünerek, insanları sahil İslami inanç esaslarından uzaklaştırıp *ılımlı İslam* söylemiyle *Hristiyanvari Müslüman* haline getirmeye çalıştıkları görülmektedir.¹¹⁰⁶ 11 Eylül saldırısı sonrası FETÖ'nün *ılımlı İslam* maskesiyle yurt dışında desteklenmesi ve hızlı bir yayılım göstermesi de eşzamanlı bir gelişme olmuştur.¹¹⁰⁷ FETÖ'nün doksanlı yıllarda kamuoyuna duyurduğu *Dinlerarası Diyalog* projesi İslam dünyasını Hristiyanlaştırma ve Batı'ya teslim etmeye matuf bir proje olduğu zamanla anlaşılmıştır. FG'nin Haçlı seferleri üzerine yaptığı konuşmada, “*Haçlı'nın ülkenizi işgal etmesi çok tehlikeli değildir. Çünkü sizinle onlar arasında kırmızı çizgiler vardır. Bir kere onlar sizin kadınına, kızınıza ilişmezler. Mabedinize ilişmezler. İlişmemiş Haçlılar*” sözleri ile haçlıları meşrulaştırması kırılma noktası oluşturmuştur.¹¹⁰⁸

2.2.3.3. Gülen'in ilişkileri

Gülen, 16 yaşlarından itibaren Özel Harp Dairesi ve istihbarat kurumlarının daha sonraki yıllarda da CIA'nın radarına girmiştir.¹¹⁰⁹ Latif Erdoğan, FG'nin Ankara'da 1970'lerin başında Vehbi Koç'un evinde yapılan toplantıda¹¹¹⁰ dönemin ABD güdümündeki MİT Müsteşarı Korgeneral Fuat Doğu'dan aldığı direktiflerle örgütlü faaliyetlerine başladığını ve bir dönem MİT tarafından desteklendiğini,¹¹¹¹ “*Bu konuda kesin bir ifade kullanmak istiyorum. MİT, bir dönem Gülen Cemaati'ni destekledi. Cemaati, MİT aracılığıyla ABD kurdurmuştur*”¹¹¹² ifadeleri ile ortaya koymuştur.

¹¹⁰⁶ İhsan Aktaş, “Modernistlerle Hurafeciler Arasında Kaybolan İslam İnancı”, *Fikirname*, (11 Haziran 2018) Erişim Tarihi 24.01.2023.

¹¹⁰⁷ MİT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, s.14.

¹¹⁰⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Olağanüstü Din Şurası Kararları”, 67-68.

¹¹⁰⁹ Yeni Şafak, “Bu Adama Dikkat Edin”, (Yeni Şafak, 19 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 14.04.2023; Habertürk, “Latif Erdoğan: Fetullah Gülen'e 16 Yaşından Sonra Özel Eğitim Verildi, Maaşlar CIA Tarafından Ödendi”, *Habertürk Gazetesi* (07 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 18.03.2024; Kadir Mısıroğlu, *Tarihten günümüze tahrif hareketleri* (Sebil Yayınevi, 2012).

¹¹¹⁰ Odatv, “Latif Erdoğan'dan MİT-Gülen-Koç İddiası”, *Odatv.com* (08 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 03.12.2023.

¹¹¹¹ T24, “Latif Erdoğan: ‘Subay ve Astsubayların Yüzde 90’ı FETÖ’cü’”, *T24.com* (09 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 04.01.2023.

¹¹¹² İz Gazete, “Gülen'in Yardımcısı Latif Erdoğan'dan Çarpıcı İtiraf”, *İz Gazete* (09 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 03.01.2023.

Gülen'in Mamak'taki acemi ve İskenderun'daki usta birliğinde askerliğini yaparken telsiz ve muhaberenin başında çalışması,¹¹¹³ kendi anlatımıyla asker elbisesi üzerine cübbe giyerek kışla camisinde ve İskenderun'un diğer camilerinde vaaz vermesi önceden belirlenmiş bir program dahilinde hareket edildiğini ve Özel Harp Dairesinin korumasında olduğu yönündeki iddiaları güçlendirmektedir. Diğer taraftan Milli Birlik Komitesi Üyesi Albay M. Şükran Özkaya'nın arşiv belgeleri taramalarında Avukat Bekir Berk ve Gülen'in Nurcular içine yerleştirilmiş Özel Harp Dairesi elemanları oldukları ve haklarında işlem yapılmasına gerek olmadığı¹¹¹⁴ yönündeki belge dikkat çekicidir. Latif Erdoğan yurtdışı faaliyetlerinin de CIA kontrolünde olduğunu dile getirmiştir.¹¹¹⁵

İstihbarat kurumları ile içli dışlı olan Gülen, Talat Aydemir'in 1962 yılındaki başarısız ihtilal girişiminden başlamak üzere darbelerin ve darbe girişimlerinin daima aktif destekçisi olmuştur. Gülen'in yanında 45 yıl yöneticilik yapan ve daha sonra ayrılan Latif Erdoğan, 1970 İhtilalini, 71 Muhtırasını ve 6 ay öncesinden 80 İhtilalini Başbakana haber verdiğini belirterek Gülen'in darbeciler ile olan ilişkisini deşifre etmiştir.¹¹¹⁶ Sıradan bir vaizin darbelerin olacağını haber alıp bunları dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e haber vermesi hayatın olağan akışına aykırı olduğu kadar dikkat çekici de bir durumdur. Sürekli askeri vesayetin karşısında durduğu iddiasında olan Gülen, 12 Eylül Darbesi akabinde “*Son Karakol*” başlıklı yazısını kaleme aldığı Ekim 1980 tarihli *Sızıntı* dergisinde darbeyi alkışlamıştır.¹¹¹⁷ Yasal olarak aranmasına ve Türkiye’de dolaştığı ve faaliyetlerini yürüttüğü bilinmesine rağmen 12 Eylül darbesinde Gülen’e hiçbir şey yapılmamış olması, 12 Eylül’cülerle vardığı gizli bir mutabakatla ilişkilendirilmiştir.¹¹¹⁸ Hakkında yakalama kararı çıkarılmasına rağmen 6 yıl boyunca aleni dolaşmasına ve ziyaretler yapmasına rağmen yakalan(a)maması düşündürücüdür. Türkiye’nin iç politikasının çalkantılı olduğu süreçlerde, Ankara’da üst düzey bir general tarafından Gülen’in sürekli korunduğu

¹¹¹³ Gerçek Hayat, “FETÖ’nün 100 Yıllık Hikâyesi”.

¹¹¹⁴ Yeni Şafak, “FETÖ CHP’nin Eseri”, <https://www.yenisafak.com/gundem/feto-chpnin-eseri-3521667>, *Yeni Şafak Gazetesi* (14 Ocak 2020) Erişim Tarihi 30.12.2022.

¹¹¹⁵ Star, “Latif Erdoğan’dan Fethullah Gülen Okulları Hakkında Bomba İddia”, *Star Gazetesi* (27 Aralık 2014), 29.12.2023.

¹¹¹⁶ Yeni Şafak, “Teröristbaşı Darbeyi Yıllar Önce Böyle Haber Vermiş”, *Yeni Şafak Gazetesi* (18 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 23.12.2023.

¹¹¹⁷ Peköz, “Cemaat-AKP Savaşında Gülen’in Elde Ettiği Gücün Sırrı Nereden Geliyor” (24 Aralık 2014) Erişim Tarihi 17.02.2023.

¹¹¹⁸ Kızıllarslan, “Geçmişten Günümüze FETÖ’nün Siyasi Ayağı” (05 Şubat 2020).

ileri sürülmüştür. 12 Eylül Darbesi sonrası da Milli Güvenlik Konseyi Sekreteri Haydar Saltık'ın korumasına girmiştir.¹¹¹⁹

Genelkurmay İstihbarat Dairesi eski Başkanı Em. Korg. İsmail Hakkı Pekin'in bir canlı yayın tv programında Gülen'in, 1959'da Yeşil Kuşak projesi kapsamında komünizmle mücadele faaliyetleri çerçevesinde Özel Harp Dairesi içinde görevlendirildiğini, 12 Eylül akabinde arananlar listesinde olduğu için İzmir Sıkı Yönetim Komutanı tarafından tutuklanan Gülen'in serbest bırakılması için önce Deniz, sonra Kara Kuvvetleri Komutanları ve en son Kenan Evren'in telefon açması üzerine serbest bırakıldığını söylemesi,¹¹²⁰ Gülen'in niçin yıllardır bu kadar rahat faaliyet gösterdiğini açıklar niteliktedir. Kendisi için belirlenmiş alanlarda CIA ve MİT kontrolünde, komünizmle mücadeleyi asli görevleri arasında kabul eden Gülen, bu durumu lehine çevirerek Türkiye'nin en ücra köşelerinde bile örgütlenmiştir. Zaman zaman kısa sürelerle ceza evine girmesi de mağduriyet algısı oluşturmak ve kendisini halk nazarında meşrulaştırmak maksatlı olabileceğini düşündürmektedir. Zaten tutuklamaların akabinde hemen Ankara'daki koruyucu dostları sayesinde sürekli kurtulmuş olması da bunu doğrulamaktadır.

28 Şubat sürecinde dini gruplar yok edilme aşamasına getirilirken¹¹²¹ Gülen yurt, dersane ve okul projelerini birer birer faaliyete geçirerek devletteki kadrolaşmasını sürdürmüş ve gittikçe güçlenmiştir. Özellikle diğer dini yapıların baskılanması, İmam Hatip Okullarının orta kısımlarının kapatılması ve daha sonra üniversiteye giriş sınavlarında katsayı zulmünün uygulanması süreçlerinde çocuklarının dinini bilen ahlaklı insanlar olarak yetişmesini isteyen Anadolu insanı için Gülen'in okulları ve kursları tercih sebebi olmuştur. Gülen'i en çok koruyanların ve yolunu açanların laik ve seküler geçinen generaller olması düşündürücüdür.

15 Temmuz sonrası FETÖ'nün bir *Nurcu* yapılanma olup olmadığı ve Said Nursi (1878-1960) ile ilişkisinin boyutu en çok sorgulanan konulardan biri olmuştur. Zira bazıları toptancı yaklaşımla FETÖ üzerinden Said Nursi ve tüm *Nur Hareketleri*'ni ihanetle suçlarken bazıları da FETÖ'nün *Nur Hareketleri* içinde yer

¹¹¹⁹ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 141.

¹¹²⁰ Tunca Bengin, "Fetullah, Özel Harp Dairesi Elemanıydı", *Milliyet Gazetesi* (10 Aralık 2018) Erişim Tarihi 25.12.2023.

¹¹²¹ Osman Demir - Adem Üzücü, "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19 (2001), s.14.

almadığı, bir süreliğine Said Nursi ve Risale-i Nur Külliyyatını da (RNK) kullandığı şeklinde savunma yapmaya çalışmışlardır. Gülen, 17 yaşındayken, Mehmet Kırkinci'nin daveti üzerine Said Nursi'nin talebelerinin Erzurum'a geldiği sırada onlarla tanışmış, Risale-i Nur sohbetlerine gitmeye başlamış¹¹²² ve böylece tartışmalı "*Nurculuk*" macerası başlamıştır.¹¹²³ Vaazlarının ötesinde öğrencilerine ve bağlılarına referans kaynak ihtiyacına binaen daha yüksek eğitim düzeyi ve nispeten kentli dindarlara hitap etme gayesiyle metin merkezli bir yapılanma olan "*Nur Hareketi*"nin okuduğu RNK'yı hazır bir kaynak olarak görmüştür. Ayrıca *yaratılış*, *haşır* ve *tevhidi* anlatan RNK'yı materyalizm, komünizm ve ateizmle mücadelede çok kullanışlı bir kaynak olarak değerlendirmiştir.¹¹²⁴ 1960'lı yıllardan itibaren Nurcuların farklı kollarından biri olan Okuyucu grupta yer almıştır.¹¹²⁵ Bir yandan 1970'li yıllardan itibaren kendi yapılanmasını oluştururken diğer yandan da toplumsal meşruiyet kazanmak için 1990'lı yılların sonuna kadar Said Nursi'yi ve RNK'yı referans göstermeyi sürdürmüştür. Zamanla Nur Hareketinin liderleri ile arasında ciddi tartışmalar yaşanmış, Gülen'in derin devletin nurcular içine yerleştirdiği ajanı olduğu iddia edilmiş,¹¹²⁶ Yeni Asya Gazetesi'nde Gülen ve yeni yapılanmasına yönelik ağır eleştirel yazılar yayınlanmıştır.¹¹²⁷ Diğer yandan Gülen'in şahsı ve eserleri zamanla Said Nursi'nin ve RNK'ların önüne geçtiği ve belirleyici hale geldiği için yapılan akademik çalışmalarda FETÖ'yü, Nurcu bir hareket olarak tanımlamaktan ziyade Gülen kimliğinin baskın fakat Nurcu temaların da kullanıldığı *neo-Nurcu* bir hareket olarak tanımlama eğilimi de bulunmaktadır.¹¹²⁸ Hayatta olmasına rağmen kendi ifadesiyle Kürt olduğu için¹¹²⁹ Said Nursi'yi ziyaret etmeyen Gülen'in 1964'te

¹¹²² Peköz, "Cemaat-AKP Savaşında Gülen'in Elde Ettiği Gücün Sırrı Nereden Geliyor" (24 Aralık 2014).

¹¹²³ Habertürk Gazetesi, "Fetö'nün Tarihçesi - 15 Temmuz Darbe Girişimi Raporu".

¹¹²⁴ M. Hakan Yavuz, "Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* 6 (2004), 260-265.

¹¹²⁵ Aydın Aktay, "Paralel Nurculuk: Bir Klonlama Örneği Olarak Nur Hareketinin Gülenizme Dönüşümü", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (30 Haziran 2019), 101-120.

¹¹²⁶ Ruşen Çakır, "Gülen Cemaati: Nereden nereye?", (2016).

¹¹²⁷ Hüseyin Arslan, *Dini Gruplar ve Siyaset – I Yeni Asya Grubu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 173-183.

¹¹²⁸ Ali Kuyaksıl, *Fetullahçı Terör Örgütü Gerçeği* (Ankara: Orion Kitabevi, 2018), s. 253.

¹¹²⁹ Abdurrahman Demirel, "Mehmet Ali Büyükkara İle FETÖ Üzerine Röportaj", *Üsküdar Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi* 2/3 (216M.S.), 97-102; Abdulkadir Selvi, "Fetullah Gülen: "Ben Nurcu değilim"", (2015); Cemil Şahinöz, "F.Gülen'in Bediüzzaman'ı Kürt Diye Görmek İstememesi Kaderin Cilvesi", (2016); Kemal Göktaş, "'Çözüm Karşı Hakan Fidan'a Gözaltı Girişimi'", (2016).

Bursa’da Ayetullah Humeyni’yi ziyaret etmesi¹¹³⁰ üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Kamuoyunda en çok tartışılan konulardan biri de Gülen’in siyasi partiler ve liderleri ile olan ilişkisi üzerinedir. Sürekli siyasetten uzak olduğu imajını veren FG, seçim siyasetine ve parti taraftarlığına mesafeli görünmeye çalışsa da daima siyasetin odağında bulunmuştur. Gülen, başbakanlıkları döneminde Süleyman Sami Demirel, Mustafa Bülent Ecevit, Deniz Baykal, Turgut Özal, Ahmet Mesut Yılmaz, Tansu Çiller, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan gibi isimlerle temasta olmuş ve karşılıklı çıkar ilişkisine girmiştir. Buna karşılık dindar çevrelere ve *Milli Görüş Hareketi*’ne genellikle mesafeli durmuş hatta 28 Şubat sürecinde Başbakan Necmettin Erbakan’ı açıkça suçlayarak darbeye destek vermiştir. 28 Şubat başta olmak üzere askeri müdahaleler ve yönetimler zamanında da sürekli güçlenerek varlığını sürdürmüştür.¹¹³¹

Sürekli toplumsal fay hatlarında artçı şoklar oluşturan FETÖ’nün siyasi destekçileri ve hangi siyasi partiler zamanında kökleştiği tartışması çok fazla bir anlam ifade etmediği gibi gereksiz enerji tüketimine de sebep olmaktadır. Çünkü Gülen, uluslararası güçler tarafından keşfedilip aşama aşama FETÖ’ye dönüşüm sürecinde tüm siyasi çevreler ve iktidarlarla ilişki kurmuştur. Aslında FETÖ’nün kuruluş, gelişim ve darbe yapacak güç ve terör örgütüne dönüşüm sürecinde 1960’lı yıllardan beri iktidar veya muhalefet fark etmeksizin tüm siyaset unsurlarının az veya çok sorumluluk payı bulunmaktadır. Gülen, örgütünü kurduğu aşamadan itibaren iktidardaki CHP ile başlayan güçlü ilişkilerini AK Partinin ilk 10 yılına kadar geçen süredeki tüm iktidarlara sürdürmüştür. Bu süreçte diğer iktidarlara bir sorun yaşamazken Erbakan ve Erdoğan ile açıktan çatışmalar yaşamıştır.

Adana’da 15 Temmuz sonrası düzenlenen operasyonda gözaltına alınan, şüphelilerden N.G.’nin evinde yapılan aramada Gülen’in Kırklareli Vaizi iken 6 Mayıs 1965 tarihinde Patrik Şinork Kalustyan’a yazdığı ıslak imzalı mektup Gülen’in Ermenilerle ilgili düşünceleri açısından dikkat çekicidir.¹¹³² Gülen’in, o tarihlerde herhangi bir şekilde gündemde olmayan sözde Ermeni soykırımından bahsetmiş

¹¹³⁰ Gzt, “FETÖ, Humeyni Devrimi’ni nasıl Övdü?”, (2021).

¹¹³¹ Öztürk, “FETÖ Üzerine Bir Analiz”, 182.

¹¹³² Bilen, “FETÖ: 15 Temmuz Darbe Girişiminin Faili ve Yeniçağ Dini Spiritüalizmin Temsilcisi Vesayetçi Bir Zihniyete Dair Çözümlemeler”, 31-36; Fibhaber, “İşte FETÖ lideri Gülen’in ihanet mektubu”, Fibhaber (30 Temmuz 2016), Erişim Tarihi 15.12.2022.

olması tesadüfle açıklanamayacak bir durumdur.¹¹³³ Bu gizli mektubun içeriği detaylıca analiz edildiğinde; alelade bir vaizin Ermeni Patriğine mektup yazma ihtiyacı duyması, sürekli Hz. İsa'ya atıfta bulunması, semavi dinlerden bahsederken İslam'dan bahsetmemesi, 1915 Ermeni tehcirini ve gelişen olayları Ermenilere yapılan büyük soykırım ve Hz. İsa'nın çocuklarının Müslüman geçinen cahiller tarafından katledilmesi olarak tanımlayıp lanetlemesi, meslek hayatında ve çocukluğunda tanıdığı birçok Ermeni aile ve şahsiyet olduğunu dile getirmesi, katledilen insanlar arasında büyük şahsiyetler bulunduğunu ifade etmesi Gülen'i önemli bir tartışmanın odağına konumlandırmıştır.¹¹³⁴

Gülen 1990'lı yılların sonuna doğru Papa ile özel bir ilişki kurmaya çalışmış ve hastalık tedavisi bahanesiyle Eylül 1997 yılında planlı bir şekilde ABD'ye gittiği süreçte Papa ile görüşerek Vatikan topraklarında ölmeyi düşlediğini de ifade eden bir mektupla tam bağlılığını bildirmiştir.¹¹³⁵ Özellikle 11 Eylül saldırısı sonrası pragmatist bir yaklaşımla *ılımlı İslam* imajı oluşturmaya çalışmıştır. 11 Eylül sonrası *Dinler Arası Diyalog* kapsamında önde gelen Hristiyan ve Musevi din adamları ve lobilerle yoğun bir ilişki trafiği yaşamış ve hızlı bir şekilde uluslararasılaşmıştır.¹¹³⁶ Araştırmacı-yazar Aytunç Altundal'ın "*Gülen, 1998 yılında Vatikan'da görüştüğü Papa 2. Jean Paul tarafından gizli kardinal olarak atandı*"¹¹³⁷ iddiası, İzmir Cumhuriyet Başsavcılığının FETÖ iddianamesine de girmiştir. Papa Paul, 24 Aralık 1999 yılbaşı mesajında nihai hedefini "*Birinci bin yılda Avrupa Hristiyanlaştırıldı. İkinci bin yılda Amerika ve Afrika Hristiyanlaştırıldı. Üçüncü bin yılda ise Asya'yı Hristiyanlaştıralım*"¹¹³⁸ cümleleri ile dünya kamuoyuna duyurmuştur. Misyonunuzun bir parçası olmak istiyorum diyen Gülen, böylece Asya'nın Hristiyanlaştırılmasında gönüllü olduğunu açıkça ortaya koymuş ve Asya'daki yoğun faaliyetleri ile de bunu doğrulamıştır.

Gülen ile ilgili en çok tartışılan konulardan biri de Masonik yapılarla ilişkisi ve mason olup olmadığıdır. Genç yaştan itibaren önemli ve etkin bir insan olma

¹¹³³ Zafer Şahin, "Fetö'den Patriğe Soykırım Mektubu", *Yeni Asır Gazetesi* (08 Ekim 2016) Erişim Tarihi 15.12.2022.

¹¹³⁴ Mustafa Çakmakçı, "Milli Eğitime Girmesi Mecburiyeti...(2022); Can Kemal Özker, "Ana Yahudi, Baba Ermeni, Kendi Münafık", (2019).

¹¹³⁵ Özkök, "Fethullah Gülen-Papa Buluşması" Erişim Tarihi 08.01.2023.

¹¹³⁶ MIT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, s.14.

¹¹³⁷ Kutsal, *Batının keskin kılıcı: Doğudan gelen sözde molla: Bir İşgal Hareketi*, 155.

¹¹³⁸ Remzi Kılıç, "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları* 19 (2006), 327-342; Süleyman Önsay, "İbrahimî Din Sadece İslam'dır!", (2016); Öztürk, "FETÖ Üzerine Bir Analiz".

arzusuyla birçok mahfille temas kuran Gülen'in, dünyada önemli bir etkinliğe sahip olan Masonik yapılarla temas kurmaması veya Masonik yapıların Gülen'i göz ardı etmesi uzak bir ihtimaldir. İstanbul'da Divan Otelde 21.03.1958 tarihinde yapılan CHP Gençlik Programında Gülen'in, Mason ve Moonculuğun Türkiye temsilcisi olan CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ile tanıştığı, sıkı diyalogları olduğu ve bu vesileyle Masonik teşkilatlara girdiği ileri sürülmüştür.¹¹³⁹ Mason Localarına dahil olabilmek için gerekli olan *Hal Tercümesi*'ni 15.03.1967 tarihinde aldığı, 1972-1976 yılları arasında Mason Mahfili'nden Gülen'e üyesi olduğu loca ve diğer localardan çok sayıda davetler geldiği, *tekris yemin töreni* yapıldığı ve Gülen'e taltif madalyası verildiği ileri sürülmüş ve belgeleri yayınlanmıştır.¹¹⁴⁰ Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1991 yılında Gülen yapılanması hakkında hazırlattığı raporda;¹¹⁴¹ Gülen ve örgütünün yapılanma biçimi, yöneticileri, alt birim sorumluları, örgütün Mooncularla, Masonlarla ve MOSSAD ile ilişkisi detaylı anlatılmış, Gülen'in üçgen locasından sivrilerle herkese emir verme yetkisine sahip olan Bilderbeg üyeliğine direk yükseldiği belirtilmiş, Gülen'in dışında 20 üst düzey yöneticinin daha isimleri listelenmiş ve bunlardan on dördünün de mason olduğu yazılmıştır. Ayrıca raporda; Aydın Bolak, Üzeyir Garih, Vehbi Koç, İhsan Kalkavan, Sabri Ülker, İshak Alaton, Sakıp Sabancı gibi iş adamlarının Gülen yapılanmasına maddi destek sağladıklarına da yer verilmiştir.¹¹⁴²

Said Nursi'nin talebelerinden Üzeyir Şenler'in TRT'de yayınlanan bir videosunda da Gülen'in mason olduğu dile getirilmiştir.¹¹⁴³ Canlı yayında sorulan bir soru üzerine Latif Erdoğan, Gülen'in “*yayınlanan Masonluk belgelerinin gerçek olduğunu Gülen'in arkasında kıldığı namazlarını kaza etmek zorunda olduğunu*” ifade etmiştir.¹¹⁴⁴ Gülen'in özellikle İzmir'i tercih etmesinin sebeplerinden birinin İzmir'de yerleşik olan Sabetaycılar ile ilişkili olabileceği yönünde iddialar ileri sürülmüştür.¹¹⁴⁵

¹¹³⁹Yeni Şafak, “Gülen ve Gülek'in Karanlık Bağlantıları”, *Yeni Şafak Gazetesi* (22 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 15.02.2023.

¹¹⁴⁰Yeni Şafak, “İşte Fethullah Gülen'in Masonluk Belgeleri”, *İşte Fethullah Gülen'in Masonluk Belgeleri*, *Yeni Şafak Gazetesi* (30 Mart 2015) Erişim Tarihi 15.12.2022.

¹¹⁴¹Nethaber.com, “Turgut Özal'ın Hazırlattığı Gülen Cemaati Raporunda Neler Yok ki”, (2020).

¹¹⁴²Gerçek Hayat, “FETÖ'nün 100 Yıllık Hikâyesi”.

¹¹⁴³Yeni Şafak Gazetesi, “FETÖ Yapılanması-15 Temmuz'un Dijital Kütüphanesi” Erişim Tarihi 02.04.2023.

¹¹⁴⁴Beyaz Gazete, “Latif Erdoğan: Fethullah Gülen'in Masonluk Belgeleri Gerçek”, (2015).

¹¹⁴⁵Metin Özer, “FETÖ'yü Kurup Finanse Eden Yahudi Tüccarlar”, (2021).

Örgütünün temellerini attığı 1966'da¹¹⁴⁶ İzmir'e gelen ve Kestanepazarı'na yerleşen Gülen'in, 17. yüzyılda Mesihlik iddiasında bulunan ve Sabetaycılığın kurucusu olan Sabetay Sevi'nin (Şabbetay Zvi) 300 sene önce İzmir'de yaşadığı evinin bulunduğu sokağı tercih etmesi düşündürücüdür.¹¹⁴⁷ Gülen'in karanlık yönünü ilk fark edip Diyanet İşleri Başkanlığına resmi şikâyetinde bulunan gezici vaiz Salih Cemal Esirger de Gülen'in bir ajan gibi çalıştığını, Yahudi cemaatinden çantayla para aldığını ve Mehdiliğini ilan ettiğini belirtmiştir.¹¹⁴⁸

Gülen ve bağlılarının ülkemizdeki Yahudi cemaati, Sabetayistler ve Amerika'daki Yahudi lobileri ile sıkı ilişkilerinin olduğu iddia edilmiştir. Birinci Körfez Savaşı sırasında Gülen'in, "*İsrail'de bomba tehdidi altındaki Yahudi çocukları için yüreğinin yağlarının eridiğini*"¹¹⁴⁹ belirtmesi, *Mavi Marmara Gemisine* uluslararası sularda baskın yapıp aralarında çocukların da olduğu dokuz masumu katleden İsrail'e ses çıkarmayıp "*İsraili otoritelerden izin alınmalıydı*" şeklinde demeç vermesi,¹¹⁵⁰ Yahudi asıllı iş adamı İshak Alaton'un Moskova'daki FETÖ okulunun arazisini ayarlaması,¹¹⁵¹ MOSSAD'ın desteklenmesini istediği gruplar arasında Gülen Hareketinin yer alması,¹¹⁵² 12 Mart Muhtırasından sonra sıkıyönetim istihbarat raporlarında bu ilişkisine dikkat çekilen Gülen'in Yahudi lobileri ile ilişkisinin 28 Şubat sürecinde ivme kazanması, 10 Eylül 1997'de tedavi için gittiği ABD'de çok etkin Yahudi kuruluşlarından ADL Başkanı Abraham Foxman ile görüşme yapması, Foxman'ın Gülen'den İslam'da hoşgörü konusunda bir kitap yazmasını istemesi, bu kitabın ADL tarafından bastırılacağını söylemesi ve Gülen'in bunu kabul etmesi,¹¹⁵³ bu olaydan kısa bir süre sonra 9 Şubat 1998'de ABD eski

¹¹⁴⁶ MIT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, 8.

¹¹⁴⁷ Çakmakçı, "Milli Eğitime Girmesi Mecburiyeti..." (2022)

¹¹⁴⁸ Gerçek Hayat, "Fetö Kendini 'Mehdi' İlan Ederek Siyonistlerden Nasıl Para Aldı?", (2021).

¹¹⁴⁹ Yeni Şafak, "Meğer Sessizlik Bir Çılgıkmış", *Yeni Şafak Gazetesi* (19 Temmuz 2014) Erişim Tarihi 08.01.2023; Dailymotion, "Fetullah Gülen - Yahudi Çocukları İçin Yüreğimin Yağları Eriyor", haz. Dailymotion, (2014) Erişim Tarihi 08.01.2023.

¹¹⁵⁰ NTV, "Fethullah Gülen: İsrail'den İzin Almalıydılar", *NTV* (2010) Erişim Tarihi 08.01.2023; Yeni Şafak, "Gülen Yine Renk Verdi: Kara Marmara", *Yeni Şafak Gazetesi* (06 Ekim 2014) Erişim Tarihi 08.01.2023; NTV, "Fethullah Gülen: İsrail'den İzin Almalıydılar", *NTV* (2010) Erişim Tarihi 08.01.2023.

¹¹⁵¹ T24, "Yeni Akit: Fethullah Gülen Tımarhanede Yatmış!", *T24.com* (27 Haziran 2014) Erişim Tarihi 17.02.2023.

¹¹⁵² Akşam, "Gülen'le İlgili Şok Rapor: Mossad İstedi Destekledik", *Akşam Gazetesi* (10 Nisan 2015) Erişim Tarihi 08.01.2023.

¹¹⁵³ Tamer Korkmaz, "Rabin'in Oğlu Fetullah Bunalımda!", *Yeni Şafak Gazetesi* (12 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 18.12.2023; Ahaber, "Gülen'in Gizli İlişkisi Deşifre Oldu.", Erişim Tarihi 08.03.2023; Türkiye Gazetesi, "Fethullah Gülen'i ABD'ye Bakın Kim Yerleştirmiş", *Türkiye Gazetesi* (11 Şubat 2011) Erişim Tarihi 08.03.2023.

Ankara Büyükelçisi Yahudi asıllı Morton Abromowitz'in vasıtasıyla Vatikan'da Papa II. Jean Paul ile görüşmesi ve bağlılık mektubu sunması,¹¹⁵⁴ 15 Temmuz sonrası MİT raporunda bu tür ilişkilere dikkat çekilmesi, Yahudiler hakkında olumsuz eylem ve söylemlerde bulunmaması ve İsraili yazar Alon Goshen-Gottstein'in Gülen'e bir şey olması halinde İsrail'in büyük kayıp yaşayacağını ifade etmesi¹¹⁵⁵ verilebilecek örneklerden birkaçıdır.¹¹⁵⁶

Gülen'in 15 Temmuz Darbe girişimi ile ilgisine gelince; Gülen öncelikle aralarında BBC,¹¹⁵⁷ VOA,¹¹⁵⁸ Euronews¹¹⁵⁹ ve Financial Times'in da¹¹⁶⁰ bulunduğu bir grup medya kuruluşuna verdiği röportajlarda darbe girişimini eleştirmiş, kendisinin ve *Gülen Hareketi*'nin ilgisinin olmadığını, bu girişimde iktidara yakın kişilerin yer aldığını, Türkiye'de gelenekselleşen askeri darbelerden biri olduğunu, iktidarın intikam saikiyle suçu kendisi ve Hareketi üzerine atarak yok etmeye çalıştığını ve cadı avı başlatıldığını iddia ederek uluslararası araştırma komisyonunun kurulmasını istemiştir.¹¹⁶¹ Bu algı yeterince karşılık bulmayınca da *kontrollü darbe* söylemini ortaya atmıştır. Ancak zamanla ortaya çıkan deliller ve itiraflar, talimatın bizzat FG tarafından verildiği yönündedir.

2.2.3.4. FETÖ'nün kuruluş ve yapılanması

1970'lere kadar bir din adamının dini bir cemaat görüntüsü ile faaliyetlerini sürdüren Gülen, 1971'den itibaren faaliyet değişikliğine giderek özellikle STK ve eğitim kurumları aracılığıyla toplumsal örgütlenme faaliyetleri başlatmış, ulusal ve

¹¹⁵⁴ Özkök, "Fethullah Gülen-Papa Buluşması" Erişim Tarihi 08.01.2023; Takvim, "Gülen Papa Buluşmasına Ecevit Aracılık Etti", *Takvim.com.tr* (03 Aralık 2016) Erişim Tarihi 08.01.2023; Yeni Şafak, "Gülen'in Papa ile Görüşme Trafığı", *Yeni Şafak Gazetesi* (27 Ocak 2017) Erişim Tarihi 08.01.2023.

¹¹⁵⁵ Sargın, Ahmet Sargın, "İsrail ve FETO Terör Örgütü", (2016).

¹¹⁵⁶ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 159-160.

¹¹⁵⁷ BBC News, "Gülen'den Darbe Girişimi Yorumu: Bu Bir Senaryo", *BBC News Türkçe* (19 Temmuz 2016) Erişim Tarihi 03.03.2023.

¹¹⁵⁸ VOA, "Fethullah Gülen'den 15 Temmuz Mesajı", *Voice of America Türkçe* (2017) Erişim Tarihi 03.03.2023.

¹¹⁵⁹ Euronews, "Gülen Finlandiya Kanalına Konuştu: 15 Temmuz Araştırılsa Altı Boş Çıkacaktı", *Euronews.com* (10 Nisan 2018) Erişim Tarihi 03.03.2023.

¹¹⁶⁰ Odatv, "Fethullah Gülen'den Darbe Açıklaması", *Odatv.Com* (17 Temmuz 2016) Erişim Tarihi 03.03.2023.

¹¹⁶¹ Veit Medick - Roland Nelles, "Fethullah Gülen: Zu Besuch Beim Türkischen Staatsfeind Nummer Eins", *Der Spiegel* (2016).

uluslararası alanda devşirdiği pek çok genci örgütün hedefleri doğrultusunda yetiştirmeye başlamıştır.¹¹⁶²

1971 yılında Vehbi Koç'un evinde düzenlenen bir toplantıda Vehbi Koç, Fetullah Gülen, dönemin MİT Müsteşarı Fuat Doğu, ilahiyatçı (Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı) Yaşar Tunagür, Aydın Bolak ve TSK mensubu önemli isimlerin bir araya geldikleri iddiası, başta Latif Erdoğan olmak üzere çeşitli kaynaklar tarafından dile getirilmektedir. Hatta Latif Erdoğan bu toplantıyı Yaşar Tunagür'ün tertip ettiği ve FETÖ'nün örgütsel yapısının bu toplantıda oluşturulduğu yönünde değerlendirmeler de bulunmaktadır.¹¹⁶³

Gülen, büyük bir gizlilik içinde yatay olarak hücre tipinde örgütlenmeyi tercih etmiş ve hücresel örgütlenmenin tipik örneği olan öğrenci evlerini, *ışık evleri* adı altında meşrulaştırmıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte 1950-1960'lı yıllarda kentlere göç edip şehirlerin varoşlarına yerleşenlerin ve taşradan okumaya gelen öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamada devlet imkanlarının yetersiz kalması, Gülen'e çok önemli bir fırsat ve istismar zemini hazırlamıştır.¹¹⁶⁴ Işık evleri üzerinden bir yandan örgütsel altyapısını oluştururken diğer yandan da nispeten küçük çapta da olsa devlet kurumlarında yerleşmeye başlamıştır.¹¹⁶⁵

Bağımsız bir yapılanmaya döndükten sonra Türkiye'de dershaneciliğin ilk örneklerini başlatması, öncelikle talebelerini öğretmenliğe yönlendirerek dershanelere insan kaynağı oluşturması, arkasından bu dershanelerde yetiştirdiği liseli gençleri stratejik fakültelere ve bölümlere yönlendirmesi ve bunların büyük çoğunluğunun ileriki yıllarda devlet kurumlarında önemli görevlere gelecek kişiler olması bu yapının gelişmesinde öğrenci ve eğitim merkezli organizasyonun önemini ortaya koymaktadır. Özellikle eğitim kurumlarında ve ışık evlerinde yetişen öğrencileri *adanmışlık ruhu*, *hizmet hareketi*, *altın nesil*, *gül devri* gibi özenle seçilmiş tanımlamalar¹¹⁶⁶ ile psikolojik olarak geleceğe hazırlamış ve motivasyonlarını yüksek tutarak çok önemli olduklarını hissettirmiştir. Bu da benlik ve karakteri gelişme aşamasında olan küçük

¹¹⁶² Nebi Miş vd., "Temmuz darbe girişimi toplumsal algı araştırması", 11.

¹¹⁶³ Mustafa Akgün, "15 Temmuz'a Döşenen Taşlar", (2022).

¹¹⁶⁴ Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, "Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı FETÖ Çatı İddianamesi", (2016).

¹¹⁶⁵ Yamaç, *Darbe ve din (cumhuriyet dönemi örneği)*, 169.

¹¹⁶⁶ Zaimoğlu, *Hegemonya ve İdeoloji Bağlamında Basının Rolü: Zaman Gazetesi'nde 17-25 Aralık Öncesi ve Sonrasında Yayımlanan İktidarla İlgili Haberlerdeki Söylem Değişimi Üzerine Bir İnceleme*; M Hakan Yavuz - John L Esposito, *Turkish Islam and the secular state: The Gülen movement* (Syracuse University Press, 2003).

yaştaki gençleri kendisine ve grubuna daha fazla bağlamış ve asla sorgulamayan adanmış ruhlardan müteşekkil bir kitleye dönüştürmüştür.¹¹⁶⁷

Yargıtay 16. Ceza Dairesi, FETÖ yapılanmasının halk, sadık, ideolojik örgütlenme, teftiş-kontrol, organizatör/yürütücü, has ve son olarak kurmay (17 kişi) olmak üzere 7 tabakadan oluşan piramidal hiyerarşik bir düzende olduğunu¹¹⁶⁸ kayıtlara geçirmiş ve sempati besleyenleri bu hiyerarşik düzene dahil etmemiştir. FETÖ; *ketumiyet*, *tedbir* ve *takiye* stratejisiyle¹¹⁶⁹ sosyolojik olarak içinde yaşadığı toplumdan ve teolojik olarak ana gövdeden kopmuştur.¹¹⁷⁰

TBMM'nin FETÖ 15 Temmuz Darbe Araştırma Komisyonu Ön Raporunda örgütün gelişim süreci; 1970 öncesi örgütün kuruluş, 1970'ler örgütün temellerinin atılış, 1980-1983 yılları tedbir (Sıkıyönetim dönemi), 1983-1989 yılları kiteselleşme ve siyasete nüfuz (Özal dönemi), 1990'lar şirketleşme ve yurtdışına açılma (Koalisyonlar dönemi), 2000'li yıllar Paralel devlet (AK Parti Dönemi) aşamaları, 2010'lu yıllarda da gizli gayelerinin deşifre olduğu ve terör örgütü yapılanmasına dönüştüğü dönemler olarak vurgulanmıştır.¹¹⁷¹

FETÖ, devlet kurumları başta olmak üzere toplumsal etki gücü oluşturabilecek tüm yapılara el atmış ve tayin ettiği sorumlular aracılığıyla örgüt adına legal görünümlü illegal hedeflerine odaklanmıştır.¹¹⁷² 2014 yılına kadar bir yandan devlet kurumlarında kadrolaşıp eğitim kurumları üzerinden insan kaynağı oluşturup finansal güç elde ederken diğer yandan da Gazeteciler Yazarlar Vakfı (GYV), Kimse Yok mu Derneği, Abant Platformu toplantıları, Uluslararası Türkçe Olimpiyatları başta olma üzere legal bir yapılanma olduğunu göstermek adına toplumsal görünürlüğü arttırmaya çalışmıştır.

¹¹⁶⁷Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 244-245.

¹¹⁶⁸Takvim, "Yargıtay 16. Ceza Dairesinden FETÖ Üyeliği Kriterleri Açıkladı. İşte FETÖ'nün Piramit Sistemi", *Takvim Gazetesi* (08 Mart 2020) Erişim Tarihi 23.12.2022.

¹¹⁶⁹MIT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, s.9.

¹¹⁷⁰H. Aliyar Demirci, "15 Temmuz Siyasi ve Sivil Depreminin Ardından Tespitler ve Gözlemler", *Türkiye Günlüğü* 127 (2016), 93-108.

¹¹⁷¹Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ/PDY) 15 Temmuz 2016 tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütü'nün Faaliyetlerin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*.

¹¹⁷²MIT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, s.13.

15 Temmuz öncesi FETÖ'nün yurt dışında 91 farklı ülkede okul öncesi/ilk/orta öğretim¹¹⁷³ ve 6 üniversite¹¹⁷⁴ olmak üzere yaklaşık 767, Türkiye'de ise 1043 okul ve 15 üniversite olmak üzere çok sayıda eğitim kurumu bulunmaktaydı. Ülkemizde 1229 vakıf veya dernek, 35 sağlık kuruluşu, 19 sendikası bulunmaktaydı.¹¹⁷⁵ Bu kurumlar 15 Temmuz sonrası KHK ile kapatılmıştır. Ayrıca FETÖ'ye ait 520 şirket, 252 ilişki içinde oldukları STK ve Platform, 216 hastane ve kültür/dil/etüt merkezi bulunduğu tespit edilmiş ve sayılarının daha fazla olabileceği bildirilmiştir.¹¹⁷⁶ Medya sektöründe Cihan Haber Ajansı, Feza Yayıncılık ve Samanyolu başta olmak üzere internet siteleri, haber portalları ve sosyal medya uzantılarından müteşekkil 147 yazılı, 58 görsel ve işitsel medya kuruluşu bulunmaktadır. Yine bir araştırmanın verilerine göre geçmişte sadece Almanya'da 3000'den fazla işletme, 300'den fazla STK, 25-30 kadar özel okul, 150'den fazla etüt merkezi ve yüzlerce ışık evi bulunduğu bildirilmiştir.¹¹⁷⁷ Ayrıca FETÖ'nün 170'e yakın ülkede örgütlendiği bilinmektedir.¹¹⁷⁸

2.2.3.5. Örgütün psikopatolojik değerlendirmesi ve zihin kontrolü yöntemleri

FETÖ, ergenliğe geçiş dönemindeki kimlik bunalımlarını ve üniversiteye geçiş sınavlarındaki yorucu ve travmatik süreci yaşayan ve bir dost eli arayan lise son dönem öğrencilerini özellikle tercih etmektedir. Bu durumda olan zeki ve itaatkâr öğrencileri avlamak için özel bir eğitim stratejisi izlerken, zeki ancak sorgulayan ve baskıyı reddeden öğrencileri örgütün diğer elemanları ile temasını kısıtlayarak mümkünse uzak tutmaktadır. Genellikle radikal örgütler, kriminolojik ve psikososyal açıdan sorunlu bireyleri belli bir eğitim ve denetim sürecinden geçirdikten sonra radikal eylemlere hazırlarken FETÖ ise tersine örgüte girmeden önce genellikle sakin, uyumlu ve sorunsuz bireyleri alıp diğer örgütlere göre kısmen daha uzun bir süreçte katliam gibi en radikal eylemleri sorgulamadan yapabilecek ruhsal dönüşümü sağlamaktadır.¹¹⁷⁹

¹¹⁷³ MIT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, s.16.

¹¹⁷⁴ Poyraz, Ergün Poyraz, *İhanet ve Darbe* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2016), 216-218.

¹¹⁷⁵ Çakır, "Gülen Cemaati" (2016).

¹¹⁷⁶ MIT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, s.14.

¹¹⁷⁷ İnat, Kemal İnat, "Almanya'da FETÖ yapılanması ve Almanya'nın FETÖ politikası" (SETA, 2018), 72.

¹¹⁷⁸ MIT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, s.6.

¹¹⁷⁹ Polis Akademisi Başkanlığı, "FETÖ" nün Analizi", 13.

FETÖ elemanının, örgüt için çalışmak, maddi kaynak sağlamak ve bulunduğu yerden istihbarat toplamak ve üstlerine bildirmek gibi 3 temel görevinin¹¹⁸⁰ yanı sıra asla gelen talimatı sorgulamamak ve dışarıya sır vermemek gibi sorumlulukları da vardır. Örgütün tecrübeli elemanları tarafından belirli bir endoktrinasyon aşamalarından geçirilerek beyninin ana kartına bahsedilen özellikler yüklenen yeni eleman, örgüte tam olarak kabul edildiğinde düşünme ve sorgulama yetisini ve kişiliğini yitirerek sadece örgüte kendisini adayan ve ara yüzde kişilik bölünmeleri yaşayan bir kesin inançlıya dönüşmektedir.

Örgüt elemanlarının Gülen’e kesin itaatle bağlanmalarının hatta gerektiğinde intiharı bile göze alabilecek eylemleri yapabilir hale gelmelerinin psikososyal altyapısı, Eric Hoffer’ın “*Kesin İnançlılar*” tanımlaması kapsamında daha anlaşılabilir olmaktadır.¹¹⁸¹ Gülen tarafından 1995 yılından itibaren istihbarat çalışması yapma ve bilgi/belgeleri toplayıp mutlaka üstlerine iletme yönünde talimat verilmiştir. Devlet kurum/kuruluşlarındaki her türlü arşivin ele geçirilerek dışarı çıkarılıp bir örgüt arşivi oluşturulmasına da bu dönemde başlanmıştır. Örneğin, “*Sürat Teknoloji’nin kamu ihalelerine girerek bakanlıklar ve kurumlar içerisinde alt yapı teknolojisi oluşturduğu ve devletin tüm verilerini ve gizli bilgilerini yedekleyip örgüte arşiv temin ettiği*” şeklindeki ifadeler Ankara Çatı İddianamesinde yer almıştır.¹¹⁸²

Örgüt içinde suçun yaygınlaşması ve suçluların çoğalması, onları koruyacak üst yapı ve lidere daha fazla bağlılığı ve bağımlılığı doğurmaktadır. Örgüt elemanlarının normal şartlarda tek başlarına asla cesaret edemeyecekleri işleri örgütsel yapı içinde yapmaları, Gustave Le Bon’un “*kitleler psikolojisi*”¹¹⁸³ ile ilişkilidir. Aldıkları talimat gereği istedikleri renge bürünüp, seküler/dini yapılar, sağ/sol ideolojiler, alevi/sünni mezhepsel oluşumlar fark etmeksizin tüm cemaatlere, cemiyetlere, yapılanmalara, siyasi partilere ve STK’lara nüfuz edip zamanı gelince harekete geçmek üzere yıllarca onlardan görünebilmektedirler. Bunları yaparken de kutsal vazifeyi yerine getirmenin ve liderin övgüsünü almanın iç huzuruyla kendilerini avutmaktadırlar. Psikiyatrist İlhan, yapılan haksızlık/hukuksuzluk ve katliam

¹¹⁸⁰ Ömer Çaha, “Gülen’in Mankurtları Nasıl Azgın Kurtlara Dönüştü?”, *Karar Gazetesi* (11 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 18.02.2023.

¹¹⁸¹ Selam Kasap, “Mahkeme Salonlarındaki FETÖ Otomatları”, *Anadolu Ajansı* (2017) Erişim Tarihi 18.02.2023.

¹¹⁸² Habertürk Gazetesi, “Fetö’nün Tarihçesi - 15 Temmuz Darbe Girişimi Raporu”.

¹¹⁸³ Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*.

motivasyonlarını kitle psikolojisine ve karşıdakilerini insan olarak görmemeye bağlamıştır.¹¹⁸⁴

FETÖ'nün verdiği çok sayıda psikososyal zararlardan biri de toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın önemli unsurlarından olan STK'lara güveni yok edip¹¹⁸⁵ kişiyi egosantrik bir yapı içinde sosyal izolasyona mahkum etmesidir. Bu durum özellikle genç neslin yardımlaşma potansiyellerinin yanı sıra dini sosyalleşmelerinin de zarar görmesine, toplumsal güven ve dini geleneğin gelecek nesillere aktarılmasında sorunlar yaşanmasına yol açmaktadır.¹¹⁸⁶

Örgüte katılan gençler, yaz kampları programları ile anne-babadan uzaklaştırılmaktadırlar. Terk ettirilen ailelerin yerini örgütsel yapı içindeki karizmatik lider ve ablalar/abiler almakta ve bireyin çevresi örgütsel yapı elemanları tarafından tamamen kuşatılmaktadır.¹¹⁸⁷ Dünyanın ücra köşelerine kadar yaygınlaşmış örgütsel yapı karşısında Türkiye'nin önemsizliği ve örgüt için her yerin vatan olduğu algısı işlenmektedir. Diğer taraftan inanç noktasında da örgüt elemanları için takiyeler, Gülen tarafından mübahlaştırılmış haramlar ve *Dinler Arası Diyalog* çalışmaları ile yeni ve farklı bir inanç sistemi oluşturulmuştur. Böylece benliğinden, ailesinden, vatanından, inancından koparılmış ve tek bağlılığı FETÖ'ye olan sözde bir "altın nesil!" oluşturulmuştur. Örgüt elemanlarındaki bağlılık/bağımlılık öylesine ruhlarını ele geçirmiştir ki, Allah'ın açık emirlerini bir tarafa bırakıp intihar etmeleri yönünde talimat veren Gülen'i dinleyebilmektedirler.¹¹⁸⁸

Dini kült yapıların genelinde olduğu gibi FETÖ'de de liderini kutsallaştırma bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gülen'in kesilmiş tırnaklarını saklayanların, arta kalan yiyecek/içeceğini yemek/içmek için yarışanların, kullanılmış atlet/mendil/peçete gibi giysi ve eşyalarını saklayanların genellikle eğitimli ve mevki sahibi bireyler olması dikkat çekicidir. Gülen bağlıları cennete gidebilmenin tek yolunun örgütün talimatlarını yerine getirmekten geçtiğine inandırılmıştır ve bu ruh hali eğitim düzeyinden bağımsızdır. FETÖ liderinin hapse düşen binlerce militanının

¹¹⁸⁴ Karabat, "Fethullah Gülen Hakkında Bir Psikolojik Analiz" (18 Ağustos 2016).

¹¹⁸⁵ Suat Cebeci vd., "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Grup Algıları", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019), 88-113.

¹¹⁸⁶ Ümit Aktı, "FETÖ ve İslam'a İndirilen Darbe" (Ankara: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınları, 2020), 60-61.

¹¹⁸⁷ Yasemin Abayhan, "Bir 'Cemaat' Terör Örgütüne Nasıl Dönüştü? Gülen Cemaati'nin Eski Grup Üyelerinin Anlatımına Dayalı Değerlendirilmesi", *Liberal Düşünce Dergisi* 87 (2017), 5-32.

¹¹⁸⁸ Zekeriya Say, "Fetö'cülerin İntihar Gibi Kazaları!", *Yeni Akit Gazetesi* (13 Mayıs 2017) Erişim Tarihi 02.04.2023.

itirafçı olmasını engellemek için hapisteki FETÖ elemanlarının cennete gideceği yönündeki mesajı üzerine, Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Elektrik Mühendisliği'nde görev yapan araştırma görevlisi Gökhan Baş'ın, “*Ben FETÖ’cüyüm beni hapse atın. Çünkü ben de cennete gitmek istiyorum*” diyerek emniyet birimlerine başvurması üzerine polisin Baş’a “*Örgütteki diğer arkadaşlarının da adını ver, onlar da cennete gitsin*” demesiyle “*Bir arkadaşımın daha cennete gitmesini istiyorum*” diyerek FETÖ’cü olduğunu söylediği bir arkadaşının ismini de vermesi¹¹⁸⁹ ve bir başkasının “*biz hizmet için cehenneme girmeye bile razıyız!..*”¹¹⁹⁰ demesi akılla izah edilebilecek bir durum değildir.

2.2.3.6. Ilımlılıktan teröre dönüşümde şiddetin patolojik anatomisi

FETÖ, sivil toplum kuruluşu görünümüne yapılanmasıyla ezoterik yönünü kamuoyundan sakladığı gibi hem emniyet/istihbarat/güvenlik uzmanlarınca hem de bu konularda çalışan bilim insanlarınca büyük oranda fark edilmemeyi, dikkat çekmemeyi başarmış veya fark edenler de çeşitli yollarla hedef haline getirilerek susturulmuştur.¹¹⁹¹

Özellikle devletin yargı/güvenlik/emniyet/mülkiye ve maliye gibi önemli kurum/kuruluşlarını ele geçirdikten sonra başta siyaset/bürokrasi ve iş insanları olmak üzere kritik noktalarda olanlar ya da ulusal/uluslararası ticaret yapanlar, örgüt adına hukuksuz iş yapmaya, *himmet* adı altında haraç vermeye zorlanmakta; örgüt talimatını yerine getirmeyenler/tehlike arz edenler veya talep edilen kadar katkı sağlamayanlar ise özel hayat mahremiyeti, haberleşmenin gizliliği ve masumiyet karinesi gibi hakları hiçe sayılarak tehdit, şantaj ve kumpaslarla yola getirilmekte veya itibarsızlaştırılarak yok edilmektedirler.¹¹⁹² Yurt içi ve yurtdışında iş yapmak isteyenlerin dünyanın en ücra bölgelerinde bile FETÖ yapılanması ve okulları olduğu için kendilerini onlarla ilişki kurmaya mahkum hissetmeleri de örgütsel temas için bir başka hazırlayıcı faktör olmuştur.¹¹⁹³

¹¹⁸⁹ Fatih Şendil, “İşte Haşhaşi Kafası”, *Yeni Asır Gazetesi* (07 Temmuz 2017) Erişim Tarihi 27.01.2023.

¹¹⁹⁰ Hakan Şimşek, “Haşhaşilik Böyle Birşey...”, *Gazetebir* (19 Temmuz 2016) Erişim Tarihi 27.01.2023.

¹¹⁹¹ Aktı, “FETÖ ve İslam’a İndirilen Darbe”, 58.

¹¹⁹² MIT Müsteşarlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*, 11.

¹¹⁹³ Polis Akademisi Başkanlığı, “FETÖ” nün Analizi”, 29.

FETÖ üyeleri, özellikle 2010 yılından sonra öylesine güç zehirlenmesine tutulmuştur ki eğer başarılı olsaydı 15 Temmuz öncesi hazırladıkları infaz listelerinde yer alanlara yönelik devasa bir katliam gerçekleştirileceği ve bu infaz listelerinin 9 bin kişilik 12 gruptan oluşan 108 bin kişiyi kapsadığı ileri sürülmüştür.¹¹⁹⁴ Hatta bir gizli tanığın verdiği ifade de “*Stadyumlar kanla dolacak*” denildiği kayıtlara geçirilmiştir.¹¹⁹⁵ Tüm bunlar birlikte değerlendirilmiştir ve 15 Temmuz’un hemen akabinde 20 Temmuz 2016 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu FETÖ/PDY’yi terör örgütü olarak ilan etmiştir.¹¹⁹⁶

Rokeach’ın “*kapalı dogmatik zihin*”¹¹⁹⁷ ve Hoffer’in ise “*kesin inançlılar*”¹¹⁹⁸ diye bahsettiği bir kişilik özelliğine sahip oldukları için örgüt elemanlarının büyük çoğunluğu gelen talimatlar üzerine örgütle ilişkisini diliyle reddetse bile kalben FETÖ’nün hipnotize alanından kurtulamamaktadır. Aşırı inanmışlık ve mutlak adanmışlıktan kaynaklı bu durum beyni uyuşturup aklı düşünemez hale getirdiği için *Haşhaşilik* olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁹⁹ Uzun yıllardır elde ettikleri kazanımlarla güç zehirlenmesine kapılan FETÖ mensupları seçilmiş iktidarla açık mücadeleye girince kazanımlarını kaybetmemek için uzun yıllardır maskeledikleri şiddet ve nefret yüzlerini sergilemişler ve 15 Temmuz gecesi bir terör yapılanması olduklarını göstermişlerdir. FETÖ gibi kült yapılarda örgüt elemanları tek başlarına asla cesaret edemeyecekleri işlere kitle psikolojisinden kaynaklı kitlesel itki ve grup aidiyetinin başarı hazzı ile düşünmeksizin teşebbüs edilebilmektedirler.¹²⁰⁰

Gülen, 1960’lardaki vaaz ve sohbet halkasında buluşan insanların oluşturduğu bir yapıdan etrafındaki bağlıları ile birlikte zahiren Nurculuğun içinde ama kendisine has dini bir örgütlenme oluşturmuştur.¹²⁰¹ 1990’lı yıllardan itibaren (özellikle 1999’da ABD’ye kaçırılmasıyla) dini yapılanmalardan ayrışarak devletteki kadrolaşmaları, finans ağları, eğitim kurumları, basın-yayın ve diğer bilumum

¹¹⁹⁴ Tamer Korkmaz, “Bunları, asla unutmayacağız...”, *Yeni Şafak Gazetesi* (17 Temmuz 2020) Erişim Tarihi 13.04.2023.

¹¹⁹⁵ Habertürk Gazetesi, “Elebaşı Gülen, ‘Stadyumlar Kanla Dolacak’ Demiş 5 Bin Kişilik Infaz Listesi Hazırlamışlar”, (2020) Erişim Tarihi 15.07.2023.

¹¹⁹⁶ Milli Güvenlik Kurulu, “20 Temmuz 2016 Tarihli Milli Güvenlik Kurulu Toplantısı”.

¹¹⁹⁷ Milton Rokeach, *The Open and Closed Mind: Investigations into the Nature of Belief Systems and Personality Systems*. (Basic Books, 1960).

¹¹⁹⁸ Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, çev. Erkal Günür (İstanbul: İm Yayıncılık, 1998).

¹¹⁹⁹ Gür, “FETÖ’nün Şii Haşhaşiler ve Sünni Kadiyaniler İle Yapısal Benzerlikleri”, 708-709.

¹²⁰⁰ Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*.

¹²⁰¹ H Şule Albayrak, “Günümüz Türk Din Sosyolojisine İbn Halduncu Bir Katkı: 15 Temmuz Darbe Girişimi.”, *İslami İlimler Dergisi* 12/1 (2017), 176.

kuruluşları ile donatılmış geniş hiyerarşik bir örgüt görünümüne dönüşmüştür.¹²⁰² Uygulamaya geçen bu yeni süreçle birlikte hareket, dini söylemlerinden uzaklaşmış; yargı, askerî bürokrasi, siyaset, emniyet, eğitim, ticaret, medya, uluslararası tanınırlık gibi kamusal¹²⁰³ ve toplumsal alanlarda görünürlüğünü daha fazla arttırarak seküler birçok farklılığı ve yapıyı bünyesine transfer etmiştir.¹²⁰⁴ Bu süreçle birlikte hareket, teolojik bir oluşumdan ziyade ezoterik ve katı hiyerarşisi olan bir yapıya evrilmiştir. Dini ve milliyetçi söylem ile başlayan Hareket, zamanla liberal, gayr-ı müslim ve ateistlerle bağlarını güçlendirip, laik ve seküler yeni çevrelerin eklenmesine zemin hazırlayarak küresel bir yükselme trendine girmiştir.¹²⁰⁵

2.2.3.7. Örgütün devlette kadrolaşması, sivil toplum kuruluşları ve cemaatlere sızması

Geçmişte Gülen'in en yakınındaki isimlerden biri olan Latif Erdoğan kadrolaşmanın 1976 yıllarına kadar uzandığını belirtmiştir.¹²⁰⁶ DİB tarafından görevlendirildiği Haziran 1986'daki hac ibadeti sırasında Mina'da yaptığı sohbetindeki *"Hiç kimse beni ve arkadaşlarımı henüz hazır olmadan bir mücadelenin içine sokamayacak. Ben sistemin enayiliğinden istifade ediyorum ve Türkiye'deki belli bakanlıklarla özellikle ilgileniyorum. Bazı yerlerdeki tayinleri adeta avucumun içi gibi biliyorum"*¹²⁰⁷ ifadeleri o günlerden itibaren belli bir plan dahilinde hareket ettiğini ve devlet kurumlarında sessiz ve derinden bir kadrolaşmaya gittiğini açıkça ortaya koymaktadır.

12 Eylül darbesinin oluşturduğu psikososyal travma ve yeni siyasi gelişmeler Gülen için siyasete ve devlet kurumlarına yerleşebilmek adına önemli fırsat oluşturmuştur.¹²⁰⁸ Gülen'in 1987'deki bir konuşmasındaki *"İcabında mahkemelerin altını üstüne getireceksiniz. Avucuna alacaksınız. Bir milyar vereceksin, on milyonluk tazminat davası alacaksınız. Bu mahkum etmektir. Avukat da kiralayacaksınız, hâkim*

¹²⁰² Bülke Koyuncu, *AK Parti'nin ulusal kimlik vizyonunda islam unsuru: Türkiye'de ulusal kimlik-din ilişkisi üzerine bir örnek olay incelemesi* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 113.

¹²⁰³ Cemal Özel, *Türkiye'de Çokkültürlülük Çoğulculuk ve Din* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 281.

¹²⁰⁴ Yamaç, *Darbe ve din (cumhuriyet dönemi örneği)*, 174.

¹²⁰⁵ Özel, *Türkiye'de Çokkültürlülük Çoğulculuk ve Din*, 281.

¹²⁰⁶ İz Gazete, "Gülen'in Yardımcısı Latif Erdoğan'dan Çarpıcı İtiraf" (09 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 03.01.2023.

¹²⁰⁷ Erhan Erken, "Hazin Son...Hizmet Hareketi'nden Fetö'ye Uzanan Yol", *Yeni Akit Gazetesi* (08 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 28.02.2023.

¹²⁰⁸ Aktı, "FETÖ ve İslam'a İndirilen Darbe", 56.

de kiralayacaksınız!”¹²⁰⁹ ifadeleri yargı üzerinde kurduğu baskıyı ve amaca ulaşabilmek için her şeyi nasıl meşrulaştırdığını ortaya koymaktadır. Siyasi ve ekonomik açıdan istikrarsızlığın ülke sathına yayıldığı 1991-2002 koalisyon yılları FETÖ’nün gelişmesine ve insan kaynaklarının yetişmesine zemin hazırlamıştır. 2002-2012 arasında da bir yandan devletin stratejik kurumlarına yerleştirdiği elamanları vasıtasıyla uluslararası güçlerin de desteği ile büyük bir veri ve istihbarat ağı oluştururken diğer yandan da taraftarlarının büyük oy potansiyeli ve eğitilmiş/tecrübeli insan kaynağına sahip olduğu algısıyla siyaseti vesayeti altına almaya çalışmıştır.

Gazeteci-Yazar Nedim Şener, Emniyet Teşkilatındaki FETÖ kadrolaşmasının boyutuna *“81 il emniyet müdüründen 74’ünün FETÖ’cü olduğu, 91 ildeki istihbarat şube müdürlüklerinin 7 bin personelinden 6 bin 500’ünün FETÖ üyesi olduğu bizzat dönemin İçişleri Bakanı Efkan Ala tarafından açıklanmıştı. Bu Emniyet’in durumunu en çarpıcı anlatan rakamdı”¹²¹⁰ ifadeleriyle dikkat çekmiştir.*

Dönemin Polis Akademisi Başkan Yardımcısı Çomaklı da TBMM 15 Temmuz Darbe Girişimini Araştırma Komisyonuna yaptığı bilgilendirmede FETÖ’nün kariyer planlaması ve Devlet kadrolarını ele geçirmesi açısından özellikle Güvenlik Bilimleri Lisans Tamamlama Programına (POLİTAM) dikkat çekmiştir. 2011 yılında Polis Akademisi Başkanlığı ve Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü arasında özel bir protokol yapılarak POLİTAM programı ile lisans tamamlaması yaptırılıp iki yıllık yüksekokul mezunu 10 bin polise 4 yıllık fakülte mezunu olma ve amir pozisyonuna yükselme yolu açılmıştır.¹²¹¹ Çomaklı, *“Bu program FETÖ’nün şimdiye kadar devletteki en büyük kariyer personel planlamasıdır”* ifadelerini kullanmıştır.¹²¹²

FETÖ taktiksel olarak sadece kadrolara yerleşmemiş aynı zamanda dolu kadroları boşaltıp kendi elemanlarını yerleştirebilmek için de asılsız ihbar, şikayet başvuruları, kumpas, tehdit ve şantaj ile de çok sayıda kalifiye ve liyakatli kişiye itibar suikastı yapmıştır. Hatta birlikte çalıştığı mesai arkadaşını bile sırf kendilerinden olmadığı için ihbar edebilmiştir.¹²¹³ Genel Kurmay Eski Başkanı İlker Başbuğ, 2002-

¹²⁰⁹ Gerçek Hayat, “Fetö’nün Korkunç ‘Hakim Kiralama’ Stratejisi”, (Gzt, 22 Kasım 2021) Erişim Tarihi 02.04.2023.

¹²¹⁰ Nedim Şener, “1.112 15.000 1.500”, *Posta Gazetesi* (13 Şubat 2019) Erişim Tarihi 04.01.2023.

¹²¹¹ Haber7.com, “Paralel Yapının ‘10 Bin Amir’ Oyunu Bozuldu”, *Haber7* (07 Mart 2014) Erişim Tarihi 28.01.2023.

¹²¹² Nergis Demirkaya, “AYM Başkanı Arslan’a Fetö ‘Kıskacı’”, *Gazeteduvar* (12 Ocak 2017) Erişim tarihi 15.05.2024.

¹²¹³ Gülenler - Öztürk, *İtiraflarda FETÖ’nün Devlete Sızması (Askeriye, Mülkiye, Adliye)*, 60.

2010 yılları arasında ihraç edilenlerden bir kişinin dahi FETÖ'cü olmadığını, ihraç edilenlerin diğer Nurcu kolu olan Mehmet Kurdoğlu grubundan olduklarını belirtirken “*Rakip cemaatin elemanlarını uzaklaştırmada FETÖ bizi kullanmış*”¹²¹⁴ diyerek geç de olsa bir özeleştiri yapmıştır.

1970’li yılların sonlarından itibaren devlete yerleşmeye başlayan örgüt, 2010 yılına kadar devletin kurumlarına öylesine yerleşmiştir ki paralel bir devlet yapılanması oluşturmuştur. Hatta bu sızma öyle vahim boyutlara ulaşmıştır ki FETÖ kurumları ele geçirdiği için devletin kendisi kurumlarına sızmaya ve kurtarmaya çalışmıştır. Diğer taraftan da FETÖ özellikle TSK ve istihbarat birimleri içindeki elemanları vasıtasıyla Başbakan Erdoğan’ı, TSK’nın darbe yapacağı veya kendisine suikast yapılacağı ihbarları ile baskı ve kontrol altında tutup TSK’ya karşı teyakkuzda kalma ve sadece kendilerine güvenme yönünde psikolojik taktikler uygulamıştır.¹²¹⁵

FETÖ’nün hedefleri arasında sadece kamu kurum/kuruluşları değil aynı zamanda STK’lar, siyasi partiler ve özel müteşebbisler de yer almıştır. Örgüt elemanları özellikle seküler veya farklı dini yapıların STK’larına sızarak oralarda aktif görevler alıp kamufle olmaktadır. Zaman içinde bu yapılar farkında olmadan kriptolaşmış FETÖ elemanlarını kendi elemanlarıymış gibi benimsemekte ve korumaya almaktadırlar. Gülen tarafından verilen talimatta, “*Gözaltına alınacağınızı, hapse atılacağınızı da bilerseniz kurumlara girme konusunda ısrarcı olun. Hapse girmeyi göze alın, deşifre olduysanız pişmanmış gibi davranın, kritik olmayan bilgiler vererek itirafçı olun, örgüt aleyhine konuşun.*”¹²¹⁶ denilerek deşifre olmayanlardan da farklı STK’lara ve dini gruplara girerek onlar gibi davranıp kimliklerini gizlemeleri, hatta FETÖ aleyhinde söylem ve eylemlerde bulunmaları istenmiştir.¹²¹⁷

Kriptolar konusunda çok sayıda örnek verilebilir ancak burada sadece birkaç tanesinden bahsedilecektir. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi araştırma görevlisi Volkan Bayar’ın FETÖ talimatı ile toplumsal kaos çıkarmak amacıyla 2018’de 4 akademisyeni katletmesi,¹²¹⁸ “*Rütbemi FETÖ taktı*” diyen Serdar Atasoy’un 2020 Yüksek Askeri Şura’da generalliğe terfi ettirilmesi ve yetmezmiş gibi Kara Kuvvetleri

¹²¹⁴ Kutsal, *Batının keskin kılıcı: Doğudan gelen sözde molla: Bir İşgal Hareketi*, 363.

¹²¹⁵ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 263-264.

¹²¹⁶ Yeni Şafak, “Fetö’den Siyasi Partilere Sızın Talimatı” Erişim Tarihi 29.12.2022.

¹²¹⁷ Haberiniz.com, “FETÖ’den Talimat: Hedef Siyasi Parti ve STK’lar”, *Haberiniz* (23 Mart 2021) Erişim Tarihi 30.12.2022.

¹²¹⁸ Fuat Uğur, “Volkan Bayar Bir FETÖ Matruşkası mı?”, *Türkiye Gazetesi* (07 Nisan 2018) Erişim Tarihi 04.03.2023.

Komutanlığı İstihbarat Başkanı olarak atanması¹²¹⁹ ve FETÖ'cü koruma polisinin Rus Büyükelçi Andrey Karlov'u FETÖ'nün talimatı ile 2021'de öldürmesi¹²²⁰ örneklerinde olduğu gibi FETÖ'nün açığa çıkmamış kriptó elemanları talimat gereği farklı yapılarda uyuyan hücreler olarak beklemektedirler. FETÖ, 15 Temmuz sonrası mağduriyet konusunda da toplumsal destek bulamayınca "Renklendirme" diye tanımladıkları bir taktikle farklı sahte kimlikler üzerinden her platformda algı oluşturmayı sürdürmüştür.¹²²¹ Özellikle 15 Temmuz sonrası deşifre olmamak ve takibata uğramamak için FETÖ lideri Gülen'e küfür ve hakaret etmeleri¹²²² ve başka yapılara sızarak renklenmeleri bizzat Gülen tarafından talimatlandırılmıştır.¹²²³

2.2.3.8. Örgütün eğitim kurumları yapılanması ve soruların çalınması

Eğitim faaliyetleri, FETÖ'nün hem insan kaynağı potansiyelini hem de finansal gücünü arttırmada çok önemli bir kaldıraç rolü oynamıştır. Dershanelerin kapatılması kararının akabinde FETÖ'nün eylem ve söylemleri ile topyekûn terör faaliyetlerine başlaması eğitim kurumlarının FETÖ için ne denli önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

FETÖ, ilk yıllarından itibaren eğitim faaliyetlerine ayrı bir önem vermiştir. Öncelikle öğretmen yetiştirme projesiyle 1980-90'lı yıllarda başarılı öğrenciler komple öğretmen liselerine ve Eğitim Fakültelerine yönlendirilmiştir. Daha sonra bazı elemanlarına da Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik bölümlerini tercih ettirmişlerdir. Böylece bir taraftan dershaneler ve okullarında öğretmen kaynağını hazır hale getirmişler diğer taraftan da okul ve dershanelerdeki öğrencilerle kendi Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlikçileri vasıtasıyla birebir ilgilenme, yönlendirme ve aileleri hakkında bilgi bankası oluşturma fırsatı oluşturmuşlardır. Nihai noktada örgüt içinde lider kadroda ve idareci pozisyonunda olanların niçin ekseriyetle öğretmen oldukları daha iyi anlaşılmıştır. Ayrıca okul ve dershanelerdeki öğretmenler aracılığı ile

¹²¹⁹ Serdar Açıl, "İtirafından Vazgeçen Eski Kara Kuvvetleri İstihbarat Başkanı Atasoy Tutuklandı", , *Anadolu Ajansı* (09 Temmuz 2021) Erişim Tarihi 15.05.2024.

¹²²⁰ Cemil Murat Budak, "Büyükelçi Karlov Suikastının Üzerinden 5 Yıl Geçti", *Anadolu Ajansı* (18 Aralık 2021) Erişim Tarihi 16.03.2023.

¹²²¹ Nedim Şener, "Sosyal Medyada Fetö'cülerin Yüzde 75'i 'Atatürkçü' Kılığına Büründü", *Hürriyet Gazetesi* (2021) Erişim Tarihi 03.04.2023.

¹²²² Süt, "FETÖ'den 'Fetullah Gülen'e Küfret, Kendini Sakla' Talimatı" (11 Eylül 2017) Erişim Tarihi 07.03.2023.

¹²²³ Hakan Şahin, "Sözde 'Fetö Abisi'nden CHP Talimatı", *Anadolu Ajansı* (03 Ağustos 2018) Erişim Tarihi 15.05.2023.

öğrenciler kullanılarak evlerin içine kadar girebilen ve her türlü bilginin elde edilebileceği uluslararası bir istihbarat ağı oluşturulmuştur. Özellikle yurtdışındaki okullarda okuttuğu öğrencilerin zaman içinde ülke yönetiminde söz sahibi olmaları FETÖ'nün o ülkede hem önünü açmakta hem de gelecek tehlikelere karşı koruma kalkanı oluşturmaktadır.¹²²⁴

FETÖ, 2008 yılından başlayarak 2014 yılına kadar sistematik ve organize biçimde polis okullarındaki soruları örgüt üyelerine vermiştir. 2010 yılındaki sınav bunun en üst noktalarından birisi olmuştur. Sınavı kazananların yüzde 95'inin FETÖ mensuplarından olduğu o dönem komiser yardımcısı olan birçok FETÖ'cü tarafından itiraf edilmiştir. Hepsi, sınavda çıkacak 100 sorudan 90'ının kendilerine verildiğini anlatmıştır.¹²²⁵ Polis Akademisinin FETÖ Çalıştay Raporunda sınav sorularının çalınması konusuna detaylı yer verilmiş ve *“Yapılan istatistiksel analizlerde FETÖ'nün 2000-2013 yıllarında 4 kritik alan dahil tüm ÖSYM sınav sorularını ele geçirdiği tespit edilmiştir”* ifadeleri kullanılmıştır. Yine raporun devamında ÖSYM üzerinden yapılan sınavların büyük çoğunluğunda soruların ele geçirildiği belirtilmiştir.¹²²⁶ İtirafçı Hasan C.'nin 2011 Komiser Yardımcılığı sınav sorularının kendisine Kur'an-ı Kerim'e el bastırılarak eşi/annesi/babası/çocukları üzerine yemin ettirilip yeminimden dönersem karım *‘boş olacak’* diye de yeminin tekrarlatıldığını itiraf etmesi dikkat çekicidir.¹²²⁷

2.2.3.9. Örgütün sosyoekonomik boyutu

FETÖ bir taraftan dershaneler ve eğitim kurumları aracılığıyla insan kaynağı devşirirken diğer taraftan STK yapılanmaları, düşünce platformları üzerinden legal görünüm kazanmaya çalışmış ve topladıkları paralarla kurdukları şirketler üzerinden de büyük finansal yapılanmalar oluşturmuşlardır. Finansal kaynağın sürekliliğini sağlayan himmet, kara para aklama, kamu teşviklerini büyük oranda ele geçirme, çalışanların maaşlarının belirli bir yüzdesine el koyma gibi gelir endeksli kalemlerden oluşan devasa ekonomik yapının dışında sadece öğrencilerden alınan ücretler, yardımcı kaynak kitaplar, testler ve yapılan deneme sınavları ile elde edilen gelirler

¹²²⁴ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 279-280.

¹²²⁵ Şener, “1.112 15.000 1.500”.

¹²²⁶ Polis Akademisi Başkanlığı, “FETÖ” nün Analizi”, 32-34.

¹²²⁷ Hilmi Demir, “Selçukluların Bâtınîlerle Mücadelesi”, *Türkiye Gazetesi* (05 Eylül 2020) Erişim Tarihi 27.01.2023.

bile çok yüksek rakamlara ulaşmaktadır. 16 Milyar TL olan toplam dershane gelirlerinin yarısının sadece FETÖ'ye gidiyor olması, sosyopolitik nedenler bir tarafa neden dershanelerin kapatılmasına bu denli reaksiyon verdikleri daha iyi anlaşılmaktadır.¹²²⁸ Bunların yanı sıra satışa sundukları ders kitapları ve yardımcı kaynaklar,¹²²⁹ ele geçirdikleri TÜBİTAK, KOSGEB, Ulusal Ajans, KÖYDES gibi devletin para dağıtan finans mekanizmaları üzerinden proje ve teşvik adı altında büyük paralar aktarmışlardır. EGM Terörle Mücadele Daire Başkanlığınca hazırlanan 181 sayfalık "*FETÖ'nün İdeolojisi*" raporunda, toplanan bu paralarla tefecilik yapıldığı ve kendisine aktarılan paraların yüzde 15'lik kısmıyla da yurt dışında kilise yaptırıldığı belirtilmiştir.¹²³⁰ Çomaklı'nın bir çalışmasında da kamu kaynaklarının FETÖ eliyle terör örgütlerine kullandırıldığı yönünde tespitler yapılmıştır.¹²³¹ Esnaf ve iş insanlarından alınan himmet adı altındaki haraçların yanı sıra devlette çalışan örgüt elemanlarının ilk maaşlarına "*Hoca Efendi hakkı*" denilerek el konulması ve maaşlarından ortalama %10 oranında kesinti yapılması örgütün finans yapılanmasının devasa boyutlarını kısmen göstermektedir".¹²³² Bölgelerde toplanan paranın %10'u da "Amerika öşürü" olarak mutlaka FETÖ lideri Gülen'e gönderildiği bildirilmiştir.¹²³³ Türkiye'de 8 bin, yurt dışında üç bin şirketiyle devasa bir finansal yapı oluşturulmuştur.¹²³⁴ FETÖ'nün ulusal ve uluslararası finansal kaynak hacminin 150 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir.¹²³⁵

Ülkemizden elde edilen bu devasa ekonomik kaynağın büyük oranda kayıt dışı olması ve paranın büyük çoğunluğunun illegal yollarla yurtdışına transfer edilmesi bir yana toplanan bu paralarla popüler yerli-yabancı aydınlara/siyasetçilere finansal destek sağlanarak ve ücretsiz Türkiye turları koordine edilerek örgüt adına yayın ve programlar yaptırılmıştır. Bu konuda en dikkat çekici rüşvet örneklerinden biri FETÖ'nün GYV'sinin İngiltere Avam Kamarası üyesi Sir Edward Garniere'e 115.994

¹²²⁸ Polis Akademisi Başkanlığı, "FETÖ" nün Analizi", 27.

¹²²⁹ Polis Akademisi Başkanlığı, "FETÖ" nün Analizi", 29.

¹²³⁰ Bulur, Sertaç- Gemici, Orhan Onur. FETÖ tefecilik yapmış, kilise yaptırmış (2018).

¹²³¹ Şafak Ertan Çomaklı - Deniz Turan, "Fetö ve Pkk Bağlamında Terör Amaçlı Kullanılan Kamusal Mal ve Hizmetler", *Polis Akademisi Yayınları, Ankara*, (2017).

¹²³² Diyanet İşleri Başkanlığı, "Olağanüstü Din Şurası Kararları", 48-49.

¹²³³ Hande Fırat, "Mustafa Akış, Fetö'nün Yapılanmasını İlk Kez Açıklanan Detaylarla Anlattı.", 2020. Erişim Tarihi 08.03.2023.

¹²³⁴ Demir - Çağlar, *FETÖ'nün ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin İletişim Stratejisi*, s.16.

¹²³⁵ YeniŞafak, "Cebindeki Para 150 Milyar Dolar", *Yeni Şafak Gazetesi* (15 Temmuz 2016) Erişim Tarihi 21.02.2023.

pound ödeyerek Türkiye'deki insan hakları ihlalleri hakkında rapor hazırlatılması¹²³⁶ olmuştur. FETÖ'nün üst düzey firari imamlarından İlhan İşbilen'in tutuklanan eşinin İngiliz pasaportu alabilmek için Prens Andrew'e 750 bin pound rüşvet verdiğinin belirlenmesi diğer bir örnektir.¹²³⁷ FETÖ'nün 2016 ABD Başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti adayı Hillary Clinton'ın kampanyasına 2 milyon dolar,¹²³⁸ Cumhuriyetçi adaya ise 250 bin dolar bağış yaptığı belirtilmiştir.¹²³⁹

2.2.3.10. Örgütün medya yapılanması

Kırk yılı aşkın bir süredir uluslararası desteği de arkasına alan FETÖ, medya/iletişim kanallarını kullanarak uzun yıllar kendisini “ılımlı İslam temsilcisi bir cemaat”, “İslam'ın modern yüzü”¹²⁴⁰ veya daha nötr bir tanımlamayla “Hizmet Hareketi”, liderini de zühd ve takva timsali bir din alimi ve vaiz olarak topluma benimsetmeye çalışmıştır.¹²⁴¹ FETÖ, kendi bünyesindeki medya ve iktidar karşılığı ile hareket eden muhalefet medyasının desteğiyle toplumsal algıyı yöneterek TSK, MİT başta olmak üzere Türkiye'nin saygın kurumlarını kumpas ve tuzaklarla tasfiyeye çalışmış ve boşalan yerlere kendi örgüt elemanlarını yerleştirmeyi hedeflemiştir.

FETÖ çok fazla sayıda basın-yayın kuruluşuna sahip olmuş ve bunlar aracılığıyla toplumu yönlendirmek istemiştir.¹²⁴² Diğer yandan NT Mağazaları, 150'yi aşkın şubesiyle örgütün kamuya açık önemli buluşma merkezlerinden biri olmuştur. FETÖ'nün medya/iletişim yapılanması; *Feza Gazetecilik*, *Kaynak Holding*, *Samanyolu Yayın Grubu* ve *İpek Medya Grubu* olmak üzere dört grup tarafından yönetilmiştir. Feza Gazetecilik bünyesinde çıkan gazetelerin yanında FETÖ son birkaç yılda kontrolündeki *Taraf* gazetesinin yanı sıra *Cumhuriyet* ve *Birgün* gazeteleri ile de yakın temas kurmuş ve amaçları doğrultusunda sosyalistleri, laikleri ve liberalleri

¹²³⁶ Hürriyet Gazetesi, “The Times: Türkiye Karşısı Rapor Parayla Yazdırıldı”, *Hürriyet Gazetesi* (01 Ağustos 2016) Erişim Tarihi 06.04.2023.

¹²³⁷ TRT Haber, “İngiltere’de Kraliyet Ailesinin Rüşvet Skandalının Altından Fetö Çıktı”, *TRT Haber* (02 Nisan 2022) Erişim Tarihi 06.04.2023.

¹²³⁸ Türkiye Gazetesi, “Fetö’nün Clinton’a Yaptığı Bağış Miktarı Belli Oldu!”, *Türkiye Gazetesi* (12 Kasım 2016) Erişim Tarihi 06.04.2023.

¹²³⁹ Mücahit Oktay, “ABD’de kabul görmek ve illegal faaliyetlerini perdelemek isteyen FETÖ, tüm lobi araçlarını kullanıyor”, *Anadolu Ajansı* (13 Nisan 2021) Erişim Tarihi 07.04.2023.

¹²⁴⁰ BBC News, “Profile: Fethullah Gulen’s Hizmet Movement”, *BBC News* (2011), blm. World Erişim Tarihi 05.04.2023.

¹²⁴¹ Ölçekçi, Haluk Ölçekçi, “15 Temmuz Öncesi FETÖ Medyasında Psikolojik Savaş Gazeteciliği”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/1 (2018), s. 439.

¹²⁴² Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 274-276.

kullanmaktan çekinmemiştir.¹²⁴³ Resmî Gazetede yayımlanan ‘Olağanüstü Hal Kararnamesi’ne¹²⁴⁴ göre 3 haber ajansı, 45 gazete, 15 dergi, 29 yayınevi ve dağıtımı, 16 televizyon ve 23 radyo kanalı kapatılmıştır.

Hiçbir alanı boş bırakmayan FETÖ, sosyal medyada da açtıkları çok sayıda hesap aracılığıyla örgütsel propaganda ve hedeflerine engel gördüklerine karşı yıpratıcı muhalefet anlayışını sürdürmüştür. Özellikle “*Fuatavni, Haramzadeler, Başçalan, Yıldızkulis*” gibi sahte sosyal medya hesapları üzerinden yapılan paylaşımlarla provokatif ve ülkeyi kaosa sürükleyecek bilgiler paylaşılmış ve maksimum etki oluşturabilmek için de örgütün basın-yayın organları aracılığıyla haberleştirilerek yayılımı sağlanmıştır.¹²⁴⁵

2.2.3.11. 15 Temmuz ve sonrası gelişmeler

15 Temmuz’un tüm detayları açığa çıkarılıp mahkeme sonuçları henüz tamamlanmamış olması analiz yapmak için mezhepler tarihi metodolojisi açısından sınırlayıcı bir faktör olarak düşünülse de iddianamelere ve mahkeme kayıtlarına geçen veriler üzerinden değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

FETÖ’nün kesin inançlı elemanları tarafından milletin parası ile alınmış F-16 larla özellikle TBMM, Genelkurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Özel Harekât, EGM, MİT binaları, hava limanları başta olmak üzere birçok kurum ve kuruluş bombalanmış, 251 şehit ve 2196 vatandaş da gazi olmuştur. Diğer yandan dindar görünümlü FETÖ elemanlarının yaptığı katliam nedeniyle toplumda güven ve sosyal yardımlaşma algısı yok edilmiş, dini duygular kullanıldığı için saf dürüst Müslümanlar ve yapılanmalar hedef gösterilmiş, vatan toprakları uluslararası güçlerin müdahalesine açık bir hale getirilmiş, milletin nesilleri ve yılları heba edilmiştir.

15 Temmuz Darbe Girişimindeki açık rolüne rağmen ABD başta olmak üzere uluslararası güçler, bir taraftan FETÖ’yü korumak için tüm imkânlarını seferber etmiş diğer taraftan da bu terör örgütünü meşrulaştırmak için uluslararası arenada her türlü algı operasyonunu yürütmüştür.¹²⁴⁶ FETÖ, ABD’nin kurmayı planladığı “Yenidünya

¹²⁴³ Demir - Çağlar, *FETÖ’nün ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin İletişim Stratejisi*, 20-21.

¹²⁴⁴ Başbakanlık, “Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname”, (23 Temmuz 2016) Erişim Tarihi 04.03.2023.

¹²⁴⁵ Ölçekçi, “15 Temmuz Öncesi FETÖ Medyasında Psikolojik Savaş Gazeteciliği”, 450.

¹²⁴⁶ İnaç, “Uluslararası Proje Bir Örgüt Olarak FETÖ ve Yeni Dünya Düzeni”, 25.

düzeni”nin kullanışlı aparatlarının ilk sıralarında yer almaktadır. Bu yüzden 15 Temmuz’u bir Darbe girişiminden ziyade işgal girişimi olarak düşünebiliriz. Zira 15 Temmuz günü ve gecesinde sınırların boşaltılması, PKK/YPG terörist gruplarının sınırımıza dayanması, Yunanistan, Güney Kıbrıs ve İncirlik üssünde gözlemlenen askeri hareketlilik ve CIA’nın şüpheli hareketleri çıkabilecek bir iç savaş akabinde işgal hazırlığı içinde olduklarını göstermektedir.¹²⁴⁷ 15 Temmuz sonrası darbeye katılan generallerden gelen itiraflar FETÖ’nün talimatıyla yaptıklarını doğrulamaktadır.¹²⁴⁸

15 Temmuz akabinde çözümlerin önlenmesi için belirli hiyerarşik düzen içinde cezaevinde nasıl davranılacağı, ByLock tespit edilenlerin sorguda nasıl ifade vereceği, devlet kurumlarındaki henüz tespit edilememiş kriptoların FETÖ ve darbe karşıtı söylemlerde bulunması, farklı dini grup/yapılanmalara renklendirme amaçlı girilip kamufle olunması, diğer terör yapıları ile işbirliğinin artırılması, kapatılan okullardaki öğretmen ve yöneticilerin eski öğrenci ve velileri ile irtibatının koparılmaması, yakalanma ihtimali olanların yurtdışına kaçış için teşvik edilmesi, finans sıkıntılarını gidermek için yurtdışından yurt içine para transferleri yapılması, sosyal medya üzerinden siyasi/ideolojik muhalif görünümlü sahte hesaplarla toplumsal kaosu ve huzursuzluğu tetikleyecek psikolojik hareket paylaşımları yapılması yöntemlerini uygulamaları istenmiştir.¹²⁴⁹ Diğer yandan İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan iddianamede; örgütün insani ve vicdani bir durum olan hamilelik olgusunu kullanarak, evli olanlara, soruşturma ve kovuşturma süreçlerinden kurtarmak yahut daha hafif şekilde atlatmalarını sağlamak amacıyla hamile kalmaları talimatı verdiği ve tutuklanmaları halinde mağduriyet algısı oluşturdukları da vurgulanmıştır.¹²⁵⁰ Özellikle mahkemelerde Uluslararası Adalet Platformları veya Avrupa İnsan Hakları Mahkemelerinde kendilerini bağlayacak net ifadelerden kaçınmaları ve net kamera görüntülerine rağmen suçlarını, örgütle illiyet bağlarını ve iltisaklarını inkar etmeleri, gelen talimatlar doğrultusunda bilinçli bir şekilde yargılamayı sekteye uğratmak için uygulanan yöntemlerden bazılarıdır.¹²⁵¹ Her

¹²⁴⁷ İnaç, “Uluslararası Proje Bir Örgüt Olarak FETÖ ve Yeni Dünya Düzeni”, 29.

¹²⁴⁸ Selim Çoraklı, “Darbe Algısına İtirafçı Tokadı”, *Dikgazete.com* (11 Aralık 2021) Erişim Tarihi 17.02.2023.

¹²⁴⁹ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 305-306.

¹²⁵⁰ Muhammed Enes Can vd., “Fetö’nün ‘İzdivaç Ablası’ Tutuklanmamak İçin Hamile Kalmış”, *Anadolu Ajansı* (05 Şubat 2018) Erişim Tarihi 17.05.2024.

¹²⁵¹ Kasap, “Mahkeme Salonlarındaki FETÖ Otomatları” (18 Ağustos 2017) Erişim Tarihi 25.01.2023.

ne kadar FETÖ yurt içinde kısmen etkisizleştirilse de yurt dışına kaçan üst düzey FETÖ’cüler ve CIA korumasındaki FG, aldıkları uluslararası desteklerle faaliyetlerini sürdürmektedirler.¹²⁵²

FETÖ lideri FG yayınladığı bir videoda itirafçı olanları, örgüt elemanlarını deşifre edenleri kâfir olmakla suçlayarak; *“Cemaatimiz kritik bir süreçten geçiyor. Bu dönemde pek çok kişi tercihini yanlış yapıyor ve itirafçı oluyor. Halbuki bu hususta şiddete maruz kalmak büyük sevaptır. Cemaat mensuplarımızı deşifre eden, itirafçı olan günde yüz vakit te namaz kılsa kafir olur”*¹²⁵³ ifadelerini kullanmıştır. Adana Cumhuriyet Başsavcılığının FETÖ medya yapılanmasına yönelik iddianamesinde; sanıklardan Abdullah Özyurt’un *“imam”* ve *“abilere”* ileilmek üzere diyerek yaptığı sosyal medya paylaşımında *“Tüm hizmet mensupları darbeyi şiddetle kınasın, meydanlara inip kendini kamufle etsin, resim çekilip sosyal medyada yayınlasın. Demokrasi, seçilmiş irade filan desinler. Ama asla muhterem hoca efendinin adı geçmesin. Hepimizi alabilirler, herkes ‘Darbeden haberim yok televizyonda gördüm ilk kez’ desin”*¹²⁵⁴ tespitleri yer almıştır. Eskişehir Osmangazi Üniversitesinde 5 Nisan 2018’de 4 akademisyeni katleden Volkan Bayar’ın Gaziantep Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından alınan ifadesi kan dondurucudur. İfadesinde katliamı FETÖ ile mücadeleyi baltalamak ve kaos oluşturmak için FETÖ talimatı ile yaptığını açıkça itiraf etmiştir.¹²⁵⁵

FETÖ’nün yaptıkları üzerinden tüm İslami yapıları toptancı bakış açısıyla kötülemek, potansiyel tehlike olarak görmek, her dindar insanı potansiyel bir FETÖ iltisaklısı gibi yaftalamak, seküler yapı ve bireyleri FETÖ’den ari zannetmek önemli bir yanılgıdır. Zira FETÖ gibi örgütler, dini veya seküler olması fark etmeksizin tüm yapılara sızmayı ve ele geçirmeyi hedeflemektedirler. *“Türk Solu”* dergisini çıkartan, YARSAV Başkanını kendisine hizmet ettiren bir örgüt için kullanılacak kişi ve yapılarda ayırım ve sınır yoktur. Şeffaf olmayan ve denetlenemeyen, kütleleşen, ezoterizmi meşrulaştırmaya çalışan tüm yapılar her zaman FETÖ benzeri bir potansiyele sahiptir. Bu yüzden hem toplum hem de devlet erki, FETÖ’den ders çıkarıp

¹²⁵²Yerlikaya, Turgay Yerlikaya, “Diasporik Bir Tehdit Olarak FETÖ: Algılar, Manipülasyonlar ve Mücadele Biçimleri”, *15 Temmuz’da medya: darbe ve direnişin mecrası* (İstanbul: SETA Yayınları, 2017), 133-155.

¹²⁵³ Çoraklı, “Darbe Algısına İtirafçı Tokadı” (11 Aralık 2021) Erişim Tarihi 17.02.2023.

¹²⁵⁴ Neşet Karadağ, “Adana’daki Soruşturmada 13 Fetö’cü İçin İddianame Hazırlandı”, *Anadolu Ajansı* (22 Kasım 2016) Erişim Tarihi 16.05.2024.

¹²⁵⁵ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 309.

yeni FETÖ benzeri yapıların oluşmaması için müteyakkız olurken her dindarı da potansiyel suçlu görme yanılıgısına düşmemelidir. Ayrıca devletin ister dini isterse seküler olsun bütün yapılanmalara karşı belli bir mesafede duruş sergilemesi, onları meşru zeminde tutması ve şeffaf olmalarını sağlaması devlet olmanın bir gerekliliğidir.¹²⁵⁶ FETÖ uluslararası dinamik bir terör örgütüdür ve taktikleri de zaman içerisinde sürekli değişim göstermektedir. Bu yüzden mücadele süreçleri de statik değil dinamik, reaktif değil proaktif olmalıdır.

2.2.3.12. 15 Temmuz'un psikolojik, sosyolojik ve teolojik sonuçları

Günümüzde üst düzey devlet yöneticileri ve komutanların yaverlerinin büyük bir çoğunluğunun FETÖ elemanı çıkması, 15 Temmuz gecesi kuvvet komutanları ve Genel Kurmay Başkanının yaverleri tarafından derdest edilmesi, Cumhurbaşkanının yerinin yaveri tarafından bildirilmesi, FETÖ'nün tehlike boyutunu hem topluma hem de devlet erkanına göstermiştir. 15 Temmuz FETÖ darbe girişiminin uluslararası düzeyde ciddi bir destek gördüğü netlik kazanmıştır.¹²⁵⁷

15 Temmuz sonrası takiyeyi daha yoğun kullanan FETÖ elemanları, renklendirme politikasıyla hem girdikleri yerlerde kamufle olmaktadır hem de onları da hedefleri doğrultusunda yönlendirerek kendilerine hizmet ettirmektedirler. FETÖ bir gaz sızıntısı gibidir. Nasıl ki gaz sızıntısı başlangıçta fark edilmez, bir süre geçince reflekslerde yavaşlama, tatlı bir uyku hali, kaslarda gevşeme ve sonunda ölüm gerçekleşirse FETÖ'de renksiz olduğu için insanların ruhlarına sızarken nasıl sızdıkları fark edilmez. Önce iltifatlarla insanın benliğini okşarlar, savunma mekanizmalarını ve reflekslerini zayıflatırlar, daha sonra istikbal vaatleri ile rehavete düşürürler, Mehdi/Mesih kabul edilen liderlerinin hipnotik aurasında kutsal davanın son kutsi neferleri endoktrinasyonu ile kendinden geçirirler ve sonunda da örgütün amaçlarına sorgusuz hizmet eden ruhsuzlara dönüştürürler. Tıpkı Gülen'in "*Hava gibi olacaksınız, sizin varlığınızı bilecekler ama yakalayamayacaklar*"¹²⁵⁸ diyerek taraftarlarına verdiği talimatta olduğu gibi uzun bir süre yakalanamışlardır.

¹²⁵⁶ Yapıcı, Asım "FETÖ ve Haşhaşi Fanatizmi", *Kriter Dergi* 3/26 (2018).

¹²⁵⁷ Atilla Yayla, "Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye'nin 15 Temmuz Vakası", *Liberal Düşünce Dergisi* 87 (2017), 49-74.

¹²⁵⁸ Nedim Şener, "Şeytanın Oyuncakları", *Hürriyet Gazetesi* (08 Mayıs 2020) Erişim Tarihi 04.01.2023.

15 Temmuz sonrası 6 yıllık bilançoğu ortaya koyan Adalet Bakanı Bekir Bozdağ, yargılamalar sonucunda 117 bin 208 kişi hakkında mahkumiyet, 87 bin 519 kişi hakkında ise beraat kararı verildiğini, cezaevlerinde FETÖ/PDY'den 19 bin 300 tutuklu ve hükümlü olduğunu, 29 bin 455 FETÖ/PDY mensubunun ise firari olduğunu belirtmiştir.¹²⁵⁹ 15 Temmuz sonrası KHK'larla kamudan ihraç edilenlerin itiraz başvurularını değerlendirmek üzere kurulan OHAL Komisyonu incelediğı 127 bin 292 başvurunun 17 bin 960'ında göreve iade kararı verirken 109 bin 332'sini ise “*terör örgütlerine üyelik, mensubiyet, aidiyet, iltisak veya irtibat*” gerekçeleri ile reddetmiştir.¹²⁶⁰

Tüm bu anlatılanlar birlikte değerlendirildiğinde; FETÖ'nün 2012 yılından itibaren bilhassa devletin stratejik kurumlarındaki elemanları ve medya üzerinden Türkiye'ye zarar verecek çok sayıda operasyonu sıradan bir yapılanma olmadığı, küresel güç savaşlarında kullanılan *ılımlı İslam* görünümüne yumuşak güç olarak Türkiye aleyhine sahada tutulup kollandığı, bu bağlamda 15 Temmuz'un da sıradan bir başarısız darbe kalkışması olarak değil, Türkiye'ye karşı ilan edilmemiş küresel bir savaşın aparatı olduğu yönünde değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.¹²⁶¹

2.2.3.13. FETÖ'nün diğer örgütlerle benzerlikleri

Dini olup olmadığına bakılmaksızın uluslararası örgütlenme çabasına giren hareketlerin büyük çoğunluğunda genellikle ortak özellikler görülmektedir. Bu ortak özellikler, dinler ve bu dinlerin alt oluşumları açısından da genellikle benzerlik göstermektedir. Bu durum birbirlerinden etkilendiklerini ve tarihsel süreçte yeni oluşumların önceki veya çağdaş hareketlerin belirleyici yapısal özelliklerini taşıdıklarını düşündürmektedir. Günümüzde toplumsal ihtiyacın bir yansıması olarak dünyanın farklı coğrafyalarında milyonları aşkın dini hareket ve oluşumlar bulunmaktadır. Başlangıçta “*ılımlı İslam*” temsilcisi olarak lanse edilen bir hareketin çıktığı yoldan saparak uluslararası radikal bir terör örgütüne dönüşmesi, farklı coğrafyalarda ve başka dinlerde de bu tarz dönüşüm geçiren dini yapıların olup

¹²⁵⁹ Cem Duran Uzun, “Altıncı Yılında Darbe Davalarının Bilançosu”, *Sabah Gazetesi* (16 Temmuz 2022) Erişim Tarihi 21.03.2023.

¹²⁶⁰ Abdullah Sarıca, “Ohal Komisyonundan Final: 127 Bin Başvuru Karara Bağlandı”, *Yeni Şafak Gazetesi* (Yeni Şafak) (Yeni Şafak, 2023) Erişim Tarihi 21.03.2023.

¹²⁶¹ Ölçekçi, “15 Temmuz Öncesi FETÖ Medyasında Psikolojik Savaş Gazeteciliği”, s. 438-439.

olmadığı sorusunu akla getirmektedir.¹²⁶² Zira FETÖ'nün başlangıçtan beri uzun süre dini referanslı bir hareket şeklinde kendisini tanıtmaması çok sayıda Müslümanın aklını çelmiş veya en azından birçok kişinin kalben taraftar olmasını sağlamıştır.¹²⁶³ FETÖ de kendisinden önceki tarihsel süreçte yer alan bölgesel veya küresel hareketlerin kendi bünyesine uyabilecek kısımlarını almış, uyarlamış,¹²⁶⁴ daha etkili ve zararlı bir örgüte dönüşmüştür. Dini inanış ve mezheplerden bağımsız olarak FETÖ başta olmak üzere bu tarz kült örgütler, zaman içinde bir taraftan legal görüntü sergilemeye devam ederken diğer taraftan da illegal örgütlenme oluşturmuşlardır.¹²⁶⁵ Terör örgütüne dönüşümde hareketin hangi dinden olduğu fark etmemektedir.¹²⁶⁶ Zira farklı coğrafyalarda ve farklı dinlerde aynı sonucu görmek, dini duyguların araçsallaştırılması ile ilişkilidir. ABD ve Avrupa'nın farklı bölgelerinde asırlardır Hristiyanlık mezheplerinin alt kollarında da FETÖ benzeri uluslararası yapılanmaların olduğu görülmektedir. Bu durum, özellikle modernlik, hoşgörü ve hümanizm kavramlarını çok kullanan ve iyilik melekleri gibi lanse edilen ancak kendi anlatımlarında dahi uluslararası suç örgütleri olarak tanımlanan Hristiyanlığın hem Katolik hem de Protestan mezhepleri içinde yer alan Karbonari, Cizvit, Evangelist, Opus Dei ve Moon gibi bazı hareketler için daha dikkat çekicidir.

FETÖ'nün diğer örgütlerle benzerlikleri hem popüler yazının hem de akademik dünyanın ilgisini çekmiştir. Ancak toplum ve akademik camia diğer coğrafyalarda ve dinlerde olan bu tür örgütlenmeler hakkında fazla bilgi sahibi değildir. Bu yüzden örgütler arası benzerliklerin tespit edilmesi hem akademik yazın alanına hem de toplumsal farkındalığa katkı sağlayacaktır. Ancak örgütler arası benzerlikleri çoklu başlıklar altında sistematik olarak ele alan kapsamlı çalışmalara pek rastlanılmamakla birlikte Gür'ün çalışmalarında; geçmişte kalan veya günümüzde var olan farklı din, mezhep ve coğrafyalardan örgütlerle FETÖ dördü kuruluş tarihçesi, kırkı da tanımlayıcı olmak üzere toplamda kırk dört başlık altında sistematik olarak

¹²⁶² Gür, "FETÖ ve Aum Shinrikyo Örneğinde Ilımlı Dini Hareketten Terör Örgütüne Dönüşüm", 605.

¹²⁶³ Sayın Dalkıran, "Uyguladıkları Prensipler Bakımından Nizari-İsmaililer ve FETÖ Benzeşmesi", *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 97-128.

¹²⁶⁴ Tevfik Aksoy, "FETÖ'nün Uluslararası Kodları Cemaatten Terör Örgütlüğüne", *Eskiye* 34 (2017), 233-236; Aydın, *FETÖ'nün uluslararası kodları: cemaatten terör örgütlüğüne*, 7.

¹²⁶⁵ Demir, *Gülen Örgütü. Ezoterik Bir Kült Cemaatin Radikalleşmesi*.

¹²⁶⁶ Yusuf Ziya Yörük, "Ebû'l-Fetih Şehrestânî", *Dârül-Funûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 2/5/6 (1926), 259. Hilmi Demir, *Gülen örgütü. Ezoterik bir kült cemaatin radikalleşmesi* (Ay Yayıncılık, 2017).

karşılaştırılmıştır.¹²⁶⁷ İslam (Sünni, Şii), Hristiyan (Katolik, Protestan), Budizm gibi dinsel ve mezhepsel; Asya, Avrupa ve Amerika gibi coğrafi farklılıklar da göz önüne alınarak İslam dünyasından “*Kadiyânîlik (Ahmedilik)*” ve “*Haşhaşilik*”, Hristiyan Batı dünyasından “*Evanjelizm*”, “*Cizvit*”, “*Karbonari*”, “*Opus Dei*”, Asya’dan da “*Moon*” ve “*Aum Shinrikyo*” hareketleri ile FETÖ’nün benzerlikleri ve yayılım özellikleri sistematik olarak detaylı incelenmiştir.¹²⁶⁸

Diğer yandan bu durumun sadece İslam ile ilişkili olmadığı açıktır. İlmli dini bir hareket söylemiyle yola çıkan ve terör örgütüne dönüşen FETÖ ile Budist inancının çağdaş hareketlerinden biri olarak kurulan ve Japon Devleti’nin korumasında olan Aum Shinrikyo’nun ılımlılıktan radikal terör örgütüne dönüşüm sürecinin örtüştüğü görülmektedir. Belirlenen kırk alt başlığın otuz üçünde FETÖ, Aum Shinrikyo ile benzerlik göstermiştir. Farklı coğrafyalarda ve farklı dinlerde birbirine yakın tarihlerde kurulan iki örgütün böylesine birbirine benzemesi dikkat çekici olduğu gibi aynı zamanda belirli bir merkez tarafından da yönlendirildikleri yönünde fikir oluşturabilmektedir.¹²⁶⁹ Her iki örgütte de diğer dini kült örgütlerde olduğu gibi örgüt elemanları dünyayı kurtarmak için seçildiklerine ve seçilmiş kutsal liderlerinin rızasıyla ebedi kurtuluşu kazanacaklarına inandırılmışlardır.¹²⁷⁰

FETÖ, kırk başlığın otuz beşinde olmak üzere en fazla Hristiyanlığın Protestanlık mezhep hareketlerinden Evanjelizm ve Katolik mezhep hareketlerinden Opus Dei ile benzeşmektedir. Moonculuk ile otuz bir alt başlıkta benzerlik görülürken Cizvitler ve Karbonarilerle de yirmi sekiz alt başlıkta benzerlik tespit edilmiştir.¹²⁷¹

¹²⁶⁷ Bu tanımlayıcı özellikler ve karşılaştırmalı veriler için bkz. Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 494-497.

¹²⁶⁸ Gür, *Bir İhanetin Portresi FETÖ*, 497-497.

¹²⁶⁹ Gür, “FETÖ ve Aum Shinrikyo Örneğinde İlmli Dini Hareketten Terör Örgütüne Dönüşüm”, 611.

¹²⁷⁰ Kazım Uysal, “Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) Darbe Teşebbüsü”, *İhanet ve Diriliş 15 Temmuz ve Milli Birlik Paneli* (Ankara: Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınları, 2020), 2.

¹²⁷¹ Gür, “Fetullahçı Terör Örgütünün (FETÖ) Hristiyan Örgütlerle Benzerlikleri”.

3.BÖLÜM

RADİKAL VE İLİMLİ İSLAMİ YAPILARIN İSLAMOFOBİ AMAÇLI KULLANILMASI VE İSLAM TOPLUMU AÇISINDAN ÖZELEŞTİRİ

3.1. Radikal ve İlimli İslami Yapıların İslamofobi Amaçlı Kullanılması

3.1.1. 11 Eylül Saldırısı Sonrası Batı Dünyasında İslamofobinin Yükselişi

11 Eylül saldırıları sonrasında terörizmle mücadele adı altında Batılı ülkeler İslam ülkelerini bir çatışma sahasına dönüştürmüş ve “İslami terör”le mücadele adı altında Müslüman coğrafyayı işgale girişmişlerdir. Afganistan ile başlayan işgal süreci Irak ile devam etmiş, günümüzde de Suriye ve Libya gibi devletleri de kapsayan daha büyük bir bölgesel istikrarsızlığa yol açmıştır. Bu istikrarsızlıklar da bir yandan dış müdahaleye diğer yandan da radikal örgütlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır.¹²⁷² Bir yandan radikal grupların söylem ve eylemleri dikkat çekici bir şekilde sunulup terörün hedeflerinden biri olan propagandasına katkı sunulurken diğer yandan da hazırlanan raporlar ve akademik çalışmalarla Batı toplumlarında İslamofobi gerekçeleri üretilmekte ve küreselleştirilmektedir.

11 Eylül saldırıları sonrası ortaya çıkan diğer bir önemli değişiklik de o güne kadar çoğunlukla “İslami radikalizm/fundamentalizm” gibi nitelemelerle adlandırılan İslamcı hareketlerin o günden sonra “global terörizm” olarak tanımlanması ve ABD öncülüğünde Müslümanlara karşı bir savaşın başlatılmasıdır. Tarihte ilk kez “global terörizm” adı altında 90’dan fazla ülkeyi kapsayan bir savaş başlatılmış ve neredeyse İslam coğrafyasının tümünde operasyonlar yürütülmüştür.¹²⁷³ 11 Eylül saldırıları ile

¹²⁷² Yaşa, “Dinî Motivasyonlu Radikalleşmenin Özellikleri: Nedenler ve Süreç”, 804.

¹²⁷³ Kayhan Delibaş, “İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan İslamophobia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?”, (ts.), 23-24.

mağduru oynayan ABD, din kaynaklı terörizmle mücadele adı altında İslam dünyasındaki egemenliğini pekiştirmiştir.¹²⁷⁴

Batı’da siyasi erk ve medyanın türettiği bir mit olarak İslamofobi 11 Eylül sonrası sürekli gündemde tutulmuş¹²⁷⁵ ve böylece Batı kamuoyu Müslümanlara karşı duyarlı hale getirilmiştir. Terör ve İslam sözcükleri sürekli yan yana kullanılarak Hristiyan Batı gözünde İslam’la terör özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. Ülke güvenliği bahanesiyle özellikle Müslümanlara yönelik insan hakları ihlallerinin yapılmasına karşı ortaya konulan reaksiyonlar *İslami terörizm* şeklinde sunulmuştur.¹²⁷⁶

Batı’nın İslamofobi algısında 1993 yılında Dünya Ticaret Merkezi’ni bombalayan, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren el-Kaide’nin önemli bir etkisi bulunmaktadır. el-Kaide, din adına yaptığını iddia ettiği bu eylemleri ile hafızalardaki İslam’ın barış ve hoşgörü dini olduğu kanısının silinmesine yol açmıştır. 11 Eylül saldırısıyla adeta Huntington’un tezini doğrularcasına medeniyetler çatışması güncellenmiştir. Diğer yandan da 11 Eylül saldırıları sonrasında “insan hakları, özgürlük, demokrasi ve siyaset” kavramlarının yerine “istikrar ve kamu güvenliği” kavramları ön plana çıkmıştır.

Göle’nin ifadesiyle el-Kaide’nin 11 Eylül saldırılarının ardından İslam ile Batı dünyası arasındaki fay hattı derinleşmiştir. Yaklaşık 2 yıl sonra bu defa el-Kaide’nin 15 ve 20 Kasım 2003’te İstanbul’da ve 11 Mart 2004’te Madrid’de bombalı eylemleri, Avrupa başkentlerinde dehşet saçmış ve bu örgütlerin kendi gündemlerini dünya kamuoyuna dayatarak İslam ve Batı dünyası arasındaki gerilim ve korkunun hafızalarda yer etmesine, kültür geçirgenliği ve hoşgörünün kaybolmasına, kaygılı ve agresif bir yaklaşımın sergilenmesine yol açmıştır.¹²⁷⁷ Bu terör eylemleri İslam’ın şiddet, terör, köktencilik ile anılmasına yönelik önyargıları güncellemiş, ardışık gelen yeni saldırılar bu algıyı korkuya dönüştürmüş ve nihayetinde Batılı halkları iyice tedirgin etmiştir. 15 Kasım 2003’de İstanbul’da Neve Şalom ve Beth İsrail Sinagogları’na, 20 Kasım 2003’de yine İstanbul’da HSBC bankasına ve İngiltere Başkonsolosluğu’na yapılan saldırılarda 58 kişinin ölümü ve 700 den fazla kişinin

¹²⁷⁴ Devrim Ertürk, “Bir Egemenlik Aracı Olarak Küresel Terör”, *Şarkiyat* 4 (2010), 94.

¹²⁷⁵ Esposito, *İslam tehdidi efsanesi*.

¹²⁷⁶ Ejder Okumuş, “Küresel Durum Problemi, Evrensel Barış ve İslam”, (Uluslararası Din ve Dünya Barışı Sempozyumu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007).

¹²⁷⁷ Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar* (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 74.

yaralanması,¹²⁷⁸ 11 Mart 2004 tarihli Madrid Tren Saldırısında 191 kişinin ölümü, 7 Temmuz 2005'te Londra'da dört teröristin bombalı intihar saldırılarında 56 kişinin ölümü, 784 kişinin yaralanması ve bu terör eylemlerini el-Kaide'nin yaptığıının duyurulması¹²⁷⁹ gibi örnekler bu korkuyu canlı tutmuş ve AB ülkelerini aşırı güvenlikçi bir strateji uygulamaya sevk etmiştir.

Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası AB'nin terörizmle mücadele politikası değişim geçirmiş, Madrid ve Londra saldırılarının akabinde bu değişim hız kazanarak insan hakları yaklaşımından katı güvenlik stratejilerine evrilmiştir.¹²⁸⁰ Bu saldırılar sonrasında Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya, Danimarka başta olmak üzere bir çok AB ülkesinde Müslümanlara karşı ayrımcılık ve dışlamalarda¹²⁸¹ artış olduğu görülmüştür.¹²⁸² Avrupa Polis Teşkilatı (EUROPOL) tarafından 2004'te yayınlanan Karşı Terör Birim Faaliyetleri Özet Değerlendirme raporunda 2000'li yılların Avrupa açısından esas tehdidinin İslami terörizm olduğuna dikkat çekilmiştir.¹²⁸³ 11 Eylül saldırıları sonrası ABD ülke içinde insan haklarını askıya alarak aşırı güvenlik stratejilerine yönelirken; AB ülkelerinin ise insan hakları, hukuk ve özgürlük stratejilerini uygulamaya devam etmesi ancak Madrid ve Londra bombalamaları sonrası AB ülkelerini de güvenlik öncelikli stratejilere yönelmesi dikkat çekici bir husustur.¹²⁸⁴ Diğer yandan bu saldırılar sonrası uluslararası kamuoyunun dikkati özellikle İslam ile şiddet ve terör ilintisi üzerine yoğunlaşmış,¹²⁸⁵ Müslümanlar ayrımcılığa tabi tutulmuştur. Hatta Danimarka'da aşırı sağ parti Danimarka Halk Partisi (DFP)'nin terörist saldırılar sonrasında bütün Müslümanların derhal sınır dışı edilmelerini savunması, Belçika'da aşırı sağ ayrılıkçı-milliyetçi Vlaams Blok (VB)'un en ciddi tehdit kaynağı olarak özellikle Müslümanları göstermesi bu noktadaki en

¹²⁷⁸ Erhan Akdemir, "11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 Ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarından Ardından İslam'ın Avrupa'da Algılanışı", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 8/1 (2009), 3-4.

¹²⁷⁹ Uyanık, "Doğu ve Batı Algısı: İmaj Sorununu İslamfobia Bağlamında Okumak", 191.

¹²⁸⁰ Şevket Ovalı, "AB'nin Terörizmle Mücadele Politikasındaki Dönüşüm: 11 Eylül ve Madrid Saldırılarından Etkisi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 5/3 (2006), 4.

¹²⁸¹ Tahir Abbas, "Recent Developments to British Multicultural Theory, Policy and Practice: The Case of British Muslims", *Citizenship Studies* 9/3 (2005), 153-166.

¹²⁸² Akdemir, "11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 Ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarından Ardından İslam'ın Avrupa'da Algılanışı", 4.

¹²⁸³ Ovalı, "AB'nin Terörizmle Mücadele Politikasındaki Dönüşüm: 11 Eylül ve Madrid Saldırılarından Etkisi".

¹²⁸⁴ Fatma Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı* (Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008), 5.

¹²⁸⁵ Edward Marks, "Terorism in Context: From Tactical to Strategic", *Mediterranean Quarterly* 17/4 (2006), 46-59.

somut örneklerdir.¹²⁸⁶ ABD ve AB başkentlerine yönelik bombalı eylemler sonrası çoğu AB ülkesinde görülen İslam'ı terörle özdeşleştirme anlayışı çok kültürlülük, hoşgörü ve birlikte yaşam toleransı yüksekliği ile diğer AB ülkelerinden ayrışan İspanya'da bile özellikle Madrid saldırıları sonrası görülmeye başlanmıştır.¹²⁸⁷ Böylece İslam karşıtlığı muhtevalı İslamofobi dalga dalga yükselerek küreselleşmiştir.

11 Eylül sonrası, el-Kaide üzerinden Müslümanların hedef gösterilmesi ile başta ABD olmak üzere Batı'da Müslümanlara karşı nefret suçları hız kazanmıştır. Böylece SSCB'nin dağılması ile birlikte tek kutuplu dünyada ABD karşısına ikinci kutup olarak İslam Dünyası yerleştirilmiş ve Müslümanlar aleni düşman olarak hedef gösterilmiştir. Yazdığı “*Medeniyetler Çatışması*” adlı makalesindeki tezleri ile Samuel P. Huntington başta olmak üzere Batılı akademisyenler yeni dünya düzeninin ve yeni düşmanın izleklerinin oluşumuna ve bunlar üzerinden üsttenci Batı'nın egosantrik medeniyet hakimiyetine zemin hazırlamışlardır.¹²⁸⁸

11 Eylül sonrası Batı'da yükselen İslamofobi yaklaşımlarına farklı ülkelerden çok sayıda örnekler verilebilir.¹²⁸⁹ İsveç gazetelerinden *Dagens-Nyheter*, 2003'teki yazılarında, İslam dini ve Müslüman kültürünü İsveç toplumu ve birliğine bir tehdit olarak göstermiştir.¹²⁹⁰ *The Daily Telegraph* gazetesinde 2006'da yayınlanan bir araştırmaya göre İngilizlerin yüzde 53'ü Müslümanları liberal Batı demokrasisi için tehdit olarak gördüğü, hatta bir terör eylemini bizzat gerçekleştirebileceğini düşünenlerin oranının 2007'de yüzde 10 iken, 2008'de yüzde 18 seviyesine çıktığı, 2001 yılında radikal İslamcılarını ayrı tutarak, İslam'ın kendisini bir tehdit olarak görenlerin oranı yüzde 32 iken günümüzde bu oranın yüzde 53'e yükseldiği

¹²⁸⁶ Hasan Saim Vural, *Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 254.

¹²⁸⁷ Javier Jordan - Nicola Horsburgh, “Spain and Islamist Terrorism: Analysis of the Threat and Response 1995 – 2005” 11/2 (2006), 209-229.

¹²⁸⁸ Murat Erdin, *11 Eylül Saldırıları ve İslamofobi: ABD Ve Avrupa'da Görülen İslam Karşıtı Eylem ve Hareketlerin Nedenleri ve Sonuçları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

¹²⁸⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. Göran Larsson, “The Impact of Global Conflicts on Local Contexts: Muslims in Sweden after 9/11 – the Rise of Islamophobia, or New Possibilities?”, *Islam and Christian – Muslim Relations* 16/1 (2005), 37-38; Akdemir, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 Ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam'ın Avrupa'da Algılanışı”; Laurence Michalak - Agha Saeed, “Anakarasal Ayrışım: Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nde İslam ve Müslüman Kimlikler”, çev. Zehra Savan, *Müslüman Avrupa ya da Avro İslam*, ed. Nezar Alsayyad - Manuel Castells (İstanbul: Everest Yayınları, 2004), 221-247.

¹²⁹⁰ Larsson, “The Impact of Global Conflicts on Local Contexts: Muslims in Sweden after 9/11 – the Rise of Islamophobia, or New Possibilities?”, 37-38.

belirtilmiştir.¹²⁹¹ Fransa’da *Ulusal Cephe Partisi*’nin lideri Jean Marie Le Pen siyasi söylemlerinde, Fransa’nın Katolik bir ülke olduğunu, Müslümanların ülkedeki yerli nüfusun işsizlik oranını artıran yabancı işgalciler olduklarını ve ülkeden gönderilmeleri gerektiğini açıkça dile getirmekten çekinmemiştir.¹²⁹² Müslümanlara karşı nefret ve ayrımcılığı teşvik etmekle tanınan Hollandalı siyasetçi Geert Wilders ise çektiği “*Fitne*” adlı filmde, Kuran’ı *faşist bir kitap* olarak nitelemiş, “nefret dolu ifadelerin” yırtılıp atılması çağrısını yapmış ve İslam’ı Naziliğe benzetmiştir. Diğer yandan Avusturya Özgürlük Partisi lideri Strache ve yine Avusturya Özgürlük Partisi adaylarından Susanne Winter’in İslam ve Hz. Muhammed (s.a.v) hakkında söyledikleri hakaretamiz sözler¹²⁹³ diğer bazı örneklerdir.

AB ülkelerinde tedirginlik öyle boyutlara ulaşmıştır ki İngiltere, Danimarka ve Almanya gibi ülkelerde Müslüman öğrenciler potansiyel tehdit oluşturdukları gerekçesiyle fişlenmişlerdir.¹²⁹⁴ Fransız araştırmacı Giles Kepel’in, artık radikal grupların Afganistan, Filistin ve Irak’da değil Amsterdam, Londra, Paris ve Berlin’in sokaklarında taraftar bulmaya çalıştıklarını iddia etmesi¹²⁹⁵ Avrupalıların kaygısını daha çok artırmıştır.¹²⁹⁶ Hatta Avrupa’daki yerleşik Müslümanlar potansiyel birer terör militanı olarak algılanmaya başlanmıştır.¹²⁹⁷ Önceleri ekonomik kaygılarla¹²⁹⁸ Avrupalıların canını sıkıyan Müslümanların artık kültürel özellikleri ve inançsal simgeleri hedef olmaya başlamıştır.¹²⁹⁹

ABD ve Avrupa’da gerçekleşen terör eylemleri sonrasında toplumun genelinde Müslümanlara karşı sözlü sataşma ve fiziksel şiddetin arttığı

¹²⁹¹ Akdemir, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 Ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı”, 13.

¹²⁹² Michalak - Saeed, “Anakarasal Ayrışım: Fransa, Amerika Birleşik Devletleri’nde İslam ve Müslüman Kimlikler”.

¹²⁹³ Akdemir, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 Ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı”, 14.

¹²⁹⁴ Talip Küçükcan, “AB’de Müslümanlar ve İslamofobi”, *Radikal Gazetesi* (11 Haziran 2007). İstanbul: SETA, 2001.

¹²⁹⁵ Gilles Kepel, *War for Muslim Minds: Islam and the West* (Harvard: Harvard University Press, 2004).

¹²⁹⁶ Akdemir, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 Ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı”, 15.

¹²⁹⁷ Robert S Leiken, “Europe’s Immigration Problem, and Ours”, *Mediterranean Quarterly* 15/4 (2004), 203-218.

¹²⁹⁸ Anthony N Celso, “The Tragedy of Al-Endalus: The Madrid Terror Attacks and the Islamization of Spanish Politics”, *Mediterranean Quarterly* 16/3 (2005), 86-101.

¹²⁹⁹ Akdemir, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 Ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı”, 16-17.

görülmüştür.¹³⁰⁰ Bu bağlamda Matti Bunzl günümüzde aşırı sağ hareketlerin anti-Semitik özelliklerinin yerini açık bir şekilde İslam karşıtlığı aldığını ve İslamofobiye tetiklediklerini ifade etmiştir.¹³⁰¹ Özellikle DEAŞ'ın infaz görüntülerini iletişim araçları üzerinden propaganda amaçlı yayınlaması Batı'daki İslamofobik tutum ve davranışları daha da artırmıştır.

3.1.2. İslamofobinin Yükselmesinde Medya İletişim Araçlarının Etkisi

Müslüman Doğu ve Hristiyan Batı arasında süregelen bir çatışma hali mevcuttur. Bu mücadele çoğunlukla imajlar ve algılar üzerinden yürütülmektedir.¹³⁰² Günümüz medyasının rekabet formatındaki Doğu-Batı karşılaştırmaları bunun en belirgin örneklerindendir.¹³⁰³ Korkunun işlenip, algının manipüle edilmesinde ve bu algıları insanların zihinlerine pompalanmasında medya ve iletişim araçları önemli rol oynamakta¹³⁰⁴ ve yapay gündemlerle İslamofobi sürekli canlı tutulmaktadır.¹³⁰⁵ 11 Eylül sonrası dönemde Amerikan medyası ABD yönetimi tarafından kamuoyunu bilgilendirmenin ötesinde şekillendirme amaçlı kullanılmıştır.¹³⁰⁶ Bu itibarla Amerika'nın Afganistan ve Irak saldırılarının öncesi ve sonrasında ABD popüler medyasında Orta Doğu'nun el-Kaide teröristleri ve Saddam Hüseyin imajları üzerinden sunulduğu dikkat çekmektedir.¹³⁰⁷

Hollywood endüstrisi aynı zamanda ABD'nin ulusal ve uluslararası politikalarının meşrulaştırılmasında ve kamuoyunun hazırlanmasında da önemli bir rol üstlenmektedir.¹³⁰⁸ Bu anlamda ABD için sinema maliyeti düşük gizli ve güçlü bir

¹³⁰⁰ Sara Silvestri, "Islam in Europe and Turkey's Integration to the EU", *European Union and Turkey: Reflections on the Prospects for Membership*, ed. Nanette Neuwahl - Haluk Kabaalioğlu (İstanbul: Lito Printing House, 2006), 215-248.

¹³⁰¹ Matti Bunzl, "Between anti-Semitism and Islamophobia: Some thoughts on the new Europe", *American Ethnologist* 32/499-508 (2005), 501.

¹³⁰² Kalın, *İslam ve Batı*, 17.

¹³⁰³ Gür, "İslamofobinin Teo-Politik Kökenleri ve Güncel Yansımaları", 14.

¹³⁰⁴ Shaker, "Will Europe Surrender to Selective Discrimination?", 87.

¹³⁰⁵ Ertas, *İslamofobi*, 13.

¹³⁰⁶ Nurdan Akıner, *Düşman Değiliz: 11 Eylül'ün Ardından Amerikan Milliyetçiliği* (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2004), 56.

¹³⁰⁷ Mahmut Gökmen, "Uluslararası İnsan Hakları: Orta Doğu'da Beyaz Adamın Yeni Misyonu", *Batı Medyasının Orta Doğu Tasavvuru: Popüler Jeopolitik, Oryantalizm ve Uluslararası İlişkiler*, ed. Necati Anaz - Mehmet Özkan (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2012).

¹³⁰⁸ Necati Anaz, "Siyasi Coğrafya'da Yeni Eğilimler ve Popüler Jeopolitik", *Batı Medyasının Orta Doğu Tasavvuru*, ed. Necati Anaz - Mehmet Özkan (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2012), 30-33.

silahıdır.¹³⁰⁹ Amerikan medya ve eğlence sektöründeki İslam anlatısı ve Müslüman temsilleri, Batıdaki İslamofobik tutum ve davranışların yayılımında önemli bir etkindir.¹³¹⁰ Batı kamuoyunun Doğu ve İslam hakkındaki yüzeysel ve çok kısıtlı bilgileri medyanın etki gücünü artırmaktadır. Zira çoğu Batılı için, İslam ve Müslümanlara yönelik asgari düzeyde kalmış bilgi, yanlış veya saptırılmış anlatılardan oluşmaktadır.¹³¹¹ Çoğu Batılı İslamiyet'i çileden çıkarıcı manşetlik olaylar üzerinden görmeyi ve radikalleşmiş küçük bir azınlık üzerinden de Müslümanların çoğunluğunu değerlendirmeyi yeğlemektedir.¹³¹² Örneğin *Time* Dergisinin 2010'da yayımladığı bir anket çalışmasında; Amerikalıların %62'sinin hiçbir Müslümanla tanışmadıklarını söylemelerine rağmen Müslüman karşıtı duygulara sahip oldukları görülmüştür. Haklarında bilgi sahibi olmadıkları halde medyada karşılaştıkları çarpıtılmış Müslüman imajları üzerinden İslam hakkında kolayca olumsuz bir etkileşim gösterebilmeleri medyanın algılar üzerindeki etkisini göstermektedir. Batı medyası çoğunlukla bunu bilinçli yapmakta, küresel terörizmi İslam'la ilişkilendirmeye ve Müslümanları potansiyel suçlu ilan etmeye çalışmaktadır. Batı dünyası, İslam'a duyduğu tarihsel husumetini küresel terörizm adı altında ifşa etmekte, el-Kaide, DEAŞ ve Boko Haram gibi örgütlerin eylemlerini, saldırılarını ve infaz görüntülerini sürekli televizyonlarda yayınlamak suretiyle bir yandan uluslararası kamuoyunda İslam'ın zorba, otoriter ve gerici bir din olduğu algısını oluştururken diğer yandan da Batı ülkelerinde genelde yabancı düşmanlığının ve ırkçılığın özelde ise Müslümanlara karşı İslamofobik uygulamaların zeminini oluşturmaktadır. Bundan amaçlananın da İslam ve terör sözcüklerini bir arada kullanarak zihinlerde İslam ve Müslümanları terörle özdeşleştirip yaftalamak olduğu düşünülmektedir. Böylece Müslümanlar rahatlıkla vahşet, şiddet ve terör ile eşleştirilmektedir.¹³¹³ Bu kapsamda oryantalizm, medeniyetler çatışması, tarihin sonu, göçmenlik ve yabancı düşmanlığı, kültürel ırkçılık, entegrasyon sorunları ve şiddet gibi gerekçeler üzerinden medya vasıtasıyla oluşturulan algılar, Batılıların ön yargılarını, nefretlerini meşrulaştırmak ve İslamofobiyi yaygınlaştırmak için kullanılmaktadır. İslamofobinin en önemli

¹³⁰⁹ Tarkan Demir - Nuh Aşan, "Hollywood Kamerasında İslam'ın Ötekileştirilmesi", *Electronic Turkish Studies* 9/5 (2014), 743.

¹³¹⁰ Craig Considine, "The Racialization of Islam in the United States: Islamophobia, Hate Crimes, and 'Flying While Brown'", *Religions* 8/9 (2017), 166.

¹³¹¹ Halim Rane vd., *Media Framing of the Muslim World: Conflicts, Crises and Contexts* (Springer, 2014), 3.

¹³¹² Esposito, *İslam tehdidi efsanesi*, 9.

¹³¹³ Bayoumi, "Fear and Loathing of Islam".

motivasyon kaynağının çağlar boyunca bilinçaltına işlenmiş bir teopolitik karşıtlık olduğu ve medyanın da bunu maskeleyerek ve güncellemede önemli rol üstlendiği görülmektedir. Oryantalist söylemlerle şekillenmiş Batılı zihin, günümüzde İslamofobiyi yaygınlaştırmak amaçlı aynı söylemleri medya üzerinden sürdürmektedir.¹³¹⁴ Ayrıca medya patronları ve elitistleri bir yandan olumsuz bir İslam/Müslüman imajı oluştururken diğer yandan da olumlu bir İslam/Müslüman imajı çizen programları yayınlayan TV kanalının reklam parasını kısıtlama, aleyhte kampanya başlatma gibi farklı yöntemlerle baskılamaya çalışmaktadırlar.¹³¹⁵

Medya aynı zamanda toplumun ne hakkında düşüneceğini belirleme noktasında da önemli bir etkiye sahiptir. İlk kez Bernard Cohen'in 1963'de dile getirdiği, *"Medya ne düşüneceğimizi söylemede başarılı olmayabilir, fakat ne hakkında düşüneceğimizi söylemede son derece başarılıdır"*¹³¹⁶ ifadesi medya organlarının etkinliğini vurgulamak açısından önemlidir.¹³¹⁷ Hatta Timothy Cook'un ifadesiyle medya hükümetin asli bir organıdır ve hükümetin görevlerini üstlenmek üzere programlanmıştır.¹³¹⁸

Kamuoyunun yönlendirilmesi hususunda Edward W. Said de medyanın önemine şöyle vurgu yapmaktadır:

1980 yazında Amerikalıların dikkatini alternatif enerji kaynaklarına çekmek isteyen New York Bölgesi Elektrik Şirketi Consolidated Edison (Con Ed), bu amaçla hazırladığı reklamda Kaddafi, Humeyni, Arafat, Hafız Esat ve Cüppeli Araplar gibi petrol ve İslam ile alakalı şekilde gösterilen kişileri, 'Bu adamlar, Amerikan petrol kaynaklarını kontrol altında tutuyor' sloganıyla izleyenlerde kin duygusu ortaya çıkaracak şekilde takdim etmekteydi. Bu reklam hem Batı'daki İslam algısını hem de İslam imajının nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır.¹³¹⁹

Erfurt Üniversitesinde Kai Hafez ve Carola Richter tarafından Almanya'da ARD ve ZDF devlet televizyonlarının bir buçuk yıl boyunca (2005-2006) İslam ve Müslümanlarla ilgili haberlerinin incelendiği bir araştırmada;¹³²⁰ İslam'ın en fazla aşırı dincilik ve terörizm çerçevesinde haberlerde yer aldığı görülmüştür (%23). Ayrıca yapılan haberlerde İslam ve Müslümanlar %73 oranında olumsuz olarak ele alınırken

¹³¹⁴ Nihal Kocabay-Şener, "Haberlerde gerçeğin yeniden üretilmesi: Batı medyasında Doğu imgesi", *Middle Black Sea Journal of Communication Studies* 2/1 (2017), 2.

¹³¹⁵ Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, 136.

¹³¹⁶ Cohen, *The Press and Foreign Policy*.

¹³¹⁷ Erkan Yüksel, *Medyanın Gündem Belirleme Gücü* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001), 24.

¹³¹⁸ Timothy E. Cook, *Governing with the News: The News Media as a Political Institution* (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 2-3.

¹³¹⁹ Said, *Medyada İslam: Gazeteciler Ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?*, 75-76.

¹³²⁰ Carola Richter - Kai Hafez, "The Image of Islam in German Public Service Television Programmes", *Journal of Arab & Muslim Media Research* 2/3 (01 Aralık 2009), 169-181.

atılan manşetler de *tehlikeli İslamcılar* veya *teröristler komşumuz* gibi İslam'la terörizmi özdeşleştirici yönde olmuştur.¹³²¹ İntihar bombacısını gösterirken arka fonda ezan veya Arapça yazıların olması, terör eylemlerini gerçekleştireceklerin ön sahnelerde ibadet ederken gösterilmeleri kasıtlı ve planlı bir İslam karşıtlığı içermektedir. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası Batı sinemasında Doğu, Arap, İslam replikleri üzerinden İslam ve Müslümanlar terör ile ilişkilendirilmiş, sorunlu tipler olarak imgelenmiş ve bunlar üzerinden İslamofobi tırmandırılmıştır. Zamanla bu durum sinemanın İslamofobi ile ilişkisini tartışmaya açmış ve çalışmalara konu olmuştur.¹³²² Bu durumun Batı ve Doğu medyasının genelinde görüldüğünü belirtmek gerekir. Örneğin CNN, BBC ve el-Cezire televizyonu gibi uluslararası basın organları Filistin, Afganistan, Bosna, Keşmir, Çeçenistan ve Suriye'deki Müslümanların mücadelelerini dünyanın her yerinde insanların evlerine kadar sokmuş,¹³²³ İslam dünyası sürekli savaş ve çatışmalarla anılır olmuştur. Özellikle genç Müslüman erkekler etkin ve popüler medyada fanatiklik ve kadın düşmanlığıyla ilişkilendirilerek İslam ve Müslümanların ötekileştirilmesinin sembolü olarak sunulmuşlardır.¹³²⁴ Bu algılarla İslam ve Müslümanlar, adeta masumiyetleri ispat edilinceye dek suçlu olarak görülmüşlerdir.¹³²⁵

Batı medyasının İslam ve Müslümanlara yönelik temel sorunu, yanlış bilgi aktarımının ötesinde birkaç marjinal Müslüman profilden hareketle tüm Müslümanları fanatik, kadın düşmanı, şiddet eğilimli ve terörizm yanlısı imiş gibi algı oluşturmalarıdır.¹³²⁶ Batılı medya organları Müslümanlarla ilgili haberlerde tüm dünyadaki Müslümanları homojen bir toplulukmuş gibi sunma eğilimi göstermektedirler.¹³²⁷ 1999'da yapılan bir İtalyan araştırması, haber medyasının Müslüman dünyayı homojen ve yekpare bir yapıda sunarak ve İslam'ı kadın hakları,

¹³²¹ Bihter Çarhoğlu, "Medeniyetler Çatışması ve Batı Medyasında İslâm Söylemi: Almanya Örneği", *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 10/41 (2007), 207-213.

¹³²² Mustafa Temel, "Türkiye'de Medya ve İslamofobi Araştırmaları", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2019), 107.

¹³²³ John L Esposito, *Unholy War: Terror in the Name of Islam* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 59.

¹³²⁴ Sunaina Maira, "İslamofobi ve Teröre Karşı Savaş: Gençlik, Vatandaşlık ve Uyuşmazlık", *Bir Korku ve Nefret Söylemi Olarak İslamofobi*, ed. İbrahim Kalın - John L Esposito (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 181.

¹³²⁵ Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, 20.

¹³²⁶ Rane vd., *Media Framing of the Muslim World: Conflicts, Crises and Contexts*, 2-3.

¹³²⁷ Nebi Miş - Murat Yeşiltaş, "Kültürel Kimliklerin Güvensizliği: Avrupa Birliği ve Medeniyetler Çatışmasını Yeniden Düşünmek", *Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği*, ed. Rasim Özgür Dönmez - Gökhan Telatar (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008), 318-363.

kökten dinciliğin artışı, kurban kesmek gibi bazı tartışmalı alanlara indirgeyerek, “bir din olarak İslam” ile “Müslüman dünya”yı birbirine karıştırma eğilimi gösterdiklerini açığa çıkarmıştır.¹³²⁸ Diğer çatışmalar ve problemler inançsal aidiyetten bağımsız olarak bireysel, sosyokültürel veya siyasi olarak sunulurken; Müslümanların içinde yer aldığı ihtilaflar veya çatışmalar ise mezhep savaşları ve din terörü olarak haberleştirilmektedir. Norveç’te Breivik¹³²⁹ ve Yeni Zelenda’da Tarrant’ın¹³³⁰ teolojik saiklerle terör eylemleri yaptıkları açık iken Hristiyan teröründen hiçbir şekilde bahsetmeyen Batı medyasının farklı saiklerle meydana gelen olaylarla ilintili Müslümanları terörist olarak yaftalaması Batı’nın önemli bir paradoksudur. Hollanda’da bir Hollandalı çevreci tarafından öldürülen Pim Fortuyn ile Müslüman Faslı bir göçmen tarafından öldürülen Theo Van Gogh’un medyada işlenişi ve kamuoyundaki etkileri karşılaştırıldığında bu paradoks daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Van Gogh’un öldürülmesinden sonra medyanın manipülasyonlarıyla Hollanda’da adeta 11 Eylül yaşanırken ve Müslüman göçmenler bu süreçte düşmanlaştırılırken Pim Fortuyn’in ölümünden sorumlu çevreci Hollandalı birey yüzünden diğer çevreciler ya da Hollandalı vatandaşlar sorumlu veya suçlu görülmemiştir.¹³³¹

ABD kamuoyu tarafından yoğun olarak takip edilen *NBC*, *Fox* ve *CBS* gibi haber kaynaklarının 2007-2013 yılları arasındaki içeriklerini inceleyen *Medya Tenor International Enstitüsü*, bu kanallarda İslam’ın ve Müslümanların haber içeriklerinde şiddet kaynağı ya da şiddetle ilişkili olarak gösterildiği belirlenmiştir.¹³³² Bu durum sadece ABD basını ile ilişkili olmayıp Avrupa basınında da benzer oryantalist ve İslamofobik tutumlar görülmektedir. Örneğin 9 Mart 2016’da yayınlanan “*London more Islamic than Muslim World- (Londra, Müslüman dünyasından daha Müslüman)*” başlıklı makalede İslam’ın öngördüğü hoşgörü ve iyilik özelliklerine İngiltere halkının Müslümanlardan fazla sahip oldukları belirtilmiştir.¹³³³ Yine *The Sun* gazetesinin 23 Mayıs 2018 tarihli bir makalesinde de halkın tedirginliğinin bertaraf edilebilmesi için

¹³²⁸ Jocelyne Cesari, “Batı’da İslamofobi: Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri Arasında Bir Mukayese”, *İslamofobi* 21 (2015), 81.

¹³²⁹ Ufuk Odabaşı, *Norveç’te Terör ve Breivik’in Manifestosu* (UTSAM: Polis Akademisi, 2012), 8.

¹³³⁰ Yıldız vd., “Yeni Zelenda Terör Saldırısı Özelinde İslam Karşıtlığı”.

¹³³¹ Gökmen, “Uluslararası İnsan Hakları: Orta Doğu’da Beyaz Adamın Yeni Misyonu”, 38.

¹³³² Abdulkadir Gölcü - Fatma Betül AYDIN Varol, “Yükselen Bir Trend Olarak İslamofobi Endüstrisi: Amerikan Medyasına Yönelik Araştırmaların Bir Panoraması”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 83.

¹³³³ Hülya Kınık - Emel İlter, “Müslümanlara Yönelik Medya Algısı: İngiliz Yazılı Basını”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 33/3 (2019), 970.

terörle özdeşleştirilen Müslümanlarla mücadele etmek üzere güvenlik birimlerine tam yetki ve imkan verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹³³⁴

Daha dikkat çekici olan ise Batılı medyanın İslamofobik tutum ve davranışları ifade özgürlüğü kapsamında niteleyerek meşrulaştırmasıdır.¹³³⁵ Bir taraftan Müslümanları vahşet, şiddet ve terörizmle özdeşleştiren söylemlerle İslamofobik yaklaşım sergilenirken ifade özgürlüğüne sığınanlar İslamofobik yaklaşımlara reaksiyon gösteren Müslümanları hoşgörüsüz, tahammülsüz, fikir hürriyetine saygısız olarak yaftalayarak Müslümanları reaksiyon veremez hale getirmektedirler. Bu aslında Müslümanlar konusunda Batı'nın çelişkili tavır sergilediğinin açık bir örneğidir.¹³³⁶

Türkiye'de de Batı'daki benzer yöntemler uygulanarak medya tarafından fundafobik ve İslamofobik perspektif öne çıkarılmıştır. Yakın geçmişte medyanın da önemli katkısıyla dindarlara yönelik genel algı, mevcut siyasal düzenden rahatsız oldukları ve imkân buldukları takdirde şariat getirecekleri, kadınları kara çarşafa sokacakları, alkolün yasaklanacağı, toplu yaşam alanlarının haremlik-selamlık olacağı ve Türkiye'yi Suudi Arabistan/İran/Afganistan yapmak istedikleri gibi gerçeklikten uzak ön yargılar yönünde olmuştur. Yıllardır ülkeyi yöneten siyasal İslamcıların bu algıları destekleyecek uygulamaları sergilemedikleri gibi mevcut toplumsal ve siyasal sisteme entegre oldukları gerçeği ortadayken aslında üretilmiş bu korkuların yersiz olduğu açıkça görülmüştür. Her ne kadar son zamanlarda medyada kısmi farklılaşmalar gözlemlense de geçmişten gelen reflekslerle bazı basın yayın organları Müslümanları belli başlı İslamofobik klişelerle tanımlamayı sürdürmüşlerdir.¹³³⁷ Uzun sakallı, takkeli ve cübbeli bir adamın gerisinden gelen çarşafli dört kadın karikatürleri önemli bir örnektir. Diğer taraftan medyada dindar olmakla şariat istemenin özdeşleştirilmesi ön yargısal açıdan İslamofobik yaklaşımı güncellemiştir.¹³³⁸ Özellikle 28 Şubat post-modern darbesine giden yolun temel taşlarını askeriye, siyaset ve iş dünyasından aldığı destekle medya döşemiştir. Atıkları manşetlerle ve manipülatif haberlerle kaos senaryoları üretilmiş, Türkiye'nin karanlık bir döneme götürüldüğü algısı yayılmış, siyasal İslam söylem ve eylemleri üzerinden köktencilik

¹³³⁴ Kınık - İlter, "Müslümanlara Yönelik Medya Algısı: İngiliz Yazılı Basını", 970.

¹³³⁵ Arthur F. Buehler - Mehmet Atalay, "İslamofobi: Batı'nın 'Karanlık Tarafı' nın Bir Yansıması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/1 (2014), 131.

¹³³⁶ Allen, *Islamophobia*, 117.

¹³³⁷ Ali Gür, "Türkiye'de Fundafobinin İslamofobi'ye Dönüşümü ve Medyanın Rolü", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (2024), 117.

¹³³⁸ Kepenek, *Türkiyede İslamofobik Yaklaşımlar (1980-2000)*, 124.

korkusu (fundafobi) türetilmiş ve nihayetinde İslamofobi gündeme getirilmiştir. İlk ve ortaokullarda başörtüsü yasağının kalktığı tarihlerdeki gazetelerin başlıklarının incelendiği bir çalışmada basında irtica, cehalet vurgusuna, hatta DEAŞ'a verilmiş bir taviz olarak aktarılmasına dikkat çekilmiştir.¹³³⁹ Akıner ve Mencet'in çalışmalarında Türkiye'de de Müslümanların ve İslam'ın Batı'daki İslamofobik imgelere benzer bir biçimde medyada sunulduğu belirtilmiştir.¹³⁴⁰

Edward Said, Batı medyasının İslam ve Müslümanları sunmadaki Oryantalist ve İslam karşıtı kodlarını irdelediği “*Covering Islam*” (*Haberlerin Ağında İslam*) adlı kitabında Batı'daki gazetecilerin fundamentalizm olgusunun Hristiyanlık, Yahudilik ya da Hinduizm gibi diğer dinlerle olan daha köklü ilişkisini kamuoyu zihninden silmek için İslam'dan bahsederken fundamentalizm fikrine yaptıkları göndermelere ve gazetecilerin rolüne dikkat çekmiştir. Said'e göre Batı, İslam düşmanlığı kodları üzerinden hareket etmekte ve Amerikan medyasının, Amerikan çıkarları doğrultusunda, bir şirket olarak işlev gördüğünü belirtmektedir.¹³⁴¹

İslam veya Müslümanlıkla ilişkili karikatürlerin hemen hemen hepsinde erkek ve kadın tiplerleri üzerinden simgeleşmiş tehlikeli öteki, medyanın en yaygın malzemesi olmakta ve sıkça hem yazılı hem de görsel medyada yer almaktadır.¹³⁴² Ayetullah Humeyni'nin uzun sakalından Usame bin Ladin'in simgeleşmiş yüz hatlarına, sakallar medyada tehlikeli ötekini imgelemekte hatta İslamcı radikalizmin sembolleri olarak sunulmaktadır.¹³⁴³ Diğer yandan kız çocuklarının sünnit edilmesi örneğinde olduğu gibi İslam'la ilişkili olmayıp bazı Afrika ülkelerinde tamamen gelenekle ilişkili lokal uygulamaların genelleştirilmesi ve İslam'la özdeşleştirilmesi de bir başka ön yargılı yaklaşımdır. Batı'da kadının özgürlüğünü kısıtlayan bir işaret olarak yorumlama eğiliminden¹³⁴⁴ dolayı Müslüman kadınların kıyafetleri üzerinden İslam düşmanlığı yapılması yanında cinsiyet ayrımcılığı da yapılmaktadır.

¹³³⁹ Ali Çarkoğlu - Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2006), 27.

¹³⁴⁰ Nurdan Akıner - Mustafa Sami Mencet, “Türkiye’de İslamofobi: Mizah dergilerinde İslam’ın temsili”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 11/2 (2016), 169.

¹³⁴¹ Said, *Covering Islam: How the media and the experts determine how we see the rest of the world*, xvi; Barın, *Tedirgin Nefret: İslâmfobi Ve DAEŞ*, 20-21.

¹³⁴² Karen Culcasi, “Tehlikenin Çehresi: Amerikan Medyasının Arap, Müslüman ve Orta Doğulu Temsillerinde Sakal”, çev. Mahmut Gökmen vd., *Batı Medyasının Orta Doğu Tasavvuru*. (İstanbul: İlke Yayınları, 2012), 70.

¹³⁴³ Culcasi, “Tehlikenin Çehresi: Amerikan Medyasının Arap, Müslüman ve Orta Doğulu Temsillerinde Sakal”, 67.

¹³⁴⁴ Cesari, “Batı’da İslamofobi: Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri Arasında Bir Mukayese”, 88.

İnternet ortamında sosyal medya paylaşımları yapılan platformların İslamofobi yayılımında önemli etkisi olmuştur.¹³⁴⁵ Özellikle DEAŞ terör örgütünün sosyal medyayı aktif kullanması, propaganda amaçlı vahşet görüntülerini paylaşması ve yaptıkları eylemleri din için yaptıklarını sürekli vurgulamaları da İslamofobik söylemlerin ve algıların güçlenmesine ve yerleşmesine yol açmıştır. Ayrıca gençlerin neredeyse bağımlı hale geldiği dijital oyunlarda da bazen Müslümanları terörle, barbarlıkla, sahtekarlıkla veya şehvetle imgeleyerek bazen de İslam'ın kutsallarıyla alay ederek İslamofobik unsurlar oyunların içine yerleştirilmiştir.¹³⁴⁶

Batı dünyasında el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram, Taliban gibi örnekler üzerinden şiddet ve terör İslam'la özdeşleştirilirken Türkiye başta olmak üzere Müslüman nüfus yoğunluğu olan ülkelerde de bunların yanı sıra ılımlı olarak tanımlanan özellikle FETÖ ve benzeri yapılar üzerinden İslam ve Müslümanlara karşı reaksiyonlar oluşmaktadır.¹³⁴⁷ Zira ılımlısı bile terör eğilimi gösteren bir dinin şiddet ve terör ile birlikte anılmasının gayet normal olduğu varsayımı ileri sürülmekte ve İslamofobik yaklaşımların meşru zemini oluşturulmaktadır. İslam dini ılımlı veya radikal yapılar açısından fark etmeksizin şiddetin ve bağnazlığın kaynağı olarak görülmekte ve İslamofobik yaklaşımlar normalleştirilmektedir.

3.1.3. Batı Dünyasının İslamofobi Çıkmazında Euro-İslam Dayatması

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren dünyanın farklı coğrafyalarından Avrupa'ya doğru göç dalgası başlamış ve böylece Avrupa'da Müslüman nüfus artmıştır. Artan Müslüman nüfus ve İslam'ın Avrupa'da daha görünür hale gelmesi Batı uygarlığının sosyokültürel yaşam tarzına bir tehdit olarak görülmüştür.¹³⁴⁸ Bu yüzden de Müslüman nüfusun yoğunlaştığı ve kalıcı hale geldiği Avrupa ülkelerinde İslam dinini reforme etmeye yönelik bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin Avrupa'da yaşayan Müslümanların toplumsal

¹³⁴⁵ Mustafa Koçer, "İslamofobinin Charlie Hebdo Dergisi Twitter Hesabında Paylaşılan Karikatürler Örneğinde İncelenmesi", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2018), 197.

¹³⁴⁶ Dijital oyunlarda İslamofobi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Cıngı, "Dijital Oyunseverlerin İslamofobi İçerikli Oyunlara Bakışı", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 49-72; Batuhan Kalaycı - Dilek Ulusal, "Bilgisayar Oyunlarında İslamofobi", *International Journal of Social Science* 1/2 (2018), 36-42; Bilal Yorulmaz, "Dijital oyunlarda Müslüman temsili", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2018), 275-286.

¹³⁴⁷ Gür, "Türkiye'de Fundafobinin İslamofobi'ye Dönüşümü ve Medyanın Rolü", 115.

¹³⁴⁸ Muhammed Mücahid Dalkılıç - Müşerref Yardım, "Fransız İslam'ı Projesi ve 'Sorunsuz Fransız Müslümanı' Profili İnşası", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 26/2 (2022), 278.

entegrasyonunu kolaylaştırmak amaçlı başlatıldığı ileri sürülse de aslında temel amacın Avrupa değerleriyle uyumlu, kontrol edilebilir, belirli dini ritüellerden arındırılmış yeni bir Müslüman modeli oluşturmaktır.¹³⁴⁹ Kendi teolojik, tarihi ve sosyokültürel değerlerini üstün ve evrensel norm olarak gören Batı, öteki olan Müslümanlarla aynı iş yerinde çalışmaya, komşu olmaya, aynı ortamları paylaşmaya, önceleri işçi olarak gidenlerin çocukları ile artık işveren ortaklığı kurmaya alışamamışken zamanla başörtü, cami, mescit ve minarelerle daha görünür hale gelen ve artık kendilerini ev sahibi gibi gören Müslümanlara karşı tahammülsüzleşmişlerdir.¹³⁵⁰ Bu tahammülsüzlük zamanla tedirginlik ve korkuya dönüşmüştür. Özellikle tarihsel olarak çağlar boyunca İslam'ın Batıdaki öncülüğünü yapan Türkler Müslümanlıkla özdeşleştirildiğinden Avrupa'nın ötekisi olarak görülmüşlerdir.¹³⁵¹ Türkiye'nin 60 yıla yakındır devam eden AB üyelik macerasının sürekli arafta bırakılmasının temel nedeninin de AB'nin bir Hristiyan kulübü olması ve Türkiye gibi dinamik, yoğun nüfuslu ve halkı Müslüman olan bir ülkenin teopolitik doku uyumsuzluğu oluşturacağı korkusudur. Belki de 21. yüzyıl ve sonrasında Doğu'nun, Batı'yı Doğululaştırmasından ve güç dengesinin yeniden Doğu'nun eline geçmesinden korkulmaktadır.¹³⁵² Zira sosyokültürel, siyasal ve teolojik alanının önemli bir parçası olarak Hristiyanlıktan sonra Avrupa'nın ikinci dini olan İslam, Avrupa'nın geleceğini etkilemekle kalmayıp dini demografiyi de ciddi anlamda dönüştürmektedir.¹³⁵³ Bu yüzden de İslam dini çoğunlukla Avrupa'da meydana gelen krizlerle birlikte anılmakta ve yaşanan sorunların faturası Müslümanlara çıkarılmaktadır.¹³⁵⁴ Avrupa'da Müslümanların görünürlüğü arttıkça entegrasyonlarıyla ilgili sorunlar ve tartışmalar daha belirgin hale gelmektedir.¹³⁵⁵

Bazı araştırmacılar Müslümanların geldikleri ülkelerdeki eski alışkanlık ve kimliklerinden vazgeçemedikleri takdirde entegrasyonlarının imkânsız olduğunu ve

¹³⁴⁹ Dalkılıç - Yardım, "Fransız İslam'ı Projesi ve 'Sorunsuz Fransız Müslümanı' Profili İnşası", 86.

¹³⁵⁰ Fatih Okumuş, "Avrupa'da İslamofobi ve Mabadi: Avrupa'da İslamofobi ve Avrupalı Müslümanların Tepki ve Tutumları", *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, ed. Kadir Canatan - Özcan Hıdır (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2007), 129.

¹³⁵¹ Erhan Akdemir, "Avrupa Aynasında Türk Kimliği", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 7/1 (2007), 132.

¹³⁵² Ersöz - Uslu, "Doğu-Batı Karşılaşmasında Çatışma, Karmaşa ve Muhtemel Bir Uzlaşma", 84.

¹³⁵³ Ahmet Dağ, "Avrupa ve Modernite Sarmalında Bir İslam Arayışı Olarak: Euro-İslam", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2018), 165-184.

¹³⁵⁴ Catherine Wihtol De Wenden, "Islam, Immigration et Intégration Européenne", *CEMOTI* 33 (2002), 1-5.

¹³⁵⁵ Dalkılıç - Yardım, "Fransız İslam'ı Projesi ve 'Sorunsuz Fransız Müslümanı' Profili İnşası", 279.

bunun da bir kimlik sorunu oluşturduğunu dile getirmektedirler.¹³⁵⁶ Entegrasyondan kastın sömürgeci Batı'nın İslam'ı reforme ederek Müslümanlara yeni bir kimlik kazandırma çabası olduğu düşünülmektedir.¹³⁵⁷ Avrupa kuruluş ilkeleriyle İslam'ın ilkelerinin uyumsuzluk gösterdiği ve bu yüzden de Müslümanların Avrupa ile entegre olamayacağı genellikle vurgulanmakla birlikte Schmid Avrupa kimliğinin oluşumunda Hristiyanlık ve Yahudilik yanı sıra İslam'ın da asli bir etken olduğunu belirtmiştir.¹³⁵⁸ Garaudy de, benzer şekilde temel sorunun Avrupa medeniyetinin temel öğelerinden birinin İslam olduğunun göz ardı edilmesinden kaynaklandığını dile getirmiştir.¹³⁵⁹

Avrupa ülkelerinin siyasi elitleri, entelektüelleri ve medya organları Müslümanların büyük çoğunluğunu entegre olmamakla suçlayıp Müslüman toplumların “terbiye edilmesi” yönünde projeler sunmaktadırlar. Bu projelerden en kapsamlı olanı “Euro-İslam” olarak da bilinen Avrupa İslam'ı projesidir. Bu proje Müslüman bir çevrede yetişmiş akademisyenlerden olan Bassam Tibi ve Tariq Ramadan tarafından farklı iki versiyonda dile getirilmiştir. Bu iki entelektüelin birbirinden bağımsız ve farklı noktalara odaklanarak literatüre kazandırdığı *Euro-İslam* kavramı Avrupa'daki Müslümanların mevcut durumlarını tanımlamaktan ziyade Avrupa'da yaşayan Müslümanlar ile Avrupa değerleri arasındaki ilişkiyi yeniden biçimlendirme tasarısı olarak değerlendirilmektedir.¹³⁶⁰

Farklı sosyokültürel yaşam tarzlarına sahip Avrupa'da yaşayan göçmen Müslümanların kendi din anlayış ve gelenek kodlarıyla şekillenmiş yaşamlarının bazı paradokslar oluşturması normaldir. Zira Avrupa değerlerini ana nirengi noktası alınması durumunda İslam'ın dinamikleri ve iddialarıyla çelişen bir durum ortaya çıkarken İslami yaşam tarzı durumunda da Avrupa değerleri ile çatışmakta ve toplumsal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Ancak İslam doğası gereği bulunduğu yerde belirleyici bir etkiye sahiptir.¹³⁶¹ Bu yüzden İslam'ın mevcut haliyle Avrupa'nın kabulleneceği bir din olmadığı bilindiğinden Batı, üsttenci bakışla İslam'ın

¹³⁵⁶ Bassam Tibi, *Euro-Islam: Die Lösung Eines Zivilisationskonfliktes* (Berlin: WBG Academic, 2009), 9-15.

¹³⁵⁷ Tibi, *Euro-Islam*, 12-13.

¹³⁵⁸ Hansjörg Schmid, “Europäisch und muslimisch? Debatten, Identitäten, Transformationen”, *Ökumenische Rundschau* 65 (2016), 194.

¹³⁵⁹ Garaudy, *Verheissung Islam*, 17-21.

¹³⁶⁰ Martin van Bruinessen - Stefano Allievi, *Avrupa'da Müslüman Öznenin Üretimi: Fikirler, Bilinçler, Örnekler*, çev. Atilla Tuygan (İstanbul: İletisim, 2012), 8.

¹³⁶¹ Dağ, “Avrupa ve Modernite Sarmalında Bir İslam Arayışı Olarak: Euro-İslam”, 179-180.

hükümlerinde temel değişiklikler yapılması gerektiğini sürekli tartışmaya açmıştır. Bunun söylemde kalmadığı ve bazı Avrupa siyasi otoriteleri tarafından da dizayn edilmeye çalışıldığı görülmektedir.¹³⁶² Bu kapsamda son yıllarda Sarkozy ve 300 aydının Kuran’da olan bir kısım hükümlerin çıkarılmasına yönelik talepleri ve yine Macron’un Müslüman danışmanı Hakim el Karoui’nin hazırladığı rapor doğrultusunda inşa edeceğini iddia ettiği *Fransa İslam’ı*, Batı’nın tek tipçi ve monolitik karakterini yansıtmaktadır.¹³⁶³ Günümüze kadar *Avro İslam*, *Afro İslam*, *Alman İslam’ı*, *Avusturya İslam’ı*, *Hollanda İslam’ı* gibi çeşitli kavramsallaştırmalarla gündeme gelen ve üzerinde ciddi tartışmalar yürütülen bu konu Fransa özelinde bizzat Fransa Cumhurbaşkanı tarafından Fransız İslam’ı projesinin duyurulması ve detaylı raporlar hazırlanması ile somutlaşmıştır.¹³⁶⁴ Benzer şekilde 1998-2005 yılları arasında Almanya Şansölyesi Gerard Schröder’in kabinesinde İçişleri Bakanı olarak görev yapan Otto Schily *Alman İslam’ı*¹³⁶⁵ ve aynı dönemde İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi’nin kabinesinde İç İşleri Bakanlığı görevini yürüten Giuseppe Pisanu da Avrupa değerlerine saygılı olan *İtalya İslam’ı* anlayışını savunmuştur.¹³⁶⁶

Euro-İslam veya Avrupa İslam’ı kavramı etrafında yapılan tanımlamalar değerlendirildiğinde; İslam inanç sisteminin Batı normlarına göre yorumlanması, Batılı tarzda şekillendirilmesi,¹³⁶⁷ kültürel bakımdan modernitenin vatandaşlık kültürüne uyarlanması,¹³⁶⁸ temel inançlar dışında Avrupa sosyokültürel yaşamına yönelik içtihatlar¹³⁶⁹ şeklinde farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Avrupa İslam’ı veya Euro-İslam kavramı tanımlanırken daha ziyade ideolojik bakış açılara göre değerlendirmeler yapılmakta ve bu yüzden de siyasi eleştirilere maruz kalmaktadır.

Avrupa dışından ve özellikle de Türkiye’den bakan araştırmacılar, Euro-İslam’ın Müslümanları asimile etmeye yönelik bir kimlik projesi olduğunu

¹³⁶² Dalkılıç - Yardım, “Fransız İslam’ı Projesi ve ‘Sorunsuz Fransız Müslümanı’ Profili İnşası”, 280.

¹³⁶³ Dağ, “Avrupa ve Modernite Sarmalında Bir İslam Arayışı Olarak: Euro-İslam”, 180.

¹³⁶⁴ Ömer Erçin - Yusuf Adıgüzel, “Fransız Kamusal Alanında Bütünleşme Stratejisi”, *Göç Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2017), 184; Özcan Hıdır, “Macron’un Fransa İslâm’ı projesi”, *Star Açık Görüş* (29 Eylül 2018).

¹³⁶⁵ Mahony Honor, “German Interior Minister Calls for European Islam”, *EUobserver* (29 Kasım 2004).

¹³⁶⁶ Dalkılıç - Yardım, “Fransız İslam’ı Projesi ve ‘Sorunsuz Fransız Müslümanı’ Profili İnşası”, 280.

¹³⁶⁷ Necdet Subaşı, *Geçmiş bir Kimlik Tartışması: Euro İslam* (Karizma, 2005), 121.

¹³⁶⁸ Bassam Tibi, “Avrupa’daki Müslüman Göçmenler: Avro-İslam ile Gettolaşma Arasında”, çev. Zehra Savan, *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam*, ed. N Al-Sayyad - M Castells (İstanbul: Everest, 2004), 59.

¹³⁶⁹ Tarık Ramazan, *Avrupalı Müslüman Olmak: Avrupa Bağlamında İslami Kaynakların İncelenmesi*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Anka Yayınları, 2005), 220.

düşünmektedirler. Batı’da yaşayan göçmen Müslümanların Avrupa temelinde “sorunlu” kabul edilmesinin özünde tarihsel önyargılar, Doğu-Batı çekişmesi, oryantalist bakış açıları ve modernitenin açığa çıkardığı çekişme alanları olduğu sıklıkla belirtilmektedir.¹³⁷⁰

Bassam Tibi, Muhammed Hashas, Ziyaüddin Serdar, Tarık Ramazan, T. Abdurrahman, Tarık Oubrou ve Abdenmour Bidar gibi araştırmacılar Euro-İslam üzerine önemli tespitlerde bulunmuşlardır. Bu kişilerden biri olan Hashas modern-geleneksel, seküler-kutsal, fiziksel-metafiziksel şeklinde dikotomik ayrımlarla tasnif edilen modern dünyada Euro-İslam projesini tarih ve gelenekleri kaynaştırmak için yeni bir fikir denemesi olarak sunmuştur.¹³⁷¹ Euro-İslam projesine göre İslam; modern, seküler, demokrat, içinde laikliği, kültürel modernliği ve ehl-i kitaba hoşgörüyü besleyen bir din olarak şekillendirilmiştir.¹³⁷²

Batı kültür ve geleneğinin Antik Yunan ve Helenistik temelli rasyonalizm, Roma Hukuku ve Hristiyanlık üzerine şekillendiği düşüncesi¹³⁷³ İslam-Batı tartışmasının temel sorunlarından birini oluşturmaktadır.¹³⁷⁴ Bu tartışmada İslam’ın Avrupa kültürünün bir parçası olduğu göz ardı edilmektedir.¹³⁷⁵ Ancak Batı’nın kendi tarihî tecrübesi ile İslam dünyasının yaşadığı siyasî ve teolojik gerçeklik temelde birbirinden farklıdır¹³⁷⁶ ve bu farklılıklar yüzeysel olmayıp daha çok mahiyet ve nitelik yönüyle tarihsel yaşanmışlıklara dayanmaktadır.¹³⁷⁷ Bu yüzden de *Avrupa İslam’ı* veya *Avrupalı İslam* tanımlamaları ele alınırken tarihi arka plan unutulmamalıdır.¹³⁷⁸ Euro-Islam bağlamında; *Avrupa ve İslam*, *Avrupalı İslam*, *Avrupa’da İslam*, *Diaspora*

¹³⁷⁰ Ahmet Dağ, “İslamofobia: Hegemonya’yı Derinleştirme ve Bir Hegemonya Projesi Olarak Euro-İslam”, *Hegemonya-Karşı Hegemonya* (I. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016), 35-49.

¹³⁷¹ Mohammed Hashas, *On the Idea of European Islam: Voices of Perpetual Modernity* (Rome: LUISS University of Rome, Doktora Tezi, 2013), 9.

¹³⁷² Nezar Alsayyad, *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam* (Z. Savan, Çev.), çev. Zehra Savan (İstanbul: Everest Yayınları, 2004), 58-59.

¹³⁷³ Merdan Güneş, “‘Euro-Islam’ mı ‘Avrupalı İslam’ mı? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”, *Kilitbahir (İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 19 (2021), 10-11.

¹³⁷⁴ Vivien Neugebauer, *Europa Im Islam-Islam in Europa: Islamische Konzepte Zur Vereinbarkeit Von Religiöser Und Bürgerlicher Zugehörigkeit* (Peter Lang Edition, 2016), 60-62.

¹³⁷⁵ Schmid, “Europäisch und muslimisch? Debatten, Identitäten, Transformationen”, 194; Garaudy, *Verheissung Islam*, 17-21.

¹³⁷⁶ Cemil Aydın, “Die Politik der Konzeptualisierung Islam und der Westen”, *Euro Agenda* 7/2 (2005), 17-28; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014).

¹³⁷⁷ Tariq Ramadan, *Der Islam und der Westen: von der Konfrontation zum Dialog der Zivilisationen* (Berlin: MSV-Verlag, 2000), 264-272.

¹³⁷⁸ Güneş, “‘Euro-Islam’ mı ‘Avrupalı İslam’ mı? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”, 11.

İslam, Ilımlı İslam, liberal İslam, Avrupa veya Avrupa Kökenli İslam gibi terminolojiler de zaman zaman kullanılmaktadır. Tibi *Avrupa ve İslam*'dan *Avrupa'da İslam'a* geçişin 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığını ve 21. Yüzyılda tamamlandığını ileri sürmektedir.¹³⁷⁹

Müslümanların Avrupa'da varlıkları her geçen gün daha fazla görünür olurken aynı zamanda tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İslam kimliğini bir problem olarak görüp Avrupa'ya entegre edilmesi gerektiği iddiasında olanlar ve İslam'ın Avrupa'da bir kimlik olması için Avrupalı olması gerektiğini savunanlar olmak üzere iki farklı yaklaşım gündeme gelmiştir.¹³⁸⁰ Ancak temelde İslam dünyası aydınları ve Avrupa başta olmak üzere Batı'da Müslümanların tanımlanma projelerine olumsuz yaklaşmış ve *Avrupa İslamı*'yla, Batı kimliği temelinde İslam'a modernite ve seküler değerler çerçevesinde Batı'ya uyumlu yeni bir anlam ve içerik kazandırılması hedeflendiği ileri sürülmüştür. Bu tür projeler ve tanımlamalarla Müslümanların tanımlanabilir, tasarlanabilir, planlanabilir ve daha kolay yönetilebilir olacakları varsayılmaktadır. Avrupa İslam'ı tanımlamasını bir komplo teorisi olarak değerlendirip karşı çıkanların gerekçelerden biri de böyle bir amaçla yürütülmek istendiği kuşkusudur. *Euro-Islam* anlayışının bir kimlik edindirme projesi olduğunu düşünenler ve buna karşı çıkanlar Tibi ve onun gibi düşünen fikir sahiplerine atıf yaparak bunun eski asimilasyon uygulamalarına benzediğini ileri sürmektedirler.¹³⁸¹

Kendi coğrafyasının dışına uzanan ve emperyalist politikalar uygulayan Batı dünyası, çoğunlukla Müslümanları kendi topraklarında bulacağını tahmin edememiştir. 1950'lerde Batı ülkelerinde 800.000 olan Müslüman nüfus günümüzde 23 milyonu aşarak toplam nüfusun %5'lik bir oranına ulaşmıştır. Yeni Müslüman olanlar ve her yıl 1 milyonu aşan sayıda Batı'ya göç eden Müslümanlarla 2050 yılında bu oranın %20'ye ulaşacağı beklenmektedir.¹³⁸² Yine 2025 yılında üç çocuktan birinin Müslüman ailelerden olacağı ve 2050 yılında Avrupa kent merkezlerinin Müslümanlar tarafından belirleneceği ifade edilmektedir. Bu yüzden değişen nüfus yapısının güçlü bir Müslüman diasporasının ortaya çıkışı ile birlikte Avrupa'nın laik ve seküler

¹³⁷⁹ Tibi, *Euro-Islam*, 29.

¹³⁸⁰ Güneş, “‘Euro-Islam’ mı ‘Avrupalı İslam’ mı? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”, 18.

¹³⁸¹ Ertugrul Şahin, *Europäischer Islam: Diskurs im Spannungsfeld von Universalität, Historizität, Normativität und Empirizität* (Berlin: Springer-Verlag, 2017), 7.

¹³⁸² Tibi, *Euro-Islam*, 128.

kimliğine bir meydan okuma anlamı da taşıdığı belirtilmiştir.¹³⁸³ Dini bir ideoloji olarak İslam'ın Müslüman savunucular, aktivistler ve akademisyenler tarafından propagandasının yapılıp yayılacak olmasından kaygılanan Batı, kendisinin İslam'ın meydan okumasına hazır olup olmadığını sorgulamakta¹³⁸⁴ ve tüm bu öngörüler Avrupalıların güvenlik endişelerini artırmaktadır. Bazı istatistik verilerine dayanılarak Avrupalı Hristiyanların yaklaşık yarısının İslam'ı Avrupa uygarlığına tehdit ve düşman olarak gördüğü iddia edilmektedir.¹³⁸⁵ Özellikle son yıllarda küreselleşen şiddet ve terör olaylarını İslam'la ilişkilendirme hususundaki uluslararası kampanyaların da etkisiyle endişeler daha fazla artmaktadır.¹³⁸⁶ Bu durum özellikle 11 Eylül sonrası daha açık hale gelmiştir.¹³⁸⁷ Diğer taraftan da birçok araştırmacıya göre İslam aslında uzun süreden beri zaten Avrupalıdır.¹³⁸⁸

1990'lı yıllarda *Euro-Islam*'ı kavramsallaştırarak toplumsal barışı sağlayacak bir proje olarak sunan Bassam Tibi ve bunun antitezi olarak algılanan *Avrupalı İslam* ifadesini tercih eden Tariq Ramadan tarafından *Euro-Islam* üzerine farklı iki modelleme oluşturulmuştur. Tibi her ne kadar bu projenin çıktığını ifade etse de *ılımlı İslam/liberal Alman İslam'ı* gibi yeni tanımlamalarla akademide ve medyada güncelliğini korumaya devam etmektedir.¹³⁸⁹ Almanya'da uzun süre akademisyenlik yapan Suriye kökenli Bassam Tibi, *Euro-Islam* projesinin en önemli temsilcilerinden¹³⁹⁰ ve kendi tabiriyle ilk teorisyenlerdendir.¹³⁹¹ Zira Euro İslam denilince son zamanların popülerlik kazanan *ılımlı İslam* algısı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.¹³⁹² Tariq Ramadan ise *Avrupalı İslam* tanımlamasıyla “*Müslümanlığı askıya almadan, Müslüman kalarak Avrupalı olmak, ortak değerler üreterek bunlara sarılmak*” şeklinde kavramsallaştırmaktadır. Bu tanımlamanın Osmanlı'nın son dönem aydın ve ulemasını da meşgul eden en önemli konulardan biri olduğu

¹³⁸³ Dalkılıç - Yardım, “Fransız İslam'ı Projesi ve ‘Sorunsuz Fransız Müslümanı’ Profili İnşası”, 280.

¹³⁸⁴ Francisco, *Martin Luther and Islam: A Study in Sixteenth-Century Polemics and Apologetics*, 284.

¹³⁸⁵ Tibi, *Euro-Islam*, 7-13.

¹³⁸⁶ Schmid, “Europäisch und muslimisch? Debatten, Identitäten, Transformationen”, 196-198.

¹³⁸⁷ Tibi *Euro-Islam*, 104; Bassam Tibi, “Islamizm, National and International Security after September 11”, *Festschrift für Kurt Spillmann, Conflict and Cooperation*, ed. G Baechler - A Wenger (Zürich: NZZ Publishing, 2002), 127-152.

¹³⁸⁸ Neugebauer, *Europa Im Islam-Islam in Europa: Islamische Konzepte Zur Vereinbarkeit Von Religiöser Und Bürgerlicher Zugehörigkeit*, 1.

¹³⁸⁹ Güneş, “‘Euro-Islam’ mı ‘Avrupalı İslam’ mı? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”, 10.

¹³⁹⁰ Tibi, *Euro-Islam*, 19-20.

¹³⁹¹ Tibi, *Euro-Islam*, 87.

¹³⁹² Tibi, “Avrupa’daki Müslüman Göçmenler: Avro-İslam ile Gettolaşma Arasında”, 59.

bilinmektedir.¹³⁹³ Ramadan, Müslümanların Avrupa’da anayasal ve yasal görev ve sorumluluklarını yerine getirmesini, ancak inanç ve ahlaki değerlerine ters düşen konularda “vicdan hükmü” ilkesi gereği ret edebilmesini önermesiyle Avrupa toplumları ile Müslümanlar arasındaki uyuşmazlığı çözmeye çalışmıştır.¹³⁹⁴ Diğer yandan bu iki yaklaşımın dışında İngiliz-İsveç Yahudi Tarihçi Bat Ye’or tarafından Avrupa’nın İslamileşeceğini ifade eden *Eurabia* kavramsallaştırması da güncel tartışmalardan birini oluşturmaktadır. İslamofobik tutumu güncelleyen Eurobia yaklaşımının, Avrupa’da Euro-İslam senaryosundan daha çok destek gördüğü ve İslamofobiye daha fazla çağrıştırdığı düşünülmektedir. Ancak tüm bu görüşlerin yanı sıra Gazeteci-yazar Oriana Fallaci, tarihçi Bernard Lewis, yazar R. Spencer ve Hollanda’lı siyasetçi G. Wilders gibi kişilere göre İslam, Batı değerleriyle mukayese edilemeyeceği¹³⁹⁵ için uzlaşının söz konusu olamayacağı da belirtilmiştir.

Eurobia fobisi öyle bir dereceye varmıştır ki kendisini “*Hristiyan bir ateist*” olarak tanımlayan ve “*Avrupa’yı İslam’a karşı koruyan tek kültürel ve entelektüel zırh, Hristiyanlıktır*”¹³⁹⁶ diyen Fallaci “*Avrupa artık Avrupa değil. O Eurabia, bir İslam kolonisi. İslam’ın işgali yalnızca fiziksel anlamda değildir aynı zamanda zihinsel ve kültürel anlamdadır. Özgürlük kavramı ve düşünce özgürlüğüyle birlikte demokrasinin bu işgalciler tarafından zehirlenmesi söz konusudur*”¹³⁹⁷ demiş, Carr Matt da “*21. yüzyılın sonunda Avrupa şehirlerinin çoğunun Arapça konuşan göçmenler tarafından istila edilecek ve kıtanın çoğu İslam şeriat hukuku altında olacaktır. Yahudiler ve Hristiyanlar, İslam denizinde azınlık olacak katedrallerin yerini cami ve minareler alacak ve kadınların çoğu burka giyecekler*” ifadeleriyle İslamofobi ütopyasına katkı sağlamıştır.¹³⁹⁸

Özellikle el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram, eş-Şebab gibi örgütlerin varlık ve eylemlerinden dolayı Müslümanların terörist olarak etiketlenmeleri olgudan daha çok bir algı durumu olan İslamofobi ile Müslümanların Avrupa’daki varlıkları sürekli sorgulanır hale gelmiştir. Müslümanların hem sayısal olarak hem de dini yaşam

¹³⁹³ İsmail Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak: Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018).

¹³⁹⁴ Ramadan, *Avrupalı Müslüman Olmak: Avrupa Bağlamında İslami Kaynakların İncelenmesi*, 220-227.

¹³⁹⁵ Dağ, “Avrupa ve Modernite Sarmalında Bir İslam Arayışı Olarak: Euro-İslam”, 42.

¹³⁹⁶ Kalın, Ben, *Öteki ve Ötesi: İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, 43.

¹³⁹⁷ Fallaci, *The Force of Reason*, 1.

¹³⁹⁸ Dağ, “Avrupa ve Modernite Sarmalında Bir İslam Arayışı Olarak: Euro-İslam”, 175.

biçimleri Eurobia/Avrobistan ve Euro-İslam senaryolarını ortaya çıkarmış ve bu ikili senaryo bağlamında Euro-İslam, “İslamsızlaştırma” ve hegemonik bir dayatma projesi olarak değerlendirilmiştir.¹³⁹⁹ Bu yüzden *Avrupa İslam’ı* yerine *Avrupalı Müslüman kültürü* ifadesinin kullanımının tercih edilmesini önerenler de olmuştur.¹⁴⁰⁰

Abdal Hakim Murad, Umar Faruq Abdullah, Hamza Yusuf gibi mühtedi Müslümanların ise İslam’ın evrensel değerlerinin ve pratiklerinin tüm toplumları aydınlatabileceğini ancak farklı kültürlerle bir arada yaşarken ortaya çıkan uygulamaların farklılıklar arz edebileceğini belirttikleri ifade edilmiştir.¹⁴⁰¹ Tüm bunların yanı sıra “Avrupa’da yaşanan İslam”¹⁴⁰² tanımlaması daha kabul edilebilir görülmektedir. Tüm bu tartışmalar devam ederken Avrupa ve İslam’ın iç içeliğine vurgu yapan Hansjörg Schmid son dönemlerde çokça vurgu yapılan Avrupa kültürünün köklerinden birinin Yahudilik olduğu iddiasının da daha ziyade İslam’ı ötekileştirmek amacıyla gündeme getirildiğine, neyin gerçekten İslami neyin Avrupalı olduğu sorusunun öncelikli olarak cevaplanması gerektiğine ve bunun muhatabının da Müslümanlar olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁴⁰³ Tibi ise bu konuda asıl söz sahibi olanın, hangi İslam’ın Avrupa’ya uygun olup olmadığını tespit etme hakkının Avrupalılarda olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁰⁴

Batı’daki Müslümanlara karşı önyargılarını dile getiren ve bu bağlamda projeler hazırlayanların yanı sıra Thomas Bauer gibi bu tür projelere sıcak bakmayan insaf sahibi, objektif düşünürler de bulunmaktadır. Bauer’in Türkçeye “*Müphemlik Kültürü ve İslam*” adıyla tercüme edilen eseri ve İslam’ı olabildiğince objektif olarak Batı’da ele alan bu tarz yayınlar (Annemarie Schimmel, Eva de Vitray-Meyerovitch gibi) itiraz edilecek bazı hususları da içermekle birlikte, İslam’ın özünde birlikte yaşamaya, farklı düşüncelere hoşgörü ile bakmaya imkân verdiği tezini işleyerek İslam’la ilgili pek çok önyargıyı yıkmış, Batı’daki İslam odaklı tartışmalara ciddi bir seviye kazandırmış ve İslamofobi açısından farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.¹⁴⁰⁵

¹³⁹⁹ Dağ, “Avrupa ve Modernite Sarmalında Bir İslam Arayışı Olarak: Euro-İslam”, 177.

¹⁴⁰⁰ Hasan Gökmen, “Avrupa Müslüman Kültürünün Oluşumunda İslam Okullarının Rolü ve Euro İslam’ın İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme (Hollanda-Arnhem Örneği)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (2023), 150-151.

¹⁴⁰¹ Güneş, ““Euro-Islam” mı ‘Avrupalı İslam’ mı? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”, 12-13.

¹⁴⁰² Julia Gerlach, *Auf dem Weg zu einem Europäischen Islam-oder ist dieser längst Realität?* (Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2016), 8-9.

¹⁴⁰³ Schmid, “Europäisch und muslimisch? Debatten, Identitäten, Transformationen”, 194.

¹⁴⁰⁴ Tibi, *Euro-Islam*, 12.

¹⁴⁰⁵ Güneş, ““Euro-Islam” mı ‘Avrupalı İslam’ mı? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”, 16.

Özellikle Müslüman nüfus açısından yoğunlaşan Fransa, İngiltere, Almanya gibi AB ülkeleri devlet eliyle kendi toplumlarına yönelik İslam algısı oluşturma yoluna gitmeye başlamışlardır. İngiltere Hint alt kıtası Müslümanlarının, Fransa Kuzey Afrika başta olmak üzere Afrika Kıtası Müslümanlarının ve Almanya göçmen Müslüman Türklerin yerel ve geleneksel yaşam tarzları ve İslami inançlarına yönelik düzenlemeler yaparak kendi toplumlarına entegre etmeye çalışmışlardır. İslam kelimesinin önüne hangi ülke ya da coğrafya ismi gelirse gelsin temelde bu projelerdeki paradigma İslam ve Müslümanların batılılaşması/medenileşmesi, Avrupa kültür ve değerlerine uygun Müslüman kimliklerin inşa edilmesidir.¹⁴⁰⁶ Ancak bu görünürde entegrasyon çalışmalarının İslam ve Müslümanları yeniden tasarlama şeklinde olduğu yönünde kuşkular her geçen gün artmaktadır. Bu konuda en açık tavrı Fransa devleti bir *Fransa İslam*'ı teşkil etmek istediğini alenen bildirerek ortaya koymuştur. Hatta Fransa ve Almanya daha önce Müslüman din adamlarını genellikle Diyanet aracılığıyla Türkiye'den getirtirken 2010 yılından itibaren Alman devlet üniversitelerinde çok sayıda İslam İlahiyat Enstitüleri açılmaya başlanmıştır. Avrupa'daki bu İslam İlahiyatlarıyla ilgili olarak Euro-Islam projesinin bir parçası oldukları yönünde eleştiriler yapılmıştır.¹⁴⁰⁷ Cumhurbaşkanı Sarkozy ılımlı bir İslam'ın ortaya çıkmasının ancak Fransa'nın kendi imamlarını yetiştirmesiyle mümkün olacağını belirtmiştir.¹⁴⁰⁸ Macron da yapılacak düzenlemelerle İslam'a Fransız Cumhuriyetinin ruhuna uygun bir çerçeve sunacaklarını¹⁴⁰⁹ ve İslam'ın karşı karşıya olduğu krizi ancak reform ile çözebileceğini ifade etmiştir. Böylece Fransız İslam'ı projesi ile İslam dininde reformun alt yapısı oluşturulmaktadır. Diğer yandan da bu kapsamda atılacak adımları radikalizmle mücadele olarak deklare eden Fransız yönetimi temelde İslami dernekleri ve camileri kontrol altına almayı da amaçlamaktadır. *Fransız İslam*'ına benzer şekilde *Amerikano İslam*, *Afro-İslam*, *Avro-İslam*, *Folk-İslam* ve *Laik-İslam* gibi farklı isimlerle İslam dinini dönüştürme projeleri güncelliğini korumaktadır.¹⁴¹⁰

Müslümanların sayısı ve görünürlüğü Avrupa'da arttıkça Türkiye'deki

¹⁴⁰⁶ Dalkılıç - Yardım, "Fransız İslam'ı Projesi ve 'Sorunsuz Fransız Müslümanı' Profili İnşası", 278.

¹⁴⁰⁷ Güneş, "'Euro-Islam' mı 'Avrupalı İslam' mı? Avrupa'da Müslümanların Geleceği", 18-19.

¹⁴⁰⁸ Dalkılıç - Yardım, "Fransız İslam'ı Projesi ve 'Sorunsuz Fransız Müslümanı' Profili İnşası", 281.

¹⁴⁰⁹ Mehr News, "Sarkozy: 'Fransız Usulü İslam İstiyorum'" *Mehr News* (05 Nisan 2007). Erişim tarihi 06.05.2024.

¹⁴¹⁰ Dalkılıç - Yardım, "Fransız İslam'ı Projesi ve 'Sorunsuz Fransız Müslümanı' Profili İnşası", 285-286.

başörtüsü, kılık kıyafet tartışmalarının benzerleri demokrasi, eşitlik, hak ve hürriyetlerin anavatani olarak kabul edilen ve bu hakların felsefesinin yapıldığı Fransa ve Almanya gibi ülkelerde de yaşanabilmektedir.¹⁴¹¹ Bu durum da Avrupa'nın evrensel kuruluş ilkelerinin bizzat kendileri tarafından ihlal edildiğini ve Avrupa'nın paradoksunu ortaya koymaktadır. Tüm bunların yanı sıra siyasi bir rant oluşturma peşinde olan Avrupalı aşırı sağcılar, Avrupa'nın İslamlaştığı propagandasıyla Müslümanların kamusal alandaki görünürlüklerini kısıtlama yönündeki baskılarını sürdürmektedirler.¹⁴¹² Minare yasağı ve başörtüsü endeksli tartışmalar bu bağlamda değerlendirilebilir.¹⁴¹³

Tüm bu tartışmalar aslında İslam ve Müslümanların artık Avrupa'nın da bir iç meselesi olduğunu göstermektedir. 1960'lı yıllarda işçi oldukları için önemsenmeyen yabancıların zaman içinde değişerek önce Türkler, sonra Müslüman Türkler, daha sonra Müslüman yabancılar ve nihayet İslam sorunu tartışmasına evrilmesini iyi analiz etmek gerekir.¹⁴¹⁴ Bu yüzdendir ki Tibi, *Der Spiegel* dergisinin 2007'de yayınladığı “*Sessiz İslamleşme-Stille Islamisierung*” dosyaya atıfta bulunarak Avrupa'nın sessiz sedasız İslamlaştığının ampirik olarak da doğru olduğunu ileri sürmekte ve Bernard Lewis'in *Welt* gazetesiyle yaptığı söyleşideki “*Avrupa yüzyılın sonunda İslamlaşmış olacak*” tespitine atıfta bulunmaktadır.¹⁴¹⁵

Tibi, Müslümanların özellikle Almanya'da toplumsal kurallara uyması ve entegre olmaları gerektiğine sürekli vurgu yapsa da dönem dönem Almanya'da kendisinin dahi ötekileştirildiğini ve bu nedenle Müslümanların entegrasyonu konusunda suçun önemli bir kısmının Avrupalılarda olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴¹⁶ Uzun yıllar Alman üniversitesinde akademik çalışmalarını sürdürmesine rağmen “Alman pasaportlu Suriyeli” olmaktan kurtulamadığından hatta yaşadığı tüm bu acı dışlanma tecrübelerine rağmen hâlâ Avrupa değerlerini savunuyor olmasının da şizofren bir ruh hali olarak algılanabileceğinden bahsetmektedir.¹⁴¹⁷ Tibi, çoğunluğu Türklere ait cami derneklerini ve cemiyetleri yöresel İslam'ı temsil etmeleri ve

¹⁴¹¹ Schmid, “Europäisch und muslimisch? Debatten, Identitäten, Transformationen”, 7.

¹⁴¹² Schmid, “Europäisch und muslimisch? Debatten, Identitäten, Transformationen”, 197.

¹⁴¹³ Tibi, *Euro-Islam*, 10-15.

¹⁴¹⁴ Şahin, *Europäischer Islam: Diskurs im Spannungsfeld von Universalität, Historizität, Normativität und Empirizität*, 2.

¹⁴¹⁵ Tibi, *Euro-Islam*, 31.

¹⁴¹⁶ Tibi, *Euro-Islam*, 39.

¹⁴¹⁷ Tibi, *Euro-Islam*, 55.

entegrasyona engel oldukları gerekçesiyle zarar veren kurumlar olarak değerlendirmekte ve “cami dernekleri kültürü” olarak ifade ettiği din anlayışının Avrupa İslam’ı önündeki ciddi bir engel olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴¹⁸

Tibi, Avrupa İslam’ı konusunda siyasal İslam üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Fransız siyaset bilimci Olivier Roy’un da “*Yeniden İslamleşme*” olarak tanımladığı Euro-Islam’ı, geleneksel din anlayışından kopuş ve reforme edilmiş yeni bir İslam anlayışının ikame edilmesi olarak tanımladığını belirtmiş, Avrupa’yı İslamlaştırmak isteyen Ramadan’ın aksine kendi projesinin İslam’ı Avrupalılaştırmak olduğunu¹⁴¹⁹ ve mistik İslam’ın Müslümanları Avrupa’yla entegre ederken şeriat İslam’ının Avrupa’dan kopardığını ileri sürmüştür.¹⁴²⁰ Tibi, Euro-İslam tezine karşı antitez oluşturan Tariq Ramadan gibilere dini özgürlük adı altında müsamaha gösterilmemesini ve bunların gerçekte Avrupa İslam’ıyla alakalarının olmadığını savunmakta, demokratik hukuk devletinin reform ve entegrasyona engel teşkil edenlere zor kullanma hakkının olduğunu, Fransa’nın Euro-İslam politikalarının Almanya’ya göre daha doğru olduğunu savunmaktadır.¹⁴²¹ Müslümanların “özne mi yoksa nesne mi” olduğu bir Euro-Islam tanımlaması Tibi ile Ramadan arasındaki temel farklılığı oluşturmaktadır.¹⁴²² Tibi Müslümanları Avrupa’da nesne olarak tanımlarken Ramadan ise Avrupa’nın öznesi olarak nitelemektedir.¹⁴²³ Tibi’nin medenileştirme misyonlu, asimilasyona varan dayatmacı modeline karşılık Ramadan’ın karşılıklı mutabakat ve aktif katılım anlayışına dayalı uzlaşmacı yaklaşımı daha tercih edilebilir görünmektedir.¹⁴²⁴

Tibi gibi barışın dayatmalarla elde edilebileceğini düşünenlerin aksine Thomas Bauer, Hansjörg Schmid ve Hans Küng gibi mutedil aydınların önerdiği ortak değerlerin ön plana çıkarılması birlikte yaşam kültürüne daha fazla katkı sağlayabilir. Medine vesikasıyla başlayan, tarih boyunca Endülüs, Babürler ve Osmanlı gibi çok dinli/uluslu/dilli/kültürlü bir ortak yaşam tecrübesi örneklenerek güncel sorunlara çözümler sunulabilir. Madem birlikte yaşam kaçınılmazdır o halde günübirlik suni

¹⁴¹⁸ Tibi, “İslamizm, National and International Security after September 11”, 57-61.

¹⁴¹⁹ Tibi, *Euro-Islam*, 91.

¹⁴²⁰ Tibi, *Euro-Islam*, 67.

¹⁴²¹ Tibi, *Euro-Islam*, 41-42.

¹⁴²² Güneş, ““Euro-Islam’ mı ‘Avrupalı İslam’ mı? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”, 29.

¹⁴²³ Ramadan, *Der Islam und der Westen: von der Konfrontation zum Dialog der Zivilisationen*, 320-321.

¹⁴²⁴ Şahin, *Europäischer Islam: Diskurs im Spannungsfeld von Universalität, Historizität, Normativität und Empirizität*, XXI.

tartışmaların ötesine geçerek asıl hedefe yönelik kalıcı bir bilinç oluşturulması¹⁴²⁵ toplumsal barışa katkı sağlayacağı gibi her iki toplumdaki radikalleşmeyi de asgariye indirecektir.

3.1.4.Siyasal Hegamonizmin Aracı Olarak İslamofobinin Somut Örneği PEGIDA

Almanya’da ortaya çıkan ve daha sonra bazı Avrupa Birliği ülkelerinde de kendini gösteren *Patriotische Europäer Gegen die Islamisierung des Abendlandes / The Patriotic Europeans against the Islamisation of the Occident (Batı’nın İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar-PEGIDA)* Hareketi¹⁴²⁶ 20 Ekim 2014 tarihi itibarıyla yeni bir fenomen olarak dünya gündemine oturmuştur. İsminden de anlaşılacağı üzere İslam karşıtlığını kendisine konu edinmiş olan bu hareket Avrupa’da zaten yaygın olan İslamofobik tutumun yayılmasında birinci derecede etkili olmuştur.¹⁴²⁷

Batı medyasında Pegida hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Almanya solu *Süddeutsche Zeitung* gazetesi, Pegida’yı İslamofobik bir protesto hareketi olarak tanımlarken, söylemleri çok net olmamakla birlikte İngiliz solu *The Guardian*, Pegida karşıtı söylemler sergilemiştir. Pegida karşıtı söylem üreten Fransa sağ *Le Figaro* ise çelişkili bir tutum sergilemiştir. *Le Monde*, *Frankfurter Allgemeine*, *Daily Mail* gibi gazeteler Pegida için olumlu söylemler üreten gazetelerdendir. Pegida’nın ırkçı ve İslamofobik tavrı göz önüne alındığında, genel olarak Avrupa basınındaki sağ görüşlü gazetelerin bu yaklaşımı olumladığı görülmektedir.¹⁴²⁸ Zira İslamofobik kurum/kuruluş/dernek dendiğinde Avrupa genelinde öncelikle akla Pegida gelmektedir.¹⁴²⁹

Pegida, Almanya’ya gelen Müslüman göçmenlere karşı milliyetçi ve radikal grupların oluşturduğu sağcı bir hareket olarak da değerlendirilebilir.¹⁴³⁰ Pegida,

¹⁴²⁵ Güneş, “‘Euro-Islam’ mı ‘Avrupalı İslam’ mı? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”, 41-42.

¹⁴²⁶ Christian Röther, *Wenn die Wahrheit Kopf steht: Die Islamfeindlichkeit von AfD, Pegida & Co.* (Gütersloher Verlagshaus, 2017), 7.

¹⁴²⁷ Sıddık Ağçoban, “Dinsel şiddet bağlamında Seta’nın ‘Almanya’da İslamofobi 2015’ raporunun değerlendirilmesi”, *Bilimname* 2016/32 (2016), 155.

¹⁴²⁸ F Betül Aydın Varol, “Batı’nın Bir Ötekisi Olarak İslam ve Müslümanlar: Batı Avrupa Medyasında İslamofobinin Temsili”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 227-228.

¹⁴²⁹ Müberra Öztürk, “2001-2022 Yılları Arasında Almanya’da İslamofobi ve Irkçılık”, (*Mimarlık ve Şehircik - Siyaset Bilimi - Sosyal Politikalar - Tarih* (11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2023), 271.

¹⁴³⁰ Anton Minardi - Melinda Feronika, “The Effect of Islamophobia on the Security of Syrian”, *International Journal of Innovative Science and Research Technology* 4/7 (2019), 788.

DEAŞ'ın Kobani saldırısı sonrasında Almanya'nın Dresden şehrinde iki grubun çatışması ile ortaya çıkmıştır. Bu durumdan rahatsız olan ve Orta Doğu'daki çatışmanın yansımalarının Alman topraklarında yaşanmasını protesto etmek amacıyla bir araya gelen yaklaşık 300 kişilik grubun Dresden sokaklarına çıkması aynı zamanda Pegida'nın da ilk gösterisi olmuştur. Pegida bu gösterisinin ardından her Pazartesi toplanmaya başlamış hem ulusal hem de uluslararası basının da destekleriyle popülerlik kazanmıştır. Yapılan gösteriler *Pazartesi Yürüyüşleri* adı altında anılmıştır.¹⁴³¹ Pegida'nın Pazartesi yürüyüşlerine katılım oranı her geçen gün artmış ve Ocak 2015'te Dresden'deki haftalık gösterilerde yaklaşık 25.000 kişiye ulaşmıştır.¹⁴³² İçişleri Bakanlığı'nın verilerine göre örgüt bir yıl sonra aynı yerde yaklaşık 20.000 kişiyi tekrar toplayarak etki gücünü göstermiştir.¹⁴³³ Farklı kentlerde de yabancı düşmanı gruplara ilham kaynağı olan Pegida hareketini taklit eden oluşumlar ortaya çıkmış, Leipzig'de *Legida*, Köln'de *Kögida*, Münih'de *Mügida* ve Bonn'da *Bogida* adıyla gruplar kurulmuştur.¹⁴³⁴ Pegida hareketi bir Doğu Almanya fenomeni olarak ortaya çıkmış olsa da sonraki dönemlerde İngiltere, Avusturya, Danimarka, Norveç, Çek Cumhuriyeti ve İsveç gibi ülkelerde de destek bulmuştur. Pegida hareketinin etkinliğinin devam edip etmeyeceğini zaman göstermekle birlikte Avrupa ülkelerinde aşırı sağcılık ve ırkçılığın uzun dönem etkisini sürdüreceği görülmektedir.¹⁴³⁵

Pegida, İslamofobik tutumları, siyasi parti eleştirileri ve medya karşıtlığı üzerinden toplumsal zemin oluşturmıştır. Pegida sözcüleri her ne kadar İslam'a karşı olmadıklarını beyan etseler de hareketin söylemlerinde İslam ve Müslümanlara karşı nefret içerikli ifadeler görülmektedir. Hareketin lideri, kamuoyu önünde kendisinin yabancı düşmanı olmadığını iddia ederken, sosyal medya paylaşımlarında göçmenler ve Müslümanlar hakkında "Hayvan Sürüsü" ve "Pislik" gibi ifadeler kullanmıştır.¹⁴³⁶

¹⁴³¹ Maximilian Popp - Andreas Wassermann, "Prying into Pegida: Where Did Germany's Islamophobes Come From?", *Spiegel Online* (12 Ocak 2015); Muhterem Dilbirliği, "Avrupa Aşırı Sağının Görünüş Şekilleri: Almanya Örneği", *Liberal Düşünce Dergisi* 22/86 (2017), 161.

¹⁴³² Jörg Michael Dostal, "The Pegida Movement and German Political Culture: Is Right-Wing Populism Here to Stay?", *The Political Quarterly* 86/4 (2015), 524; Mustafa Nail Alkan, "Avrupa'da Yükselen İrkçılık: Pegida Örneği", *Gazi Akademik Bakış* 8/16 (2015), 283.

¹⁴³³ Ağçoban, "Dinsel şiddet bağlamında Seta'nın 'Almanya'da İslamofobi 2015' raporunun değerlendirilmesi", 156.

¹⁴³⁴ Malte Thran - Lukas Boehnke, "The value-based Nationalism of Pegida", *Journal for Deradicalization Summer Issue* 3 (2015), 180; Dilbirliği, "Avrupa Aşırı Sağının Görünüş Şekilleri: Almanya Örneği", 162.

¹⁴³⁵ Alkan, "Avrupa'da Yükselen İrkçılık: Pegida Örneği", 286.

¹⁴³⁶ Lars Geiges vd., *Pegida: Die schmutzige Seite der Zivilgesellschaft?* (Bielefeld: Verlag, 2015), 11.

Pegida, Müslüman toplumu “irrasyonel, kültürsüz, medeniyetsiz, barbarca ve sonuçta aşığılık” olmakla suçlamaktadır.¹⁴³⁷ Aslında hareketin Batı’nın İslamlaşması korkusuyla ve endişesiyle insanları etrafında topladığı açıktır. Suriye’den Almanya’ya gelen 20.000 mülteci Pegida sempatizanlarını rahatsız etmiş, Suriyeli mültecilere harcanacak paraların ülkedeki zor durumda olan Almanlara harcanması gerektiği vurgulanmıştır. Alman siyasi partilerine eleştirel yaklaşan Pegida’nın *Almanya için Alternatif Partisi- Alternative für Deutschland (AfD)* ile yakın ilişkide olduğu ve büyük oranda birbirlerine destek verdikleri ileri sürülmüştür.¹⁴³⁸ Pegida hareketinin siyasilerin yanı sıra medyayı da kendine hedef olarak seçtiği ve Alman basınına “lügenpresse” yani yalancı basın olarak adlandırdığı görülmektedir.¹⁴³⁹

İslamofobik, zenofobik ve ırkçı nitelikler barındıran Pegida,¹⁴⁴⁰ kendisini milli değerlere bağlı olduğunu savunan siyasal bir protesto hareketi olarak nitelemektedir. Pegida, göçmenlerin kendi ülkelerinde yaşamaları ve sınır dışı edilmeleri gerektiğini savunmaktadır. Ulus devlet fikrine oldukça ılımlı yaklaşan bu hareket, sığınmacı ve göçmenlere yani Müslümanlara karşı tolerans gösterilmemesini ve sınır dışı edilmelerini istemektedir.¹⁴⁴¹ Pegida, Batı’nın İslamlaşma korkusunu kullanarak toplumu etkilemeyi ve onların desteğini almayı başarmıştır. Benzer söylemlerin son zamanlarda Türkiye’de de bir siyasi parti ve taraftarlarınca gündeme getirilmesi, Suriye, Pakistan, Afganistanlı sığınmacılar üzerinden toplumsal kutuplaşma ve kaosa zemin hazırlanması dikkat çekicidir. Nazizm ve Sosyalizm karşıtı olduklarını sıklıkla dile getirdikleri için Pegida’nın gösterileri ve mitingleri Almanya ve Avrupa’nın çok ötesinde etkili olmayı başarmıştır.¹⁴⁴² Ancak gösterilere katılım sağlayanlar arasında neo-Nazilerin de yer alması dikkat çekmiştir.¹⁴⁴³ Pegida hareketine farklı sosyal ve ideolojik gruplardan destek verildiği görülmektedir. Savunucuları bu hareketi bir halk hareketi olarak tanıtmaya çalışsa da beslendikleri ırkçılık, göçmen karşıtlığı ve İslamofobi unsurlarıyla Pegida’nın hiç de masum bir

¹⁴³⁷ Amir Saeed, “Media, Racism and Islamophobia: The Representation of Islam and Muslims in the Media”, *Sociology Compass* 1/2 (2007), 6.

¹⁴³⁸ Cansu Saraçoğlu, “2015 Sonrası Almanya’ya Suriyeli Göçünün Siyasi Yansımaları: Pegida Hareketi ve AfD Partisi Örneği”, *Journal of International Relations and Political Science Studies* 4 (2022), 47-48.

¹⁴³⁹ Alkan, “Avrupa’da Yükselen İrkçılık: Pegida Örneği”, 284.

¹⁴⁴⁰ Alkan, “Avrupa’da Yükselen İrkçılık: Pegida Örneği”, 282.

¹⁴⁴¹ Thran - Boehnke, “The value-based Nationalism of Pegida”, 178.

¹⁴⁴² Hans Vorländer vd., *Pegida and New Right-Wing Populism in Germany* (Springer, 2018), 1.

¹⁴⁴³ Thran - Boehnke, “The value-based Nationalism of Pegida”, 180; Dilbirliği, “Avrupa Aşırı Sağının Görünüş Şekilleri: Almanya Örneği”, 162.

hareket olmadığı açıktır.¹⁴⁴⁴

Pegida savunucuları, İslam karşıtlığı yönündeki eleştirilere de kaygılarının İslam'ın kendisi değil "terör" olduğu yönünde savunma yapmaktadırlar. Fakat ırkçılığa karşı olduklarını belirten Pegida taraftarlarının Siyonizm'e karşı herhangi bir söz ve eylemde bulunmaması da dikkatlerden kaçmamaktadır. Oldukça kriminal bir geçmişe sahip olan Hareketin lideri Lutz Bachmann'ın uyuşturucu, gasp ve hırsızlık vb. suçlarla dolu bir sabıka kaydı bulunduğu, hatta 90'ların sonunda hapis cezasına çarptırılması üzerine sahte kimlikle Güney Afrika'ya kaçıp iki yıl kaçak kaldıktan sonra yakalanıp Almanya'ya iade edildiği bilinmektedir. Bachmann, Adolf Hitler'in saçını ve bıyığını taklit ettiği bir fotoğrafını sosyal medyada paylaşması üzerine Dresden savcılığı tarafından hakkında soruşturma başlatılmış ve bunun üzerine görevinden istifa etmiştir.¹⁴⁴⁵

Pegida tarafından İslam karşıtı bir söylem üzerinden yapılan propagandanın merkezi haline gelen Dresden'in yabancı nüfusun en düşük olduğu yerlerden biri olması dikkat çekicidir. Tahminlere göre nüfusun sadece yüzde 0,4'ünün İslam inancına sahip olduğu bir şehirde, İslamlaşma tehlikesine karşı protestoların başlatılması üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir husustur. Bu durum da asıl amacın Dresden hatta Saksonya'dan bağımsız olarak ırkçılık ve İslam karşıtı bir proje olduğunu düşündürmektedir. Aslında ortaya çıkan bu hareket ve gerçekleştirdiği gösteriler, genel ve tarihsel bir tepkiyi ifade etmektedir.¹⁴⁴⁶ Decker, Pegida katılımcılarını motive eden faktörlerin güvensizlik ve korku olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁴⁷ Güvensizlik gelirdeki düşüş hakkındaki kaygılara yönelikken, korkunun ise kültürel yabancılaşma duygularından, bilinen sosyal düzenin kaybindan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Toplumun bahsi geçen kaygı ve değerlerinin İslam karşıtı bir zeminde araçsallaştırılması mikro ölçekte organizasyonun faaliyet gösterdiği ülkelerdeki Müslümanların, makro ölçekte ise İslam algısının olumsuz etkilenmesine sebep olma potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca, dehümanizasyon ve bu durumun ardıl sorunları da mevcut tehlikeler arasındadır.¹⁴⁴⁸

¹⁴⁴⁴ Alkan, "Avrupa'da Yükselen İrkçılık: Pegida Örneği", 287.

¹⁴⁴⁵ Ar, *İslamofobinin Dini ve Kültürel Kökenleri*, 166.

¹⁴⁴⁶ Ar, *İslamofobinin Dini ve Kültürel Kökenleri*, 167.

¹⁴⁴⁷ Frank Decker, "AfD And Pegida: Understanding Germany's New Populist Right", *Social Europe* (10 Mart 2015).

¹⁴⁴⁸ Oğuz Kuş, "İslamofobi, Dehümanizasyon ve Algı İnşası Bağlamında Pegida Hakkındaki Haber Videolarına Gelen Kullanıcı Yorumlarının Metin Madenciliği ile Analizi", *Algı Yönetimi Siyasal ve*

Almanya’da Pegida hem sözlü hem de fiziksel şiddetten de sorumlu tutulmuştur. Örneğin, Irkçılık karşıtı Sivil Toplum Kuruluşu olan *ReachOut* ile yapılan bir röportaja göre 2015 yılında Berlin’de en çok kaydedilen İslamofobik şiddet olayları Pegida gösterileri sırasında gerçekleşmiştir.¹⁴⁴⁹

3.1.5.Uluslararası Düzensiz Göçlerin İslamofobi Algısında Kullanılması

Göç kavramı insanlık tarihi kadar eskidir ve insanoğlu sürekli, daha iyi yaşayabileceği yerlerin arayışıyla kitleler halinde sürekli yer değiştirmiştir. Kapitalizm ve küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan gelir dengesizliği, yaşam standartlarının düşüklüğü ve güvenlik endişeleri insanların yasal olmayan yollarla Batı’ya göç etmelerine neden olmuştur. Ulrich Beck’e göre küreselleşme ile ortaya çıkan bu gelir dengesizliği, dünyayı “risk toplumu” haline getirmektedir.¹⁴⁵⁰ Örneğin dünyanın herhangi bir yerinde çıkan bir salgın hastalık, göçler sonucunda farklı bölgelere kolayca yayılabilmekte veya dünyanın herhangi bir yerinde çıkan politik karmaşa, o bölgelerden göç eden insanlar aracılığıyla göç alan ülkenin ve bölgenin iç sorunu haline gelebilmektedir.¹⁴⁵¹ Özellikle Doğu ülkelerinden gelen Müslümanların inanç ve kültürlerinden kaynaklı farklılıkları Hristiyan Avrupalılar tarafından tehdit olarak algılanmakta ve buna yönelik politikalar belirlenmektedir.

Robert Miles, “*Irkçılık*” adlı kitabında ötekileştirmenin temelinde göçe dayanan bir etkileşim olduğunu belirtmektedir. Göç, üretim, ticaret ve savaş yoluyla ortaya çıkan ve değişik insan gruplarını bir araya getiren bir durum olarak da ele alınmaktadır.¹⁴⁵² Göç edenler gittikleri yerde genellikle öteki olarak nitelenmekte ve böylece asıl olarak kabul ettiği kendisiyle yabancı olarak gördüğü öteki arasında karşılaştırmalar yapılmaktadır.¹⁴⁵³ Bu zaviyeden bakıldığında Miles, Batı’nın Doğu’yu ötekileştirmesinin iki kadim kültürün göç sonrası etkileşiminin bir sonucu olduğu gerçeğine vurgu yapmıştır.¹⁴⁵⁴

Dijital İletişim, Sosyal Medya ve Kitle İletişimi, ed. Oğuz Göksu (Konya: Literatürk Academia, 2021), 233-234.

¹⁴⁴⁹ Ağçoban, “Dinsel şiddet bağlamında Seta’nın ‘Almanya’da İslamofobi 2015’ raporunun değerlendirilmesi”, 156-157.

¹⁴⁵⁰ Ulrich Beck, *World Risk Society* (London: Polity Press, 1999), 125.

¹⁴⁵¹ Rasim Özgür Dönmez, “Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı’ya Karşı Siyasal İslam”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1/4 (2004), 88.

¹⁴⁵² Miles, *Irkçılık*.

¹⁴⁵³ Robert Miles, *Representations of the "Other" Racism* (New York: Routledge, 1989), 11.

¹⁴⁵⁴ Ersöz - Uslu, “Doğu-Batı Karşılaşmasında Çatışma, Karmaşa ve Muhtemel Bir Uzlaşma”, 69-70.

Avrupa ülkelerinde son yıllarda ırkı, dini, milliyeti, kültürü vb. özellikleri nedeniyle öteki olarak görülen kişi veya gruplara yönelik gittikçe yükselen hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığın en önemli sorunlardan biri olduğu bilinmektedir. Batı ülkelerine artan göçlerin bir sonucu olarak ev sahibi toplumlarda görülen olumsuz tutum ve davranışlar zamanla azınlıkları ve göçmenleri hedef alan düşmanca yaklaşımlara dönüşebilmekte ve Zenefobi olarak adlandırılan kültürel ırkçılığa varabilmektedir. Yabancı düşmanlığının bir alt kategorisi olarak da değerlendirilebilecek olan İslamofobi de teolojik olarak Batı'nın yaygın Hristiyan inancından farklılaşan Müslüman azınlıkları ve göçmenleri hedef almakta ve bu kapsamda Avrupa'da her alanda ayrımcı ve dışlayıcı tutum ve davranışların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bu durum Avrupa'da 2000'li yılların başlarından itibaren özellikle aşırı sağ popülist partilerle daha görünür olmuştur. 2011 yılından itibaren başlayan yerinden edilmiş Suriyeliler sorunu çerçevesinde de görüldüğü gibi, Avrupa göç sorununa daha çok kendi ulusal güvenlik perspektifinden yaklaşmaya çalışmış, AB ülkelerini de bu yönde hareket etmeye zorlamış ve Türkiye başta olmak üzere AB üyesi olmayan ülkelerle yapılan göç antlaşmalarıyla kendi sınırlarını korumayı hedeflemişlerdir.¹⁴⁵⁵ Demokrasi ve insan haklarının kendi güvenlikleri gerekçesiyle askıya alınması ve yüzeysel çözümlerle yerinden edilmiş Suriyelileri ülkelerinden uzak tutmaya çalışmaları Avrupa'nın kendi kuruluş ilkeleri ile paradoks oluştururken aynı zamanda Müslüman ötekine karşı yaklaşımlarını da gözler önüne sermektedir. AB üyesi ülkelerde günümüzde görülen Zenofobi ve İslamofobi gibi kültürel ırkçılık olarak nitelendirilebilecek durumların gelecekte de devam etmesi halinde AB'nin pek çok alanda gerçekleştirdiği ortak siyasalardan elde ettiği kazanımların¹⁴⁵⁶ kaybı tehlikesiyle karşı karşıya kalması muhtemeldir. Zira çoğulculuk ve çokkültürlülük üzerine kurulduğu iddiasında olan AB, güvenlik ve kültür erozyonu endişesiyle oluşturduğu göçmen politikasıyla kısa vadede sorunu öteleyebilirken uzun vadede global dünyada sosyokültürel ve teopolitik çatışmalardan kaçamayacaktır.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra insan kaynağına büyük ihtiyaç duyan Batı Avrupa'ya Müslüman göçü hızla artmıştır. Almanya, Fransa, Hollanda ve Belçika

¹⁴⁵⁵ Murat Saraçlı, "Zenofobi (yabancı Düşmanlığı) Ve İslamofobi Sorunları Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Göç Sorununa Yaklaşımları", *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler Açısından Göç ve Kimlik Sorunları* (Kimlik ve Göç Çalışmaları Uluslararası Sempozyum, Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2019), 136-137.

¹⁴⁵⁶ Saraçlı, "Zenofobi (yabancı Düşmanlığı) Ve İslamofobi Sorunları Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Göç Sorununa Yaklaşımları", 137-138.

başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinin, özellikle eski sömürgelerden gelen göçmenlere misafir işçi statüsüyle kapıları açılmış ve 1960'larda göç yasaları gevşetilerek göçmenlerin yerleşmelerine ve ailelerinin gelişlerine izin verilmiştir. 1970'lerde yavaşlayan bu eğilim, 1980'li yıllardan itibaren yeniden yükselmişse de 2000'li yıllarda baş gösteren küresel ekonomik krizin etkisiyle tekrar zayıflamıştır.¹⁴⁵⁷ Bu süreçte özellikle Müslüman göçmenlerin entegrasyonunda başarısız olan devletler, göçlere bilinçli bir şekilde yasal bir statü kazandırmayarak bu göçmenleri ötekileştirmeyi tercih etmişlerdir.¹⁴⁵⁸

Başlangıçta geçici olarak geldikleri ve geri dönecekleri varsayılan göçmen işçilerin zamanla kalıcı oldukları anlaşılması üzerine 1980'li yıllardan günümüze kadar uzanan uzun soluklu bir müzakere süreci başlamıştır.¹⁴⁵⁹ Misafir işçi olarak istihdam edilen kişiler zamanla kalıcı hale gelmiş ve ikinci, üçüncü kuşakları işçiliğin ötesine geçerek işveren olmaya başlamışlardır. Tüm bunların yanı sıra İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi sömürgeci ülkeler, dekolonizasyon süreci ile beraber eski sömürge ülkelerinden gelen göç dalgasıyla yüzleşmek zorunda kalmışlardır.¹⁴⁶⁰ Her ne kadar bu tarz göç akını günümüzde büyük ölçüde azalmış olsa da çeşitli coğrafyalardan gelen sığınmacı ve mültecilerle göç ve göçmen sorunu güncelliğini korumaktadır.

Aşırı sağ partiler, soğuk savaş sonrası etnik ve dinsel kavramları kullanmış,¹⁴⁶¹ Soğuk Savaş sonrası mevcut durumdaki “öteki” eksikliğini komünistlerin yerine göçmenleri özellikle de Müslümanları koyarak gidermişlerdir. Avrupa'daki işsizlik, enflasyon ve artan suç oranlarının sorumluluğunu göçmenlere özellikle de Müslümanlara yükleyerek, bu olumsuz durumu siyasi rantta çevirmişlerdir. Söylemlerinde İslam karşıtlığı ve düşmanlığı yönünde propagandalara sıkça yer veren aşırı sağ partilerin Avrupa'nın hemen her ülkesinde belirli bir potansiyelinin bulunması dikkat çekicidir.¹⁴⁶² Aşırı Sağ siyasal partiler ve gruplar tarafından kamuoyunun tedirginliği kullanılarak Eurabia korkusunun yaygınlaşması

¹⁴⁵⁷ Hasan Canpolat - Hakkı Onur Arımer, *Küresel Göç Ve Avrupa Birliği Ile Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi*, Analiz (Orsam, 2012) (Orsam), 8.

¹⁴⁵⁸ Tanju Deniz, *Yükselen İslamofobinin Avrupa Kimliğine Etkisi* (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 86.

¹⁴⁵⁹ Umut Kedikli - Mehmet Akça, “Soğuk Savaş Sonrası Avrupa’da Artan İslamofobi”, *TESAM Akademi Dergisi* 4/1 (2017), 78.

¹⁴⁶⁰ Yılmaz, *Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, 107.

¹⁴⁶¹ Aylin Ünver Noi, *Avrupa’da Yükselen Milliyetçilik* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 90.

¹⁴⁶² Kedikli - Akça, “Soğuk Savaş Sonrası Avrupa’da Artan İslamofobi”, 83.

sağlanmıştır.¹⁴⁶³ Yakın zamanda yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde birçok AB üyesi ülkede aşırı sağın yükselişe geçmesi¹⁴⁶⁴ bunu doğrulamakta ve genelde yabancı düşmanlığı özelde ise İsamofobi bu amaçla bir malzeme olarak kullanılmaktadır.

Avrupa genelinde bir yandan yüksek işsizlik oranlarıyla karşı karşıya kalan ve elverişsiz şartlarda yaşam mücadelesi veren, diğer yandan sürekli ötekileştirilen ve dışlanan işsiz Müslüman göçmenler radikal grupların istismarına açık hale gelmektedirler. Bu da bir kısır döngü oluşturmakta ve karşı taraf üzerinde ciddi etkilere ve İslamofobik tepkilere yol açmaktadır. Poynting ve Mason, İngiltere ve Avustralya'daki Müslüman karşıtlığını inceledikleri çalışmalarında, bunu bir tür ırkçılık olarak değerlendirerek *The Rise of Anti-Muslim Racism (Anti-Müslüman Irkçılığın Yükselişi)* olarak nitelendirmektedirler.¹⁴⁶⁵ Özellikle 11 Eylül sonrası Arap, Afrikalı ve Asyalı Müslüman göçmenlere yönelik karşıtlık, zamanla ırkçılığa dönüşmekte, inançları nedeniyle bu insanlara karşı İslamofobik tutum sergilenmekte ve ırkçı nefret eylemlerinin nesnesi haline getirilmektedir.¹⁴⁶⁶

Avrupa ülkelerindeki artan yabancı nüfusun yanlış politikalar sonucu entegrasyon sorunları yaşaması bu kesimin farklılıklarının daha görünür olmasına zemin hazırlamış,¹⁴⁶⁷ Avrupa ülkeleri göçleri engellemek adına kısıtlayıcı önlemler almıştır. Avrupa'da sadece 5 milyonu AB vatandaşı olmak üzere 15 milyon kadar yabancı göçmene ilaveten tahmini olarak 3 milyon kadar da kayıt dışı yabancı yaşamaktadır.¹⁴⁶⁸ AB ülkelerinde bulunan göçmenlerin büyük çoğunluğunu da Müslümanlar oluşturmaktadır. Zamanla var olan bu göçmenler sorunlu gruplar olarak algılanmış ve ötekileştirilmişlerdir. Bu durum da izole hayat yaşamalarına, gettolaşmalarına ve dini radikal gruplara meyletmelerine zemin hazırlamıştır.

Avrupa'da göçmenlerin sorunlu gruplar olarak algılanmaları ve AB ülkelerinin göçmen nüfusla ilgili karşılaştığı sorunları aşırı sağ ve popülist partilerin

¹⁴⁶³ Leora Moreno, "Fearing the future: Islamophobia in central Europe", *The New Presence* 4 (2010), 74.

¹⁴⁶⁴ Cynthia Kroet - Jack Schickler, "Avrupa Parlamentosu Seçimleri: Kazananlar ve Kaybedenler Kimler?", *Euronews* (10 Haziran 2024). Erişim Tarihi 12.06.2024

¹⁴⁶⁵ Scott Poynting - Victoria Mason, "The Resistible Rise of Islamophobia: Anti-Muslim Racism in the UK and Australia Before 11 September 2001", *Journal of sociology* 43/1 (2007), 61-86.

¹⁴⁶⁶ Mehmet Yüksel, "İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm ya da Batı ve Öteki", *Journal of Istanbul University Law Faculty* 72/1 (2014), 196-197.

¹⁴⁶⁷ Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, 108.

¹⁴⁶⁸ Yasemin Nuhoglu Soysal, "Citizenship, Immigration, and the European Social Project: Rights and Obligations of Individuality", *The British Journal of Sociology* 63/1 (2012), 1-21.

eliyle ırkçılık boyutuna taşıdığı belirtilmiş ve Avrupa'nın doğrudan ya da dolaylı olarak ırkçılığı ve İslamofobiye teşvik ettiği dile getirilmiştir.¹⁴⁶⁹ Zira milliyetçi ön yargıların beslediği ötekileştirici algıları yönlendiren aşırı sağ partiler, göçmenlerin ulus-devlet yapısını zayıflattığı ve kültürel erozyon oluşturdıkları iddialarıyla oy oranlarını artırmış, gittikçe radikalleşen söylem ve eylemlere ortam hazırlamışlardır. Aşırı sağcı partiler tarafından düşman olarak sunulmaya başlanan Müslümanlar, artık Avrupa'da bir güvenlik sorunu olarak algılanmaya başlanmıştır.¹⁴⁷⁰ Will Kymlicka, çoğu Avrupa ülkesinde, Avrupa kökenli olmayan göçmenler içerisinde en büyük grubu Müslümanların oluşturduğunu, bu yüzden göçmenlik konularında dikkatin aslında Müslümanlara odaklandığını vurgulamaktadır.¹⁴⁷¹ Özellikle Müslüman göçmenlerin göç ettikleri Avrupa ülkesinde İslami yaşam tarzını devam ettirmesi kamusal alanda bazı zorluklarla karşılaşmalarına, ayrımcılığa tabi tutulmalarına yol açmış ve sayısız olay yaşanmıştır.¹⁴⁷²

Avrupa başta olmak üzere Batı'da bu süreçler yaşanırken son yıllarda Türkiye'de de sözü edilen sorunun yansımaları görülmeye başlanmıştır. Aşırı sağ milliyetçi söylemlerle taban bulmaya çalışan bazı siyasilerin Türkiye'de Suriyeliler başta olmak üzere Pakistanlı ve Afgan sığınmacılar üzerinden aynı söylemleri dile getirmeleri, güvensizlik algısı üretmeleri ve ötekileştirmeleri eş zamanlı olarak sürdürülmektedir. Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de büyük çoğunlukla ötekileştirilen sığınmacıların ve göçmenlerin Müslüman olmaları, bunlar üzerinden İslamofobinin körüklenmesi ve diğer inanç mensubu sığınmacılara yönelik bu tarz söylemlerin çok fazla dile getirilmemesi dikkat çekicidir.

Tarihsel süreç iyi analiz edildiğinde İslam dünyasının sürekli göç almış bir coğrafya olduğu görülecektir. Göçmenler, diline, dinine, etnik kökenine veya herhangi bir aidiyetine bakılmaksızın İslam topraklarında kendi kimlik ve aidiyetlerini koruyarak yaşayabilmişlerdir. Batı'nın, Doğu'ya özellikle Müslüman toplumlara, egosantrik bir üsttenci anlayışla yaklaşmayıp, İslam medeniyeti başta olmak üzere Doğu kültürünün kadim gelenekleri olduğunu, bir zamanlar karanlıkta kaybolmuş

¹⁴⁶⁹ Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, 113-114.

¹⁴⁷⁰ Timothy M Savage, "Europe and Islam: Crescent Waxing, Cultures Clashing", *The Washington Quarterly* 27/3 (2004), 25-50.

¹⁴⁷¹ Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity* (New York: Oxford University Press, 2007), 125-126.

¹⁴⁷² Deniz, *Yükselen İslamofobinin Avrupa Kimliğine Etkisi*, 89.

insanlığa ışık tuttuğunu ve medeniyetin geçmişten birikerek gelen ortak bir kültürel miras olduğunu kabullenerek uzlaşma erdemini göstermesinin ve karşılıklı etkileşimi eşitler ilkesi zemininde geliştirmesinin dünya barış ve huzuruna katkı sağlayacağını yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir.

3.1.6. İslamofobi Söylemleri Üzerinden İslam Dışı Toplamların Konsolidasyonu

Soğuk Savaş döneminde ABD, Batı ittifakını bir arada tutmak için Sovyetler Birliğini tehdit unsuru olarak gösterdiği gibi günümüzde de siyasal /radikal İslam tehdidi üzerinden İslamofobiyi Batı ittifakını konsolide etmek için kullanmaktadır. ABD bir yandan siyasal İslam ve bunun resmi temsilcisi olarak gösterdiği İran'ı tehdit olarak sunarken diğer yandan da ılımlı İslam'ı desteklemiştir. Her iki durumda da dinin aslı yerine politik amaçlara göre şekillenmiş din yorumları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda iyi veya kötü Müslüman kategorizasyonu da dine bağlılıkları veya inanç ritüellerine uyup uymamalarına göre değil politik söylem ve duruşlarına göre belirlenmiştir. ABD başta olmak üzere Batı her dönemde İslam coğrafyasında kendine yeni vekalet savaşçıları bulmuştur.¹⁴⁷³

11 Eylül sonrasında bir yandan Batı toplumlarında İslam karşıtlığı yükselirken diğer yandan da Orta Doğu coğrafyası başta olmak üzere İslam dünyasında da mezhepsel ayrışmalar daha görünür hale gelmiştir. Bu durum terör örgütlerinin de gelişebilecekleri uygun ortamı oluşturmuştur. Mezhepsel çatışmaların alevlendiği bu dönemlerde aynı zamanda radikalizm ve terör eylemlerinin de artmasında ABD'nin önce Afganistan'ı ve ardından da Irak'ı işgal etmesi ve stratejik çıkarları uğruna bölgeyi istikrarsızlaştırması önemli rol oynamıştır. Bu yüzden uluslararası terörizmi ne tamamen dış kaynaklı ne de bütünüyle yerli olarak nitelemek mümkün değildir.¹⁴⁷⁴ Batı, İslam dünyasındaki bu ayrışmaları, savaşları ve radikal eğilimli grupların eylem ve söylemlerini medya üzerinden sürekli gündemde tutarak İslamofobinin gerekçelerini üretmekte, Batı toplumunda gelecek kaygısı oluşturmakta ve yaklaşan tehlikeye karşı konsolide etmektedir.

11 Eylül sadece Batı'nın Müslüman karşıtlığını artırmamış aynı zamanda Müslümanlar ve gayr-i Müslümler arasındaki güven ilişkisini de zedelemiş,

¹⁴⁷³ Şahin, "ABDnin 'Müslüman' Savaşçıları", 52.

¹⁴⁷⁴ Cesari, "Batı'da İslamofobi: Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri Arasında Bir Mukayese", 72.

Müslümanı korkulan bir imge haline dönüştürmüştür. Batılılar uzun yıllar birlikte yaşadıkları, aynı işyerinde çalıştıkları Müslümanları tehlikeli olarak görmeye başlamış, Müslümanlar da kendilerine uygulanan ayrımcılık ve ötekileştirmelerden ciddi mağduriyetler yaşamışlardır. Bu mağduriyetler, sığınacak ve haklarını savunacak bir arayış içine giren Müslümanları radikal grupların etki alanına itmiştir. Böylece gerek İslam dünyasında gerekse Batı’da çok sayıda yeni radikal dini gruplar oluşmuştur. Bu süreçte İslam dünyasında ABD üzerinden Batı düşmanlığı yükselişe geçmiş ve radikal gruplar bundan beslenmiştir. ABD başta olmak üzere Batı ülkeleri iç güvenlik endişesiyle kendi değerlerini yok sayarak çıkardıkları terörizm karşıtı yasalar, gelişigüzel tutuklamalar ve Müslümanların sivil özgürlüklerini kısıtlama girişimlerine karşı Müslümanlar arasında tepki oluşurken¹⁴⁷⁵ diğer yandan da uyumsuz, radikal ve hatta terörist damgasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Terörle mücadele çok zaman geçmeden Müslüman avına dönüştürülmüştür. Bu durumdan da en çok Müslümanlar zarar görmüştür. Tüm bu süreçlerde kasıtlı bir şekilde bazı söylem ve eylemlerin altyapısı oluşturulmuş ve akabinde meydana gelen olaylar “İslami terörizm” olarak sunulmuştur.¹⁴⁷⁶ 11 Eylül olayları ile Müslümanlar terörist olarak yaftalanmış, İslam terörle özdeşleştirilerek İslamofobi körüklenmiş ve Batı kamuoyunun tedirginlik ve korkuları canlı tutularak Müslümanlara karşı birleşmeleri sağlanmıştır.

Batı’nın bir taraftan demokrasi ihracatı ve halkların özgürleştirilmesi adı altında İslam dünyasına müdahale ederek batılılaşma yolunda destek verdiği vurgulanırken diğer taraftan halkı Müslüman ancak yönetimi laik Cumhuriyet olan ve Batı ile Doğu arasındaki medeniyet geçiş köprüsü olabilecek Türkiye’yi elli yıldır Avrupa Birliği kapısında bekletmesi hem Batı’nın söylem ve eylemlerinde samimi ve gerçekçi olmadığını hem de AB’nin bir Hristiyan Birliği olmanın ötesine geçemediği eleştirilerini haklı çıkarmaktadır. Genel olarak İslam dünyası özel de ise Türkiye üzerinden İslamofobik tutumlar sergilenerek Türkiye gibi laik bir sistemle yönetilen bir ülkeye karşı Avrupa ülkelerinin birleşmesi de İslamofobinin canlı tutulmasının rolünü doğrulamaktadır. Türk diplomat Kamran İnan bu konuda şöyle bir tespit yapmıştır:

Batı ile ilişkilerimizi etkileyen, zorlaştıran değişik faktörler vardır. Tarih boyunca İslam’ın öncülüğünü yapmış, İstanbul’u fethetmiş, Batıyı tehdit eden, Viyana kapılarına

¹⁴⁷⁵ Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, 21.

¹⁴⁷⁶ Okumuş, “Küresel Durum Problemi, Evrensel Barış ve İslam”,.

*dayanan bir imparatorluk kurmuş olmamız bu faktörlerin başında gelir. Din faktörü, Batı kamuoyunun hala Haçlı ruhunu taşıması neticesi, Batı dünyası ile ilişkilerimizde rol oynamaya devam etmektedir*¹⁴⁷⁷

3.1.7.İslam Dünyasında Terörün Temel Dinamikleri ve Şiddetin İslamileştirilmesi

Dinler, belki de insanlık tarihinin başlangıcından beri hem şiddet ve terörün ilacı hem de meşrulaştırıcı unsuru olarak işlev görmektedir. İnsanlık, geçmişte olduğu gibi günümüzde de şiddet ve terör olaylarıyla iç içe yaşamaktadır. Günümüzün tarihsel süreçten farkı şiddet ve terörün globalleşerek tüm insanlığı etkilemesidir.¹⁴⁷⁸

Çağımızda dünyanın farklı coğrafyalarında ılımlıdan radikal terör örgütüne kadar değişen milyonları aşkın dini hareket ve oluşumlar bulunmakta ve büyük çoğunluğu ılımlı ve toplumu bütünleştirici yelpazede yer alırken çok az da olsa kuruluş aşamasında veya ilerleyen süreçlerinde radikal dini terör örgütüne dönüşenler de bulunmaktadır. Bu tarz terör örgütüne dönüşümde hareketin hangi dinden olduğu fark etmemektedir.¹⁴⁷⁹ Zira farklı coğrafyalarda ve farklı dinlerde aynı sonucu görmek, dini duyguların araçsallaştırılması ile ilişkilidir. DEAŞ, Boko Haram, Taliban gibi kuruluşundan itibaren radikal olan grupların yanı sıra FETÖ gibi ılımlı dini bir hareket söylemiyle yola çıkıp zamanla radikalleşen yapılar da bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında FETÖ ile Budist inancının çağdaş hareketlerinden biri olarak kurulan ve Japon Devleti'nin korumasında olan Aum Shinrikyo'nun ılımlılıktan radikal bir terör örgütüne dönüşüm sürecinin örtüştüğü görülebilir.¹⁴⁸⁰

11 Eylül saldırılarına kadar yapılan anti-İslamist beyanlar ve İslam'a karşı ilan edilen soğuk savaş her şeye rağmen Batı kamuoyunda pek kabul görmezken 11 Eylül sonrası dikkatler din ve şiddet ilişkisine çevrilmiş ve sıkça İslam ile şiddet ve terör arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır. Esposito bu durumu yakın zamana kadar Avrupa ve Amerika'da çok az kişinin Müslümanların kendi aralarında yaşadıklarının farkında olmasına ve bu yüzden halkın gündeminde ve düşüncesinde Müslümanların yer almamasına bağlamıştır.¹⁴⁸¹

¹⁴⁷⁷ Kamran İnan, *Dış Politika* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994), 111.

¹⁴⁷⁸ Hasan, "Küresel Şiddet ve Terör İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe", 24.

¹⁴⁷⁹ Avcı, *Radikal İslamcı Terörizmin Meşru Gösterilmesi: Türkiye Hizbullahı Örneği*, 89.

¹⁴⁸⁰ Gür, "FETÖ ve Aum Shinrikyo Örneğinde İlimli Dini Hareketten Terör Örgütüne Dönüşüm", 605.

¹⁴⁸¹ John L Esposito, "Bir Batı Olgusu Olarak İslam", çev. Cem Demirkan - Deniz Öktem, *içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), Avrupa ve Amerika Müslümanları, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003) (İstanbul, 2003), 23.*

Özellikle politik gayelerle sivillerin katledildiği her şiddet olayı terör kapsamı içinde tartışılmaktadır. Bu eylemi bir Hindu'nun, Budist'in, Yahudi'nin, Hristiyan'ın veya Müslümanın yapması tanımlamayı değiştirmemektedir. İslam dünyasıyla ilgili global medyanın oluşturduğu terör algısı çoğunlukla Müslümanlarda savunmacı bir refleks oluşturmaktadır. Her toplumda ve kültürde şiddete müracaat eden kişi ve gruplar olabileceğinden özellikle sivillere saldırma söz konusu olduğu zaman komplekse düşmeden, ikilem yaşamadan, savunma refleksi geliştirmeden ve kim olduğuna bakmadan terörün adını koymak gerekir.¹⁴⁸²

Din ve terör ilişkisini anlayabilmek için öncelikle radikalleşmenin temel dinamikleri ve yol açan nedenleri iyi irdelemek gerekmektedir. Radikalleşmenin ayrılıkçı, milliyetçi, dini, sınıfsal, aşırı sağ veya aşırı sol görüşlerin tümünde olabileceği düşünüldüğünde politik görüşün isminden çok içeriğinin önemli olduğu görülmüştür.¹⁴⁸³ Bu yüzden dini radikalizmi besleyen veya bireyleri radikalleştiren nedenleri belirlemek mücadele stratejileri açısından da önemlidir. Ateş bu nedenleri dış etkenler, laikleşme çabaları, toplumsal mekânın değişimi, meşruiyet ve İsrail faktörü olarak sıralamıştır.¹⁴⁸⁴ Küreselleşme sürecinin meydana getirdiği travmalar ve olumsuz sonuçlarının da radikalleşmeye yol açtığı belirtilmiştir. Bu etkiler öncelikle tarihi travmalar, bölgesel çatışmalar, ülkesel geri kalmışlık, daha adil ve yaşanabilir bir düzenden yoksun olma gibi sıralanmış¹⁴⁸⁵ ve radikalleşmenin nedenlerinin oldukça farklı etkenlere bağlı olabileceği vurgulanmıştır.¹⁴⁸⁶ Alex Wilner ve Claire-Jehanne Dubouloz, radikalleşmenin sebeplerini sosyopolitik yabancılaşma ve entegrasyon başarısızlığı, dindarlık ve küreselleşme, dış politikalara duyulan tepki olmak üzere üç başlık altında incelemiştir.¹⁴⁸⁷ Lewis ise farklı bir bakış açısıyla özellikle modernleşmenin başarısızlığına ve Suudilerin Vahhabiliği yayma politikalarına dikkat çekmiştir.¹⁴⁸⁸

¹⁴⁸² Aydınalp, "İslam Dünyasında Terörün Temel Dinamikleri", 57-83.

¹⁴⁸³ Yaşa, "Dini Motivasyonlu Radikalleşmenin Özellikleri: Nedenler ve Süreç", 803.

¹⁴⁸⁴ Davut Ateş, "İslam Köktenciligi (!) Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar.", *Akademik Orta Dogu* 3/2 (2009), 67-73.

¹⁴⁸⁵ Necmettin Özerkmen, "Terör, Terörizm ve Radikal İslamci Terör", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44/2 (2004), 258.

¹⁴⁸⁶ Yaşa, "Dini Motivasyonlu Radikalleşmenin Özellikleri: Nedenler ve Süreç", 804-806.

¹⁴⁸⁷ Alex S Wilner - Claire-Jehanne Dubouloz, "Homegrown Terrorism and Transformative Learning: An Interdisciplinary Approach to Understanding Radicalization", *Global Change, Peace & Security* 22/1 (2010), 9-18.

¹⁴⁸⁸ Bernard Lewis, *İslâm'ın Krizi*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003).

Diğer yandan Eric Hoffer bütün kitle hareketlerinin ilk taraftarlarının hayal kırıklığına uğramış bireyler olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸⁹ Bir bireyin kendi kimliğine olan inancının zayıflığı ölçüsünde grubunun kimliğinin mükemmelliğine olan inancı da güçlenir. Bireyler toplumsal, tarihi, ideolojik, iktisadi, siyasi sebeplerden veya bireysel taassup ve aşırılıklarından, topluma yabancılaşmış olmalarından ötürü bu tür gruplara katılmayı tercih edebilirler.¹⁴⁹⁰ Kellecioğlu 11 Eylül sonrası terör gruplarına katılan Müslümanların motivasyonlarını incelediği çalışmasında; geri kalmışlığın, tefrika ve bölünmüşlüğü, mağduriyetin, hayatta kalma ve ait olma güdüsünün, yaralanmış benlik duygusunun yanı sıra sosyoekonomik ve kültürel faktörler ile uygulanan yanlış politikaların etkilerinin Müslümanları radikalizme yönlendiren motivasyon kaynaklarından olduğu sonucuna varmıştır.¹⁴⁹¹ Aydınalp da dini istismar eden terör gruplarının entelektüel tabanı olarak köktencilik teorileri ve teoriden pratiğe intihar eylemlerini temel alarak bir dini terör tanımı yapmaya çalışmıştır.¹⁴⁹² Hamdani'ye göre ise Müslüman terör gruplarının ortaya çıkışı ideolojik, siyasi ve örgütsel unsurların birleşiminden oluşan bir gelişmedir.¹⁴⁹³ İstihbarat sistemlerinin gelişmesi, kullanılan silahların çeşitliliği ve etki gücü, sosyal ağların ve medyanın etkin kullanımı, anlık iletişimin çok hızlı ve gizli olarak sağlanabilmesi terörün etki alanının tahmin edilebilirliğini ve mücadeleyi zorlaştırmaktadır.

İçinde bulunduğumuz coğrafyanın, sömürgeci güçler tarafından çeşitli çıkar ve menfaat ilişkileri doğrultusunda yeniden dizaynı için Afganistan'dan Mısır ve Libya'ya, Balkanlar ve Kafkaslardan Yemen'e kadar uzanan coğrafyanın ateş çemberine dönüştürüldüğü görülmektedir. Çoğunlukla demokrasi getirmek, diktatörlerle ve radikalizmle mücadele etmek gibi söylemlerle bölgede şiddet tırmandırılmakta ve başvurulmuş şiddet ve terör yöntemleri meşru bir eylem olarak görülmektedir.¹⁴⁹⁴ Orantısız güç kullanılarak uygulanan bu psikolojik ve fiziki şiddet karşısında arayış içine giren mağdurların bir kısmı tepki geliştirirken radikalleşmekte ve bu süreçte radikal gruplara sempati artmaktadır. İnsanların fitratlarında nefsanî

¹⁴⁸⁹ Hoffer, *Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, 16.

¹⁴⁹⁰ Hayati Hökelekli, *İnanç Farklılıklarının Psikolojik ve Kültürel Temelleri* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2009), 208-214.

¹⁴⁹¹ Özgür Kellecioğlu, *Psikopolitik Yönden İslamcı Fundamentalizmin İncelenmesi* (Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

¹⁴⁹² Aydınalp, *İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi*.

¹⁴⁹³ Mahmood Hamdani, *İyi Müslüman, Kötü Müslüman*, çev. Sevinç Altınçekiç (İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2005).

¹⁴⁹⁴ Şinasi Gündüz, "Din ve Şiddet Paradoksu", *Milel ve Nihal* 13/2 (2016), 19.

istekler bulunduğunu belirten İmam Mâtürîdî, insanların kendileriyle baş başa bırakıldıklarında menfaat paylaşımında, nam kazanmakta ve üstünlük/iktidarın ele geçirilmesinde mutlaka birbirleriyle çatışacaklarına ve bunun da nefreti körükleyerek kanlı çatışmalara sebebiyet vereceğine dikkat çekmiş ve bu tavrın da evrenin yaratılış gayesiyle örtüşmediğini belirtmiştir.¹⁴⁹⁵

İslam dünyasında siyasal şiddet, çoğu zaman tekfir eğilimiyle iç içe geçmiş bir süreç olarak yürümektedir. Otorite boşlukları ve istikrarsızlığın getirdiği isyan ve işgaller, askeri müdahaleler, darbeler ve iç savaşlar genelde dini referanslı hareketlerin ortaya çıkışına meşru bir zemin oluşturmuştur. Bu meşrulaştırma sürecinde en güçlü argümanlardan birisi de tekfirciliktir. Sosyopolitik şiddet tekfirciliği körüklerken, tekfircilik de siyasi çatışmaları derinleştirmektedir.¹⁴⁹⁶

İnsanların uğrunda ölmeyi göze aldıkları unsurların temelinde inançları ve manevi duyguları yatmaktadır.¹⁴⁹⁷ Bu durum inancı hakkında köklü bilgisi olmayan ve taklidi olarak inanan bireyin aynı zamanda inancı uğruna fanatikleşmesinin ve radikalleşmesinin de önünü açmaktadır. Tüm bunların hem Batı’da hem de Doğu’da geçmişte ve günümüzde büyük oranda dine referans yapılarak meşrulaştırıldığı görülmektedir. 11. yüzyılda Nizari-İsmaili Hasan Sabbah’ın Haşhaşileri de Sabbah’ın kurtarıcı olduğuna inanmış, emriyle suikastler, terör eylemleri gerçekleştirmişler ve sorgusuz ölüme yürümüşlerdi.¹⁴⁹⁸ Yine bunlardan 1500 yıl önce de Apollon Tanrısı olduğuna inanılıp Kronos diye tapılan ünlü matematikçi Pisagor (M.Ö. 570-495) on asır boyunca etkili, ezoterik dini ve siyasi bir örgüt oluşturmuştur. Günümüzde ise Amerikan Evanjeliklerinin öncülüğünü yaptığı “Armageddon Savaşı” ile İsa’nın liderliğindeki Evanjelikler ve Yahudilerin son savaşı kazanıp dünyaya hakim olacakları inancı ve bunun hazırlık süreçleri önemli bir örnektir. Diğer yandan Japonya’da kendisini Mesih olarak ilan eden ve “Japonya’nın aydınlanmış tek efendisi” olarak tanıtan Budist Aum Shinrikyo lideri Shoko Asahara da bağlılarını *Kiyamet Savaşı Armageddon*’un 1997’de gerçekleşeceğine ve sadece kendilerinin kurtuluşa ereceğine, hatta dünyanın sonunun Japonya ile ABD arasında yapılacak

¹⁴⁹⁵ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed El-Maturidi, *Kitâbü’t-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Ankara: İsam Yayınları, 2003), 9.

¹⁴⁹⁶ Halil Aydınalp, “Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi-II”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2016), 164.

¹⁴⁹⁷ Ali Albayrak, “Terör-Din İlişkisi (zlığı) Üzerine”, *Dini Araştırmalar* 7/20 (2004), 297.

¹⁴⁹⁸ Gür, “FETÖ’nün Şii Haşhaşiler ve Sünni Kadiyaniler İle Yapısal Benzerlikleri”, 707-708.

Üçüncü Dünya Savaşıyla geleceğine inandırmış ve savaşa hazırlamıştı. Özellikle Hint alt kıtasında başta olmak üzere İslam dünyasında da buna benzer şekilde kurtarıcı Mehdi anlayışıyla Mehdi'nin zuhuru ile Mehdi ordusunun son savaşta zaferi beklenmektedir. DEAŞ'ın inanç felsefesi de bu doğrultudadır. Dabık'ta yapılacak son savaşla zaferin gerçek Müslümanların olacağına inanılmıştır. FETÖ lideri Gülen de kendisinin Mesih/Mehdi olduğu algısı üzerinden son kurtarıcı rolüne bürünmüş, bağlılarını cennet vaadiyle kendisine bağlamış ve istediği eylemleri yaptırmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere farklı din ve ideolojilerde radikalizm ve şiddet olabilirken son yıllarda bu iki negatif kavram İslam'la özdeşleştirilmeye çalışılmaktadır. Ne var ki İslam dünyasının manzarası da bu algıyı güçlendirmektedir. Yakın tarihlerde İran-Irak savaşında Sünni-Şii kavgası yüzünden yüz binlerce kayıpların hafızalardaki etkileri devam ederken el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram, eş-Şebab gibi çeşitli örgütlerin dünyanın her yerinde din adına gerçekleştirdiklerini söyledikleri eylemlerinden dolayı İslam'la şiddet ve terör özdeşleştirilmiştir. Müslüman toplumlarda şehit olma ve intikam alma hislerini körükleyen ayrımcılık, etnik çatışma ve savaşlar korkuyu körükleyip umutları köreltmekte, gelecek ümidini kaybetmiş bireyleri bu tür örgütlerin kucağına itmekte ve böylece örgütler yaygınlık kazanmaktadır.¹⁴⁹⁹ Özellikle benliği örselenen ve kaybedecek bir şeyi kalmayan gençler, kendilerine sunulan kutsal bir amaç uğruna kahraman olma yolunu tercih edebilmektedirler.

Şiddetin İslam toplumlarında kendisine zemin bulması, din duygusunun insanı motive eden en önemli heyecan olmasıyla¹⁵⁰⁰ ve örgüt üyelerinin din adına faaliyette bulunduklarına inandırılmaları ile izah edilebilir. Fikrine güvenen ve belirli bir düzeyde inancı hakkında bilgi sahibi olan bir bireyin şiddete yönelmesi beklenmez. Şiddetin daha ziyade ilkel toplumlarda, eğitimsiz kişilerde, muhakeme ile değil de içgüdüleriyle hareket eden kitlelerde yaygınlaşması da bununla ilişkilidir.¹⁵⁰¹ Diğer taraftan 1990'lı yıllardan sonra artan İslamofobik haberlerle beraber Batı'da Müslümanlara ve camilere yönelik saldırıların hızla çoğalması İslam toplumlarında

¹⁴⁹⁹ Ögük, "Dindarlık Algıları ve Şiddet", 20.

¹⁵⁰⁰ Nevzat Tarhan, "Şiddetin Psikososyopolitik Boyutu", *Şiddet Karşısında İslam*, ed. Bünyamin Erul (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 2/102.

¹⁵⁰¹ Ögük, "Dindarlık Algıları ve Şiddet", 21.

şiddet yanlılarını cesaretlendirmekte ve mağduriyet algısı üzerinden daha rahat propaganda yapma imkanı vermektedir.¹⁵⁰²

Burada kritik soru radikalleşme sürecinin nasıl işlediğidir. Hayal kırıklığı, aşağılanma, tanınmama, dışlanma, eşitsizlik, belirsizlik ve yoksunluk duyguları ilk önce bireyin kendisi tarafından içselleştirilmektedir. Daha sonra bireyi bu duyguların ortaya çıkmasından sorumlu tutulan toplumdan zihinsel olarak koparmakta ve bulunduğu çevreye yabancılaştırmaktadır. Birey daha sonra aynı süreçleri yaşayıp aynı duyguları paylaşan ve bir gruba ait olma arzusu içinde olan başkaları ile iletişime geçmekte ve böylece yeni bir grup aidiyeti ve kazanılmış yeni bir kimlik oluşmaktadır. Böylelikle bireysellikten grup dinamiğine geçiş yapılmaktadır. Grupta yer alan üyelerin zamanla ortak hedefe ulaşmak için ne yapacakları konusunda sorgulamaya başlamaları ile siyasallaşma evresine geçilmektedir. Zamanla grup içi siyasallaşma zihniyeti, sorgulanamayan bir inanç sistemine ve tek hakikate dönüşmektedir. Coolsaet, ideolojinin radikalleşen bireye kendi grubu dışındakileri insani duygularla algılamaktan uzaklaştırdığını ve zamanla bireyin hayal kırıklığı ve eşitsizlik duygularının oluşumunda sorumluluk payı olmayan masum bireyleri suçlamaya ittiğini belirtmektedir.¹⁵⁰³ Dini referanslı örgüt elemanları kendi inanışına ters düşen insanları, küfür içinde, sapkın ve kötü olarak nitelendirerek düşmanlaştırmaktadır.¹⁵⁰⁴ Bu konuda DEAŞ önemli bir örnektir. DEAŞ'a göre günümüz İslam ülkelerinin yönetim ve orduları mürtet ve kafir iken halkları kurtarılmayı bekleyen mazlumlardır. Bu yüzden bu yönetici ve ordularla savaşmayı ve halkları kurtarmayı Haçlılarla savaşmaktan daha elzem görmektedirler.¹⁵⁰⁵

Batı, şiddet ve terörü ele alırken ayrımcılık yapmaktan çekinmemektedir. Sömürgeleştirdiği toplumların din ve inanç sistemlerine genellikle aşağılayarak bakmış, Hristiyanlık dışı inançları ilkel olarak görmüştür. İslam'ı sürekli hedefe koyan Batı, kendi inançsal ilkelikleri bir tarafa kendinden saydığı Yahudiliğin cinsler arasındaki ayrımcılığını, katı diyet kurallarını, hayvan boğazlamalarını, giyim

¹⁵⁰² Mehmet Yanmış, "Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", 2015.

¹⁵⁰³ Rik Coolsaet, "Radicalization: The Origins and Limits of a Contested Concept", *Radicalisation in Belgium and the Netherlands: Critical perspectives on violence and security*, ed. Nadia Fadil vd. (IB Tauris, 2019), 29-51.

¹⁵⁰⁴ Erdem, *Cihatçılar: El Kaide ve İşid'e Katılanların Hikayesi*, 33.

¹⁵⁰⁵ Biçer, "İŞİD Düşünce Yapısının Teolojik Arkapları", 9.

biçimlerini hep hoşgörü ile karşılarken Müslümanların giyim-kuşamı, başörtüsü vb. inanç gerekliliklerini kabullenememiş ve fundamental eğilim olarak nitelemiştir.¹⁵⁰⁶

Batı'nın bu bakış açısının gerçekleşmesinde İslam dünyasından bazı unsurlar bilerek veya bilmeyerek katkı sağlayabilmektedirler. DEAŞ, el-Kaide, Boko Haram, eş-Şebab, Taliban ve benzeri grupların söylem ve eylemleri veya onlara atfedilenlerin Batı veya Doğu toplumlarında korku oluşturmaları bu açıdan değerlendirilmelidir. Bir taraftan bu radikal gruplardan duyulan korku İslamofobi olarak tanımlanırken diğer taraftan da bu korku üzerinden çok parçalı İslam dünyasını daha küçük parçalara bölmek ve daha kolay yönetilir hale getirmek için uluslararası stratejiler planlanmaktadır.¹⁵⁰⁷ Radikalizmle mücadele adı altında zamanla tüm dindarlar hedef haline getirilmektedir. Kurt, Soğuk Savaş sonrasında Batı'da var olan komünizm nefretinin İslami gruplara yöneltilmesinin akademik çevrelerde bile doğru anlaşılamadığını, oluşturulan fundafobi veya antifundamentalist tutumların masum dindarların bile ötekileştirilmelerine yol açabildiğini belirtmiştir.¹⁵⁰⁸ 1970'li yıllardan sonra yükselen siyasal İslam karşısında yeni oryantalist anlayış, kendilerine uygun yeni bir ılımlı İslam modeli sunarak buna aykırı tutum sergileyen birey ve grupları fundamentalist ilan etmek, ötekileştirmek ve sonrasında şiddetle baskılamaktır.¹⁵⁰⁹

Afganistan, Bosna, Çeçenistan, Irak ve Arap Baharı sonrasında yaşananlar İslam dünyasında fundamentalist yapıların güçlenmesine zemin oluşturmuştur. Ayrıca modern sömürgeciliğin İslam Dünyası'nda güçlü şekilde devam etmesi, Müslümanların yaşadığı ülkelerde yöneticilerin Batı yanlısı, sekülerleşmeci politikalar uygulaması ve farklı olanı yok etmeye yönelik çok sayıda insan hakları suçunun işlenmesi, fakirlik, adaletsizlik, haklının değil güçlünün haklı kabul edilmesi, internet ve medyanın cihatçı grupların insan ve ekonomik kaynak bulmasını kolaylaştırması gibi durumlar radikalleşmenin önünü açan ve yaygınlaşmasını sağlayan faktörler olmuştur. Bir taraftan Suudi Arabistan, Katar, Pakistan gibi ülkelerin kendi düşünceleri doğrultusundaki Selefi grupları desteklemesi diğer yandan İran'ın 1979 Devrimi

¹⁵⁰⁶ Aydın, "Krizde Olan İslâm Değil, Ontolojik Güven Bunalımındaki Batı'dır", 31-32.

¹⁵⁰⁷ Detaylı bilgi için bkz. Marco Cinnirella, "The Role of Perceived Threat and Identity in Islamophobic Prejudice", *Identity Process Theory: Identity, Social Action and Social Change*, ed. Rusi Jaspaland - Glynis M Breakwell (New York: Cambridge University Press, 2014), 253-269; Esposito, *The Islamic threat: Myth or reality?*

¹⁵⁰⁸ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2018), 205.

¹⁵⁰⁹ Sayyid, *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism*, 52.

sonrası Şii hilali oluşturmak amaçlı cihatçı gruplara destek vermesiyle fundamentalist gruplar güçlendiği gibi sayıları da artmıştır.¹⁵¹⁰

Günümüzde Suriye, Mısır, Tunus, Somali, Kenya, Yemen, Afganistan gibi ülkelerde el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram gibi örgütlerin yaptıkları eylemlerde çoğu zaman Müslüman halk şiddetin muhatabı olduğu gibi radikal eylemlerin önemli bir kısmı da Müslüman halk içerisindeki “kâfir”, “iş birlikçi” veya “münafık” şeklinde ötekileştirilenlere yönelik olmaktadır. Bu durum diğer taraftan da özellikle İslam coğrafyasında yeterince dini bilinci olmayan gençler başta olmak üzere toplumda dine karşı bir antipati geliştirmektedir. Yanmış, Müslüman toplumların da radikal dini grupların eylemlerinden dolayı ciddi endişe taşıdıkları ve bu oranın yaklaşık %70’ler düzeylerinde olduğunu göstermesi açısından PEW’in bu konudaki bir araştırmasına dikkat çekmiştir. Lübnan, Tunus ve Mısır gibi ekstremist eylemlerin yapıldığı bölgelere yakın olan ülkelerde bu oranın daha yüksek; Türkiye, Endonezya ve Senegal gibi ülkelerde ise endişe duyanların oranının daha düşük olduğu, DEAŞ, el-Kaide, Boko Haram eylemlerine paralel Müslümanlarda da ekstremizm korkusunun güçlendiği, 2013- 2014 yıllarında tekrarlanan araştırmada İslam toplumlarında radikal eylemler sebebiyle endişe duyanların oranının yaklaşık %10 arttığı ve endişe duyanların oranının en çok arttığı ülkenin de Türkiye olduğu tespit edilmiştir.¹⁵¹¹ Bunda DEAŞ ve el-Nusra’nın yakın zamanda Suriye’de yaptığı ve dünya kamuoyunun tepkisini çeken kanlı eylemlerin önemli bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bu tür terör eylemlerinin İslam dininin toleransız şiddet dini olarak etiketlenerek hedefe konulmasında da büyük katkısı bulunmaktadır.¹⁵¹² Lean, sosyokültürel ve tarihsel köklerde var olan İslamofobinin 11 Eylül sonrası bir “endüstri”ye dönüştüğünü belirtmiştir.¹⁵¹³ Cevdet Said’e göre, şiddet metodunu kullanan Müslüman gruplar kendi toplumlarında halkın kalbine korku salarak onların İslam’dan uzaklaşmasına neden olmaktadır. İslam toplumlarında zaten var olan fikri ve kültürel uyuşuklukla

¹⁵¹⁰ Mark Juergensmayer, *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State* (California: University of California Press, 1994); R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, çev. Muhammed Karahanoğlu (İstanbul: İlke Yayınları, 1992); Gilles Kepel, *Cihat*, çev. Haldun Bayrı (İstanbul: Doğan Yayınları, 2001); Aydınalp, *İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi*; Çayır, *Din Şiddet İlişkisi: Şiddetin Meşrulaştırılmasına Yönelik Tutumlar Üzerine Bir Araştırma*.

¹⁵¹¹ Yanmış, “Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”.

¹⁵¹² Fatma Taşdemir, “21. Yüzyılda Eski ve Yeni Terörizm Tartışmaları: Aktörler ve Dinamikler”, *Akademik Hassasiyetler* 7/14 (2020), 173-213.

¹⁵¹³ Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, 20.

beraber şiddetin de işin içerisine girmesiyle beraber Fundamentalizm korkusu İslam'a davetin önünü kesen önemli bir unsur haline gelmeye başlamıştır.¹⁵¹⁴ Türkiye'de yapılan bazı araştırmalarda da dini grupların şiddet kullanması ve başka inanç sahiplerini güçlü şekilde ötekileştirmelerinin bu toplumda yetişen dini altyapısı zayıf kimselerin din değiştirmesinde etkili olduğu görülmüştür. Bu çalışmalarda, Müslümanların birbirlerine ve başka inanç sahiplerine hoşgörülü davranmamalarının ve İslam dünyasındaki çatışma ve kaosu din değiştirme sebeplerinden birisi olarak tespit edilmesi dikkat çekicidir.¹⁵¹⁵

Son zamanlarda *yeni terörizm* kavramı gündeme gelmektedir. Walter Laqueur gibi araştırmacılar tarafından terörizmin çok farklı şekiller ve koşullar altında oluştuğu tezinden hareketle kapsamlı bir tanımının yapılamayacağı¹⁵¹⁶ ve dinsel terörizmin sadece İslamiyet'te değil Hristiyanlıkta, Yahudilikte ve Hinduizm'de de yükselişte olduğu tespitinde bulunulmuştur.¹⁵¹⁷ Diğer yandan Crenshaw ise yeni terörizmin motivasyonunun dinsel doktrin olarak değerlendirilmesini şiddetle eleştirmekte, yeni teröristlerin tamamının dinci olduğu varsayılsa bile tüm dinci örgütlerin yeni sayılmayacağını dile getirmektedir.¹⁵¹⁸ Örneğin el-Kaide, Boko Haram, DEAŞ gibi örgütler dini referans aldıklarını söylese de açık siyasal amaçlara da sahiptirler. Ancak bu tür örgütler açısından realitede dini ve siyasal motivasyonların ayrımı çok zor görünmektedir.¹⁵¹⁹

Yeni terörizm tezini savunanlara göre *intihar terörizmi* yeni terörizmin en tanımlayıcı niteliği olarak kabul edilirken bu teze karşı çıkanlara göre de intihar terörizminin dinden bağımsız bir şekilde hem laik hem dini örgütler tarafından kullanılan bir taktik olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden modern intihar terörizmini İslami köktencilikle sınırlamak ve İslam'ı hedefe koymak doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir.¹⁵²⁰ Örneğin Hizbullah, intihar terörizm ideolojisi ve teknolojisinin

¹⁵¹⁴ Cevdet Said, *İslami Mücadelede Şiddet Sorunu*, çev. Halil İ. Kaçar (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995), 78.

¹⁵¹⁵ M Hadi Tezokur, "Diyarbakır İncil Topluluğu ve Misyonerlik", *Journal of Islamic Research* 20/2 (2007), 192-205.

¹⁵¹⁶ Walter Laquer, *Terrorism* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1977), 5.

¹⁵¹⁷ Walter Laqueur, *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction* (Oxford University Press, 1999), 80-81.

¹⁵¹⁸ Martha Crenshaw, "The Debate Over 'New' vs. 'Old' Terrorism", *Values and Violence: Intangible Aspects of Terrorism* (Springer, 2008), 120.

¹⁵¹⁹ Alexander Spencer, "New Versus Old Terrorism", *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*, ed. Richard Jackson (London: Routledge, 2006), 274.

¹⁵²⁰ Andreas Gofas, "'Old' vs. 'New' Terrorism: What's in a Name?", *Uluslararası İlişkiler/International Relations* 8/32 (2012), 28.

el-Kaide'ye geçmesinde enstrümantalken aynı zamanda 1983'ten bu yana Marksist/Leninist ideolojisi olan ayrılıkçı Tamil Kaplanları'na da ilham kaynağı olmuştur.¹⁵²¹ Ayrıca intihar terörizmi yeni bir taktik olmadığı gibi eylemlerinin çeşitli tipleri geçmiş dönemlerde de yer almıştır. Özellikle Roma döneminde Yahudi Sikârililer, Selçuklular döneminde Haşhaşiler, 19. yüzyılda Anarşistler,¹⁵²² II. Dünya Savaşı'nda Japon Kamikazeler bugünkü intihar eylemcilerine pek çok açıdan benzemektedirler.¹⁵²³ Maliyetinin düşüklüğü ve planlanmasının kolay olması gibi taktik avantajlarının yanı sıra tahribat gücünün ve sansasyonel etkisinin büyüklüğü küçük çaptaki terör örgütleri tarafından tercih edilirliğini artırmış ve güçlenmelerini sağlamıştır.¹⁵²⁴ Özellikle 1994 sonrası sıklıkla Filistin'de, 1999 sonrası Çeçenistan'da görülmeye başlanmış ve 2000 sonrası el-Kaide'nin dünyanın farklı coğrafyalarında gerçekleştirdiği operasyonlarla intihar eylemleri adeta dünya gündemine oturmuştur. Bu eylemlerde dini motivasyonun yanı sıra farklı saikler de rol oynamaktadır. Bununla birlikte, eylemlerde din faktörünün anlam ve sınırları üzerinde yeterince durulmadığı, siyasî değerlendirmeler arasında geçiştirildiği veya "*bütün Müslüman intihar eylemcilerinin eylemlerini cihat kavramı çerçevesinde din adına meşrulaştırdıkları*" iddia edilerek farklı saikler göz ardı edilip eylemlerin tümünün dinle özdeşleştirildiği görülmektedir.¹⁵²⁵ Dini inanışların, güçlü politik yapılar gibi daima siyasî, sosyal ve ahlakî meşrûlaştırma sağladığı kabul edilmekle birlikte¹⁵²⁶ İntihar terörizmini sadece din ile ilişkilendirmek doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir. Terörün bir kültür ya da dinin değil, insanın problemi olduğunu söyleyen İnam, insan potansiyellerinin geliştirilmesinin engellenmesi ve belli bir tasarım kalıbına göre şekillenmeye zorlanmasının teröre zemin hazırladığını ileri sürmüştür.¹⁵²⁷

Müslümanların ötekileştirilmesi sadece Batı'nın bakış açısı ile ilişkili değildir. 1960'lardan sonra yaygınlaşmaya başlayan siyasal İslamcılık karşısında

¹⁵²¹ Paulo Casaca, "The Conceptual Discussion on Terrorism", *Terrorism Revisited: Islamism, Political Violence and State-Sponsorship*, ed. Paulo Casaca - Siegfried O. Wolf (Springer, 2017), 3-32.

¹⁵²² Spencer, "New Versus Old Terrorism", 277.

¹⁵²³ Aydınalp, "İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları".

¹⁵²⁴ Bradley McAllister - Alex P Schmid, "Theories of Terrorism", *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, ed. Alex P Schmid (London: Routledge, 2011), 238.

¹⁵²⁵ David Bukay, "The Religious Foundations of Suicide Bombings", *Middle East Quarterly* 13/4 (2006), 27.

¹⁵²⁶ Jr James K Wellman - Kyoko Tokuno, "Is Religious Violence Inevitable?", *Journal for the Scientific Study of Religion* 43/3 (2004), 292.

¹⁵²⁷ Ahmet İnam, "Terör ve Din", *Dinî araştırmalar* 7/20 (2004), 39.

birçok milliyetçi-laik Arap yönetici de ılımlı muhaliflere bile çoğu zaman fundamentalist damgası vurarak şiddet kullanmıştır.¹⁵²⁸ Orta Asya ülkelerinin bazılarında da yönetici elitlerin, genç kuşakların yolsuzluk, yozlaşma, başarısız ekonomik politikalar karşısındaki muhalefetlerini bastırırken muhalefeti “Vehhabi tehlikesi” üzerinden baskılamaya çalışmıştır. Rusya da Çeçenistan’da başlattığı savaşta bir kısım Batılı ülke yönetimlerini ikna etmeye çalışırken bu argümanı kullanmıştır. Cezayir’de 1992 sonrasında yaşanan kanlı iç savaş, Hindistan’da milliyetçi Hindulara karşı 1992 sonrası artan baskılar, günümüzde olduğu üzere İsrail’in Hamas’la mücadele adı altında Filistin halkına karşı insanlık dışı muamelesi ve soykırım girişimleri de fundamentalist söylemin insan haklarını ihlal etmek için nasıl kullanıldığını gösteren açık örneklerdir. Böylece muhaliflere yapılan baskılar yerli ve Batılı kamuoyu tarafından fundafobi adı altında görünmez hale getirilmektedir.¹⁵²⁹ Gerek Orta Doğu gerekse Orta Asya’da idarecilerin hem Batılı ülkeleri memnun etmek hem de kendi toplumlarından tepki çekmemek için fundamentalist-İslamofobik korkuyu kendi politikaları doğrultusunda kullanmaları ve bizzat kendilerinin fundamentalist davranış sergilemeleri uzun vadede Müslüman toplumlarda dini hayatı olumsuz olarak etkileyebileceği¹⁵³⁰ gibi toplumun bir kısmını uysallaştırırken bir kısmını da daha fazla radikalleştirmekte ve toplumsal fay hatlarını derinleştirmektedir. Bir başka ifadeyle “*fundamentalizm, radikal değişmeyi, öteki’ni daha uysal bir versiyonuna benzer kılmak suretiyle, evcilleştirmektedir.*”¹⁵³¹

Radikal birey/grupların özellikle siyasal İslamcılık kanalıyla sisteme girişine müsaade edildiği yerlerde radikalizmin hızla zayıfladığı,¹⁵³² Dini kimliğin hiçbir şekilde siyasal alanda temsiline izin verilmediği ve bunun şiddetle bastırılmak istendiği durumlarda da şiddete yönelimin arttığı tespit edilmiştir.¹⁵³³ Haenni’nin de belirttiği gibi fundamentalistlerin katı söylemleri piyasa mantığı gereği iyi eğitilmiş orta

¹⁵²⁸ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, 86; Bozarslan, *Orta Doğu: Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan el-Kaide’ye*, 249.

¹⁵²⁹ John L. Esposito, *Kutsal Olmayan Savaş-İslamcı Terör*, çev. Nuray Yılmaz - Ertan Yılmaz (İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2003), 140-144.

¹⁵³⁰ Yanmış, “Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”.

¹⁵³¹ Sayyid, *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism*, 36.

¹⁵³² Seth G. Jones - Martin C. Libicki, *How Terrorist Groups End: Lessons for Countering Al Qa’ida* (Rand Corporation, 2008).

¹⁵³³ Cihan Tuğal, *Pasif Devrim-İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, çev. Ferit B. Aydar (İstanbul: Koç Üniversite Yayınları, 2014), 153; Juergensmeyer, “Understanding the New Terrorism”, 244; Bozarslan, *Orta Doğu: Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan el-Kaide’ye*, 291.

sınıflar ve Müslüman iş adamlarını, radikalizmden uzaklaştırıp yaşadıkları toplumun seküler kamusal alanına entegre etmiştir.¹⁵³⁴ Türkiye, İran ve Mısır'daki İslami hareketler üzerine çalışan Erkilet, bu üç ülkede dini gruplar ve ulema üzerine en kuvvetli baskının Mısır'da yapıldığını, devletin dini gruplar üzerinde artan baskısının grupları zamanla daha da radikalleştirdiğini, bu üç ülkede radikalleşen dini grupların radikal yeni gruplara kaynaklık ettiğini, ancak zamanla geniş halk kesiminin desteğini kaybettiklerini belirtmiştir.¹⁵³⁵ İslamofobik tutum ve davranışlar nedeniyle Müslümanların sözlü ve fiili saldırılara maruz kalması İslam toplumlarındaki radikal söylem ve eylemlerin meşrulaştırılmasına da zemin hazırlamaktadır. Yaşanan uzun süreli sömürge deneyimi ve sonrasındaki Batı yanlısı idarelerin hukuksuz, eşitsiz, seküler yönetimleri sosyoekonomik hayattan dışlanan muhafazakâr çevrelerde din adına şiddet kullanmayı uygun gören grupları güçlendirmektedir.¹⁵³⁶ Aynı şekilde Batı'da yaşayan Müslüman toplumlarda da İslam'a ve Müslümanlara karşı yapılan saldırılar, toplumsal bütünleşmeyi engellemekte ve bir etki-tepki refleksi olarak bazı gençlerin radikalleşmesinin önünü açmaktadır.

İngiltere'de Müslüman toplumlar üzerine çalışmalar yapan Gest, İslamofobinin toplumda masum insanların da dışlanmasına ve Müslümanların yaşadıkları toplumla entegrasyonuna engel oluşturduğu ve sosyokültürel hayattan dışlanan kimselerin radikal gruplara yöneldiği tespitinde bulunmuştur.¹⁵³⁷ Himmat de benzer şekilde İslamofobik kültürde yetişen birçok Müslüman gencin dışlanmanın etkisiyle kimliğini radikal dini gruplarda bulmaya çalıştığını belirtmiştir. Özellikle başörtü, peçe gibi taşıdığı inanç sembolleri yüzünden dışlanan kadınlar radikal gruplar için kolay hedef haline gelmektedir.¹⁵³⁸ Özellikle sosyal medyada sosyalleşen yeni kuşaklar, interneti beşeri-ekonomik sermayesini genişletmek için başarılı şekilde kullanan radikal gruplarla tanışmakta ve Roy'un ifadesiyle "sanal ümmet" in bir üyesi olabilmektedirler.¹⁵³⁹

¹⁵³⁴ Patric Haenni, *Piyasa İslamı-İslam Suretinde Neoliberalizm*, çev. Levent Ünsaldı (Ankara: Özgür Üniversite Yayınları, 2011), 52.

¹⁵³⁵ Alev Erkilet, *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler* (Ankara: Hece Yayınları, 2004), 387-393.

¹⁵³⁶ Kepel, *Cihat*.

¹⁵³⁷ Justin Gest, *Apart: Alienated and Engaged Muslims in the West*, (New York: Columbia University Press, 2010).

¹⁵³⁸ Hedia Himmat, *Islamophobia and Its Consequences on Young Women* (European Youth Centre, 2004), 87-88.

¹⁵³⁹ Yanmış, "Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme".

Mısır'daki radikal hareketler üzerinde çalışan Valeria Hoffman da siyasal İslamcılığın ekonomik yoksunlukla açıklanmasını, meseleyi basitleştirme ve temel espriyi görmezlikten gelme olarak yorumlamaktadır. Hoffman İslamî hareketlere yönelişin “sosyal hastalıklar” sebebiyle olmadığını bu hareketlerde insanları çeken deruni ve ilahi bir yönün olduğunu, meselenin sırf dini tarafı göz ardı edilerek köktenciliğin siyasal ve ekonomik faktörlere indirgenmesinin tatmin edici bir açıklama olmadığını belirtmiştir. Mesele sadece ekonomik imkânsızlıklar ve politik ifade araçlarının yoksunluğu olsaydı diyen Hoffmann, dini radikalizmin kendisini laik-seküler diğer pek çok araç ve hareketle de ifade edebileceğini öne sürmüştür.¹⁵⁴⁰

Batı'nın Müslüman radikalizmini anlaması için, “kendi ideolojik ve kültürel yargılarını bir yana bırakarak” bu insanları tanımaya çalışması gerektiğini söyleyen Marry Habeck ise¹⁵⁴¹ cihadistleri açıklamada ekonomik, politik ve sosyal gerekçelerin sadece kısmi ve yardımcı faktörler olduğunu ileri sürmekte ve idealizm kaynağı olarak dini fenomenin epifenomen olarak telakki edilmemesi gerektiğini önermektedir.¹⁵⁴² Tarihî bir figür olarak İbn Teymiyye üzerinde duran Habeck, Batı'ya karşı kullanılan modern cihatın meşrûyetini büyük oranda İbn Teymiyye'ye ait yorumlardan aldığını ifade etmiştir.¹⁵⁴³

Dinlerin şiddetle ilişkileri bir algı ve yorum meselesi olmakla birlikte genelde dinsel radikalizm gücünü dini idealizmden almaktadır. Kendilerine yön veren dini idealizm dikkate alınmaksızın radikal hareketlerin sadece sosyal ve siyasal dinamiklere indirgenmesi tatminkar bir açıklama sunamamaktadır. Genel olarak, işgal bağlamında ele alındığında, kutsal metinlerin intihar eylemlerine kapı aralayan bir tonda yorumlanması, din faktörünün eylemleri motive etmede ve meşrulaştırmada kullanılmasını sağlamaktadır ve intihar eylemlerinin dini anlamı ve sınırları da burada ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁴⁴

İslam dünyasında intihar eylemlerinin meşruiyeti tartışma konusu olmuştur. İntihar eylemlerini Kur'ân ve Sünnet açısından değerlendiren Aktan, İslam'da savaşın kural değil, istisna olduğunu, Hz. Muhammed döneminde bütün savaşların ya başlamış

¹⁵⁴⁰ Valerie J Hoffman, “Muslim Fundamentalists: Psychosocial Profiles”, *Fundamentalisms Comprehended*, ed. M.E. Marty - R.S. Appleby (University of Chicago Press, 1995), 209.

¹⁵⁴¹ Mary R Habeck, “Knowing the Enemy: Jihadist Ideology and the War on Terror”, *The Theory and Practice of Islamic Terrorism: An Anthology*, ed. Perry (Springer, 2006), 14-15.

¹⁵⁴² Habeck, “Knowing the Enemy: Jihadist Ideology and the War on Terror”, 5.

¹⁵⁴³ Habeck, “Knowing the Enemy: Jihadist Ideology and the War on Terror”, 19-20.

¹⁵⁴⁴ Aydınalp, “İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları”, 144-145.

bir saldırıyı sonuçlandırmaya veya istihbaratı alınan bir saldırı hazırlığının başlangıç aşamasında yok edilmesi amacına yönelik olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴⁵ Cihatın meşru bir müessese olduğunu söylemekle birlikte Aktan, cihat sürecinin kural dışı ve kontrolsüz bir savaş şekli olamayacağını, ancak merkezi bir otoritenin son çare olarak savaşa karar verebileceğini, İslam hukukunda meşru bir amaç için meşru olmayan yolların kullanılamayacağını belirterek intihar eylemlerinin İslam'da yerinin olmadığını ileri sürmüştür.¹⁵⁴⁶ İntihar ya da yerel ifadesiyle şehitlik operasyonlarıyla (*amelîyâtü'l-istişhâdiye*) ilgili Arap dünyasındaki çağdaş İslam âlimlerinin tartışmalarına bakıldığında “*karşı çıkma*”, “*şartlı kabul*” ve “*bütünüyle kabul*” şeklinde üçlü bir yaklaşımın olduğu dikkat çekmektedir.¹⁵⁴⁷ İslam Hukuku açısından eylemleri meşrû görenler, Uhud Savaşında tanınamayacak halde şehid olan Enes b. Nadr ile Kadisiye savaşında şehit olan İkrime b. Ebu Cehil örneklerini sunmuşlardır. Ayrıca bu çerçevede düşmanın kalkan olarak kullandığı sivillere zarar verilmesinin caiz olup olmadığı da tartışma konusu olmuş ve ancak belirli şartlar altında câiz olabileceği ileri sürülmüştür.¹⁵⁴⁸ Meşru görenler savaş hukukuna dayanarak sivillerin savaşta rol alması, savaşı teşvik ederek maddî-manevî yardım sağlaması, sivilleri askerlerden ayırt etmenin zor olması ve saldırılara karşı kalkan olarak kullanılmaları gerekçelerini ileri sürmektedirler. Bu görüşlere itiraz edenlerin temel argümanları ise İslam'ın sivilleri öldürmeyi kesin olarak yasakladığı düşüncesine dayanmaktadır.¹⁵⁴⁹

İntihar eylemlerinde eskatolojik kurtuluş söylemleri güçlü bir motivasyon kaynağı oluşturmakta ve şehitlikle ilgili dini metin/semboller hem seküler hem de fundamentalist dini gruplar tarafından kullanılmaktadır. Canlı bomba haline gelme sürecinde eylemcinin bulunmasında, hazırlanmasında dini motivasyon devreye girmektedir.¹⁵⁵⁰ Dinin kişisel motivasyonun önemli bir parçası olduğunu söyleyen Moghadam, şehidin günahlarının bağışlanması, kutsal savaşçı ilan edilmesini, kabir azabı ve cehennem korkusundan kendini emin hissetmesini, şehitliğin dünyadaki her şeyden daha hayırlı olmasını, yetmiş iki huriyle evlenecek olmasını ve istediği yetmiş kişiye şefaathakkı verilmesini eylemciyi motive eden unsurlar olarak

¹⁵⁴⁵ Hamza Aktan, “Kur’ân ve Sünnet Işığında Terör ve İntihar Eylemleri”, *Yeni Umit* 63 (2002), 25.

¹⁵⁴⁶ Aktan, “Kur’ân ve Sünnet Işığında Terör ve İntihar Eylemleri”, 26-29.

¹⁵⁴⁷ Detaylı bilgi için bakz. Özel, *İslam ve Terör: Fıkhi Bir Yaklaşım*.

¹⁵⁴⁸ Özel, *İslam ve Terör: Fıkhi Bir Yaklaşım*, 25.

¹⁵⁴⁹ Meir Hatina, “The ‘Ulama’ and the Cult of Death in Palestine”, *Israel Affairs* 12/1 (2006), 44.

¹⁵⁵⁰ Anat Berko - Edna Erez, “Ordinary People and ‘Death Work’: Palestinian Suicide Bombers as Victimizers and Victims”, *Violence and Victims* 20/6 (2005), 605.

sıralamaktadır.¹⁵⁵¹ Dini motivasyonun eylemci üzerindeki etkisini bizzat yaşayan bir eylemci, kendi tecrübesini şöyle ifade etmektedir:

*Ebediliğe girmek üzere olduğumuz hissiyatı içinde kaybolmuştuk. Hiçbir şüphemiz yoktu. Kur'an ve Allah'ın varlığına yemin etmiş, kararlı davranacağımız için söz vermiştik. Bu cihat sözü, beyt'ür-ırdvan diye isimlendirilen, peygamberler ve şehitler için vaat edilen cennetteki bahçelerden sonra gelmektedir. Cihat yapmanın başka yollarının olduğunun farkındayım. Fakat cihatın bu şekli, sevimli, en sevimlisidir. Bütün şehitlik operasyonları, eğer Allah adına yapılıyorsa, bir sinek ısırmasından daha az acı verir.*¹⁵⁵²

İntihar eylemlerinin cihat ve şehitlik bağlamları içinde yorumlanması çok kuvvetli bir dini meşrulaştırma kaynağı oluşturmaktadır. Şehitlik kültü etrafında oluşturulmuş psikolojik motivasyon düzeyi, eylem üzerindeki bütün diğer dış faktör ve spekülasyonları manasızlaştırmaktadır.¹⁵⁵³ Eylemi vasıtasıyla cennette çok yüksek bir mevkiye erişeceğine inanarak şehit olmaya koşan birey, tüm kaygılarından kurtulacağını düşünmektedir.¹⁵⁵⁴ Özellikle çeşitli dini otorite ve meşhur fıkıhçılar tarafından eylemlere fetva verilmesi güçlü bir meşrulaştırma, kutsallaştırma ve kahramanlaştırma kaynağı olmakta ve bu konuda karar veren eylemciyi hiçbir kuvvet ya da dünyevi vaat durduramamaktadır.¹⁵⁵⁵ Bu yüzde de “*Şiddet en başta ve her şeyden önce kutsal bir eylem, herhangi bir ilâhî istek veya emre karşılık gerçekleştirilen kutsal bir vazifedir*” diyen Hoffmann’ın dini terörün seküler terörden daha ölümcül bir şiddet türü olduğunu vurguladığı belirtilmiştir.¹⁵⁵⁶ Diğer taraftan eylem sırasında zarar görenler yönüyle eylemcide tereddüt oluşumunun engellenmesi için karşıdakiler şeytanlaştırılmakta, dehumanize edilmekte ve yok edilmesi gerektiğine inandırılmaktadır.¹⁵⁵⁷

Bütün intihar eylemlerini, Bukay’ın yaptığı gibi¹⁵⁵⁸ İslami ideolojiyle açıklamak doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Eylemler sırf ilahi emirle gelmiş bir gaye uğruna yapılmazken, yine bütün grupların eylemleri de dini referans çerçevesine izafetle açıklamamaktadır. Diğer taraftan aynı mantalitenin Yahudi köktenciliğinde de geçerli olduğu görülmekte ve yüksek Yahudi ülküleri uğruna şiddet kullanmanın övünç

¹⁵⁵¹ Assaf Moghadam, “Palestinian Suicide Terrorism in the Second Intifada: Motivations and Organizational Aspects”, *Studies in Conflict and Terrorism* 26/2 (2003), 73.

¹⁵⁵² Nasra Hassan, “Letter from Gaza: an Arsenal of Believers-Talking to the ‘Human Bombs’”, *The New Yorker* (19 Kasım 2001), 40.

¹⁵⁵³ Barbara Victor, *Army of Roses: Inside the World of Palestinian Women Suicide Bombers* (Constable & Robinson, 2004), 29-30.

¹⁵⁵⁴ Michael C Kears, *Endings: A Sociology of Death and Dying*. (New York: Oxford University Press, 1989), 178.

¹⁵⁵⁵ Aydınalp, “İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları”, 142.

¹⁵⁵⁶ Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, 77.

¹⁵⁵⁷ Jonathan R White, *Terrorism: An Introduction* (Toronto, 2000), 54.

¹⁵⁵⁸ Bukay, “The Religious Foundations of Suicide Bombings”, 27.

kaynağı olduğunu savunan Meir Kahane tarafından “şeytana karşı şiddetle iyiliğe karşı şiddetin bir tutulamayacağı” ve “Yahudi çıkarlarını korumak gayesiyle yapılan vahşetin asla kötü olmadığı” ifade edilmektedir.¹⁵⁵⁹ Şiddetin meşruiyeti klasik Yahudi mücadele ruhuna dayalı bir felsefeye dayandırılmakta ve Yahudi halkının olağan üstü şartlar altında tehdit altında bulunduğu açıksa “takvalı bir Yahudi, izin almaksızın problemden sorumlu kişiyi öldürebilir”¹⁵⁶⁰ hükmüne atıf yapılmaktadır.

Filistin örneği dikkate alındığında, bir çatışma toplumu olan Filistin’de şehitlik kültürü daima etkisini korumakla birlikte, belirli dönemlerde intihar eylemi gerçekleşmemektedir. Yine eylemlerin el-Fetih örneğinde olduğu gibi seküler, hatta Filistin Cephesi örneğinde görüldüğü gibi Marksist gruplar tarafından da kullanılması, eylemlerle din arasında kurulan doğrusal bağın kırılmasını göstermektedir. Neticede, intihar eylemlerinin dini yorumların doğrusal bir sonucu olmaktan ziyade, dinin dışındaki sosyal ve siyasal dinamiklerin etkisi altında gerçekleştiği, din faktörünün eylemleri motive etmede ve meşrulaştırmada kullanıldığı düşünülebilir.¹⁵⁶¹

3.1.8. İslam’ın Şiddet ve Terörizmle Özdeşleştirilmesinin Kaynağı Olarak Mezhep Çatışmaları

Günümüzde İslam dünyası, hoşgörü ve farklılıklara tahammül kültürünü kaybettiği için asırlardır süregelen sonuçsuz tartışmalara hapsolmuş ve karşılıklı bir kör düşüşüne mahkûm olmuştur. İslam dünyasındaki İslami yapıların birleştirici olmak yerine ayrıştırıcı olmalarının esas nedeni, kendilerini hakikatin tek ve mutlak temsilcisi olarak görmelerinden kaynaklı teolojik takıntılarıdır. Aslında dinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan bu takıntı, aşılması zor engellerden biridir. Müslümanlar arasında vuku bulan tefrika ve fitne faaliyetlerinin temelinde, mevcut ihtilafların büyütülmesi ve görüş ayrılıklarının derinleştirilerek yeni bir gerilim hattına taşınmasının yanında İslam toplulukları üzerinde gerçekleştirilmek istenen siyasal mühendisliklerin payı da önemli yer tutmaktadır.

Tarihte ve günümüzde çok farklı alanlarda entegrizmler yaşanmaktadır. İnançların alt gruplarını oluşturan mezhepsel entegrizmler bunlardan biridir ve toplumların içe kapanarak çatışmaya hazır fanatik kitlelere dönüşmelerine yol

¹⁵⁵⁹ Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, 481-484.

¹⁵⁶⁰ Ehud Sprinzak, “Extremism and Violence in Israel: The Crisis of Messianic Politics”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 555/1 (1198), 125.

¹⁵⁶¹ Aydinalp, “İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları”, 145-146.

açmaktadır.¹⁵⁶² Küreselleşen dünyada Batı'nın kendi sınırlarını kaldırmaya çalıştığı bir dönemde Müslümanlar mezhepsel önyargılarından kaynaklı basit ihtilaflarla aralarına sınırlar koymakta ve taassubun etkisi ile düşmanlıklar oluşturmaktadır. Oysa İslam tek ve evrensel olmasına rağmen onun Müslümanlar tarafından yorumlanan ve yaşanan biçimi, milletlerin kültürel ve coğrafi anlayışlarına göre değişiklik göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Arap, Acem, Kuzey Afrika, Hint ve Türk Müslümanlığından bahsedilmektedir. Burada sözü edilen örf/âdetler değil, bir zihniyet meselesidir.¹⁵⁶³

İslam Mezhepleri tarihi bağlamında taassup, hakikati donduran, tek tipleştiren ve sadece kendisi veya grubuna hak gören zihniyetin bir yansımasıdır. Müslüman kardeşliği inşası için birer fırsat olarak görülmesi gereken farklılıklar, tam tersine taassuptan kaynaklı önyargılarla ötekileştirme, ayrıştırma ve çatışmaya zemin oluşturmaktadır.¹⁵⁶⁴ Suudi Arabistan ve İran arasındaki Sünni-Şii iktidar mücadelesi İslam dünyasını istikrarsızlaştırmakta ve radikal grupların hakimiyet alanına dönüştürmektedir. Irak, Lübnan, Libya, Afganistan, Pakistan, Somali, Yemen başta olmak üzere İslam coğrafyasının birçok yerinde yaşanan çatışmalar da açıkça asabiyet ve atalar kültürünün dini ve sosyal olarak en önemli etken olduğunu göstermektedir.¹⁵⁶⁵

Mezheplerin ortaya çıkmasının sebeplerinden birisinin İslam'ın insana tanıdığı özgürlük alanı ve akla yaptığı vurgu olduğu belirtilmektedir. Müslümanlar akli, soruyu, sorgulamayı, araştırmayı ve böylece özgürce bir hükme ulaşma alışkanlığını on asır öncesinden kaybetmeye başladılar.¹⁵⁶⁶ Oysa Kur'an'da Hz. Muhammed'i (s.a.v) düzelten ve hatta eleştiren ayetlere¹⁵⁶⁷ ve sahabe ile Hz. Peygamber arasındaki ilişkilere bakıldığında, kutsal ve sorgulanamaz bir otorite algısından ziyade paylaşıma ve eleştiriye açık bir otoritenin var olduğu görülmektedir.¹⁵⁶⁸

¹⁵⁶² Garaudy, *Entegrizm: Kültürel İntihar*, 7.

¹⁵⁶³ Hasan Onat, "Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı ile Röportaj", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 4/2 (2011), 133.

¹⁵⁶⁴ Fevzi Rençber, "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 10/1 (2017).

¹⁵⁶⁵ Suuçak, *Müslüman Toplumda Taassup*, 3-4.

¹⁵⁶⁶ Onat, "Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı ile Röportaj", 125-126.

¹⁵⁶⁷ Abese 1/3; Âl-i İmrân 3/144; A'râf 7/188; Yunus, 10/49; En'âm, 6/150; Kehf, 18/110; Enbiyâ, 21/34

¹⁵⁶⁸ Mehmet Evkuran, "Matruşkanın İronisi: Şakirtten Haşşaşi Çıkarmak!-Darbe Teolojisini Anlama Denemesi", *Turkish Studies (Elektronik)* 12/16 (2017), 193.

Hakikat tekerciliği ve gerçek İslam'ı yaşadığı inancıyla çok sayıda fırkalar meydana gelmiş, her mezhep kendisini kurtuluşa eren fırka olarak görüp diğerlerini ötekileştirmiştir. Fırkaların “gerçek İslamiyet” dedikleri, aslında kendi algılamaları ve okumalarından ibaret olan kişisel ya da aidiyet hissettikleri grubun görüşleridir. Mezheplerin, tarikatların, cemaatlerin veya kişilerin görüşlerinin kesinlikle Kur'an ile özdeş kılınamayacağı açıktır. Hristiyan dünyasına kıyasla İslam tarihinde mezhep çatışmalarına sıkça rastlanmamakla beraber, insanların ya da zümrelerin bilgisizliği ve taassubu böyle bir tehlikenin potansiyel olarak varlığını düşündürmektedir.¹⁵⁶⁹

Tarihsel Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey karşıtlığı, İslam geleneğinde yaşanan temel ayrışmalardan birisidir. Ehl-i Hadis'e göre dini hakikate akıl yürütme ve tartışmalarla değil nakle tam teslimiyetle ulaşılrken; Ehl-i Rey de ise dinin anlamına nasslar üzerinde düşünerek ulaşılabilir. Ehl-i Rey anlayışının diğer önemli bir özelliği nassların kesinliğinden şüphe etmeksizin nassların anlaşılmasındaki ve uygulanmasındaki yorum farklılıklarını meşru görmesidir. Bu tutum başlı başına düşünmeyi, bilgi üretmeyi, araştırmayı mümkün ve meşru kılmaktadır.¹⁵⁷⁰ Ehl-i Hadis özellikle dini bir konuda aklın verdiği hükme tabi olmayı, doğruya isabet edilmiş olsa bile nakle karşı güvensiz bir tutum sergilediği için yanlış olarak telakki etmektedir. İslam düşüncesi, bu yapısal farklılaşmalardan kaynaklanan problemlerinin getirdiği yük ile modern dönemin yeni sorunları ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁵⁷¹ Müslümanların temel sorunu, Kilise benzeri bir dinsel kurumun ağır ve tekerci müdahalesi değil, baskıcı toplumsal yapı ve aşkınlaştırılan gelenekselcilik algısıdır.¹⁵⁷²

İslam Tarihinde yaşanmış ihtilaflar ve bunların sonucunda çıkan bariz ayrışmalar, Hz. Osman'ın şehadeti ve Hz. Ali'nin halifeliği döneminde yaşanmış ve bu ihtilaf ve ayrışmalar sonradan oluşan itikadi, siyasi ve ameli mezheplerin teşekkülünde etkili olmuştur.¹⁵⁷³ Politik taraftarlığın dini iddialarla desteklenmesiyle başlayan İslam dünyasının mezhepleşme süreci, Sünni ve Şîi ayrışması için siyasallaştırılan Kerbela Olayından sonra had safhaya ulaşmış, gittikçe artan Emevi düşmanlığı ile Hz. Ali ve nesline yönelik duyulan siyasi taraftarlık zamanla bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Her ne kadar temelde aynı inançta olunsu da siyasi ayrışma

¹⁵⁶⁹ Onat, “Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı ile Röportaj”, 131-132.

¹⁵⁷⁰ Evkuran, “İslami İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri”, 3.

¹⁵⁷¹ Evkuran, “İslami İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri”, 10.

¹⁵⁷² Evkuran, “İslami İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri”, 15.

¹⁵⁷³ Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*.

günümüze kadar süregelen çatışmaların fitilini ateşlemiştir.¹⁵⁷⁴ 1500'lerde başlayıp 1639 yılına kadar aralıklarla süren Osmanlı-Safevi savaşlarında olduğu gibi mezhepler arasında zaman zaman çatışmalar yaşanmakla birlikte¹⁵⁷⁵ genellikle Osmanlı Devleti döneminde Orta Doğu, dini, etnik ve mezhepsel unsurlarla bir bütünlük gösterirken Osmanlı'nın yıkılmasının ardından çıkarlar uğruna bölge bu unsurlar üzerinden paramparça edilmiştir. Böylelikle etnik, dini ve mezhepsel farklılıklar iyice belirginleşmiştir.¹⁵⁷⁶ Hz. Ali dönemindeki siyasi ve fikri ihtilaflar sonrasında tarihsel süreçte Haricilik, Şia, Mutezile ve Ehl-i Sünnet ekolleri ön plana çıkmış, bu yapılanmalar da kendi içlerinde alt gruplara ayrılmış, hatta bir kısmı birbirlerini tekfir edecek derecede kutuplaşmışlardır.¹⁵⁷⁷ Ancak Hz. Ali döneminde mevzubahis olan ihtilaf ve çatışmaların mezhep oluşumlarını tetiklediği kabul edilmekle birlikte bunun farklılaşmaları tetikleyen sürecin sadece bir aşaması olduğu göz ardı edilmemelidir.¹⁵⁷⁸

Siyasal kurumsallaşma ve toplumsal kabul sürecinde belirgin bir kimlik kazanan mezhepler, çağdaş politik değerleri teolojik bir dille formüle etmişlerdir. Tarihe ve siyasete radikal muhalif bir gözle bakan Haricilik ve Şiilik, muhalefet ve direniş gibi değerleri dinselleştirirken, sosyokültürel ve tarihi düzeni koruma kaygısındaki Sünnilik de uyum/itaat ve istikrar gibi değerlere dinsellik atfetmiştir. Bir başka anlatımla Sünnilik genellikle Devlet otoriteleriyle uyumluluğu, Haricilik ve Şia ise mevcut otoritelere karşı direnişi temsil etmektedirler. Günümüzde yaşayan mezhepsel kimliklerin dinsel olmaktan ziyade politik birer araca dönüştürüldükleri ve bu yüzden de mezhepsel kimliklerin güçlenmesinin politik gerilimi de tırmandırdığı görülmektedir. Bu durum imamet ve hilafet anlayışındaki farklılıkta açıkça görülmektedir. Şia imamet kavramını özel bir teolojik anlamda kullanmakta ve nübüvvetin bir devamı hatta tamamlayıcısı olarak kabul etmektedir. Şia'da liderleri kutsallaştıran imamet hem dini hem de dünyevî otoriteyi kapsamaktadır. Sünnî hilafet teorisi ise daha seküler, pratik ve pragmatiktir. Bu yüzden de iktidarın dünyevî ve

¹⁵⁷⁴ Hasan Onat, *Emeviler Dönemi Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 186.

¹⁵⁷⁵ Yeşim Demir, "Emperyalist Devletlerin Orta Doğu'da Mezhep Oyunları: Sünnî-Şîi Çatışması", *Turkish Journal of Shiite Studies* 1/2 (2019), 239.

¹⁵⁷⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 159.

¹⁵⁷⁷ Mehmet Erdem, "Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış", *Dini araştırmalar* 8/24 (2006), 75.

¹⁵⁷⁸ Mehmet Öztürk, "Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 84.

pratik imajı, Sünnî dünyada iktidar mücadelesine zemin oluşturmuştur.¹⁵⁷⁹ Zamanla mezhepler, teolojinin konusu olmaktan ziyade uluslararası ilişkiler, sosyoloji ve toplumsal psikolojinin konusu haline gelmiştir.

Jeopolitik olarak üç kıtanın merkezinde bulunan Orta Doğu, dinlerin ve uygarlıkların doğup yayıldığı¹⁵⁸⁰ bir coğrafya olarak son yüzyılda da büyük bir enerji üretim merkezi olarak tarihsel süreç içerisinde her zaman emperyalistlerin ilgi odağı olmuştur. Dolayısıyla, Orta Doğu'da hâkimiyeti ele geçirmek zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmanın yanı sıra dini değerler üzerinde de hâkimiyet kurmanın yolunu açmaktadır.¹⁵⁸¹ Bölgede, süreç içinde dinler ile ortaya çıkan çeşitli mezhepler çoğunlukla çatışmadan iç içe yaşarken dönem dönem birbirlerine karşı mücadeleler de görülmüştür. Özellikle son iki yüzyılda emperyalist güçlerin bölgeyi istikrarsızlaştırmasıyla zaten çatışma potansiyeli olan mezhepsel oluşumların çatışmalarını alevlendirmiş ve yaygınlaştırmıştır.¹⁵⁸² Günümüzde de Lübnan ve Irak'ta devam eden istikrarsızlığın ve gerginliğin temel nedeni olarak mezhep çatışması görülmektedir.¹⁵⁸³ İstikrarsızlık ve önemli güvenlik sorunu oluşturan mezhepsel çatışmaların yoğun yaşandığı bir diğer ülke ise Pakistan'dır.¹⁵⁸⁴ Halihazırda güncel olan Suudi Arabistan ve İran'ın mezhepsel güç savaşları Yemen'i de istikrarsızlaştırmış ve Aden Körfezini ateş çemberine dönüştürmüştür.

Orta Doğu'da, bir taraftan Şii diğer taraftan Selefi-Harici anlayışların güçlenmesiyle, bölge ve bölge dışı devletler politikalarını bu unsurları kullanma üzerine geliştirirken aynı inanca sahip olanlar da birbirinin kanını dökmekte ve ülkelerini savaş alanına çevirmektedirler.¹⁵⁸⁵ Bu gruplar aynı zamanda emperyalist güçlerden aldıkları desteklerle İran destekli Husiler ile Suudi Arabistan destekli rejim güçleri arasında Yemen'de ve yakın zamanda da Suriye'de aynı inançta olan ama farklı ittifaklar içinde yer alan gruplarda olduğu üzere birbirlerine karşı yürüttükleri mücadeleyi bölgesel bir savaşa dönüştürmüşlerdir.¹⁵⁸⁶ Orta Doğu'daki istikrarsızlık,

¹⁵⁷⁹ Evkuran, "Matruşkanın İronisi: Şakirtten Haşşaşi Çıkarmak!-Darbe Teolojisini Anlama Denemesi", 193-194.

¹⁵⁸⁰ Muzaffer Erendil, *Çağdaş Orta Doğu Olayları* (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1992), 8.

¹⁵⁸¹ Cengiz Çandar, *Orta Doğu Çıkmazı* (İstanbul: Hil Yayınları, 1983), 11-12.

¹⁵⁸² Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 133.

¹⁵⁸³ Vali Nasr, "Behind The Rise of The Shi'ites", *Time*

(<https://content.time.com/time/world/article/0,8599,1571368,00.html>) (19 Aralık 2006).

¹⁵⁸⁴ Demir, "Emperyalist Devletlerin Orta Doğu'da Mezhep Oyunları: Sünnî-Şîî Çatışması", 236.

¹⁵⁸⁵ Emre, *Yeni Selefilik ve IŞİD*, 5.

¹⁵⁸⁶ Cem Yılmaz, "İran ve Suudi Arabistan'ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti", *Orta Doğu Analiz* 3/26 (2011), 62.

etnik yapı ve mezhepsel çatışmalarla birlikte hem bölge devletlerinin rekabeti hem de emperyalist devletlerin mücadele ve müdahalesinden kaynaklanmıştır.¹⁵⁸⁷

1800'lü yılların ortaları ve 1900'lü yılların başlarında Vehhabi ve Şii çatışmaları bir tarafta tutulacak olursa Orta Doğu'da mezhepsel meselelerin etkin bir faktör olarak tartışılması Lübnan'da mezhep temelli ve kırılğan bir siyasal sistemin varlığı ile başlatılsa da bu mesele aslında esas olarak 1979 İran Devrimi ile gündeme oturmuştur. ABD tarafından 2003'te Irak'ın işgalinin ardından Saddam Hüseyin'in Sünni görünümlü Baas rejimi yıkılarak yönetimin Şiilere teslim edilip İran'ın nüfuz alanına teslim edilmesi ve Sünnilerin ötekileştirilerek dışlanması ile ülkede Sünni-Şii çatışması alevlenmiştir. Diğer yandan Arap Baharı sonrasında Körfez ülkeleri de dahil olmak üzere mezhep çatışmaları bölgeye yayılmıştır.

Orta Doğu farklı dinlerin olduğu kadar farklı mezheplerin de hem çıkış hem de yayılım bölgesidir. Bölge ülkelerine bakıldığında, Türkiye ve Arap ülkelerinin çoğunluğu Sünni; İran, Irak ve Bahreyn gibi diğer Körfez ülkelerinde de hatırı sayılır bir Şii nüfusunun bulunduğu görülmektedir.¹⁵⁸⁸ Bu farklılıklar her ne kadar kültürel ve dini zenginliği yansıtsa da ne yazık ki tersine evrilmiş, anlaşmazlık ve çatışmanın ögesi haline getirilmiştir.¹⁵⁸⁹ Sünnilerin çoğunluğu oluşturduğu Müslüman dünyasının net olmamakla birlikte %8-10'unu Şiiler oluşturmaktadır. Çoğunluğu İran (%90), Irak (%60), Azerbaycan (%70), Bahreyn (%55-60) ve Lübnan'da (%25) yaşayan Şiiler, geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.¹⁵⁹⁰ Suriye'de nüfusun %15-20'si Şii iken, Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan ve Türkiye'de de nüfusun yaklaşık %10-15'i Şii-Alevi olduğu tahmin edilmektedir. Orta Doğu'da en az Şii nüfusa sahip ülke ise yaklaşık %1'lik bir oran ile Mısır görünmektedir.¹⁵⁹¹

Sovyet yayılcılığı döneminde ABD, Orta Doğu'da stratejik ortakları olan İran ve Suudi Arabistan'ı Sovyet yayılcılığına karşı ve Basra Körfezindeki enerji kaynaklarının hakimiyeti için büyük oranda desteklemiş ve silahlandırmıştır. Özellikle İran, Şah rejimi döneminde Orta Doğu'nun en güçlü ordusu haline getirilmiştir. İran'da

¹⁵⁸⁷ Saman Zulfqar, "Competing Interests of Major Powers in the Middle East: The Case Study of Syria and Its Implications for Regional Stability", *Perceptions: Journal of International Affairs* 23/1 (2018), 140.

¹⁵⁸⁸ Bayram Sinkaya, "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran", *Avrasya Dosyası* 13/3 (2007), 39-41.

¹⁵⁸⁹ Demir, "Emperyalist Devletlerin Orta Doğu'da Mezhep Oyunları: Sünni-Şii Çatışması", 242.

¹⁵⁹⁰ Mehmet Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", *Akademik Orta Doğu* 1/1 (2006), 40; Arıkan, "İslam dünyasının mezhep haritası ve nüfus dağılımı", 359.

¹⁵⁹¹ Michael Lipka, "The Sunni-Shia Divide: Where They Live, What They Believe and How They View Each Other", *Pew Research Center* (18 Haziran 2014). Erişim Tarihi 12.10.2023.

Ayetullah Humeyni'nin 1979'da devrim yapmasıyla İran-ABD ilişkileri gerilmiş ve İran'ın Şii yayılmacılığına karşı "Yeşil Kuşak" olarak adlandırılan ılımlı İslam projesini bölgedeki çıkarları için kullanmaya yöneltmiştir.¹⁵⁹² Suudi Arabistan ile ilişkiler ise aynı şekilde sürdürülmüş hatta İran'a karşı daha fazla desteklenmiştir. Başkan Reagan'ın ünlü danışmanlarından Polonya kökenli siyaset bilimci Zbigniew Kazimierz Brzezinski tarafından oluşturulan yeşil kuşak projesi ile özellikle İslam coğrafyasındaki mevcut Sovyet yayılmacılığının engellenmesinde ılımlı Müslüman ülkeler olarak tanımlanan Pakistan, Mısır ve Türkiye'ye askeri destekte bulunulması ve Afgansitan'da Sovyetlere karşı mücadele eden Taliban'ın desteklenmesi öngörülmüştür.¹⁵⁹³ 1980 yılında Başkan Carter ılımlı İslam ülkelerini Afganistan'daki Sovyet işgaline karşı yanına çekerek hem Sovyetleri hem de radikal olarak benimsediği İran'ın bölgede güç kaybetmesini planlamıştır.¹⁵⁹⁴

Köklü mezhepler dışında *yeşil kuşak projesi* kapsamında yeni dini akımlar üzerinden de çatışmalar körüklenmiştir. Bir taraftan radikal gruplar şiddet ve terör eylemleri ile sahada varlıklarını hissettirirken diğer yandan da ılımlı gruplar da sahada rol üstlenmiştir. Batı, radikal gruplara karşı dengeleyici olarak bu ılımlı grupları sahada desteklemiştir. Her ne kadar İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde FETÖ, Tahir-ül-Kadri ve Kesnizani gibi bazı yapılar üzerinden projede kısmi başarı sağlansa da Müslümanlar tarafından fazla destek bulmadığı gibi bazı Müslümanlar tarafından da tepkiyle karşılanmıştır.

Arap Baharı Orta Doğu'daki mezhepsel fay hatlarını harekete geçirmiştir.¹⁵⁹⁵ Günümüzde hem İran hem de Suudi Arabistan, bölgedeki mezhebi güç dengesinin kendi aleyhlerine değişmemesi için bir mücadele içine girmiştir.¹⁵⁹⁶ 2011'de başlayan Arap Baharı sonrası Libya, Tunus ve Mısır gibi ülkelerde iktidar değişirken Suriye, Bahreyn ve Yemen'de mezhep çatışmalarının tetiklediği iç savaş başlamış ve bölgenin Sünni-Şii dengesi değişime uğramıştır. Bu değişimden İran karlı çıkan taraf olmuştur. ABD'nin 2003 Irak işgaliyle yönetimin Şiilere teslim edilmesi İran'ın nüfuz ve hakimiyet alanını artırırken DEAŞ'la mücadele adı altında *Haşdi Şaabi* milisleri

¹⁵⁹² Koç, "ABD Dış Politika Doktrinlerinin Orta Doğu'ya Yansıması", 29.

¹⁵⁹³ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem* (Bursa: Dora Yayıncılık, 2013).

¹⁵⁹⁴ Koç, "ABD Dış Politika Doktrinlerinin Orta Doğu'ya Yansıması", 32.

¹⁵⁹⁵ Abdullah Kıran, "Mezhebi Rekabet mi, Mezhep Savaşları mı?", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2015), 172.

¹⁵⁹⁶ Şaban Öz, "Şi'a'nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2009), 36-37.

üzerinden Irak başta olmak üzere bölgede bizzat aktif savaş yürütmesinin yolunu açmıştır. İran'ın Şiiliği güç gösterisine dönüştürmesi, İslam'ın kutsal mekanlarının Suudilerin hakimiyetinde olmasını kabullenemeyişi ve Suudi Arabistan'ın da adeta Sünniliğin doğal hamisiymiş gibi rol üstlenmesi ve Arap Yarımadasındaki enerji yataklarının genellikle Şii nüfusun yaşadığı bölgelerde yoğunlaşmış olması iki ülkeyi sürekli karşı karşıya getirmiştir. Her iki ülkenin de petrol zengini olmaları, olası uzun süreli potansiyel bir bölgesel savaşın korkusunu yaşatmaktadır. Diğer yandan İran her geçen gün Orta Doğu'daki olaylarda etkinliğini artırmakta ve aktif rol üstlenmektedir. Günümüzde İran ve Suudi Arabistan'ın Irak, Suriye ve Yemen'de sürdürdüğü savaşta en büyük motivasyonunun mezhepsel rekabet kaynaklı hakimiyet alanını genişletme çabası olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁹⁷

İran'ın yayılmacılığına ve diğer Şii topluluklara ulaşımına karşı bir bariyer oluşturan Saddam Hüseyin devrildikten sonra Orta Doğu'da İran'ı sınırlayacak savaşa hazır bir ülke olmadığından İran, Irak'taki Şii iktidar üzerinden kapalı kapıları açmış ve Suudi Arabistan ile sınır komşuluğu üzerinden daha fazla karşı karşıya gelmiştir.¹⁵⁹⁸ 2003 öncesi dönemde milliyetçilik, Arap kimliği ön planda iken Irak'ın işgalinden sonra bu durum değişmiş, din ve mezhep çatışması ön plana çıkmıştır.¹⁵⁹⁹ İran'ın, Şii hâkimiyetinin bulunduğu Kerbela ve Necef gibi kutsal mekânların olduğu Irak'ı ve Şii nüfusunun yoğun olduğu Suriye ve Lübnan'ı hatta Yemen'i de içine alacak şekilde bir *Şii Hilali* oluşturmayı amaçladığı düşünülmektedir. Adı geçen ülkelerde ve bölgelerde Şii nüfusun yoğun olması ve İran'a yakınlık hissetmeleri İran'ı, Şiiliği dış politikasında kaldıraç olarak kullanmaya itmiştir. Bu doğrultudaki politikasını ilk olarak Irak'ta uygulamış ve başarılı olmuştur.¹⁶⁰⁰ Orta Doğu'daki Sünni devletler nasıl İran tarafından kuşatılmış olarak hissediyorsa, İran'da kendisini aynı şekilde Sünni devletlerce kuşatılmış hissetmektedir. Hatta İran ve Suudi Arabistan Irak'ta birbirine karşı gizli bir savaş vermiştir.¹⁶⁰¹ *Şii Hilali* ve *Şii Uyanışı* gibi kavramların ortaya çıkmasında ise 2003 Irak işgali etkili olmuştur.¹⁶⁰²

¹⁵⁹⁷ Kıran, "Mezhebi Rekabet mi, Mezhep Savaşları mı?", 186-188.

¹⁵⁹⁸ Kıran, "Mezhebi Rekabet mi, Mezhep Savaşları mı?", 180.

¹⁵⁹⁹ Kayhan Barzegar, "İran, Orta Doğu ve Uluslararası Güvenlik", çev. Şahika Uçtu, *Orta Doğu Analiz* 2/21 (2010), 88.

¹⁶⁰⁰ Demir, "Emperyalist Devletlerin Orta Doğu'da Mezhep Oyunları: Sünni-Şii Çatışması", 239.

¹⁶⁰¹ Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", 40.

¹⁶⁰² Özkan, "Orta Doğu'da Ulus-Devlet, Çoğulcu Kimlik Yapısı ve Jeopolitik Çıkarlar", 187.

Orta Doğu'da İran ve Suudi Arabistan arasında süregelen rekabetin arka planında mezhepsel ayrılık, enerji politikasındaki rekabet ve Basra Körfezi üzerindeki hakimiyet olmak üzere üç temel etmen yatmaktadır.¹⁶⁰³ Bu tarihsel rekabette genellikle bir denge söz konusu iken Irak işgali sonrası Irak'ta Başbakan Maliki ile birlikte başlayan Şii iktidarın Sünni dışlamacılığı İran lehine dengeyi bozmuş ve DEAŞ'ın taraftar bulmasına yol açmıştır.¹⁶⁰⁴ DEAŞ'la mücadele adı altında ABD'nin desteğiyle İran, Şii Haşdi Şaabi milislerini eğiterek bölgesel savaşçı bir milis ordu oluşturmuş ve bunlar üzerinden vekalet savaşları yürütmüştür. Böylece bir kısır döngü oluşmuş ve DEAŞ'a karşı Haşdi Şaabi milisleri üzerinden İran'ın bölgedeki varlığı meşrulaştırılırken, Şii Irak yönetimi ve Haşdi Şaabi milislerinin Sünnilere yönelik zulüm ve baskıları üzerinden de DEAŞ kendisini meşrulaştırarak Sünnileri tarafına çekmiştir.

Diğer yandan İran ve Suudi Arabistan'ın Yemen'deki vekalet savaşlarından da el- Kaide önemli oranda yararlanmıştır. Örgüt özellikle Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon güçleri saldırısından sonra Yemen'de daha geniş toprakları denetimi altına almış ve her geçen gün nüfuz alanını genişletmiş,¹⁶⁰⁵ Orta Doğu'da bölgesel bir mezhep savaşı endişesi gündeme gelmiştir.¹⁶⁰⁶ Bu çatışmalarla oluşan bölgesel istikrarsızlık bir tarafa gerek devletlerin gerekse örgütlerin daha fazla görünür hale gelen silahlanma yarışları endişe verici boyutlara ulaşmıştır.¹⁶⁰⁷

Günümüzde Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'de yaşananlarda olduğu gibi mezhepsel taassubun doğurduğu nefret, aynı zamanda Irak ve Suriye iç savaşında da tanık olduğumuz DEAŞ gibi örgütlerin şiddet gösterileri bir taraftan İslamofobiye malzeme oluştururken diğer yandan da Müslüman dünyasını kaosa sürüklemekte ve emperyalist güçlerin hedeflerine hizmet etmektedir. Gerek kuruluş gerekse yayılma sürecinde bu örgütler, ABD başta olmak üzere Batı tarafından desteklenmekte ve

¹⁶⁰³ Rafael L Bardají, "Religion, power and chaos in the Middle East", *European View* 15/1 (2016), 90; Abdullah Erboğa, "Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği", *Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2016), 236.

¹⁶⁰⁴ Stein, "Turkey's Role in a Shifting Syria".

¹⁶⁰⁵ Saeed el-Batati - Fahim Kareem, "War in Yemen is Allowing Qaeda Group to Expand", *The New York Times* (16 Nisan 2015). Erişim tarihi 19.03.2024

¹⁶⁰⁶ Simon Tomlinson, "UN Warns Middle East is on Verge of Sectarian War as Shocking New Video Shows Isis Executions of Syrian Soldiers", *Daily Mail Online* (17 Haziran 2014). Erişim tarihi 19.03.2024

¹⁶⁰⁷ Kıran, "Mezhebi Rekabet mi, Mezhep Savaşları mı?", 185.

nihayetinde BM için güvenlik meselesi haline gelen terör örgütleri haline dönüşmektedirler.

Emperyalist güçlerin Orta Doğu’da oynadıkları oyunun mazideki izleri sürüldüğünde Rus Çarı Deli Petro’nun 1725 yılında kaleme aldığı vasiyeti dikkat çekicidir. Vasiyetin 9. maddesinde, Avrupa ve Asya’nın tüm hazinelerinin anahtarının İstanbul olduğu ve bu kenti ele geçirenin dünyayı ele geçirebileceğini ifade ettiği, bu amaca ulaşmak için de İran ve Osmanlı arasında nifak ve savaş çıkarmanın, bunun için de silah ve ordudan çok daha güçlü mezhep farklılıklarını kullanmanın ve din adamlarını ele geçirmenin gerektiğini yazmıştır.¹⁶⁰⁸ Görüldüğü üzere 18. yüzyıldan bugüne emperyalist zihniyet değişmemiştir.¹⁶⁰⁹

Tüm bunların yanı sıra Rorbaek, Orta Doğu’daki çatışmaların nedeni olarak dini alt kimliklerden ziyade çeşitli kimliklerin siyasetten soyutlanarak eşit temsiliyet hakkına sahip olmamasını ve demokrasi eksikliğini görmektedir.¹⁶¹⁰ Rosen, sorunu güvenlik eksikliği boyutundan ele almış ve bu durum sürdüğü için dini kimliklerin siyasi çatışmaların parçası haline geldiğini belirtmiştir.¹⁶¹¹ Gerges ise mezhep savaşlarının ardında devletler arası sosyoekonomik ve jeostratejik rekabetin yattığını vurgulamıştır.¹⁶¹² Bütün bu farklı bakış açılarının ortak noktasında ise aslında sorunun mezhepten ziyade mezhepçilik olduğu görülmektedir.¹⁶¹³ Orta Doğu’daki bu mezhepçilik sonrası ortaya çıkan taassup ve fanatizm, kendisini tek hakikatin temsilcisi ve diğerlerini yanlış olarak görenlerin kendi hakikatini yaymak ve yanlış gördüğünü ortadan kaldırmak için şiddete başvurmalarının yolunu açmakta ve bu durum da karşılıklı çatışmayı süreklileştirmektedir. Neticede bir yandan İslam toplumunda kaos hakim olurken diğer yandan da İslamofobik malzemeler üretilmekte ve iletişim araçları ile yaygınlaştırılmaktadır.

¹⁶⁰⁸ Beşir Mustafayev, “Cihan Hâkimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro’nun Vasiyetnamesi ve Ermenistan Devletinin Kurulmasında Etkisi”, *International Journal of Eurasia Social Sciences* 2013/11 (2016), 20.

¹⁶⁰⁹ Demir, “Emperyalist Devletlerin Orta Doğu’da Mezhep Oyunları: Sünnî-Şîî Çatışması”, 242.

¹⁶¹⁰ Lasse Lykke Rorbaek, “Religion, Political Power, and the ‘Sectarian Surge’: Middle Eastern Identity Politics in Comparative Perspective”, *Studies in Ethnicity and Nationalism* 19/1 (2019), 23-40.

¹⁶¹¹ David Rosen, “Religion, Identity, and Mideast Peace”, *The Review of Faith & International Affairs* 7/2 (2009), 55-56.

¹⁶¹² Fawaz Gerges, “Orta Doğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye”, *Orta Doğu Konuşmaları: Küresel ve Bölgesel Perspektiften* “Arap Baharı, ed. Zahide Tuba Kor (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 29-30.

¹⁶¹³ Nader Hashemi - Danny Postel, “Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East”, *The Review of Faith & International Affairs* 15/3 (2017), 2-3.

3.1.9. Batıda Süren Yüzyıllık Mezhep Savaşlarının Nasıl Sona Erdiğinin Analizi

Çağımızda özellikle stratejik ve ekonomik açıdan önemi olan bölgelerin sosyokültürel ve dini farklılıklarına rağmen ulusal sınırlar içinde tutulması, yoğun etnik ve dini çatışmalara neden olmaktadır. Bu anlamda Hindistan-Pencap (Hindu, Sih ve Müslüman çatışması), Pakistan-Keşmir (Hindu-Müslüman), Güney Tayland (Budist-Müslüman), Çin Sincan bölgesi-Doğu Türkistan (Çin-Müslüman), Kuzey İrlanda (Protestan-Katolik), Nijerya (Müslüman-Hristiyan), Çeçenistan (Müslüman-Ortodoks), Azerbaycan-Karabağ (Müslüman-Grogeryen Hristiyan) çatışmalarının yaşandığı önemli risk bölgeleridir.¹⁶¹⁴ Bu tür bölgeler çatışma bölgeleri olmalarının yanı sıra tarafların da gücünü ve kaynaklarını tüketen bir rol üstlenmektedir. Zira her iki taraf da birbirine karşı teyakkuzda olmakta ve her an savaşa girecekmiş gibi silahlanmaya kaynak aktarmaktadırlar. Bu durumdan karlı çıkan da genellikle savunma sanayi üreticileri ve global şirketlerdir. Sınır sorunlarının en fazla yaşandığı coğrafyanın Asya kıtası ve çoğunlukla taraflardan birinin de Müslüman olduğu düşünüldüğünde Müslüman toplumların bulundukları coğrafyalarda genellikle kaos ve güvensizlik içinde yaşadıkları görülmektedir. Kanlı siyasi ve dini savaşların yok olma aşamasına getirdiği Avrupa ise birkaç yüzyıl önce düşmanlıklarını baskılayarak iç savaşlarını sonlandırıp barış yaptıkları için birlikte yaşam kültürünü geliştirmişler ve ortak bir ideal etrafında kenetlenerek büyük kazanımlar elde etmişlerdir.

ABD *Kuzey-Güney Savaşları*'nı, Avrupa *80 Yıl ve 30 Yıl Savaşları*'nı¹⁶¹⁵ sonlandırıp iç savaştan arınarak güç birliği yapıncaya kadar Hristiyan dünyası kanlı savaşlara ve büyük katliamlara sahne olmuştur. Özellikle Roma İmparatorluğunun resmi dini olduktan sonra Hristiyan Batı dünyası diğer dinlere hatta kendi içindeki farklı mezheplere karşı tahammülsüz olmuş ve diğerini yok etmek için şiddet kullanmaktan çekinmemiştir. Roma Katolik Kilisesi dinden sapma olarak yorumladığı düşünce ve davranışları sıklıkla güç kullanarak bastırmıştır. Engizisyon mahkemeleri ya da 14. yüzyılın başlarında Güney Fransa'da yaşayan *Waldensianlar* ile *Albigensianlar*'ın sapkın ilan edilip katledilmeleri bu konuda çarpıcı örneklerdir.¹⁶¹⁶

¹⁶¹⁴ Halil Aydınalp, "Sosyal Çatışma ve Din", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 198.

¹⁶¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Anja V Hartmann - Beatrice Heuser, *Tarih Boyunca Avrupa'da Savaş ve Barış*, çev. Onur Atalay (Etkileşim Yayınları, 2006).

¹⁶¹⁶ Ronald Johnstone, *Religion in Society: A Sociology of Religion* (New Jersey: Pearson, 2004), 117.

Fransa'da 1572'de, Katolikler ve Fransız Protestan *Huguenotlar* arasında yaşanan iç savaş ve dinsel bağnazlığın yol açtığı *Saint-Berhelemy Katliamı* ülkeyi bölünme eşiğine getirmiştir. 1618-1648 yılları arasında yaşanan *30 yıl savaşları*'nda Almanya o gün ki nüfusunun yarısını kaybetmiş ve Fransa monarşisi Avrupa'nın yeni hakim gücü olmuştur.¹⁶¹⁷

Katolik inancın baskıcı tutumu, tek hakimiyet ilkesi ve hoşgörüsüzlüğü Batı toplumunda sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Luterian ve Kalvinizm gibi Protestan öncüleri Batı dünyasında Kiliseye başkaldırmış ve kısmen de olsa açık tartışmalar yapılmıştır. Zamanla aydınlanma çağı ile birlikte Batı'da sekülerleşme ve modernizasyon süreci başlamıştır. Dini alanla ilişki üzerinden Batı modernleşmesini okuduğumuzda Batı toplumlarının modernleşmesi bir yönüyle kapitalist zenginleşmeye diğer yönüyle de uzun zamana yayılmış bir sekülerleşme süreci olarak gelişmiştir. Burada sekülerleşmeden kasıt, Kilise gibi yapıların birey ve toplum üzerindeki etkilerinin sınırlandırılması, hatta tamamen yok sayılmasıdır.¹⁶¹⁸ Hristiyan Avrupa betimlemesi daha dokuzuncu yüzyılın başından itibaren yerleşmiş ancak zaman içerisinde Hristiyanlığın içeriği ve toplumsal-siyasal rolü kapitalist zenginleşme ile etkileşim üzerinden büyük değişim geçirmiştir. Skolastik dini anlayışa başkaldırı niteliğindeki Protestanlık mı kapitalist toplumun önünü açmıştır yoksa kapitalist yayılım mı dini alanda yepyeni ve daha liberal bir bakış açısını doğurmuştur tartışması 16. yüzyıl Avrupası'nı uzun bir süre meşgul etmiştir.¹⁶¹⁹ Bu açıdan bakıldığında Kilise'nin tekeline ilk kapsamlı başkaldırı ve modern çağlardaki sekülerleşme sürecinin de somut başlangıç tarihi niteliğindeki Rönesansın, ticaretin geliştiği alanlarda gelişmesi sürpriz olmamıştır.¹⁶²⁰ Özellikle Britanya Krallığının da katkısıyla Protestanlığın güç kazanmasıyla Katolik dünyanın hakimiyeti kırılınca kanlı mezhep savaşlarının anlamsızlığı ve toplumları felakete sürükleyici yönü daha iyi anlaşılmıştır. 16. ve 17. yüzyıllar, Avrupa'da şiddetli din savaşlarına sahne olmuştur. Bu durum ancak *Seksen Yıl* ve *Otuz Yıl Savaşları*'nın ardından 1648'de imzalanan Vestfalya Barışı ile son bulmuştur.¹⁶²¹ Vestfalya Barışı ile aynı inancın farklı yorumları

¹⁶¹⁷ Bruce Bueno De Mesquita, *Principles of International Politics* (Washington DC: Co Press, 2005), 31.

¹⁶¹⁸ Samur, "Postmodern Dönemde Batıdaki İslam Düşmanlığının Artması Durumu: İslamofobi", 61-62.

¹⁶¹⁹ Hilmi Yavuz, *Avrupa'nın Zihin Tarihi* (İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2012), 149.

¹⁶²⁰ Samur, "Postmodern Dönemde Batıdaki İslam Düşmanlığının Artması Durumu: İslamofobi", 62.

¹⁶²¹ Yalçın Alganer - Müzeyyen Çetin, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 23/2 (2007), 291.

üzerinden kutsal savaşlar yürütüp kan dökenler, silahlarını gömerek barış yapma başarısı gösterip birlikte güçlenerek İslam dünyası karşısında hakim konuma geçmişlerdir. Vestfalya Barışı, ayrıca savaşanlar arasında düzenlenen ilk barış konferansı olması yönüyle önem arz ettiği gibi Avrupa’da örgütlenerek barışın temin edilebileceğine dair inancı artırması açısından da önemlidir.¹⁶²²

Avrupa için bugünkü birlik ve bütünleşmenin kökenine inildiğinde; Vestfalya Barışı ile en büyük kazanımın, geçmişteki acıların ve maddi/manevi büyük kayıpların geleceğe taşınmaması ve de daha büyük felaketlerin yaşanmaması için elden gelenin yapılması çabası ve planlaması olduğu söylenebilir. Vestfalya Barışı bir yönüyle Avrupa açısından yüksek standartlarda bir yaşam biçiminin başlangıcını sembolize ederken diğer yönüyle de acı hatıraların varlığını temsil etmektedir.¹⁶²³ Vestfalya Barışı Batı dünyası için olduğu kadar İslam dünyası için de önemli bir tarihi dönüm noktasıdır. Zira yüzyıllarca çok kanlı dini ve siyasi bir iç savaş içinde karanlık bir dönem yaşayan Avrupa, radikal bir karar alarak ve taraflar karşılıklı fedakarlık yaparak barış imzalamışlar ve güç birliği yaparak egemen güç olma yolunda ilerlemişlerdir. Hristiyan dünyasındaki böylesine uzun ve kanlı din savaşlarının İslam dünyasında olmamasına rağmen emperyal güçlerin de stratejik müdahaleleri ile mezhep taassubunun aşılabilmesi ve tarafların uzlaşmazlığı sonucu parçalanmışlık devam etmekte ve güç birliği oluşturulamamaktadır. Avrupa başta olmak üzere Hristiyan Batı dünyası asgari müştereklerde birleşme başarısı gösterebilmişken İslam dünyasının da bundan ders çıkararak güç birliği yapmasının kaçınılmaz olduğu açıktır.

3.1.10. Radikal ve İlmli Yapıları Kuran ve Destekleyen Aktörler

Genellikle DEAŞ, el-Kaide, Boko Haram gibi radikal örgütler İslamofobi ile ilişkili görülmekle birlikte FETÖ gibi ılımlı görünümlü yapıların radikalleşmeleri üzerinden İslam’ın potansiyel bir şiddet üretim odağı olduğu işlenmektedir. İslam dünyasında ve özellikle Türkiye’de FETÖ gibi dini inançları kullanarak şiddete yönelen yapılar üzerinden tüm Müslümanlar ve dini yapılar zan altında bırakılarak Müslüman toplumlarda farklı bir İslamofobi yaklaşımı oluşmaktadır. Bu tür yapıların teolojik kökene kendilerini yaslayarak toplumsal meşruiyet elde ettikten sonra bunu

¹⁶²² Alganer - Çetin, “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri”, 294.

¹⁶²³ Yalçın Alganer - Çağlar Yılmaz, “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri”, *Journal of Life Economics* 3/1 (01 Ocak 2016), 112.

istismar etmeleri, dindar insanların tamamını içine alan bir reddiyeci yaklaşımı beslemekte ve toplumsal fay hatlarının kırılma noktasına yol açmaktadır. Sadece Batı’da değil İslam dünyasında da din ve dindarlara karşıtlıkta teolojik argümanları istismar eden FETÖ gibi yapıların söylem ve eylemleri malzeme olarak kullanılmaktadır.

Batı, bir yandan kendi ülkelerindeki ötekileştirilmiş ve dışlanmış kızgın Müslüman gençleri bir plan dahilinde paramiliter güç olarak savaşmak için belirli çatışma bölgelerine gönderip onlardan kurtulurken diğer yandan da gerçekleştirilen terör eylemleri üzerinden İslamofobiyi körüklemektedir. Tüm bunlar olurken ABD aynı zamanda CIA kontrolünde FETÖ gibi ılımlı görünümlü yapılara destek vererek de bulundukları ülkelerde zamanı gelince darbe girişimlerinde kullanmıştır.

İslami hareketlerin tarihsel olarak ortaya çıkışına baktığımızda çoğunlukla Batı’ya karşı bir direnişin sonucu oldukları söylenebilir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasından sonra Müslümanların dünya politikasındaki hâkimiyetlerini kaybetmeleri sonucunda 1798-1801’de Napolyon’un Mısır’ı işgali ve 1825’te İngiltere’nin Hindistan’ı sömürge valiliğine dönüştürmesiyle özellikle İslam dünyasına yönelik kolonizasyona karşı bir direniş olarak İslami hareketler ortaya çıkmıştır.¹⁶²⁴ 1947’de İsrail’in kurulması ve Filistin topraklarını işgal etmesi, 1979 Afganistan Savaşı, 1991 Körfez Savaşı, 1992-95 Bosna Savaşı, 1994-96 Çeçenistan Savaşı, 2003 Irak İşgali ve bu bölgelerdeki istikrarsızlık ve kaos İslami hareketlerin ortaya çıkışı ve etki alanlarını genişletmesi açısından kritik dönemlerdir.¹⁶²⁵

İslam adına cihat yaptıklarını iddia eden el-Kaide, DEAŞ ve Boko Haram gibi bazı azınlık grupların yaptıkları eylemlerin sürekli gündeme getirilip İslam’ın ve sayıları iki milyara yaklaşan Müslümanların tümünün terörle eşleştirilmesi Batı dünyasının art niyetli yaklaşımını ortaya koymaktadır. Zira Müslümanların çok büyük bir kısmı el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram gibi örgütlere ve canlı bomba eylemlerine destek vermek bir tarafa sivillere zarar veren bu tür eylemleri hiçbir zaman onaylamamışlardır. İslam coğrafyasının çoğu bölgesinde Müslümanlar da Batı toplumu kadar fundamentalist akımlardan endişe eder duruma gelmişlerdir.¹⁶²⁶ Ayrıca

¹⁶²⁴ Ira Lapidus, “Islamic Revival and Modernity: The Contemporary Movements and the Historical Paradigms”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 40/4 (1997), 444.

¹⁶²⁵ Jonathan Schanzer, “At War with Whom?: A Short History of Radical Islam”, *Retrieved April 15* (2002), 2015.

¹⁶²⁶ Michael Lipka, *Muslims and Islam: Key findings in the U.S. and around the world* (<https://www.pewresearch.org/short-reads/2017/08/09/muslims-and-islam-key-findings-in-the-u-s-and-around-the-world/>: PEW Research Center, 2017).

ABD’de 1970-2012 aralığında gerçekleşen terör eylemlerinin yalnızca %2.5’luk kısmının Müslüman olarak tanımlananlar tarafından gerçekleştirildiği gerçeği de Batı’nın tutumuyla çelişmektedir.¹⁶²⁷ Diğer yandan söz konusu bu radikal örgütlerin Batı istihbarat örgütleri tarafından oluşturulduğu yönündeki iddialar abartılı bulunsa bile teknolojik ve istihbarat desteğiyle bu örgütlerin eylemlerine alan açılmasında ve insanların o örgütlerin etkisine girmelerinde Batı’nın rolünün olduğu açıktır.¹⁶²⁸

Görünürde hümanist, hoşgörülü ve *ılımlı İslam* profili çizerken özünde radikalizmin zirvesinde bir örgütlenme barındıran FETÖ, yaptığı darbe girişimi ile İslamofobi taraftarlarına önemli bir malzeme vermiştir. “*İlimli dediğiniz bile böylesine vahşice örgütlü katliam yapabiliyorsa İslam’ın barış ve hoşgörü dini olduğundan bahsedemezsiniz, İslam’ın kendisi şiddet üretim aracıdır*” gibi İslamofobik sorgulamalara önemli bir referans oluşturmuştur. Diğer yandan ülkemiz başta olmak üzere İslam toplumunun içinden, bizzat Müslümanlardan yükselen İslamofobi paranoyası ve Müslümanlara güvenilemeyeceği algısı FETÖ’nün bıraktığı en ağır yükü oluşturmuştur. Diyanet İşleri Eski Başkanı Mehmet Görmez de ılımlı olarak lanse edilen Gülen yapılanmasının bile radikalleşerek terör örgütüne dönüşmesinin Batı dünyası başta olmak üzere İslam dünyasındaki yükselen İslamofobi naralarına tartışmasız açık bir ortam oluşturduğunu ve dinin emri olan muavenet ve güven duygusuna zarar verdiğini belirtmiştir.¹⁶²⁹

ABD, genelde İslam dünyası özelde de Orta Doğu’yu kontrol altında tutabilmek için BOP’u gündeme getirmiştir. Bu projede Türkiye, askeri güçten ziyade siyasi ve ekonomik yönüyle diğer ülkelere rol model olarak sunulabilecek bir müttefik olarak görülmüş¹⁶³⁰ ve Arap ülkelerine oranla demokrasi deneyimi çok daha köklü bir geçmişe sahip olduğu için Türkiye örneği ön plana çıkarılmıştır.¹⁶³¹ Hatta Savunma Bakanı yardımcısı Paul Wolfowitz ve Ulusal Güvenlik danışmanı Condoleezza Rice, radikal İslami hareketlere alternatif olarak Türkiye’de kurumsallaşacak bir ılımlı İslam modelini gündeme getirmiştir.¹⁶³² Irak başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde

¹⁶²⁷ Claudio Chipana G, “Islamophobia and Its Ideological Roots”, <http://theprisma.co.uk/2016/06/10/islamophobia-and-its-ideological-roots/> (2017).

¹⁶²⁸ Samur, “Postmodern Dönemde Batıdaki İslam Düşmanlığının Artması Durumu: İslamofobi”, 72.

¹⁶²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Olağanüstü Din Şurası Kararları”, 29.

¹⁶³⁰ Öztürk, “Orta Doğu’ya Yönelik Politikalar, Türkiye ve Ekonomik İstikrar”, 112.

¹⁶³¹ Meliha Benli Altunışık, “The Turkish Model and Democratization in the Middle East”, *Arab Studies Quarterly* 27/1-2 (2005), 46.

¹⁶³² Emel Parlar Dal - Emre Erşen, “Reassessing the ‘Turkish Model’ in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective”, *Turkish Studies* 15/2 (2014), 268.

doğrudan veya dolaylı operasyonlar yapmanın yanı sıra Arap Baharı öncesi Sovyetlerin el çektiği bölgelere kadar uzanan Turuncu Devrimler organize etmişlerdir.¹⁶³³ Ancak sistematik projeler ve yoğun çabalarla oluşturulmak istenen sekülerizasyon beklentisinin ve modernizasyon algısının aksine Orta Doğu’da “kutsalın yükselişi”ni engelleyememişlerdir. Ayrıca ABD ve Avrupa’da pek çok uzman, Mısır’da ve Türkiye’de yaşanan gelişmelerden sonra “ılımlı İslam” modelinin de itibar kaybettiğini belirtmişlerdir.¹⁶³⁴ Özellikle 11 Eylül 2001 sonrası ABD’nin radikal İslamcı terör örgütlerine karşı ılımlı İslam’ı kullanması, FETÖ’nün bölgedeki okullarının sayısını artırarak örgütlenmesini üst boyutlara taşımasına zemin hazırlamıştır.¹⁶³⁵ Türkiye’de İlimli İslam modelini Gülen Hareketi olarak belirleyen Fuller’in de 15 Temmuz darbe girişiminin arkasındaki isimlerden biri olduğu bildirilmiştir.¹⁶³⁶

BOP kapsamında ABD başta olmak üzere Batı, İslam dünyasında kısmen sivil toplum kuruluşu olarak da işlev gören tarikat/cemaat/cemiyetler ile de özellikle ilgilenmektedir. Bunlar arasından kullanabileceklerini belirleyip popülerleştirirken diğerlerini de hızla ötekileştirmektedir. Tüm bunlar olurken ABD aynı zamanda *Yeşil Kuşak Projesi* kapsamında CIA kontrolünde ılımlı İslami yapılara destek vererek bulundukları ülkelerde zamanı gelince darbe girişimlerinde de bulunabilmektedir. Bu yapılar başlangıçta toplumsal kabul görseler bile zamanla gerçek yüzleri açığa çıktıkça toplumsal reaksiyonlara yol açmaktadırlar.¹⁶³⁷ FETÖ de ılımlı görünümlü yapılanmasıyla dini kullandığı ve uluslararası destek gördüğü için hızla büyümüş ancak güç zehirlenmesine kapılınca gerçek niyetini gizleyememiş, şiddet ve terör eğilimini açığa vurmuş ve Türkiye başta olmak üzere İslam coğrafyasında İslamofobi oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. Batı, FETÖ ve benzeri yapıların önünü açıp büyütürken diğer taraftan da tarikat/cemaat/cemiyetlerin toplum nezdindeki itibarını yok edip bunlar üzerinden din algısını da olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yüzden İslam

¹⁶³³ Kaçmazoğlu, “AKP’yi Ortaya Çıkaran Koşullar ve AKP İktidarının İlk Yıllarında AB-ABD İle İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme.”, 27.

¹⁶³⁴ Barış Doster, “Irak, Suriye ve İran’ın Türkiye Politikaları”, *Orta Doğu Analiz Dergisi* 5/57 (2013), 78.

¹⁶³⁵ Pulat, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya’da İslamın Siyasallaşması: Özbekistan Örneği*, 44.

¹⁶³⁶ Ahmet İşler, “Orta Doğu Üzerinde Kurulan Hegemonya ve Emperyalist Stratejiler”, *Modernleşme Kışkırtıcı Orta Doğu*, ed. Ahmet İşler (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2021), 163.

¹⁶³⁷ Karşı, “İslamofobinin Psikolojik Olarak İncelenmesi”, 1188.

dünyasında radikal gruplar kadar bazen ılımlı görünümlü FETÖ ve benzeri gruplar da açık tehlike oluşturmaktadır.

Ülkemizde FETÖ benzeri yapılar bulunduğu gibi diğer Müslüman ülkelerde de bulunmaktadır. Irak işgalini kolaylaştıran Kesnizani Tarikatı¹⁶³⁸ ve Pakistan'ın iç çatışmalar ve darbelerle istikrarsızlaşmasında etkili olan Tahir-ül Kadri Hareketi¹⁶³⁹ İslam dünyasının farklı coğrafyalarında FETÖ benzeri bir rol üstlenmiştir. Bir yandan radikal örgütlerin söylem ve eylemleri üzerinden körüklenen İslamofobi ile küresel terörle mücadele adı altında İslam dünyasının belli coğrafyaları işgal edilirken diğer yandan da ılımlı gruplar üzerinden bu işgaller kolaylaştırılmakta ve içerde İslam karşıtlığı her geçen gün yükseltilmektedir.

FETÖ siyasi ve sosyoekonomik pek çok zarara neden olmasının yanında bireylerin din ve dindar algısını olumsuz etkileyerek manevi açıdan da büyük zarar vermiştir. Önceleri genel olarak pozitif veya en azından nötr duygular uyandıran din ve cemaat kavramları, 15 Temmuz sonrasında daha ziyade şüphe, korku hatta nefret uyandıran kavramlara dönüşmüştür.¹⁶⁴⁰ Bu durum aynı zamanda içsel İslamofobi açısından tetikte bekleyen din ve dindar karşıtlarına da önemli bir malzeme vermiştir. Bir taraftan FETÖ ihanetini doğrudan doğruya “laik eğitim”e sıkı sıkıya sarılmamaya bağlayanlar diğer yandan “Kur'an İslam'ı” söyleminde bulunan yapılar tüm dini referanslı yapıları aynı kefeyle koyarak eleştirmektedirler. Bu da Türkiye başta olmak üzere İslam dünyasında Müslümanlara karşı önce güvensizlik arkasından fundafobi ve daha sonrasında da İslamofobik tutum ve davranışları tırmandırmaktadır.

1960'lı yıllardan itibaren dini referansla tarih sahnesine çıkan FETÖ'nün gerek Hristiyan gerek Budist gerekse Müslüman tarihte kalmış veya güncel dini kült örgütlerle büyük benzerlik göstermesi, yapılanma süreçlerinin dinlerden bağımsız olarak özel bir planlama içerisinde şekillendirildiğini düşündürmektedir. Belirli bir sistem içinde farklı coğrafyalarda ve farklı dinlerde oluşturulması planlanan yeni oluşumlar için kullanışlı aktörler arandığı, tarihsel ve jeostratejik bakımından İslam coğrafyasında da etkinliği yüksek, halkı büyük oranda Müslüman olan Türkiye için kullanışlı bir aktör olarak Gülen'in seçildiği ve Gülen olmasaydı da yerine bir başkasının aktör olarak ikame edileceği düşünülmektedir. Ancak dışarıdan

¹⁶³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat*.

¹⁶³⁹ Alagaş - Şenen, “Pakistan Krizinin Dini Aktörü: Tahir-ul Kadri”.

¹⁶⁴⁰ Karşlı, “İslamofobinin Psikolojik Olarak İncelenmesi”, 1191.

yönlendirme ve yönetme ne kadar güçlü olursa olsun içeriden aktörlerin istek ve desteği olmadan bu tür yapılanmaların gelişme şansı olamayacağı açıktır. Diğer yandan başlangıçta istihbarat örgütlerinin eliyle kurulma ihtimalinin yanı sıra başlangıçta iyi niyetlerle yola çıkıp zamanla belirli bir toplumsal tabana ulaşıncı uluslararası güçlerin dikkatini çekerek kontrol altına alınma ihtimali de bulunmaktadır. Bu yüzden bu tür aktörlerin yetişebileceği potansiyel çevreleri dikkatlice değerlendirmek toplumun geleceği açısından faydalı olacaktır.

Radikal veya ılımlı İslami grupların doğrudan veya dolaylı bir şekilde Batı istihbaratları ile ilişki içinde oldukları, kontrollerine girdikleri yönünde tartışmalar süregelmiştir. Radikal örgütlerin hızla yapılanmalarını oluşturmaları, yayılmaları, son teknolojik imkanları kullanmaları, büyük finansal imkanlara sahip olmaları, Batı ülkelerinden çok sayıda örgüte eleman akışının olması uluslararası alanda güçlü destekçilerinin olduğunu düşündürmektedir. DEAŞ gibi radikal bir örgütün çok kısa sürede böylesine büyük bir etkinlik kazanması, büyük toprak hakimiyetleri oluşturması, devletleşme adına kurumsal yapılar oluşturması ve ABD başta olmak üzere koalisyon güçlerinin kısa sürede baş edemeyeceği korkulu bir düşmana dönüşmesi, dünyanın farklı bölgelerinde hakimiyet alanları oluşturması ve silah/makine/teçhizat açısından gelişmiş teknolojilere sahip olması uluslararası destek gördüklerini düşündürmektedir. Diğer yandan Türkiye’de FETÖ, Pakistan’da Tahir-ül Kadri, Irak’ta Kesnizani’de olduğu üzere ılımlı görünümlü grupların liderlerinin genellikle Batı başkentlerinde olmaları, oradan hareketlerini idare etmeleri, çok sayıda ülkede faaliyet gösterme potansiyeline ulaşmaları ve büyük finansal kaynaklara hükmetmeleri belirli bir uluslararası iş birliği ve korunma çerçevesinde faaliyet yürüttüklerine yönelik iddiaları güçlendirmektedir.

Alman-Amerikalı bir araştırmacı yazar olan F. William Engdahl Şubat 2016’da yayınladığı “*The Lost Hegemon: Whom the Gods would destroy*” (*Kayıp Hegemon: Tanrıların Yok Edeceği Kimseler*) isimli kitabının onuncu bölümünde; FETÖ’nün bir “Neo-con” projesi olarak kurulduğunu, yine aynı ekibin yönlendirdiği el-Kaide gibi radikal örgütlerin terör eylemlerinin karşısında “*ılımlı İslam*” görünümünde kuzu postuna bürünmüş kurt olarak kullanıldığını, Vatikan’daki CIA yapılanması olarak tanınan Opus Dei örgütünün İslami bir versiyonu olduğunu açıkça

dile getirmiştir.¹⁶⁴¹ Bu işbirliği iddiaları sadece FETÖ ile sınırlı kalmayıp Tahir-ül Kadri¹⁶⁴² ve Kesnizani¹⁶⁴³ gibi diğer ılımlı İslami gruplar için de gündeme gelmiştir. Özellikle el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram ve diğer radikal Selefi örgütlere karşı ılımlı İslami hareketlerin desteklenmesinin makuliyeti gündeme getirilerek iş birliği normalize edilmeye çalışılsa bile Batı istihbarat güçlerinin saydığımız bu tür radikal gruplarla da ilişkilerine yönelik çok sayıda açık kaynak verilerinin gündeme gelmesi ılımlı dini yapılarla istihbarat örgüt ilişkilerinin pek masumane olmadığını düşündürmektedir.

DEAŞ'ın ABD tarafından kurulduğu iddiası sık sık dile getirilmektedir. Bu yüzden DEAŞ'ın ABD tarafından kurulup kurulmadığı ve eğer ABD tarafından kurulduysa DEAŞ'ı kurarak neyin amaçlandığı soruları uzun zamandır güncelliğini korumaktadır. Her ne kadar taraflar bu ilişkiyi reddetseler de bu iddianın doğru olma ihtimaline yönelik veriler bulunmaktadır. DEAŞ'ın Irak ve Suriye'deki etkisinin azalmasına paralel olarak DEAŞ'ın sözde Horasan Emirliği'nin (ISKP) tam da ABD'nin Afganistan'dan çekildiği bir dönemde Afganistan'daki saldırılarını artırması, Rusya'nın merkezinde bombalı eylemler düzenlemesi, mevzubahis saldırıların hedefinin Çin'in Kuşak ve Yol Projesi'nin güzergahı olması dikkat çekicidir. ABD başta olmak üzere Batı ülkelerinin ihtiyaç duyduğu stratejik zamanlarda uyutulmuş DEAŞ hücrelerinin eylem yaparak kendisini hatırlatması ve korkuları tetiklemesi düşündürücüdür. Yeni ve stratejik hedeflere yönelik eylemler düzenleyen DEAŞ'ın ABD'nin ihtiyaç duyması halinde Suriye ve Irak'ta yeniden hareketlenebileceği ve Türkiye'yi tehdit edebileceği belirtilmiştir.¹⁶⁴⁴ Bu yüzden Türkiye DEAŞ konusunda teyakkuzdadır ve sürekli operasyonlar yapılmaktadır.

İçişleri Eski Bakanı Süleyman soylu “*el-Kaide'yi kuran Amerika'nın kendisidir. Onu Afganistan'a gönderen Amerika'nın kendisidir. DEAŞ'ı ondan türevlendiren Amerika'nın kendisidir*” ifadelerini kullanmıştır.¹⁶⁴⁵ İran'ın Bağdat Büyükelçiliğinde yapılan programda konuşan Irak eski Başbakanı Maliki de “*DEAŞ*

¹⁶⁴¹ Vodinalı, Hüseyin Vodinalı, *O Kitaptaki FETÖ: İlimli İslam'ın Opus Dei'si, Çakma Osmanlı Halifesi* (<https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/o-kitaptaki-feto-ilimli-islam-in-opus-dei-si-cakma-osmanli-halifesi-67973>, 2017).

¹⁶⁴² Birişik, “Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamın İmkânı”, 367; Cavid, “Cavid, Mahbub, Tahiru'l-Kadiri Sey Hususi İnterviyv”.

¹⁶⁴³ Dinç, *Saddam'ı Deviren ABD-İsrail Güdümlü Tarikat*, 25.

¹⁶⁴⁴ Doğancaş Başaran, “DEAŞ'ı ABD mi Kurdu?”, (02 Ocak 2024). Erişim Tarihi 23.05.2024.

¹⁶⁴⁵ *Yeni Akit*, “*El-Kaide'yi Kuran Amerika'nın Kendisidir*”, *Yeni Akit* (14 Nisan 2023). Erişim Tarihi 23.05.2024.

*çetelerinin nasıl, hangi amaçla kurulduğuna dair tüm detaylar elimizde var. Bu örgüt, 2012 yılında Anbar meydanlarında başlayan oturma eyleminden doğan bir Amerikan icadı” ifadeleri ile benzer vurguyu yapmıştır.*¹⁶⁴⁶

Sovyetlere karşı başlatılan Afganistan savaşı sırasında ABD ve petrol zengini ülkelerin yardımlarıyla Afganistan’da teşekkül etmeye başlayan mücahit gruplarla uluslararası anlamda küresel cihat ağının, Amerika’nın ifadesi ile küresel terörün zemini oluşturulmuştur. Pakistan istihbaratı aracılığıyla CIA eliyle Karaçi üzerinden Sovyetlere karşı kullanılmak üzere teslim edilen silahlar ve teknolojiler, bölgeyi şiddetli çatışmaların merkezine dönüştürmüştür. Sovyetlerin bölgeyi terk etmesinden sonra gerekli askeri malzemeye ve askeri bilgiye sahip olan radikal savaşçılar, dünyanın istedikleri yerinde cihat yapabileceklerine inanmışlardır. Bu gelişme de yabancı savaşçı kavramını gündeme getirmiş ve Müslüman köktencilğine küresel bir boyut kazandırmıştır.¹⁶⁴⁷

Dünyanın farklı yerlerine dağılan bu yabancı savaşçıların ideoloji ve insan kaynağı olarak zamanla DEAŞ başta olmak üzere günümüzdeki dini radikal örgütlerin oluşumunda bazı etkenlerin rol oynadığı düşünülmektedir. 11 Eylül saldırıları sonrasında başlattığı “küresel terörle mücadele” kampanyası çerçevesinde Afganistan’ı işgali ile birlikte daha önce destek verdiği Müslüman savaşçıların tüm dünyaya dağılmasına neden olması, daha sonra 2003’te “*Irak’a Özgürlük Operasyonu*”¹⁶⁴⁸ sloganıyla işgal edilen Irak’ta yönetimde baskın bir Şii hakimiyetini oluşturarak Şii-Sünni çatışmasını alevlendirmesi, Irak’ı istikrarsızlaştırması, İran’ın etkisine açması ve işgal yönetimi tarafından Irak’ta kurulan cezaevlerinin teröristler için ideolojik dönüşüm geçirdikleri bir çeşit eğitim kurumuna dönüşmesi bunlardan birkaç tanesidir.¹⁶⁴⁹ Böylece el-Kaide ve DEAŞ başta olmak üzere dini radikal örgütler için uygun bir zemin oluşmuştur. Küreselleşme olgusu terörü de küreselleştirmiş ve küreselleşmenin avantajları sayesinde terör örgütleri daha kolay ulaşım ve iletişim imkanlarına sahip olabildikleri gibi uzaktan erişim teknolojilerini de kullanmışlardır. Dini temelli terör dalgasının ortaya çıkışını ve gelişimini tümüyle

¹⁶⁴⁶ Independent Türkçe, “Eski Irak Başbakanı Maliki: ABD IŞİD’i Anbar’da Kurdu”, Independent Türkçe (31 Aralık 2023). Erişim Tarihi 15.05.2024

¹⁶⁴⁷ Gilles Kepel, *Jihad: The Trail of Political Islam*, çev. Anthony F Roberts (Harvard University Press, 2002), 143-144.

¹⁶⁴⁸ Muntazra Nazir, “Democracy, Islam and Insurgency in Iraq”, *Pakistan Horizon* 59/3 (2006), 49.

¹⁶⁴⁹ Selim Kurt, “Irak Ve Şam İslam Devleti’nin Ortaya Çıkışı Ve Güçlenmesinde Amerika Birleşik Devletleri’nin Rolü”, *Orta Doğu etütleri* 11/2 (2019), 396, 403.

ABD'nin attığı birtakım adımlara ve yanlış uygulamalara dayandırmamakla birlikte¹⁶⁵⁰ söz konusu terör dalgasının ortaya çıkışında ABD'nin uygulamalarının çok önemli bir payı olduğu düşünülmektedir. Irak'ın ABD tarafından işgali tüm cihatçı örgütler için Usame bin Ladin'in cümleleriyle “*altın gibi eşsiz bir fırsat*” sunmuştur. Irak'ta iktidarın değişiminin yanı sıra mezhepsel farklılıkları baskılayan ve Arap milliyetçiliği üzerinden ülkeyi kontrol altında tutan Saddam Hüseyin'in şahsi gücünün de yok edilmesinin neticesinde Sünniler tamamen baskılanarak hakimiyet Şiiler lehine çevrilmiş, ABD'nin önderliğindeki koalisyon güçleri radikal dini yapıların önünü açarak DEAŞ'ın kuruluşu için gerekli zemini hazırlamıştır. ABD'nin Irak'ı işgali, cihatçı anlayışa sahip radikal örgütlere önemli bir fırsat sunmuştur. Diğer yandan Irak işgali radikal dini terör örgütlerin Batı'nın Müslüman dünyasının düşmanı olduğuna ilişkin söylemlerini meşrulaştırıcı bir rol de üstlenmiştir. Bu düşünce, Arap ve Müslüman kamuoyunun bir kısmını daha da radikalleştirmekle kalmamış aynı zamanda tüm dünyadaki Amerikan karşıtı eğilimleri de güçlendirmiştir.¹⁶⁵¹ Böylece ABD, bilerek ya da bilmeyerek, yaptığı hamlelerle günümüzde uluslararası güvenliğe yönelik en önemli tehditlerden biri olarak görülen DEAŞ ve uzantılarının ortaya çıkmasında ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.¹⁶⁵²

DEAŞ'ın Irak'ta kök salmasına, işgal güçleri tarafından kurulan ve idare edilen hapisaneler doğrudan olmasa bile dolaylı olarak önemli bir etken olmuştur. 2007 yılında Irak'taki bütün gözaltı ve sorgulama biriminin başına getirilen Tümgeneral Doug Stone'un Irak el-Kaidesi ve DEAŞ'ın ABD'nin yönetimindeki hapisaneleri sadece “cihatçı üniversiteler” olarak kullanmakla kalmadıklarını, yeni adamlar bulabilmek için de bizzat örgüt üyelerinin hapisanelere sızdıklarını belirtmesi bu görüşü doğrulayıcı niteliktedir. Bu çerçeveden bakıldığında Irak'taki hapishane ve gözaltı merkezlerinin radikal grupların militanlarını ideolojik ve eylem potansiyeli açısından eğittikleri yerler olduğu söylenebilir.¹⁶⁵³ Hapishane de sorun çıkarmayan bir tip olarak nitelenen ve daha sonra DEAŞ lideri olan Bağdadi'nin en dikkat çekici hareketlerinden birinin, “generaller” olarak adlandıran Saddam

¹⁶⁵⁰ Kurt, “Irak Ve Şam İslam Devleti'nin Ortaya Çıkışı Ve Güçlenmesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü”, 397.

¹⁶⁵¹ Gus Martin, *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar*, çev. İhsan Çapcıoğlu - Bahadır Metin (İstanbul: Adres Yayınları, 2017), 81-82.

¹⁶⁵² Kurt, “Irak Ve Şam İslam Devleti'nin Ortaya Çıkışı Ve Güçlenmesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü”, 402.

¹⁶⁵³ Weiss - Hâssan, *İŞİD: Terör Ordusunun İçyüzü*, 96.

ordusunun düşük rütbeli subaylarıyla hapishanede görüşmeler yapması, bu generallerden bazılarının Bağdadi'ye katılmaları, Bağdadi'nin aslında örgütün o dönemdeki lideri Ebu Ömer el-Bağdadi'nin yerine geçiş hazırlığı ve hapishanede örgüte yeni savaşçılar bulabilmesi için DEAŞ tarafından sahte hedef olarak gönderildiğine inanıldığını belirten Tümgeneral Stone'un ifadeleri dikkat çekicidir. Stone ayrıca Irak'ta işgal sonrası kurulan üç hapishaneden biri olan *Bucca*'nın bir ordu kurmak için gerekli örgüt elemanlarının temini açısından en ideal yerlerden biri olduğunu, hapishanede müstakbel savaşçıları beslediklerini ve canlarını koruduklarını, bu nedenle de savaşçılar için Bucca'nın Irak'ın herhangi bir yerindeki güvenli bir evden daha güvenli ve konforlu olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁵⁴ Kurulduğu 2003 yılından kapandığı 2009 yılına kadar 100.000'den fazla tutuklunun geçtiği ve bunların pek çoğunun da daha fazla radikalize olarak ayrıldıkları Bucca hapishanesi örnekliği düşünüldüğünde;¹⁶⁵⁵ Irak ve Suriye'deki hapishanelerin radikalleşme merkezleri olarak işlev gördüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Bu haliyle Irak'ta hapishanelerin sanal üniversiteler, aşırılıkçı radikallerin profesörler, diğer tutukluların öğrenciler ve hapishane otoritelerinin de sorumsuz veliler olduğu bir düzenin kurulduğu ve "Cihat okulu" olarak adlandırılan Bucca'nın kalıntılarından daha sonra DEAŞ'ın doğduğu belirtilmektedir. Zira 2009 yılında özgürlüğünü elde eden mahkumların Bağdat'a döndüklerinde radikalleştikleri ve sadece intikamdan bahsettikleri görülmektedir.¹⁶⁵⁶

Bush yönetimi 2003'te Irak'ı işgal etmemiş olsaydı Sünni ve Şii hatlar böylesine ayrışıp tamamen Sünni Araplar aleyhine kaotik bir Irak ortamının oluşmayacağı ve DEAŞ'ın Irak'ta bir zemin yakalamasının çok uzak bir olasılık olacağı öne sürülmektedir.¹⁶⁵⁷ 2006'ya gelindiğinde, ABD Ulusal İstihbaratının "*Küresel Terörizm Eğilimlerine İlişkin Tahmin*" raporu, "*Irak savaşının yeni nesil terörist liderler ve ajanları yetiştirdiği*" konusunda güçlü bir uyarıda bulunmuştur.¹⁶⁵⁸ Irak'ta kaos zirvedeyken General David Petraeus'ın kıdemli danışmanı olarak görev yapan David Kilcullen, bu konuda çok daha net konuşmakta ve işgalin tek sebep

¹⁶⁵⁴ Weiss - Hâssan, *İŞİD: Terör Ordusunun İçyüzü*, 98-99.

¹⁶⁵⁵ Alexandra Klausner, "US Prison Camp in Iraq Accidentally Formed Isis by Housing the Most Radical Jihadists Together and Allowing Them to Organize Terror Group", *Dailymail* (31 Mayıs 2015). Erişim tarihi 16.05.2024.

¹⁶⁵⁶ Terrence McCoy, "Camp Bucca: The US prison that became the birthplace of Isis", *The Independent* (04 Kasım 2014).

¹⁶⁵⁷ Mustafa Özkaya, "DEAŞ'ın Ortaya Çıkışı ve Güçlenmesinde Obama'nın Rolü", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 8/2 (2023), 63.

¹⁶⁵⁸ White House, *The Rest of the Story: The NIE Reflects Previous Statements About the War on Terror*, Analiz. Office of The Director of National Intelligence, 26 Eylül 2006).

olduğunu vurgulayarak “Eğer biz Irak’ı işgal etmeseydik DEAŞ diye bir şey asla olmazdı”¹⁶⁵⁹ ifadesini kullanmaktadır. Diğer yandan 2011-2014 yılları arasında Irak ve Suriye’de daha agresif bir strateji uygulanmış olsaydı “DEAŞ hiç ortaya çıkmayabilirdi” düşüncesi de dillendirilmektedir.¹⁶⁶⁰

Bahsedilen gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde DEAŞ’ın ortaya çıkışında ABD’nin rolüne yönelik değerlendirmeler sadece İslam dünyasından değil Batı’nın kendisinden hatta bizzat en yüksek perdeden Başkan Trump tarafından da dile getirildiği görülmektedir. Kasım 2016’da ABD Başkanı seçilen Trump ve danışmanları, seçim kampanyaları süresince Başkan Obama’nın Suriye ve DEAŞ’la mücadele politikasını eleştirmiş, DEAŞ’ın kontrol edilememesinde sorumlu olduğunu gündeme getirmiş ve göreve geldiğinde bunu değiştireceğini duyurmuştur.¹⁶⁶¹ Trump Florida Eyaletinde yaptığı bir konuşmasında Barack Obama ve Demokrat Parti adayı Hillary Clinton’ı doğrudan hedef alarak “DEAŞ’ı Obama kurdu, yardımcılığını da Clinton yaptı” ifadelerini kullanmıştır.¹⁶⁶² ABD’li general Wesley Clark’ın, DEAŞ’ı ABD’nin kurduğu yönündeki itirafları da¹⁶⁶³ bu algıyı güçlendirmektedir.

Michel Chossudovsky isimli bir yazar da net bir dille DEAŞ’ın aslında ABD istihbaratının bir ürünü olduğunu, ABD ve İsrail dahil müttefikleri tarafından gizlice desteklendiğini ve finanse edildiğini ileri sürmüştür.¹⁶⁶⁴ ABD’nin Sovyet-Afgan savaşının en parlak döneminde el-Kaide’yi ve ona bağlı örgütleri desteklediği, 1982’den 1992’ye kadar olan on yıllık dönemde 43 İslam ülkesinden yaklaşık 35.000 savaşçının Afganistan’da savaşmak üzere CIA tarafından işe alındığı, Esposito’ya göre kaderi küresel bir terörist olarak çizilmiş olabilecek en son kişi olarak görünen Usame Bin Ladin’in¹⁶⁶⁵ 1979’da CIA tarafından angaje edilerek Afganistan işgaline karşı ABD tarafından 22 yasından itibaren CIA sponsorluğundaki gerilla eğitim kampında eğitildiği düşünüldüğünde; el-Kaide gibi DEAŞ’ın da, başlangıçta ABD istihbaratı tarafından Britanya’nın MI6’sı, İsrail’in MOSSAD’ı, Pakistan’ın Servisler Arası

¹⁶⁵⁹ Lizzie Dearden, “Former Us Military Adviser David Kilcullen Says There Would Be No Isis Without Iraq Invasion”, *Independent* (04 Mart 2016).

¹⁶⁶⁰ Hal Brands - Peter Feaver, “Was the Rise of ISIS Inevitable?”, *Survival* 59/3 (2017), 7-54.

¹⁶⁶¹ Linda Qiu, “Obama vs. Trump on the Phrase ‘Radical Islam’”, *Politifact* (14 Haziran 2016).

¹⁶⁶² NTV, “Trump: ‘İŞİD’i Obama Kurdu” *NTV*, (11 Ağustos 2016). Erişim Tarihi 25.05.2024.

¹⁶⁶³ İnternethaber, “ABD’li Generalin Olay İtirafları: DEAŞ’ı Biz Kurduk Çünkü...”, *İnternethaber* (05 Ocak 2017). Erişim tarihi 15.05.2024.

¹⁶⁶⁴ Michel Chossudovsky, “Türkiye Suriye’de Ne Arıyor?”, *Yeni Fikir* 7 (2011), 25; Mehmet Ögütçü, “İşid’in Arkasında Kimler Var?”, *Yetkin Report* (17 Şubat 2024). Erişim Tarihi 15.05.2024.

¹⁶⁶⁵ Esposito, *Kutsal Olmayan Savaş-İslamcı Terör*, 17-25.

İstihbarat'ı ve Suudi Arabistan'ın Genel İstihbarat Başkanlığı Ri'asat'ın desteğiyle oluşturulduğuna dair ciddi bilgiler dikkat çekmektedir.¹⁶⁶⁶

ABD tarafından Afganistan'daki savaşçı Müslüman gruplara verilen desteğin boyutunu anlamak açısından 1983'te dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan'ın bu savaşçıların temsilcilerini Beyaz Saray'da bizzat ağırlaması ve bu liderleri tanıtırken *"Bu beyefendiler; ABD'nin kurucu babalarıyla aynı ahlak ve anlayışa sahiptirler"*¹⁶⁶⁷ demesi dikkat çekici veri sunmaktadır. Beyaz Saray'da ağırlanmalarının yanı sıra sahada askerî anlamda dengeleri değiştirecek role sahip Stinger füzeleri başta olmak üzere her türlü silah ve teçhizat desteği verilmiştir.¹⁶⁶⁸ Afganistan savaşından sonra bu savaşçı Müslüman gruplar farklı bölgelerde yürüttükleri faaliyetlerle el-Kaide adı altında görünürlüklerini sürdürmüşler ve 11 Eylül 2001'deki saldırı ile eylemsel kapasitelerinin sınırlarını göstermişlerdir. ABD başta olmak üzere Batı'nın zamanında destekleyip eğittiği savaşçı Müslüman gruplar bu defa silahlarını kendilerine çevirince düşman kategorisine alınmışlar ve saldırıyı gerçekleştiren el-Kaide'ye destek verdikleri bahanesiyle Afganistan ve Irak ABD tarafından işgal edilmiştir.¹⁶⁶⁹

DEAŞ'a ABD'nin yanı sıra Fransa'nın da destek verdiği yönünde bazı veriler gündeme gelmiştir. DEAŞ'ın eylem kapasitesinin en yüksek olduğu ve TSK'nın sınır ötesi Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı operasyonlarında DEAŞ temizliği yaptığı dönemde Fransız istihbaratının bilgisi dahilinde Fransız LaFarge şirketinin DEAŞ'la ilişki kurarak onu finansal açıdan desteklediği ortaya çıkmıştır. Hatta Paris Temyiz Mahkemesi, 2014'e kadar Suriye'deki faaliyetlerine ilişkin LaFarge hakkında *"insanlığa karşı suçlara iştirak"* suçlamasıyla soruşturma açılması talebini onaylamıştır.¹⁶⁷⁰ Türkiye bölgede DEAŞ'a karşı en aktif mücadeleyi yürüten ülke olmasına ve DEAŞ tarafından sürekli tehdit edilmesine rağmen FETÖ elemanlarının hazırladıkları kumpas belgeleriyle Fransa dahil birçok Batı ülkesindeki medyada, Türkiye'nin DEAŞ ile gizli ilişkiler içinde olduğu yönünde kirli bir propaganda yürütüldüğü esnada bir yandan Fransa devletinin bilgisi dahilinde Fransız inşaat

¹⁶⁶⁶ Ögütçü, "İşid'in Arkasında Kimler Var?"

¹⁶⁶⁷ You Tube, "President Reagan's Remarks After a Meeting With Afghan Resistance Leaders on November", haz. Reagan Library, *YouTube* (12 Kasım 2017). Erişim Tarihi 14.05.2024.

¹⁶⁶⁸ Lester W Grau - Michael A Gress, *The Soviet-Afghan war: How a superpower fought and lost* (University Press of Kansas, 2002).

¹⁶⁶⁹ Duman - Çalışkan, "Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Doğuşu, Dönüşümü ve Geleceği".

¹⁶⁷⁰ ECCHR, *Charges Confirmed Against Lafarge for Complicity in Crimes Against Humanity in Syria*, Analiz, *ECCHR* (18 Mayıs 2022). Erişim Tarihi 14.05.2024.

firması LaFarge kanalıyla DEAŞ'a para aktarılması ve diğer yandan ABD'nin DEAŞ'la mücadele gerekçesine sığınarak diğer bir terör örgütü olan PKK/PYD üzerinden bölgede vekalet savaşları yürütmekte olması bölgede kirli bir oyun oynandığının ve Irak'tan sonra Suriye'deki kaosu da çözümsüzlüğe mahkum edildiğinin açık göstergeleri olarak değerlendirilebilir.¹⁶⁷¹

Diğer yandan El-Kaide ve DEAŞ gibi yapıların ABD ve ortaklarının kontrolündeki coğrafyalarda çok kısa bir sürede etki gücü yüksek örgütlere dönüşmeleri, ciddi bir para akışına, petrol ve silah dâhil büyük bir finansal kaynağa sahip olmaları mevzubahis örgütlerin yine ABD tarafından oluşturulmuş manipülatif örgütlenmeler oldukları yönündeki iddialara zemin hazırlamaktadır.¹⁶⁷² Diğer yandan Nijerya'da *Boko Haram*, Somali'de *eş-Şebab*, Libya'da *İslami Savaş Grubu*, *İslami Mağrip el- Kaidesi*, Endonezya'da *Jemaah İslamiah* ve benzer radikal grupların Batılı istihbarat örgütleri tarafından gizlice desteklendiği belirtilmektedir.¹⁶⁷³

Londra'da lise öğrencisi iken DEAŞ'a katılmış bir okul arkadaşının yönlendirmesi ve sosyal medya propagandalarından etkilenen Şamima Begüm ve iki sınıf arkadaşını Suriye'ye sokan DEAŞ kuryesi Muhammed Al Raşid'in Şanlıurfa'da gözaltına alındıktan sonra yapılan sorgusunda Kanada İstihbaratı için çalışan bir casus olduğunun ve bilgileri Ürdün'deki Kanada Elçiliği üzerinden aktardığının ortaya çıkması Batılı istihbarat örgütlerinin DEAŞ gibi terör örgütleri üzerinde ne kadar etkin olduklarını ve uluslararası istihbarat birimlerinin bölgede kapsamlı operasyonlar yürüttüklerini göstermektedir.¹⁶⁷⁴

Diğer yandan DEAŞ, ideolojisi itibarıyla bölgede en büyük düşman olarak göreceği İran ve İsrail'e yönelik herhangi bir tehdit içeren yaklaşım içinde bulunmadığı gibi bölgede Esed'i de pek hedef almaması dikkat çekicidir. Yayın organlarında sürekli Türkiye'yi tehdit eden ve bombalı eylemler düzenleyen DEAŞ'ın, Kuzey Suriye'de sözde kantonlar üzerinden PKK/PYD'ye adeta bir yapı kurulabilmesi

¹⁶⁷¹ Ferhat Pirinççi, *Terörle Mücadelede Algı ve Gerçek: LaFarge, DEAŞ ve PKK*, Analiz (SETA Yayınları: SETA, 22 Ekim 2022) (SETA).

¹⁶⁷² Samur, "Postmodern Dönemde Batıdaki İslam Düşmanlığının Artması Durumu: İslamofobi".

¹⁶⁷³ Öğütçü, "İşid'in Arkasında Kimler Var?"

¹⁶⁷⁴ Özkaya, "DEAŞ'ın Ortaya Çıkışı ve Güçlenmesinde Obama'nın Rolü", 76; Guardian, "Shamima Begum Smuggled into Syria for Islamic State by Canadian Spy", *Guardian* (31 Ağustos 2022). Erişim Tarihi 15.04.2024.

ve Türkiye'nin Orta Doğu ile bağının koparılması için kullanışlı bir vekalet savaşçısı olduğu izlenimini vermektedir.¹⁶⁷⁵

Ayrıca, DEAŞ'ın dünyayı dehşete sokan ve zaten bu amaç için hazırlanmış olan propaganda videolarındaki çekim kalitesinin yanı sıra, infazı gerçekleştiren örgüt elemanlarının kullandıkları askeri kıyafetler ve teçhizatlar da dikkat çekicidir. Bunların hepsinin ABD'deki "5.11 Tactical" markası olması, Orta Doğu'da ortaya çıkmış ve sözde yalnızlaştırılmış bir örgütün potansiyel gücünün ve askeri disiplin konseptinin sınırlarını zorlamaktadır. Tüm bunlar DEAŞ örgütünün kurucu stratejik aklının en azından Batılı bir askeri mantaliteyi taşıdığını düşündürmektedir.¹⁶⁷⁶ Chomsky'e göre terörün bir görünüşü bir de gerçek yüzü bulunmaktadır. Terörün bir gerçekliği olmakla birlikte bir de icat edilmişliği, dünyada güçlü olabilmek, uluslararası ilişkilerde politikaları "aklılaştırmak" için kullanılmaktadır.¹⁶⁷⁷ DEAŞ, el-Kaide, Boko-Haram gibi terör örgütleri de ABD başta olmak üzere Batı'nın sosyokültürel ve fiziki işgallerini akıllaştırmak için icat edilmiş terör aparatlarıdır.

Batı, İslam dini hakkında en detaylı çalışmaları yapmış, tefrika konularını kaşımış ve neticede "kültürel işgal" konusunda da hedeflerine ulaşmıştır.¹⁶⁷⁸ Ancak bunu yeterli görmeyen Batı, vasat olması gereken Müslümanları, radikalizm/şiddet ile ılımlı/pasif yapılar arasında kıskaca alarak kendilerine hizmet eder hale getirmiş, birbirleri ile savaştırmış, ihtiyacı kalmadığı zaman da düşmanlaştırarak yok etmiştir.

3.2. İslam Toplumu Açısından Öz Eleştiri

3.2.1.İslam Dünyasında Şiddet Olayları ve Çatışmaların Analizi

Osmanlı'nın 1683 Viyana bozgunu sonrası önce askeri sonra iktisadi ve siyasi olarak peyder pey gerilemesi, İslam dünyasında işgallerin, müdahalelerin ve krizlerin günümüze uzanan yansımalarıdır. Orta Doğu'daki günümüz gerilimlerinin siyasal bağlamını da şekillendiren 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot anlaşmasıyla bu durum yeni bir boyut kazanarak devam etmiştir. Fransa ve Britanya İmparatorluğu arasında

¹⁶⁷⁵ Özkaya, "DEAŞ'ın Ortaya Çıkışı ve Güçlenmesinde Obama'nın Rolü", 77.

¹⁶⁷⁶ Özkaya, "DEAŞ'ın Ortaya Çıkışı ve Güçlenmesinde Obama'nın Rolü", 77-78.

¹⁶⁷⁷ Noam Chomsky, çev. Cemal Güzel, *Uluslar arası Terörizm –Görünüş ile Gerçek* (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002), 217-253.

¹⁶⁷⁸ Aktaş, "Modernistlerle Hurafeciler Arasında Kaybolan İslam İnancı".

yapılan, daha sonra Rusya'nın da dahil edildiği Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki topraklarının paylaşılmasını öngören gizli Sykes-Picot antlaşması ile demografik, etnik (hatta aşiret yapısı), teolojik (hatta sekteryen) açıdan uzun yıllar öncesinden detaylı çalışılmış harita üzerinden paylaşım yapılarak sınırlar çizilmiştir. Bu paylaşım haritasının hazırlanmasında adım adım coğrafyayı dolaşarak detaylı keşifler yapıp istenildiği zaman fay hatları harekete geçirilebilecek etnik ve teolojik zemin etütlerini oluşturan tarihçi arkeolog Gertrude Margaret Lowthian Bell ve ona destek veren arkeolog Thomas Edward Lawrence'in (Arabistanlı Lawrence) katkıları büyüktür. Bilinenin aksine Orta Doğu'nun haritasını hazırlayan Lawrence değil Bell'dir.¹⁶⁷⁹ Bell, 25 yaşlarında İngilizce, Almanca, Arapça, Farsça, Türkçe, Çince ve Japonca öğrenmiş ve Hafız Divanını Farsçadan İngilizceye çevirmiş¹⁶⁸⁰ ve “*Poems From the Divan of Hafiz*”¹⁶⁸¹ ismiyle basılmıştır. Arap milliyetçileri için “el Hatun, Çöl Kraliçesi, Müminlerin Annesi”, Türkler için “Çöl Tilkisi, Çöl Cadısı” olarak tanınan Bell, Iraklı tarihçiler arasında “Irak'ın Taşsız Kraliçesi olarak ünlenmiştir.”¹⁶⁸²

Bu şekilde stratejik olarak çizilen Orta Doğu haritası gelecekteki çatışmaların da zeminini oluşturmuştur. Mezhepsel gerginlik veya mezhepler arası çatışmalar bazı zamanlarda Orta Doğu'da görülmekle birlikte en azından Arap Baharı olarak tanımladığımız döneme kadar Batı'da tanık olduğumuz türden ayrıştırıcı ve yıkıcı olmamıştır.¹⁶⁸³ Etnik, kabilevî, dinsel ve mezhepsel gerilim hatları üzerinden, enerji kaynaklarının ve lojistiğinin güvenliği dönemin İngiliz siyasetinin en önemli önceliği olmuştur. Neticede Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye, İran ve Afganistan istisna edilirse, bütün İslam coğrafyası Batı sömürgesi olmaktan kurtulamamıştır.¹⁶⁸⁴ Günümüzde de zaten çizilen sınırlar sentetikti denilerek aynı gerilim hatlarıyla oynamak suretiyle yeniden sınırları değiştirme hamlelerinin devam etmesi, İslam dünyasında takriben üç yüzyıldır devam eden daralma ve sıkışma sürecinin günümüzde de devam ettiğini göstermektedir.¹⁶⁸⁵

¹⁶⁷⁹ Murat Bardakçı, “Cerablus Kraliçe'si”, Habertürk (04.09.2016). Erişim Tarihi 20.02.2023

¹⁶⁸⁰ Bardakçı, “Cerablus Kraliçe'si” (2016).

¹⁶⁸¹ Gertrude Bell, *Poems from the Divan of Hafiz* (Read Books Ltd, 2020).

¹⁶⁸² Mehmet Mazlum Çelik, “Irak'ın Taşsız Kraliçesi: Gertrude Bell”, *Independent Türkçe* (20.06.2019). Erişim tarihi 21.02.2023.

¹⁶⁸³ Kıran, “Mezhebi Rekabet mi, Mezhep Savaşları mı?”, 172.

¹⁶⁸⁴ Aydınalp, “Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi-II”, 166.

¹⁶⁸⁵ Mohamed Kamel Dorai, “State, Migration, and Borders' Fabric in the Middle East”, *Frontera Norte* 26/SPE3 (2014), 123-124; Serdar Sakin - Can Devenci, “Orta Doğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies* 2 (2011), 286-289.

İslami hareketler açısından modernleşme krizi ve sekülerizm karşıtlığı bütün köktenci hareketlerin ortak temasıdır.¹⁶⁸⁶ İslam dünyasının küresel ekonomik bir sistemin içine çekilmesi, sosyokültürel olarak kendi değerleri dışındaki yabancı bir dünyada var olmaya çalışması, kendi inanç değerlerine göre zaman ve mekan algısını yönetememesi, İslami hareketlerdeki bazen romantik ve ütöpik, bazen realist ve faydacı, bazen de içe kapanık ve gerilimli yapısını açıklar mahiyettedir.¹⁶⁸⁷ Orta Doğu toplumu birçok açıdan gerilimli ve çatışmacı kırılğan fay hatları üzerinde yaşamaktadır. Müslümanlar Batı medeniyetini bir işgal gücü, sömürü ve yabancı hükümranlılığı şeklinde tecrübe ettiklerinden¹⁶⁸⁸ sürekli teyakkuzdadırlar ve bu durum da çatışmaya zemin hazırlamaktadır. Çatışmanın olduğu yerde tepki, tepkinin olduğu yerde baskı, baskının olduğu yerde ise mücadele araçlarının kutsallaştırılması söz konusudur.¹⁶⁸⁹ İslam dünyasında çatışma ve işgaller arttıkça radikalizm de tırmanmakta¹⁶⁹⁰ ve bu durumdan Müslümanlar direk zarar görürken Batı dünyasının da elinde İslamofobiyi körükleyecek malzemeler birikmektedir.

Veldhuis ve Staun Müslümanların radikalleşmesine yol açan etkenleri görece yoksunluk, kimlik sorunları, zayıf siyasal ve sosyoekonomik entegrasyon, Batı işgali ve Batı destekli baskıcı rejimler, aşağılanma duygusu ve diğer psikolojik faktörler olarak ele almaktadır.¹⁶⁹¹ Radikalleştirici faktörleri de zayıf entegrasyon, Batı'nın tehdidi altında varlığını sürdürmeye çalışan uluslararası ilişkiler, yoksulluk, küreselleşme ve modernleşme başlıkları altında mikro faktörler olarak sıralamaktadır.¹⁶⁹² Ahmad'a göre ise İslam dünyasındaki radikalleşmenin oluşumunda beş temel gerekçe bulunmaktadır. Birincisi İslam toplumlarının pek çoğunda İslami teolojinin asıl kaynaklar üzerinden değil de şahıslar üzerinden şekillenmesi; ikincisi inanca yönelik tutum ve davranışlara karşı kişisel memnuniyetsizliklerin, şikâyetlerin ve macera duygusunun bireyleri radikalleşmeye itmesi ve bunların radikal gruplar tarafından istismar edilmesi, üçüncüsü radikal grup liderleri ile sosyal temaslar ve

¹⁶⁸⁶ Aydınalp, "Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi-II", 171.

¹⁶⁸⁷ Halil Aydınalp, *Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik* (Ankara: Çamlıca Yayınları, 2011), 85-90.

¹⁶⁸⁸ Armstrong, *The Battle for God: A History of Fundamentalism*, 127.

¹⁶⁸⁹ Aydınalp, "İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları", 144-146.

¹⁶⁹⁰ Aydınalp, "Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi-II", 169.

¹⁶⁹¹ Tinka Veldhuis - Jørgen Staun, *Islamist Radicalisation: A Root Cause Model* (The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2009), 9.

¹⁶⁹² Veldhuis - Staun, *Islamist Radicalisation: A Root Cause Model*, 23-58.

ilişki ağlarının radikalleşmeye ortam oluşturmaları, dördüncüsü toplumsal ve siyasal değişimi yönlendirme arzusu, beşincisi de gelir paylaşımındaki adaletsizlikler ve artan yoksulluğa karşı geliştirilen reaksiyondur.¹⁶⁹³ Dikkat edilmesi gereken nokta radikalizmin sivillere karşı şiddet içermeye başladığında terörizme dönüştüğü ancak her radikalizmin mutlaka terörizme dönüşmediğidir.

Dindarların inançsızlara göre daha müsamahasız oldukları, dini inanç ve zihniyetin ön yargılı ve otoriteryen kişiliğe yol açtığı ileri sürülmüşse de dogmatikliğin dine has bir olgu olmadığı, aksine herhangi bir ideolojinin de dogmatik olabileceği ve bunun inanç ve ideolojilerden bağımsız bir zihinsel yapı meselesi olduğu düşünülmektedir.¹⁶⁹⁴ Ancak dini kimlik zamanla etnik kimliğin önüne geçebilir. Zira etnik aidiyetleri ne olursa olsun bir dini benimseyen insanlar o dinin gereklerini yerine getirdikçe bir iç grup kimliği oluşturur ve zamanla birbirlerine benzerler. Örneğin Müslüman Boşnaklar, Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırlar aslında etnik olarak aynı kökenden gelmektedirler. Ancak sahip oldukları dini kimlikleri yüzyıllar içinde onları kültürel olarak bütünüyle değiştirmiş ve farklılaştırmıştır. Bu yüzden etnik kökenleri aynı olmakla birlikte inanç ve sosyokültürel yaşamları diğerlerine göre farklı olduğu için etnisite açısından da farklı olarak görülüp aralarındaki çatışmalar teolojik olarak değil de etnik olarak değerlendirilir.¹⁶⁹⁵ Dolayısıyla geniş coğrafyalara yayılmış Müslümanların bir kısmına yönelik teolojik ötekileştirmeler etnik bir çatışma olarak öne sürülmektedir.

3.2.2. İslamofobi Oluşumunda Batı ve Doğunun Roller

Radikalizm üzerinden İslamofobi, Batı'da olumsuz bir İslam algısı geliştirmek için kullanılmaktadır. İslam dünyasında ise açıkça din karşıtlığının yapıldığı anlaşılmaması için bir yandan irtica, demokrasi karşıtlığı, rejim düşmanlığı üzerinden yerli otoriter yönetimlerin muhaliflerini baskılamak için kullandıkları fonksiyonel bir araca dönüşmekte ve diğer yandan da yaftalanmış bu grupların reaksiyoner davranışlarına yol açmaktadır. Ancak özellikle İslam ülkelerindeki nitelikli ve yeterli dini eğitim almamış olanlar açısından radikalizm korkusunun, daha

¹⁶⁹³ Javid Ahmad, "5 Paths to Islamic Radicalization", *National Interest* (18 Şubat 2015).

¹⁶⁹⁴ Hökelekli, *İnanç Farklılıklarının Psikolojik ve Kültürel Temelleri*, 190-192.

¹⁶⁹⁵ Vamık D Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri* (İstanbul: Okuyan Us, 2005), 33.

sonra sosyo-kültürel bir kimlik sorununa¹⁶⁹⁶ ve İslamofobik davranış modeline dönüşme potansiyeli taşımaktadır.

İslamofobi tartışmalarının yalnızca oryantalizm veya Batı sömürgeciliği literatürü üzerinden ele alınması hem indirgemeci komformist bir yaklaşım hem de büyük bir eksikliktir. Tarihsel süreç iyi incelendiğinde 19. yüzyıldan itibaren Müslümanların kendi içlerinde İslam karşıtlığının bir iç sorunu olarak tartışıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Batı'ya karşı ayakta kalabilmek için geri kalmışlık, öz kültüründen uzaklaşma veya sömürüye açık olma gibi suçlamalarla İslam'ın toplumsal etkilerinin azaltılmasının veya ortadan kaldırılmasına yönelik fikrî ayrışmalar ve girişimler pek çok Müslüman ülkede yaşanmıştır.

İslamofobinin oluşum kökenleri üzerine yapılan çalışmalarda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kepel'e göre İslamofobinin temel sebebi, daha önce dağınık ve sessiz olmaları nedeniyle tehlike olarak algılanmayan Müslüman unsurların kısmen toparlanıp söz sahibi olmalarının ve pazarlık yapabilecek güce ulaşmalarının Batılılar tarafından hoş karşılanmamasıdır.¹⁶⁹⁷ Huntington ise meseleyi soğuk savaş sonrası dönemde kurulmak istenen yeni düzen ile birlikte genel anlamda Batı'nın dışındakiler kastedildiği belirtilse de aslen İslamî değerlerin ötekileştirilmesinden kaynaklı dünyada yeni bir çatışma sürecinin yaşanmasıyla açıklamakta ve İslam'ın evrensel mesajı itibarıyla Batı için tek ciddi tehdit olduğu düşüncesine dayandırmaktadır.¹⁶⁹⁸ Edward Said de benzer bir düşünceyi dile getirmiştir.¹⁶⁹⁹ İsmail Safi, İslamofobinin en önemli sebeplerinden birinin ekonomik kaygılar olduğu ve Batılıların sömürü faaliyetlerini yürütebilmek için İslam'ı bir tehdit ve korku unsuru olarak kullanmalarına bağlamaktadır.¹⁷⁰⁰ Bizim de görüşüne katıldığımız Kirman ise İslamofobinin sebeplerini çift yönlü olarak ele almakta ve konunun hem Batılılardan hem de Müslümanlardan kaynaklanan yönleri olduğunu ifade etmektedir. İslam ve Hristiyanlık karşılaşmaları üzerine Batı insanının günümüze yansıyan kolektif hafızası, Batı'da oryantalist İslam imajı, İslam'ın artan görünürlüğü, kültürel kimlik,

¹⁶⁹⁶ Yanmış, "Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme".

¹⁶⁹⁷ Gilles Kepel, *Allah'ın Batısında*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), 9.

¹⁶⁹⁸ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, 309.

¹⁶⁹⁹ Said, *Medyada İslam: Gazeteciler Ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?*, 54.

¹⁷⁰⁰ Safi, "İslamofobinin tarihsel kökenleri ve nedenleri üzerine düşünceler", 739-740.

ırkçılık, yabancı düşmanlığı/zenofobi ve ayrımcılık, medya ve siyasetin taraflı bakış açısı Batılılardan kaynaklanan sebepler iken, iletişim sorunu, örgütlenme ve temsil sorunu da Müslümanlardan kaynaklanan sebepler olarak sıralamıştır.¹⁷⁰¹

Kendi seküler sosyokültürel yaşam anlayışını evrensel bir norm olarak gören Batı, farklı sosyokültürel ve teolojik aidiyetleri olan göçmenler veya Avrupa’da yerleşik Müslümanlarla komşu olmaya, aynı ortamları paylaşmaya ve İslam’ın başörtüsü, cami, minare gibi simgeleriyle sıkça karşılaşmaya başladıkça bir taraftan Müslümanların Avrupa’yı artık kendi evleri olarak görmelerini¹⁷⁰² hazmedememiş diğer yandan da bu gidişata engel olabilmek için İslamofobiyi tırmandırmak gibi farklı yöntemler geliştirmiştir. Özellikle Batı’ya göç eden veya uzun süredir orada ikamet eden Müslümanların geldikleri ülkelerdeki eski alışkanlık ve kimliklerinden vazgeçemedikleri takdirde bir kimlik sorunu oluşacağından entegre olmalarının imkânsız olduğu yönünde tespitler yapılmış¹⁷⁰³ ve entegrasyon için eskiye dair ne varsa geride bırakılmasının gerektiği yönünde vurgu yapılmıştır. Ancak bu tarz bir yaklaşımda hedeflenenin Batı’nın medenileştirme misyonu altında asimilasyon ve Müslümanlara yeni bir kimlik kazandırma çabası olabileceği de belirtilmiştir.¹⁷⁰⁴ Müslüman ülkelerde de kırsaldan kentlere göç eden farklı sosyokültürel yapıya sahip geleneksel Müslüman bireylerle iç içe yaşamak ve onlarla devletin imkanlarını paylaşmak hatta siyasal rekabete girmek, kentli seküler elitleri bir taraftan tedirgin ederken diğer taraftan da onları ötekileştirmek ve sistem dışına atmak için çareler aramaya itmiştir.

Hem Batılılar hem de İslam dünyasındaki sekülerlerin çıkmazı, Müslüman halkların her birinin farklı sosyokültürel yaşantılara, mezhepsel farklılıklara veya yaşam standartlarına sahip oldukları gerçeğini göz ardı ederek onları yekpare bir yapıymış gibi algılamaları ve doğrudan veya dolaylı olarak fundamentalizmle eşleştirip¹⁷⁰⁵ radikalizmle yaftalamalarıdır. Özellikle iletişim araçları üzerinden Müslümanların sürekli radikal söylem ve eylemlerin öznesi olarak gösterilmeleri bir taraftan İslamofobiyi tetiklerken diğer yandan da bu grupların temsil ettiği dini

¹⁷⁰¹ Kirman, “İslamofobinin Kökenleri Batılı mı Doğulu mu?”

¹⁷⁰² Okumuş, “Avrupa’da İslamofobi ve Mabadi: Avrupa’da İslamofobi ve Avrupalı Müslümanların Tepki ve Tutumları”, 129.

¹⁷⁰³ Tibi, *Euro-Islam*, 9-15.

¹⁷⁰⁴ Tibi, *Euro-Islam*, 12-13.

¹⁷⁰⁵ Elizabeth Poole, “Reporting Islam”, *Reporting Islam*, (2002), 4.

anlayışlarının reddedilmesine yol açmaktadır. Ancak çok az sayıdaki Müslümanların şiddet ve terörü bir yöntem olarak kullanmasının İslamofobinin yaygınlaşmasına yol açtığı, İslam’a ve Müslümanlara yönelik eleştirileri haklılaştırdığı ve İslam’ın hem yeni nesillere hem de Müslüman olmayanlara anlatılmasını engellediği bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.¹⁷⁰⁶

Oryantalizm, medeniyetler çatışması, medyanın oluşturduğu Müslüman imajı, göçmenlik, yabancı düşmanlığı, uyum problemleri, şiddet, terör gibi gerekçeler Batılıların İslamofobik ön yargılarını aklileştirmek için sığındıkları bahaneler olarak kabul edilebilir.¹⁷⁰⁷ Hatta Max Blumenthal, 11 Eylül sonrası oluşan Müslüman karşıtlığının kendiliğinden gelişmediğini, aksine sağ kanat aktivistleri tarafından koordine edilen uzun süreli bir kampanyanın sonucu olduğunu açıkça dile getirmiştir.¹⁷⁰⁸ İslamofobiye yol açan faktörler ve süreçler detaylı değerlendirildiğinde; Batılılardan ve Müslümanların bizzat kendisinden kaynaklı olmak üzere iki ana başlıkta ele alınması mümkündür. İslam’dan ve Müslümanlardan bağımsız olarak İslam’ın algılanmasından kaynaklanan “Batılı-dışsal” sebepleri, İslam ve Hristiyanlık arasındaki tarihsel teolojik tartışmalar,¹⁷⁰⁹ oryantalizm, siyaset/medya ve Avrupa’nın önyargıları sonucu gelişen ayrımcılık, dışlama, yabancı düşmanlığı, ırkçılık, İslam düşmanlığı gibi nedenleri gösterebiliriz.¹⁷¹⁰ Bu dışsal nedenler uzun zamandır detaylı bir şekilde ele alınırken, “Doğulu-içsel” sebepler yeterince ele alınmamıştır. Bu yüzden İslamofobinin anlaşılabilmesi açısından indirgemeci bir mantıktan uzak durarak hem Batı’nın hem de İslam dünyasının davranışlarının birlikte değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.¹⁷¹¹ Yapılan alanyazın taramalarında İslamofobi oluşumu açısından İslam dünyasının kendisine yönelik öz eleştirel yaklaşımı üzerine çok az çalışmaya rastlanmıştır.

Amerikalı iki akademisyenin yaptığı 2018 “İslamî’lik Endeksi”nde ilk sırayı Yeni Zelanda alırken ilk 44’te Müslüman nüfusu çoğunlukta olan hiçbir ülkenin

¹⁷⁰⁶ Said, *İslami Mücadelede Şiddet Sorunu*, 78.

¹⁷⁰⁷ Bodur, “Batı’da İslâm Karşıtlığının İcat Edilmiş Dili Olarak İslamofobi (Çatışmacı Sosyolojik Perspektif), 72.

¹⁷⁰⁸ Max Blumenthal, “The Great Islamophobic Crusade”, *CBS News* (2010), 10.

¹⁷⁰⁹ Teolojik tartışmalara yönelik detaylı bilgi için bkz. Gür, “İslamofobinin Teo-Politik Kökenleri ve Güncel Yansımaları”.

¹⁷¹⁰ Vildan Şafak Oktay, *Hristiyan Coğrafyasında İslamofobi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 55.

¹⁷¹¹ Kirman, “İslamofobi Üzerine Söyleşi”, 199-200.

bulunmaması¹⁷¹² İslam dünyasında çok ciddi sorunlar yaşandığını ve İslam dünyasının öz eleştiri yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. Washington merkezli PEW Araştırma Merkezi'nin “*Batılılar ve Müslümanlar Birbirlerini Nasıl Görüyorlar*” araştırmasında; Türkiye, Lübnan, Mısır, Ürdün, Pakistan, Endonezya, Filistin, Fransa, Almanya, İspanya, İngiltere, ABD ve Rusya'nın yer aldığı 14.000 kişiyle yapılan anket sonuçlarına göre her iki taraftan da kaynaklanan sorunların olduğu tespit edilmiştir. Müslümanların çoğunluğuna göre Batılılar egoist, görgüsüz, ahlaksız, şiddet yanlısı ve fanatik olarak görülürken; Batılıların çoğunluğuna göre ise Müslümanlar bağnaz, hoşgörüsüz ve şiddet yanlısı olarak tanımlanmıştır.¹⁷¹³

Özellikle kolonyal tecrübesi olan veya devrim sonrası yeni bir rejim oluşum sürecinden geçen Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu ülkelerde fundafobik ve İslamofobik tutumlar İslam karşıtlığı, modernite ve batıcılık gibi gerekçelere dayandırılmaktadır. Ne yazık ki bu durum Türkiye’de de sıklıkla görülmekte ve toplumsal ayrışmaya yol açmaktadır. Fundamentalizm korkusu yani Fundafobi, Batı’da genellikle olumsuz bir İslam algısı geliştirmek için kullanılırken Türkiye gibi Müslüman toplumlarda bir yandan irtica, demokrasi karşıtlığı, rejim düşmanlığı bahanesiyle otoriter yönetimlerin muhaliflerini baskılamak için kullandıkları bir aparata dönüşmekte diğer yandan da yaftalanmış bu grupların reaksiyoner davranışlarına yol açmaktadır. Ancak fundamentalizm korkusunun, zamanla sosyokültürel bir kimlik sorununa ve İslamofobik davranış modeline dönüşme potansiyeli taşıdığı da göz ardı edilmemelidir.

Medyanın da aktif rol üstlenmesi ile dini radikal grupların şiddet ve terör eylemleri gerekçe gösterilerek tikel olaylardan tüm Müslümanlara genellemeler yapılması toplumda İslam karşıtlığını sürekli tırmandırmaktadır. Özellikle bir dönem Hizbullah’ın Güneydoğu başta olmak üzere yurt çapında farklı görüşten çok sayıda insanı domuz bağıli işkencelerle katletmesi, son zamanlarda DEAŞ’ın servis edilen vahşi katliamları ve bunların medyada sunumunda İslam ve terör eşleştirmeleri yapılması bu duruma önemli iki örnektir. Diğer yandan uzun bir süre ılımlı dini bir

¹⁷¹² Enis Günaydın, “2018 İslamilik Endeksi’: Yeni Zelanda Birinci, Türkiye 95’inci Sırada”, <https://tr.euronews.com/2019/05/19/2018-islamilik-endeksi-yeni-zelanda-birinci-turkiye-95-inci-ilk-40-ta-musliman-ulke-yok> (2019).

¹⁷¹³ PEW Research Center, “Müslümanlarla Batılılar Birbirini Sevmiyor” (<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/926893-pew-muslimanlarla-batililar-birbirini-sevmiyor>, 2011).

grup gibi kendisini tanıtan ancak zamanla uluslararası bir istihbarat/terör örgütüne dönüşen ve toplumda infial uyandıran 15 Temmuz Darbe Girişiminin faili FETÖ de insanların zihinlerindeki cemaat ve din algısını olumsuz etkilemiştir. Radikal veya ılımlı olması fark etmeksizin görünürde farklı iki uçtaki bu grupların aynı neticeyi veren böylesine şiddet ve terör üretmeleri bir yandan bunlara yönelik oluşan toplumsal öfkenin genelleştirilerek bütün dini gruplara yönelmesine diğer yandan da din ve cemaat nitelendirmelerinin toplumsal zihinde şüphe uyandıran kavramlara dönüşmesine yol açmıştır. Bu durum geleneksel toplumda bir korku, tedirginlik ve güven erozyonu oluştururken diğer taraftan da irtica, radikalizm ve fundamentalizm üzerinden uzun bir süredir din ve dini yapıları toplumdan soyutlamak isteyen seküler düşünce yapısına sahip olanların eline de kullanışlı malzeme vermiştir. Siyasal iktidarlar ve seküler çevrelerin medya üzerinden bu korkuyu tırmandırdıkları dönemlerde, kimin radikal olup olmadığı net olarak ortaya konulmadığı için dini faaliyetler ve semboller toptancı bir yaklaşımla ele alınmakta¹⁷¹⁴ ve İslamofobiye dönüşmektedir.

Sonuç olarak İslamofobi oluşumunda hem Batı hem de İslam dünyası pay sahibidir. Her iki taraf bir diğerini suçlayarak sorumluluktan kurtulma çabasından vazgeçmeli, akılcı ve uygulanabilir çözümler üzerinde çalışmalar yürütmelidir. Batı Müslümanları ötekileştirmekten ve şiddetle özdeşleştirmekten; İslam dünyası da İslamofobik tutum ve davranışları körükleyecek söylem ve eylemlerden uzak durmalı ve öz eleştiri yapmalıdır.

3.2.3. Batı’da Yükselen İslamofobi

Diğer inançlara göre Müslüman nüfusun dünya genelinde iki kat daha hızlı artması ve Batı’nın kendi çocuklarının İslam’ı seçmeleri Avrupa başta olmak üzere Batı’nın korkularını arttırmaktadır. Araştırmalarda 2010’da 1.6, 2020’de 1.8 olan Müslüman nüfusun, 2030’da 2.2 milyara çıkacağı¹⁷¹⁵ ve 2070’de en fazla nüfusa sahip dinin İslam olabileceği¹⁷¹⁶ yönündeki veriler, Batı’yı büyük bir endişeye sevk etmektedir. Tibi’nin de belirttiği gibi Batı, günümüzde Avrupa’da yaşayan 15 milyon

¹⁷¹⁴ Yanmış, “Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”.

¹⁷¹⁵ Jerome Socolovsky, “Müslüman Nüfusu Tüm Dünyada Artacak”, VOA Türkçe (29.01.2011). Erişim tarihi 12.02.2023.

¹⁷¹⁶ BBC News, “Pew: İslam 2070’e Kadar ‘Dünyanın En Büyük Dini Olabilir’”, BBC (01.03.2017), Erişim Tarihi 14.03.2023.

Müslümanın büyük çoğunluğunun Avrupa'dan ayrılmayacağını kabullenip Endülüs tecrübesinden istifade ederek farklılıkları bir zenginlik olarak görüp barış içinde birlikte yaşam ortamı oluşturulmasına katkı sağlayabilir.¹⁷¹⁷ Ancak tüm bunların olabilmesi için de İslam'ın çatışmalara yol açtığını her fırsatta dile getiren Batı'nın, sosyokültürel entegrasyon adı altında Müslümanları asimile etme amacından vazgeçmesi gerekir.

Tarihsel teo-politik karşıtlık başta olmak üzere İslamofobinin birçok sebebi olabilir. Zaman içinde sanayi devrimi ve teknolojik üstünlüğü ele geçiren Batı'nın İslam Dünyasına üstünlük taslayarak kendilerini gelişmiş, modern ve medeni, İslam Dünyasını geri kalmış, şiddet eğilimli ve barbar olarak kategorize edip bunu iletişim araçları ile yaygınlaştırmaları da önemli sebeplerden biridir. Ancak bir taraftan medeni, gelişmiş ve insan hakları savunuculuğu rolü oynayan Batı'nın dışarıya yansıttığı bu algının tersine söylem-eylem tutarsızlığının olduğunu, üsttenci bakışla toplumları nasıl kastlara böldüğünü, kendisi dışındakileri sistemli bir şekilde nasıl ötekileştirip nefret suçu işlediğini de dikkate almak gerekir. Batı'nın dünyayı tek düze bir şekle sokma düşüncesi bir hakikat tekerciliği olarak karşımızda durmaktadır. Tarihin başlangıcını Hz. İsa'ya göre ayarlamak da bu hakikat tekerciliğinin bir göstergesidir. “*Tanrı böyle istiyor*” sloganlarıyla başlatılan Haçlı Savaşları da bu benmerkezciliğin, tekerciliğin ve düşmanlaştırmanın doruk noktasıdır.¹⁷¹⁸

İngiliz düşünür Ernest Gellner'in İslam'ın her şart ve konumda var olma yeteneğine sahip; maddi-manevi, dünyevi-uhrevi, beşerî dengeleri çok iyi kurabilen bir din olduğunu ve din bağlamında İslam'ın rakibi olamayacağını dile getirmesi¹⁷¹⁹ ve John Kelsay'in Müslüman göçündeki hıza dikkat çekerek yakın gelecekte İslam ve Batı'dan ziyade Batı'daki İslam'dan bahsedilmek zorunda kalınacağı yönündeki ifadeleri,¹⁷²⁰ Batı'nın en büyük endişesinin dışa vurumu şeklinde değerlendirilebilir. Müslümanların sayılarının her geçen gün artması, Hristiyan Batı'nın önündeki en önemli realitelerden biridir. Avrupa'nın Müslümanlarca istila edileceği ve bu hızla giderse “*Eurobia*” ya dönüşeceği korkusu da sürekli işlenmektedir. Her ne kadar Müslümanların hızlı nüfus artışı Batı'yı korkutsa da Aliya İzzet Begoviç'in hızla artan

¹⁷¹⁷ Tibi, “Avrupa'daki Müslüman Göçmenler: Avro-İslam ile Gettolaşma Arasında”, 57.

¹⁷¹⁸ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar* (Ankara: Lotus Yayınları, 2014), 82-83.

¹⁷¹⁹ Aydın, “Krizde Olan İslâm Değil, Ontolojik Güven Bunalımındaki Batı'dır”, 32.

¹⁷²⁰ John Kelsay, *Islam and War: A Study in Comparative Ethics* (Westminster: John Knox Press, 1993).

nüfusuyla övünen Müslümanları şişmanlığı ile övünen ve kilolarından zevk duyan bir adama benzeterек ruha, akla ve başarılarına ne zaman vurgu yapılacağını sorgulaması dikkat çekicidir.¹⁷²¹ Bu vurgu aynı zamanda nitelik kazanamamış bir nicel çoğunluğun topluma sadece yük getireceği vurgusu açısından da önemlidir.

Batı'nın *depopulasyon* kavramı altında aslında artan Müslüman nüfusunu baskılamak gerçeği yatabileceğini de unutmamak gerekir. Bu kavramla, dünyada nüfus artışının kontrol altına alınmasının zorunluluğu vurgulanmaktadır. İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in eşi Prens Philip'in 25 Ağustos 1997 tarihli Amerikan Almanağına verdiği demeçte fazlalık olan popülasyonu itlaf etmeyi önermesi ve Deutsche Press Agentur'un Ağustos 1988'deki haberinde yer alan hızlı nüfus artışı sorununu çözmek için ölümcül bir virüs olarak reenkarnasyonla geri gelme arzusu, "depopulasyon" amaçlı senaryoları da ele vermektedir. Bu durum Hitler'in ari ırk oluşturmak için yaptığı büyük katliamlarda da göze çarpmaktadır. Diğer taraftan William Engdahl'ın "*Seeds of Destruction*" kitabında bir devlet politikası olarak Henry Kissinger'ın 2000 yıllarına kadar dünya nüfusunun 500 milyon azaltılması ve yıllık ölüm oranının 10 milyondan 20 milyona çıkarılmasının gerekli olduğunu belirtmesi nüfus planlamasının vahim bir özeti niteliğindedir.¹⁷²² "Depopulasyon" açısından makul mazeret oluşması için de nüfusun bir kısmının ayrıştırılarak değersizleştirilmesi ve yok edilmesi gereken olarak etiketlenmesi planlanmıştır. Müslümanlardaki hızlı nüfus artışı göz önüne alındığında İslamofobi de "depopulasyon" senaryolarının saha uygulaması olarak değerlendirilebilir.

Batı dünyası kendisini erdemin, aklın ve gelişmişliğin öncüsü olarak kabul edip; Doğu'yu akılcılıktan ve öz disiplinden uzak, uyum kabiliyeti sınırlı, şiddet ve teröre yatkın olarak tanımlamış hatta daha ileri giderek İslam dünyasını modern bilimle bağdaşmayan ve özgür düşüncenin düşmanı olarak nitelemiştir.¹⁷²³ İskoçyalı medeniyet tarihçisi Yaqup Zaki de İslam'a düşmanca saldıran yazarların çoğunluğunun Müslüman ülkelerdeki İngiliz kolonilerinde yaşıyor olmasına dikkat

¹⁷²¹ Emre Dorman, "Daima Barışı Esas Almayı Öğütleyen Din: İslam", *Hürriyet Gazetesi* (17.06.2016). Erişim Tarihi 14.02.2023.

¹⁷²² Ahmet Recai Tekin, "Postmodernizm Perspektifinden 11 Eylül ve İslamofobi: Üretilen Korkunun Temelleri", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/11 (2017), 116.

¹⁷²³ Pankaj Mishra, *Asya'nın Batıya İsyanı*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013), 135.

çekerek İslamofobi adı altında anti-İslam senaryolarının üretildiğini ve yayıldığını dile getirmiştir.¹⁷²⁴

Avrupa'nın Müslüman karşıtlığının başlıca nedenlerinden biri de yakın olmanın ve iç içe yaşamının getirdiği tedirginliktir.¹⁷²⁵ Modern ve seküler değerlerini üstün ve evrensel olarak gören Avrupalılar, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya çalışmak üzere gelen Müslümanlar veya kendi toplumundan Müslüman olanlarla sık karşılaşmaya başlayınca yeni bir sosyokültürel etkileşim karşısında bocalamışlardır. Avrupalılar böylece Müslümanlarla birlikte yaşamaya, aynı iş yerinde çalışmaya ve aynı mekanları paylaşmaya başlamışlar, hatta önceleri işçi olanların ikinci kuşak çocuklarının patronluğu altında kendi çocuklarının çalışmasına şahit olmuşlardır. Tüm bunlara ilaveten Avrupa'daki gurbetçiler önce eşlerinin tesettürü daha sonra inşa ettikleri camiler, minareler ve mescitler ile görünürlüklerini artırmışlar ve artık Avrupa'yı kendi evleri gibi benimsemişlerdir.¹⁷²⁶ Bu durum da Avrupalıları korkutmakta hatta fanatiklerin İslamofobik tutum ve davranış göstermelerine yol açmaktadır. Müslümanları anlamaya çalışmak yerine korku ve endişeyle karışık bu patolojik durumun yansıması olarak Batı, Müslümanları ötekileştirmeyi ve mümkünse İslam coğrafyasına hakim olmayı tercih etmiştir. Batı'nın İslam coğrafyası üzerinde hakimiyet kurma senaryoları karşısında Winter, Müslümanların önünde '*hüsranla dağılmak*' yahut '*ihya ile hayat bulmak*' şeklinde özetlenebilecek iki ihtimal olduğundan bahsetmektedir.¹⁷²⁷ Zira Müslümanlar oyun kurucu aktör olmadıkları takdirde tarihin öznesi olma şansını yakalayamayacakları gibi nesne olmaya mahkum kalacaklardır.¹⁷²⁸

3.2.4. İslam Dünyasında Yükselen İslamofobi

İslam coğrafyasında Müslümanların gündelik yaşamdaki söylem ve eylemlerinden kaynaklanan antipati, korku ve bazen de nefreti içeren içsel İslamofobi,

¹⁷²⁴ Yakup Zaki, "İslamofobi Politikası", *İslamofobi, Kollektif Bir Korkunun Anatomisi*, ed. Osman Alacahan - Betül Duman (Sivas: Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayınları, 2012), 230-232.

¹⁷²⁵ Tibi, "Avrupa'daki Müslüman Göçmenler: Avro-İslam ile Gettolaşma Arasında", 87.

¹⁷²⁶ Okumuş, "Avrupa'da İslamofobi ve Mabadi: Avrupa'da İslamofobi ve Avrupalı Müslümanların Tepki ve Tutumları", 129.

¹⁷²⁷ TJ Winter, "Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak", çev. Muhammet Şeviker, *Milel ve Nihal* 12/2 (2015), 172.

¹⁷²⁸ İsmail Akkoyunlu - Songül Ünal, "Küreselleşme Sürecinde İslâm'ın Geleceği ve İlahiyatçıların Rolü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2009), 26.

daha çok somut örnekler üzerinden gelişmektedir.¹⁷²⁹ Buradaki sorun dinin özüne aykırı davranış ve söylemlerde bulunan Müslümanların İslam'ı yanlış yorumlayıp yanlış yansıtma ve bunları görenlerin de İslam'ın özüne bakmak yerine saha uygulamalarındaki yanlışlıklar üzerinden İslam hakkında hüküm vererek antipati beslemelerindedir.

17. yüzyıl başlarına kadar kurumları, bilgi ve teknoloji birikimiyle İslam dünyası istikrarlı bir dönem yaşadığından değişime ihtiyaç duymamış ve bir bakıma kendi üstünlüğünün kurbanı olarak durağan bir döneme girmiştir.¹⁷³⁰ Sonraki yüzyıllarda ise bu durağanlığı gerilemeye ve arkasından istikrarsızlığa yol açmıştır.¹⁷³¹ Müslümanlar geçmiş birikimlerini ileriye taşımak yerine aklı geçmişe hapsederek şerh kültürünü devam ettirirken, felsefi düşünce asırlar öncesinin Gazali-İbn Rüşt tartışmalarında kalmıştır. Maalesef bu durum 18. yüzyılın ortalarından itibaren Batı'da eğitim alanların başlattığı tartışmalara kadar böyle sürmüştür.¹⁷³² Osmanlı başta olmak üzere İslam dünyasının gücünü kaybetmesiyle İslam coğrafyası üzerindeki kontrol Batı'ya geçmiştir. Fransa Suriye, Tunus, Fas ve Cezayir'de; İngiltere Hindistan, Mısır, Filistin, Irak, Malezya ve Körfez ülkelerinde; Rusya da kendi hinterlandındaki Orta Asya'da hakimiyet kurmuştur. Batılı sömürgeciler işgal ettikleri ülkelerde hakimiyetlerini güçlendirmek için ilerleme ve modernizasyon maskesi altında kendi seküler yaşam tarzlarını ve hukuk sistemlerini de uygulatmışlardır. Ekonomik gelişme, teknolojik ilerleme, temel insan hakları kazanımları, demokrasi ve huzur vadeden Batılı güçler, bunların hiçbirini başaramayıp 20. yüzyılın ilk yarısında bu ülkeleri terk etmeye başlayınca yerlerine vekaletlerini yürütecek seküler yaşam tarzlı askerî hükümetler veya krallıklar bırakmışlardır. Bu yüzden İslam ülkelerinde bazı reformcular, karşılaştıkları problemler karşısında yöneticilerinin Batı'ya bağımlılıklarını ve seküler yönetim tarzlarını sorumlu tutmuşlardır.

Müslümanların Batı'nın gerisinde kalması ve yaşanan mağlubiyetler bir yandan Batı karşıtlığını beslerken diğer yandan da öz suçluluğa dönüşen özeleştirici ile kontrolsüz Batı taklitçiliğini de beraberinde getirmiştir. Özellikle Fransa başta olmak

¹⁷²⁹ Yanmış, "Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir", 198.

¹⁷³⁰ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1996), 91.

¹⁷³¹ Ali Sarıkoyuncu - Öznur Yaşar, "Erol Güngör Örneğinde 1960-1980 Arası Türk Aydını ve Din", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 39 (2014).

¹⁷³² Bayram Ali Çetinkaya, *Türkiye'nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin Günaltay* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 9-10.

üzere Avrupa başkentlerinde bulunan elçiler, aydınlar ve eğitim için gönderilen öğrenciler vasıtasıyla aydınlanma düşünceleri eğitilmiş Müslümanlar arasında yaygınlık kazanırken İslam coğrafyasında özüne, kültür ve inancına kuşkuyla bakan aklı karışık nesiller yetiştirmeye başlamıştır.¹⁷³³ Bir yanda ilerleme için mutlak Batı taklitçiliğini önerenler diğer yanda da İslam'ın özüne dönerek İslam birliği altında çareler arayanlar kendilerine göre çözüm üretmeye çalışmışlardır. Bu süreçte büyük oranda Fransa ve İngiltere etkisinde kalan İslam coğrafyasında seküler yaşam tarzı, demokrasi ve laiklik tartışılmaya başlanmıştır. Bu atmosferde ilk İslamcılar olarak anılan şahsiyetler de toplum düzeni açısından radikal değişimlere yönelen İslam coğrafyasında siyasi, ilmi ve kültürel alanlarda büyük çaba sarf etmiş, anayasal düzen, eğitim reformu, fikir özgürlüğü, insan hakları gibi konuları tartışmaya açmışlardır.¹⁷³⁴ Ancak neticede Batı'nın ezici hakimiyeti ile Müslümanların çaresizliği birleşince İslam dünyası parçalanmaktan kurtulamamış, Batı yanlısı ve seküler yaşam tarzı büyük oranda coğrafyaya hakim olmuştur.

Bu gelişmeler sürerken Batı'da ve İslam dünyasında tırmandırılan fundamentalizm endişesi, teoloji ile sekülerizm arasındaki karşıtlığı yeniden canlandırmış ve teolojiyi baskılayarak modern medeniyet anlayışına uygun hale dönüştürmeye çalışmıştır.¹⁷³⁵ Ancak buna reaksiyon olarak da fundamentalizm daha görünür hale gelmeye başlamıştır. Farklı coğrafyalarda yapılan araştırmalar inanç ve yaşam tarzı farklılıklarına hayat hakkı tanımayan, ahlak ve hikmetten uzak, şiddet yönelimli din anlayışlarının Batıdaki yansımaları bir tarafa İslam coğrafyasında bile İslamofobiye neden olduğunu göstermiştir. Bu realitenin İslam coğrafyasındaki katı laik ve seküler yaşamı benimsemiş olanlarla birlikte geleneksel inancını yaşayan halkta da gözlenmesi dikkat çekicidir.¹⁷³⁶

İslam coğrafyası üzerine çalışmalar yapan Kepel,¹⁷³⁷ Roy¹⁷³⁸, Said¹⁷³⁹ Haenni¹⁷⁴⁰ ve Dökmeciyan¹⁷⁴¹ gibi araştırmacılar bu konuda farklı hususlara dikkat

¹⁷³³ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 22.

¹⁷³⁴ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 23.

¹⁷³⁵ Bobby Salman Sayyid, *Fundamentalizm Korkusu-Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*, çev. Ebubekir Ceylan - Nuh Yılmaz (Ankara: Vadi Yayınları, 2000), 36.

¹⁷³⁶ Yanmış, "Müslüman Ahlakı Üretmeyen İslamofobi Üretir", 187.

¹⁷³⁷ Kepel, *Cihat*.

¹⁷³⁸ Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, çev. Cüneyt Akalın (İstanbul: Metis Yayınları, 2017).

¹⁷³⁹ Said, *İslami Mücadelede Şiddet Sorunu*.

¹⁷⁴⁰ Haenni, *Piyasa İslamı-İslam Suretinde Neoliberalizm*.

¹⁷⁴¹ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*.

çekmişlerdir. Batı yanlısı politikaların uygulandığı ülkelerde İslam'ın genellikle laiklik ve sekülerizmin en önemli rakibi olarak görülmesiyle irtica ve şeriat söylemleri, İran, Suudi Arabistan, Afganistan, Bangladeş'teki idamlar ve toplumsal baskılar, eğitimli ve kültürlü kesimleri seküler yönetici erklere yakınlaştırmış ve zamanla dine karşı güçlü korkuları olan katı laik kitleler oluşmuştur. Diğer yandan İslami kimlikli yönetimlerin olduğu ülkelerde ise liberal, sosyal demokrat ve ötekileştirilen kesimlerde aslında dinle ilgisi olmayıp dine dayandırılan yanlış uygulamalar sebebiyle dine karşı güçlü bir tepki oluşurken fundamentalist dini grupların söylem ve eylemleri de Müslümanlara karşı olumsuz bir algı oluşturmuş ve İslamofobi olarak topluma yansımıştır.

Seküler bir yaşam tarzını öngören toplumun oluşturulmaya çalışıldığı modern dönemde vadedilenin aksine insanlar mutlu edilememiştir. Manevi yönü ihmal edilen ve dinden soyutlanan toplumlar, post-modern dönemde ruhsal dinginlik özlemiyle tekrar dine bir yönelme eğilimi göstermişlerdir. Bu yönelim büyük oranda İslam'ın yanı sıra çağdaş (new age) dini akımlara olmuş ve bu süreçte dini fundamentalizm de 20. yüzyılın son çeyreğinde gündeme gelmeye başlamıştır. 1970'lerden itibaren teolojik kökenli hareketlerin ortaya çıkması laikleşme ve sekülerleşme kavramlarının da açıkça tartışılmasına yol açmıştır.¹⁷⁴² Aslında bu İslamcı hareketlerin çoğunluğu modernite karşıtlığından ziyade İslam dünyasındaki laik ve seküler yönetimlerin adalet, insan hakkı ihlalleri, düşünce özgürlükleri ve sosyoekonomik kalkınma hamlelerindeki başarısızlıklarına tepkisel bir reaksiyon olarak ortaya çıkmışlardır.¹⁷⁴³

Radikal grupların 1990'lardan itibaren daha görünür hale gelmelerinde ekonomik geri kalmışlığın yanı sıra neoliberal uygulamalarla Müslüman ülkelerde gelir dağılımındaki eşitsizliğin belirginleşmesi, ahlakın dejenere olması ve sürekli gözetim altında tutulmanın vermiş olduğu kuşatılmışlık hissi yatmaktadır.¹⁷⁴⁴ Ancak tarihsel süreç içerisinde şekillenen özellikle Fransız tipi laiklik vurgusu ve dayatılan seküler yaşam tarzı ile beraber tepeden inmeci radikal modernleştirme hamlelerinin

¹⁷⁴² Kayhan Delibaş, "İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan İslamophobia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2004), 3.

¹⁷⁴³ Fred Halliday, "Fundamentalism and the Contemporary World", *Contention: Debates in Society, Culture, and Science* 4/2 (1995), 48.

¹⁷⁴⁴ Delibaş, "İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan İslamophobia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?", 2004, 14.

Müslümanlar üzerinde oluşturduğu travmatik sonuçlar uzun süredir etkisini sürdürmektedir.¹⁷⁴⁵

Geleneksel yapılar dahil olmak üzere İslami grupların baskılara maruz kalması ve ötekileştirilmesine reaksiyon olarak İslam coğrafyasında radikal ve siyasi İslamcı yeni gruplar oluşmuştur. Bir taraftan siyasi İslamcıların Türkiye, Tunus, Fas, Cezayir, Mısır gibi ülkelerde iktidar alternatifi olmaları diğer taraftan radikal yönelimli grupların şiddet ve terör eylemleri Batı ve İslam coğrafyasında İslamofobinin yayılımına yol açmıştır. İslam dünyasında dini radikal grupların eylem ve söylemlerine yönelik korku ve endişe ile başlayan süreç, ilerleyen zamanda “radikalizmi üreten bizzat İslam’ın kendisidir” genellemesi üzerinden İslamofobiye evrilmiştir. Medya ve eğitim kurumları başta olmak üzere sekülerleşme politikaları uygulanan ülkelerde güçlü fundamentalizm karşıtlığı ve devamında İslamofobiyle yetişen günümüz neslinin ailesinin dini kimliklerini sorgulaması¹⁷⁴⁶ ateizme dönüşme bile din ile arasına mesafe koyması ve deizme yönelmesi dikkatle değerlendirilmesi gereken bir durumdur.

İslam coğrafyasında çoğu milliyetçi-laik Arap yöneticiler, kendilerine küçük bir eleştiri getiren ılımlı muhaliflere bile çoğu zaman radikal damgası vurup şiddetle baskılamaya çalışmıştır.¹⁷⁴⁷ Orta Asya ülkelerinde yolsuzluklara karşı çıkanları bastırmada, Rusya’nın Çeçenistan işgali ve Grozni’yi bombalamasında, Cezayir’de 1992 sonrası yaşanan kanlı iç savaş ve katliamlarda, 1992 sonrasında Hindistan’da milliyetçi Hindulara karşı baskıların artmasında ve İsrail’in Hamas’ı bahane ederek Filistin halkına uyguladığı katliam ve insanlık dışı muamelelerde de hep fundamentalist argümanın muhalifleri baskılamak ve insan hakları ihlallerini meşrulaştırmak için kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden de temel insan hakları ihlalleri çoğu zaman Batı ve işbirlikçi yerel yönetimler tarafından görmezden gelinmiştir.¹⁷⁴⁸ Dolayısıyla Batı’da İslam’ın yayılımını ve Müslümanların etkinliğini baskılamak için kullanılan İslamofobi, İslam coğrafyasında eldeki iktidarı devam ettirebilmek için fundamentalist olarak etiketledikleri dini gruplar üzerinden politik

¹⁷⁴⁵ Enes Bayraklı - Turgay Yerlikaya, “Müslüman Toplumlarda İslamofobi: Türkiye Örneği”, *Ombudsman Akademik* 7 (2017), 56.

¹⁷⁴⁶ Yanmış, “Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”.

¹⁷⁴⁷ Bozarslan, *Orta Doğu: Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan el-Kaide’ye*, 249.

¹⁷⁴⁸ Esposito, *Kutsal Olmayan Savaş-İslamcı Terör*, 140-144.

araç olarak kullanılmaktadır. İslam ülkelerinin çoğunda bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından katı laik politikalar ve seküler yaşam tarzı topluma dayatılmıştır. Bunda amaç dinin sembolik ve kurumsal görünürlüğünü minimize ederek kamusal alana müdahalesini sonlandırmak ve bireysel bir dindarlık anlayışını yerleştirmektir.¹⁷⁴⁹ Ancak katı laiklik uygulamaları ve baskıcı seküler yaşam dayatmaları da bir başka fobiye yani laikofobiye oluşturmuştur. Batı’da İslamofobi siyasal anlamda iktidara gelebilmek için oy toplama aracı olarak kullanılırken,¹⁷⁵⁰ İslam dünyasında ise bir taraftan seküler kesimin konsolidasyonuna diğer yandan da İslamofobi karşıtlığı üzerinden siyasal İslam’ın iktidara gelmesine yol açmıştır.

Laik-milliyetçi rejimlerin ve radikal sol hareketlerin vaatlerini yerine getirememeleri ve toplumsal kaosa çözüm üretememeleri 1960’lardan itibaren İslam’ın rol model olmasını yeniden gündeme getirmiş ve muhalif İslamcı hareketlerin yükselişine zemin oluşturmuştur.¹⁷⁵¹ Uzun bir süreç içinde İran, Sudan, Bangladeş, Pakistan, Afganistan, Malezya, Türkiye, Cezayir, Tunus, Mısır gibi Müslüman ülkelerde ya şeriat kanunlaşmış ya da siyasal İslamcı yönetim tecrübeleri yaşanmıştır. Diğer yandan da İslam coğrafyasındaki sekülerleşmeye, Batılı kültürel ve askeri hegemonyaya karşı reaksiyon olarak kurulan radikal cihatçı örgütlerin etkinlik ve yayılım sorunu ortaya çıkmıştır.¹⁷⁵² Küçük Asya ve Afrika’nın savaş alanına dönüşmesinde bu cihatçı örgütlerin payı dikkat çekicidir. Bu süreç günümüze kadar devam etmiş, fundamentalist hareketler, İslam dünyası üzerindeki etkili aktörlerden biri olurken aynı zamanda bu hareketler söylem/eylemleri nedeniyle de eleştirilerin odağı ve İslamofobik tutum/davranışların meşrulaştırıcısı haline gelmişlerdir. Ancak bu İslamcı hareketleri yekpare olarak düşünüp indirgemeci bir yaklaşımla birinin hatasını tümü için genellemek ciddi bir hataya yol açmıştır. Zira bir örgüt içinde yer alan bireylerin bile her konuda aynı şekilde düşünmediği ve hareket etmediği¹⁷⁵³ göz

¹⁷⁴⁹ İştâar Gözaydın, *Diyanet-Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009).

¹⁷⁵⁰ Bozkurt, “Doğu Batı Çekişmesinin Bir Aracı Olarak İslamofobinin Pragmatik Nedenleri Üzerine Makâsıdü’ş-Şeria Bağlamında Bir Tahlil Denemesi”, 639.

¹⁷⁵¹ Burak Gürel, “İslamcılık”, *Siyaset Bilimi: Kavramlar, Ideolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, ed. Gökhan Atılğan - E.Atilla Aytekin (İstanbul: Yordam Kitap, 2012), 412.

¹⁷⁵² Yanmış, “Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, 187.

¹⁷⁵³ Tekin - Atılğan, “Siyasal İslam ve Fundamentalist İslam Çerçevesinde Müslüman Kardeşler Hareketi Üzerine Bir Analiz”, 338.

önüne alındığında İslamcı hareketlerin yekpare oluşumlar olmadığını belirten Wickham¹⁷⁵⁴ yerinde bir tespitte bulunmuştur.

Bir yandan Vehhabiliği Suudi Arabistan'a hakim kılan yeni Selefilik temsilcileri, İran devrimini gerçekleştiren Şia grupları, yakın zamanda gündem oluşturan el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram gibi terör ve şiddet eğilimli radikal örgütler başta olmak üzere fundamentalist gruplar rejim karşıtlığı ve devrimlerle amaçlarına ulaşmayı hedeflerken diğer yandan da Pakistan'da *Cemaat-i İslami*, Mısır'da *Müslüman Kardeşler*, Cezayir'de *İslami Selamet Cephesi (FIS)*, Tunus'ta *el-Nahda Hareketi*, Türkiye'de *Milli Selamet Partisi*, *Refah Partisi* ve süreğinde *Adalet ve Kalkınma Partisi* gibi İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde siyasal İslamcılık, demokrasi ve seçimler üzerinden sistemi dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Bu yüzden Fundamentalist akımları siyasal İslamcı hareketlerle aynı yelpazede sınıflandırıp İslamofobi için malzeme oluşturmak önemli bir sosyopolitik sorun oluşturmaktadır. Siyasal dini hareketler şiddetle aralarına keskin mesafe koyarken fundamentalist dini hareketler sivil bir biçimde varlıklarını sürdürseler de genelde belli bir değişim sonrasında şiddete başvurabilmektedirler.¹⁷⁵⁵ Fundamentalist hareketlerde şiddete başvurma eğiliminin, savaşın, gerilimin, çatışmanın günlük hayatın bir parçası olduğu toplumlarda nispeten daha yüksek olduğu bir gerçektir.¹⁷⁵⁶

Radikal grupların eylem ve söylemleri, bir taraftan geleneksel din anlayışını sarsarken diğer yandan hamasi duygular dışında çözüm odaklı neticeler ortaya koyamamaları ve ses getirmek için şiddet ve terör eylemlerine yönelmeleri toplumsal kaosa ve dinin sorgulanması neticesinde İslamofobiye yol açmıştır. Bu durum bir yandan İslamofobi taraftarlarına kullanışlı malzeme oluştururken diğer yandan Müslümanlar eliyle İslam'ın gölgelenmesine ve medyanın da ürettiği ön yargılarla İslamofobinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Artan şiddet eylemleri ile beraber radikalizm korkusu, İslam'a daveti engelleyen önemli bir unsura dönüşmeye başlamıştır.¹⁷⁵⁷ Cezayir ve Mısır'da yapılan çalışmalar hem ülke yöneticilerinin muhalefeti baskılamak için ürettikleri İslamofobinin hem de radikal dini grupların

¹⁷⁵⁴ Carrie Rocefsky Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement* (New Jersey: Princeton University Press, 2013), 2-3.

¹⁷⁵⁵ Büyükkara, "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", 485-524.

¹⁷⁵⁶ Talip Küçükcan, "Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 6/24 (2010), 41-43.

¹⁷⁵⁷ Said, *İslami Mücadelede Şiddet Sorunu*, 78.

şiddet söylem/eylemlerinin entelektüeller ve üst-orta sınıfları İslamcılıktan uzaklaştırdığını göstermiştir.¹⁷⁵⁸ İslam dünyası ve İslami fundamentalizm üzerine araştırmalar yapan Harir Dökmeciyan,¹⁷⁵⁹ Gilles Kepel,¹⁷⁶⁰ Salman Sayyid,¹⁷⁶¹ Hamit Bozarslan¹⁷⁶² şeriat, irtica, fundamentalizm ve İslamofobinin bir yandan Batı taraftarı yönetimlerin kendilerini meşrulaştırmasına diğer yandan da muhalif dini hareketlerin baskı altına alınmasına zemin hazırladığı tespitini yapmışlardır.

Modernite ve gelenek arasında sıkışıp kalan çoğu Müslümanın bilinçaltında halen ahlakın ve dinin devlet başkanı veya dini lider tarafından korunması gerektiği yönünde güçlü bir inanış vardır. Hatta Roy¹⁷⁶³, Kepel¹⁷⁶⁴ Said¹⁷⁶⁵, Ayubi¹⁷⁶⁶ gibi araştırmacılar bu inanışın siyasal İslam'ın yükselişindeki önemli nedenlerden biri olduğunu belirtmişlerdir. Ancak modernleşen ve doğal olarak bireyselleşen toplumlarda geçmişten gelen zihinsel mirasla dini/siyasi liderlerden ahlak bekçiliği sorumluluğunu yerine getirmelerini beklemek önemli bir yanılgıya yol açmıştır.¹⁷⁶⁷ Şehirlere göç eden ve Fromm'un tanımlamasıyla zincirlerinden kurtulan halk dini/ahlaki yönden boşluğa düşmüş, daha önce devlet otoritesi ve ondan güç alan din adamları tarafından kontrol altında tutulan birey artık kendi vicdanıyla baş başa kalmıştır.¹⁷⁶⁸ Geleneksel veya inançsal değerleri içselleştirememiş birey, hızlı bir şekilde modern hayata geçiş yaparken bocalamaya başlamış ve önce geleneklerinden ardından inançlarından soyutlanmaya çalışarak faydacı bir anlayışla toplumda bireysel olarak yer edinmeye çalışmıştır. Sonuçta ne modern bir şehirli olabilmiş ne de geçmişinden kurtulabilmiştir. Zamanla önce utanma duygusunu arkasından da inanç hassasiyetlerini kaybetmiş ve nihayetinde de vicdanını rahatlatacak gerekçelere sığınarak inanç karşıtlığına yönelmiştir. Bu savrulma durumunda, dini/ideolojik fanatizmle lider kutsallaştırması, yapılan yanlışların kutsal dava adına mübahlaştırılması, din eğitimi almış veya dindar geçinen Müslümanların bulunduğu konumda, bürokraside ve ticari

¹⁷⁵⁸ Bozarslan, *Orta Doğu: Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan el-Kaide'ye*, 251.

¹⁷⁵⁹ Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*.

¹⁷⁶⁰ Kepel, *Cihat*.

¹⁷⁶¹ Sayyid, *Fundamentalizm Korkusu-Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*.

¹⁷⁶² Bozarslan, *Orta Doğu: Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan el-Kaide'ye*.

¹⁷⁶³ Roy, *Siyasal İslamın İflası*.

¹⁷⁶⁴ Kepel, *Cihat*.

¹⁷⁶⁵ Said, *İslami Mücadelede Şiddet Sorunu*.

¹⁷⁶⁶ Nazih Ayubi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Varlık Yayınları, 2003).

¹⁷⁶⁷ Yanmış, "Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir", 189.

¹⁷⁶⁸ Erik Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, çev. Şemsa Yeğin (İstanbul: Say Yayınları, 2017).

hayatta kötülük ve yolsuzluklara bulaşması, geleneksel bir Müslümanı hayal kırıklığına uğrattığı gibi seküler kesimlerde de İslamofobiye tetiklemiştir. Uzun bir süre sosyopolitik yaşamdan dışlanan Müslümanların son yıllarda kamusal alanda görünürlükleri arttıkça gayri ahlaki söylem ve eylemleri, kendileri ile birlikte İslam'ın sorgulanmasına da yol açmış ve İslamofobiye körüklemiştir.¹⁷⁶⁹

Müslüman toplumlar İslam'ın ruhu ile çelişmeyen, zamanın ruhuna uygun bir ahlak felsefesi ve fıkıh anlayışı üretememiştir. Hem kapitalizmin hem de sosyalizmin alternatifi olduklarını dile getirsel de etkin bir sosyokültürel, ekonomik ve siyasal düzen kuramamışlardır. Aksine iktidara geldikleri veya aktif faaliyetlerini yürüttükleri yerlerde ekseriyetle adaletsizlik, liyakatsizlik, yolsuzluk ve insan hakları ihlalleri noktasında kendilerinden öncekileri aratmadıkları yönünde eleştirilmişlerdir. Roy'un yıllar önce "*Siyasal İslam'ın İflası*" kitabında; İslamcılığın gelecekte yeni iktidar tecrübeleri yaşayabileceği, daha büyük örgütler oluşturabileceği ancak Batı'ya alternatif etkili bir sistem kuramayacağı, mevcut sisteme hamasetle karşı çıkarken aslında onun karşısında eriyip dejenere olacağı yönündeki tespitleri¹⁷⁷⁰ önemli olduğu kadar güncelliğini de korumaktadır.

Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Pakistan, Tunus, Cezayir, Türkiye, Sudan, Malezya gibi örneklerde olduğu üzere bir yanda güçlü olduklarını düşünen yöneticiler diğer yanda ise bunların dünyasına yabancı, yüzünü Batı'ya çevirmiş genç kitleler vardır. İslamcı yönetimler bulundukları ülkelerde bazı başarılar sağlasalar da eğitim, sosyal adalet, yolsuzlukla mücadele, adil yargılama, özgürlükler ve toplumsal barışı sağlamada yeterince başarılı olamamışlardır. Diğer yandan ağır eleştirilerin hedefi olan popüler kültür veya seküler yaşam tarzlarına alternatif oluşturacak ve genç nesilleri cezbedecek bir sosyokültürel yenilik ve düşünce felsefesi de geliştirememişlerdir. İran'da Batı'ya ılımlı bakan adayların ve Suudi Arabistan'da reformcu prenslerin ön plana çıkması, Tunus'ta sert söylemleri ile tanınan Nahda'nın 2011'de iktidara gelmesiyle beraber din-politika ayrımı yapması ve demokrasiyi benimsediğini vurgulaması sosyolojik değişimin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu örnekler, radikal İslamcı söylemler ve yönetim tarzlarının Müslümanlar arasında genellikle kabul görmediğinin iz düşümleridir.¹⁷⁷¹

¹⁷⁶⁹ Yanmış, "Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir", 192-193.

¹⁷⁷⁰ Roy, *Siyasal İslamın İflası*.

¹⁷⁷¹ Yanmış, "Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir", 195.

Müslüman toplumlarda İslamofobi ve din karşıtlığındaki artışın nedenlerinden biri de gittikçe artan ve gündem oluşturan cihatçı örgütlerdir. Bu örgütlerin din adına yaptıklarını iddia etseler de İslam'ın ruhuyla bağdaşmayan eylem ve söylemleri İslamofobiye zemin oluşturmaktadır. Cihatçı örgütlerin iddialarının aksine zarar görenler genellikle Müslümanlar olmuştur.¹⁷⁷² Her ne kadar Haricilikten miras kalan tekfir geleneği ile zarar verdiklerini Müslüman olarak görmeseler de Müslümanların birbirlerini katlettiği yönündeki algının İslamofobiye güçlü bir argüman oluşturduğu göz ardı edilememektedir. Her türlü mücadele ve gayreti kapsayan cihat kavramının sadece savaş olarak anlaşılması, hadis kitaplarında savaş bahsinde anlatılması, meşrulaştırıcı olarak kullanılması, savaş ve İslam kelimelerinin birlikte zikredilmesine ve İslamcı terör örgütlerinin görünürlüklerinin artmasına yol açmıştır.¹⁷⁷³

Afgan cihatının zaferden sonra iç hesaplaşmaya dönüşmesi, rakip grupları destekleyenlere keyfi cezalandırmalar, zoraki haraç ve asker toplama uygulamaları toplumsal tepki oluşturmuştur. Benzer şekilde Cezayir, Mısır, Bosna, Pakistan, Irak, Suriye, Nijerya ve Somali'de cihatçı örgütlerin kutsal cihat adına halka uyguladıkları şiddet ve baskılar, insanların yakılarak, yüksek binalardan atılarak infaz edilip görüntülerin servis edilmesi, dinin kesin şekilde yasakladığı intiharın ölümcül bir silah olarak kullanılması, kendilerine karşı çıkanların kâfir/mürtet ilan edilmesi, kadınlarını köle ve cariye adı altında alınıp satılması gibi açık bir şekilde dinin emirlerine aykırı uygulamalar Batı dünyasında olduğu gibi Müslüman halklarda da İslamofobi oluşturmuştur.

Radikal grupların İslamofobi malzemesi oluşturma tehlikesini gören Aliya İzzetbegoviç'in Bosna Kurtuluş savaşından sonra ilk olarak Afganistan'dan gelen cihatçıları ülkeden çıkarması istikrarı korumak ve İslamofobik tutum ve davranışların oluşumuna engel olmak adına önemli bir karardır. Zira kuralsız yaşam süren bu savaşçılar bir yandan Müslüman Boşnaklarda bile İslam korkusu oluştururken diğer yandan da Boşnakların uluslararası arenadaki meşru mücadelelerine zarar verir hale gelmiştir. Cezayir'de de 1991'de yerel yönetim seçimlerini ezici çoğunlukla kazanan siyasal İslamcı FİS partisinin genel seçimlere katılması darbeye önlenip ağır baskılara maruz bırakılınca bünyesinden Silahlı İslami Grup (Groupe Islamique Armée-GIA) gibi

¹⁷⁷² Mehmet Kurt, *Türkiye'de Hizbullah-Din, Şiddet ve Aidiyet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

¹⁷⁷³ Şafak Oktay, *Hristiyan Coğrafyasında İslamofobi*, 112-113.

cihatçı örgütler çıkmıştır. Bu örgütlerin zamanla İslam'ın özü ve ahlaki kurallarıyla uyuşmayan uygulamaları neticesinde FIS halk desteğini kaybetmiş ve Cezayir'de seküler elitlerin eli güçlenmiştir.¹⁷⁷⁴

Günümüz İslam toplumlarının tarihi süreçlerinden kaynaklı örf ve geleneklerinin zamanla İslam'ın kuralları olarak sunulması, Selefilerin ve modernistlerin dine yönelik önemli eleştirilerinin başında gelmektedir. Zira örf ve geleneklerin sarmalındaki din, yanlış telakkilere yol açmaktadır. İslam'ın yayılımı ile birlikte net sınırlamalar yapılmayınca zamanla ulus gelenekleri dinin yerini almaya başlamıştır. Cabiri de eski bedevi ve şaman gelenekleri gibi somut bazı uygulamaların dinin bir emriymiş gibi algılandığını vurgulamıştır.¹⁷⁷⁵ Din ve geleneğin iç içeliği nedeniyle neyin gelenek neyin din kaynaklı olduğunun ayrımını yapmak zor olduğundan eleştiriler genellikle dine yöneltilmiştir.¹⁷⁷⁶ Bunlar üzerinden günümüzde İslam hakkında olumsuz eleştiriler yapıldığı gibi İslamofobinin de meşrulaştırıcısı olmuşlardır.

Şehirleşme aynı zamanda modern hayata uyum ve sekülerleşmeyi de beraberinde getirdiği için kırsal alanda yaşayanlara göre şehirli yeni laik devletlerin ideolojik baskılarına daha hızlı bir şekilde boyun eğerken kırsalda yaşayan köylüler buna direnç göstermişlerdir. Ancak zamanla kırsaldan şehire yoğun göçler şehir merkezlerinin sosyokültürel yapısını değiştirmiş ve dini simgelerin toplumsal görünürlüğü de belirginleşmiştir. Bu dönemlerde Türkiye, Cezayir, Ürdün ve Tunus gibi ülkelerde siyasal İslamcı partiler seçimlerde çok ciddi bir yükseliş göstermişlerdir. Daha sonraları da Mısır, Sudan, Nijerya, Endonezya ve Malezya gibi bazı ülkelerde de İslami bir yeniden silkinme göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşmıştır.

Radikal yapıların özellikle siyasal İslamcılık üzerinden sisteme entegrasyonlarına izin verildiği durumlarda radikalizmin hızla gerilediği tespit edilmiştir. Dünyada 1968-2006 aralığında aktif olan farklı din, millet ve bölgelerden 648 grup üzerinde yapılan çalışmanın sonuç raporunda radikalizmle mücadelede etkili yöntemlerden birinin şiddet yanlısı grupların siyasal alana çekilmesi olduğu tespiti yapılmıştır. Bu grupların %40'ının meşru siyasal zemine çekilerek terör

¹⁷⁷⁴ Yanmış, "Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir", 195-196.

¹⁷⁷⁵ Muhammeed Abid Cabiri, *Arap Ahlakı Akli*, çev. Muhammed Çelik (İstanbul: Mana yayınları, 2016).

¹⁷⁷⁶ Yanmış, "Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir", 197.

eylemlerine son verdikleri rapor edilmiştir.¹⁷⁷⁷ Dini kimliğin siyasal temsiliyetine izin verilmediği ve bunun şiddetle bastırılmak istendiği durumlarda da şiddete yönelimin arttığı tespit edilmiştir.¹⁷⁷⁸ Özellikle Orta Doğu’da Müslüman toplumlarda seçimlere katılımın engellenmesi veya seçimi kazananların darbeye devrilmesi hem bu tür grupların reaksiyonier olarak radikalleşmelerine hem de eylem ve söylemleri üzerinden İslamofobiye malzeme oluşmasına yol açmaktadır.

Diğer yandan baş örtüsü, peçe, sakal gibi simgesel unsur taşıyan dindarlara karşı yapılan sözlü ve fiziki saldırılar dindar kimseler üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu saldırılara karşı bir kısım dindarlar bu tür simgelerden uzaklaşıp toplumla entegre olma yolunu seçerken bir kısmı da bulundukları toplumda ötekileştirmeyi göze alarak bu sembollerin daha görünür olmasını tercih etmekte ve çoğu zaman da radikal gruplara yönelmektedirler.¹⁷⁷⁹

3.2.5. Türkiye’de Fundafobi-Laikofobi Çatışması ve Yükselen İslamofobi

Medya ve eğitim kurumları başta olmak üzere sekülerleşme politikaları uygulanan Türkiye gibi ülkelerde güçlü fundafobi ve devamında İslamofobiyle yetişen günümüz neslinin ailesinin dini kimliklerini sorgulaması, ateizme dönüşmese bile din ile arasına mesafe koyması ve deizme yönelmesi dikkatle değerlendirilmesi gereken bir durumdur.¹⁷⁸⁰ Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Fransız tipi katı laiklik uygulamaları ve seküler yaşam tarzı dayatmaları ile ötekileştirilen Müslümanlar uzun bir sessizlik döneminden sonra çok partili sisteme geçişle yeniden hareketlenmiş, siyasal iktidara ortak olmuşlar ve bu yüzden de yeniden fundafobinin hedefine girmişlerdir. 1990’larda Güneydoğu’da Hizbullah, 28 Şubat muktedirlerinin din ve dindarlar üzerindeki baskısına verilen tepkiler ve 15 Temmuz FETÖ Darbe Girişiminin hemen akabinde FETÖ üzerinden oluşan fundafobi ve İslamofobi bu konuda önemli iki örnektir.

¹⁷⁷⁷ Jones - Libicki, *How Terrorist Groups End*.

¹⁷⁷⁸ Bozarslan, *Orta Doğu: Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan el-Kaide’ye*, 291; Tuğal, *Pasif Devrim-İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, 91.

¹⁷⁷⁹ Yanmış, “Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”.

¹⁷⁸⁰ Türkiye’deki fundafobi ve laikofobi çatışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Gür, “Türkiye’de Fundafobinin İslamofobi’ye Dönüşümü ve Medyanın Rolü”.

Müslüman nüfus yoğunluğuna sahip ve jeostratejik bir konumdaki Türkiye Cumhuriyeti’nde Tanzimattan günümüze gelen Batılılaşma hareketleri ve karşıtlarının mücadelesinde toplumsal ayrışmalar oluşmuş, insan kaynakları ve entelektüel birikim heba edilmiştir. Bu çatışmalarda medya kritik roller üstlenmiş ve yanlış haberlerle çatışmanın süreklileşmesine katkı sağlamıştır. Özünde iktidarı elde etme ve bırakmama yatan bu mücadelede dindarlar zamanın ruhunu okuyamamaları, Batı/modernite karşıtlıkları ve irticacı olmaları üzerinden fundafobik söylemlerle yaftalanırken; laikler de seküler yaşam tarzı dayatmaları, Batı taklitçiliği ve katı laiklik uygulamaları üzerinden laikofobik söylemlerle eleştirilmişlerdir. Tanzimatla birlikte İslam dünyasında başlatılan yenilik ve modernleşme hareketlerinin tarikatlar başta olmak üzere dini gruplar tarafından olumsuz karşılanarak ciddi reaksiyon verilmesi ve buna karşılık da bunların mürteci veya gerici olarak tanımlanması bu duruma bir örnektir.¹⁷⁸¹ Batı’daki İslamofobi oryantalizmden beslendiği gibi Türkiye’deki İslamofobi de self oryantalizmden beslenmekte ve Türkiye’deki Batılılaşma hareketi de tarihselci self oryantalist karakter göstermektedir.¹⁷⁸²

Göle’ye göre sekülerizm, Kemalizm’in kurucu ideolojisi olarak ulus-devlet inşa süresinde çok önemli bir rol oynamış, ancak içinde birçok etnisitenin ve farklı dinsel kimliklerin bulunduğu Osmanlı İmparatorluğuna karşı tek tipleştirme ve homojenleştirme işlevi görmüş, “Sünni İslam’ın” çoğunluk dini haline gelmesini ama aynı zamanda dinden bağımsız bir ulusal cemaat idealinin temellendirmesini dolayısıyla Türk ulus-inşa sürecinde ulusal bir kültürün homojenleşmesini sağlamıştır.¹⁷⁸³ 1980 sonrası Türkiye’de İslam’ın yükselişi, aynı zamanda sekülerizmin kamusal mekân ve kişisel habitus üzerindeki hegemonik denetimine de meydan okumuş¹⁷⁸⁴ ve böylece laik ve anti-laik tartışmaları başlamıştır. Bu da her iki taraf için fobiye dönüşmüştür.

Laikleşme Cumhuriyet dönemi ile ilişkilendirildiği için tartışmaların bu dönemden itibaren başladığı zannedilmektedir. Laikleşmenin Cumhuriyetle başlamadığını, aslında çok daha önce eğitim kurumlarında başladığını vurgulayan Şerif Mardin, II. Abdülhamid’in saltanatının sonlarında idari sistem, saray sistemi ve

¹⁷⁸¹ Kirman, “The Religious Fundamentalism in Secularization Perspective”, 276-281.

¹⁷⁸² Mustafa Sami Mencet, “Tarihsel Arka Planıyla Türkiye’de İslamofobi”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 14/53 (2018), 203.

¹⁷⁸³ Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, 16.

¹⁷⁸⁴ Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, 56.

eğitimin büyük ölçüde laikleştirildiğini belirtmiştir.¹⁷⁸⁵ Tüm bu süreçler yaşanırken Türkiye gibi Müslüman toplumlarda fundafobi gibi farklı kavramlar üzerinden İslamofobinin yükselmesine reaksiyonier olarak laikofobinin de yükseldiği ve bunun toplumsal ayrışmaya zemin hazırladığı görülmüştür. Ancak her iki tarafın da eylem ve söylemlerindeki aşırılıklar medyaya malzeme oluşturmıştır. Medya da tüm organları ile bu karşılıklı çatışmayı beslemeyi sürdürmüştür. Yanlış söylem ve eylemlerden İslam da büyük zarar gördüğü için başta dindarlar olmak üzere her iki tarafın da öz eleştiri yaparak medyaya malzeme vermekten kaçınmaları, medyanın da bir tarafı ötekileştirerek sorunları kronikleştirmekten ve toplumsal gerilimi artırmaktan uzak durması önemlidir. Özellikle çok kültürlü, çok dilli ve çok inançlı bir topluma sahip olan Türkiye’de karşılıklı tahammül ve hoşgörü ile ortak yaşam standartları oluşturulması adına sosyolojik fay hatlarının belirlenerek detaylı çalışılması, laikofobi ve İslamofobi gibi kavramların yereldeki etkenlerinin iyi irdelenerek mücadele stratejilerinin belirlenmesi gelecek için önemli bir kazanım olacaktır.

Laiklik, Marksizm ve materyalizmde iddia edildiği gibi manevî değerlerin yok edilmesi veya dinsizlik anlamına gelmemektedir.¹⁷⁸⁶ Ancak İslam ülkelerinin bir kısmında laikliğin Müslümanlar üzerinde baskı ve ötekileştirme aracı olarak kullanılması Müslümanlar tarafından laikliğin hedef alınmasına, fundamentalist ve reaksiyonier eğilimlerin güç kazanmasına yol açmıştır.¹⁷⁸⁷ Toplumsal taban bulmaya çalışan fundamentalist hareketler seküler modern toplumu, köleleştirici, kuralsız ve tehditkar olarak gördüklerinden sekülerleşme ve modernleşmeye karşı reaksiyonier davranmışlardır. Hatta bazı sosyal bilimciler, modernleşme ve sekülerleşme süreçleri yaşanmamış olsaydı fundamentalizm olgusunun da ortaya çıkmayacağını ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁸⁸

Diğer yandan cihat adı altında radikal dini grupların şiddet gösterileri, ılımlı yapılar içinde yer alan ve dini temsil ettikleri zehabına kapılan bazı tarikat gruplarının simgesel yaşam tarzları, din adına yanlış söylem ve eylemleri, yine kendini ılımlı dini bir hareket gibi lanse edip terör örgütüne dönüşen FETÖ ve benzeri yapıların oluşturduğu toplumsal kaos ve din algısına verdikleri zarar Müslüman bir toplum olan

¹⁷⁸⁵ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset: Makaleler 3* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 97.

¹⁷⁸⁶ Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, 140.

¹⁷⁸⁷ Stephen C Pelletiere, *A Theory of Fundamentalism: An Inquiry into the Origin and Development of the Movement* (Diane Publishing, 1995), 34.

¹⁷⁸⁸ Emerson - Hartman, “The Rise of Religious Fundamentalism”, 127-128.

Türkiye gibi bir ülke de bile İslamofobinin yükselmesine yol açmıştır. Din algısı ve dindarlara güven endeksi negatif yönde değişim göstermiştir. Fundafobi, seküler sitemlere ve modern elitistlere şeriatın geleceği, irticanın hortlayacağı türünden dolaylı İslamofobi propagandası imkânı sağlamıştır. Türkiye’de 28 Şubat’ın hazırlık safhasında Hizbullah üzerinden güncellenen korkular, ülkeyi kaosa sürüklemek için işlenen faili meçhul cinayetler ve küçük fundamentalist grupların söylemlerine yönelik reaksiyonlar sonrası yaşanan irtica avı İslamofobinin nasıl uygulamaya geçirildiğinin örnekleridir. Sonuçta bu korku, temelde İslam’la inançsal sorunu olmayan ancak iktidarlara sorun yaşamak istemeyen bazı kesimleri seküler yönetimlere yakınlaştırırken bir yandan da İslamofobik tavır oluşumuna yol açmıştır. Tüm bunlar fundafobi ve devamında İslamofobiye önemli malzeme oluşturmuş, İslamofobi dayatmaları ile toplumun dinden uzaklaştırılması veya sistemin istediği dini telakkiye sahip dindar profili oluşturma hedeflenmiştir.¹⁷⁸⁹ Diğer yandan Müslüman toplumların genelinde olduğu gibi Türkiye’de de gelenekle din iç içe geçtiğinden gelenekten kaynaklı birçok olumsuzluk dinin bizzat kendisine yüklenerek İslamofobik tutum ve davranışlara gerekçe olarak kullanılmıştır.

Sosyolojik bir süreç değerlendirmesi yapıldığında Türkiye Cumhuriyeti’nin laik ve modern bir devlet olma hedefinin, Müslüman kimliğinin kamusal alandan dışlanmasıyla gerçekleşeceğine inanılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplar Batılı devlet olma idealinin dışavurumu olarak algılanmıştır. Kara’ya göre meşrutiyetle kısmen zayıflayan hilafetin kaldırılması, devletin dini kimlikten bütünüyle tecrit edilmesine ve belki daha da önemlisi yeni Türkiye’nin İslam dünyasıyla merkezi irtibat noktasının kaybolmasına neden olmuştur.¹⁷⁹⁰ Tevhid-i Tedrisat kanunuyla eğitimdeki çift başlılık ortadan kaldırılmakla birlikte din eğitimi askıya alınmıştır. Diğer yandan Türk dünyası ile ortak alfabe kullanımı gerekçesiyle yapıldığı söylenen harf inkılabı ile Türk dünyası ile alfabe birliği oluşturulamadığı gibi geçmişin kıymetli hazineleri de değersizleşmiştir. Aslında tüm bunlardan amaç örgütlü bir güç olarak varsayılan dindarların ilk andan itibaren kontrol altında tutulup baskılanmaya çalışılmasıdır. Bu stratejik hamleler irtica tehlikesi, şeriat korkusu, din

¹⁷⁸⁹ Sayyid, *Fundamentalizm Korkusu-Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*, 52.

¹⁷⁹⁰ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 55.

istismarı veya başörtüsü gibi unsurlar üzerine yapılandırılmış ve sürekli fundafobi vurgusuyla Türkiye’de İslamofobi zemini oluşmuştur.

Türkiye’de İslamofobik anlayış, ilk olarak başörtüsü/türban ve İmam Hatip Liseleri (İHL) konularında kendini açık etmiştir.¹⁷⁹¹ Uzun yıllardır iktidardan uzak tutulan dindarların özellikle 1990 sonrası siyasal alanda varlık göstermesi ve iktidar ortağı olması yıllardır iktidarı elinde tutan seçkinli laikleri tedirgin etmiş, meşruiyetlerini tartışmaya açmak için de fundafobik ve İslamofobik söylemler gündeme getirilmiş ve karşıtı olarak da laikofobi tartışmaları alevlenmiştir. Tüm baskılara, ötekileştirmelere ve darbelere rağmen siyasal İslam’ın iktidara gelmesinin önlenememesi hem Kemalizm hem de Sol’un toplumu okumadaki başarısızlıklarını ve dine bakıştaki öngörüsüzlüklerini gösterdiği söylenebilir.¹⁷⁹²

Türk siyasetindeki İslam karşıtlığının arka planında genellikle Kemalist ideolojinin din tasavvuru, Türkiye’de kendisini sol düşünceli olarak tanımlayanların dine yaklaşımı ve siyasal alandaki iktidar çatışması gerçeğinin yattığı varsayılmaktadır. Türkiye’deki İslamofobiye daha iyi anlamak için tarihe bakış açısı, irtica, modernite, başörtüsü, laiklik, kamusal alan, İHL üzerine yapılan tartışmaların detaylı analiz edilmesi önemlidir. Zira yoğun olarak Müslüman karşıtlığının görüldüğü bu tartışmalar, siyasi alanda var olan İslamofobinin genel fotoğrafını da göstermektedir.¹⁷⁹³

Toprak’ın sosyolojiye kazandırdığı *endişeli modernlik* kavramı, bu psikososyal durumu açıklar niteliktedir.¹⁷⁹⁴ Bu kavram üzerinden global bir durum olarak Müslümanların ve dini sembollerin görünürlüklerinin artması ile belli bir kesimde oluşan korku ve endişeye dikkat çekilmiştir. Toplumsal kaotik durumun oluşumunda oryantalizmden İslamofobiye, Kemalist baskıcı anlayıştan endişeli modernlere kadar uzanan birçok sebep yer alabilir. Her ne kadar bu kavramlarla oluşturulmak istenen İslam algısı ve fobisi çok sayıda akademik ve ampirik çalışmayla reddedilse de toplumsal etkisi göz ardı edilememektedir.¹⁷⁹⁵

¹⁷⁹¹ Ramazan Akkır, “1990 Sonrası Türk Siyasetinde İslamofobi”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/3 (2021), 143.

¹⁷⁹² Akkır, “1990 Sonrası Türk Siyasetinde İslamofobi”, 146.

¹⁷⁹³ Akkır, “1990 Sonrası Türk Siyasetinde İslamofobi”, 138.

¹⁷⁹⁴ Binnaz Toprak, “Endişeli Modernler’ ve ‘Sınırlayıcı Modernler’ tanımlamaları Üzerine”, *Radikal Gazetesi* (2010), 13 Aralık 2010 Basım.

¹⁷⁹⁵ Schmid, “Europäisch und muslimisch? Debatten, Identitäten, Transformationen”, 197.

Türkiye’de din adına bidat ve hurafelerin görünür olması Müslümanları savunmaya iterken aynı zamanda din tartışmaya açılmakta ve dindar çevrelerin bu olumsuzluklarla mücadele etmesini zorlaştırmaktadır.¹⁷⁹⁶ Dini konuların sürekli medya nezdinde tartışmaya açılır hale gelmesi, mezhep, tarikat, hadis, sünnet, itikad vb. konularda birçok konunun alanında eğitim almış ya da almamış çevreler tarafından farklı beyanlarda bulunulması; diyanet kurumunun yalnızca seküler değil “dindar” çevrelerin medyalarında da sürekli eleştirilir hale gelmesi, bazı cemaat liderlerinin çarpıtılmaya açık beyanları, umre ibadetlerinin magazinleştirilmesi gibi bazı ibadetlerin riyâkarca işlenir hale gelmesi, bazı siyasetçi veya bürokratların özellikle menfaat elde etme çabası içine düştükleri zor durumlarda dini meşrulaştırma aracı olarak kullanmaları gibi birçok unsur da aslında dindarlardan uzak durulmasına yol açmakta veya İslam hakkında yeterli bilgisi olmayan veya yanlış yönlendirilen çevrelerin zihnindeki olumsuz İslam imajını güçlendirmektedir.¹⁷⁹⁷

Dindarlar üzerindeki baskılar, dindarları arayışa itmekte ve bu durum yıllardır pusuda bekleyen sözde dini grupların istismarına açık hale getirmektedir. Devlet ve yönetici erkler eliyle yapılan yanlış uygulamalar birçok masum bireyin yakın tarihimizin din istismarının en travmatik örneği olan FETÖ¹⁷⁹⁸ başta olmak üzere fırsatçı örgütlerin ağına düşmesine yol açmıştır. İslam dünyasında ve özellikle Türkiye’de FETÖ gibi dini inançları kullanıp şiddete yönelen yapılar üzerinden tüm Müslümanlar ve dini yapılar zan altında bırakılarak Müslüman toplumlarda farklı bir İslamofobi yaklaşımı sergilenmiştir. Dini istismar eden bu tür yapılar fundafobi ve devamında büyük oranda içsel olmak üzere İslamofobiye tetikledikleri gibi topluma ve dine de büyük zarar vermişlerdir. Bu yüzden radikal gruplara karşı dikkatli olunduğu kadar FETÖ ve benzeri yapılara karşı da temkinli olunması gelecekte din algısının ve Müslümanların daha fazla zarar görmemesi açısından önemlidir. FETÖ ve benzeri yapılar yüzünden uzun bir tarihsel geçmişe sahip toplumsal dinamiklerden biri olan geleneksel dini gruplar da toptancı bakışla tümünden yok sayılmamalı ve ötekileştirilmemelidir. Ancak bu geleneksel yapıların da kendilerini öz eleştiriye tabi tutmaları ve şeffaflaşmaları önemlidir.¹⁷⁹⁹

¹⁷⁹⁶ Akıner - Mencet, “Türkiye’de İslamofobi: Mizah dergilerinde İslam’ın temsili”, 194.

¹⁷⁹⁷ Mencet, “Tarihsel Arka Planıyla Türkiye’de İslamofobi”, 2018, 203-204.

¹⁷⁹⁸ Necmi Karslı, “Fetö Darbe Girişiminin Gençlerin Din ve Cemaat Algısı Üzerindeki Etkisi”, *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019), 1188.

¹⁷⁹⁹ Turgay Aldemir, *İnsanlığın Geleceği ve Sivil Toplum* (İstanbul: Türe Kitap, 2020).

FETÖ'nün din algısı üzerindeki tahribatını anlamak açısından 15 Temmuz sonrası İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin din ve cemaat algısını araştırmak üzere yapılan çalışmanın sonuçları dikkat çekicidir. Çalışmaya katılanların yarısında din kavramı şüphe ile karşılanırken cemaat kavramı da %63.5 oranında şüphe, %20.4 oranında nefret duygusu ile tanımlanmıştır. Cemaat/tarikat liderlerine bakış da %56.8 oranında olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca çalışmada dindarlık düzeyi yüksek olanlara göre dindarlık düzeyi daha düşük olanlar daha fazla olumsuz yönde etkilenmişlerdir.¹⁸⁰⁰ Normal vatandaş veya seküler eğitim alan bir genci bir tarafa bırakalım akademik olarak en yüksek seviyede din eğitimi verilen İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde bile dinin 15 Temmuz sonrası şüphe uyandıran bir kavrama dönüşmesi tartışılması gereken ciddi bir durum olarak karşımıza çıkmıştır.

İslam, Türkiye'yi güçlü kılan ve toplumu bir arada tutan en önemli unsurlardan biridir. Asırlarca farklı din ve mezheplerden insanların barış içerisinde yaşadığı bu topraklarda günümüzde tahammülsüzlük, ötekileştirme ve çatışma hüküm sürmektedir. Tefrikanın yaygınlaşması, inanan veya inanmayan zıtlaşmasından da öte inananların bile kendi aralarında çekişerek farklı inanç sistemleri belirlemesi ve bunu dayatması toplumsal ayrışmayı derinleştirmektedir.¹⁸⁰¹

3.2.6. İslamofobi Bağlamında Toplumsal Öz Eleştiri

İslamofobi konusunda Batı her ne kadar önyargılı olsa da sahada yeterli malzeme bulunmadığı takdirde stratejileri etkisiz kalacaktır. Bir taraftan İslam coğrafyasındaki kendisini tek hakikat görme üzerinden ötekini tekfirciliğe varan fikri dağınıklık ve radikalizme savrulmuşluk diğer taraftan çok sayıda sivil masumların da ölümüne yol açan canlı bombalar ve kameralar önünde sivillerin kafasını kesmeye varan şiddet ve terör eylemleri oluşurken Müslümanların yeterince seslerini yükseltmemeleri ve öz eleştiri yapmamaları sorunun büyümesine ve daha kaotik bir hal almasına yol açmaktadır. Kirman, İslamofobi konusunda Müslümanların çok da masum sayılamayacağını vurgulamıştır.¹⁸⁰² Tüm bunlar olurken öz eleştirel sorgulamalar yapılmadığı ve sadece ötekinin yaptıkları sorgulandığı için İslam dünyasındaki aşırılıklar ve savrulmalar devam etmekte ve İslamofobi gibi konulara

¹⁸⁰⁰ Karsli, "Fetö Darbe Girişiminin Gençlerin Din ve Cemaat Algısı Üzerindeki Etkisi", 1205.

¹⁸⁰¹ Mencet, "Tarihsel Arka Planıyla Türkiye'de İslamofobi", 2018, 206-207.

¹⁸⁰² Kirman, "İslamofobi Üzerine Söyleşi", 198.

sürekli alt yapı malzemesi oluşmaktadır.¹⁸⁰³ Bu yüzden İslam dünyasının öz eleştiri yapması zorunluluk haline gelmiştir. Ancak öz eleştiride dikkatli olunmalı, suçluluk psikolojisine girilmeden ve realiteden kopmadan yapılmalıdır. Gerçeklerle bağdaşmayan aşırı özeleştir, birey ve toplumları güvensizliğe, ümitsizliğe, suçluluk psikolojisine sürükleyerek mutsuzluk ve tükenmişlik sendromuna yol açacağından¹⁸⁰⁴ hem Batı'nın hem de İslam dünyasının davranışları birlikte değerlendirilmelidir.¹⁸⁰⁵ Yapılan alanyazın taramalarında İslamofobi oluşumu açısından Batı'nın yaklaşımı üzerine çokça çalışma yer alırken İslam dünyasının kendisine yönelik öz eleştirel yaklaşımı üzerine çok az sayıdaki çalışma¹⁸⁰⁶ dışında kapsamlı araştırmaya rastlanılamamıştır.¹⁸⁰⁷

Literatür incelendiğinde eleştirel düşünme ve öz eleştiri ile ilgili pek çok bilimsel çalışmaya rastlanırken¹⁸⁰⁸ İslam coğrafyasından çıkan çalışmalarda İslamofobi oluşumunda Müslümanların sorumluluğuna pek değinilmemiştir. Öz eleştirinin İslam dünyasında durum tespitinin yapılmasına ve mücadele stratejilerinin oluşturulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yanlışları algılama, düzeltme, daha iyisini yapabilme ve yapılanları kontrol/takip edebilme fırsatları sunduğu için bireylerin ve toplumların gelişmesi açısından öz eleştiri önemli bir fırsat oluşturmaktadır.¹⁸⁰⁹ Öz eleştiri yapan birey/toplum benmerkezcilikten ve taassuptan kurtulurken aynı zamanda akla da işlevsellik kazandırmaktadır.¹⁸¹⁰

Başkalarını eleştirmek ve sorumluluğu onlar üzerinden yürütmek kolaydır. Asıl yapılması gereken ise kendisini tartışmaya açmak istemeyen ve dokunulmaz kılınan “ego” ile yüzleşmek anlamına gelen öz eleştiridir. Öz eleştirme beceri ve cesareti aynı zamanda tahammül ve anlayış kapasitesinin de önemli bir bileşenidir.

¹⁸⁰³ Gür, “İslamofobi Oluşumunda İslam Dünyasının Sorumluluğu Üzerine Öz Eleştirel Yaklaşım”, 183-184.

¹⁸⁰⁴ Teceli Karasu, “Din Eğitiminde Eleştirel Düşünme ve Eleştiri”, *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı*, ed. Mahsum AYTEPE - Teceli Karasu (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 1/446.

¹⁸⁰⁵ Kirman, “İslamofobi Üzerine Söyleşi”, 199-200.

¹⁸⁰⁶ Detaylı bilgi için bkz. Gür, “İslamofobi Oluşumunda İslam Dünyasının Sorumluluğu Üzerine Öz Eleştirel Yaklaşım”; Aydemir, “İslamofobi Karşısında Müslümanların Sorumluluğu (Öz Eleştirel Bir Kimlik ve Kişilik Sorgulaması), 180; Yanmış, “Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir”, 187-202.

¹⁸⁰⁷ Gür, “İslamofobi Oluşumunda İslam Dünyasının Sorumluluğu Üzerine Öz Eleştirel Yaklaşım”, 184.

¹⁸⁰⁸ Karasu, “Din Eğitiminde Eleştirel Düşünme ve Eleştiri”, 1/170.

¹⁸⁰⁹ Teceli Karasu, “Din eğitiminde eleştirel düşünme ve öz eleştiri”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 9/İDEKTA* (2021), 171.

¹⁸¹⁰ Karasu, “Din Eğitiminde Eleştirel Düşünme ve Eleştiri”, 1/446.

Özeleştiriyeye tahammülün zor ve sancılı olduğunun bilincindeyiz. Ancak sancılı bir durum tedavi edilmezse veya kangrenli bir doku zamanında kesilmezse nasıl ki tüm vücuda yayılıp zarar verirse özeleştiriden kaçınıldığında da tüm İslam alemi ve hatta İslam'ın bizzat kendisi zarar görmektedir. Ancak usulüne göre yapılmayan kontrolsüz öz eleştirinin suçluluk psikolojisini tetikleyeceğini ve öz suçlamaya dönüşerek zarar verebileceğini de unutmamak gerekir. Her insani olguda olduğu gibi, özeleştiride de ölçülü davranmak esastır. Bu nedenle İslamofobi konusundaki öz eleştirilerde mümkün olduğunca bu ilkelere dikkat edilmeye çalışılacaktır.

Birey ve toplumun iyi ve kötü yönlerini birlikte ve gerçekçi bir yaklaşımla algılaması, psikolojik bütünlük ve toplum sağlığı açısından önemlidir. Hz. Peygamber'in (a.s.) tüm çabalarına rağmen en yakınlarının dahi iman etmemesi karşısında bunalması ve kendinden şüpheye düşmesi üzerine “*İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!*”,¹⁸¹¹ “*Sen ancak bir uyarıcısın*”¹⁸¹² şeklinde uyarılması öz eleştirinin öz suçlamaya dönüştürülmemesi konusunda önemli bir örnektir. Bir taraftan “*Kendinizi beğenip temize çıkarmayın*”¹⁸¹³ ayetiyle öz eleştiri yapılması istenirken diğer taraftan da “*Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlar ile en güzel şekilde mücadele et*”¹⁸¹⁴ ayeti ile eleştirinin yanı sıra öz eleştiri açısından da yöntem önerisi sunulmaktadır. Aynı zamanda öz eleştiri, egosantrik tutum ve kibir durumundan tevazu ve hoşgörüye geçiş olarak da işlev görebilir. Zira öz eleştiri kültürüne sahip bir birey veya toplum, başkalarının hatalarına yaklaşım noktasında daha mutedil ve hoşgörülü davranabilir. Temel sorun, yapıcı eleştiri yerine ötekileştiren ve düşmanlaştıran yıkıcı eleştirinin öne çıkarılması ve öz eleştiri yapmaktan kaçınılmasıdır. Eleştiri kültüründen ve hoşgörü ahlakından yoksun neticesiz tartışmalar, sorunların öncelik ve önem sırasının kaybolmasına yol açmaktadır.¹⁸¹⁵

İçsel ve dışsal sebeplerden dolayı Batı karşısında İslam dünyasının gerilemesi ile birlikte yaklaşık iki asırdır İslam dünyasına yönelik tartışmalar devam etmektedir. Ancak bu tartışmalarda genellikle ötekinin suçlanması kolaycılığına kaçılmıştır. Malik

¹⁸¹¹ Şuarâ 26/3

¹⁸¹² Gâşıye 88/21

¹⁸¹³ Necm 53/32

¹⁸¹⁴ Nahl 16/125

¹⁸¹⁵ Mehmet Yolcu - İbrahim Barca, “‘İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı’ (Muş 26-28 Mayıs 2019) Sempozyum Değerlendirilmesi”, *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/1 (2019), 87.

bin Nebi de “sömürülebilirlik” kavramını açıklarken Müslümanların kendileriyle ilgili olumsuz durumun oluşmasında paylarını sorgulamaktadır.¹⁸¹⁶ Sadece sömürgeci Batı’nın değil aynı zamanda sömürülebilirlik şartlarını oluşturarak onun işini kolaylaştıran İslam dünyasının sorumluluğu da tartışmaya açılmalıdır. İslamofobi oluşumunda Batı’nın etkisini bir tarafa bırakıp burada suçluluk psikolojisine girilmeden ve suçun tamamını İslam dünyasına yükleme kolaycılığına da kaçılmadan başlıklar halinde İslam dünyasının sorun ve sorumlulukları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

3.2.6.1. Hoşgörüsüzlük ve tefrika

Günümüzde İslam dünyasının temel sorunlarının başında hoşgörü ve farklılıklara tahammül kültürünü kaybetmesi gelmektedir. Bu durum farklılıkları rahmete dönüştürmek yerine zahmete ve düşmanlığa dönüştürmüştür. Çok büyük çoğunluğunda fikir birliği oluşturulabilecek iken bunlardaki ittifakı bir kenara atıp çok az sayıdaki tartışmalı konuları güncelleyerek kendisi dışındakileri ötekileştirmek hatta düşmanlaştırmak İslam dünyasının öncelikli çözüm üretmesi gereken hususların başında gelmektedir.

Hakikat tekelciliği ve buna bağlı olarak hakikat temsiliyeti üzerinden geliştirilen teolojik takıntılar, Müslümanlar arasındaki ayrışmanın temel dinamiklerinden biridir. Aslında dinin özünü bilmemekten kaynaklı bu takıntı, aşılması en zor engellerden biri olarak karşımızda durmaktadır. Ortaya çıkan her mezhep/tarikat/cemaat/cemiyet kendi çıkarımlarından oluşan görüşlerini, Allah’ın emirleriyle aynileştirdikleri, yani kendi çıkarımlarını dinin aslı olarak kabul ettikleri için kendilerini Allah’ın vekili yerinde görmekte ve kendilerinin dışındakilerini ötekileştirerek bertaraf etmeyi kutsal bir görev olarak değerlendirmektedirler. Bu ise dini istismar eden ve dine zarar veren sorunlu bir yaklaşımdır.¹⁸¹⁷ Bu yüzden Mezheplerin, tarikatların, cemaatlerin veya bireylerin görüşlerinin kesinlikle Kur’an ve İslam ile özdeş kılınamayacağı gerçeği iyi anlatılmalıdır.¹⁸¹⁸

¹⁸¹⁶ Malik b. Nebi - Aydın, *İslam Dünyasında Fikir ve Put* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992), 73.

¹⁸¹⁷ Mehmet Ali Kirman, “Hakikat Tekelciliği ve Dini Partikülarizm”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 339-346.

¹⁸¹⁸ Onat, “Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlı ile Röportaj”, 129-132.

Bir zamanlar İslam coğrafyası din, dil, ırk, kültür ayrımı yapılmadan insanların huzur ve güven içinde kendi kimlik ve aidiyetlerini koruyarak yaşadıkları huzur limanı olurken; günümüzde kendi inancından hatta kendi mezhep ve meşrebinden olana bile tahammül edemez hale nasıl geldiğini sorgulaması gerekir. Bu sorgulama yapıp yeniden ötekine tahammül ve hoşgörü kültürü canlandırılmazsa tarihteki bu yaşanmışlıklar sadece bir ütopya ve avuntu olarak kalacaktır.

3.2.6.2. Cehalet, taassup ve din istismarı

İslam Mezhepleri Tarihi açısından taassup, sahih bilgiye sahip olmayanların cehaletlerinden kaynaklı aşırı korumacı refleksle hakikati tekleştirme çabalarının dışı vurumudur. Taassup, geçmişte olduğu gibi günümüzde de dini veya seküler olmasından bağımsız birey veya sosyokültürel oluşumların ortak vasfı olarak varlığını sürdürmektedir. Bir kısım cemaat/cemiyet/tarikat veya gruplar tarafından taassup ve/veya cehalet neticesi dinin siyasî ve ticarî yönden istismar edilmesi de dinin ve dindarın toplumdaki saygınlığına zarar vermekte, bazı insanların deizme veya ateizme kaymasına yol açmaktadır. Allah bu konuda “*Ey insanlar, hiç şüphesiz Allah’ın va’di haktır; öyleyse dünya hayatı sizi aldatmasın ve aldatıcı(lar) da, sizi Allah ile (Allah’ın adını kullanarak) aldatmasın*”¹⁸¹⁹ ayetiyle uyarmıştır. Ancak her inanç ve ideolojinin müntesipleri arasında bulunabilecek istismarcıların varlığı bahane edilerek din karışıklığı yapmanın veya inkar etmenin de makul bir reaksiyon olarak kabul edilemeyeceği açıktır.¹⁸²⁰

Hristiyan inanışındaki endüljansı aratmayacak şekilde istediklerine grup indirimli cennet tarifesi uygulayan, cennetten yer seçtiren, dinin sahibi oldukları iddiasında olan ve toplumsal cehaleti/taassubu rantı çeviren din istismarcıları, din ve Allah ile aldatarak bir taraftan toplumu sömürürken diğer taraftan da dine en büyük zararı vermektedirler. Hz. Peygamberin (s.a.) kızı Hz. Fatıma’nın bile kendi kazanımı olmadan cennete gidemeyeceği konusunda bizzat peygamber tarafından uyarıda bulunulurken bir grup veya cemaatin topluluk halinde cennetlik olup olmadığından söz edilmesi kabul edilebilir değildir.¹⁸²¹

¹⁸¹⁹ Fatır 35/5

¹⁸²⁰ Selim Özarlan, “Ülkemizde Ateizme Yönelme Sebepleri”, *Diyanet İlmî Dergi* 55/4 (2019), 1022-1023.

¹⁸²¹ Akkoyunlu - Ünal, “Küreselleşme Sürecinde İslâm’ın Geleceği ve İlâhiyatçıların Rolü”, 29.

Özellikle mezhep ve meşrep taassuplarının güç savaşlarına dönüşmesi, İslam coğrafyasında büyük yıkımlar oluşturmıştır. Aslında Pakistan, Afganistan, Yemen ve Irak'ta meydana gelen Şii-Sünni çatışmaları da dini hassasiyetleri kullanan siyas ve dini erklerin bir güç savaşı olarak değerlendirilebilir. Müslümanlar arasındaki ayrışma ve çatışmayı minimize edebilmek için meselenin bu yönünün de net bir şekilde ortaya konulmasında ve Müslümanlara anlatılmasında fayda bulunmaktadır.¹⁸²² Taassup sahibi birey ve toplum değişimden öylesine korkar ki sahiplendiği inanç veya fikrin dejenere olması korkusuyla kendisini çağın gereklerine göre yenilenmeye kapatır ve geçmişe hapseder. Selefi düşüncenin güncel yansımasındaki sorunların temelinde de dinin dejenere olma korkusu yatmakta ve korumacı refleksle din geçmişe hapsedilmektedir. Gerek mezhepsel veya meşrepsel gerekse inançlardan bağımsız fiktisel taassup, bir taraftan kişiyi kendi zihinsel karanlığına hapsederken diğer taraftan da medeniyet tasavvurunu yok etmektedir. Oysa İslam cehaleti, önyargıyı, taassubu ve tefrikayı yasaklamakta ve bu konularda geçmiş kavimlerden ve akıbetlerinden çok sayıda örnek vermektedir.¹⁸²³

DEAŞ, el-Kaide, Boko Haram gibi terör örgütlerinin dış güçler tarafından kurulduğu düşüncesi ile sadece Batı'yı suçlayan Müslümanların büyük bir mücadeleyle Afganistan'dan Rusya'yı kovan Müslüman liderlerin savaş bitiminde nasıl birbirlerini yok etmeye çalıştıkları ve ülkede oluşturdıkları kaosu hatırlaması ve iyi analiz etmesi gerekmektedir. Sünni-Şii çatışmasını körükleyen Batı karşısında bu oyuna gelip tekbir getirerek birbirini katledenlerin de yine Müslümanlar olduğu ve tüm bu şiddet olaylarını İslam coğrafyasında gerçekleştirdikleri realitesi karşısında Müslümanlar öz eleştiri yapmalıdırlar. Bu durum da gösteriyor ki temel sorunumuz, dışardan yapılan müdahaleler değil buna ortam hazırlayan cehalet ve taassubumuzdur.¹⁸²⁴

Din, bireysel/toplumsal/siyasal davranışları gerekçelendirmek için kullanılabileceği gibi aynı zamanda istismara açık bir alanda oluşturabilmektedir.¹⁸²⁵ Özellikle örgütsel yapılarda toplumsal taban bulabilmek için kullanılan mübahlaştırma

¹⁸²² Onat, "Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı ile Röportaj", 132.

¹⁸²³ Rençber, "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları", 98.

¹⁸²⁴ Bağcı Sofu, *İslam Siyaset Felsefesinde Neo-Selefi Akımın Eleştirel Analizi*, 98.

¹⁸²⁵ Ejder Okumuş - Muhammed Yasir Okumuş, "The Legitimacy of Conflict in the Middle East" (Orta Doğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Demokrasi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2016), 66-70.

ve dini meşrulaştırmalar bir süre sonra din istismarına evrilebilmektedir. Bu durum hem siyasal hem de toplumsal olarak dini gruplar bazında oluşabilmektedir. Bu yapılar siyasal anlamda dini araçsallaştırıp istismar ederken davranışlarını da iktidarlara İslamileştirmek mantığı ile meşrulaştırmaktadırlar. Ancak sonuçta iktidarlara İslamileştiremedikleri gibi kendileri de iktidar yolunda yozlaşmaktadırlar.¹⁸²⁶

Normalde dinin insanı biçimlendirmesi beklenir. Ancak birey üzerindeki etki ve yaptırımını kaybetmiş bir din, insan tarafından biçimlendirilir ve insani zaafı meşrulaştıracak istismar aygıtına dönüşür.¹⁸²⁷ İslam gibi bir dinin, inananı mutlu edemeyeceğini düşünmek haksızlıktır. Ancak inandığımız değerler işlevini yitirmiş ve din olarak sunulanlar hayatın realiteleriyle örtüşmüyor ise o zaman din anlayışı ya çarpıklıkları meşrulaştırma fonksiyonu görmekte veya çatışmanın aracı haline gelmektedir.

ABD stratejik hedeflerine ulaşabilmek için CIA kontrolünde ılımlı İslami yapılara destek verip kullanmaktadır. Bunlardan biri olan FETÖ Türkiye başta olmak üzere İslam coğrafyasında İslamofobi oluşumunda önemli rol üstlenmiştir. Zira FETÖ ve benzeri yapılar yüzünden geleneksel dini yapılar toptancı bakışla ötekileştirilmekte ve yok sayılmaktadır. Ancak bu yapıların da kendilerini öz eleştiriye tabi tutmaları gerekmektedir. Devlette kadrolaşma adına kifayetsiz muhterisleri kendinden diye koruyan, müntesiplerinin yanlışlarını örten, kendi liyakatsiz müntesibini makama getirebilmek için liyakatli ve ehliyetli bir başkasına iftira atıp hakkında dezenformasyon yapan, bulunduğu makamda devletin imkanlarını şahsına veya grup çıkarına kullanan, müntesiplerinin sayısı üzerinden siyasetle pazarlığa oturan, liderlerini kutsallaştıran ve çıkar amaçlı dini alabildiğine kullanan yapıların topluma ve dine verdikleri zarar İslamofobiden daha tehlikelidir. Tarikat/cemaat/ cemiyyet gibi yapılar özellikle ezoterik anlayıştan uzak durup kadrolaşma, holdingleşme ve siyasetin arka bahçesi olmaktan vazgeçerek insan-ı kamil yetiştirmeye odaklanmalıdırlar. Siyasal erk ve devlet otoriteleri de insan kaynağı olarak gördüğü cemaat/cemiyyet görünümüne yapılanmalara devletin imkanlarını seferber etmek yerine liyakat/ ehliyet ve adaleti öncelermelidir.¹⁸²⁸

¹⁸²⁶ Aldemir, *İnsanlığın Geleceği ve Sivil Toplum*.

¹⁸²⁷ Akkoyunlu - Ünal, "Küreselleşme Sürecinde İslâm'ın Geleceği ve İlâhiyatçıların Rolü", 11-12.

¹⁸²⁸ Aldemir, *İnsanlığın Geleceği ve Sivil Toplum*.

3.2.6.3. Kişi veya kurumların kutsallaştırılıp dokunulmaz kılınması

Kişi veya kurumların kutsallaştırılması ve dokunulmaz kılınması İslam toplumunun temel sorunlarından biridir. Özellikle vahyin dışında peygamberini bile sorgulayabilen bir ümmet anlayışından cemaat/cemiyet liderine, şeyhine, hocasına soru soramaz ve eleştiremez hale nasıl geldiğini İslam dünyasının derinden sorgulaması gerekir. Fığlalı, 11. yüzyıldan bu yana akletme, sorgulama, araştırma yetisini kaybetmeye başlayan Müslümanların, kendi iradelerini yok sayarak işlerini Allah'ın takdirine bırakma kolaycılığına kaçmalarıyla Allah'a karşı ciddi bir suç işlediklerini vurgulamıştır.¹⁸²⁹

Farklı coğrafyalarda yaşayan ve farklı yapısal özellikler taşıyan insanların tek düze kabul edilerek her konuda ittifak içinde olmalarını beklemek yaratılış gayesine ve akletme sorumluluğuna aykırıdır. Mezhepler de bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkmış ve aynı mezhep içinde bile çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. İmam Muhammed, Ebû Yûsuf ve İmam Züfer gibi Hanefi fıkıh âlimleri, hocaları olan İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye açıkça muhalefet etmelerine rağmen hocalarından istifade etmeye devam etmişler ve hocaları da onları ötekileştirmemiştir. Bu anlayış tefrika, ötekileştirme ve düşmanlaştırmaya mahal vermediği sürece hoşgörü çerçevesinde akletme ve sorgulamanın da güzel bir örneğini oluşturur. Farabi, İbn-i Sînâ ve İbn Rüşd gibi İslam dünyasının önemli filozoflarında birbirlerinin farklı fikir ve anlayışlarına karşı hoşgörü ve tolerans olduğu gibi Sokrat, Eflatun ve Aristo'nun da birbirlerine karşı tutumu böyledir.

İslam dünyasında seküler yönetim anlayışının hakim olduğu Türkiye gibi ülkelerde kişi ve kurumların kutsallaştırılması başka bir boyut kazanmakta, kutsalların çatışmasına dönüştürülmekte, dindar-laik çatışması toplumsal enerjiyi tüketmektedir. Türkiye'nin istikbali açısından dini sorun olarak algılamaktan vazgeçilmesi gerektiği, laiklik ve dini birbirinin alternatifi olarak görmenin ve çatıştırmanın ciddi bir yanılğı olduğu, sürekli laiklik vurgusu yapanlardan ziyade mesafeli duranların laikliğe daha fazla ihtiyaçlarının olduğu, tarafların her ikisinin de kendisini Müslüman olarak tanımladığı bir ortamda İslam'ın laiklikle karşı karşıya getirilmesinin ülkenin geleceğinin ipotek altına alınması anlamına geldiği dile getirilmiştir.¹⁸³⁰ Ayrıca laiklik tartışmalarının Cumhuriyetin ilanı ile başlamadığını vurgulayan Şerif Mardin, Sultan

¹⁸²⁹ Onat, "Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı ile Röportaj", 126.

¹⁸³⁰ Akkoyunlu - Ünal, "Küreselleşme Sürecinde İslâm'ın Geleceği ve İlâhiyatçıların Rolü", 10.

II. Abdülhamid'in saltanatının sonlarına doğru önce eğitim kurumlarında başladığını belirtmiştir.¹⁸³¹ Berkes de Türk toplumundaki çağdaşlaşma ve sekülerleşmenin serüvenini Osmanlı askeri sisteminin ıslahı çalışmaları üzerinden 1700'lü yılların başına kadar götürmüştür.¹⁸³²

Ancak bu tartışmaların temelinde seküler elitlerin İslam dünyasında kolonizasyon sonrası dönemde uygulamaya koydukları geleneksizleştirme ve İslamsızlaştırma adına uyguladıkları dayatmacı politikalarının yattığı bir gerçektir. Bu durum da toplumlarda yerli bir ötekinin oluşturulmasında doğrudan etkili olduğu gibi yerli (içsel) İslamofobiyi de tetiklemiştir. Türk siyasetinin önemli bileşenlerinden biri olan Sol düşüncenin¹⁸³³ din konusunda resmi devlet ideolojisine eklenmesi ve dayatmalara destek vermesi bu toplumsal sorunu derinleştirmiştir. Sol düşüncenin din halkın afyonudur mottosu ile Kemalizm'in din anlayışı benzer perspektifte buluşmuştur.¹⁸³⁴ Bu durum aslında sosyal adalet ve hakkaniyetli paylaşım üzerinden daha kolay anlaşabilecek Sol düşünce ile Müslümanları karşı karşıya getirmiş ve birbirlerini amansız düşman olarak algılamalarına yol açmıştır. Başkaya da Sol'un Kemalizm'le arasına mesafe koymamasının temel bir sorun olduğunu dile getirmiştir.¹⁸³⁵ Bir yandan laiklik üzerinden seçkinci Kemalist yöneticiler diğer yandan da Sol siyaset temsilcileri birleşerek Türkiye'nin tarihsel sosyolojik realitesini yok sayıp cehalet, yobazlık, irtica, gericilik veya şeriatçılık gibi pejoratif kavramlarla dinin toplumsal izlerini silmeye çalışmışlardır.¹⁸³⁶ Türkiye başta olmak üzere seküler yönetimlerin olduğu ülkelerde tarihsel süreç içerisinde özellikle Fransız tipi laiklik vurgusuyla şekillenen tepeden inmeci katı sekülerleştirme projelerinin Müslümanlarda yarattığı posttravmatik stres uzun zamandır etkisini devam ettirmiştir.¹⁸³⁷ Bu yüzden ki son zamanlarda Fransız tipi laiklik anlayışından vazgeçilip Anglo-Sakson tipi laikliğe geçiş yapılarak toplumsal uzlaşma zemini oluşturulmaya çalışılmıştır.

¹⁸³¹ Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler* 3, 97.

¹⁸³² Niyazi Berkes - Ahmet Kuyaş, *Türkiye'de çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019).

¹⁸³³ Ömer Turan, "Son Dönemde Kemalizme Demokratik Meşruiyet Arayışları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, ed. Ahmet İnel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 596.

¹⁸³⁴ Ramazan Akkır, "Türkiye'de Din-Siyaset İlişkisi: Halkların Demokratik Partisi HDP Örneği", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2018), 100.

¹⁸³⁵ Fikret Başkaya, "Türkiye Soluna Soldan Bakmak", *Doğu Batı* 15/59 (2011), 159.

¹⁸³⁶ Kerem Ünüvar, "Türkiye'de Sol Düşünce ve Din", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, ed. Ahmet İnel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 880-891.

¹⁸³⁷ Bayraklı - Yerlikaya, "Müslüman Toplumlarında İslamofobi: Türkiye Örneği", 56.

3.2.6.4. İslam'ı geçmişte dondurmak ve maziye hapsetmek

İslam dünyasının bir başka önemli problemi dinamik bir yapıya sahip olan İslam'ı maziye hapsederek skolastik bir karanlıkta dondurmak, yeni fikirlere kapatmak ve yeni fikir sahiplerini ötekileştirerek düşmanlaştırmaktır. Özellikle din alimlerimiz ve ilahiyatçılarımızın büyük çoğunluğu modern çağın oluşturduğu güncel sorunlara çözüm ararken yeni bir anlayış ve yorum getirmek yerine aşırı korumacı refleksle geçmiş ulemanın yazdığı fıkıh ve kelam kitaplarına yazılan şerhler arasında kaybolmakta ve bir türlü güncel çözüm üretememektedirler. Bir türlü geçmişten azade olup günümüze uyum sağlayamadığı için günceldeki değerini de kaybetmekte ve kendisi geçmişte yaşadığı için güncelde çözüm üretenleri de ötekileştirmekte ve din tahrifatçısı olarak etiketlenmektedir. Oysa İmam-ı Azam Ebu Hanife bir konuda görüş beyan ederken bugünkü modern bilimin yöntemiyle de birebir örtüşür şekilde deliller üzerinden hareket ettiğini ve kim daha güçlü delil getirirse onu kabul edeceğini belirtmiş ve fıkıhın bir ilim dalı olup dinin kendisi olmadığını vurgulamıştır. Öğrencileri İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer'in farklı görüşleri karşısında delillerini inceledikten sonra Ebu Hanife'nin taassup ve enaniyet göstermeden kendi yorumundan vazgeçtiği çok defa vaki olmuştur.¹⁸³⁸

Elbette ki geçmiş kaynaklara müracaat edilecektir. Ancak geçmiş kaynaklarda aydınlatıcı cevap bulunamadığı zaman geçmişe ihanet etmiş psikolojisinden çıkarak kesin naslarla çelişmeyecek şekilde yeni yorumlara ihtiyaç duyulmaktadır. Geçmişte yoğun bir şekilde kullanılan içtihat dinamizmi yeniden harekete geçirilmeli ve İslam'ın güncel ve gelecek projeksiyonları ortaya konulmalıdır. Örneğin organ nakli, kök hücre, gen teknolojisi, klonlama, ötenazi, taşıyıcı annelik, suni döllenme, tüp bebek, tıbbi veya kozmetik amaçlı estetik operasyonları, aile mahremiyet alanları, sanal ortam problemleri, yapay zeka, banka faizleri, değersizleşen para ile borç alıp verme veya vadeliendirme, sigorta sistemleri, borsa, kripto para, kredi kartları gibi güncel sorunlara günümüz din âlimleri ve konunun uzmanları birlikte fikir teatisi yaparak çözüm üretmedikleri takdirde İslam'ın evrenselliği yok edilmiş, böylece hem İslam hem de insanlığa karşı sorumluluk yerine getirilmemiş olur.

¹⁸³⁸ İlyas Yıldırım, "Hanefî Geleneğin İmâmeyn'in Ebû Hanîfe'ye Muhalefetini Yorumlayışı: Öşür Merkezli Bir Okuma", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 51-84.

3.2.6.5. Vahiy ve akıl birlikteliğinin kaybedilmesi

İslam dünyasında vahiy ve akıl birlikteliğinin kaybedilerek çatışan iki kod gibi algılanması bir başka önemli sorundur. Oysa İslam'ın ilk gününden beri vahiy ile akıl birbirini tamamlayıcı olarak görülmüş ve Kur'an'da sürekli akletmeye, fikretmeye vurgu yapılmıştır. Kadim kültürlerin düşünce ve mantık diyalektiklerini anlamak amacıyla Emevilerin son dönemleri ve Abbasiler döneminde devlet korumasında özellikle Grekçeye hâkim Asuri mütercimlere yaptırılan Aristo başta olmak üzere kadim Helen filozoflarının eserlerinin Arapça'ya çeviri faaliyetleri ile yeni bir medeniyet tasavvuru geliştirilmiştir. Bu tercümeler zaman içinde İslam inancında varlık telakkisinden reel dünyadaki sorunların çözüm anlayışlarına kadar bir dizi hususun bağlantısını tespit ederek modelleme yapan Farabi, İbni Sina, Kindi ve İbni Rüşd gibi filozofların yetişmesine ve Küçük Asya'dan Avrupa'ya yayılan İslam medeniyetinin inşasına zemin hazırlamıştır. İslam medeniyeti 9. ve 13. yüzyıllar arasında biri Bağdat'ta kurulan “*Beyt-ül Hikme*” üzerinden Orta Asya'ya, diğeri İspanya-Endülüs üzerinden Avrupa'ya olmak üzere birbiriyle bağlantılı iki önemli epistemik çıkış yapmıştır. Bilim, insanlığın ortak mirası olarak nesilden nesile aktarılırken İslam dünyasındaki bu dönüşüm ve gelişmeler, İbni Meymun ile Yahudi ve Saint Thomas ile Hristiyan epistemolojisinin oluşumuna da öncülük etmiştir. Bu çalışmalar, aynı zamanda İslam Medeniyeti altın çağını yaşarken Orta Çağın karanlığında hapsolan Batı'nın aydınlanma sürecine de fikri zemin hazırlayarak özellikle Avrupa'yı harekete geçirmiştir. Tüm bunlar olurken İslam Medeniyeti vahiy ve akıl arasındaki ilişkiyi iyi belirlemiş ve birbirinin tamamlayıcısı olarak modellemiştir.¹⁸³⁹

Diğer yandan seküler yaşamı hakim kılmak adına İslam dünyasındaki hatalara büyüteç tutulup Müslümanların yanlışları üzerinden din ve dindarların ötekileştirilerek toplumdan soyutlanmaya çalışılması ve laiklik üzerinden yeni bir toplum inşa çabaları önemli yanılgılardan biridir. Cumhuriyet döneminin aydınlarından Güngör, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olduğu gerçeğinden hareketle dinin devlet, devletin de din üzerinde hakimiyet kurmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁴⁰ Yani sadece dini devlet işlerinden ayırmanın yetmediğini, devleti de

¹⁸³⁹ Akkoyunlu - Ünal, “Küreselleşme Sürecinde İslâm'ın Geleceği ve İlâhiyatçıların Rolü”, 13.

¹⁸⁴⁰ Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, 329.

din işlerinden ayırmak gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸⁴¹ Tanzimatla başlayan ve Cumhuriyetle birlikte zirveye ulaşan din ve din bilginlerine yönelik karşıtlık zamanla ulema sınıfının saygınlığının kaybolmasına,¹⁸⁴² oluşan boşluğun aydınlar tarafından doldurularak din hakkında daha fazla söz sahibi olmalarına yol açmıştır.¹⁸⁴³ Bu da din hakkında yeterli bilgi sahibi olmayan seküler aydınların dini eksik ve yanlış yorumlamalarına ve toplumu yanlış yönlendirmelerine neden olmuştur.

Aklı kullanmayı önemseyen ve kesin nasslar dışında zamanın ilcaatına göre yapılan içtihatlarla İslam dinamizmini harekete geçirip çağın sorunlarına çözüm üreten bir anlayıştan dini korumak adına içtihat kapısını tamamen kapatan, şerh kültürünün ötesine geçemeyen, dini klasik fıkıh kitaplarının sayfalarına hapseden ve çağdaş sorunlara çözüm üretemez hale getirip taassup ve cehaleti hakim kılan anlayışa nasıl gelindiği iyi sorgulanmalıdır.

3.2.6.6. Evrensel ahlak anlayışının üretilmemesi

İslam dünyasında niçin evrensel bir ahlak anlayışı üretilmediği, ahlaki erozyonun neden durdurulamadığı ve neden ahlaki açıdan güçlü ve sorumluluk sahibi bireyler yetiştirilemediği önemli tartışma konularından biridir. Her ne kadar kabul edilmek istenmese de Müslümanların sözüne ve ticaretine güvenilmez oldukları yaftası karşımızda durmaktadır. Madem uzun zamandır erdemli ve ahlaklı bir toplum oluşturulamıyor o zaman Müslüman toplumların klasik ahlak anlayışını, vicdan ve değerler eğitimini öncelikli olarak güncellemeleri gerekmektedir. Ahlak ve değerler eğitimi ile donatılmış sağlam bir eğitim modeli geliştirilemediği takdirde Müslümanlık şekilden ibaret bir kültüre dönüşme tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır.¹⁸⁴⁴ Kendi toplumunun iç barışını ve ahlaki normlarını sağlayıp güvenilir bir insan modeli oluşturamayan bir din, başkalarına nasıl umut ve gelecek vad edebilir? Geçmişte yabancı bir beldeye gidenlere siz kimsiniz diyenlere “*biz Müslümanlarız*” denildiğinde büyük bir kabul görürken; günümüzde tam tersi bir muamelenin oluşması hem dikkat çekici hem de üzücüdür. Peygamberimizin (a.s.) gönderiliş gayelerinin başında güzel ahlakı tamamlamak gelmektedir. Sözü ve özüyle güzel bir ahlak ile bezenmemiş

¹⁸⁴¹ Sarıkoyuncu - Yaşar, “Erol Güngör Örneğinde 1960-1980 Arası Türk Aydını ve Din”, 264.

¹⁸⁴² Erol Güngör, *Mülakat*, *İnanmış Aydınların Problemleri* (Ankara: Mayaş, 1987), 239.

¹⁸⁴³ Sarıkoyuncu - Yaşar, “Erol Güngör Örneğinde 1960-1980 Arası Türk Aydını ve Din”, 266.

¹⁸⁴⁴ Yanmış, “Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir”, 200.

dindarlığın bireye/topluma faydası olmadığı gibi aksine topluma ve dinin bizzat kendisine zarar vermektedir. Koyu bir dindarlığın temelinde güzel ahlak felsefesi yatmadıkça ve bu da dışarıya aksetmedikçe sonuç taassubu ve din istismarını doğuracaktır.

Modern dönemin bir gereği olarak kırsaldan göçlerle hızlı şehirleşme aynı zamanda sosyokültürel yapı ve inanç bağılıklarını da şekillendirmiştir. Bir yandan şehirlerin bu hızlı ve yoğun göçe hazırlıklı olmaması beraberinde kaosu getirirken diğer yandan da siyasal İslam'ın güçlenmesine ve seçmen temsiliyeti açısından uzun yıllar hakimiyeti elinde bulunduran seküler kesimlerin iktidar alanlarının kaybedilmesine yol açmıştır. Kırsaldan göç edenlerle birlikte gelenek ve dini simgelerin toplumsal görünürlüğü de belirginleşmiştir. Bu dönemlerde Müslüman dünyası ile eş zamanlı olarak Türkiye'de de siyasal İslamcı partiler seçimlerde yükseliş göstermişler ve bir süre sonra iktidara gelmişlerdir. Ancak bu süreçte ekonomik, siyasal temsiliyet ve kamusal alanda görünürlük açısından büyük avantajlar elde edilmesine rağmen eğitim, kültür, etik değerler ve ahlak yönüyle pozitif bir değer oluşturulamadığı gibi hukuksuzluk ve yolsuzluğun önlenememesi, toplumun önündeki bürokrat ve siyasilerin yanlış işlerle anılması, siyasal İslamcı partilere yönelik umutların kaybedilmesine yol açmıştır. Toplumda ahlaki bir dönüşüm ve ilerleme oluşturma vaadiyle gelenler, toplumsal ahlaki dejenerasyona engel olamadıkları gibi derinleşmesine yol açtıkları yönünde suçlanmışlardır. İslam dünyasının çağımızda kendi çocuklarını bile ikna edebilecek bir ahlak felsefesi üretememesi ve bilgi birikimi oluşturmaması önemli bir sosyolojik sorun olarak Müslüman dünyanın önünde durmaktadır.

3.2.6.7. Selefilik ve sufizm kısıkaç

Müslüman toplumların öz eleştiri yapması gereken bir diğer konu da birbiri ile rekabet eden ancak akıl, sorgulama, bilim ve araştırma karşılığı ortak paydasında birleşen Selefilik ve Sufizm paradigmalarıdır. Ehl-i Hadis geleneğinin yüzeysel ve deforme edilmiş güncel versiyonu olan Selefilik dinin radikalizm boyutunu oluştururken sufizm ise batını-mutlakîyetçi din anlayışını oluşturmaktadır. Selefilik iman-amel özdeşliği, dinin apaçık oluşu, nasların herkes tarafından anlaşılabilir olduğu tezlerine dayanarak akli kullanmayı ve dini entelektüelizmi tehlikeli bulurken Sufizm ise kendine özgü varlık ve bilgi anlayışı nedeniyle kendini bâtın, dine yönelik diğer

bilme türlerini ise zahir olarak görmekte ve hakikat ışığının kendilerinde var olduğuna inanmaktadırlar. Selefiler entelektüel düşünceyi küfür olduğu için Sufiler ise zahiri-kabuksal olduğu için reddetmektedirler. Her iki taraf da geleneğini korumayı taassup derecesinde savunmakta, akletmeyi reddetmekte, eleştiriye tahammül göstermemekte, baskıcı ve dışlayıcı bir tutum sergilemekte ve Müslümanların statikleşmesine yol açmaktadırlar. İslam dünyasında yaşanan ve gittikçe derinleşen kaos, Müslümanın düşünüş tarzını ve bilim yapma pratiklerini de derinden etkilemektedir. Toplumsal alanda bilgiye dayalı inancın yerini öfkeli, yüzeysel ve reaksiyoner bir dindarlık tarzı almaya başlamıştır. Bu anlayış, problemlerin gerçek nedenlerine inmeyi, kendi kimliğinde ve tarihinde yer alan problemleri eleştirel bir gözle incelemeyi, hakikati günümüz şartlarında yeniden düşünmeyi zorlaştırmaktadır. İslam dünyasının geçmişle avunup nostaljiler üretmeye değil gerçeklerle yüzleşmeye ihtiyacı bulunmaktadır.¹⁸⁴⁵

Dini naslara literal bir yöntemle yaklaşan ve bu yaklaşımlarından ötürü şiddeti önceleyen ve insanın irade özgürlüğünü sınırlayan el-Kaide, Boko Haram, eş-Şebab, en- Nusra, Taliban, DEAŞ gibi şiddet yanlısı örgütlerin din yorumları ile Şii Nizari İsmaililerin¹⁸⁴⁶ ve onların yolundan giden grupların ezoterik, batını ve keyfi din yorumları, gençler başta olmak üzere bazı insanların İslam'dan uzaklaşmasına, ateizme, deizme, karma felsefesine veya nihilizme yönelmelerine neden olmaktadır. Özellikle tasavvufi akımın güncel yansımaları olarak ortaya çıkan bazı tarikatların günümüzde özünden koparak ezoterik yapıya dönüşmeleri ve din istismarına yönelmeleri en az selefi radikalizm kadar Müslümanlara ve İslam'a zarar verebilmektedir. Her iki yapı da dini yelpazenin uçlarında seyretmekte ve İslam'da asıl olan barış, esenlik, orta yolu takip etmek, meşru savunma hakkının dışında şiddet ve aşırılığa izin vermemek gibi değerleri yok saymaktadırlar.¹⁸⁴⁷

3.2.6.8. Şiddet ve terörü meşrulaştırma aracı olarak cihat anlayışı

İslami cihat adına sergilenen şiddet, canlı bombalar, bombalamalar ve infaz görüntüleri Müslüman dünyanın kanayan yarasıdır. İslam'ı terör ile ilişkilendirerek

¹⁸⁴⁵ Evkuran, "İslami İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri", 20.

¹⁸⁴⁶ Gür, "FETÖ'nün Şii Haşhaşiler ve Sünni Kadiyaniler İle Yapısal Benzerlikleri", 706-708.

¹⁸⁴⁷ Özarslan, "Ülkemizde Ateizme Yönelme Sebepleri", 1024.

İslamofobi anlayışının yerleşmesinde İslam için mücadele verdiğini ileri süren ancak fikirlerini benimsemeyen Müslümanları da tekfir eden el-Kaide, Taliban, Boko Haram, Eş-Şebab ve DEAŞ gibi şiddet ve terör yanlısı örgütler ve bunların zihniyetinden beslenenler büyük katkı sağlamıştır.¹⁸⁴⁸ Müslüman devlet ve toplumları kafir ilan edip saldıran¹⁸⁴⁹ bu örgütlerin eylemlerinde Müslümanlar hem doğrudan zarar görmüş ve İslam hedef yapılmış¹⁸⁵⁰ hem de İslamofobiye kökleştirerek ve Müslümanlara karşı ayrımcılık ve nefret söyleminin şiddetlenmesine yol açarak Müslümanların dolaylı daha fazla zarar görmelerine yol açmışlardır. Zira son zamanlarda global ölçekte artan şiddet/terör olaylarını İslam’la özdeşleştirme hususundaki uluslararası kampanyalar hem Batı hem de Müslüman toplumları büyük oranda etkilemiştir.¹⁸⁵¹ Özellikle 11 Eylül sonrası bu algının yükseldiği açık bir şekilde görülmektedir.¹⁸⁵² Artık Batı’da siyaset, medya ve akademinin genellikle gündemi negatif veya pozitif olmasından bağımsız olarak İslam ve Müslümanlar olmuştur.¹⁸⁵³

DEAŞ’ın siviller de dahil olmak üzere infaz görüntülerini sosyal medya ağları üzerinden propaganda aracı olarak yayınlaması,¹⁸⁵⁴ Batı dünyasındaki İslam karşıtlığına önemli bir malzeme oluşturmaktadır. Hollanda’daki “*Submission-Boyun Eğme*” filminin yönetmeni Theodoor Van Gough’un ve Danimarkalı karikatüristin öldürülmesi, Charlie Hebdo ve Paris saldırıları başta olmak üzere çeşitli radikal grupların bu eylemlerini özellikle İslam adına yaptıklarını duyurmaları ve cihat gibi bazı İslami kavramları eylemlerini meşrulaştırmak için kullanmaları da Müslümanlar için olumsuz bir algıya yol açmaktadır. Diğer taraftan uluslararası arenada karikatürler aracılığıyla aşağılanan Müslümanlar, bu karikatürlere verdikleri tepkiler nedeniyle mizah anlayışından yoksun, hoşgörüsüz, şiddet yanlısı olmakla yaftalanarak daha fazla rencide edilmişlerdir.¹⁸⁵⁵

¹⁸⁴⁸ Uyanık, “Doğu ve Batı Algısı: İmaj Sorununu İslamfobia Bağlamında Okumak”, 194.

¹⁸⁴⁹ Hakan Samur, “Avrupa’nın Önyargılarının Ve Çelişkilerinin Bir Sonucu Olarak İslamofobi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi* 15/29 (2017), 159; Er - Ataman, “İslamofobi Ve Avrupa’da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine”, 756.

¹⁸⁵⁰ Mevlüt Uyanık, “Dünyada İslamfobiayı Besleyen Unsur Olarak Neo-Selefi Öğreti ‘Bir Zihniyet Analizi’”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler* 11 (2015), 191.

¹⁸⁵¹ Schmid, “Europäisch und muslimisch? Debatten, Identitäten, Transformationen”, 196-198.

¹⁸⁵² Tibi, *Euro-Islam*, 104.

¹⁸⁵³ Neugebauer, *Europa Im Islam-Islam in Europa: Islamische Konzepte Zur Vereinbarkeit Von Religiöser Und Bürgerlicher Zugehörigkeit*, 1.

¹⁸⁵⁴ Bünyamin Ayhan - Muhammet Emin Çifçi, “İŞİD, propaganda ve İslamofobi”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 27.

¹⁸⁵⁵ Akıner - Mencet, “Türkiye’de İslamofobi: Mizah dergilerinde İslam’ın temsili”, 172.

Özellikle 11 Eylül saldırıları bahane edilerek Amerikan hükümeti tarafından gündeme getirilen “İslami terör” kavramıyla Müslümanlara yönelik ön yargı, baskı ve şiddete dayalı bir güvenlikçi politika oluşturulmuştur.¹⁸⁵⁶ Müslümanların herhangi bir olumsuz davranışı, dinle özdeşleştirilip bilinçli bir şekilde tüm Müslümanların potansiyel birer terörist oldukları gösterilmeye çalışılmış¹⁸⁵⁷ ve özellikle medyanın da katkılarıyla Müslümanlar, masumiyetleri ispatlanıncaya kadar suçlu olarak görülmüşlerdir.¹⁸⁵⁸ Günümüzde yansımaları süren bu tür vakaların kendi dönemlerindeki benzerlerini göz önünde bulunduran C. Taylor, P. Hitti, A. Toynbee, Gibbon, T. S. Arnold gibi Batılı tarihçiler, Batı’nın iki yüzölçümünü ve kendi tarihlerinin insanî olmayan barbarlık örnekleriyle dolu olduğunu belirterek İslam’daki cihat kavramının veya “*kutsal savaş*” adı altında İslam’a mal edilen görüşlerin çarpıtıldığı gerçeğine dikkat çekmişlerdir.¹⁸⁵⁹

Genellikle psikolojik boşluk yaşayan, eğitim ve maddi imkanları düşük, baskılanmış, dışlanmış ancak baş kaldırı için fırsat arayan maceracı gençleri kendi ülkelerinden çok uzak İslam coğrafyalarında İslam adına savaşa ikna ederek onlardan kurtulmak, Müslüman’ı Müslüman’la yok etmek ve onların yaptıkları üzerinden İslamofobiyi körüklemek Batı açısından önemli bir stratejik hamledir. Arap Baharı ve sonrasında Batı devletlerinin izlediği politikaların da bir sonucu olarak Müslüman toplumların arasında cereyan eden sosyal ayrışma, kaos ve iç çatışmanın yol açtığı sosyoekonomik kriz ve siyasi iktidarsızlık bir yandan DEAŞ gibi terör örgütlerine katılımları artırırken diğer yandan da yaptıkları terör eylemleri üzerinden İslamofobi meşrulaştırılmaktadır.¹⁸⁶⁰

Türkiye’de de bu anlamda önemli örneklerden biri Hizbullah’tır. 1990’lı yılların başında PKK’ya karşı yürüttüğü mücadeleyle ortaya çıkan örgüt muhalif gördüğü dini yapı veya kişilere karşı da şiddet kullanmış ve cinayetler işlemiştir. Bu dönemde özellikle Güneydoğu’da içinde önde gelen din adamlarının da olduğu çok sayıda kişi kâfir, münafık veya işbirlikçi olduğu gerekçesiyle öldürülmüş ve bir çok insan bölgeyi terk etmek zorunda bırakılmıştır.¹⁸⁶¹ Yapılan araştırmalarda o

¹⁸⁵⁶ Okumuş, “ABD’de İslamofobi ve Anti-İslamizm: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası”, 245.

¹⁸⁵⁷ Poole, “Reporting Islam”, 4.

¹⁸⁵⁸ Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, 20.

¹⁸⁵⁹ Hayati Hökelekli, *İslama Giriş: Gençliğin İslam Bilgisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 428.

¹⁸⁶⁰ Barın, *Tedirgin Nefret: İslâmofobi Ve DAEŞ*, 235.

¹⁸⁶¹ Kurt, *Türkiye’de Hizbullah-Din, Şiddet ve Aidiyet*.

dönemlerde bazı ailelerin Hizbullahçılara katılır korkusuyla çocuklarını camilerden, dini kurumlardan uzak tuttukları ve o zamanların eğitimli çoğu gencinin Hizbullahçı yaftası yememek için kendilerini farklı kimlikler üzerinden tanımladıkları tespit edilmiştir.¹⁸⁶² 28 Şubat post-modern darbe sürecine malzeme olmak üzere medyanın da manipülatif desteğiyle Diyarbakır ve Batman başta olmak üzere birçok yerde bulunan mezar evleri ve domuz bağlı infaz görüntüleri yurt çapına yayılan bir fundamentalist korku oluşturulmuş, dini kurumlar baskılanmış¹⁸⁶³ ve dindarlar ötekileştirilmiştir.¹⁸⁶⁴ Böylece din ve dindar nefreti oluşturulmuş ve kamuoyu postmodern darbeye hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemlerde Hizbullah üzerinden Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde dindar halk dinden uzaklaştırılırken FETÖ üzerinden de tüm Türkiye’de dine ve dindarlara karşı bir mesafe oluşmuştur.

İslam’ın esenlik ve barış anlamının her iki dünya için de içselleştirilmesi gerekirken ahirette cenneti kazanmak adına yanlış dini yorumlarla cihat adı altında İslam coğrafyasını kana bulayanlar ve Müslümanların huzurunu bozanlar, karşı çıktıkları Batı’ya zarar vermek yerine Müslümanlara büyük zararlar vermelerinin paradoksunu yaşamaktadırlar.¹⁸⁶⁵

3.2.6.9. Sosyokültürel uyum problemleri

Özellikle Avrupa başta olmak üzere Batı’da İslam karşıtlığının önemli sebeplerinden biri de Müslümanların toplumsal uyum sorunlarıdır. Yerel kültüründen vazgeçmeme ısrarları, dil öğrenme isteksizlikleri, yerleşik halkın inançsal uygulamalarına saygı göstermemeleri ve kutsallarını alaya almaları, namus/töre cinayetleri, bulundukları ülkenin yerleşik toplumsal kurallarına uymamaları, kamuya açık ortamlarda dini ritüellerini yerine getirmeleri ve bu yaşantılarında ısrarcı olmalarıdır.¹⁸⁶⁶

¹⁸⁶² Yanmış, “Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”.

¹⁸⁶³ Mustafa Kara, *28 Şubat Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Dini Hayat* (Emin Yayınları: Bursa, 2012).

¹⁸⁶⁴ Fatma Çakır, “Fransa’da ve Türkiye’de Laiklik Tartışmaları”, *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi* 1/1 (2017), 86.

¹⁸⁶⁵ Uyanık, “Dünyada İslamfobiayı Besleyen Unsur Olarak Neo-Selefi Öğreti ‘Bir Zihniyet Analizi’”, 319.

¹⁸⁶⁶ Ertaş, *İslamofobi*, 81.

Seküler bir sistem içinde bireyler inançlarından dolayı ötekileştirildiklerinde veya alanları kısıtlandığında toplumsal uyumda sorun yaşamakta ve kendi gibi ötekileştirilenler bir araya gelerek gettolaşmakta hatta radikalleşebilmektedirler. Oysa sistem içinde kalmalarına hoşgörü ile bakıldığında ve ortak yaşam kültürü geliştirildiğinde zamanla toplumla daha fazla bütünleşmektedirler. Zira kısıtlama ve yasaklar radikalleşmeye zemin hazırlamaktadır. Himmat, İslam karşıtlığı ortamında yetişen birçok genç Müslümanın ötekileştirilmenin etkisiyle radikal dini gruplara yönelebildiğini belirtmiştir.¹⁸⁶⁷ Diğer yandan baş örtüsü, peçe, sakal gibi simgesel unsur taşıyan dindarlara karşı yapılan sözlü ve fiziki saldırılar dindar kimseler üzerinde baskı oluşturmuştur. Bu saldırılara karşı bir kısım dindarlar bu tür simgelerden uzaklaşıp toplumla entegre olma yolunu seçerken bir kısmı da bulundukları toplumda ötekileştirmeyi göze alarak bu sembollerin daha görünür olmasını tercih etmişler ve çoğu zaman da radikal gruplara yönelmişlerdir.¹⁸⁶⁸ Özellikle sosyal medyada sosyalleşen yeni kuşaklar, internet ortamında radikallerle tanışıp kaynaşarak sanal ümmetin bir bileşeni olma hazzına kapılabilmişlerdir.

3.2.6.10. Temsiliyet problemi

Bu dinin mensubu olmayanlar da dahil hakkında hemen herkes konuşmasına ve sürekli gündemde olmasına rağmen İslamiyet, dinler içinde bugün bile en az bilinen ancak en fazla yanlış anlaşılan/anlatılan bir din konumundadır.¹⁸⁶⁹ Riad Domazeti iki milyara yaklaşan Müslüman coğrafyanın bütüncül bir temsiliyetinin olmadığını hatırlatarak İslam dünyasının önemli bir sorununu gündeme taşımaktadır.¹⁸⁷⁰ İslam dünyasında ülkeler ve Müslümanlar arasındaki sorunlar, ontolojik düzlemde olmadığı gibi Avrupa'nın 1648'de Vestfalya anlaşması ile çözdüğü teolojik çatışma alanlarına göre çok daha çözülebilir düzeydedir. Kanlı Yüz Yıl ve Otuz Yıl savaşlarından yorgun düşen Hristiyan Avrupa'nın, aralarındaki mezhep çatışmalarını sonlandırıp ittifak kurarak yükselişe geçmesi İslam dünyasına da kurtuluş ve yükseliş umudu için çatışma ve farklılıkları sonlandırıp güçlü bir birliktelik ve temsiliyet kurmaktan başka çarenin olmadığını hatırlatmaktadır.

¹⁸⁶⁷ Himmat, *Islamophobia and Its Consequences on Young Women*, 87-88.

¹⁸⁶⁸ Yanmış, "Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme".

¹⁸⁶⁹ Akkoyunlu - Ünal, "Küreselleşme Sürecinde İslâm'ın Geleceği ve İlâhiyatçıların Rolü", 22.

¹⁸⁷⁰ Selim Vatandaş, "Avrupa Birliği Doğu'ya Ne Anlatır?", *İNSAMER*, (2019), 4.

3.2.6.11. Kadının statüsü ve kadına şiddet

İslamofobik bireylerin en sık kullandığı temel argümanlardan biri de İslam coğrafyasında kadınların rolü üzerinedir. Seyahat, eğitim, siyasi ve ekonomik hayata katılım sınırlamaları ile özgürlük alanlarının kısıtlandığı, kadınlara eşit ve adil muamele edilmediği ve namus/töre cinayetleri başta olmak üzere kadına yönelik şiddetin önlenemediği yönündeki algılar bir realite olarak karşımızda durmaktadır.

Öncelikle bu durumların İslam’la değil coğrafi adet ve geleneklerle ilişkili olduğunun bilinmesinde fayda bulunmaktadır. Zira peygamberimizin eşleri dahil kadınların hadis rivayetinde bulundukları, ticaret yaptıkları, savaşımlara katıldıkları, Hz. Aişe’nin Cemel vakasında olduğu gibi orduda bizzat savaştıkları, camilerde ibadet ettikleri, Halifelere itirazlarda bulundukları, hasta tedavi ettikleri, pazar denetimleri yaptıkları ve sosyal yaşamın bizzat merkezinde yer aldıkları bir vakıdır. UNESCO tarafından da dünyanın ilk üniversitesi olarak kabul edilen ve 12 asırdır kesintisiz eğitimine devam eden Karaviyyin Üniversitesi, Fatima el-Fihri isimli bir bilge kadın tarafından kurulmuştur. İbni Haldun, İbni Rüşd, İbni Bace, İbni Battuta, tıp bilginlerinden Yahudi İbni Meymun, coğrafyacı Eş-Şerif el-İdrisi, mutasavvıflardan İbni Arabi, İbni Hazm ve Abdüsselam Bin Meşîş, Papa II. Silvester, Avrupalı gezgin Leo Africanus gibi çok sayıda alim, filozof, gezgin ve din adamı eğitimlerini bu üniversitede almışlardır.¹⁸⁷¹

İslam’ın ilk asrında kadınlar toplumun merkezinde aktif olarak bizzat yer alırken ilerleyen zamanlarda ve günümüzde neden bazı Müslüman ülkelerde toplumdan dışlandığının öz eleştirisinin yapılması gerekir. Adet ve geleneklerden kaynaklı kadını ötekileştiren yanlış uygulamalar, İslam’la özdeşleştirilmeden kadınların sosyal yaşamdaki statüleri ile ilgili yapılacak düzenlemeler ve iyileştirmeler, İslamofobi ile mücadelede önemli bir kazanım sağlayacaktır.¹⁸⁷²

¹⁸⁷¹ Enson Haber, “Dünyanın İlk Üniversitesinin Kurucusu: Fatima El Fihri” (<https://www.ensonhaber.com/tarih-haberleri/dunyanin-ilk-universitesinin-kurucusu-fatima-el-fihri>, 2021).

¹⁸⁷² Gür, “İslamofobi Oluşumunda İslam Dünyasının Sorumluluğu Üzerine Öz Eleştirel Yaklaşım”, 199.

3.2.6.12. Otokratik yönetimlerin fikinsel ve yaşamsal kısıtlamaları

Müslüman nüfus yoğunluğuna sahip ve Jeostratejik bir konumdaki Türkiye Cumhuriyeti'nde Tanzimattan günümüze gelen Batılılaşma hareketleri ve karşıtlarının mücadelesinde toplumsal ayrışmalar oluşmuş, insan kaynakları ve entelektüel birikim heba edilmiştir. Özünde iktidarı elde etme ve bırakmama yatan bu mücadelede medya üzerinden dindarlar zamanın ruhunu okuyamamaları, Batı/modernite karşıtlığı ve irticacılık üzerinden fundafobik söylemlerle yaftalanırken; laikler de seküler yaşam tarzı dayatmaları, Batı taklitçiliği ve katı laiklik uygulamaları üzerinden laikofobik söylemlerle suçlanmışlardır. Türkiye gibi Müslüman toplumlarda fundafobi gibi farklı kavramlar üzerinden İslamofobinin yükselmesine reaksiyonlar olarak laikofobinin de yükseldiği ve bunun toplumsal ayrışmaya zemin hazırladığı görülmüştür. Türkiye başta olmak üzere İslam Dünyasında laikofobi ve İslamofobi gibi kavramların yereldeki etkenlerinin iyi irdelenerek mücadele stratejilerinin belirlenmesi gelecek için önemli bir kazanım olacaktır.

Seküler yönetim tarzının önemli merkezlerinden olan Amerika ve İngiltere'de herhangi bir meslek veya devlet kurumunda herhangi bir pozisyonda başörtüsü veya dini simge/semboller sorun oluşturmazken son yıllara kadar Türkiye'de kronik bir sorun haline getirilmiştir. Laikliğin daha ziyade din ve vicdan hürriyeti anlamında kullanıldığı ve inançların devlet tarafından korunduğu İngiltere'de semboller üzerinden inanç gruplarına baskı yapılmazken Türkiye'de olduğu gibi Fransa'da da başta Müslümanlar olmak üzere dini semboller üzerinden inanç grupları üzerinde baskı kurulmuş ve inanç hürriyetine kısıtlama getirilmiştir. Uzun süre Fransız tipi laiklik uygulamaları ile ciddi sorunlar yaşayan Türkiye son yıllarda toplumumuza daha uygun olan Anglo-Sakson tipi laiklik anlayışına geçiş yapmış,¹⁸⁷³ din ve dini simge/semboller sorun teşkil etmekten kurtarılmaya çalışılmış ve özellikle dindar kesim başta olmak üzere laikliğe karşı toplumsal bakışta önemli bir değişim oluşmuştur.

Seküler seçkinli elitlerin ve Müslüman ülkelerin yöneticilerinin temel sorunu Batı'nın yaptığı hataya düşerek Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerde farklı anlayış ve ekollere sahip çok sayıda İslamcı hareketi yekpare olarak düşünüp tümünü fundamentalist olarak etiketlemek ve genellemeci bir mantıkla birinin hatası yüzünden

¹⁸⁷³ Çakır, "Fransa'da ve Türkiye'de Laiklik Tartışmaları", 90-92.

tümünü suçlamaktır. Zira bir örgüt içinde yer alan bireylerin bile her konuda aynı şekilde düşünmediği ve hareket etmediği¹⁸⁷⁴ göz önüne alındığında İslamcı hareketlerin yekpare oluşumlar olmadığını ileri süren Wickham yerinde bir tespitte bulunmuştur.¹⁸⁷⁵

3.2.6.13. Kurtarıcı mehdi beklentisi

İslam geleneğinde ahir zamanda gelecek kurtarıcıyı ifade etmek üzere mehdi kavramı kullanılmakla birlikte Kur'an'da kurtarıcı anlamında Mehdi düşüncesine yer verilememektedir. Kelam alimlerinin çoğunluğu da eserlerinde bu inançtan söz etmemekte ve inanılması gerekli bir akide olarak değerlendirmemektedirler. Bununla birlikte hadis külliyyatındaki rivayetler sebebiyle bu inanç Müslümanlar arasında yerleşmiştir. Bu bağlamda İslami inancın temel esaslarından biri olmadığını söylemek mümkündür.

Mehdilik konusu sadece Şia'da beş temel esastan biri olan "İmamet" esasının kapsamında değerlendirildiğinden dolayı akidenin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ehl-i Sünnet tasavvuf çevreleri ile bir kısım Selefiler de Mehdilik inancına sahip olmakla beraber, bunların hiçbirini bunu akidevi bir mesele olarak görmemektedir. Müteahhirun döneminde yazılan eserlerde ya kıyametin alametleri arasında ya da imamet bahsinde hiçbir detay vermeden sadece Şia'ya cevap vermek için yer verilmiştir. Buhari, Müslim ve İmam Malik gibi büyük hadis müelliflerinin eserlerinde de herhangi bir rivayet bulunmamaktadır.¹⁸⁷⁶

Özellikle ezoterik ve kült yapılanmalarda kurtarıcı Mehdi beklentisi toplumu kaderciliğe ve sorumsuzluğa itmekte ve toplumsal değişim ve dönüşümü erteletmektedir. Aliya İzzet Begoviç de bir adım daha ileri giderek kurtarıcı Mehdi beklentisinin Müslümanlara fayda sağlamadığı gibi sadece Müslümanları tembelliğe ve sorumsuzluğa sevk ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁷⁷ İslam dünyasındaki kurtarıcı Mehdi beklentileri bir yandan bireysel sorumlulukların ihmal edilmesine yol açarken diğer

¹⁸⁷⁴ Tekin - Atılgan, "Siyasal İslam ve Fundamentalist İslam Çerçevesinde Müslüman Kardeşler Hareketi Üzerine Bir Analiz", 338.

¹⁸⁷⁵ Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, 2-3.

¹⁸⁷⁶ Mahmut Çınar, "Ortaya Çıkış Sürecinde Siyasi Bir Kişilik Olarak Mehdi ve Mehdilik", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 20/4 (2021), 1598.

¹⁸⁷⁷ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 320.

yandan da bu beklentinin din istismarcıları tarafından kullanılmasına ve bunun üzerinden insanların aldatılmasına yol açmaktadır. Neden İslam dünyasında çoğu Müslümanın kolaycılığa kaçıp sorumluluğunu Allah’a (c.c.) havale ederek kurtarıcı Mehdi beklentisiyle ömrünü tükettiğinin öz eleştirisi yapılmalı ve Mehdi beklentisinin istismar amaçlı kullanılmasına izin verilmemelidir.

Kutsal kurtarıcı beklentisi sadece İslam dini ile ilişkili değildir, Yahudilik ve Hristiyanlık, Budizm başta olmak üzere diğer dinlerde de bulunmaktadır. Ayrıca Sünni dünyanın Mehdi beklentisi karşısında Şia dünyasının çok daha katı ve belirlenmiş Mehdi beklentisi bulunmaktadır.

3.2.6.14. Güvenin ve adalet anlayışının kaybedilmesi

Eminlik vasfıyla düşmanına bile kendisini kabul ettiren bir peygamberin ümmetinin ilk kuşakları ticaret için gittikleri Uzak Doğu’da dürüstlük ve ticaret ahlakları ile takdir toplayıp büyük topluluklar halinde İslam’a girişlere vesile olurken günümüzde ticaret başta olmak üzere evrensel ilkeler ve ahlak kuralları açısından kötü örnek olarak gösterilmektedirler. Bir yandan eylem ve söylem tutarlılığı ile İslam’ı yüceltenlerin yanı sıra diğer yandan dini istismar eden sahte şeyhlerin, şarlatan hocaların, ahlaksızlığı şiar edinmiş sözde din adamlarının, dini istismar eden siyasilerin, kendilerini mutlak otorite ve dinin sahibi zanneden cemaat ve tarikatların, Müslüman kardeşini aldatmaktan, yalan söylemekten, can ve malına kastetmekten, emanete ihanet etmekten çekinmeyen sözde Müslümanların nasıl böylesine pervasızlaşabildiklerini öz suçlamaya savrulmadan öz eleştiriye tabi tutmak gerekir. Ramadan, Müslümanların yaşadıkları toplumsal ve ahlaki problemlerin farkında olması gerektiğine, Müslüman camianın çok ciddi, kompleks, yapısal ve ahlaki çıkmazları olduğuna, bunların sadece Kur’an ve sünnete referansla çözülemeyeceğine vurgu yaparken realiteyi doğru okumanın bu problemlerin çözümü için şart olduğunu ancak günümüz itibarıyla Müslümanların kendi değer ve prensiplerine sahip çıkmaktan çok uzak olduklarını belirtmiştir.¹⁸⁷⁸ Yine Ramadan “nas”la birlikte vakıanın da doğru okunarak yorumlanmasının doğru ve kalıcı çözüm için şart

¹⁸⁷⁸ Ramadan, *Der Islam und der Westen: von der Konfrontation zum Dialog der Zivilisationen*, 339.

olduğunu¹⁸⁷⁹ ve Müslümanların kendi eksiklik ve çıkmazlarını tespit etmelerinin atılacak ilk adım olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸⁸⁰

Sürekli Batı'yı suçlayarak kendisini sorumluluktan kurtarma konforunu yaşayan Müslümanların şu sorular üzerinde düşünerek öz eleştiri yapması, İslamofobi ile mücadele stratejilerine katkı sağlayacaktır.

Batı, Müslümanların birbirlerini aldatmaları, can ve mallarına göz dikmeleri için baskı mı uyguluyor? “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*”¹⁸⁸¹ ayetine muhatap olan Müslümanlara Batı zorla yalan mı söylettiriyor? Toplumsal hayat ve şehirleşmede böylesine kaotik ve hijyenik olmayan ortamları Batı mı oluşturuyor? Hak ihlallerini, adaletsizlikleri, liyakat ve ehliyetin rafa kaldırılmasını, rüşvet ve yolsuzluğu Batı mı dayatıyor? Neden Batı, İslam'ın evrensel ahlaki normlarını uygularken İslam dünyası tersini yapıyor? Doğuda İslam güneşi parlarken Orta Çağın karanlığında yaşayan Batı ile nasıl yer değiştirdik? Cehalet ve taassuba savaş açan bir dinin inananları nasıl oluyor da böylesine taassup ve cehalet karanlığına mahkûm oluyor? Konjonktürel katı gelenekler bağlamında aile içi şiddet ve işlenen töre cinayetleri dinin hangi emir ve telakkisi ile meşrulaştırılıyor? İkisi hariç petrol ihraç eden ülkeler (OPEC) tamamen Müslüman nüfus çoğunluğu olan ülkelerden oluşurken neden çoğu İslam ülkesinde yoksulluk ve sefalet hakim? Gelir düzeyi açısından böylesine büyük uçurumlar olan, yoksulun açlıktan zenginin israftan karın ağrısı çektiği kırılmalı İslam toplumlarının mimarları Müslümanlar değil mi? Neden göçmenler İslam ülkelerine değil de Batı'ya gitmek için canlarını hiçe sayıyorlar? Neden İslam coğrafyası güvenlik sorunlu bölge olarak görülüyor? “*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*”¹⁸⁸² (Hadis, İbn Hanbel, II, s.381) diyen bir peygamberin inananları nasıl böylesine ahlaki bir yozlaşma gösteriyor? Neden İslam coğrafyasında Müslümanlar başta olmak üzere insanlık vahşet ve kan deryasında boğuluyor? Yaklaşık iki milyar Müslüman neden böylesine paramparça ve bir temsiliyet makamı yok?¹⁸⁸³

¹⁸⁷⁹ Tariq Ramadan, *Radical Reform: Islamic Ethics and Liberation* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 101-112.

¹⁸⁸⁰ Ramadan, *Der Islam und der Westen: von der Konfrontation zum Dialog der Zivilisationen*, 340-341.

¹⁸⁸¹ Hud 11/112

¹⁸⁸² İbni Hanbel, II, s.381

¹⁸⁸³ Gür, “İslamofobi Oluşumunda İslam Dünyasının Sorumluluğu Üzerine Öz Eleştirel Yaklaşım”, 200.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İslamofobinin tüm yönleriyle ele alındığı bu çalışmada; Batı eleştirisinin yanı sıra İslamofobi oluşumunda Müslümanlardan kaynaklı sebepler ele alınırken radikal yapılar kadar ılımlı yapıların da İslamofobiye yol açabileceği detaylı bir şekilde ortaya konulmuş ve İslamofobi ile mücadele edebilmek için öz eleştiri yapılması gerekliliği açıklığa kavuşturulmuştur.

Son üç asırdır İslam dünyası genel olarak kendi kültürel kaynaklarının dışındaki dünyanın etkisi altına girmiştir. İşgal ve iç savaşların içinden gelen pek çok İslam ülkesi, önce hür olabilmenin mücadelesini verirken ne kendi zamanının ruhunu ne de var olan modern zamanın kazanımlarını tam manasıyla yakalayabilmektedir. İslam dünyasının katı ideolojik karşıtlıkların dışında, ortak akla hitap eden bir adalet ve doğruluk arayışı içinde İslam'a uygun kavramlar, araçlar ve modeller üretmesi gerekmektedir. Uzun zamandır suçluluk psikolojisi ile savunma hattına itilen Müslümanlar ne olduklarını anlatamadıklarından ne olmadıklarını anlatmak zorunda kalmışlardır. İslam karşıtlığına çözüm, yine İslam'ın kendisidir. Müslümanlar her nerede olurlarsa olsunlar İslam'ı doğru öğrenip, özüne uygun temsil edip, usulünce tebliğ yaptıkları takdirde hem toplumsal güven ve huzuru sağlayacaklar hem de İslam'ın zedelenen imajını düzeltmiş olacaklardır.

İslamofobi görece yeni bir kavram olmakla birlikte aslında Müslüman Doğu ile Hristiyan Batı arasında on dört asırlık teolojik, iktisadi ve siyasal hegemonya rekabetinin tarihsel bir yansımasıdır. Gerek Batı gerekse Doğu kaynaklarında çok sık kullanılmasına ve hakkında geniş bir literatür oluşmasına rağmen uzmanların ittifakla kabul ettikleri bir İslamofobi tanımından söz edilememektedir. Diğer yandan İslamofobinin, İslam'a ve Müslümanlara karşı önyargılı, negatif duygu ve düşünceler çağrıştırdığından sorunlu bir kavram olduğu açıktır.

Temelde İslam karşıtlığı olarak özetlenebilecek İslamofobi, içsel ve dışsal olarak iki farklı şekilde değerlendirilmiştir. Dışsal İslamofobi, Batı dünyasının İslam

dünyasına yönelik İslamofobik yaklaşımıdır ki çalışmalarda hep bu yönü değerlendirilmiştir. İçsel İslamofobi ise akademik çalışmaların pek yapılmadığı ve Müslümanların yoğunlukta yaşadığı toplumlarda kendisini seküler olarak tanımlayanların göreceli daha dindar gördüğü Müslümanlara karşı fobik yaklaşımıdır. Batı dünyasının İslamofobik yaklaşımı sürekli gündem de tutulurken İslam dünyasının kendi içindeki İslamofobi göz ardı edilmektedir. Oysa İslam dünyasının içinde oluşan İslamofobik yaklaşım dışarıdan gelene göre daha endişe vericidir. Bu yüzden İslamofobi ele alınırken Batılıların ve Müslümanların söylem, tutum ve davranışlarının birlikte değerlendirilmesi daha objektif bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Bütün baskı ve algılara rağmen Batı toplumunda İslam'ın kabul görmesi ve Müslümanlığın yayılması, Batı'yı her zaman korkutmuştur. Gittikçe daha fazla Müslümanla yüzleşen, birlikte yaşamak durumunda olan Batı, kendi değerlerini koruyamama ve İslamlaşma endişesiyle bir taraftan ülkelerindeki ötekileştirilmiş kızgın Müslüman gençleri bir plan dahilinde paramiliter güç olarak çatışma bölgelerine gönderip onlardan kurtulurken diğer taraftan da yapılan terör eylemleri üzerinden Batı kamuoyunda İslamofobiyi körüklemiştir. Tüm bunlar olurken ABD aynı zamanda CIA kontrolünde ılımlı İslami yapılara da destek vererek bulundukları ülkelerde stratejik hedeflerine hizmet ettirmiştir. Batı, İslamofobiyi körüklemek adına tüm argümanları kullanmıştır. Ancak onlara bu malzemeyi ve fırsatı verenler de bizzat Müslümanların kendileri olmuştur.

Tarihsel bagajlar üzerinden Doğu-Batı çatışmasının alt yapısını oluşturan Oryantalizm karşısında reaksiyoner olarak geliştirilen Oksidentalizm ile medeniyetler çatışması farklı boyutlar kazanmış ve bu çatışmanın boyutlarını anlamak açısından her iki tarafın bir diğerini nasıl algıladığının belirlenmesine odaklanan çalışmalar önem kazanmıştır. Washington merkezli PEW Araştırma Merkezi'nin "*Batılılar ve Müslümanlar Birbirlerini Nasıl Görüyorlar*" araştırmasında; her iki taraftan da kaynaklanan sorunların olduğu görülmüştür. Müslümanların çoğunluğuna göre Batılılar egoist, görgsüz, ahlaksız, şiddet yanlısı ve fanatik olarak görülürken; Batılıların çoğunluğuna göre ise Müslümanlar bağnaz, hoşgörüsüz ve şiddet yanlısı olarak tanımlanmıştır.

Batı'nın zihin dünyası karışıktır ve eylem-söylem birlikteliği olmadığı için bir paradoks yaşamaktadır. Bir yandan terör ve şiddet yanlısı cahil insanlardan

müteşekkil bir İslam algısı oluşturulurken diğer taraftan dünyada ikinci, ABD’de üçüncü sırada yoğunluğa sahip ve Batı toplumu tarafından tanındıkça kabul gören bir dinin sosyolojik izahı yapılamamaktadır. İslam, cehalet ve şiddet eğilimi ile terör yapılanmalarına zemin hazırlıyorsa nasıl oluyor da Batı dünyası başta olmak üzere bu kadar yoğun ilgi görüp yayılmaktadır. Asıl sorun burada yatmakta ve gerçek ötesi yaklaşımlarla oluşturulan algılarla gerçeklerin üstü örtülmeye çalışılmaktadır. Doğal olarak potansiyel çatışma alanı oluşturan bu yaklaşım da uzlaşma yollarını tıkamaktadır.

Oryantalizmin modern ve sistematik versiyonu olan İslamofobiyi besleme açısından İslam dünyası modernistlerinin Batı kompleksi, İslam dünyasındaki Müslümanlardan kaynaklı dağınıklık, geri kalmışlık ve fakr-u zaruretin İslam’a mal edilmesi, Müslümanların tarih bilincinden mahrum bırakılması, İslam’ın dinamizmi yok sayılıp güncel sorunlara cevap veremeyecek statik bir yapıya dönüştürülmesi, İslamcı terör yaftasının vurulması gibi tartışmalı konuları Batı detaylı çalışıp Müslümanların önüne koymuştur. Bir yandan DEAŞ, Boko Haram gibi örgütlerin propaganda amaçlı yayınladıkları infaz görüntüleri üzerinden İslamofobi tırmandırılırken diğer yandan uluslararası arenada karikatürler aracılığıyla aşağılanan Müslümanların verdikleri tepkiler nedeniyle Müslümanlar mizah anlayışından yoksun, tahammülsüz ve şiddet yanlısı gibi yaftalarla rencide edilmiş ve yapılanlara karşı tepki veremez hale getirilmiştir.

Bazı İslam ülkelerindeki otokratik yönetimler, kamusal ve siyasal alana katılımdaki kısıtlılıklar, fikir ve ifade özgürlüklerinin kısıtlanması, sivil toplum kuruluşlarının faaliyet ve gelişimlerine yeterince imkân tanınmaması, hak arayışı ve taleplerinin reddedilmesi hatta bazen şiddetle bastırılması, yolsuzluk/rüşvetin normalleşmesi ve devlet kademelerinde liyakat ve ehliyetin değersizleştirilmesi, İslam karşıtlarının kullandığı İslamofobik argümanlardandır. İslam’ın özüne dönerek adalet, liyakat, can/mal/inanç emniyeti, fikir hürriyeti, sosyal yaşama aktif katılım serbestiyeti ve siyasal erkte söz sahibi olma hakkı yeniden çağımıza uyarlandığı zaman İslamofobi ile mücadelede önemli engeller aşılmış olacaktır.

İnsanoğlu yaratılışı gereği çevresindeki etkilere karşı tepki vermektedir. Bir kısım tepkiler irade dışı ve otonom özellik gösterirken bir kısmı da iradi olarak meydana gelmektedir. İradi tepkilerin sonuçlarının kime yarayacağına ve şiddete dönüşüm gösterip göstermeyeceğine dikkat etmek gerekir. Gücü elinde bulunduran ve

kuralları koyan Batı'nın ölçüsüz ve orantısız söylem ve eylemlerine karşılık Müslümanlar inançları gereği her şeyi yapabilme hakkına sahip değildirler. Ebetteki Batı'nın üsttenci, suçlayıcı ve ötekileştirici davranış modeli karşısında Müslümanların sessiz kalmaları beklenemez. Ancak verilecek reaksiyonlarda makuliyet ve orantılılık ölçüsü göz ardı edilmemeli, öncelikli olarak İslam'ın ruhuna zarar verecek ve yanlış algılara yol açacak söylem ve eylemlerden uzak durulmalı ve “*kem alat ile kemalat olmaz*” kuralı sürekli hatırlanmalıdır.

İslamofobi ile mücadele edebilmek için Müslümanların öncelikle akıl türünü ve düşünce tarzını gözden geçirmesi ve yenilemesi gerekir. Batı karşısında İslam dünyası ciddi bir akıl tutulması yaşamaktadır. Bu yüzden kusuru hep dışarıda arayan mazeretçi akıl, kendini daima haklı gören mağrur akıl, kaderciliğe yaslanan tembel akıl ve teslimiyetçi olan aciz akıl türlerinin düşünce tarzlarından kurtularak sorgulayan, araştıran ve hakikati kabullenen rasyonel akılla düşünme başarılmalıdır.

İslamofobi ile mücadelede İslamofobi'nin ne olup ne olmadığının daha net bir biçimde ortaya konulmasını sağlamak ve hukuki sınırlarını belirlemek için işlevsel bir İslamofobi tanımı üzerinde uzlaşmak kritik ve öncelikli bir yaklaşımdır. Zira herkes kendine göre bir kapsam oluşturarak basit tedirginlikten ırkçılığa, İslam düşmanlığına ve anti-İslamizme kadar çok geniş bir yelpaze sunmaktadır. Bu durum İslamofobik nefret suçlarının, verilere dayalı bir biçimde tespit edilip kayıt altına alınmasına ve hukuki takibatların yapılmasına da katkı sağlayacaktır.

Müslümanlar, İslam'ın özüne aykırı olmamak kaydıyla inançlarına bağlı, çağı anlayan, ahlaki normlara uyan ve kendileriyle barışık insanlar olduklarını içinde yaşadıkları topluma yaşantıları ile sunmalıdırlar. Yani Müslümanlar, İslam'ı bulundukları her ortamda doğru yaşamalı/anlatmalı ve doğru yansıtmalıdırlar. İslam'ın tahammülsüzlüğü değil hoşgörüyü, zulmü değil adaleti, adam kayırmayı değil liyakati, almayı değil vermeyi, saklamayı değil paylaşmayı, haksızlık karşısında susmayı değil reaksiyon vermeyi, cehaleti değil irfanı, ben değil bizi, savaşı değil barışı, katletmeyi değil yaşatmayı, nefreti değil sevmeyi emrettiği her platformda anlatılmalıdır. Zira sorun İslam'da değil onu temsil iddiasında olan Müslüman bireylerdedir.

İslam karşıtlığının yoğun olduğu bölgelerde yaşayan Müslümanlar eğitim, ekonomik ve sosyokültürel düzeylerini yükseltmeli ve oluşabilecek herhangi bir olumsuzluğun potansiyel odağı olmadıklarını göstermelidirler. Kendileri bunları

yaparken de suç ve şiddet konusunda herhangi bir inançsal ayrımcılığın yapılmamasını, kendilerinin potansiyel suçlu olarak görülmemesini, hatta İslamofobi'nin böylesine tırmandırılmasında önemli faktör olan Batı'nın ön yargılarını ve İslamofobi'yi önlemedeki sorumluluklarını her fırsatta Batı'ya hatırlatmalıdırlar. Diğer yandan İslamofobi ile mücadelede “İslamofobi yeni antisemitizmdir” ifadesi etkin bir slogan olarak kullanılabilir ve benzer şekilde bir mücadele yürütülmesi gerektiği imajı verilebilir. İslamofobik söylem/eylemleri gözlemleyip takip etmek ve akademik araştırmalar yapmak üzere İslam dünyasında Uluslararası bir komisyon kurulabilir ve İslamofobik ötekileştirmeye maruz kalan Müslümanların hakları savunularak gerektiğinde sosyal ve hukuki destek verilebilir.

Müslümanların radikal yorumları benimseyen ve şiddet üreten yapıların gelişimine engel olması, her ne ad altında olursa olsun alan açmaması ve kimden geldiğine bakmaksızın şiddete karşı net tavır koyması İslamofobi ile mücadeleye anlamlı katkılar sağlayacaktır. Zira Müslümanların dahil olduğu her şiddet ve terör eylemi İslam'ın ve Müslümanların yaftalanmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle bir kısım ötekileştirilmiş ve rencide edilmiş genç Müslüman çevrelerde yayılım gösteren radikalleşmelere engel olunabilmesi için ana akım İslami yapının ciddi bir öz eleştiri yaparak inisiyatifini yeniden ele alması gerekmektedir.

İslamofobi ile mücadelede bilgiyi hikmetle mezcetmiş gerçek ilim insanları ve din bilginlerine büyük sorumluluk düşmektedir. Güncel krizler karşısında Müslümanlar ya Batı'yı taklit etmekle ya sorunları ötelemekle veya asırlar öncesinin klasik fıkıh kitaplarının çağa uyumsuz fetvalarına müracaatla yetinmişlerdir. Bu durum da Batı Medeniyeti ve sorunları karşısında İslam'ın çözüm üretemediği algısını güçlendirmektedir. Bu yüzden hem Müslümanların hem de çağdaş dünyanın problemlerini bilen vizyoner, siyaset ve yönetici erkten bağımsız, hikmete ram olmuş ilim ve bilim insanlarının sahada aktif rol üstlenmeleri önemli kazanım olacaktır.

İslam dünyasının sorumlulukları ve öz eleştiri denildiğinde Batı ve Doğu arasında önemli bir köprü görevi gören Aliya İzzet Begoviç önemli bir örnektir. İzzet Begoviç öncelikle Müslümanların geçmişle yüzleşmelerini, eleştirel düşüncelerini, bireyin kendisinden başlayarak yenilenmelerini, yenilenirken de kadim geleneklerini yok sayan Türkiye gibi değil Japonya örneğinde olduğu gibi geleneği asla ihmal etmemelerini, yöneticiye mutlak itaat dogmasından vazgeçmelerini, eğitim sistemini ezberci mantıktan kurtararak eleştirel düşüncüyü geliştirmelerini, öz ve sözlerinde

İslam'la tutarlı olmalarını, hayatın her aşamasının zühd adı altında kadercilik anlayışıyla sadece dua ile değil, çalışma ve bilimle düzenlemelerini, kurtarıcı Mehdi beklentisinden uzak durmalarını, iyinin düşmanı olan mükemmellik arayışından vaz geçmelerini ve dinin yoruma kapalı kesin hükümleri dışındaki alanlarında yenilenme yapabilmelerini önermiştir.

İslamofobik uygulamalarla onuru kırılan, hukuku çiğnenen ve maddi/manevi şiddete maruz kalan Müslümanların demokratik ve meşru yollarla haklarını savunmak için sivil toplum kuruluşlarında yer alıp aktifleşmeleri hem görünürlük hem de mücadele açısından faydalı olabilir. Meşru örgütlenme, birlikte hareket ve demokratik çerçevede tepkisellik, İslamofobi ile mücadelede önemli katkı sağlayabilir. Öncelikle Müslümanların farklılıklar üzerinde tartışmayı ve çatışmayı bırakıp benzerlikler üzerinde uzlaşmaları, birlik olmaları ve kardeşlik hukukunu ön plana çıkarmaları önemli bir adımdır.

Her toplumda vicdanlı ve hakkaniyetli liberal insanlar bulunabileceğinden İslamofobi ile mücadele ağını yaygınlaştırmak için küresel ölçekte insanlar tespit edilip diyaloga geçilerek destek alınmasında fayda bulunmaktadır. Müslüman ülkeler birlikte hareket ederek medya alanında güçlü bir oluşuma gidip, uluslararası alanda rekabet edebilecek bir medya ve iletişim ağı kurulmalıdır. Geniş perspektifli uluslararası bir platformda din adamları, akademisyenler, siyasetçiler ve sivil toplum örgütleri bir araya gelerek “ortak akıl” ile stratejik adımlar belirlenmelidir.

Dünyanın çok farklı yerlerinde diğer inançlarla iltisaklı şiddet ve terör yanlılarının bulunduğu bir gerçektir. Ancak İslam Dünyasında oluşturulan vahşet görüntüleri ile İslam, şiddet ve terörle birlikte anılarak İslamofobi körüklenirken; Hristiyan Avrupa ve ABD başta olmak üzere İslam dışı toplumlarda yükselen vahşet ve şiddet görüntülerinin Hristiyanlık ile özdeşleştirilmemesi ve Hristiyanofobi'den bahsedilmemesi Batı'nın ikiyüzlülüğüdür. Zira İslam adına olduğu gibi Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm, Hinduizm adına da şiddet eylemlerine başvuranlar olmuştur. Batı'nın bu ikiyüzlülüğünün belgelenmesi ve uluslararası platformlarda dile getirilmesi, İslamofobi ile mücadeleye önemli katkı sağlayacaktır.

Genelde Müslüman birisi şiddet uyguladığında bu durum bir eylem olarak nitelenirken farklı inançlardan olanların eylemleri terörle özdeşleştirilmeyip bireysel olarak nitelenmektedir. Yakın zamanda Norveç'te, Yeni Zelenda'da Müslümanlara

yönelik bazı saldırılar bu düşünceyi doğrulamaktadır. Saldırganlar bu eylemlerini Hristiyanlık adına yaptıklarını açıkça söylemelerine rağmen Batı medyasının bunu görmezden gelerek bireysel saldırı olarak değerlendirmesi ve hatta bazı siyasetçilerin saldırıyı olumlama Batı'nın İslam ve Müslümanlar konusunda ön yargılı olduğunu göstermektedir. Özellikle son birkaç aydır İsrail'in devlet gücüyle terör oluşturup çocuklar başta olmak üzere Filistinlileri katledip soykırım uygulaması karşısında ABD ve Avrupa başta olmak üzere çoğu Batı ülkesinin tepkisizliği Batı dünyasının çifte standardını ortaya koymaktadır.

Farklı coğrafyalarda yapılan araştırmalar inanç üzerinde kurulan baskıların ağır travmalara ve reaksiyonlara yol açtığını gösterdiği gibi farklılıklara tahammül göstermeyen ve hayat hakkı tanımayan şiddet yönelimli fundamentalist din anlayışlarının da İslam coğrafyasında İslamofobi'ye neden olduğunu ortaya koymuştur. Bu realitenin Türkiye'de seküler yaşam tarzlı olanların yanı sıra dinle herhangi bir teolojik problemleri olmayan ve geleneksel inancını yaşayan halkta da gözlenmesi ise fundafobinin İslamofobi'ye nasıl evrildiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu yüzden fundafobi ile başlayan İslamofobi'nin geleneksel Müslüman halkta bile nasıl oluşabildiği sorusunun cevabını araştırmak İslamofobi'nin sınırlarını anlama ve mücadele etme açısından önemlidir. Yakın geçmişte medyanın da önemli katkısıyla dindarlara yönelik genel algı, mevcut siyasal düzenden rahatsız oldukları ve imkân buldukları takdirde şeriat getirecekleri, kadınları kara çarşafa sokacakları, alkolün yasaklanacağı, toplu yaşam alanlarının haremlik-selamlık olacağı ve Türkiye'yi Suudi Arabistan/İran/Afganistan yapmak istedikleri gibi gerçeklikten uzak ön yargılar yönünde olmuştur. Yıllardır ülkeyi yöneten siyasal İslamcılarının tutum ve davranışları bu algıları destekleyecek nitelikte olmadığı gibi mevcut toplumsal ve siyasal sisteme entegre oldukları gerçeği topluma daha iyi anlatılmalı ve dindar olmakla fundamentalist olmak arasındaki ayrımın yapılması sağlanmalıdır.

İslamofobi ve etkileri ile baş etmek için Müslümanların, eleştiriden ziyade öz eleştiri yaparak ruhani dinginliğe ulaşması, dünya-ahiret dengesini iyi kurması, kendine ve toplumuna karşı sorumluluklarını içselleştirmesi, hodgam değil diğergam olması, sosyokültürel krizlerde akl-ı selim ve hikmetle hareket ederek yıkıcı değil yapıcı tepkiler vermesi, eylem ve söylemlerin arka planını araştırıp analiz ederek çözümler üretmesi, özüne uygun bir şekilde inancını temsil etmesi ve emrolunduğu gibi dosdoğru olması şeklinde özetlenebilecek hasletleri içselleştirmesi gerekir.

Şiddet ve terör üzerinden İslam'a saldırıp Müslümanları aşağılamaya çalışan Batı'ya ekonomik ve teopolitik çıkarlar uğruna ABD'nin önce Afganistan'ı ve daha sonra da Irak'ı işgal etmesinin, İslam coğrafyasında kaosa yol açtığını ve bu durumdan da radikal grupların istifade ettiğini verileri ile birlikte detaylı anlatmak gerekir. Arap Baharı ve Suriye müdahalelerinin oluşturduğu kaos ortamında Orta Doğu coğrafyasında sosyokültürel ve mezhepsel fay hatlarının daha fazla belirginleştiği, kırılganlığının arttığı, bu durumun yeni radikal grupların oluşumuna zemin hazırladığı veya mevcut radikal gruplara yaradığı vurgulanmalıdır.

Özellikle gençlere cihat gibi İslami kavramların geniş muhtevasının olduğu iyi anlatılmalıdır. Cihadın yalnızca düşmanla savaş olmadığı, nefisle mücadelenin de cihat kapsamına girdiği, bir anlamının da gayret etmek ve çabalamak olduğu, İslam dünyasının doğru bir zeminde ilerlemesi için çabalamanın ve işini iyi yapmanın da cihat olduğu yönünde toplumsal bilinç oluşturulmalıdır.

Batı, yüzyıllardır süren din-mezhep ve iktidar savaşlarını Vestfalya Anlaşması ile sonlandırıp birliktelik kurarken Sünni hakimiyet alanında tarihsel Selefilik'in 18. yüzyılda radikal yorumlarla Vehhabilik yönünde evrilmesi ve devletleşme çabaları üzerine yapılan savaşlar sonucunda İslam dünyası büyük yara almıştır. Bir yandan tarihsel süreç içinde siyasal yapılanma olarak başlayan Şii'liğin hakimiyet alanı oluşturmak için Sünni görünümlü Selefî akımlarla mücadeleye girişmesi ve Şii-Sünni yapılanmalar arasındaki hakimiyet savaşları İslam dünyasında her anlamda bir kırılmaya sebep olurken diğer yandan da Batı açısından farklı amaçlarla kullanılabilir yapıların gelişmesine zemin oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin içerden ve dışardan yapılan planlarla Birinci Dünya Savaşı akabinde yıkılarak paylaşılması sonucu İslam dünyası korumasız kalmış, Osmanlı bakiyesinden kurulan yeni devletçikler çoğunlukla Batı hakimiyetinin sınır karakolları olmuşlardır.

Tarihsel gelişim sürecinde geçirgenlikler olduğundan radikal ve ılımlı İslami yapıları keskin sınırlarla ayırmanın her zaman mümkün olmadığı açıktır. Örneğin FETÖ ılımlı görünüp zamanla radikalleşirken; Vehhabilik şiddet eylemleri ile tarih sahnesine çıkmasına ve cihat adı altında birçok kanlı eylemler yürütmesine rağmen son zamanlarda ılımlı İslam taraftarı görünümü vermeye başlamıştır. Özellikle farklı coğrafyalardan hem ılımlı hem de radikal yapılardan verilen örnekler, bu tür sorunların bölgesel olmayıp küresel olduğunu ve Batı'nın, İslam dünyasının her

bölgesinde radikal veya ılımlı olması fark etmeksizin etkin kontrol sağlayabileceği tüm yapılarla iş birliği içinde olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Müslümanlar ve Batı dünyası arasındaki gerilimlerin nereden kaynaklandığına dair pek çok öneri sunulabilmektedir. İslamofobinin tanımını yapanlar, İslam korkusu veya nefretini, Müslümanların tutum ve davranışları üzerinden İslam'a mal etmeye çalışırken; İslam dünyası da gerek radikal gerekse bazı ılımlı yapıların eylem ve söylemleri ile Batı'nın bu algısını güçlendirmektedir. İslam'ı nitelemek için kullanılan *siyasal İslam*, *ılımlı İslam* ve *İslami terör* gibi kavramların ABD düşünce kuruluşları tarafından geliştirilen Batı menşeli kavramlar olduğu, aslında var olmayan farklı İslam algıları yaratarak insanların zihinlerini bulandırdığı, Batı tarafından kurulan veya desteklenen radikal terör örgütleri ile İslam'ın şiddeti teşvik eden hatta şiddetle özdeşleşen bir din olarak gösterildiği görülmektedir. Bu radikal örgütlerle mücadele adı altında İslam'ın yok edilmek istendiği, diğer yandan ABD düşünce kuruluşlarının bir ürünü olarak desteklenen ılımlı İslam yapılarının da İslamofobi oluşumunda rol oynayabileceği dikkat çekmektedir. Çok farklı coğrafyalarda olsalar bile ılımlı yapıların aslında birbirlerine benzedikleri ve bu yapıların da radikal gruplar kadar İslam karşıtlığına yol açabilecekleri görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abadani, Hasan Ahmet. *İran Raporu*. çev. Selçuk Barlas. İstanbul: İkinci Dünya Yayınları, 1977.
- Abayhan, Yasemin. “Bir ‘Cemaat’ Terör Örgütüne Nasıl Dönüştü? Gülen Cemaati’nin Eski Grup Üyelerinin Anlatımına Dayalı Değerlendirilmesi”. *Liberal Düşünce Dergisi* 87 (2017), 5-32.
- Abayomi, Amaka vd. “Educating 9.5m Almajirai: How Far Can FG Go?” *Vanguard News* (blog), 2012. <https://www.vanguardngr.com/2012/04/educating-9-5m-almajirai-how-far-can-fg-go/>
- Abbas, A vd. “Objectives and Scenarios for ISIL”. *Chapman University Sociology Faculty Articles and Research*, 176-183.
- Abbas, Tahir. “Recent Developments to British Multicultural Theory, Policy and Practice: The Case of British Muslims”. *Citizenship Studies* 9/3 (2005), 153-166.
- Abdülvehhab, Muhammed B. *Kitâbü’t-Tevhid*. Medine: el-Camiatu’l-İslamiyye, bi’l-Medineti’l-Münevvera, 1998.
- Abed, Mohammad Murad Ahmad. “Musul Sonrası DEAŞ’ın Son Durum Haritası”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/musul-sonrasi-deasin-son-durum-haritasi/882331>, 2017.
- Acar, Ünal. “Oded Yinon’un İsrail İçin Bir Strateji Raporunun Değerlendirilmesi”. *Journal of International Social Research* 11/59 (2018).
- Acun, Can - Özçelik, Necdet. “Terörle mücadelede yeni safha: Zeytin Dalı Harekâtı”. *İstanbul: SETA*.
- Açıl, Serdar. “İtirafından Vazgeçen Eski Kara Kuvvetleri İstihbarat Başkanı Atasoy Tutuklandı”. <https://www.Aa.Com.Tr/Tr/15-Temmuz-Darbe-Girisimi/İtirafından-Vazgecen-Eski-Kara-Kuvvetleri-İstihbarat-Baskani-Atasoy-tutuklandi/2299545#:~:Text=FET%C3%96'ye%20y%C3%B6nelik%20soru%C5%9Fturma%20kapsam%C4%B1nda,Beyanlar%C4%B1n%C4%B1%20inkar%20etmesinin%20ard%C4%B1ndan%20tutukland%C4%B1>. *Anadolu Ajansı*. 09 Temmuz 2021.
- Adesoji, Abimbola. “The Boko Haram Uprising and Islamic Revivalism in Nigeria”. *Africa Spectrum* 45/2 (2010), 95-108.
- Ağçoban, Sıddık. “Dinsel şiddet bağlamında Seta’nın ‘Almanya’da İslamofobi 2015’ raporunun değerlendirilmesi”. *Bilimname* 2016/32 (2016), 147-163.
- Ahaber. “Gülen’in Gizli İlişkisi Deşifre Oldu.”

<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2015/02/11/gulenin-gizli-iliskisi-desifre-oldu>. *Ahaber.com*. 11 Şubat 2015.

Ahmad, Javid. "5 Paths to Islamic Radicalization". *National Interest* (18 Şubat 2015).

Ahmetoğlu, Gülşen YAĞIR. "Hint Alt Kıtasında Çağdaş Dinî Bir Hareket Olarak Birelvîlik". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2021), 780-822.

Akçalı, Yunus. "Modern Selefilik'in Gelişimi". *Orta Doğu'da Devlet-Altı Gruplar Örgüt, Mezhep, Etnisite*. ed. Ertan Ertosun vd. 253-283. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.

Akdemir, Erhan. "11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 Ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam'ın Avrupa'da Algılanışı". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 8/1 (2009), 1-26.

Akdemir, Erhan. "Avrupa Aynasında Türk Kimliği". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 7/1 (2007), 131-148.

Akdoğan, İsmail - Kalaycı, Rıdvan. "Suudi Arabistan'da İhtiyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 1/1 (2014), 155-184.

Akgül, Ahmet. *Küresel Fesatçılık ve Fetullahçılık*. İstanbul: Buğra Yayınları, 5. Basım, 2017. <https://www.kitapyurdu.com/kitap/kuresel-fesatcilik-ve-fetullahcilik/440794.html>

Akgün, Mustafa. "15 Temmuz'a Döşenen Taşlar". <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/mustafa-akgun/15-temmuza-dosenen-taslar-39609.html> (2022). <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/mustafa-akgun/15-temmuza-dosenen-taslar-39609.html>

Akner, Nurdan. *Düşman Değiliz: 11 Eylül'ün Ardından Amerikan Milliyetçiliği*. İstanbul: Karakutu Yayınları, 2004.

Akner, Nurdan - Mencet, Mustafa Sami. "Türkiye'de İslamofobi: Mizah dergilerinde İslam'ın temsili". *Akademik İncelemeler Dergisi* 11/2 (2016).

Akkaya, Mehmet. "Kesnizani-FETÖ Benzerliği". *Aydınlık Gazetesi* (15 Temmuz 2017).

Akkır, Ramazan. "1990 Sonrası Türk Siyasetinde İslamofobi". *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/3 (2021), 137-149.

Akkır, Ramazan. "Türkiye'de Din-Siyaset İlişkisi: Halkların Demokratik Partisi HDP Örneği". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2018), 83-112.

Akkoyunlu, İsmail. "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 545-562.

Akkoyunlu, İsmail - Ünal, Songül. "Küreselleşme Sürecinde İslâm'ın Geleceği ve İlâhiyatçıların Rolü". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2009), 1-36.

Aköl, Adem. "Dünyada FETÖ Benzeri Yapılanmalar". *Gazette.com* (30 Haziran 2020).

Aksoy, Tefvik. "FETÖ'nün Uluslararası Kodları Cemaatten Terör Örgütlüğüne". *Eskiye* 34 (2017), 233-236.

- Akşam. “Gülen’den Çocuklara Korkunç İşkence!” *Akşam Gazetesi* (2016 206M.S.). <https://www.aksam.com.tr/guncel/gulenden-cocuklara-korkunc-iskence/haber-539315>
- Akşam. “Gülen’le İlgili Şok Rapor: Mossad İstedi Destekledik”. <https://www.aksam.com.tr/guncel/gulenle-İlgili-Sok-Rapor-Mossad-İstedi-Destekledik/Haber-397021>. *Akşam Gazetesi*. 10 Nisan 2015.
- Aktan, Hamza. “Kur’ân Ve Sünnet Işığında Terör Ve İntihar Eylemleri”. *Yeni Umit* 63 (2002).
- Aktaş, İhsan. “Modernistlerle Hurafeciler Arasında Kaybolan İslam İnancı”. *Fikirname*. <https://fikirnamedergi.com/2018/06/modernistlerle-hurafeciler-arasinda-kaybolan-islam-inanci/>
- Aktaş, Murat. “Avrupa’da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 13/1 (2014), 31-54.
- Aktay, Aydın. “Paralel Nurculuk: Bir Klonlama Örneği Olarak Nur Hareketinin Gülenizme Dönüşümü”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (30 Haziran 2019), 101-120.
- Aktay, Yasin. *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Aktı, Ümit. “FETÖ ve İslam’a İndirilen Darbe”. 53-65. Ankara: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınları, 2020.
- Alagaş, Muhammed Faruk - Şenen, Tutku. “Pakistan Krizinin Dini Aktörü: Tahir-ul Kadri”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pakistan-krizinin-dini-aktoru-tahir-ul-kadri/126373> (01 Eylül 2014).
- Albayrak, Ali. “Terör-Din İlişkisi(zlığı) Üzerine”. *Dini Araştırmalar* 7/20 (2004), 291-301.
- Albayrak, H Şule. “Günümüz Türk Dinin Sosyolojisine İbn Halduncu Bir Katkı: 15 Temmuz Darbe Girişimi.” *İslami İlimler Dergisi* 12/1 (2017).
- Aldemir, Turgay. *İnsanlığın Geleceği ve Sivil Toplum*. İstanbul: Tire Kitap, 2020.
- Aldemir, Turgay. *Muhasebe ve İnşa Sürecinde Aklı Selim*. İstanbul: Tire Kitap, 2017.
- Alganer, Yalçın - Çetin, Müzeyyen. “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 23/2 (2007), 9.
- Alganer, Yalçın - Yılmaz, Çağlar. “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri”. *Journal of Life Economics* 3/1 (2016), 93-114.
- Alıcı, Mustafa. “Batı’nın Bitmeyen Sanal Korkusu: İslamofobi”. *Diyanet İlmi Dergi* 55/2 (2019), 405-434.
- Alıcı, Mustafa. *Müslüman-Hristiyan Diyaloğu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Al-i Ebu Tami, Ahmed b. Hacer. *Eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab*. Mekke: Abdulaziz b. Baz, 1975.
- AlJazeera. “Iraq Cleric Issues Call to Arms Against Isil”. <https://www.aljazeera.com/news/2014/6/14/iraq-cleric-issues-call-to-arms-against-isil#:~:text=Sistani%20issued%20the%20call%20to,towns%20of%20Jalulah%20and%20Saaiydiyah>. (2014).

- Alkan, Mustafa Nail. "Avrupa'da Yükselen Irkçılık: Pegida Örneği". *Gazi Akademik Bakış* 8/16 (2015), 275-296.
- Allen, Chris. *Islamophobia*. UK: Ashgate Publishing, Ltd., 2010.
- Allen, Christopher. "Justifying Islamophobia: A Post-9/11 Consideration of the European Union and British Contexts". *American Journal of Islam and Society* 21/3 (2004), 1-25.
- Alpsoy, Said. *En Büyük Entel: F. Gülen Neyi, Ne Kadar Biliyor?* Umran, 2016.
- Alsayyad, Nezar. *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam* (Z. Savan, Çev.). çev. Zehra Savan. İstanbul: Everest Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Al-Shishani, Murad Batal. "The Dangerous Ideas of the Neo-Zarqawist Movement". *Combating Terrorism Center Sentinel* 2/9 (2009), 18-20.
- Altun, Bekir. *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Altunışık, Meliha Benli. "The Turkish Model and Democratization in the Middle East". *Arab Studies Quarterly* 27/1-2 (2005), 45-63.
- Anadolu Ajansı. *Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesi*. İstanbul: Anadolu Ajansı Yayınları, 2019.
- Anaz, Necati. "Siyasi Coğrafya'da Yeni Eğilimler ve Popüler Jeopolitik". *Batı Medyasının Ortadoğu Tasavvuru*. ed. Necati Anaz - Mehmet Özkan. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2012.
- Anjide, Solomon Timothy - Okoli, Al Chukwuma. "New Trajectory of Islamic Extremism in Northern Nigeria: A Threat-Import Analysis of Shiite's Uprising". *International Journal of African and Asian Studies* 32/1 (2017), 41-51.
- Anyadike, Obi. "What Will Follow Boko Haram?" *IRIN News* (24 Kasım 2011).
- Ar, Merve. *İslamofobinin Dini ve Kültürel Kökenleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Aran, Feyzullah. "Vehhâbilik Neden Türkiye'de Yayılma İmkânı Bulamıyor?" <https://www.degisimmedya.com/vehh%C3%82b%C3%8Elik-neden-turkiyede-yayilma-imb%C3%82ni-bulamiyor-59074-haber/> (2022).
- Aras, Bulent - Caha, Omer. "Fethullah Gulen and His Liberal 'Turkish Islam' Movement". *Middle East Review of International Affairs* 4/4 (2000), 30-42.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MKM Yayıncılık, 5. Basım, 2012.
- Arıkan, Adem. "Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/29 (2019), 243-300.
- Arıkan, Adem. "İslam dünyasının mezhep haritası ve nüfus dağılımı". *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 348-379.
- Arlı, Alim. *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*. İstanbul: Küre Yayınları, 2004.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

- Armstrong, Karen. *Mitlerin Kısa Tarihi*. çev. Dilek Şendil. İstanbul: Alfa, 2014.
- Armstrong, Karen. *Muhammad Prophet for Our Time*. UK: Harper Collins Publishers, 2007.
- Armstrong, Karen. *The Battle for God: A History of Fundamentalism*. New York: Ballantine Books, 2001.
- Arrian, Arrian. *İskender'in Seferleri*. çev. Meriç Mete. İstanbul: İdea Yayınevi, 1. Baskı., 2005.
- Arslan, Hüseyin. *Dini Gruplar ve Siyaset – 1 Yeni Asya Grubu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Arslan, Mustafa. “Yirminci Yüzyılın Yalnız ve Bilge Yolcusu: Roger Garaudy”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2012), 7-12.
- Artokça, İzettin. “Boko Haram ve Eş Şebab Terör Örgütlerinin Yapısal Bakımdan Karşılaştırılması”. *Türkiye Stratejik Araştırmaları Merkezi (Tasam)*, 1-15.
- Asl, Nasır Kashef. “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü”. *Ortadoğu Siyasetinde İran*. ed. Türel Yılmaz - Mehmet Şahin. 141-162. Ankara: Barış Kitap Yayıncılık, 2011.
- Asrar, N Ahmet. *Hilafetin Osmanlılara Geçiş İle İlgili Rivayetler*. çev. Süleyman Tülücü. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları, 1983.
- Aşlamacı, İbrahim. *Pakistan Medreselerine Bir Model Olarak İmam-Hatip Okulları*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2014.
- Atalay, Hakan. *Islahat Hareketleri ve Selefîlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ataman, Hakan. “Nefret Suçlarını Farklı Yaklaşımlar Çerçevesinden Ele Almak: Etik, Sosyo-Politik ve Bir İnsan Hakları Problemi Olarak Nefret Suçları”. *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları*. ed. Yasemin İnceoğlu. 47-80. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Ataman, Hakan - Cengiz, Orhan Kemal. *Türkiye’de Nefret Suçları*. Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Ataman, Muhittin. “Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe”. *Ortadoğu Analiz* 1/9 (2009), 72-81.
- Ataman, Muhittin - Akdoğan, İsmail. “Suudi Arabistan”. *Ortadoğu Yıllığı*. ed. Kemal İnat. İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- Ataman, Muhittin - Kuşcu, Yurdanur. “Suudi Arabistan’daki Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler”. *Alternatif Politika* 4/1 (2012), 1.
- Ateş, Davut. “İslam Köktencililiği (!) Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar.” *Akademik Orta Dogu* 3/2 (2009).
- Ateş, Hamza - Akpınar, Aydın. “Üniversitelerdeki FETÖ Yapılanması: Türk Üniversitelerinden İhraç Edilen Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma”. *Strategic Public Management Journal* 3/5 (30 Mayıs 2017), 1-30. <https://doi.org/10.25069/spmj.289086>
- Ateş-Çiftçi, Eylül Beyza. “İŞİD: Oluşum, Kuruluş ve Devletleşme Süreçleri”. *Lectio Socialis* 1/1 (2017), 44-58.

- Atun, Ata. "Irak'ın Derin Örgütü: Kesnizani". *Aydınlık Gazetesi* (18 Temmuz 2017).
- Avcı, Engin. *Radikal İslamcı Terörizmin Meşru Gösterilmesi: Türkiye Hizbullahı Örneği*. Ankara: Kara Harp Okulu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- Ayansina, Caleb. "ISIS to Radicalise Nigerian Youths Schooling Abroad, FG Raises Alarm". *Vanguard News*. 27 Şubat 2015. Erişim 20 Mayıs 2023. <https://www.vanguardngr.com/2015/02/isis-to-radicalise-nigerian-youths-schooling-abroad-fg-raises-alarm/>
- Aydemir, Salih. "İslamofobi Karşısında Müslümanların Sorumluluğu (Öz Eleştirel Bir Kimlik ve Kişilik Sorgulaması)". *İlahiyat Akademi* 6 (2017), 171-182.
- Aydın, Cemil. "Die Politik der Konzeptualisierung Islam und der Westen". *Euro Agenda* 7/2 (2005), 17-28.
- Aydın, Mahmut. *FETÖ'nün uluslararası kodları: cemaatten terör örgütlülüğüne*. Eskiyei Yayınları, 2017.
- Aydın, Mustafa. "Krizde Olan İslâm Değil, Ontolojik Güven Bunalımındaki Batı'dır". *Umrân Kasım* (2020), 30-36.
- Aydınalp, Halil. "Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi-II". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2016), 163-182. <https://doi.org/10.15370/maruifd.238547>
- Aydınalp, Halil. *İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Aydınalp, Halil. "İslam Dünyasında Terörün Temel Dinamikleri". Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2017.
- Aydınalp, Halil. "Sosyal Çatışma ve Din". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 187-215.
- Aydınalp, Halil. *Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik*. Ankara: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Aydınlık. "Fetullah'ın Vizesi İçin ABDye Mektup Yazmış!" <https://www.aydinlik.com.tr/Haber/Fetullah-Gulen-Abdden-Nasil-Vize-Aldi-Abdullah-Gul-Fethullah-Gulen-Iliskisi-474666>. *Aydınlık Gazetesi*. 31 Mayıs 2024. Erişim 01 Haziran 2024
- Aydınalp, Halil. "İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2009), 129-146.
- Ayhan, Bahattin. *Dünyanın İlk Tapınağı Göbeklitepe*. Ankara: Dorlion Yayınları, 2020.
- Ayhan, Bünyamin - Çifçi, Muhammet Emin. "İŞİD, propaganda ve İslamofobi". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 17-32.
- Ayık, Hasan. "Din - Devlet İlişkileri Bağlamında İslâmî Cemaatlerin Devletle İlişkileri Üzerine". *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2018), 62-77. <https://doi.org/DOI: 10.22466/acusbd.263585>
- Ayubi, Nazih. *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Varlık Yayınları, 2003.
- Bağcı Sofu, Ceyda. *İslam Siyaset Felsefesinde Neo-Selefi Akımın Eleştirel Analizi*.

Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Baharçiçek, Abdulkadir - Sever, Murat. "Radikalleşmenin Önlenmesi ve Terörle Mücadele Üzerinde Demokratikleşmenin Rolü". *Terörün Sosyal Psikolojisi*. ed. Hüseyin Cinoğlu - Oğuzhan Barbüyük. 25-39. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2010.

Bakırcıoğlu, Rasim. *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayınları, 2012.

Ball, Warwick. *Avrupa'daki Asya ve Batı'nın Şekillenışı, Cilt 1, Arabistan'dan Öteye: Fenikeliler, Araplar ve Avrupa'nın Keşfi*. çev. Ahmet Aybars Çağlayan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2017.

Bardaji, Rafael L. "Religion, power and chaos in the Middle East". *European View* 15/1 (2016), 87-95.

Bardakçı, Murat. "Bu Bayrak Maalesef Bir Tasarım Şaheseridir". *Habertürk* (2014).

Bardakçı, Murat. "Cerablus Kraliçe'si". <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1291959-cerablus-kralicesi-gertrude-bell>. 2016. Erişim 20 Şubat 2023. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1291959-cerablus-kralicesi-gertrude-bell>

Barın, Hilal. *Tedirgin Nefret: İslâmofofi Ve DAEŞ*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2016.

Barzegar, Kayhan. "İran, Ortadoğu ve Uluslararası Güvenlik". çev. Şahika Uçtu. *Ortadoğu Analiz* 2/21 (2010), 83-92.

Başaran, Doğan. "DEAŞ'ı ABD mi Kurdu?" <https://gdh.digital/deasi-abd-mi-kurdu-94626> (02 Ocak 2024).

Başbakanlık. Millî Eğitim Bakanlığı Özel Dershaneler Yönetmeliği, Millî Eğitim Bakanlığı Özel Dershaneler Yönetmeliği. Resmi Gazete, 27383 (21 Ekim 2009). Erişim 13 Mayıs 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091021-1.htm>

Başbakanlık. "Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname". 23 Temmuz 2016. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723-8.htm>

Başdemir, Hasan Yücel. "Ezoterik Grupların Epistemolojisi". *Liberal Düşünce Dergisi* 83 (2016), 75-90.

Başeren, Sertaç. "Kavramsal Özellikleri ile Terörizm". Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 2006.

Başkaya, Fikret. "Türkiye Soluna Soldan Bakmak". *Doğu Batı* 15/59 (2011), 157-167.

Batar, Yusuf. "Dini Manipülasyonlar Karşısında İmam Hatip Okullarının Misyonu". *Talim* 1/1 (2017), 29-54.

Batati, Saeed el- - Kareem, Fahim. "War in Yemen is Allowing Qaeda Group to Expand". *The New York Times* (<https://www.nytimes.com/2015/04/17/world/middleeast/khaled-bahah-houthi-rebel-yemen-fighting.html>) (16 Nisan 2015).

Bauer, Thomas. *Müphemlik Kültürü ve İslâm*. çev. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim

Yayınları, 3. Basım, 2020.

Bauer, Thomas. *Neden İslam'ın Orta Çağı Yoktu? Antik Çağın Mirası ve Doğu*. çev. Hülya Yavuz Akçay. İstanbul: Runik Kitap, 2021.

Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.

Baykara, Tuncer. "Medeniyet Kavramı ve Türk Toplumuna Giriş". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5/1 (1990), 1-14.

Bayoumi, Moustafa. "Fear and Loathing of Islam". *The Nation* (2012), July 2-9 Basım.

Bayrakdar, Mehmet. *Dinlerarası Diyalog ve Başkalaştırılan İslam*. İstanbul: Beyaz Kule, 2009.

Bayraklı, Enes - Hafez, Farid. *European Islamophobia Report 2015*. İstanbul: SETA Publications, 2016.

Bayraklı, Enes - Yerlikaya, Turgay. "Müslüman Toplumlarda İslamofobi: Türkiye Örneği". *Ombudsman Akademik* 7 (2017), 51-70.

Baysan, Gül Tekay. "Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2002), 181-195.

BBC News. "Gülen'den Darbe Girişimi Yorumu: Bu Bir Senaryo". *BBC News Türkçe*. 19 Temmuz 2016.. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36835771>

BBC News. "Pew: İslam 2070'e Kadar 'Dünyanın En Büyük Dini Olabilir'". <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39127472> (2017).

BBC News. "Profile: Fethullah Gulen's Hizmet Movement". *BBC News* (2011), blm. World. <https://www.bbc.com/news/world-13503361>

BBC News Türkçe. "Michelle Obama, İlk Kez Halka Seslendi". *BBC News* (10 Mayıs 2014). https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140510_obama

Bebel, August - Atayman, Veysel. *Hiz. Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi*. İstanbul: Bordo Siyah, 2005.

Beck, Ulrich. *World Risk Society*. London: Polity Press, 1999.

Bell, Gertrude. *Poems from the Divan of Hafiz*. Read Books Ltd, 2020.

Benard, Cheryl. *Civil democratic Islam: Partners, resources, and strategies*. Pittsburgh: RAND Corporation, 2004.

Bengin, Tunca. "Fetullah, Özel Harp Dairesi Elemanıydı". *Milliyet Gazetesi* (10 Aralık 2018). <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/tunca-bengin/fetullah-ozel-harp-dairesi-elemaniydi-2792428#:~:text=Fetullah%20G%C3%BClen%20%C3%96zel%20Harp%20Dairesi,subay%20gibi%20daimi%20g%C3%B6revli%20de%C4%9Fil>

Berezin, Mabel. "Xenophobia and the New Nationalisms". *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*. ed. Gerard Delanty - Krishna Kumar. 273-284. London: SAGE Publication, 2006.

Bergson, Henri. *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*. çev. M. Mukadder Yakupoğlu. DoğuBatı, 2004.

Berk, Osman Tunahan. *Türkiye'de Dini Motifli Terör*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

- Berkes, Niyazi - Kuyaş, Ahmet. *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 29. Basım, 2019.
- Berko, Anat - Erez, Edna. “Ordinary People and ‘Death Work’: Palestinian Suicide Bombers as Victimizer and Victims”. *Violence and Victims* 20/6 (2005), 603-623.
- Beyaz Gazete. “Latif Erdoğan: Fethullah Gülen’in Masonluk Belgeleri Gerçek”. *Beyaz Gazete* (2015). <https://beyazgazete.com/haber/2015/3/30/latif-erdogan-fethullah-gulen-in-masonluk-belgeleri-gercek-2614518.html>
- Biçer, Birol. “Doğu’nun Ve Batı’nın Anlam Atlası”. *Lacivert* 46 (2018).
- Biçer, Ramazan. “İŞİD Düşünce Yapısının Teolojik Arkapları”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 1-11.
- Bilen, Osman. “FETÖ: 15 Temmuz Darbe Girişiminin Faili ve Yeniçağ Dini Spiritüalizmin Temsilcisi Vesayetçi Bir Zihniyete Dair Çözümlemeler”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 20/15 Temmuz (2020), 31-66.
- Bingöl, Oktay. “Arap Baharı ve Orta Doğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 13/2 (2013), 25-49.
- Bingöl, Vahdettin. *Ortadoğu Satrancında Yeni Oyun Sünni-Şii Çatışması*. Ankara: Orion Kitabevi, 2013.
- Birişik, Abdulhamit. “Pakistan’da Birlikte Yaşama Sorumluluğu Bakımından Dini Cemaat ve Gruplara Eleştirel Bir Bakış”. Saraybosna, 2014.
- Birişik, Abdulhamit. “Pakistan’da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamın İmkânı”. *Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu*. 353-389. Bursa, 2015.
- Biyografi.net. “Fethullah Gülen Kimdir?” 2017. <https://www.biyografi.net.tr/fethullah-gulen-kimdir/>
- Bleich, Erik. “What Is Islamophobia and How Much Is There? Theorizing and Measuring an Emerging Comparative Concept”. *American Behavioral Scientist* 55/12 (Aralık 2011), 1581-1600. <https://doi.org/10.1177/0002764211409387>
- Blumenthal, Max. “The Great Islamophobic Crusade”. *CBS News* (2010), 10.
- Bodur, Hüsnü Ezber. “Batı’da İslâm Karşıtlığının İcat Edilmiş Dili Olarak İslamofobi (Çatışmacı Sosyolojik Perspektif)”. *İlahiyat Akademi* 6 (2017), 69-86.
- Bodur, Hüsnü Ezber. *Dinî İhya hareketi Olarak Vahhabiliğin Doğuşu, Gelişmesi. Sosyo-Politik, Ekonomik Neticeleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986.
- Bodur, Hüsnü Ezber. “Küreselleşmenin Dini Alandaki Etkisi ve Ulus-Devlet”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2004), 9-26.
- Bodur, Hüsnü Ezber. “Vehhabi Hareketi ve Küresel Terör”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2003), 7-20.
- Bodur Ün, Marella - Timur, Kasım. “Kolektif Siyasal Şiddet Analizine Toplumsal Hareketler Teorisi Yaklaşımı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/3 (30 Ağustos 2016), 523-551.

<https://doi.org/10.16953/deusbed.35197>

- Bohn, Lauren. "The Blood Brothers of Anbar". *Foreign Policy* 12 (2014).
- Bolat, Merve Nur. "Değişen Dünyada Batı'nın Değişmeyen İslam Düşmanlığı". *Genç Atebe Dergisi* 3 (2022), 27-33.
- Boyras, Hacı Mehmet. "Türkiye'de İslamofobi Çalışmaları: Kitaplar ve Lisansüstü Tezler Özelinde Bir Literatür Değerlendirmesi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 8/4 (2021), 96-113.
- Boz, Gülsüm. *IŞİD Terör Örgütü ve Evrim Süreci Irak el-Kaidesi 'nden Irak-Şam İslam Devleti'ne*. Ankara: Strateji Enstitüsü yayınları, 2014.
- Bozarslan, Hamit. *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi-Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan el-Kaide'ye*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Bozdoğan, Betül. *DAİŞ 3. Dünya Savaşı'nın Deşifresi*. İstanbul: Hayy Kitap Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Bozkurt, Büşra. "Nijeryada terörizm (Boko Haram terör örgütü)".
- Bozkurt, Muhammed İlyas. *İnhiraf (Kırılma) - 2: İslam Mezheplerinin Analizi*. Bursa: Revizyon Medya, 2. Basım, 2015.
- Bozkurt, Mustafa. "Doğu Batı Çekişmesinin Bir Aracı Olarak İslamofobi'nin Pragmatik Nedenleri Üzerine Makāsıdü's-Şerîa Bağlamında Bir Tahlil Denemesi". *Kader* 20/2 (2022), 626-643. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1174724>
- Bötticher, Astrid. "Towards Academic Consensus Definitions of Radicalism and Extremism". *Perspectives on Terrorism* 11/4 (2017), 73-77.
- Brands, Hal - Feaver, Peter. "Was the Rise of ISIS Inevitable?" *Survival* 59/3 (2017), 7-54.
- Braudel, Fernand. *Uygarlıkların Grameri*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- Bruinessen, Martin van - Allievi, Stefano. *Avrupa'da Müslüman Öznenin Üretimi: Fikirler, Bilinçler, Örnekler*. çev. Atilla Tuygan. İstanbul: İletişim, 2012.
- Budak, Cemil Murat. "Büyükkelçi Karlov Suikastının Üzerinden 5 Yıl Geçti". *Anadolu Ajansı*. 18 Aralık 2021. Erişim 16 Mart 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/buyukelci-karlov-suikastinin-uzerinden-5-yil-gecti/2450826>
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009.
- Buehler, Arthur F. - Atalay, Mehmet. "İslamofobi: Batı'nın 'Karanlık Tarafı' nın Bir Yansıması". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/1 (2014), 123-140.
- Bukay, David. "The Religious Foundations of Suicide Bombings". *Middle East Quarterly* 13/4 (2006), 27-36.
- Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepler Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Bulut, Yücel. *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Bunzl, Matti. "Between anf-Semitism and Islamophobia: Some thoughts on the new

- Europe". *American Ethnologist* 32/499-508 (2005).
- Burckhardt, John Lewis. *Notes On The Bedouins And Wahabys-I*. London: H. Colburn and R. Bentley, 1831.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "11 Eylülle Derinleşen Ayrılık Suudî Selefîyye ve Cihadî Selefîyye". *Dini Araştırmalar* 7/20 (2004).
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslami Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Günümüzde Selefîlik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi". *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik*. 485-524. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2014.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Hariciliğin Modern Bir Görüntüsü Olarak Tekfircilik". *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslâm Dünyasının Geleceği*. ed. Ahmet Emin Dağ. 13-46. İstanbul: İNSAMER, 2016.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "İlmî İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye'sinde Laikliğin Anlam ve Sınırları". *Uslu İslam Araştırmaları* 9/9 (2008), 174-200.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "İlmî İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye'sinde Laikliğin Anlam Ve Sınırları". *Uslu İslam Araştırmaları* 9/9 (2008), 174-200.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2013), 321-354.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Soruşturma-I". *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015), 317-324.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Suud'da Taht Oyunları". *Derin Tarih* 69 (2017).
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Vehhabiliğin Suudi Arabistan'a Maliyeti Nedir?". *Anadolu Ajansı* (2018). <https://www.aa.com.tr/tr/Analiz-Haber/Vehhabiligin-Suudi-Arabistana-Maliyeti-Nedir/1202081>
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Vehhabilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/611-615. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cabiri, Muhammeed Abid. *Arap Ahlaki Akli*. çev. Muhammed Çelik. İstanbul: Mana yayınları, 2016.
- Can, Enes. "'Fetö Elebaşı, Adil Öksüz'ü Falakaya Yatırdı'". *Anadolu Ajansı*. 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/feto-elebası-adil-oksuzu-falakaya-yatirdi/1369483>
- Can, Muhammed Enes vd. "Fetö'nün 'İzdivaç Ablası' Tutuklanmamak İçin Hamile Kalmış". *Anadolu Ajansı* (05 Şubat 2018). <https://www.aa.com.tr/tr/Turkiye/Fetonun-İzdivac-Ablası-Tutuklanmamak-İcin-Hamile-Kalmis/1054555>.
- Can, Muhammed Enes - Paksoy, Murat. "Fetö'nün '7 Şubat Mit Kumpası' Soruşturmasında 14 Tutuklama". *Anadolu Ajansı*, (19 Temmuz 2018). <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/fetonun-7-subat-mit->

kumpasi-sorusturmasinda-14-tutuklama/1208773

- Canatan, Kadir. “İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım”. *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*. ed. Kadir Canatan - Özcan Hıdır. 19-62. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2007.
- Cankara, Pınar Özden. “Dini Söyleme Dayalı Terör Örgütlerinin Tanımlanması ve Sınıflandırılması”. *Dini Söyleme Dayalı Terörizmin Analizi*. ed. Ertan Efegil. 13-66. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2018.
- Canpolat, Hasan - Arıner, Hakkı Onur. *Küresel Göç Ve Avrupa Birliği Ile Türkiye’nin Göç Politikalarının Gelişimi*. Analiz. Orsam, 2012. Orsam.
- Carrier, James G. *Occidentalism: Images of the West*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Casaca, Paulo. “The Conceptual Discussion on Terrorism”. *Terrorism Revisited: Islamism, Political Violence and State-Sponsorship*. ed. Paulo Casaca - Siegfried O. Wolf. 3-32. Springer, 2017.
- Casas, Bartolomeo de las. *Yerlilerin Gözyaşları: Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi İçinde*. çev. Oktay Etüman. İstanbul: İmge Kitabevi, 2014.
- Casciani, Dominic. “Muslim Group Minhaj ul-Quran Runs ‘Anti-Terrorism’ Camp”. *BBC News* (07 Ağustos 2010).
- Castaño-Pulgarín, Sergio Andrés vd. “Internet, Social Media and Online Hate Speech. Systematic Review”. *Aggression and Violent Behavior* 58 (2021), 101608. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101608>
- Cavid, Mahbub. “Cavid, Mahbub, Tahiru’l-Kadiri Sey Hususi İnterviyv”. *Kavmi Digest* 9/6 (1986), 209-235.
- Cebeci, Suat vd. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Grup Algıları”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019), 88-113.
- Celso, Anthony N. “The Islamic State and Boko Haram: Fifth Wave Jihadist Terror Groups”. *Orbis* 59/2 (2015), 249-268.
- Celso, Anthony N. “The Tragedy of Al-Endalus: The Madrid Terror Attacks and the Islamization of Spanish Politics”. *Mediterranean Quarterly* 16/3 (2005), 86-101.
- Cesari, Jocelyne. “Batı’da İslamofobi: Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri Arasında Bir Mukayese”. *İslamofobi* 21 (2015), 63-92.
- Cesari, Jocelyne - Esposito, John. *İslam’dan Korkmalı mı?* çev. A Meral. İstanbul: Birey Yayınları, 1999.
- Ceyhan, Nurcan. *21. Yüzyılda İslamofobi ve Avrupa*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Chaliand, Gerard - Blin, Arnaud. “Giriş”. çev. Bülent Tanatar. *Terörizmin Tarihi Antikçağdan IŞİD’e*. ed. Gerard Chaliand - Arnaud Blin. İstanbul: Nora Kitap, 2016.
- Chipana G, Claudio. “Islamophobia and Its Ideological Roots”. <http://theprisma.co.uk/2016/06/10/islamophobia-and-its-ideological-roots/> (2017).
- Chomsky, Noam. çev. Cemal Güzel. *Uluslar arası Terörizm –Görünüş ile Gerçek*.

Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002.

- Chossudovsky, Michel. "Türkiye Suriye'de Ne Arıyor?" *Yeni Fikir* 7 (2011), 25-26.
- Cıngı, Mustafa. "Dijital Oyunseverlerin İslamofobi İçerikli Oyunlara Bakışı". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 49-72.
- Cinnirella, Marco. "The Role of Perceived Threat and Identity in Islamophobic Prejudice". *Identity Process Theory: Identity, Social Action and Social Change*. ed. Rusi Jaspaland - Glynis M Breakwell. 253-269. New York: Cambridge University Press, 2014.
- CNN. "Jordan: Al Qaeda Killed U.S. Diplomat". *CNN* (2002). <https://edition.cnn.com/2002/WORLD/meast/12/14/jordan.killing/>
- Cockburn, Patrick. *İslam Devleti'nin Yükselişi: IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*. çev. Osman Akinhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2014.
- Cohen, Barnard C. *The Press and Foreign Policy*. Princeton: Princeton University Press, 1963.
- Commins, David Dean. *Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Considine, Craig. "The Racialization of Islam in the United States: Islamophobia, Hate Crimes, and 'Flying While Brown'". *Religions* 8/9 (2017), 165.
- Cook, Michael - Öz, Mustafa. "Muhammed b. Abdülvehhâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Cook, Timothy E. *Governing with the News: The News Media as a Political Institution*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- Coolsaet, Rik. "Radicalization: The Origins and Limits of a Contested Concept". *Radicalisation in Belgium and the Netherlands: Critical perspectives on violence and security*. ed. Nadia Fadil vd. 29-51. IB Tauris, 2019.
- Coşar, Hümeyra. "İran'ın Bölgesel Güç Paradigması Açısından Beka Sorunu". *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*. ed. Soyalp Tamçelik. Ankara: Gazi Kitapevi, 2014.
- Crenshaw, Martha. "The Causes of Terrorism." *Comparative Politics* 13/4 (1981), 379-399.
- Crenshaw, Martha. "The Debate Over 'New' vs. 'Old' Terrorism". *Values and Violence: Intangible Aspects of Terrorism*. 117-136. Springer, 2008.
- Crush, Jonathan - Ramachandran, Sujata. *International Migration and Human Development*. Analiz. United Nations Development Programme, Eylül 2009. United Nations Development Programme.
- Culcasi, Karen. "Tehlikenin Çehresi: Amerikan Medyasının Arap, Müslüman ve Ortadoğulu Temsillerinde Sakal". çev. Mahmut Gökmen vd. *Batı Medyasının Ortadoğu Tasavvuru*. 57-82. İstanbul: İlke Yayınları, 2012.
- Cumhuriyet Gazetesi. "Rabita Kararnamesi". *Cumhuriyet Gazetesi* (27 Mart 1987). <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1987/3/27/13.xhtml>
- Cülük, Ahmet. "İŞİD'in Dünden Bugüne Gelişimi ve Geçirdiği Dönüşüm". *Akademik Perspektif* (21 Ocak 2015). <http://akademikperspektif.com/2015/01/21/isidin->

dunden-bugune-gelisimi-ve-gecirdigi-donusum

- Çağlayan, Selin. *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık*. Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım, 2011.
- Çaha, Ömer. "Gülen'in Mankurtları Nasıl Azgın Kurtlara Dönüştü?" *Karar Gazetesi* (11 Ağustos 2016). <https://www.karar.com/prof-dr-omer-caha-yazdi-gulenin-mankurtlari-nasil-azgin-kurtlara-donustu-213941>
- Çaha, Ömer. *Modern Dünyada Din ve Devlet & Bitmeyen Beraberlik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Çakır, Elif. "Fethullah Gülen Kur'an-ı Kerim'i Yere Fırlatmış". *Takvim Gazetesi* (12 Mart 2014).
- Çakır, Fatma. "Fransa'da ve Türkiye'de Laiklik Tartışmaları". *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi* 1/1 (2017), 75-94.
- Çakır, Fevzi. "Terör Örgütü İşid'in Türkiye'ye Yönelik Gerçekleştirdiği Saldırıları". *Habertürk* (11 Temmuz 2016).
- Çakır, Muhammed Faruk vd. "Radikalleşme, Şiddet İçeren Aşırılık ve Terörizm". *Polis Akademisi Yayınları* 26/8 (2017), 5-42.
- Çakır, Ruşen. "Gülen Cemaati: Nereden nereye?" *al-Jazeera* (2016). <https://www.aljazeera.com.tr/gorus/gulen-cemaati-nereden-nereye>
- Çakıröz, Utku. "Rabita 30 Yıl Sonra Mardin'de Ortaya Çıktı". *T24* (21.01.2020). <https://t24.com.tr/haber/rabita-30-yil-sonra-mardinde-ortaya-cikti,73613>
- Çakmak, Haydar. *Terörizm*. Ankara: Platin Yayınları, 2008.
- Çakmakçı, Mustafa. "Milli Eğitime Girmesi Mecburiyeti..." (2022). https://www.unyekent.com/kose-yazilari/1600_lu_yillarda_izmir_sabatay_sevi_ve_bu_gun_fethullah_gulen_gercek_siyasi_tarih_dersi_nin_milli_egitime_girmesi_mecburiyeti-3356.html
- Çandar, Cengiz. *Ortadoğu Çıkmazı*. İstanbul: Hil Yayınları, 1983.
- Çarhoğlu, Bihter. "Medeniyetler Çatışması ve Batı Medyasında İslâm Söylemi: Almanya Örneği". *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 10/41 (2007), 207-213.
- Çarkoğlu, Ali - Toprak, Binnaz. *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*. İstanbul: TESEV Yayınları, 2006.
- Çayır, Celal. *Din Şiddet İlişkisi: Şiddetin Meşrulaştırılmasına Yönelik Tutumlar Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Seda Yayınları, 2014.
- Çayır, Celal - Çetin, Özer. "Din ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2011), 1-34.
- Çelik, Bahattin. "Karahana Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey". *Documenta Praehistorica* 38 (31 Aralık 2011), 241-254. <https://doi.org/10.4312/dp.38.19>
- Çelik, Burak. "İşte Tahir-ül Kadri ile FETÖ'nün Paralel Yönleri". *Sabah Gazetesi* (03 Ağustos 2017).
- Çelik, Celalettin. "Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Bir Yaklaşım". *İslamiyat* 8/2 (2005), 71-90.
- Çelik, Mehmet Mazlum. "Irak'ın Taçsız Kraliçesi: Gertrude Bell". *Independent*

Türkçe(2019).

<https://www.indyturk.com/node/43831/haber/irak%E2%80%99%C4%B1nta%C3%A7s%C4%B1z-krali%C3%A7esi-gertrude-bell>.

Çelik, Oktay. “Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/22 (2015), 99-122.

Çetinkaya, Bayram Ali. *Türkiye’nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin Günaltay*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.

Çevik, Salim. *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA, 2013.

Çınar, Mahmut. “Ortaya Çıkış Sürecinde Siyasi Bir Kişilik Olarak Mehdî ve Mehdilik”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 20/4 (2021), 1585-1599.

Çolak, Yılmaz. “Türkiye’de Medeniyet ve Modernleşme.” *Muhafazakar Düşünce* 6/21-22 (2009), 145-167.

Çomaklı, ŞE - Turan, Deniz. “Fetö ve Pkk Bağlamında Terör Amaçlı Kullanılan Kamusal Mal ve Hizmetler”. *Polis Akademisi Yayınları, Ankara*.

Çoraklı, Selim. “Darbe Algısına İtirafçı Tokadı”. *Dikgazete* (11 Aralık 2021). <https://www.dikgazete.com/yazi/darbe-algisina-itirafci-tokadi-4082.html>

Dacrema, Eugenio. *New Emerging Balances in the Post-Arab Spring: The Muslim Brotherhood and the Gulf Monarchies*. ISPI Analysis. (Ocak 2013). <http://www.ispionline.it/en/publication/new-emerging-balances-post-arab-spring-muslim-brotherhood-and-gulf-monarchies>,

Dağ, Ahmet. “Avrupa ve Modernite Sarmalında Bir İslam Arayışı Olarak: Euro-İslam”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2018), 165-184.

Dağ, Ahmet. “İslamofobia: Hegemonya’yı Derinleştirme ve Bir Hegemonya Projesi Olarak Euro-İslam”. *Hegemonya-Karşı Hegemonya*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016.

Dağcı, Tahir. “Selefi Metinlerin Propaganda Dili ve Katı Selefi Söylemin İnşası”. *Türkiye’de Dini Gruplar Teorik ve Uygulamalı Araştırmalar*. ed. Mustafa Sarmış. Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2023.

Dağdeviren, Zülfü. “İŞİD’in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel, Yerel Gelişmeler ve İŞİD’le Mücadele Stratejisi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31/1 (2021), 301-316.

Dağlı, Taha. “Ne Olursa Olsun Pakistan’da Değişmeyen Tek Gerçek Var”. *Haber7.com* (13 Nisan 2022).

Dailymotion, “Fetullah Gülen - Yahudi Çocukları İçin Yüreğimin Yağları Eriyor”. haz. Dailymotion. <https://www.dailymotion.com/video/x24k2d7>. Yayın Tarihi 2014.

Dal, Emel Parlar - Erşen, Emre. “Reassessing the ‘Turkish Model’ in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective”. *Turkish Studies* 15/2 (2014), 258-282.

Dalkılıç, Muhammed Mücahid - Yardım, Müşerref. “Fransız İslam’ı Projesi ve ‘Sorunsuz Fransız Müslümanı’ Profili İnşası”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar*

Dergisi 26/2 (2022), 277-288.

Dalkıran, Sayın. “Uyguladıkları Prensipler Bakımından Nizari-İsmaililer ve FETÖ Benzeşmesi”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 97-128.

Daniel, Norman. *Islam and the West: the Making of an Image*. Oxford: Oneworld, 1997.

Davies, Norman. *Avrupa Tarihi*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: İmge Kitabevi, 2006.

De Bode, Lisa. “Global Outrage Over Kidnapping of Nigerian Schoolgirls”. *alJazeera* (06 Mayıs 2014). <http://america.aljazeera.com/articles/2014/5/6/protesters-demandactionatnigerianembassiestohelpkidnappedgirls.html>

De Mesquita, Bruce Bueno. *Principles of International Politics*. Washington DC: Co Press, 2005.

Dearden, Lizzie. “Former Us Military Adviser David Kilcullen Says There Would Be No Isis Without Iraq Invasion”. *Independent* (04 Mart 2016).

Decker, Frank. “AfD And Pegida: Understanding Germany’s New Populist Right”. *Social Europe* (10 Mart 2015).

Defterî, Ferhâd - DÖNER, Naim. “Gazzâlî ve İsmâiliyye”. *e-Şarkıyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/1 (15) (2016), 526-544.

Değirmenci, Kevser. “Vehhabi İsyanının Bastırılmasında ve Sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa’nın Faaliyetleri”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 49 (2016), 144-158.

Delanty, Gerard. “Islam and European Modernity in Historical Perspective: Towards a Cosmopolitan Perspective”. *Perceptions of Islam in Europe-Culture, Identity and Muslim ‘Other’*. ed. Hakan Yılmaz - Aykaç Çağla E. 13-27. London: IB Tauris, 2012.

Delibaş, Kayhan. “İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan İslamophobia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?” *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2004), 1-41.

Delibaş, Kayhan. “İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan İslamophobia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?”, 41.

Demir, Hilmi. “Batılıların ve Osmanlının Gözüyle Vehhabilik”. *Türkiye Gazetesi* (2018). <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/genis-aci-fikir-ve-tartisma/batililarin-ve-osmanlinin-gozuyle-vehhabilik-601596>

Demir, Hilmi. *Gülen Örgütü. Ezoterik Bir Kült Cemaatin Radikalleşmesi*. Ankara: Anadolu Ay Yayıncılık, 2017.

Demir, Hilmi. *Radikal Selefi Hareketler ve Terör Örgütleri: Kavram ve Teorik Çerçeve*. Analiz. TEPAV, Şubat 2016.

Demir, Hilmi. “Selçukluların Batınîlerle Mücadelesi”. *Türkiye Gazetesi* (05 Eylül 2020). <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/hilmi-demir/selcuklularin-batinilerle-mucadelesi-615164>

Demir, Mehmet Kadri. *Cihadi Selefilik ve Kur’an Yorumu*. Erzurum: Atatürk

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

- Demir, Osman - Üzücü, Adem. “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi”. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19 (2001), 1-2.
- Demir, Sertaç Timur - Çağlar, İsmail. *FETÖ’nün ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin İletişim Stratejisi*. İstanbul: SETA, 2017.
- Demir, Tarkan - Aşan, Nuh. “Hollywood Kamerasında İslam’ın Ötekileştirilmesi”. *Electronic Turkish Studies* 9/5 (2014).
- Demir, Yeşim. “Emperyalist Devletlerin Ortadoğu’da Mezhep Oyunları: Sünnî-Şii Çatışması”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 1/2 (2019), 234-246.
- Demirci, H. Aliyar. “15 Temmuz Siyasi ve Sivil Depreminin Ardından Tespitler ve Gözlemler”. *Türkiye Günlüğü* 127 (2016), 93-108.
- Demirci, Saadat Rustemova. “İŞİD’in Genişleyen Afrika Ağı: Boko Haram ve Eş Şebab Uzantısı”. 1-17, 2017.
- Demirden, Ahmet. “Terör Örgütlerinde Radikalleşme Süreçlerinin Psikolojik Analizi: FETÖ Örneğinde İki Piramitli Model”. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi* 21/2 (2019), 149-162.
- Demirel, Abdurrahman. “Mehmet Ali Büyükkara İle FETÖ Üzerine Röpörtaj”. *Üsküdar Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi* 2/3 (216M.S.), 97-102.
- Demirel, Emin. *Hizbullah*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.
- Demirkaya, Nergis. “AYM Başkanı Arslan’a Fetö ‘Kıskacı’”. *Gazeteduvar* (12 Ocak 2017).
- Deniz, Tanju. *Yükselen İslamofobi’nin Avrupa Kimliğine Etkisi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Deniz, Yıldırım. “Orta Doğu’da Vehhabi - Şii Mücadelesi”. *TESAM Akademi Dergisi* 5/1 (2018), 63-95.
- Dilbirliği, Muhterem. “Avrupa Aşırı Sağının Görünüş Şekilleri: Almanya Örneği”. *Liberal Düşünce Dergisi* 22/86 (2017), 145-168.
- Dinç, Ahmet. *Saddam’ı Deviren ABD-İsrail Gündümlü Tarikat: Kesnizani Irak’ın FETÖ’sü*. Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım, 1. baskı., 2018.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu,. *Dinî İstismar ve Tedhiş Hareketi*. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Dini İstismar Hareketi FETÖ/PDY”. *Olağanüstü Din Şurası Kararları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Dobbins, James - Jones, Seth G. “The End of a Caliphate”. *Survival* 59/3 (2017), 55-72.
- Doğan, Şaban. “FETÖ -15 Temmuz ile Kesnizani – Irak Benzerliği”. *Mirat Haber* (15 Temmuz 2019).
- Doosje, Bertjan vd. “Terrorism, Radicalization and De-Radicalization”. *Current Opinion in Psychology* 11 (2016), 79-84.
- Dorman, Emre. “Daima Barışı Esas Almayı Öğütleyen Din: İslam”. *Hürriyet Gazetesi* (2016). <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/emre-dorman/daima-barisi->

esas-almayi-ogutleyen-din-islam-40118553

- Dostal, Jörg Michael. "The Pegida Movement and German Political Culture: Is Right-Wing Populism Here to Stay?" *The Political Quarterly* 86/4 (2015), 523-531.
- Doster, Barış. "İrak, Suriye ve İran'ın Türkiye Politikaları". *Ortadoğu Analiz Dergisi* 5/57 (2013), 72-79.
- Dovidio, John F - Gaertner, Samuel L. "Reducing Prejudice: Combating Intergroup Biases". *Current Directions in Psychological Science* 8/4 (1999), 101-105.
- Doytcheva, Milena - Akıncılar-Onmuş, Tuba. *Çokkültürlülük*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Dökmeciyan, R. Hrair. *Arap Dünyasında Köktencilik*. çev. Muhammed Karahanoğlu. İstanbul: İlke Yayınları, 1992.
- Dönmez, Rasim Özgür. "Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslam". *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1/4 (2004), 81-114.
- Dönmez, Rasim Özgür. "Orta Asya ve Kafkasya'da Siyasal Şiddet: Yerelden Küresele". *Orta Asya-Kafkasya Güç Politikası*, 249-281.
- Duman, Bilgay - Çalışkan, Sercan. "İrak Şam İslam Devleti (İŞİD): Doğuşu, Dönüşümü ve Geleceği". *Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler ve Aktörler*. ed. Göktuğ Sönmez. 135-166. Ankara: TASAV, 2. Basım, 2021.
- Duman, Gökhan - Çelik, İsmet Mert. "Afrika'nın Bölgesel Terör Sorunu: Boko Haram Üzerine Bir İnceleme". *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 9/1 (2021), 78-96.
- Duran, Burhanettin. "Hizmetten Terör Örgütüne Gülen Hareketi". *Kriter Dergi* 1/4 (2016).
- Durant, Will. *Our Oriental Heritage: The Story of Civilization, Volume I*. Simon and Schuster, 2011.
- Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. çev. Faruk Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.
- Düzgün, Şaban Ali. *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*. Ankara: Lotus Yayınları, 2014.
- Eberhardt, Jennifer L vd. "Seeing Black: Race, Crime, and Visual Processing." *Journal of Personality and Social Psychology* 87/6 (2004), 876-893.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2011.
- ECCHR. *Charges Confirmed Against Lafarge for Complicity in Crimes Against Humanity in Syria*. Analiz. ECCHR (18 Mayıs 2022). <https://www.ecchr.eu/en/press-release/charges-confirmed-against-lafarge-for-complicity-in-crimes-against-humanity-in-syria/>
- Ecer, Ahmet Vehbi. *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.
- Efegil, Ertan. "Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler". *Ortadoğu Analiz* 5/53 (2013), 104-113.
- Ekşi, Muharrem. "Graham E. Fuller, Turkey and the Arab Spring: Leadership in the

- Middle East (Türkiye ve Arap Baharı: Orta Doğu'da Liderlik), New York: Bozorg Press, 2014, 408 p." 4/8 (2014), 234-241.
- El-Eş'ari, Abu'l Hasen. *Makâlâtü'l İslâmiyyîn*. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 1990.
- El-Lalekai, : Ebü'l-Kasım Hibetullah b. El-Hasan b. Mansur Et-Taberi. *Şerhu-Usûli-İtikâdu Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*. Beyrut: Muhammed Abdusselam Şahin, 2007.
- El-Maturidi, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: İsam Yayınları, 2003.
- El-Useymin, Abdullah es-Salih. *Eş-Şeyh Muhammed b. 'Abdivehhab: Hayâtühû ve Fikrüh*. Riyad, 1992.
- Emecen, Feridun. "Abdullah b. Suud". *İslam Ansiklopedisi*. 135-136. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Emerson, Michael O - Hartman, David. "The Rise of Religious Fundamentalism". *Annual Review Sociology* 32 (2006), 127-144.
- Emre, Akif. *Yeni Selefilik ve IŞİD*. İstanbul: DÜBAM Yayınları, 2014.
- Enson Haber. "Dünyanın İlk Üniversitesinin Kurucusu: Fatıma El Fihri". <https://www.ensonhaber.com/tarih-haberleri/dunyanin-ilk-universitesinin-kurucusu-fatima-el-fihri>, 2021.
- Epstein, Steven A. *Geç Dönem Ortaçağ Avrupası – Ekonomik ve Sosyal Tarih, 1000-1500*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2014.
- Er, Tuba - Ataman, Kemal. "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 747-770.
- Er, Tuba - Ataman, Kemal. "İslamofobi Ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 747-770.
- Erboğa, Abdullah. "Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2016), 9-38.
- Ercin, Ömer - Adıgüzel, Yusuf. "Fransız Kamusal Alanında Bütünleşme Stratejisi". *Göç Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2017), 170-188.
- Erdem, Mehmet. "Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış". *Dinî araştırmalar* 8/24 (2006), 73-106.
- Erdem, Süleyman. *Cihatçılar: El Kaide ve Işid'e Katılanların Hikayesi*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları, 2016.
- Erdin, Murat. *11 Eylül Saldırıları ve İslamofobi: ABD Ve Avrupa'da Görülen İslam Karşıtı Eylem ve Hareketlerin Nedenleri ve Sonuçları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Erdoğan, Latif. *Şeytanın Gülen yüzü*. İstanbul: Turkuvaz, 6. baskı., 2016.
- Erdoğan, Şemsettin - Deligöz, Ergün. "Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği". *Savunma Bilimleri Dergisi* 14/1 (2015), 5-37.
- Erendil, Muzaffer. *Çağdaş Ortadoğu Olayları*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi,

1992.

Erken, Erhan. "Hazin Son...Hizmet Hareketi'nden Fetö'ye Uzanan Yol". *Yeni Akit Gazetesi* (08 Ağustos 2016). <https://www.yeniakit.com.tr/haber/hazin-sonhizmet-hareketinden-fetoye-uzanan-yol-200652.html>

Erkilet, Alev. *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*. Ankara: Hece Yayınları, 2004.

Ersöz, Evrim - Uslu, A Didem. "Doğu-Batı Karşılaşmasında Çatışma, Karmaşa ve Muhtemel Bir Uzlaşma". *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi* 7 (2012), 67-86.

Ertaş, Suphi. *İslamofobi*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2017.

Ertürk, Devrim. "Bir Egemenlik Aracı Olarak Küresel Terör". *Şarkiyat* 4 (2010), 81-103.

Esposito, John L. "Bir Batı Olgusu Olarak İslam". çev. Cem Demirkan - Deniz Öktem. içinde *Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), Avrupa ve Amerika Müslümanları, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003)*. 23-31. İstanbul, Gelenek Yayıncılık., 2003.

Esposito, John L. *İslam tehdidi efsanesi*. çev. Ömer Baldık vd. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

Esposito, John L. *Kutsal Olmayan Savaş-İslamcı Terör*. çev. Nuray Yılmaz - Ertan Yılmaz. İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2003.

Esposito, John L. *The Islamic threat: Myth or reality?* NewYork: Oxford University Press, 1992.

Esposito, John L. *Unholy War: Terror in the Name of Islam*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Esposito, John L - Kalin, Ibrahim. *Islamophobia: The challenge of pluralism in the 21st century*. New York: Oxford University Press., 2011.

Es-Selman, Muhammed. *Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Dâvetinin Hakikati ve Bu Davetin İslâm Dünyasındaki Etkileri*. çev. Muhammed Şahin. İstanbul, 2009.

Euronews. "Gülen Finlandiya Kanalına Konuştu: 15 Temmuz Araştırılsa Altı Boş Çıkacaktı". *Euronews* (10 Nisan 2018). <https://tr.euronews.com/2018/04/10/fethullah-gulen-turkiye-bana-sald-r-duzenleyebilir>

European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. "Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia". EUMC, 2006.

Evkuran, Mehmet. "İslamî İlimlerde Toplumsal Gerçeklik, Hakikat ve Söylem Problemleri". *İlahiyat Akademi* 14 (2021), 1-22. <https://doi.org/10.52886/ilak.931920>

Evkuran, Mehmet. "Matruşkanın İronisi: Şakirtten Haşşaşî Çıkarmak!-Darbe Teolojisini Anlama Denemesi". *Turkish Studies (Elektronik)* 12/16 (2017), 189-202.

Ez-Zehavi, Cemil Sedki. *El-Fecru's-Sâdık*. Mısır: Matbaatü'l-Vâiz, 1905.

Fallaci, Oriana. *The Force of Reason*. New York: Rizzoli, 2006.

- Falola, Toyin vd. *Historical Dictionary of Nigeria*. New York: Rowman & Littlefield, 2018.
- Fedayi, Cemal. "Ahmet Özsoy: 28 Şubat'tan 15 Temmuz'a". *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler* 2/2 (2016), 5-15.
- Fermaniyan, Mehdi - Hüsrevi, Abbas. "Berresi-î Câygâh-i Halife-i Asrı Hazır Der Zahir ve Bâtın ez Dîdgâh-i Birelvîye". *Fasılname-i İlmî-Pejuheşi İntizârî Mev'ûd* 19/64 (2019), 53-73.
- Ferracuti, Franco. "Ideology and Repentance: Terrorism in Italy". *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*. ed. W Reich. 59-64. Washington DC: Woodrow Wilson Center Press, 1990.
- Fırlı, E Rûhî. *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1986.
- Fırat, Hande. "Mustafa Akış, Fetö'nün Yapılanmasını İlk Kez Açıklanan Detaylarla Anlattı.", 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=fy7xCPx4Ddg>
- Fibhaber. "İşte Fetö Lideri Gülen'in İhanet Mektubu". *Fibhaber* (30 Temmuz 2016). Erişim 15 Aralık 2022. <https://www.fibhaber.com/gundem/iste-feto-lideri-gulen-in-ihanet-mektubu-h54861.html>
- Francisco, Adam S. *Martin Luther and Islam: A Study in Sixteenth-Century Polemics and Apologetics*. Laiden: Brill Archive, 2007.
- Friedland, Elliot. *The Islamic State. Clarion Project*. Special Report. Clarion Project, 2015. Clarion Project.
- Fromm, Erik. *Özgürlükten Kaçış*. çev. Şemsa Yeğin. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Fuller, Graham. *İslamsız Dünya*. çev. Hasan Kaya. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2010.
- Ganbarov, Asaf vd. "İslami Fundamentalizm: Mit mi Yoksa Gerçek mi?" *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*. 137-142. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2019.
- Garaudy, Roger. *Entegrizm: Kültürel İntihar*. çev. Kamil Bilgin Çileçöp. İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.
- Garaudy, Roger. *İslam'ın Vadettikleri*. çev. Salih Akdemir. İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.
- Garaudy, Roger. *Verheissung Islam*. SKD Bavaria, 1989.
- Garaudy, Roger. *Yaşayan İslam*. çev. Mehmet Bayraktar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.
- Gartenstein-Ross, Daveed. "How Many Fighters Does the Islamic State Really Have?" (09 Şubat 2015). <https://warontherocks.com/2015/02/how-many-fighters-does-the-islamic-state-really-have/>,
- Gazete Vatan. "Gülen Banyolara Gizli Kamera Yerleştirdi". *Gazete Vatan*. 02 Aralık 2016. <https://www.gazetevatan.com/gundem/gulen-banyolara-gizli-kamera-yerlestirirdi-1013169>.
- Geiges, Lars vd. *Pegida: Die schmutzige Seite der Zivilgesellschaft?* Bielefeld: Verlag, 2015.
- Geisser, Vincent. *İslamo Fobi*. İzmir: Mavi Ufuklar Yayınları, 2010.
- Gelvin, James L. *The Modern Middle East: A History*. New York: Oxford University

Press., 2011.

Gerçek Hayat. “Fetö Kendini ‘Mehdi’ İlan Ederek Siyonistlerden Nasıl Para Aldı?” *Gzt* (2021). <https://www.gzt.com/gercek-hayat/feto-kendini-mehdi-ilan-ederek-siyonistlerden-nasil-para-aldi-3598798>

Gerçek Hayat. “FETÖ’nün 100 Yıllık Hikâyesi”. *Gerçek Hayat* (22 Kasım 2021). <https://www.gzt.com/gercek-hayat/fetonun-100-yillik-hikyesi-3598668>

Gerçek Hayat. “Fetö’nün Korkunç ‘Hakim Kiralama’ Stratejisi”. *Gerçek Hayat* (22 Kasım 2021). <https://www.gzt.com/gercek-hayat/fetonun-korkunc-hakim-kiralama-stratejisi-3598810>

Gerges, Fawaz. *İşid Tarihi*. çev. Pars Turhan Özer. İstanbul: Doruk yayınları, 2019.

Gerges, Fawaz. “Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye”. *Ortadoğu Konuşmaları: Küresel ve Bölgesel Perspektiften “Arap Baharı*. ed. Zahide Tuba Kor. 25-57. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Gerlach, Julia. *Auf dem Weg zu einem Europäischen Islam-oder ist dieser längst Realität?* Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2016.

Gest, Justin. *Apart: Alienated and Engaged Muslims in the West*. New York: Columbia University Press, 2010.

Githens-Mazer, Jonathan - Lambert, Robert. *Islamophobia and Anti-Muslim Hate Crime: UK Case Studies*. London: European Muslim Research Centre /University of Exeter, 2010.

Glavanis, Pandeli M. *Muslim Voices in the European Union: The Stranger Within-Community*. Analiz (1999).

Gofas, Andreas. “‘Old’vs.’New’Terrorism: What’s in a Name?” *Uluslararası İlişkiler/International Relations* 8/32 (2012), 17-32.

Göka, Erol. “Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm”. *Cogito* 53 (2007).

Gökhan, Çetinsaya - Özhan, Taha. *İşgalin 6. Yılında Irak*. Ankara: SETA Yayınları, 1. Basım, 2009.

Gökmen, Hasan. “Avrupa Müslüman Kültürünün Oluşumunda İslam Okullarının Rolü ve Euro İslam’ın İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme (Hollanda-Arnhem Örneği)”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (2023), 137-152.

Gökmen, Mahmut. “Uluslararası İnsan Hakları: Ortadoğu’da Beyaz Adamın Yeni Misyonu”. *Batı Medyasının Ortadoğu Tasavvuru: Popüler Jeopolitik, Oryantalizm ve Uluslararası İlişkiler*. ed. Necati Anaz - Mehmet Özkan. İstanbul: İlke Yayıncılık, 1. Basım, 2012.

Göktaş, Kemal. “‘Çözümüne Karşı Hakan Fidan’a Gözaltı Girişimi’”. *Cumhuriyet Gazetesi* (2016). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cozume-karsi-hakan-fidana-gozalti-girisimi-582491>

Göktaş, Kemal. “İşte FETÖ Sözlüğü”. *Cumhuriyet Gazetesi* (09 Ağustos 2016). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/iste-feto-sozlugu-581491>

Göktaş, Kemal. “Paradaki simge”. *Cumhuriyet Gazetesi* (2016). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/paradaki-simge-580490>

- Gölcü, Abdulkadir - Varol, Fatma Betül AYDIN. “Yükselen Bir Trend Olarak İslamofobi Endüstrisi: Amerikan Medyasına Yönelik Araştırmaların Bir Panoraması”. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 73-88.
- Göle, Nilüfer. *Mahrem'in Göçü*. İstanbul: Hayy Kitap Yayınları, 2011.
- Göle, Nilüfer. *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Gömbeyaz, Kadir. “Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdiler mi, Selefiler mi? Metodik Bir Tartışma”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2016), 77. <https://doi.org/10.18403/emakalat.06629>
- Gömük, Muhammed. “İrak’ın FETÖ’sü Kesnizaniler”. *Aydınlık Gazetesi* (22 Aralık 2019). <https://www.aydinlik.com.tr/haber/irakin-fetosu-kesnizaniler-198760>
- Görüş. “Bağlantıları ile Fetullah Gülen Cemaati”. *Görüş Haber* (21 Eylül 2021). <https://gorus21.com/baglantilari-ile-fetullah-gulen-cemaati/>
- Gözaydın, İhtar. *Diyanet-Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Grau, Lester W - Gress, Michael A. *The Soviet-Afghan war: How a superpower fought and lost*. University Press of Kansas, 2002.
- Gray, John. *El Kaide: Modern Olmanın Anlamı*. çev. Zehra Savan. İstanbul: Everest Yayınları, 2004.
- Gregory, Rose. “Terrorism Financing in Foreign Conflict Zones on JSTOR”. (2018). <https://www.jstor.org/stable/26358996>
- Guardian. “Shamima Begum Smuggled into Syria for Islamic State by Canadian Spy”. *Guardian* (31 Ağustos 2022). <https://www.theguardian.com/uk-news/2022/aug/31/>
- Gugler, Thomas K. “Islamization and Barelvis in Pakistan”. *Faith-Based Violence and Deobandi Militancy in Pakistan*, 369-397.
- Gülener, Serdar - Öztürk, Hüseyin. *İtiraflarda FETÖ’nün Devlete Sızması (Askeriye, Mülkiye, Adliye)*. Ankara: SETA Yayınları, 2018.
- Güler, İlhami. “(The) Cemaat-Hizmet Hareketi ve Fetö’leşmeyi Anlamak”. *İlhamiyyat* (2017). <https://www.ilhamiyyat.com/the-cemaat-hizmet-hareketi-ve-fetolesmeyi-anlamak/>
- Güler, Recep Tayyip - Özdemir, Ömer Behram. “DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü”. *Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*. ed. Murat Yeşiltaş - Burhanettin Duran. 463-494. İstanbul: SETA Yayınları, 2018.
- Güller, Mehmet Ali. *İşid: Kara Terör*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Gümüsoğlu, Hasan. “Ehl-i Sünnet, Şia ve Vehhabilik Arasındaki İnanç Farklılıklarının Sosyal Barış Açısından Değerlendirilmesi”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 4/8 (2011), 147-172.
- Günaydın, Enis. “2018 İslamilik Endeksi’: Yeni Zelanda Birinci, Türkiye 95’inci Sırada”. *Euronews* (2019). <https://tr.euronews.com/2019/05/19/2018-islamilik-endeksi-yeni-zelanda-birinci-turkiye-95-inci-ilk-40-ta-musliman-ulke-yok>

- Günday, Onur. “Eskiçağ Yakın Doğu ve Hellen Topluluklarında ‘Gök Tanrısı’ İnancı”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/Sp. Issue (2021), 1-18.
- Gündüz, Şinasi. “Din ve Şiddet Paradoksu”. *Milel ve Nihal* 13/2 (2016), 1-30.
- Gündüz, Şinasi. *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Güner, Selda. *Osmanlı Arabistan’ında Kıyam ve Tenkil: Vehhabî-Suudîler (1744-1819)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Güneş Gazetesi. “Pakistan’da Fetö Usulü Darbe! Olayların Arkasında Tahir-Ül Kadri’nin Cemaati Var” (29 Temmuz 2017).
- Güneş, Merdan. “‘Euro-Islam’ mı ‘Avrupalı İslam’ mı? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”. *Kilitbahir (İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 19 (2021), 8-u47.
- Güneş, Merdan. “‘Euro-Islam’ Mi ‘Avrupalı İslam’ Mi? Avrupa’da Müslümanların Geleceği”. *Kilitbahir (İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 19 (2021), 2-47.
- Güngör, Erol. *Mülakat*, *İnanmış Aydının Problemleri*. Ankara: Mayaş, 1987.
- Güngör, Erol. *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 3. Basım, 1996.
- Gür, Ali. “FETÖ ve Aum Shinrikyo Örneğinde İlimli Dini Hareketten Terör Örgütüne Dönüşüm: Sistemik Bir Değerlendirme”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/2 (31 Ağustos 2023), 604-614. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.1298010>
- Gür, Ali. “FETÖ’nün Şii Haşhaşiler ve Sünni Kadiyaniler İle Yapısal Benzerlikleri: Sistemik Değerlendirme”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 22/3 (28 Temmuz 2023), 702-718. <https://doi.org/10.21547/jss.1297834>
- Gür, Ali. “Fetullahçı Terör Örgütünün (FETÖ) Hristiyan Örgütlerle Benzerlikleri: Sistemik Bir Değerlendirme”. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.31679/adamakademi.1267814>
- Gür, Ali. “İslamofobi Oluşumunda İslam Dünyasının Sorumluluğu Üzerine Öz Eleştirel Yaklaşım”. *Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2023), 181-208.
- Gür, Ali. “İslamofobi’nin Teo-Politik Kökenleri ve Güncel Yansımaları”. *İlahiyat Akademi* 18 (2023), 1-30. <https://doi.org/DOI: 10.52886/ilak.1363405>
- Gür, Ali. “Türkiye’de Fundafobinin İslamofobi’ye Dönüşümü ve Medyanın Rolü”. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*. 7/1 (2024), 103-125.
- Gür, Ali. *Vaizlikten Teröristliğe Bir İhanetin Portresi Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ/PDY)*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Gürbüz, Beyhan. *Dini Motifli ve Uluslararası Bir Terör Örgütü Olarak el-Kaide*. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Gürbüz, Mücahid. “Liberal İslam Yaklaşımı: Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Erciyes Akademi* 36/2 (2022), 864-897.
- Gürel, Burak. “İslamcılık”. *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. ed. Gökhan Atılğan - E.Atilla Aytekin. 405-422. İstanbul: Yordam Kitap, 2012.
- Gürler, Cemalettin. “Nefret Suçları ve İş Hayatı”. *Ankara Barosu Dergisi* 68/1 (2010),

259-274.

Gürler, Recep Tayyip - Özdemir, Ömer Behram. “el kaide’den Post-kaide’ye dönüşüm: ııııı”.

Güven, Aydın. “Pakistan Siyaseti Üzerine”. *İlim ve Medeniyet* (blog), 01 Kasım 2017. <https://www.ilimvemedeniyet.com/pakistan-siyaseti-uzerine.html>

Güvenç, Cemaleddin. “Deaş Terör Örgütü Üzerine Bir Değerlendirme”. *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi* 1/2 (2021), 75-90.

Gzt. “FETÖ, Humeyni Devrimi’ni nasıl Övdü?” *Gzt* (2021). <https://www.gzt.com/gercek-hayat/feto-humeyni-devrimini-nasil-ovdu-3598806>

Habeck, Mary R. “Knowing the Enemy: Jihadist Ideology and the War on Terror”. *The Theory and Practice of Islamic Terrorism: An Anthology*. ed. Perry. 65-68. Springer, 2006.

Haber7. “Paralel Yapının ‘10 Bin Amir’ Oyunu Bozuldu”. *Haber7* (07 Mart 2014). <https://www.haber7.com/Guncel/Haber/1134774-Paralel-Yapinin-10-Bin-Amir-Oyunu-Bozuldu>. *Haber7*.

Haberiniz.com. “FETÖ’den Talimat: Hedef Siyasi Parti ve STK’lar”. *Haberiniz*. 23 Mart 2021. <https://haberiniz.com.tr/fetoden-talimat-hedef-siyasi-parti-ve-stklar/>.

Habertürk. “Latif Erdoğan: Fetullah Gülen’e 16 Yaşından Sonra Özel Eğitim Verildi, Maaşlar CIA Tarafından Ödendi”. *Habertürk Gazetesi*. 07 Ağustos 2016. <https://www.haberturk.com/Gundem/Haber/1277656-Latif-Erdogan-Gulene-16-Yasindan-Sonra-Ozel-Egitim-Verildi-Maaslar-Cia-Tarafindan-Odendi>.

Habertürk Gazetesi. “Elebaşı Gülen, ‘Stadyumlar Kanla Dolacak’ Demiş 5 Bin Kişilik Infaz Listesi Hazırlamışlar”. *Habertürk* (09 Mart 2020). <http://www.haberturk.com/izmir-haberleri/76197220-elebas-gulen-stadyumlar-kanla-dolacak-demis5-bin-kisilik-infaz-listesi>

Habertürk Gazetesi. “Fetö’nün Tarihçesi - 15 Temmuz Darbe Girişimi Raporu”. *Habertürk* (26 Mayıs 2017). <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1508856-fetonun-tarihcesi-15-temmuz-darbe-girisimi-raporu>

Haddad, Yvonne Yazbeck. *Muslims in the West: From Sojourners to Citizens*. Oxford: Oxford University Press, USA, 2002.

Haenni, Patric. *Piyasa İslamı-İslam Suretinde Neoliberalizm*. çev. Levent Ünsaldı. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları, 2011.

Hakyemez, Cemil. “İtikadi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2003), 59-88.

Hall, Stuart - Gieben, Bram. “The West and the Rest: Discourse and Power”. *Race and Racialization, 2E: Essential Readings*, 85-95.

Halliday, Fred. “Fundamentalism and the Contemporary World”. *Contention: Debates in Society, Culture, and Science* 4/2 (1995).

- Hamdani, Mahmood. *İyi Müslüman, Kötü Müslüman*. çev. Sevinç Altınçekiç. İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2005.
- Hanay, Nermin. *Roger Garaudy'de İslâm Algısı*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Hanefî, Hasan. "Oryantalizmden Oksidentalizme". İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2006.
- Hartmann, Anja V - Heuser, Beatrice. *Tarih Boyunca Avrupa'da Savaş ve Barış*. çev. Onur Atalay. Etkileşim Yayınları, 2006.
- Hasan, ONAT. "Küresel Şiddet ve Terör İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe". *Dini Araştırmalar* 7/20 (2004).
- Hashas, Mohammed. *On the Idea of European Islam: Voices of Perpetual Modernity*. Rome: LUISS University of Rome, Doktora Tezi, 2013.
- Hashemi, Nader - Postel, Danny. "Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East". *The Review of Faith & International Affairs* 15/3 (2017), 1-13.
- Hassan, Nasra. "Letter from Gaza: an Arsenal of Believers-Talking to the 'Human Bombs'". *The New Yorker* (19 Kasım 2001).
- Hatina, Meir. "The 'Ulama' and the Cult of Death in Palestine". *Israel Affairs* 12/1 (2006), 29-51. <https://doi.org/10.1080/13537120500381703>
- Hatip, Yusuf - Polat, Sinan. "Türkiye'nin Musul Konsolosluğu'na Baskın". *Anadolu Ajansı* (2014). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyenin-musul-konsolosluguna-baskin/151918>
- Haz'al, Huseyin Halef eş-Şeyh. *Tarihü'l-Cezireti'l-Arabiyye fî Asri's Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab*. Beyrut: Daru'l-Kütüb, 1968.
- Heißner, Stefan vd. *Caliphate in Decline: An Estimate of Islamic State's Financial Fortunes*. London: International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2017.
- Helbling, Marc. "Islamophobia in Switzerland: A New Phenomenon or a New Name for Xenophobia". 65/80. Chicago: Lexington Press Lanham, MD, 2008.
- Heywood, Andrew. *Siyasi İdeolojiler*. çev. Ahmet Kemal Bayram vd. Ankara: Adres Yayınları, 2007.
- Hıdır, Özcan. "Anti-Semitizm ve Anti-İslamizm: Benzerlikler ve Farklılıklar". *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*. ed. Kadir Canatan - Özcan Hıdır. 63-69. Ankara: Nobel Kitap, 2007.
- Hıdır, Özcan. "İslamofobi-Irkçılık-'Kültürel Irkçılık' İlişkisi". *Ombudsman Akademik* 7 (2017), 23-49.
- Hıdır, Özcan. "Macron'un Fransa İslâm'ı projesi". *Star Açık Görüş* (29 Eylül 2018). <https://www.star.com.tr/acik-gorus/macronun-fransa-islami-projesi-haber-1390187/>
- Higazi, Adam. "Understanding Boko Haram: Origins, Ideologies and Strategies". *African Security Review* 23/1 (2014), 54-67.
- Hikmet, Ertuğrul. *Himmeti Milleti Olan İnsan M. Fethullah Gülen*. İzmir: Işık Yayınları, 2008.
- Himmat, Hedia. *Islamophobia and Its Consequences on Young Women*. European

Youth Centre, 2004.

Hobson, John M. *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. çev. Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Hodgson, Marshall GS. *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Denemeler*. çev. Ahmet Kanlıdere. İstanbul: Vadi Yayınları, 2018.

Hoffer, Eric. *Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Anatomisi*. çev. Erkil Günür. İstanbul: İm Yayıncılık, 7. Basım, 1998.

Hoffman, Bruce. "Holy Terror: An act of Divine Duty". *World Today* 52/3 (1996), 79-81.

Hoffman, Valerie J. "Muslim Fundamentalists: Psychosocial Profiles". *Fundamentalisms Comprehended*. ed. M.E. Marty - R.S. Appleby. 199-230. University of Chicago Press, 1995.

Honor, Mahony. "German Interior Minister Calls for European Islam". *EUobserver* (29 Kasım 2004).

Horgan, John. "From Profiles to Pathways and Roots to Routes: Perspectives from Psychology on Radicalization into Terrorism". *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 618/1 (2008), 80-94.

Horsley, Richard A. "The Sicarii: Ancient Jewish" Terrorists". *The Journal of Religion* 59/4 (1979), 435-458.

Horsti, Karina. "Digital Islamophobia: The Swedish Woman as a Figure of Pure and Dangerous Whiteness". *New Media & Society* 19/9 (Eylül 2017), 1440-1457. <https://doi.org/10.1177/1461444816642169>

Hökelekli, Hayati. *İnanç Farklılıklarının Psikolojik ve Kültürel Temelleri*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2009.

Hökelekli, Hayati. *İslama Giriş: Gençliğin İslam Bilgisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Human Rights Watch. "Nigeria: Army Attack on Shia Unjustified". *Human Rights Watch* (2015). <https://www.hrw.org/news/2015/12/22/nigeria-army-attack-shia-unjustified>

Huntington, Samuel. *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. çev. Mehmet Turhan - Cem Soydemir. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2006.

Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster Paperbacks, 1996.

Hürriyet Gazetesi. "İlmli İslam Yok". *Hürriyet Gazetesi* (14 Haziran 2004).

Hürriyet Gazetesi. "Nijerya: Boko Haram'la Savaşmayan Askerlere İdam Cezası". *Hürriyet Gazetesi* (18 Aralık 2014). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/nijerya-boko-haramla-savasmayan-askerlere-idam-cezasi-27797560>

Hürriyet Gazetesi. "Peygamberi Rüyasında Gördü, Pakistan'ı Değiştirmeye Geldi". *Hürriyet Gazetesi* (17 Ocak 2013). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/peygamberi-ruyasinda-gordu-pakistan-i->

degistirmeye-geldi-22381174

Hürriyet Gazetesi. "The Times: Türkiye Karşıtı Rapor Parayla Yazdırıldı". *Hürriyet Gazetesi* (01 Ağustos 2016). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/the-times-turkiye-karsiti-rapor-parayla-yazdirildi-40177766>

Hüseyin, Asaf. *Batı'nın İslâm'la Kavgası*. çev. Mesut Karaşahan. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.

Hüseyin, Fuad. *Zerkavi: El Kaide'nin İkinci Kuşağı*. çev. Defne Bayrak. İstanbul: Küresel Yayınları, 2014.

Iannaccone, Laurence R. "Toward an Economic Theory of" Fundamentalism". *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 153/1 (1997), 100-116.

Independent Türkçe. "Eski Irak Başbakanı Maliki: ABD IŞİD'i Anbar'da Kurdu". *Independent Türkçe* (31 Aralık 2023). <https://www.indytrk.com/node/685971/d%C3%BCnya/eski-irak-ba%C5%9Fbakan%C4%B1-maliki-abd-i%C5%9Fi%CC%87di-anbarda-kurdu>

International Crisis Group. "Averting an ISIS Resurgence in Iraq and Syria". (2020). <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/207-averting-isisresurgence-iraq-and-syria>,

International Labour Office (ILO). "International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia". International Organization for Migration (IOM), Ağustos 2001.

Irmak, Atakan. "Fetö'nün 'Cin'cisi Yakayı Ele Verdi! Örgütün Tepe Yöneticilerine Büyü Yapıp..." *Sabah Gazetesi* (27 Haziran 2022). <https://www.sabah.com.tr/gundem/2022/06/27/fetonun-cincisi-yakayi-ele-verdi-orgutun-tepe-yoneticilerine-buyu-yapip>

Irshaid, Faisal. "Isis, Isil, IS or Daesh? One group, Many Names". *BBC News* (2015). <http://www.bbc.com/news/worldmiddle-east-27994277>

Isa, Kabiru Haruna. "Sunni Literary Responses to the Spread of Shia Ideology in Northern Nigeria". *Studies in African Languages and Cultures* 52 (2018), 113-130.

Ismayilov, Elnur. *Rusya'nın IŞİD'le Mücadele Politikası*. Analiz. İstanbul: BİLGESAM, 09 Mart 2015. BİLGESAM.

İbn Abdulvahhab, Muhammeed. *Tevhid Risaleleri-1*. çev. Abdullah Hanih. İstanbul: Muvahhid Yayınları, 2013.

İbn Baz, Abdülaziz b. Abdullah b. Abdur rahman. *Muhammed b. Abdilvehhab Da'vetuhû ve Siretuhû*,. Riyad, 1995.

İbn Gannam, Ebu Bekr Husyin. *Tarihu Necd*. Beyrut: Nasiruddin El-Esed, 1985.

İbrahim, Gassim. "Afrika'da Vehhabilik ve Modern Selefilik". *Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği* (2019). <https://ordaf.org/afrikada-vehhabilik-ve-modern-selefilik/>

İçişleri Bakanlığı. "Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi". *İçişleri Bakanlığı* (20 Temmuz 2017). <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/mia.gov.tr/Genel/deas%CC%A7%207%20>

20 temmuz.pdf, 2017.

İğde, Muhyettin. “İhvan’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhâbilik”. *Marife Turkish Journal of Religious Studies*, 355-358. 9/3 (2009), 355-358. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.3344098>

İğde, Muhyettin. “Selefilğin Anlaşılması İle İlgili Bazı Mülâhazalar”. *Zâhirî ve Selefi Din Yorumu*. ed. Sönmez Kutlu. 427-432. İstanbul: KURAMER, 2018.

İğde, Muhyettin. “Vehhhabiliğin Tekfirci Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım: Süleyman b. Abdilvehhâb”. *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 18/3 (2023), 257-270. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.72125>

İhlas Haber Ajansı. “Fethullah Gülen Akıl Hastanesinde Yatmış”. *İHA* (03 Ağustos 2016).

İlin, Mikail - Segal, Erich Wolf. *İnsan Nasıl İnsan Oldu*. çev. Ahmet Zekerya. İstanbul: Say Yayınları, 12. Basım, 2001.

İnaç, Hüsamettin. “Uluslararası Proje Bir Örgüt Olarak FETÖ ve Yeni Dünya Düzeni”. *İhanet ve Diriliş 15 Temmuz ve Milli Birlik Paneli*. 25-35. Ankara: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınları, 2020.

İnalcık, Halil. *Doğu Batı: Makaleler I*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 5. Basım, 2006.

İnam, Ahmet. “Terör ve Din”. *Dinî araştırmalar* 7/20 (2004), 37-46.

İnan, Kamran. *Dış Politika*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994.

İnat, Kemal. “Almanya’da FETÖ yapılanması ve Almanya’nın FETÖ politikası”. SETA, 2018.

İnayet, Hamid. *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*. çev. Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991.

İnternethaber. “ABD’li Generalin Olay İtirafı: DEAŞ’ı Biz Kurduk Çünkü...” *İnternethaber* (05 Ocak 2017). <https://www.internethaber.com/abdli-generalin-olay-itiraf-lari-deasi-biz-kurduk-cunku-1744404h.htm>

İşcan, Mehmet Zeki. “Selefilğin Şüilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret Ve Şiddet Söylemi”. *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri*. ed. Mesut Okumuş - Cemil Hakyemez. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 103M.S.

İşler, Ahmet. “Ortadoğu Üzerinde Kurulan Hegemonya ve Emperyalist Stratejiler”. *Modernleşme Kısacasında Ortadoğu*. ed. Ahmet İşler. 152-192. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2021.

İyiat, Bora. “Orta Doğu’nun Kırmızı Jeopolitiği Bir Dini Terör Organizasyonu Olarak DAESH”. *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1/1 (2019), 63-79.

İz Gazete. “Gülen’in Yardımcısı Latif Erdoğan’dan Çarpıcı İtiraf”. *İz Gazete* (09 Ağustos 2016). <https://www.izgazete.net/gulenin-yardimcisi-latif-erdogandan-carpici-itiraf>

İzzetbegoviç, Aliya. *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*. çev. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 26. Basım, 2017.

Jabeen, Farkhunda. *Pakistan’daki Dini Cemaatler ve Din Eğitimi (Mevdudi Cemaati*

- Örneği). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Jacobs, James B - Potter Kimberly. *Hate Crimes: Criminal Law & Identity Politics*. London: Oxford University Press., 1998.
- Johnstone, Ronald. *Religion in Society: A Sociology of Religion*. New Jersey: Pearson, 2004.
- Jones, Seth G. - Libicki, Martin C. *How Terrorist Groups End: Lessons for Countering Al Qaeda*. Rand Corporation, 2008.
- Jordan, Javier - Horsburgh, Nicola. "Spain and Islamist Terrorism: Analysis of the Threat and Response 1995 – 2005" 11/2 (2006), 209-229.
- Juergensmeyer, Mark. *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State*. California: University of California Press, 1994.
- Juergensmeyer, Mark. *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Univ of California Press, 2003.
- Juergensmeyer, Mark. "Understanding the New Terrorism". *Current History* 99/636 (2000), 158.
- Kaçmazoğlu, H Bayram. "AKP'yi Ortaya Çıkaran Koşullar ve AKP İktidarının İlk Yıllarında AB-ABD İle İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme." *Sosyologca* 8 (2014), 25-38.
- Kaçmazoğlu, Hacı Bayram. "Siyasal İslam'ın Ayrışma Sürecine 28 Şubat'ın Etkisi." *Sosyologca* 7 (2014), 40-49.
- Kadiri, Tahir-ul. *Tahrîk-i Minhâcü'l-Kur'an Kâ Tasavvur-i Din*. Lahor: Minhâcü'l-Kur'an Publications, 2011.
- Kalaycı, Batuhan - Ulusal, Dilek. "Bilgisayar Oyunlarında İslamafobi". *International Journal of Social Science* 1/2 (2018), 36-42.
- Kalaycı, Mehmet. "Mezhepleri veya Dinî Hareketleri Tamamlan(ma)mış Kimliksel Süreçler Olarak Okumak". *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dinî Gruplar Arası İlişkiler*. ed. Hayati Hökelekli - Vecdi Bilgin. 227-245. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, KURAV, 2015.
- Kalın, İbrahim. *Ben, Öteki ve Ötesi: İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 11. Basım, 2017.
- Kalın, İbrahim. *İslam ve Batı*. İstanbul: İsam Yayınları, 17. Basım, 2021.
- Kalın, İbrahim. "İslamofobi ve Çok Kültürlülüğün Sınırları". *İslamofobi-21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu*. ed. İbrahim Kalın - John L Esposito. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Kamel Doraï, Mohamed. "State, Migration, and Borders' Fabric in the Middle East". *Frontera Norte* 26/SPE3 (2014), 119-139.
- Kaplan, David E. "Hearts, Minds, and Dollars: In an Unseen Front in the War on Terrorism, America is Spending Millions to Change the Very Face of Islam". *US News&World Report Weekly Magazine*,.
- Kara, İsmail. *Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslâm*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.

- Kara, İsmail. *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak: Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.
- Kara, Mustafa. *28 Şubat Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Dini Hayat*. Emin Yayınları: Bursa, 2012.
- Karabat, Ayşe. “Fethullah Gülen Hakkında Bir Psikolojik Analiz”. *Haksöz Haber* (18 Ağustos 2016). <https://www.hakssozhaber.net/fethullah-gulen-hakkinda-bir-psikolojik-analiz-81869h.htm>
- Karadağ, Neşet. “Adana’daki Soruşturmada 13 Fetö’cü İçin İddianame Hazırlandı”. *Anadolu Ajansı* (22 Kasım 2016). <https://www.aa.com.tr/tr/15-Temmuz-Darbe-Girisimi/Adanadaki-Sorusturmada-13-Fetocu-Icin-Iddianame-Hazirlandi/690719>.
- Karadağ, Raif. *İsrail, Ortadoğu ve Amerika*. İstanbul: Emre yayınları, 2004.
- Karagöz Yerdelen, Betül. “Doğu-Batı Ekseninde Batı’nın Farklılaşan İzdüşümleri.” *Journal of International Social Research* 9/45 (2016), 254-267.
- Karagül, İbrahim. “Amerika İslamcı Dernek ve Vakıflardan Ne İstiyor”. *Yeni Şafak* (09 Mart 2004).
- Karakaya, Hasan. “İşte, Fetullah Gülen’in Kur’an-ı Kerim’i Yere Fırlattığı O Cami!” *Yeni Akit Gazetesi* (27 Ekim 2014).
- Karakaya, İskender. *Küresel Terörizmin Dönüşümü: El-Kaide’den IŞİD’e*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Karakaya, İskender. “Küresel terörizmle mücadele: yerel, bölgesel ve küresel güçlerin Işid ile mücadele politikaları”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/1 (2020), 92-108.
- Karaoğlu, Gülhanım. “Modern Zihniyette Öteki, Çevrimiçi Nefret Söylemi ve İslamofobi: Instagram Üzerine Bir İnceleme.” *Turkish Studies-Social Sciences* 17/3 (2022), 393-411.
- Karasu, Teceli. “Din Eğitiminde Eleştirel Düşünme ve Eleştiri”. *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı*. ed. Mahsum AYTEPE - Teceli Karasu. 1/443-456. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Karasu, Teceli. “Din eğitiminde eleştirel düşünme ve öz eleştiri”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/İDEKTA (2021), 169-178.
- Karpat, Kemal H. *İslâm’ın Siyasallaşması*. çev. Şiar Yalçın. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Karslı, Necmi. “İslamofobi’nin Psikolojik Olarak İncelenmesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 75-100.
- Karsli, Necmi. “Fetö Darbe Girişiminin Gençlerin Din ve Cemaat Algısı Üzerindeki Etkisi”. *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019), 1187-1210. <https://doi.org/10.28949/bilimname.534018>
- Kasap, Selam. “Mahkeme Salonlarındaki FETÖ Otomatları”. *Anadolu Ajansı* (18 Ağustos 2017). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mahkeme-salonlarindaki-feto-otomatları/887208>
- Kastoryano, Riva. “Radicalization in Europe”. 87-92. Institut Européen de la Méditerranée, 2017.

- Kavak, Gökhan. “Boko Haram Örgütü İnsansız Hava Araçlarıyla Saldırmaya Başladı”. *Anadolu Ajansı* (29 Kasım 2018).
- Kavak, Gökhan. *Zorluklar ile Fırsatların Bir Arada Bulunduğu Ülke: Nijerya*. Afrikavakfi.org: Afrika Vakfı, 2021.
- Kaya, Ayhan. *Populism and Heritage in Europe: Lost in Diversity and Unity*. London: Routledge, 2019.
- Kaya, Ayhan - Kayaoğlu, Ayşegül. “Individual Determinants of anti-Muslim Prejudice in the EU-15”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 14/53 (2017), 45-68.
- Kayalp, Mert Eymen - Köse, Dilşad Türkmenoğlu. “ABD İran İlişkileri: İran’ın Rolü ve Ekonomik Yaptırımlar Üzerine Bir Değerlendirme”. *InTraders International Trade Academic Journal* 5/1 (2022), 47-67.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Kearl, Michael C. *Endings: A Sociology of Death and Dying*. New York: Oxford University Press, 1989.
- Kedikli, Umut - Akça, Mehmet. “Soğuk Savaş Sonrası Avrupa’da Artan İslamofobi”. *TESAM Akademi Dergisi* 4/1 (2017), 57-95.
- Kekilli, Emrah vd. “Bir Örgütün Anatomisi Boko Haram”. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, S 214 (2017), 5-25.
- Kellecioğlu, Özgür. *Psikopolitik Yönden İslamcı Fundamentalizmin İncelenmesi*. Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kelsay, John. *Islam and War: A Study in Comparative Ethics*. Westminster: John Knox Press, 1993.
- Kepel, Gilles. *Allah’ın Batısında*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Kepel, Gilles. *Cihat*. çev. Haldun Bayrı. İstanbul: Doğan Yayınları, 2001.
- Kepel, Gilles. *Jihad: The Trail of Political Islam*. çev. Anthony F Roberts. Harvard University Press, 2002.
- Kepel, Gilles. *War for Muslim Minds: Islam and the West*. Harvard: Harvard University Press, 2004.
- Kepel, Gilles - Jardin, Antoine. *Terror in France: The Rise of Jihad in the West*. Princeton: Princeton University Press, 2017.
<https://doi.org/10.2307/j.ctvc777jf>
- Kepenek, Büşra Şahin. *Türkiyede İslamofobik Yaklaşımlar (1980-2000)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Khan. “Radical Islam, Liberal Islam”. *Current History* 102/668 (2003), 417-421.
- Khattak, Daud. “Muhammad Tahir-ul-Qadri: A Complex Man Full Of Contradictions”. *Radio Free Europe Radio Liberty* (16 Ocak 2013).
- Khosrokhavar, Farad. “Nouveau Paradigme De Radicalisation En Prison”. *Cahiers De La Sécurité Et De La Justice* 30 (2014), 12-21.
- KILIÇ, Remzi. “Misyonerlik ve Türkiye’ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri”. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 19 (2006), 327-342.

- Kınık, Hülya - İlter, Emel. "Müslümanlara Yönelik Medya Algısı: İngiliz Yazılı Basını". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 33/3 (2019), 963-976.
- Kıran, Abdullah. "Mezhebi Rekabet mi, Mezhep Savaşları mı?" *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2015), 171-191.
- Kırtepe, Selçuk - Öztunç, Esra. "İslamofobi Kavramı Yerine İslamodium Kavramı". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (2020), 161-197.
- Kızıllarslan, Sema. "Geçmişten Günümüze FETÖ'nün Siyasi Ayağı". *Medyascope*. 05 Şubat 2020. Erişim 29 Aralık 2022
- Kirdar, MJ. "Al Qaeda in Iraq". *Center For Strategic & International Studies* 1 (2011), 1-15.
- Kirman, M Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Kirman, M Ali. "Küresel Bir Sorun Olarak Din ve Şiddet". *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 315-332.
- Kirman, Mehmet Ali. "Hakikat Tekelciliği ve Dinî Partikülerizm". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 330-346.
- Kirman, Mehmet Ali. "İslamofobi Üzerine Söyleşi". *İlahiyat Akademi* 6 (2017), 197-202.
- Kirman, Mehmet Ali. "İslamofobinin Kökenleri Batılı mı Doğulu mu?" *Journal of Islamic Research* 21/1 (2010), 21-39.
- Kirman, Mehmet Ali. "The Religious Fundamentalism in Secularization Perspective". *Journal of International Social Research* 1/2 (2008), 274-291.
- Klausner, Alexandra. "US Prison Camp in Iraq Accidentally Formed Isis by Housing the Most Radical Jihadists Together and Allowing Them to Organize Terror Group". *Dailymail* (31 Mayıs 2015). <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3104859/US-Prison-camp-Iraq-accidentally-formed-ISIS-housing-radial-jihadists-allowing-organize-terror-group.html>
- Koca, Fahri. "İslam Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği". *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/2 (2015), 15-70.
- Kocabay-Şener, Nihal. "Haberlerde gerçeğin yeniden üretilmesi: Batı medyasında Doğu imgesi". *Middle Black Sea Journal of Communication Studies* 2/1 (2017), 1-7.
- Kocaoğlu, Canip. *Selefilik'in Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Etkileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Koç, Engin. "ABD Dış Politika Doktrinlerinin Orta Doğu'ya Yansıması". Hatay: İKSAD, 2016.
- Koç, Malike Bileydi. *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*. İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2006.
- Koçak, Ebru. *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.

- Koçer, Mustafa. "İslamofobinin Charlie Hebdo Dergisi Twitter Hesabında Paylaşılan Karikatürler Örneğinde İncelenmesi". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2018), 191-209.
- Kongar, Emre. *Küresel Terör ve Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. Basım, 2007.
- Korkmaz, Tamer. "Bunları, asla unutmayacağız...". *Yeni Şafak Gazetesi* (17 Temmuz 2020). <https://www.yenisafak.com/yazarlar/tamer-korkmaz/bunlari-asla-unutmayacagiz-2055691>
- Korkmaz, Tamer. "Rabin'in Oğlu Fetullah Bunalımda!" *Yeni Şafak Gazetesi* (12 Ağustos 2016).
- Koyuncu, Büke. *AK Parti'nin ulusal kimlik vizyonunda islam unsuru: Türkiye'de ulusal kimlik-din ilişkisi üzerine bir örnek olay incelemesi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Koyuncu, Kasım. *Doğuşundan Günümüze Vehhâbiliğin Geçirdiği Evreler*. Neşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosoyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Köylü, Murat. "Din ve Siyaset İlişkisi: 15 Temmuz Örneği". *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 5/9 (2018), 315-340.
- Kroet, Cynthia - Schickler, Jack. "Avrupa Parlamentosu Seçimleri: Kazananlar ve Kaybedenler Kimler?" *Euronews* (10 Haziran 2024).
- Kunst, Jonas R vd. "Perceived Islamophobia: Scale Development and Validation". *International Journal of Intercultural Relations* 37/2 (2013), 225-237.
- Kuran, Selami - Gür, Hande. "Devlet-Dışı Aktörlere Karşı Meşru Müdafaa" İsteksiz veya Âciz" Doktrini: Suriye ve DAES Örneği". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23/1 (2017), 57-88.
- Kurşun, Zekeriya. "Necid". *İslam Ansiklopedisi*. 32/491-493. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kurşun, Zekeriya. *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Kurşun, Zekeriya. "Riyad". *İslam Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kurşun, Zekeriya. "Suûdiler". 37/584-587. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2018.
- Kurt, Mehmet. *Türkiye'de Hizbullah-Din, Şiddet ve Aidiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Kurt, Selim. "Irak ve Şam İslam Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve Güçlenmesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü". *Ortadoğu etütleri* 11/2 (2019), 393-419.
- Kurtbaş, Melek. "Din ve Tıp (Sekülerleşme Perspektifinden Bir Yaklaşım)-Talip Demir". *Daruşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2022), 94-98.
- Kuş, Oğuz. "İslamofobi, Dehümanizasyon ve Algı İnşası Bağlamında Pegida Hakkındaki Haber Videolarına Gelen Kullanıcı Yorumlarının Metin Madenciliği ile Analizi". *Algı Yönetimi Siyasal ve Dijital İletişim, Sosyal*

- Medya ve Kitle İletişimi*. ed. Oğuz Göksu. Konya: Literatürk Academia, 2021.
- Kutlu, İhsan - Alsancak, Fatma Nur. "Çokkültürcülük Kimin Sorunudur?" *PESA International Journal of Social Studies* 4/3 (2018), 295-303.
- Kutsal, Necdet. *Batının Keskin Kılıcı: Doğudan Gelen Sözde Molla: Bir İşgal Hareketi*. İstanbul: Gaziosmanpaşa Belediyesi, 2018.
- Kuyaksil, Ali. *Fetullahçı Terör Örgütü Gerçeği*. Ankara: Orion Kitabevi, 2018.
- Küçük, Ayhan. *Manipülasyonların Kıskaçında İslam (Sunuş Yazısı)*. İstanbul: Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi Yayınları, 2016.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mekke (Osmanlı Dönemi)". *İslam Ansiklopedisi*. C. 28. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Küçükcan, Talip. "AB'de Müslümanlar ve İslamofobi". *Radikal Gazetesi* (11 Haziran 2007).
- Küçükcan, Talip. "Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı". *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 6/24 (2010), 33-54.
- Kymlicka, Will. *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*. New York: Oxford University Press, 2007.
- Laoust, Henry. *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*. çev. E Rûhî Fığlalı - Sabri Hizmetli. İstanbul: Pınar Yayınları, 1999.
- Lapidus, Ira. "Islamic Revival and Modernity: The Contemporary Movements and the Historical Paradigms". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 40/4 (1997), 444-460.
- Laquer, Walter. *Terrorism*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1977.
- Laqueur, Walter. *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*. Oxford University Press, 1999.
- Larsson, Göran. "The Impact of Global Conflicts on Local Contexts: Muslims in Sweden after 9/11 – the Rise of Islamophobia, or New Possibilities?" *Islam and Christian – Muslim Relations* 16/1 (2005), 37-38.
- Lauzière, Henri. "The Construction of Salafiyya: Reconsidering Salafism from the Perspective of Conceptual History". *International Journal of Middle East Studies* 42/3 (2010), 369-389.
- Le Bon, Gustave. *Kitleler Psikolojisi*. çev. Yunus Ender. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1997.
- Lean, Nathan. *İslamofobi Endüstrisi*. çev. İbrahim Yılmaz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.
- Leiken, Robert S. "Europe's Immigration Problem, and Ours". *Mediterranean Quarterly* 15/4 (2004), 203-218.
- Levine, Saul. "Youth in Terroristic Groups, Gangs, and Cults: The Allure, the Animus, and the Alienation". *Psychiatric Annals* 29/6 (1999), 342-349. <https://doi.org/10.3928/0048-5713-19990601-08>
- Lewis, Bernard. *Arabs in History*. USA: Oxford University Press, 2002.
- Lewis, Bernard. *Islam and West*. New York: Oxford University Press, 1994.

- Lewis, Bernard. *İnanç ve İktidar: Orta Doğu'da Din Ve Siyaset*. çev. Ayşe Mine Şengel. Ankara: Akılçelen, 2. Basım, 2017.
- Lewis, Bernard. *İslâm Dünyasında Yahûdiler*. çev. Belgin Çınar. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018.
- Lewis, Bernard. *İslam'da Radikal Bir Tarikat*. çev. Kemal Sarısözen. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- Lewis, Bernard. *İslâm'ın Krizi*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003.
- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press, 1961.
- Lewis, Bernard. "The Question of Orientalism". *New York Review of Books*.
- Lewis, Bernard. *What Went Wrong?: Western Impact and Middle Eastern Response*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Lewis, Jessica D. *Al-Qaeda in Iraq Resurgent: The Breaking the Walls Campaign, Part I*. Washington, DC: Institute for the Study of War, 2013.
- Lindholm, Charles. *İslami Orta Doğu*. çev. Balki Şafak. İstanbul: İmge Kitabevi, 2004.
- Lipka, Michael. *Muslims and Islam: Key findings in the U.S. and around the world*. PEW Research Center (2017). <https://www.pewresearch.org/short-reads/2017/08/09/muslims-and-islam-key-findings-in-the-u-s-and-around-the-world/>
- Lipka, Michael. "The Sunni-Shia Divide: Where They Live, What They Believe and How They View Each Other". *Pew Research Center* (18 Haziran 2014). <https://www.pewresearch.org/short-reads/2014/06/18/the-sunni-shia-divide-where-they-live-what-they-believe-and-how-they-view-each-other/>
- Luizard, Pierre-Jean. *IŞİD Tuzağı*. İstanbul: İletişim, 2. Basım, 2016.
- Maalouf, Amin. *Ölümcül Kimlikler*. çev. Aysel Bora. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Maira, Sunaina. "İslamofobi ve Teröre Karşı Savaş: Gençlik, Vatandaşlık ve Uyuşmazlık". *Bir Korku ve Nefret Söylemi Olarak İslamofobi*. ed. İbrahim Kalın - John L Esposito. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Majozi, Nkululeko. "Theorising the Islamic State: A Decolonial Perspective". *ReOrient* 3/2 (2018), 163-184.
- Mansour, Renad. *The Sunni Predicament in Iraq*. Washington DC: JSTOR, 2016.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Marks, Edward. "Terorism in Context: From Tactical to Strategic". *Mediterranean Quarterly* 17/4 (2006), 46-59.
- Marsden, George M. *Fundamentalism and American Culture*. New York: Oxford University Press, 2006.
- Martin, Gus. *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar*. çev. İhsan Çapçioğlu - Bahadır Metin. İstanbul: Adres Yayınları, 2017.

- Marx, Karl. *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisine Katkı*. çev. Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- Maskaliunaite, Asta. "Exploring the Theories of Radicalization International Studies". *Interdisciplinary Political and Cultural Journal* 17/1 (2015).
- McAllister, Bradley - Schmid, Alex P. "Theories of Terrorism". *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. ed. Alex P Schmid. 201-293. London: Routledge, 2011.
- McCauley, Clark - Moskalenko, Sophia. "Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism". *Terrorism and Political Violence* 20/3 (2008), 415-433.
- McCauley, Clark - Moskalenko, Sophia. "Understanding Political Radicalization: The Two-Pyramids Model." *American Psychologist* 72/3 (2017), 205.
- McCoy, Terrence. "Camp Bucca: The US prison that became the birthplace of Isis". *The Independent* (04 Kasım 2014).
- Medick, Veit - Nelles, Roland. "Fethullah Gülen: Zu Besuch Beim Türkischen Staatsfeind Nummer Eins". *Der Spiegel* (2016). <https://www.spiegel.de/politik/ausland/fethullah-guelen-zu-besuch-bei-staatsfeind-nummer-eins-a-1103433.html>
- Mehr News, "Sarkozy: 'Fransız Usulü İslam İstiyorum'" *Mehr News* (05 Nisan 2007). <https://tr.mehrnews.com/news/466250/Sarkozy-Frans%C4%B1z-Usul%C3%BC-%C4%B0slam-%C4%B0stiyorum>
- Memiş, Ekrem. "Eskiçağda Doğu-Batı Mücadelesine Kısa Bir Bakış". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8/1 (2021), 359-390.
- Mencet, Mustafa Sami. "Tarihsel Arka Planıyla Türkiye'de İslamofobi". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 14/53 (2018), 191-208.
- Mencet, Mustafa Sami. "Tarihsel Arka Planıyla Türkiye'de İslamofobi". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 14/53 (2018), 191-208.
- Meriç, Cemil. *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu-Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Mısıroğlu, Kadir. *Tarihten günümüze tahrif hareketleri*. Sebil Yayınevi, 2012.
- MIT Müsteşarlığı. *Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Tarafından TBMM Darbe Girişimi Meclis Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor*. Bilgilendirme Raporu (22 Mayıs 2017).
- Michalak, Laurence - Saeed, Agha. "Anakarasal Ayrışım: Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nde İslam ve Müslüman Kimlikler". çev. Zehra Savan. *Müslüman Avrupa ya da Avro İslam*. ed. Nezar Alsayyad - Manuel Castells. 221-247. İstanbul: Everest Yayınları, 2004.
- Miles, Robert. *İrkçilik*. çev. Sibel Yaman. İstanbul: Sarmal, 2000.
- Miles, Robert. *Representations of the "Other" Racism*. New York: Routledge, 1989.
- Milli Güvenlik Kurulu, MGK. "20 Temmuz 2016 Tarihli Milli Güvenlik Kurulu Toplantısı". *MGK* (20 Temmuz 2016). <https://www.mgk.gov.tr/index.php/20-temmuz-2016-tarihli-toplanti>

- Milliyet. "Gülen'in Masörü Anlattı: CIA da Gelirdi Paşalar da". *Milliyet Gazetesi* (17 Ağustos 2016). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/gulenin-masoru-anlati-cia-da-gelirdi-pasalar-da-2296469>
- Milton-Edwards, Beverley. "The Quest for a New Perspective". *Interpreting Islam*. ed. Hastings Donnan. London: SAGE Publication, 2002.
- Minardi, Anton - Feronika, Melinda. "The Effect of Islamophobia on the Security of Syrian". *International Journal of Innovative Science and Research Technology* 4/7 (2019), 779-788.
- Minhâciyen, Abdulsattar. *Şeyhü'l-İslâm Dr. Tâhirü'l-Kâdirî, Tankîd, Kârname, Taassurât*. Faysalabad: Mihâc CDZ and Books, 2012.
- Ministry of Mines and Steel Development. *Nigeria's Mining and Metal Sector Investment Promotion Brochure - Resourcedata*. Ministry of Mines and Steel Development(2017). <https://www.resourcedata.org/record/ogp-gender-library-nga-nigerias-mining-and-metal-sector-investment-promotion-brochure>
- Mishra, Pankaj. *Asya'nın Batıya İsyanı*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Miş, Nebi vd. "15 Temmuz darbe girişimi toplumsal algı araştırması". *SETAV* (Ağustos 2016). *Retrieved from* http://file.setav.org/Files/Pdf/20160804160538_15-temmuz-darbe-girisimi-toplumsalalgı-arastirmasi-pdf.pdf.
- Miş, Nebi - Yeşiltaş, Murat. "Kültürel Kimliklerin Güvensizliği: Avrupa Birliği ve Medeniyetler Çatışmasını Yeniden Düşünmek". *Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği*. ed. Rasim Özgür Dönmez - Gökhan Telatar. 318-363. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008.
- Mitts, Tamar. *Terorism, Islamophobia, and Radicalisation*. Columbia University, 2017.
- Moghadam, Assaf. "Palestinian Suicide Terrorism in the Second Intifada: Motivations and Organizational Aspects". *Studies in Conflict and Terrorism* 26/2 (2003), 65-92.
- Mohamedou, Mohammad-Mahmoud Ould. *A Theory of ISIS: Political Violence and the Transformation of the Global Order*. London: Pluto Press, 2017.
- Momin, Abdurrahman vd. "Çoğulculuk ve çokkültürcülük: islami bir bakış açısı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2010), 203-230.
- Moon, Richard. *Putting Faith in Hate: When Religion Is the Source Or Target of Hate Speech*. London: Cambridge University Press, 2018.
- Moreno, Leora. "Fearing the future: Islamophobia in central Europe". *The New Presence* 4 (2010), 73-80.
- Muir, Jim. "Nigeria's Boko Haram Pledges Allegiance to Islamic State". *BBC* (07 Mart 2015). <https://www.bbc.com/news/world-africa-31784538>
- Murata, Sachiko - Chittick, William C. *İslâm'ın Vizyonu: İnanç ve Uygulama*. çev. Turan Koç. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Musahan, Ali Yıldız. "İslam İtikadı Açısından 'Dinler Arası Diyalog'un Eleştirisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (2016), 1891-1943.

- Mustafa, Sami Abdulkader. *Yenidünya Düzeni Ve İslamî Hareketler*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Mustafayev, Beşir. “Cihan Hâkimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro’nun Vasiyetnamesi ve Ermenistan Devletinin Kurulmasında Etkisi”. *International Journal of Eurasia Social Sciences* 2013/11 (2016), 17-27.
- Nadhim, Marwan. “Saddam’ı Deviren Tarikat: Kesnizani Tarikatı”. *Popülerakım* (21 Ekim 2017). <https://populerakim.com/tarih/kesnizani-tarikati/>
- Nahi, Sabah. “Dervişlerin Dansı Ile Yenilenme Akımı Arasında... Irak’ta ‘Kesnezanî Tarikatı’ Ritüelleri Nasıl Yayıldı?” *Şarkul Avsat Türkçe* (07 Mayıs 2022). <https://turkish.aawsat.com/home/article/3632516/dervi%C5%9Flerin-dans%C4%B1-ile-yenilenme-ak%C4%B1m%C4%B1-aras%C4%B1nda-irakta-%E2%80%98kesnezanî-tarikat%C4%B1%E2%80%99>
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Makaleler I*. çev. Şehabettin Yalçın. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Nasr, Vali. “Behind The Rise of The Shi’ites”. *Time* (19 Aralık 2006). (<https://content.time.com/time/world/article/0,8599,1571368,00.html>)
- Naveh, Joseph. *Early History of the Alphabet: An Introduction to West Semitic Epigraphy and Palaeography*. Jerusalem Leiden: Magnes Press E.J. Brill, 1982.
- Nazir, Muntazra. “Democracy, Islam and Insurgency in Iraq”. *Pakistan Horizon* 59/3 (2006), 47-65.
- Nebi, Malik b. - Aydın. *İslam Dünyasında Fikir ve Put*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Nelson, James M. *Psychology, religion, and spirituality*. Springer Science & Business Media, 2009.
- Nelson, James M. *Psychology, Religion, and Spirituality*. Berlin: Springer Science & Business Media, 2009.
- Nethaber. “Turgut Özal’ın Hazırlattığı Gülen Cemaati Raporunda Neler Yok ki”. *Nethaber* (2020). <https://www.nethaber.com/gundem/turgut-ozalin-hazirlattigi-gulen-cemaati-raporunda-neler-yok-ki-20652>,
- Neugebauer, Vivien. *Europa Im Islam-Islam in Europa: Islamische Konzepte Zur Vereinbarkeit Von Religiöser Und Bürgerlicher Zugehörigkeit*. 23 Cilt. Peter Lang Edition, 2016.
- Neumann, Peter R. “The Trouble with Radicalization”. *International Affairs* 89/4 (2013), 873-893.
- Nicks, Denver. “U.S. Forms Anti-ISIS Coalition at NATO Summit”. <https://time.com/3273185/isis-us-nato/>, 2014.
- Nişancı, Şükrü - Şahin, Lokman. “Ortadoğu’da Selefi-Şii Gerginliği ve Türkiye’nin Tutumu.” *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences* 31/1 (2017), 51-69.
- Noi, Aylin Ünver. *Avrupa’da Yükselen Milliyetçilik*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Norbert, Beulah Adaoma. *Nijerya’da Etnik Şiddet ve Bölgesel Terörizm*. Isparta:

Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Novogrodsky, Noah Benjamin. "Is ISIS a State: The Status of Statehood in the Age of Terror". *Berkeley Journal of International Law* 'l L. 36/1 (2018), 37-59.

NTV. "Fethullah Gülen: İsrail'den İzin Almalıydılar". *NTV* (2010). https://www.ntv.com.tr/dunya/fethullah-gulen-israilden-izin-almaliydilar,KIC_HTknIEavwlzh-VOxdg.

NTV. "İçişleri Bakanlığı 'Aranan Teröristler'in Listesini Yayınladı". *NTV* (28 Ekim 2015). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/icisleri-aranan-teroristleri-acikladi,FVx9nEEElkyNyHpxFlGyJA>

NTV. "Trump: 'İŞİD'i Obama Kurdu'". *NTV* (11 Ağustos 2016). <https://www.ntv.com.tr/dunya/trump-isidi-obama-kurdu,IvjbKqlmhkqaoLmoZdSxtw>,

Nuhoğlu Soysal, Yasemin. "Citizenship, Immigration, and the European Social Project: Rights and Obligations of Individuality". *The British Journal of Sociology* 63/1 (2012), 1-21.

Odabaşı, Ufuk. *Norveç'te Terör ve Breivik'in Manifestosu*. UTSAM: Polis Akademisi, 2012.

Odatv. "Fethullah Gülen'den Darbe Açıklaması". *Odatv* (17 Temmuz 2016). <https://www.odatv4.com//guncel/fethullah-gulenden-darbe-aciklamasi-1707161200-97446>

Odatv. "Latif Erdoğan'dan MİT-Gülen-Koç İddiası". *Odatv* (08 Ağustos 2016). https://www.odatv.com/Siyaset/Latif-Erdogandan-Mit-Gulen-Koc-İddiasi-98794#google_vignette.

Oktay, Mücahit. "ABD'de kabul görmek ve illegal faaliyetlerini perdelemek isteyen FETÖ, tüm lobi araçlarını kullanıyor". *Anadolu Ajansı*. 13 Nisan 2021. <https://fetogercekleri.com/abd-siyasetini-yonlendirmek-isteyen-feto-cumhuriyetci-partiye-250-bin-dolar-bagis-yapmis/>

Okumuş, Beyza. *DAİŞ'in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Okumuş, Ejder. "ABD'de İslamofobi ve Anti-İslamizm: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası". *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*. 235-257. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2007.

Okumuş, Ejder. *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. 2005: Özgü Yayınları, 2005.

Okumuş, Ejder. "Din-Toplum İlişkilerinde Dini Meşruiyet Ve Dini Meşruiyet Bağlamında Geçen Yüzyılın Sosyal Görünümü". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 3/1 (2001), 81-94.

Okumuş, Ejder. "Küresel Durum Problemi, Evrensel Barış ve İslam",. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.

Okumuş, Ejder. "Müslümanların İslamofobi ile İmtihani". *İnsanlığın İslamofobi ile İmtihani*. ed. Ejder Okumuş. 354-384. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2018.

Okumuş, Ejder. *Ortadoğu ve İŞİD Gerçeği*. Ankara: Siyah Beyaz Yayınları, 2014.

Okumuş, Ejder - Okumuş, Muhammed Yasir. "The Legitimacy of Conflict in the

- Middle East". Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2016.
- Okumuş, Fatih. "Avrupa'da İslamofobi ve Mabadi: Avrupa'da İslamofobi ve Avrupalı Müslümanların Tepki ve Tutumları". *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*. ed. Kadir Canatan - Özcan Hıdır. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2007.
- Olgun, Hakan. "Tarihsel Bir Kurgu Ürünü Olarak İslamofobyaya". *Diyanet İlmi Dergi* 44/3 (2008), 31-48.
- Onat, Hasan. *Emeviler Dönemi Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*. 3 Cilt. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016. Basım, 2016.
- Onat, Hasan. "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şiî-Selefi Kutuplaşması". *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015), 107-128.
- Onat, Hasan. "Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı ile Röportaj". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 4/2 (2011), 123-138.
- Oosterveld, Willem Th vd. *The Rise and Fall of Isis: From Evitability to Inevitability*. The Netherlands: The Hague Centre for Strategic Studies, 2017.
- Ortaylı, İlber. "Avrupa ve Biz". *Milel ve Nihal* 6/2 (2009), 373-382.
- Ovalı, Şevket. "AB'nin Terörizmle Mücadele Politikasındaki Dönüşüm: 11 Eylül ve Madrid Saldırılarının Etkisi". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 5/3 (2006), 77-102.
- Owete, Festus. "Exclusive: Presidential Panel Establishes Boko Haram Ties with Al-Qaeda". *Premium Times* (26 Temmuz 2016).
- Öğük, Emine. "Dindarlık Algıları ve Şiddet". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2019), 1-30.
- Öğütçü, Mehmet. "İşid'in Arkasında Kimler Var?" *Yetkin Report* (17 Şubat 2024). (<https://yetkinreport.com/2024/02/17/isidin-arkasinda-kimler-var/>)
- Ölçekçi, Haluk. "15 Temmuz Öncesi FETÖ Medyasında Psikolojik Savaş Gazeteciliği". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/1 (2018), 427-454.
- Önal, Recep. "İslamofobi Bağlamında İslam Karşıtı Söylemlerin Batı Dünyasındaki Yansımaları: Norveç Örneği-Karikatür Krizi ve Berwick Terör Saldırısı". *Kader* 16/2 (2018), 373-403.
- Önsay, Süleyman. "İbrahimî Din Sadece İslam'dır!" *Yeni Akit* (2016). <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/suleyman-onsay/ibrahimi-din-sadece-islamdir-16724.html>
- Örtlek, Muhammet. "İslamofobi: Tanımı, Gelişimi, Vakıa ve Öneriler". *Köprü Yaz* (2021), 99-120.
- Övet, Talha. "Terörizm, İslamofobi Ve Nefret Suçu İlişkisi". *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 5/1 (2016), 109-140.
- Övür, Mahmut. "Pakistan'ın Fethullah Gülen'i". *Sabah Gazetesi* (09 Eylül 2014).
- Öz, Şaban. "Şi'a'nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2009), 29-47.
- Özarslan, Selim. "Ülkemizde Ateizme Yönelme Sebepleri". *Diyanet İlmi Dergi* 55/4 (2019), 1011-1025.
- Özben, Mevlüt. "McCemaat ve Yeni Dini Hareketten (YDH) Terör Örgütüne: FETÖ".

Muhafazakâr Düşünce 49 (2016), 167-181.

Özcan, Azmi. "Hilafet: Osmanlı Dönemi". *İslam Ansiklopedisi*. 17/546-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Özcan, Hıdır. "Avrupa'da Müslümanlar ve Radikalleşme". *Star Açık Görüş* (09 Nisan 2016).

Özcan, Mesut. "Türkiye'nin Güvenlik Anlayışındaki Değişim ve Fırat'ın Doğusu". *İNSAMER*, 1-5.

Özcan, Mustafa - Özcan, Leyla. *İŞİD ve Kökenleri Haricilik ve Selefilik*. İstanbul: MSB Safa Yayın Dağıtım, 2015.

Özdağ, Ümit. "Kesnizani Tarikatı: Irak'ın FETÖ'sü". *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü* (28 Temmuz 2016). <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/kesnizani-tarikati-irakin-fetosu>

Özdil, Yasemin. "Türk Demokrasisi, FETÖ ve 15 Temmuz Süreci". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2018), 43-62.

Özel, Ahmet. *İslam ve Terör: Fıkhi Bir Yaklaşım*. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2014.

Özel, Cemal. *Türkiye'de Çokkültürlülük Çoğulculuk ve Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Özel, Mehmet. "Muhammed b. Abdulvehhab'ın Düşüncesinde Şirk Tekfir İlişkisi". *International Academic Social Resources Journal* 7/34 (2022), 95-102.

Özer, Metin. "FETÖ'yü Kurup Finanse Eden Yahudi Tüccarlar". *Bandırma Manşet* (2021). https://bandirmamanset.com/kose-yazilari/fetoyu_kurup_finanse_edan_sabetay_tuccarlar-14777.html

Özer, Serdar. *Boko Haram Terörü ve Bölge Siyasetine Etkisi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Özerkmen, Necmettin. "Terör, Terörizm ve Radikal İslamci Terör". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44/2 (2004), 247-265.

Özkan, Fulya. "Orta Doğu'da Ulus-Devlet, Çoğulcu Kimlik Yapısı ve Jeopolitik Çıkarlar". *Akdeniz İİBF Dergisi* 21/2 (2021), 180-190.

Özkaya, Mustafa. "DEAŞ'ın Ortaya Çıkışı ve Güçlenmesinde Obama'nın Rolü". *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 8/2 (2023), 59-84.

Özker, Can Kemal. "Ana Yahudi, Baba Ermeni, Kendi Münafık". *Gerçek Hayat* (2019). <https://www.gercek hayat.com.tr/tenya-orgut-feto/ana-yahudi-baba-ermen-kendi-munafik/>

Özkök, Ertuğrul. "Fethullah Gülen-Papa Buluşması". *Hürriyet Gazetesi* (07 Şubat 1998).

Özmen, Süleyman. "BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) Kapsamında Orta Doğu Üzerinde Uygulanan Planların Genel Bir Analizi". *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (2017), 41-59.

Özön, Mustafa Nihat. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Tan Matbaası, 1965.

Öztürk, Hüseyin. "FETÖ Üzerine Bir Analiz". *Kahramanmaraş Sütçü İmam*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/ (2018), 175-191.
- Öztürk, Mehmet. “Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 83-104.
- Öztürk, Müberra. “2001-2022 Yılları Arasında Almanya’da İslamofobi ve Irkçılık”. *(Mimarlık ve Şehircik - Siyaset Bilimi - Sosyal Politikalar - Tarih.* 263-274. İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2023.
- Öztürk, Selim. *DEAŞ’ın Yükselişi ve Düşüşü. Analiz.* Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2021. Polis Akademisi Yayınları.
- Öztürk, Zafer. “Ortadoğu’ya Yönelik Politikalar, Türkiye ve Ekonomik İstikrar”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 8/17 (2012), 101-114.
- Özyiğit, Ercan. *Radikal İslam’ın Söylemi: İslam’da Beden Siyasetleri, Cihat, Intihar Eylemleri.* Ankara: Phoenix, 2016.
- Paine, Thomas. *Akıl Çağı.* çev. Ali İhsan Dalgıç. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019.
- Parla, Jale. “Oryantalizm; Hayali Doğu”. *Atlas* 96 (2001).
- Parlak, Mehmet Akif. “Fırat Kalkanı Bölgesinin İlk Meslek Yüksekokulu Açıldı”. *Anadolu Ajansı* (03 Ekim 2018).
- Paşa, Ahmet Cevdet. *Tarih-i Cevdet.* çev. Abdulkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Paşa, Ahmet Cevdet. *Târîh-i Cevdet.* çev. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2022.
- Paşa, Eyyüp Sabri. *Tarih-i Vehhâbiyan.* İstanbul: Bedir Yayınevi, 1992.
- Paşa, Eyyüp Sabri. *Vehhâbilik Tarihi.* çev. Rabia Şişman. İstanbul: Önsöz yayınları, 2016.
- Paşayev, Yedulla. “Vehhabîlerin Görüşleri”. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası* 6 (2006).
- Pazarcı, Emin. “Özel Bölümdeki Gizli Rapor”. *Akşam Gazetesi* (28 Eylül 2018). <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/emin-pazarci/ozel-bolumdeki-gizli-rapor-c2/haber-777760>
- Peköz, Muzaffer. “Cemaat-AKP Savaşında Gülen’in Elde Ettiği Gücün Sırrı Nereden Geliyor”. *Sendika.org* (24 Aralık 2014). <https://sendika.org/2014/12/cemaat-akp-savasinda-gulenin-elde-ettigi-gucun-sirri-nereden-geliyor-dr-mustafa-pekcoz-236211/>
- Pektaş, Uğur - Çınar, Özen. “Fenomenolojinin Siyasi Radikalizm Açıklaması: Yaşam Dünyasına Yabancılaşma”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 77/1 (2022), 19-44.
- Pelletiere, Stephen C. *A Theory of Fundamentalism: An Inquiry into the Origin and Development of the Movement.* Diane Publishing, 1995.
- Peskes, Esther. “18. Asırda Tasavvuf ve Vehhabilik”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 413-429.
- Peterson, Michael L. *Akıl ve inanç: Din felsefesine Giriş.* çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

- Pettigrew, Thomas F - Meertens, Roel W. "Subtle and Blatant Prejudice in Western Europe". *European Journal of Social Psychology* 25/1 (1995), 57-75.
- PEW Research Center. "Müslümanlarla Batılılar Birbirini Sevmiyor". *Bloomberg* (2011). <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/926893-pew-muslimanlarla-batililar-birbirini-sevmiyor>,
- Pillars (DH). "Scholars in the UK, India and Pakistan Condemn Dr. Tahir-ul-Qadri as 'Misguided'". *5Pillars* (05 Temmuz 2019). <https://5pillarsuk.com/2019/07/05/scholars-in-the-uk-india-and-pakistan-condemn-dr-tahir-ul-qadri-as-misguided/>,
- Pipes, Daniel. "Finding Moderate Muslims: Do You Believe in Modernity?" *Jerusalem Post* (26 Kasım 2003). <https://www.meforum.org/4189/finding-moderate-muslims-do-you-believe-in-modernity>
- Pirinçci, Ferhat. *Terörle Mücadelede Algı ve Gerçek: LaFarge, DEAŞ ve PKK*. Analiz. SETA Yayınları: SETA, 22 Ekim 2022. SETA.
- Polis Akademisi Başkanlığı. "FETÖ" nün Analizi". *Polis Akademisi Yayınları* 31 (2017), 7-24.
- Poole, Elizabeth. "Reporting Islam". *Reporting Islam*, 1-240.
- Popp, Maximilian - Wassermann, Andreas. "Prying into Pegida: Where Did Germany's Islamophobes Come From?". *Spiegel Online* (12 Ocak 2015). <https://www.spiegel.de/international/germany/origins-of-german-anti-muslim-group-pegida-a-1012522.html>
- Post, Jerrold M. "Terrorist Psycho-Logic: Terrorist Behavior as a Product of Psychological Forces." *Origins of Terrorism. Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*. ed. Walter Reich. 25-40. Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 1990.
- Poynting, Scott - Mason, Victoria. "The Resistible Rise of Islamophobia: Anti-Muslim Racism in the UK and Australia Before 11 September 2001". *Journal of sociology* 43/1 (2007), 61-86.
- Poyraz, Ergün. *İhanet ve Darbe*. (Ankara: Bilgi Yayınevi), 2016.
- Pulat, Esra. *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya'da İslamın Siyasallaşması: Özbekistan Örneği*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Qiu, Linda. "Obama vs. Trump on the Phrase 'Radical Islam'", *Politifact* (14 Haziran 2016).
- Rabasa, Angel vd. *Building Moderate Muslim Networks*. Santa Monica: RAND Corporation, 2007.
- Rafeq, Abdul-Karim. "Farklı Bir Güç Dengesi: 18 ve 19. Yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu". çev. Fethi Aytuna. *Ortadoğu Tarihi*. ed. Youssef M Choueiri. 273-294. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2012.
- Rahman, Fazlur. *İslam*. çev. Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Rahman, Fazlur. *İslam'da İhya ve Reform*. çev. Fehrullah Terkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Rahman, Fazlur. *İslami Yenilenme, Makaleler III*. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara

Okulu Yayınları, 2002.

Ramadan, Tariq. *Der Islam und der Westen: von der Konfrontation zum Dialog der Zivilisationen*. Berlin: MSV-Verlag, 2000.

Ramadan, Tariq. *Radical Reform: Islamic Ethics and Liberation*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Ramazan, Tarık. *Avrupalı Müslüman Olmak: Avrupa Bağlamında İslami Kaynakların İncelenmesi*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.

Rane, Halim vd. *Media Framing of the Muslim World: Conflicts, Crises and Contexts*. Springer, 2014.

Raymond, Jean. *Vehhabiler'in Ortaya Çıkışı*. çev. Ramazan Adıbelli. Adana: Karahan Yayınları, 2010.

Reagan Library, "President Reagan's Remarks After a Meeting With Afghan Resistance Leaders on November". haz. *Reagan Library* (12 Kasım 2017). https://www.youtube.com/watch?v=c9RWtx8myQc&ab_channel=ReaganLibrary.

Renan, Ernest. *İslam ve İlim. Renan Müdâfaanâmesi*. çev. Abdurrahman Küçük. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Rençber, Fevzi. "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 10/1 (2017).

Richardson, Robin. "Islamophobia or Anti-Muslim Racism—or What?—Concepts and Terms Revisited". *Insted Consultancy* 1 (2012).

Richter, Carola - Hafez, Kai. "The Image of Islam in German Public Service Television Programmes". *Journal of Arab & Muslim Media Research* 2/3 (01 Aralık 2009), 169-181. https://doi.org/10.1386/jammr.2.3.169_1

Rink, Anselm - Sharma, Kunaal. "The Determinants of Religious Radicalization: Evidence from Kenya". *Journal of Conflict Resolution* 62/6 (2018), 1229-1261.

Rodinson, Maxime. *Batıyı Büyüleyen İslam*. çev. Cemil Meriç. İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.

Rokeach, Milton. *The Open and Closed Mind: Investigations into the Nature of Belief Systems and Personality Systems*. Basic Books, 1960.

Rorbaek, Lasse Lykke. "Religion, Political Power, and the 'Sectarian Surge': Middle Eastern Identity Politics in Comparative Perspective". *Studies in Ethnicity and Nationalism* 19/1 (2019), 23-40.

Rosen, David. "Religion, Identity, and Mideast Peace". *The Review of Faith & International Affairs* 7/2 (2009), 55-59.

Roy, Olivier. *Jihad and Death: The Global Appeal of Islamic State*. çev. Cynthia Schoch. London: Hurst & Company, 2017.

Roy, Olivier. *Siyasal İslamın İflası*. çev. Cüneyt Akalın. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.

Roy, Olivier. *The Failure of Political Islam*. Cambridge: Harvard University Press, 1994.

- Röther, Christian. *Wenn die Wahrheit Kopf steht: Die Islamfeindlichkeit von AfD, Pegida & Co.* Gütersloher Verlagshaus, 2017.
- Rumiyah. "Rumiyah English, S. 11". *Rumiyah* (2016). https://ia801506.us.archive.org/1/items/pkwy84/11Rumiyah_EN.pdf,
- Rumiyah. "Rumiyah English, S. 4". *Rumiyah* (2016). <https://tr.scribd.com/document/335782357/Rumiyah-4-Rumiyah-Dergisi-4-Say%C4%B1>.
- Rüdaw. "Kürt Tarikat Lideri Seçim İçin Tavrını Açıkladı". *Rüdaw* (22 Mayıs 2021). <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/220520219>
- Sabah Gazetesi. "Fetullah Gülen ile Tâhir'ül- Kâdirî Arasındaki İlginç Benzerlikler". *Sabah Gazetesi* (29 Temmuz 2017). <https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/07/28/fetullah-gulen-ile-tahir-ul-kadri-arasindaki-ilginc-benzerlikler>
- Sadek, Noha. "Islamophobia, Shame, and the Collapse of Muslim Identities". *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies* 14/3 (2017), 200-221.
- Saeed, Amir. "Media, Racism and Islamophobia: The Representation of Islam and Muslims in the Media". *Sociology Compass* 1/2 (2007), 443-462.
- Safi, İsmail. "İslamofobinin Tarihsel Kökenleri ve Nedenleri Üzerine Düşünceler". *Journal of Turkish Studies* 14/Volume 14 Issue 2 (2019), 733-744. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14815>
- Safi, İsmail. "İslamofobinin tarihsel kökenleri ve nedenleri üzerine düşünceler". *Turkish Studies* 14/2 (2019), 733-744.
- Sahas, Daniel J. *John of Damascus on Islam: the "Heresy of the Ishmaelites."*. Leiden: Brill Archive, 1972.
- Said, Cevdet. *İslami Mücadelede Şiddet Sorunu*. çev. Halil İ. Kaçar. İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.
- Said, Edward W. *Covering Islam: How the media and the experts determine how we see the rest of the world*. London: Random House, 2008.
- Said, Edward W. *Medyada İslam: Gazeteciler Ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?* çev. A Babacan. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Said, Edward W. "Orientalism Reconsidered". *Cultural Critique* 1 (1985), 89-107.
- Said, Edward W. *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Sajid, Abduljalil. "Islamophobia: A New Word for an Old Fear" 12 (2005).
- Sakin, Serdar - Deveci, Can. "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme". *History Studies* 2 (2011), 282-293.
- Salman, Sarkan. "İşid'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik". *Lectio Socialis* 4/2 (2020), 97-112.
- Sami, Şemsettin. *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: Kapı yayınları, 5. Basım, 2011.
- Samur, Hakan. "Avrupa'nın Önyargılarının Ve Çelişkilerinin Bir Sonucu Olarak İslamofobi". *Yönetim Bilimleri Dergisi* 15/29 (2017), 147-173.
- Samur, Hakan. "Postmodern Dönemde Batıdaki İslam Düşmanlığının Artması

- Durumu: İslamofobi”. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/2 (2017), 59-76.
- Saraçlı, Murat. “Zenofobi (yabancı Düşmanlığı) Ve İslamofobi Sorunları Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Göç Sorununa Yaklaşımları”. *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler Açısından Göç ve Kimlik Sorunları*. 117-140. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2019.
- Saraçoğlu, Cansu. “2015 Sonrası Almanya’ya Suriyeli Göçünün Siyasi Yansımaları: Pegida Hareketi ve AfD Partisi Örneği”. *Journal of International Relations and Political Science Studies* 4 (2022), 36-53.
- Sargın, Ahmet. “İsrail ve FETO Terör Örgütü”. *İleri Gazetesi* (2016). <https://www.ilerigazetesi.com.tr/israil-ve-feto-terror-orgutu-makale,13295.html>
- Sarı, Süleyman. “Selefi Vehhâbilere Reddiye Eserler”. *Marife* 9/3 (2009), 327-346.
- Sarıca, Abdullah. “Ohal Komisyonundan Final: 127 Bin Başvuru Karara Bağlandı”. *Yeni Şafak Gazetesi* (2023). <https://www.yenisafak.com/gundem/ohal-komisyonundan-final-127-bin-basvuru-karara-baglandi-3901367>
- Sarıkaya, Mehmet Emin. “Dini Gruplarda Güç devşirme Yöntemleri: FETÖ Örneği”. *Turkish Studies (Elektronik)* 12/16 (2017), 423-438.
- Sarıkaya, Orhan. “Tahir-ül Kadri Dosyası...”. *Akasyam Haber* (31 Temmuz 2017). <https://www.akasyam.com/tahir-ul-kadri-dosyasi-154112/>
- Sarıkoyuncu, Ali - Yaşar, Öznur. “Erol Güngör Örneğinde 1960-1980 Arası Türk Aydini ve Din”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 39 (2014).
- Sarılar, Süleyman. *Terör Olaylarının Yazılı Basına Yansımaları Ve Oslo Süreci*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Savage, Timothy M. “Europe and Islam: Crescent Waxing, Cultures Clashing”. *The Washington Quarterly* 27/3 (2004), 25-50.
- Say, Zekeriya. “Fetö’cülerin İntihar Gibi Kazaları!” *Yeni Akit Gazetesi* (13 Mayıs 2017). <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/zekeriya-say/fetoculerin-intihar-gibi-kazalari-19441.html>
- Saygılı, Sefa. “Fetullah Gülen’in Ruh Sağlığı”. *Yeni Akit* (2016). <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/sefa-saygili/fetullah-gulenin-ruh-sagligi-16255.html>
- Saymaz, İsmail. *Türkiye’de Işid: Örgütlenmesi ve Eylemleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Sayyid, Bobby Salman. *Fundamentalizm Korkusu-Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*. çev. Ebubekir Ceylan - Nuh Yılmaz. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- Sayyid, Salman. *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism*. New York: Bloomsbury Publishing, 2015.
- Schanzer, Jonathan. “At War with Whom?: A Short History of Radical Islam”. *Retrieved April 15 (2002), 2015*.
- Schmid, Alex P. “Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review”. *ICCT research paper* 97/1

(2013), 22.

Schmid, Alex Peter vd. *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2005.

Schmid, Hansjörg. "Europäisch und muslimisch? Debatten, Identitäten, Transformationen". *Ökumenische Rundschau* 65 (2016), 191-202.

Schrader, Clay. *Islamic State: The New Reign of Terror*. New Delhi: Alpha Editions, 2017.

Searcey, Dionne. "Boko Haram Is Back. with Better Drones". *New York Times* (13 Eylül 2019). <https://www.nytimes.com/2019/09/13/world/africa/nigeria-boko-haram.html>

Sedgwick, Mark. "The Concept of Radicalization as a Source of Confusion". *Terrorism and Political Violence* 22/4 (2010), 479-494.

Selvi, Abdulkadir. "Fetullah Gülen: "Ben Nurcu değilim"". *Yeni Şafak Gazetesi* (2015). <https://www.yenisafak.com/yazarlar/abdulkadir-selvi/fetullah-gulen-ben-nurcu-degilim-2010876>

Sert, Arman vd. "Starteji, Örgütlenme ve Motivasyonu Kendine Özgü Bir Terörist Örgüt: FETÖ". *Güvenlik Bilimleri Dergisi International Security Congress Special Issue* (2020), 1-28.

Sevinç, Kenan. *Batı'da İslamofobi ve Psikolojik Temelleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.

Seyedi Asl, Seyedmohammad. "Suudi Arabistan'ın Kafkasya Ve Orta Asya'da Vahhabilik Politikası". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (2022), 89-102.

Shaker, Hossam. "Will Europe Surrender to Selective Discrimination?" *Arches Quarterly: Islamophobia and Anti Muslim Hatred: Causes & Remedies* 4/7 (2010), 84-88.

Shakimanova, Daniya. *Kazakistan'da Vehhabilik*. Kahramanmaraş: SAMER yayınları, 2020.

Shari'ah, Sayyidi Taajush. *Taajush Shari'ah Unmasking the Minhaji Apostasy*. çev. Muhammad Kalim. UK: Preston, 2014.

Sıradağ, Abdurrahim. *Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab*. İstanbul: SETA, 2015.

Sırıklı, Aylin - Karadağ, Kemal. "Mit Tırlarının Durdurulmasının Fetö Kumpası Olduğu Tescillendi". *Anadolu Ajansı* (29 Haziran 2019). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mit-tirlarinin-durdurulmasinin-feto-kumpasi-oldugu-tescillendi/1518888>

Silvestri, Sara. "Islam in Europe and Turkey's Integration to the EU". *European Union and Turkey: Reflections on the Prospects for Membership*. ed. Nanette Neuwahl - Haluk Kabaalioglu. 215-248. İstanbul: Lito Printing House, 2006.

Sinkaya, Bayram. "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran". *Avrasya Dosyası* 13/3 (2007), 37-63.

Siraci, Kerim. *El-Ususü'd-Dîniyye li'l-İtticâhâtî's Seleftiyye*. Beyrut: Dar'us- Selam,

2010.

- Socolovsky, Jerome. "Müslüman Nüfusu Tüm Dünyada Artacak". *VOA Türkçe* (2011). <https://www.voaturkce.com/a/musluman-nufusu-tum-dunyada-artacak-114860979/892081.html>
- Southern, Richard William. *Western views of Islam in the Middle Ages*. Cambridge: Harward University Press, 1962.
- Spencer, Alexander. "New Versus Old Terrorism". *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*. ed. Richard Jackson. 269-312. London: Routledge, 2006.
- Spengler, Oswald. *Batının Çöküşü*. çev. Baykuta Dilmaç. İstanbul: Dorlion Yayınları, 2024.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. "Can the Subaltern Speak?" *Marxism and the Interpretation of Culture*. ed. Cary Nelson - Lawrence Grossberg. London: Macmillian, 1988.
- Sprinzak, Ehud. "Extremism and Violence in Israel: The Crisis of Messianic Politics". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 555/1 (1198), 114-126.
- Star. "Latif Erdoğan'dan Fethullah Gülen Okulları Hakkında Bomba İddia". *Star Gazetesi* (27 Aralık 2014). <https://www.star.com.tr/Guncel/Latif-Erdogandan-Fethullah-Gulen-Okullari-Hakkinda-Bomba-Iddia-Haber-985197/>.
- Star Gazetesi. "Paralel Yapıdan 'İmam Darbesi' Modeli". *Star Gazetesi* (26 Ocak 2014). <https://www.star.com.tr/politika/paralel-yapidan-imam-darbesi-modeli-haber-834799/>
- Steckler, Jordan. "How Iran Exports Its Ideology". *United Against Nuclear Iran* (Aralık 2020). <https://www.unitedagainstnucleariran.com/ideological-expansion>
- Stein, Aaron. "Turkey's Role in a Shifting Syria". *Atlantic Council* (13 Mayıs 2015). (<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/turkey-s-role-in-a-shifting-syria/>)
- Steinberg, Shirley R. *Islamophobia: The Viewed and the Viewers. Teaching Against Islamophobia*. NewYork: Peter Lang Publishing, 2010.
- Stella, Francesco. "Avrupa'da İslam Hakkında Bilinenler". çev. Leyla Tonguç Basmacı. *Ortaçağ*. ed. Umberto Eco. 642-648. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Steyn, Mark. *America Alone: The End of the World as We Know It*. Regnery Publishing, 2006.
- Stolz, Jörg. "Explaining Islamophobia: A Test of Four Theories Based on the Case of a Swiss City". *Swiss Journal of Sociology* 31/3 (2005), 547-566.
- Strabac, Zan - Listhaug, Ola. "Anti-Muslim Prejudice in Europe: A Multilevel Analysis of Survey Data from 30 Countries". *Social Science Research* 37/1 (2008), 268-286.
- Subaşı, Necdet. "Entegrasyon Politikalarında Yeni Arayışlar: Avrupa İslamı". *Avrupa'da İslam, İstanbul: Beyan Yayınları*. ed. Kadir Canatan. 38-66. İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.

- Subaşı, Necdet. *Geçmiş bir Kimlik Tartışması: Euro İslam*. Karizma, 2005.
- Subaşı, Necdet. “İslamofobi: Eski ve Yeni Sınırlar”. ed. Azize Toper Kaygın - Aydın Cüneyd. 73-87. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Sudagezer, Elif. “Gaziantep Üniversitesi Rektörü: İleride Suriye’yi Altyapısı Güçlü, Eğitimli Kadrolar Şekillendirsin İstiyoruz”. *Sputnik News* (04 Ekim 2019). <https://anlatilaninotesi.com.tr/20191004/gaziantep-universitesi-rektoru-ileride-suriyeyi-altyapisi-guclu-egitimli-kadrolar-sekillendirsini-1040325048.html>
- Sunar, Lütfi. *Müslüman Dünyada Medeniyet Tartışmaları, Çağdaş Düşünce ve İslam Ve Modernite*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.
- Suuçak, Ali. *Müslüman Toplumda Taassup*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Sümer, Faruk. “Yavuz Selim Halifeliği Devrıldı mı?” *Belleten* 56/217 (1992), 675-702.
- Sürmeli, Zeynep Alimoğlu - Danjibo, ND. “İslami Fundamentalizm ve Mezhep Şiddeti: Kuzey Nijerya’daki ‘Maitatsine’ ve ‘Boko Haram’ Krizleri”. *e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research* 10/1 (2017), 207-235.
- Süt, Ömer. “FETÖ’den ‘Fetullah Gülen’e Küfret, Kendini Sakla’ Talimatı”. *Anadolu Ajansı* (11 Eylül 2017). <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/fetoden-fetullah-gulene-ku%CC%88fret-kendini-sakla-talimati/906243>.
- Syed, Muhammad Masharib. *Pakistan’daki Diyobendî ve Barelvî Ekolleri Arasındaki Hadise Dayalı Tartışmalar*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Şafak, Erdal. “Oyun Aynı Sahne Farklı”. *Sabah Gazetesi* (25 Ağustos 2014). <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2014/08/25/oyun-ayni-sahne-farkli>
- Şafak Oktay, Vildan. *Hristiyan Coğrafyasında İslamofobi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şahin, Ali. “Gezi ve 17 Aralık Pakistan’a Sıçradı”. *Güney Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi* (19 Nisan 2014). <https://gasam.org.tr/gezi-ve-17-aralik-pakistana-sicradi/>
- Şahin, Ertugrul. *Europäischer Islam: Diskurs im Spannungsfeld von Universalität, Historizität, Normativität und Empirizität*. Berlin: Springer-Verlag, 2017.
- Şahin, Hakan. “Sözde ‘Fetö Abisi’nden CHP Talimatı”. *Anadolu Ajansı*. (03 Ağustos 2018). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/sozde-feto-abisinden-chp-talimati/1221644#!>
- Şahin, Hüseyin. “Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhabilik”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (2022), 617-636.
- Şahin, Mehmet. “ABDnin ‘Müslüman’ Savaşçıları”. *Akademik Orta Doğu* 3/1 (2008), 43-52.
- Şahin, Mehmet. “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”. *Akademik Orta Doğu* 1/1 (2006), 39-55.
- Şahin, Zafer. “Fetö’den Patriğe Soykırım Mektubu”. *Yeni Asır Gazetesi* (08 Ekim

2016).

Şahinöz, Cemil. “F.Gülen’in Bediüzzaman’ı Kürt Diye Görmek İstememesi Kaderin Cilvesi”. *Risalehaber* (2016). <https://www.risalehaber.com/f-gulenin-bediuzzamani-kurt-diye-gormek-istememesi-kaderin-cilvesi-18426yy.htm>

Şanlıdağ, Abdullah. “Tahir-ül Kadri ve FETÖ”. *Yeni Akit* (31 Temmuz 2017). <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdullah-sanlidag/tahir-ul-kadri-ve-feto-20420.html>

Şapolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964.

Şen, Osman. *Din, Terörizm ve El-Kaide*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011.

Şen, Yusuf Furkan - Çiçek, Hasan. “Boko Haram Terör Örgütünün Bölgedeki Etkisi ve Örgütle Müzakere Olanakları”. *OPUS International Journal of Society Researches* 8/15 (2018), 2093-2145.

Şendil, Fatih. “İşte Haşhaşi Kafası”. *Yeni Asır Gazetesi* (07 Temmuz 2017). <https://www.yeniasir.com.tr/surmanset/2017/07/08/iste-hashasi-kafasi>

Şener, Nedim. “1.112 15.000 1.500”. *Posta Gazetesi* (13 Şubat 2019). <https://www.posta.com.tr/yazarlar/nedim-sener/1-112-15-000-1-500-2088803>

Şener, Nedim. “Sosyal Medyada Fetö’cülerin Yüzde 75’i ‘Atatürkçü’ Kılığına Büründü”. *Hürriyet Gazetesi* (13 Eylül 2021). <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/sosyal-medyada-fetoculerin-yuzde-75i-ataturkcu-kiligina-burundu-41893439>

Şener, Nedim. “Şeytanın Oyuncakları”. *Hürriyet Gazetesi* (08 Mayıs 2020). <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/seytanin-oyuncaklari-41512340>

Şeyban, Lütfi. *Mudejares & Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlıya Göçleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.

Şimşek, Hakan. “Haşhaşilik Böyle Birşey...” *Gazetebir* (19 Temmuz 2016). <https://www.gazetebir.com.tr/yazarlar/hakan-simsek/hashasilik-boyle-birsey--/1124/>

T24. “Latif Erdoğan: ‘Subay ve Astsubayların Yüzde 90’ı FETÖ’cü’”. *T24* (09 Ağustos 2016). <https://T24.Com.Tr/Haber/Latif-Erdogan-Tskda-Subay-Ve-Astsubaylarin-Yuzde-90i-Fetocudur,353926>.

T24. “Yeni Akit: Fethullah Gülen Timarhanede Yatmış!” *T24.com* (27 Haziran 2014). <https://t24.com.tr/haber/yeni-akit-fethullah-gulen-timarhanede-yatmis,262554>

Tâhirü’l-Kâdirî, Muhammed. *The Awaited Imâm Mahdî*. Lahor: Minhaj-ul-Quran Publications, 2003.

Tajfel, Henri - Turner, John. “An Integrative Theory of Intergroup Conflict”. *The Social Psychology of Intergroup Relations*. ed. Mary Jo Hatch - Majken Schulz. New York: Oxford University Press, 2004.

Takvim. “Gülen Papa Bulusmasına Ecevit Aracılık Etti”. *Takvim Gazetesi* (03 Aralık 2016). <https://Www.Takvim.Com.Tr/Guncel/2016/12/03/Gulen-Papa-Bulusmasina-Ecevit-Aracilik-Etti>.

Takvim. “Yargıtay 16. Ceza Dairesinden FETÖ Üyeliği Kriterleri Açıkladı. İşte FETÖ

- nün Piramit Sistemi”. *Takvim Gazetesi* (08 Mart 2020). <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/03/08/Yargitay-16-Ceza-Dairesinden-Feto-Uyeliği-Kriterleri-Acıkladı-İste-Fetonun-Piramit-Sistemi>.
- Takvim Gazetesi. “Fetö Elebaşı Gülen’i Mehdi İlan Eden Hakim İlhan Karagöz Hakkında 13 Yıl 6 Ay Hapis Cezası! Örgütün Uyuyan Hücresiydi”. *Takvim Gazetesi* (30 Haziran 2022). <https://www.takvim.com.tr/guncel/2022/06/30/feto-elebası-güleni-mehdi-ilan-eden-hakim-ilhan-karagoz-hakkında-13-yıl-6-ay-hapis-cezası-orgütün-uyuyan-hucresiydi>
- Takvim Gazetesi. “Gülen İyice Çıldırıldı Kendini Haplara Vurdu!” *Takvim Gazetesi* (08 Mart 2016). <https://www.takvim.com.tr/guncel/2016/03/08/fethullah-gulen-iyice-cildirdi-kendini-haplara-vurdu>
- Takvim Gazetesi. “Teröristbaşı Gülen’in CHP ile İlişkisi 15 Yasındayken Başlamış”. *Takvim Gazetesi* (14 Ocak 2020). <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/01/13/teroristbasi-gulenin-chp-ile-iliskisi-15-yasındayken-baslamış>
- Tande, Dibussi. “Beyond Boko Haram: The Rise of Radical/Militant/Extremist Islam in Nigeria & Cameroon”. C. 19, 2012.
- Tarhan, Nevzat. “Şiddetin Psikososyopolitik Boyutu”. *Şiddet Karşısında İslam*. ed. Bünyamin Erul. 2/77-134. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Taşdemir, Fatma. “21. Yüzyılda Eski ve Yeni Terörizm Tartışmaları: Aktörler ve Dinamikler”. *Akademik Hassasiyetler* 7/14 (2020), 173-213.
- Taşdemir, Fatma - Özer, Adem. “Kuvvet Kullanma Hukuku Açısından Fırat Kalkanı Operasyonu”. *Akademik Hassasiyetler* 4/7 (2017), 53-70.
- Taştekin, Fehim. *Karanlık Çöktüğünde: İŞİD: Din Adına Şiddetin Dünyü ve Bugünü*. Doğan Kitap, 1. Basım, 2017.
- Tatlılıoğlu, Durmuş. “Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/2 (2008), 97-126.
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı, MSB. “Fırat Kalkanı Harekatı ve DEAŞ Terör Örgütü ile Mücadele”. *MSB* 2020 .<https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2332019-21106>,
- Teber, Ömer Faruk. “Harici İmamet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu”. *EKEV Akademi Dergisi* XII, sy 12/34 (2008), 57-72.
- Tekelioğlu, Tuluhan. “Rabıta Hastaneleri Meclis Gündeminde”. *Cumhuriyet Gazetesi* (03 Kasım 2013).<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/5775/rabita-hastaneleri-meclis-gundeminde.html>
- Tekin, Ahmet Recai. “Postmodernizm Perspektifinden 11 Eylül ve İslamofobi: Üretilen Korkunun Temelleri”. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/11 (2017), 97-121.
- Tekin, Fatih - Atılğan, Ali. “Siyasal İslam ve Fundamentalist İslam Çerçevesinde Müslüman Kardeşler Hareketi Üzerine Bir Analiz”. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24/3 (2023), 318-341.
- Temel, Mustafa. “Türkiye’de Medya ve İslamofobi Araştırmaları”. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2019), 93-121.

- Tezokur, M Hadi. "Diyarbakır İncil Topluluğu ve Misyonerlik". *Journal of Islamic Research* 20/2 (2007), 192-205.
- The UN Refugee Agency, UNHCR. "Iraq Refugee Crisis". *UNHCR* (2019). <https://www.unrefugees.org/emergencies/iraq/>
- Thomas, Raju GC. "Self-Determination and International Recognition Policy: An Alternative Interpretation of Why Yugoslavia Disintegrated". *World Affairs* 160/1 (1997), 17-33.
- Thran, Malte - Boehnke, Lukas. "The value-based Nationalism of Pegida". *Journal for Deradicalization Summer Issue/3* (2015), 178-209.
- Thurston, Alexander. *Boko Haram*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Thurston, Alexander. "Sectarian triangles: Salafis, the Shi 'a, and the politics of religious affiliations in northern Nigeria". *Politics and Religion* 14/3 (2021), 484-511.
- Tıǧlı, İbrahim. "Afrika'da Suudi Arabistan-İran Rekabeti". *Gerçek Hayat* (2016). <https://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/afrikada-suudi-arabistan-iran-rekabeti/>
- Tibi, Bassam. "Avrupa'daki Müslüman Göçmenler: Avro-İslam ile Gettolaşma Arasında". çev. Zehra Savan. *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam*. ed. N Al-Sayyad - M Castells. 47-79. İstanbul: Everest, 2004.
- Tibi, Bassam. *Euro-Islam: Die Lösung Eines Zivilisationskonfliktes*. Berlin: WBG Academic, 2009.
- Tibi, Bassam. "İslamizm, National and International Security after September 11". *Festschrift für Kurt Spillmann, Conflict and Cooperation*. ed. G Baechler - A Wenger. 127-152. Zürich: NZZ Publishing, 2002.
- Todenhöfer, Jürgen. *Inside IS-10 Tage im Islamischen Staat. İslam Devleti'nde IŞİD ile On Gün*. çev. Ahmet Nareni. Süleymaniye: Piremerd Yayınları, 2015. Basım, 2015.
- Tomlinson, Simon. "UN Warns Middle East is on Verge of Sectarian War as Shocking New Video Shows Isis Executions of Syrian Soldiers". *Daily Mail Online*(17 Haziran 2014). (<https://www.dailymail.co.uk/news/article-2660347/UN-warns-Middle-East-verge-sectarian-war-jihadists-wantonly-killing-civilians-violence-flares-Syria.html>)
- Toprak, Binnaz. "Endişeli Modernler've 'Sınırlayıcı Modernler'tanımlamaları Üzerine". *Radikal Gazetesi* (2010), 13 Aralık 2010 Basım.
- Toprak, Hicret K. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hegemonik Bir Söylem Olarak Medeniyet ve Din İlişkisi". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (15 Mart 2023), 59-84. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1209283>
- Toprak, Kenan. "Nijerya'da Tahran- Riyad Rekabetinin Etkisi: Zakzaki Hareketi". *Yeni Şafak* (13 Ağustos 2019). <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/nijeryada-tahran-riyad-rekabetinin-etkisi-zakzaki-hareketi-3501935>
- Toprak, Kenan. "Nijerya'ya Şiiliğin Girişi ve Yayılmasında/Gelişiminde İran'ın Rolü". *Africana* 1/2 (2021), 28-50.
- TRT Haber. "İngiltere'de Kraliyet Ailesinin Rüşvet Skandalının Altından Fetö Çıktı".

- TRT Haber (02 Nisan 2022). <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ingilterede-kraliyet-ailesinin-rusvet-skandalinin-altindan-feto-cikti-669037.html>
- Trust, Runnymede. *Islamophobia: A Challenge for Us All*. London: Runnymede Trust, 1997. <http://www.runnymedetrust.org/uploads/publications/pdfs/islamophobia.pdf>
- Tuğal, Cihan. *Pasif Devrim-İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*. çev. Ferit B. Aydar. İstanbul: Koç Üniversite Yayınları, 2014.
- Turan, Ömer. *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Orta Doğu*. İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, 2003.
- Turan, Ömer. “Son Dönemde Kemalizme Demokratik Meşruiyet Arayışları”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*. ed. Ahmet İnsel. 592-600. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Turhan, Kerime Cesur. “İlk Dönem Vehhâbî Düşüncesinde İctihadın Konumu ve Fikhî Bir Mezhebe Bağlılığın Manası”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (2017), 1323-1354.
- Turner, Bryan S. *The Cambridge Dictionary of Sociology*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Türk, Çağla. “Asıl Hedefi İslamiyet’i Tahrif Etmek”. *Türkiye Gazetesi* (15 Temmuz 2017). <https://arsiv.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/asil-hedefi-islamiyeti-tahrif-etmek-489026>
- Türkel, Rıfat. “Suûdî Arabistan Dışında Vehhâbîlik Etkisi”. *Selefilik*. ed. Doğan Kaplan. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Türkel, Rıfat. “Vehhabilik”. *İslam Mezhepler Tarihi*. ed. Mehmet Saffet Sarıkaya. Sakarya: Nobel Akademik Yayınları, 2020.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, TBMM. *Fethullahçı Terör Örgütünün (FETÖ/PDY) 15 Temmuz 2016 tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*. Resmi Gazete: TBMM (19 Ağustos 2016). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc100/karartbmmc100/karartbmmc10001127.pdf
- Türkiye Gazetesi. “Fethullah Gülen’i ABD’ye Bakın Kim Yerleştirmiş”. *Türkiye Gazetesi* (11 Şubat 2011). <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Gundem/Fethullah-Guleni-Abdye-Bakin-Kim-Yerlestirmis-235469>
- Türkiye Gazetesi. “Fetö’nün Clinton’a Yaptığı Bağış Miktarı Belli Oldu!” *Türkiye Gazetesi* (12 Kasım 2016). <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/fetonun-clintona-yaptigi-bagis-miktari-belli-oldu-418568>
- Türkoğlu. “İslam Mezhepleri Tarihi VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı ve Bütün Yönleriyle Selefilik Çalıştayı”. *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2016), 187-196.
- Türkoğlu, Ekber. “‘Soruları Cinler Çaldı’ Diyerek Kandırmışlar!” *Milliyet Gazetesi* (22 Aralık 2016).

- Türkoğlu, Emir. “Küresel Bir Terör Örgütü Olarak İşid’in Dijital Dergi Kullanımı: Konstantiniyye Üzerine Bir İnceleme”. *Erciyes İletişim Dergisi* 5/1 (2017), 162-180.
- Uğur, Fuat. “Volkan Bayar Bir FETÖ Matruşkası mı?” *Türkiye Gazetesi* (07 Nisan 2018). <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/fuat-ugur/volkan-bayar-bir-feto-matruskasi-mi-601599>
- Uluer, Ahmet Göksel. *Nijerya’da silahlı örgütler: Boko Haram ve MEND*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ulutaş, Ufuk. *The State of Savagery: ISIS in Syria*. Ankara: SETA Yayınları, 2016.
- UN Security Council. “Un Al-Qaida Sanctions List, List of Individuals, Entities and Other Groups”. United Nations, 2014.
- UTGAM. *Terör Çalıştayı Raporu*. Analiz. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017. Polis Akademisi Yayınları. <https://cdn2.pa.edu.tr/Upload/Rapor/Dosya/teror-calistayi-raporu.pdf>
- Uyanık, Mevlüt. “Doğu ve Batı Algısı: İmaj Sorununu İslamfobia Bağlamında Okumak”. *İLSAM Akademi Hakemli, Dergisi* 2/1 (2022), 177-205.
- Uyanık, Mevlüt. “Dünyada İslamfobiayı Besleyen Unsur Olarak Neo-Selefi Öğreti ‘Bir Zihniyet Analizi’”. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler* 11 (2015), 319-343.
- Uyanık, Mevlüt - Acımamatov, Zaylabidin. “Selefi ve Felsefi Üslup: Teori ve Pratik Uyumsuzluğu”. *Tarihte Ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı Bildiri Kitabı*. ed. Ahmet Kavas. 357-410. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Uyar, Mazlum. *Şiî Ulamânın Otoritesinin Temelleri: İmâmiyye Şi’ası’nda Usûlîlik Ve Hiyerarşik Yapılanması*. İstanbul: Kaknûs Yayınları, 2004.
- Uysal, Kazım. “Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) Darbe Teşebbüsü”. *İhanet ve Diriliş 15 temmuz ve Milli Birlik Paneli*. 1-9. Ankara: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınları, 2020.
- Uzun, Cem Duran. “Altıncı Yılında Darbe Davalarının Bilançosu”. *Sabah Gazetesi* (16 Temmuz 2022). <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/cem-duran-uzun/2022/07/16/altinci-yilinda-darbe-davalarinin-bilancosu>
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982.
- Ünüvar, Kerem. “Türkiye’de Sol Düşünce ve Din”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*. ed. Ahmet İnsel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Ünver, Günay. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Üzümcü, Adem. “28 Şubat Süreci, E-Muhtıra ve 15 Temmuz FETÖ Darbe Girişiminin Ekonomi-Politik Analizi”. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 74-121. <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1035741>
- Valk, Ineke van der. *Islamophobia in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University, 2012.
- Varol, F Betül Aydın. “Batı’nın Bir Ötekisi Olarak İslam ve Müslümanlar: Batı Avrupa Medyasında İslamofobinin Temsili”. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 215-235.

- Vassiliev, Alexei. *The History of Saudi Arabia*. London: Saqi Books, 1998.
- Vatandaş, Selim. “Avrupa Birliği Doğu’ya Ne Anlatır?” *İNSAMER*, 1-4.
- Veldhuis, Tinka - Staun, Jørgen. *Islamist Radicalisation: A Root Cause Model*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2009.
- Victor, Barbara. *Army of Roses: Inside the World of Palestinian Women Suicide Bombers*. Constable & Robinson, 2004.
- Viotti, Paul R - Kauppi, Mark V. *International Relations and World Politics: Security, Economy, Identity*. New Jersey: Prentice Hall, 2001.
- VOA. “Fethullah Gülen’den 15 Temmuz Mesajı”. *Voice of America Türkçe* (2017). Erişim 03 Mart 2023. <https://www.voaturkce.com/a/fethullah-guenden-15temmuz-mesaji/3944897.html>
- Vodinalı, Hüseyin. *O Kitaptaki FETÖ: İlimli İslam’ın Opus Dei’si, Çakma Osmanlı Halifesi*. *Aydınlık Gazetesi* (2017). <https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/o-kitaptaki-feto-ilimli-islam-in-opus-deisi-cakma-osmanli-halifesi-67973>,
- Volkan, Vamik D. *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*. İstanbul: Okuyan Us, 2005.
- Vorländer, Hans vd. *Pegida and New Right-Wing Populism in Germany*. Springer, 2018.
- Vural, Hasan Saim. *Avrupa’da Radikal Sağın Yükselişi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Walker, Andrew. *What Is Boko Haram?* Washington DC: Special Report for United States Institute of Peace, 2012.
- Walker, Andrew. *What Is Boko Haram?* Washington DC: JSTOR, 2012.
- Warrick, Joby. *Siyah Bayraklar: IŞİD’in Doğuşu ve Yükselişi*. çev. Işık Tansel. İstanbul: A7 Kitap, 2016.
- Watt, William Montgomery. *Muhammad at Medina*. UK: Oxford Clarendon Press, 1956.
- Weber, Max. “Prefatory Remarks to Collected Essays in the Sociology of Religion [Vorbemerkung]”. çev. Stephen A Kalberg. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism with Other Writings on the Rise of the West*. ed. Stephen A Kalberg. 205-220. New York: Oxford University Press, 4. Basım, 2009.
- Weismann, Itzhak. *Taste of Modernity: Sufism, Salafîyya, and Arabism in Late Ottoman Damascus*. Leiden: Brill, 2000.
- Weiss, Michael Douglas - Hâssan, Hassan. *IŞİD: Terör Ordusunun İçyüzü*. çev. Emine Arzu Kayhan. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Wellman, James K - Tokuno, Kyoto. “Dinsel Şiddet Kaçınılmaz mıdır?” çev. İhsan Çapçioğlu. *Dini araştırmalar* 7/20 (2004), 361-368.
- Wellman, Jr James K - Tokuno, Kyoko. “Is Religious Violence Inevitable?” *Journal for the Scientific Study of Religion* 43/3 (2004), 291-296.
- White House. *The Rest of the Story: The NIE Reflects Previous Statements About the War on Terror*. Analiz. *Office of The Director of National Intelligence* (26 Eylül 2006). <https://georgewbush->

- whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/09/20060926-8.html:
- White, Jonathan R. *Terrorism: An Introduction*. Toronto, 2000.
- Wickham, Carrie Rocefsky. *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*. New Jersey: Princeton University Press, 2013.
- Wihtol De Wenden, Catherine. "Islam, Immigration et Intégration Européenne". *CEMOTI* 33 (2002), 1-5. <https://doi.org/10.4000/cemoti.729>
- Williams, Brian Glyn. "Jihad and Ethnicity in Post-Communist Eurasia. On The Trail of Transnational Islamic Holy Warriors in Kashmir, Afghanistan, Central Asia, Chechnya and Kosovo". *The Global Review of Ethnopolitics* 2/3-4 (2003), 3-24.
- Wilner, Alex S - Dubouloz, Claire-Jehanne. "Homegrown Terrorism and Transformative Learning: An Interdisciplinary Approach to Understanding Radicalization". *Global Change, Peace & Security* 22/1 (2010), 33-51.
- Winter, TJ. "Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak". çev. Muhammet Şeviker. *Milel ve Nihal* 12/2 (2015), 171-182.
- Wong, Bro Firdaus. "From Islamophobia to Islamodium". *You Tube*, (11.03. 2020) https://www.youtube.com/watch?v=tejCbg2CtsY&ab_channel=FirdausWong
- Wynbrandt, James. *A Brief History of Saudi Arabia*. New York: Facts On File, 2004.
- Yağdı, Ahmet. "Ayrılıkçı Zihnin Ürünü: Selefilik-Vehhâbilik İlişkisi Meselesi". *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2023), 103-136.
- Yağmur, Şen. "Suriye’de Arap Baharı". *Yasama Dergisi* 23 (2013), 54-79.
- Yalçın, Soner. "Proje Müslümanları". *Sözcü Gzetesi* (12 Eylül 2014).
- Yamaç, Muhammed. *Darbe ve din (cumhuriyet dönemi örneği)*. Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Yanmış, Mehmet. "Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", 2015.
- Yanmış, Mehmet. "Müslüman Ahlakı Üretemeyen İslamofobi Üretir". *Demokratik İslam* 2/2 (2018), 187-202.
- Yardım, Müşerref - Dalkılıç, Muhammed. "Nefret Söylemi Ve İfade Özgürlüğü Tartışmaları Çerçevesinde İslamofoby: L’express Dergisi Örneği". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 89-109.
- Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı. "Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı FETÖ Çatı İddianamesi". <https://www.yargitaycb.gov.tr/documents/15temmuzbrosurTR.pdf>, 2016.
- Yasin Aktay. "Din". *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*. ed. Hikmet Seçim. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 3. Basım, 2013.
- Yaşa, Gökhan. "Dinî Motivasyonlu Radikalleşmenin Özellikleri: Nedenler ve Süreç". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 17/40 (2021), 795-824.
- Yaşar, Mahmut. "İrak’ın Gizemli Tarikatı: Kesnizaniler". *Gzt.com* (16 Temmuz 2023).
- Yavuz, Hilmi. *Avrupa’nın Zihin Tarihi*. İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2012.

- Yavuz, M. Hakan. "Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk". *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* 6 (2004), 264-294.
- Yavuz, M Hakan - Esposito, John L. *Turkish Islam and the secular state: The Gülen movement*. Syracuse University Press, 2003.
- Yavuz, Yılmaz, Yusuf. "Cemaatten Terör Örgütüne FETÖ ve 15 Temmuz Darbe Girişimi Üzerine Sosyolojik Düşünceler-8". *Hertaraf* (2021). <https://www.hertaraf.com/www.hertaraf.com/haber-cemaatten-teror-orgutune-feto-ve-15-temmuz-darbe-girisimi-uzerine-sosyolojik-dusunceler-8-7925>
- Yayla, Atilla. "Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye’nin 15 Temmuz Vakası". *Liberal Düşünce Dergisi* 87 (2017), 49-74.
- Yeni Akit. "El-Kaide’yi Kuran Amerika’nın Kendisidir". *Yeni Akit Gazetesi* (14 Nisan 2023). <https://www.yeniakit.com.tr/haber/el-kaideyi-kuran-amerikanin-kendisidir-1749842.html>
- Yenisöz. "Latif Erdoğan Gülen’in Düşüncelerini Deşifre Etti". *Yenisöz Gazetesi* (20 Şubat 2016). <https://www.yenisoz.com.tr/haber/latif-erdogan-gulen-in-dusuncelerini-desifre-etti-10311/>
- Yeni Şafak. "FETÖ CHP’nin Eseri". *Yeni Şafak Gazetesi* (14 Ocak 2020). <https://www.yenisafak.com/Gundem/Feto-Chpnin-Eseri-3521667..> Erişim 30 Aralık 2022
- Yeni Şafak. "Fetö’den Siyasi Partilere Sızın Talimatı". *Yeni Şafak Gazetesi* (23.03.2021). <https://www.yenisafak.com/gundem/fetoden-siyasi-partilere-sizin-talimati-3615075>
- Yeni Şafak. "Gülen ve Gülek’in Karanlık Bağlantıları". *Yeni Şafak Gazetesi* (22 Ağustos 2016). <https://www.yenisafak.com/gundem/gulen-ve-gulekin-karanlik-baglantilari-2515085>
- Yeni Şafak. "Gülen Yine Renk Verdi: Kara Marmara". *Yeni Şafak Gazetesi* (06 Ekim 2014). <https://www.yenisafak.com/Gundem/Gulen-Yine-Renk-Verdi-Kara-Marmara-690568>.
- Yeni Şafak. "Gülen’in Papa ile Görüşme Trafiği". *Yeni Şafak Gazetesi* (27 Ocak 2017). <https://www.yenisafak.com/Gundem/Gulenin-Papa-Ile-Gorusme-Trafigi-2603265>.
- Yeni Şafak. "İşte Fethullah Gülen’in Masonluk Belgeleri". *Yeni Şafak Gazetesi* (30 Mart 2015). <https://www.yenisafak.com/gundem/iste-fethullah-gulenin-masonluk-belgeleri-2110900>
- Yeni Şafak. "Meğer Sessizlik Bir Çılgıkmış". *Yeni Şafak Gazetesi* (19 Temmuz 2014). <https://www.yenisafak.com/Gundem/Meger-Sessizlik-Bir-Ciglikmis-668322>.
- Yeni Şafak. "Teröristbaşı Darbeyi Yıllar Önce Böyle Haber Vermiş". *Yeni Şafak Gazetesi* (18 Ağustos 2016). <https://www.yenisafak.com/Video-Galeri/Gundem/Teroristbasi-Darbeyi-Yillar-Once-Boyle-Haber-Vermis-2106258>.
- Yeni Şafak Gazetesi. "FETÖ Yapılanması-15 Temmuz’un Dijital Kütüphanesi". *Yeni*

- Şafak* (29 Ekim 2016). <https://www.yenisafak.com/15temmuz/feto-yapilanmasi-kurulus-detay>
- Yeni Şafak Gazetesi. “Fetullah Gülen Kimdir”. *Yeni Şafak Gazetesi* (2017). <https://www.yenisafak.com/15temmuz/fetullah-gulen-kimdir-olay-detay>
- Yeni Şafak Gazetesi. “Pakistan’da Sokak Provakasyonu”. *Yeni Şafak Gazetesi* (27 Kasım 2017). <https://www.yenisafak.com/dunya/pakistanda-sokak-provakasyonu-2842901>
- Yeni Şafak, Yeni. “Bu Adama Dikkat Edin”. *Yeni Şafak Gazetesi* (19 Ağustos 2016). <https://www.yenisafak.com/gundem/bu-adama-dikkat-edin-2513796>
- YeniŞafak. “Cebindeki Para 150 Milyar Dolar”. *Yeni Şafak Gazetesi* (15 Temmuz 2016). <https://www.yenisafak.com/gundem/cebindeki-para-150-milyar-dolar-2494266>
- Ye’or, Bat. *Eurabia: The Euro-Arab Axis*. Fairleigh Dickinson Univ Press, 2005.
- Yerlikaya, Turgay. “Diasporik Bir Tehdit Olarak FETÖ: Algılar, Manipölasyonlar ve Mücadele Biçimleri”. *15 Temmuz’da medya: darbe ve direnişin mecrası*. 133-155. İstanbul: SETA Yayınları, 2017.
- Yeşiltaş, Murat. “Apokaliptik Jeopolitik, Radikal Antagonizma ve IŞİD”. *Ortadoğu Analiz* 71/7 (2015), 64-66.
- Yeşiltaş, Murat vd. *Sınırdaki Düşman: Türkiye’nin Daiş İle Mücadelesi*. SETA Yayınları, 2016.
- Yeşilyurt, Temel. “İslam, İman ve Fundamentalizm”. *Kelam Araştırmaları* 2/2 (2004).
- Yıldırım, İlyas. “Hanefî Geleneğin İmâmeyn’in Ebû Hanîfe’ye Muhalefetini Yorumlayışı: Öşür Merkezli Bir Okuma”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 51-84.
- Yıldırım, Yüksel. “Cihad ve Dar’ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlmî İslam Meselesi”. *Sosyoloji Yazıları*. ed. Yüksel Yıldırım. 7-55. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Yıldız, Huriye vd. “Yeni Zelanda Terör Saldırısı Özelinde İslam Karşıtlığı”. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi* 2 (2019), 107-128.
- Yılmaz, Cem. “İran ve Suudi Arabistan’ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti”. *Ortadoğu Analiz* 3/26 (2011), 53-62.
- Yılmaz, Fatma. *Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008.
- Yılmaz, Mehtap. “Haydar Baş’ın Sopası!” *Yeni Akit Gazetesi* (08 Ağustos 2018). <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/mehtap-yilmaz/haydar-basin-sopasi-25325.html>
- Yılmaz, Muzaffer Ercan. *Savaş ve Uluslararası Sistem*. Bursa: Dora Yayıncılık, 2013.
- Yılmaz, Rahile Kızılkaya. “Oryantalist Paradigmanın Karşısı Olarak Oksidentalist Söylem: Kavramsal Bir Analiz”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 19/2 (2021), 209-233.
- Yiğit, Hamide. *Tekmili Birden IŞİD: El Kaide’den IŞİD’e Amerika için Cihad*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2016.

- Yinger, John Milton. *The Scientific Study of Religion*. New York: Macmillian Co., 1970.
- Yolcu, Mehmet - Barca, İbrahim. “‘İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı’(Muş 26-28 Mayıs 2019) Sempozyum Değerlendirilmesi”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/1 (2019), 87-92.
- Yorulmaz, Bilal. “Dijital oyunlarda Müslüman temsili”. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2018), 275-286.
- Yörükân, Yusuf Ziya. “Ebû'l-Fetih Şhrestânî”. *Dârül-Funûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 2/5/6 (1926), 259.
- Yörükân, Yusuf Ziya. “Vehhâbîlik”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (1953).
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi. *İslam Tarihi Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Yüksek Kurulu, Din İşleri. *DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu*. Analiz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Yüksel, Erkan. *Medyanın Gündem Belirleme Gücü*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001.
- Yüksel, Mehmet. “İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm ya da Batı ve Öteki”. *Journal of Istanbul University Law Faculty* 72/1 (2014), 189-200.
- Yüksel, Mücahit. “Aktüel Yaşamdaki İzdüşümü ve Zihinsel Arka Planı Bağlamında İslâm Karşıtı ve İslamofobik Tavrın Tahlili”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (31 Mart 2023), 81-101. <https://doi.org/10.33415/daad.1198130>
- Zaimoğlu, Gönül. *Hegemonya ve İdeoloji Bağlamında Basının Rolü: Zaman Gazetesi'nde 17-25 Aralık Öncesi ve Sonrasında Yayımlanan İktidarla İlgili Haberlerdeki Söylem Değişimi Üzerine Bir İnceleme*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Zakaria, Fared. “Terror”. *Newsweek* (2001), 1-30, blm. 138/14.
- Zaki, Yakup. “İslamafobi Politikası”. *İslamofobi, Kollektif Bir Korkunun Anatomisi*. ed. Osman Alacahan - Betül Duman. Sivas: Kemal İbn- i Hümam Vakfı Yayınları, 2012.
- Zebiri, Kate. “Orientalist Terms in Contemporary British Islamophobia”. *The Challenge of Pluralism in the 21st Century - Islamophobia*,. ed. John L Esposito - İbrahim Kalın. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Zelin, Aaron Y. “The War Between Isis and Al-Qaeda for Supremacy of the Global Jihadist Movement”. *The Washington Institute for Near East Policy* 20/1 (2014), 1-11.
- Zenn, Jacob. “Boko Haram's International Connections. Combating Terrorism Center, West Point, USA”. *Combating Terrorism Center at West Point* 6/1 (2013).
- Zenn, Jacob. “The Islamic Movement and Iranian Intelligence Activities in Nigeria”. *CTC Sentinel* 6/10 (2013), 13-18.
- Zulfqar, Saman. “Competing Interests of Major Powers in the Middle East: The Case

Study of Syria and Its Implications for Regional Stability”. *Perceptions: Journal of International Affairs* 23/1 (2018), 121-147.

